

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta

Habilitační práce

Město v bouři

Urbanismus a architektura
historického centra Prahy 1830-1970

2021

PhDr. Richard Biegel, Ph.D.

Poděkování

Tato práce by nikdy nevznikla bez podpory kolegů a přátel, kteří mi pomohli se v daném tématu nejprve zorientovat a následně opět definitivně neztratit. Můj nekonečný dík patří v první řadě Rostislavu Šváchovi, který byl prvním a po zásluze kritickým čtenářem textu, Martinu Mickovi, jehož fotografie skvěle zachytily proměny města a Pavlu Preissovi, jehož morální podpora byla během dlouhé doby psaní práce neochvějná a klíčová. Neméně jsem za laskavé rady a odbornou podporu zavázán Jakubu Bachtíkovi, Kateřině Bečkové, Kláře Brůhové, Martinu Ebelovi, Martině Koukalové, Alžbětě Laňové, Ladislavu Monzerovi, Taťáně Petrasové, Michalu Stehlíkovi, Haně Svatošové, Josefu Táborskému, Robertu Vejvodovi, Vítu Vlnasovi, Jindřichu Vybíralovi a Pavlu Zelenkovi.

Obrovský dík patří osobnostem, které byly ochotny věnovat svůj čas rozhovorům o událostech a jejich dnes již jen těžko dohledatelných souvislostech. Za vzácné osobní vzpomínky děkuji Marii Benešové, Martinu Krisemu, Dobroslavu Líbalovi, Ladislavu Honeiserovi, Jiřímu Hružovi, Josefu Hyzlerovi, Jiřímu Lasovskému, Ivo Obersteinovi, Ivanu Noskovi, Janu Paulymu a Josefu Štulcovi.

Velké poděkování patří kolegům a přátelům, bez jejichž podpory bych tento text nikdy nedokončil. Děkuji Kateřině Adamcové, Pierru Housieaxovi, Nadě Goryczkové, Ivaně Gräffingerové, Marii Klimešové, Karlu Ksandrovi, Petru Mackovi, Tomáši Pospiszylovi, Romanu Prahlovi, Michalu Pullmannovi, Marii Rakušanové, Janu Roytovi, Marcele Špačkové, Zuzaně Štefkové a všem kolegům z Ústavu pro dějiny umění FF UK a Klubu Za starou Prahu.

Speciální poděkování patří mým milým přátelům z děkanátu FF UK, jejichž neutuchající zájem o urbanistické dějiny Prahy stál u zrodu této práce.

Hlavní dík náleží mé skvělé rodině, která dokázala během dlouholetých příprav této práce neztratit trpělivost a víru v její zdárný konec.

V Praze na Letné, v lednu 2021.

Richard Biegel

Obsah

Úvod	7
Dějiny zápasu o historické město v zrcadle literatury.....	11
Prolog: Praha přelomu 18. a 19. století.....	21
Obraz barokního města	21
Proměna města v čase osvícenství	25
I. Na prahu proměny (1830-1870).....	30
Romantické město.....	30
Karel Chotek a jeho městské projekty.....	30
První pražské nádraží a proměny města ve 40. letech.....	34
Urbanistické a architektonické zásahy šedesátých let	38
Nové mosty a první velkoměstské novostavby	38
Zboření novoměstských hradeb a otázka pražské „Ringstrasse“	40
II. Radikální asanace Prahy (1870-1900)	43
Výstavba nábrežích a regulace let sedmdesátých a osmdesátých	43
Dvořákovo nábreží a proměna okolí Rudolfina	43
Palackého nábreží a regulace Podskalí.....	48
Od Pamětního spisu k první celoměstské regulaci	52
Pražská asanace.....	57
Kořeny a souvislosti asanace	57
Pátá čtvrť	60
Soutěž o asanační plán	63
Kritika asanačního plánu z pera Jana Nerudy a Renáty Tyršové	68
Urbanistické principy asanačního plánu.....	71
Karel Chytil a obhajoba historické zástavby asanačního obvodu.....	73
Hledání investora asanačního podniku	76
Demolice mimo asanační oblast a pokus o asanaci Malé Strany	79
Bestia Triumphans.....	84
Velikonoční manifest a první vlna asanačních demolic.....	84
Umělecká komise a „Bestia Triumphans“	90
Spor o severní stranu Staroměstského náměstí.....	99
Žofínská schůze a vznik Klubu Za starou Prahu	104
III. Boj o charakter historického města (1900-1918).....	108
Regulace historických čtvrtí.....	108
Sakařova regulace Starého Města	108

Petrská čtvrť	116
Balšánkova regulace Malé Strany.....	119
Proměny města na přelomu století.....	124
Urbanistické zásahy.....	124
Demolice památek.....	126
Pokračování staroměstské asanace.....	129
Soudobá architektura a historické město na počátku 20. století	135
Pluralita architektonických proudů kolem roku 1900.....	135
Nová zástavba asanační čtvrti	136
Novobarokní dialog s historickým městem	143
Soutěže na Staroměstskou radnici v letech 1899-1909	151
Zánik barokního Václavského náměstí a zrození městské „City“	156
Klub Za starou Prahu a jeho moderní generace.....	165
Pokus o záchranu Braunova domu	165
Podskalí a Emauzy	167
Průlom U Klíčů	169
Dům U Černé Matky Boží	171
Bilance zápasu počátku století	173
IV. Epicentrum metropole (1918-1938)	175
Velkoměstské urbanistické úvahy	175
Snění o Velké Praze	175
Ideální Velká Praha Maxe Urbana	178
Historické centrum města na počátku dvacátých let.....	182
Počátky Státní regulační komise.....	182
Soutěž na Letenskou pláň a otázka dopravního průrazu Starým Městem.....	184
Soutěž na úpravu Malé Strany a projekt Státní galerie na Kampě.....	188
Regulace hlavních městských tříd a náměstí.....	190
Nové veřejné budovy	196
Ministerstva v Petřské čtvrti.....	196
Areál pod Emauzy a novostavby v asanačním obvodu	199
Kontextuální novostavby v historickém prostředí	203
Adaptace historických areálů na nové účely.....	206
Dynamické proměny centra ve dvacátých letech	209
Novostavby v oblasti staroměstského hradebního okruhu	209
Proměna Václavského náměstí	215
Stavební ruch sklonku dvacátých let	219

Centrum města v plánech Státní regulační komise	223
První náčrt regulace z roku 1924.....	223
Regulační plán Starého Města.....	225
Regulace Nového Města a Malé Strany	229
Za novou Prahu!	233
Nástup avantgardní generace	233
Funkcionalistická architektura v historickém centru	238
Kontextuální novostavby třicátých let.....	242
Architektonicko-památkový spor o Staré Město	244
Radikální vize 30. let.....	249
Bilance meziválečného období.....	251
V. Ve stínu totalitních vizí (1938-1958)	254
Protektorátní město	254
Vize urbanistického celku a regionální plánování	254
Státní plánovací komise a její urbanistické projekty	256
Architektura přelomu třicátých a čtyřicátých let	259
Asanace historických bloků	261
Poválečná proměna.....	265
Zlomový rok 1945	265
Soutěž na dostavbu Staroměstské radnice z roku 1946.....	267
Památková otázka	272
Náměstí Budovatelů.....	276
Směrný plán Prahy z roku 1948.....	278
Pokus o socialistickou metropoli.....	283
Stalinistické vize	283
Směrný plán Prahy z roku 1952.....	287
„Stará Praha v nové kráse“	291
Památková péče v nové politické situaci.....	291
Ideologické rekonstrukce památek	293
Novostavby druhé poloviny 50. let	296
VI. Návrat modernismu (1958-1970).....	299
Centrum města v nové roli	299
„Praha roku 2000“	299
Generační vrstvení padesátých a šedesátých let	301
Směrný plán z roku 1961.....	305
Soutěž na řešení centra města a severojižní magistrála	307

Tunely v centru města	314
Spor o podzemní dráhu	320
Novostavby šedesátých let.....	328
Situace centra na přelomu padesátých a šedesátých let	328
Dostavba Národního divadla	331
Soutěže na dostavbu Staroměstské radnice v letech 1962-1966	334
Projekty hotelů v centru města	338
Soutěž na budovu parlamentu a další projekty v okolí magistrály	342
Zástavba proluk a nové obchodní domy	347
Projektové ústavy jako epilog pražské architektury 60. let.....	351
Město jako památka.....	354
SÚRPMO jako garant poznání a obnovy památek.....	354
„Památkářská architektura“	361
Adaptace historických areálů a otázka čtvrti Na Františku	363
Obnova průčelí Emauzského kostela.....	366
Pražská památková rezervace	369
Závěr	378
Seznam vyobrazení.....	384
Literatura	414

Úvod

Každé historické město má svůj specifický architektonický příběh. Na první pohled se může zdát přehledný a jasně čitelný. Má své dramatické vrcholy i pomlky, momenty silné i slabé, chvíle nadšení i tiché rezignace. Nahlížíme-li jej v celku, může se nám zdát dokonce logický a v jistém smyslu i zákonitý. Stačí však bližší pohled a vše je jinak. Jeho dramatické momenty jsou nesporné, ale cesta k nim je někdy nejasná a podivně nejednoznačná. Dílčí zápletky a motivy, jež se zdály být jednou provždy vyřešené, se náhle vracejí s mnohem větší intenzitou, takže mohou celý tok událostí dramaticky proměnit. Navíc je brzy zřejmé, že zde není příběh jeden, ale hned celá řada, odehrávají se vedle sebe a přes sebe, příběhy se různě střetávají a prolínají, takže výsledkem je zvláštní kakofonie, která snadno dokáže vše ještě více znejasnit.

Chceme-li městům doopravdy porozumět, musíme akceptovat jednu základní skutečnost. Jejich dějiny nejsou příběhy napsané, ale živé a žité, se vším, co k tomu patří. Město jako rostlý organismus je jedinečným svědkem historie, která se v něm zrcadlí. Z hlediska přítomnosti jsou města rámcem a jevištěm našich každodenních životů: právě díky tomu nám do nich města tolik vstupují, aniž bychom chtěli a mnohdy i věděli – a právě proto se nás také tolik týkají. Stejně tak jsou ovšem města i odrazem předpokládané budoucnosti, jejíž příslib je koncentrován v plánovaných gestech a proměnách, které se mohou, ale také nemusejí uskutečnit. Všechny tyto pomyslné roviny – minulá přítomná i budoucí – zde jsou přítomny neustále. Jen málokdy jsou přítom ve vzájemné harmonii: dochovaná minulost se může snadno ocitnout v protikladu se zamýšlenou budoucností, které stojí v cestě, a naopak, i ty nejskvělejší plány mohou být chápány jako ohrožení historické paměti, která může být pro město vnímána jako nepostradatelná. Obě tyto roviny jsou pak neustále konfrontovány s každodenností, jejíž zdánlivě nevyhnutelné požadavky mohou spolehlivě narušit snění o minulosti i budoucnosti.

Důvod, proč je tento každodenní zápas o charakter města tak poutavý, je poměrně zjevný: každé rozhodnutí i každý čin se do struktury města zapisuje nevratně a jednou provždy. Důsledky této skutečnosti jsou fascinující i paradoxní. Každý, i ten nejmenší počín, zde může mít z urbanistického i architektonického hlediska mimořádné důsledky. Na druhou stranu, i ta největší vize může být opuštěna a následně pohlcena urbanistickou pěnou dní. Demolice historické stavby nebo celé části města je činem neodvolatelným a definitivním – stejně jako jsou neodvolatelné urbanistické důsledky, které tento rázný akt vyvolá. Podstatou urbanistických i architektonických dějin města není lineární tok idejí a jejich realizací, ale

princip vrstvení, který vedle sebe a přes sebe staví v každém okamžiku dějin města různorodé ideje, podněty a vlivy, jejichž protikladnost tiší až smírlivý a poučený zpětný pohled.

Každá skutečná vize by měla být nesena celkovým pohledem, který řekne, jak bude město nakonec vypadat. Svou vlastní vizi „dokončeného města“ měla v uplynulých dvou staletích téměř každá architektonická generace. Pluralita dobových tendencí jeho zrychleného běhu zároveň zajistila, že tyto vize mohly být v jednom okamžiku i zcela protichůdné nebo naprosto se míjející. Mnoho intervencí se odehrálo na základě promyšlených úvah a vizí. Ještě větší množství však bylo důsledkem dílčích rozhodnutí nebo dokonce náhod, jejichž souvislosti se v dané chvíli uvědomoval jen málokdo. Vedle toho však můžeme zaznamenat teze a ideje, které se naopak tvrdošíjně vracely a ovlivňovaly celý příběh víc, než by se mohlo na první pohled zdát.

Cílem této knihy je představit proměny historického centra Prahy v období, kdy se měnilo z malebného historického souměstí na ambiciózní velkoměsto a metropoli samostatného státu. Urbanistické i architektonické proměny, jejichž rytmus se až dosud měřil na staletí, se náhle horečně zrychlily. Nevidaný nápor nových požadavků, ambicí a idejí způsobil, že historický organismus byl podroben těžkým zkouškám, v nichž se nejednou jednalo o jeho smysl a přežití. Práce je sice trochu symbolicky vymezena desetiletími, ale v obou případech se k těmto mezníkům vážou i reálné urbanistické předěly: na straně jedné to jsou třicátá léta 19. století, která přinášejí první urbanistické zásahy, jimiž se začíná proměna Prahy ve velkoměsto, na straně druhé pak vyhlášení Pražské památkové rezervace (1971), které tuto proměnu završilo uznáním urbanistických i architektonických hodnot celého historického souměstí. Dějiny města pochopitelně nezačaly v roce 1830 a jeho příběh pokračuje i po roce 1970, avšak právě v tomto období se rozhodovalo, co z historického města zbyde a jaký charakter bude vlastně napříště mít. Těžištěm textu je období od sedmdesátých let 19. do šedesátých let století 20., kdy se centrum města měnilo nejpodstatněji.

Práce je koncentrována na osudy centra v rozsahu původních historických měst (Staré Město s Josefovem, Nové Město s Vyšehradem, Malá Strana a Hradčany s Pražským Hradem). Je zřejmé, že původní souměstí bylo během sledované doby součástí čím dál většího celku, jehož urbanistické proměny s ním byly hluboce provázány. Tyto souvislosti práce samozřejmě reflektuje, avšak přesto je zaměřena striktně na centrum v jeho historických hranicích. Tento cíleně zúžený pohled umožňuje nejen podrobně sledovat osudy jeho jednotlivých částí, ale také nahlížet jeho vnímání v rámci rozličných celoměstských, státních i politických souvislostí. Hlavním zájmem jsou proměny, které nějak zasáhly čtvrť nebo město jako celek. Z tohoto

důvodu je pozornost zaměřena mnohem více na intervence, jež se týkaly zejména Starého a Nového Města, respektive Malé Strany, než dění na Hradčanech, Pražském Hradě či Vyšehradě, které bylo zejména v případě Plečnikových intervencí na Hradě bezesporu pozoruhodné, ale reálné urbanistické dějiny města v důsledku nijak zásadně neovlivnilo. Stejně tak práce není věnována „nepostavené Praze“ – to v nedávné době napsali jiní a lépe.¹ Nerealizované projekty jsou do výkladu zapojeny jen v případě, že nějak ovlivnily podobu města nebo způsob uvažování o něm – což ovšem mimochodem značí, že je jich i tak dost.

Překotné formování metropole otřáslu téměř vším, co staleté město do té doby představovalo. Jeho proměny lze s odstupem nahlížet různě, neboť různé byly i pohledy a názory jejich aktérů. Klíčovou linií jsou bezpochyby dějiny „zrození metropole“, tedy sledování proměn malebného, avšak politicky periferního města v sebevědomé centrum země a následně i státu. Součástí této linky je regulace a rozšiřování města, výstavba veřejných budov, budování dopravní infrastruktury i proměny chápání toho, čím vlastně má „moderní“ město z urbanistického i architektonického hlediska být. Jiný pohled, jenž se rodí v opozici vůči těmto razantním změnám, je pohled památkový, který si je s každou další ztrátou čím dál více vědom nenahraditelnosti historického města a jeho unikátních kvalit. I ten se v čase různě proměňuje a redefinuje nejen ve vztahu k navrhovaným zásahům, ale i díky dobovému vývoji památkových názorů, který směřuje od záchrany jednotlivých staveb k ochraně města jako celku. Vedle toho se rozvíjí linie moderní architektury, která se s tou památkovou na počátku 20. století zvláštním způsobem protne, aby se od ní následně s rozvojem avantgardních tendencí opět výrazně odpoutala. Protikladem „moderního“ architektonického úhlu pohledu je na přelomu století pohled historizující, který zásadně ovlivní podobu nových čtvrtí i mnoha veřejných budov. V období vyhraněné avantgardy se obdobným protipólem stává architektura moderního klasicismu, jejíž důstojný architektonický výraz se ve 20. letech stane dokonce hlavním jazykem veřejných budov nového československého státu. S tím souvisí i důležitá linie, postupně definující roli města v politickém a společenském kontextu intencí a ambicí reprezentace královského města, meziválečného československého státu, německého protektorátu, obnovené republiky, stalinistického režimu i rozvolněného období „tání“ 60. let. Až na malé výjimky zde naopak bohužel schází linie tvorby pražských německy mluvících

¹ Brůhová 2017; Brůhová 2018.

tvůrců, kteří nebyli po roce 1918 k urbanistickému plánování centra města vůbec připuštěni a jejichž intervence se tak musely omezit na dílčí vstupy do předem daného prostředí.²

Všechny tyto úhly pohledu se práce snaží zachytit a pokud možno co nejlépe zprostředkovat. Jejím cílem není s odstupem let soudit, ale porozumět – idejím, důvodům, kontextu, přímým či nepřímým okolnostem, které mohly vše zásadně ovlivnit. Bylo-li to možné, dostávají v textu slovo přímo aktéři jednotlivých diskusí a bojů: jejich prostřednictvím lze nejlépe pochopit nejen rozdíly, ale i styčné body a – například – generační souvislosti a vazby, které se s odstupem let ukazují mnohem významnější, než by se z klipovitého střídání architektonických stylů i politických režimů mohlo na první pohled zdát. Hlavní osou textu je zápas o historické město, v němž se tyto tendence různě střetávaly a tříbily. Lze je tak chápat jako různorodé valéry pozoruhodného příběhu, který se zde během sto čtyřiceti let odehrál. Nakolik věrně se jej zde podařilo zprostředkovat je již na posouzení čtenáře.

² Tvorbu pražských německy mluvících architektů nejnověji skvěle zpracovala Lenka Kerdová – viz Kerdová 2020.

Dějiny zápasu o historické město v zrcadle literatury

Zápas o historické město měl své aktéry a svědky, kritiky, kronikáře a následně i historiky. Tyto role se často mísily: ne jeden účastník urbanistických či architektonických diskusí vykročil z úzkého tématu a otevřel je v širším teoretickém rámci, stejně jako se původně nestranní historici mohli snadno stát aktivními účastníky ideového zápasu. Z přímých aktérů se navíc během doby postupně stávají interpreti a pamětníci, kteří svým osobním přístupem ovlivňují vnímání minulosti jako takové. Svou roli hraje i dějinný moment či politický kontext, v němž se historická reflexe odehrává: i to je daň za to, jak živým tématem zápas o minulost, přítomnost a zejména budoucnost historického města ve skutečnosti je.

Shrnout literaturu k novodobým dějinám Prahy je téměř nemožné: jen pouhý výčet knih a článků by byl i při největší snaze buď neúplný, nebo absurdně rozsáhlý, respektive s největší pravděpodobností obojí. Následný stručný přehled je tedy nutno brát jen jako cílený výběr syntetických prací, které přispěly k formování obrazu vývoje města z různých úhlů pohledu, jež jsou v naší knize následně reflektovány, tedy z pohledu urbanistického, architektonického a památkového. Do přehledu literatury jsou zařazeny jen ty práce, které se věnují proměnám města ve sledovaném období: pominuty tak musely být význačné syntézy, které mapují přechod či následný vývoj. Nejsou zde záměrně zahrnuty přímé „aktivní“ vstupy, z nichž hojně čerpá následný text, ale jen ty práce, které měly historický či teoretický záběr nebo přesah. Naproti tomu jsou zde zachycena periodika, která situaci spoluutvářela a zároveň reflektovala, a která jsou jedním z nejcennějších pramenů pro porozumění dobové situaci. Stejně tak se věnujeme reflexi primárních grafických zdrojů, tedy plánů, vedut a fotografií.

Východiskem sledování urbanistického vývoje města jsou vždy jeho katastrální a polohopisné plány, které zachycují jeho přesnou podobu v určitém okamžiku. První, kdo se je pokusil systematicky uřídit, byl v roce 1974 Václav Hlavsa, který navázal na pionýrskou práci Václava Vojtíška z roku 1912.³ Zatímco Vojtíšek se při soupisu pražských plánů zastavil u plánu Jüttnerova (1815), Hlavsa svou pozornost zaměřil na období 1801-1918, ve kterém prošlo město i jeho okolí výraznou proměnou.⁴ Výchozím bodem pro analýzu vývoje historického centra v 19. a 20. století je pochopitelně Jüttnerův plán, publikovaný v několika variantách v letech 1815-1816,⁵ který kvalitou i mírou podrobností překonal předchozí plán Hergetův

³ Vojtíšek 1912.

⁴ Hlavsa 1974, s. 137-259.

⁵ Hlavsa 1974, s. 149; Kuchař 1971; plán vyšel jako faksimilie v roce 1972 – viz Kuchař – Hlava – Roubík 1972.

(1791).⁶ Plány z 20. a 30. let 19. století byly většinou jen jeho variantami, pokud se neobracely k ještě starším předlohám.⁷ Nejzajímavějším plánem, který z Jüttnera vyšel, je plán Carla Vasqueze de Pinas z let 1841-43.⁸ Význam plánu netkví jen v zachycení města na samém prahu prvních urbanistických změn, ale také v jeho grafickém doprovodu, kde je zobrazeno 62 rytin nejvýznamnějších pražských budov.⁹ Ještě zásadnějším počinem, vzniklým v první polovině 40. let, je soubor map Stabilního katastru, který se stal podkladem veškerých dalších plánů 19. a první poloviny 20. století.¹⁰ Jeho svědectví je o to cennější, že vznikl – stejně jako plán Vasquezův – těsně před vypuknutím výrazných urbanistických změn, které město a jeho okolí ve druhé půli 19. století zasáhnou. Praha je zachycena ve dvou stupních podrobnosti – v měřítku 1:1440 (1842) a 1:720 (1856).¹¹

O jedno desetiletí později Prahu s okolím zmapoval Josef Mayr, jehož plán z roku 1869 zobrazuje například novostavbu Národního divadla nebo nové řetězové mosty na Rejdišti a v dnešní Revoluční třídě.¹² Pro 80. léta 19. století je důležitý Polohopisný plán královského hlavního města Prahy, který roku 1884 vydal stavební rada Alfred Hurtig.¹³ Vedle dynamicky se rozvíjejících předměstí ukazuje například realizovanou regulaci okolí Rudolfiny, novostavbu Národního muzea či Palackého most s novým nábřežím v Podskalí. Zajímavým prvkem plánu je zachycení průběhu demolice novoměstských hradeb, které v jižní části sice stále stojí, ale jsou zároveň z obou stran obklopeny osově provázanou blokovou strukturou. Hurtig plán v dalších letech aktualizoval, z čehož vznikly mapy publikované v letech 1891¹⁴ a 1900.¹⁵

Další nový podrobný plán byl zpracován a vydán v letech 1909-14.¹⁶ Jeho grafické pojetí se následně stalo východiskem pro plány z let 1920-24,¹⁷ 1938¹⁸ a 1945,¹⁹ přepracovaný ještě v roce 1948.²⁰ Každý z plánů je pro svědectví o proměně města klíčový. První zobrazuje závěr přerodu asanační oblasti v novou pravidelnou blokovou čtvrť, nové nábřeží Na Františku, nebo

⁶ Faksimile Hergetova plánu byla vydána v roce 1980 – viz Pokorný 1980.

⁷ Hlavsa 1974, s. 149-150.

⁸ Vasquez 1841-43; Hlavsa 1974, s. 150-151.

⁹ Podrobnější analýzu rytin viz v kapitole Karel Chotek a jeho městské projekty.

¹⁰ Hlavsa 1974, s. 141-147.

¹¹ Oba plány jsou dostupné v aplikaci Dvě Prahy – viz www.dveprahy.cz

¹² Mayr 1869. Plán je dostupný v aplikaci Dvě Prahy – viz www.dveprahy.cz.

¹³ Hurtig 1884. Plán je dostupný v aplikaci Dvě Prahy – viz www.dveprahy.cz.

¹⁴ Hurtig 1891.

¹⁵ Hurtig 1900.

¹⁶ Orientační plán 1909-1914. Plán je dostupný v aplikaci Dvě Prahy – viz www.dveprahy.cz.

¹⁷ Výškopisný plán hlavního města Prahy s okolím 1920 – 1924 v měřítku 1:5000, Praha 1920-24. Plán je dostupný v aplikaci Dvě Prahy – viz www.dveprahy.cz.

¹⁸ Orientační plán 1938. Plán je dostupný v aplikaci Dvě Prahy – viz www.dveprahy.cz.

¹⁹ Orientační plán 1945.

²⁰ Orientační plán 1948.

dosud nezastavěné, ale již nábřežím zregulované pobřeží Petrské čtvrti. Druhý, pocházející z prvních let Československé republiky, ukazuje asanační oblast téměř dokončenou (chybí městská knihovna a nová administrativní budova radnice) a Petruskou čtvrť již s náznakem obrysů ministerských budov. Třetí, vzniklý na sklonku republiky, zachycuje nejen řečená ministerstva, ale také dokončený soubor pod Emauzy nebo rozšířenou Revoluční třídu. Poválečné plány již zásadnější změny v centru nezaznamenaly. Plány, vydávané po roce 1948, bohužel v této linii podrobného a přehledného zobrazení jednotlivých bloků a parcel již nepokračovaly.

Protikladem těchto plánů jsou plány schválené či předpokládané regulace, které zobrazují cílový stav města či čtvrti. Nejstarším celoměstským plánem tohoto typu je Plán polohy a výšek královského hlavního města Prahy z roku 1889,²¹ zobrazující nejen novou zástavbu asanační oblasti, ale i navržené průtahy nových ulic v dalších historických čtvrtích. Významným předělem jsou Přehledné zastavovací plány Starého Města s částí města Nového a Malé Strany s Hradčanami, které vznikly na základě soutěží po roce 1900 a kterým je v této práci věnována samostatná kapitola.²² Rok 1918 město proměnil v metropoli nového státu, jejíž rozvoj měla napříště určovat Státní regulační komise. Její regulační plány, uložené v archivu Institutu plánování a rozvoje hl. m. Prahy, jsou unikátním svědectvím o promýšlení města i postupných proměnách názorů na jeho upravení. Válečné období je zachyceno v plánech a projektech Státní plánovací komise, uložených tamtéž. Od roku 1945 se mění charakter i grafická forma plánů. Vývoj názorů na budoucnost města lze sledovat na návrhu Směrného plánu z roku 1948, který odráží funkcionalistické pojetí města, Směrného plánu z roku 1953, který je poplatný socialisticko-realistickému vidění světa, a Územního plánu z roku 1964, který naopak ukazuje jednoznačný návrat k modernismu a urbanistickému funkcionalismu.²³

Podobu města v prvních dvou třetinách 19. století ukazují jednak grafické pohledy, jednak Langweilův model Prahy z 30. let 19. století. Rytiny byly pochopitelně obecně známy a různě sdíleny.²⁴ Prvním, kdo se je uceleně analyzoval a prezentoval, nicméně zřejmě byl až Zdeněk Wirth v roce 1940.²⁵ Pražským vedutám byl věnován i šestý díl edice Zmizelá Praha v roce 1945.²⁶ Moderního zpracování se následně dostalo dílu Vincence Morstadta,²⁷ otce a

²¹ Plán polohy a výšek (...) 1889. Plán je dostupný v aplikaci Dvě Prahy – viz www.dveprahy.cz; O regulačních a územních plánech viz zejména Hrůza 2001.

²² Viz kapitola Zastavovací plány Starého Města a Malé Strany.

²³ Hrůza 2001; Podrobněji k plánům viz kapitoly, pojednávající o vývoji po roce 1945.

²⁴ K rytinám podrobněji viz kapitola Obraz Prahy přelomu 19. a 20. století

²⁵ Wirth 1934.

²⁶ Novotný 1945.

²⁷ Hlavsa 1973.

syna Hegerů,²⁸ Karlu Postla²⁹ i Antona Pucherny.³⁰ Synteticky byly pražské veduty a grafické pohledy shrnuty v pracích Václava Hlavsy s Bohumírem Mrázem (1962, 1984),³¹ Jiřím Kropáčkem (1995),³² Markéty Lazarové a Jiřího Lukase (2020),³³ Miroslavy Příkrylové (2013)³⁴ a Jiřího Lukase s Miroslavou Příkrylovou (2017).³⁵ Langweilův model se detailního monografického zpracování dočkal dvakrát – jednou z pera Aloise Kubička v roce 1961³⁶ a podruhé, podrobněji, v podání Kateřiny Bečkové roku 1996.³⁷

Zatímco rytiny a veduty přitahovaly během 20. století spíše badatelský zájem historiků a historiků umění, fotografie rychle se měnící Prahy měly své široké publikum již v okamžiku svého vzniku. Fotografická alba s vyobrazením městských vedut i jednotlivých památek byla vydávána od 50. let 19. století.³⁸ Prvním, kdo je synteticky shrnul, byl opět ve 40. letech 20. století Zdeněk Wirth,³⁹ jehož přelomové dílo bylo dílčím způsobem překonáno až nedávným kompendiem nejstarších pohledů na Prahu z roku 2019.⁴⁰ Snímky, pořizované Andreasem Grollem,⁴¹ Františkem Friedrichem⁴² a zejména Jindřichem Eckertem,⁴³ ovlivnily nejen pohled veřejnosti na město, ale staly se – záměrně i nezáměrně – unikátní kronikou zmizelých staveb. Z architektonického i památkového hlediska byl nicméně důležitý moment, kdy byly fotografie interpretovány v kontextu hodnoty zanikajících staveb i celých částí města. Právě ze snahy upozornit na jedinečnost demolovaných staveb, která tím zároveň varovala před podobným přístupem vůči památkám dosud stojícím, vykrystalizovala edice knižních alb „Zmizelé Prahy,“ která se následně stala jedním ze symbolů zápasu o historické město.

Poprvé bylo názvu edice „Zmizelá Praha“ užito ve druhém desetiletí 20. století, kdy vycházejí knižní svazky věnované Starému Městu (V. V. Štech, 1918)⁴⁴ a Podskalí (Václav Vojtíšek, 1918)⁴⁵ a kdy také vznikají stejnojmenná alba fotografií Zigmunda Reacha.⁴⁶ Václav

²⁸ Pistorius 1989.

²⁹ Mráz 1957.

³⁰ Rousová b. d.

³¹ Hlavsa – Mráz 1962.

³² Kropáček 1995.

³³ Lazarová – Lukas 2002.

³⁴ Příkrylová 2013.

³⁵ Lukas – Příkrylová 2017.

³⁶ Kubiček – Paul 1961.

³⁷ Bečková 1996.

³⁸ Wirth 1940, s. 41-42.

³⁹ Wirth 1940.

⁴⁰ Bečková – Příkrylová – Trnková 2019.

⁴¹ Faber – Trnková 2015.

⁴² Scheufler 1995.

⁴³ Příkrylová 2017.

⁴⁴ Štech 1918.

⁴⁵ Vojtíšek 1918.

⁴⁶ Reach 1919.

Vilém Štech a Václav Vojtíšek se spolu se Zdeňkem Wirthem, Cyrilem Merhoutem, Hanou Volavkovou, Emanuele Pochem a Antonínem Novotným podíleli i na vzniku stejnojmenné šestisvazkové edice, vycházející v letech 1945-48 v Pražském nakladatelství Václava Poláčka.⁴⁷ Následně byla edice znovuoživena Kateřinou Bečkovou, která na přelomu 20. a 21. století vydala jednak rozsáhlé skvělé monografické práce, věnované Novému Městu,⁴⁸ Malé Straně s Hradčanami⁴⁹ a Starém Městu,⁵⁰ jednak dodatky, hlásící se pojetím, grafickou úpravou i rozsahem k původní poválečné poláckovské edici. Z nich se následně rozvinula celá nová řada, která záběrem i rozsahem výrazně překonala poválečný počín.⁵¹

Velmi významným zdrojem soudobé reflexe proměn města jsou již zmíněná periodika, která nám umožňují alespoň částečně zachytit dobové názory nebo diskusi. Pro období prvních razantnějších proměn v 60. a 70. letech jsou v tomto ohledu významné zejména Zprávy Spolku architektů a inženýrů v Čechách (následně v království Českém), které vycházely od roku 1866 a kde se vedle inženýrských počínů probíraly některé pražské architektonické a urbanistické intervence. Naprosto klíčovým zdrojem informací jsou periodické publikace, vydávané přímo městem:⁵² Statistická příruční knížka, vydávaná od roku 1871,⁵³ Administrační zprávy královského hlavního města Prahy a obcí sousedních, publikované od roku 1881⁵⁴ a Obecní věstník hlavního města Prahy, který vycházel od roku 1893.⁵⁵ Veřejný zájem o asanaci v 80. a 90. letech vedl k tomu, že se zprávy a polemiky, týkající se proměn centra města, dají dohledat i v běžných periodikách, jako jsou Národní listy nebo Zlatá Praha.⁵⁶ Na sklonku století se diskuse přelévá do nově vznikajících uměleckých časopisů, jako jsou Volné směry (vycházely v letech 1896-1944, 1947-1949), Architektonický obzor (1902-1918), Styl (1908-1914, 1919-1939) nebo Umělecký měsíčník (1911-13). Tehdy se také rodí spojení názorových proudů s konkrétním časopisem, které je pro reflexi dobové diskuse obzvlášť zajímavé. Díky novému

⁴⁷ Štech – Wirth – Vojtíšek 1946; Merhout – Wirth 1946; Volavková 1947; Poche – Wirth 1947; Wirth 1948; Novotný 1945.

⁴⁸ Bečková 1998a.

⁴⁹ Bečková 2000c.

⁵⁰ Bečková 2005a.

⁵¹ Viz řada Zmizelá Praha nakladatelství Paseka.

⁵² Za laskavé upozornění na tyto zásadní zdroje nekonečně děkuji Haně Svatošové.

⁵³ První svazek vyšel s názvem Statistika královského hlavního města Prahy v roce 1871 jako statistika za rok 1870, pak následovala statistická knížka za 1871 (1872) vydaná v 1873 atd. Za upřesnění děkuji Haně Svatošové.

⁵⁴ Administrační zpráva jako samostatný svazek sice začala vycházet už 1881, ale už předtím vycházela jako 4. oddělení statistické knížky ("Věci obecné správy") od ročníku 1871 (1872). Skončila rokem 1911 vydaným v 1919. Za upřesnění děkuji Haně Svatošové.

⁵⁵ Obecní věstník vycházel od 1893 do 1940, pak 1945-1948. Za upřesnění děkuji Haně Svatošové.

⁵⁶ Antologii článků, věnovaných proměnám Prahy, nedávno publikovali Jiří Lukas a Pavla Státníková – viz Lukas - Státníková 2018.

časopisu Klubu Za starou Prahu získávají v roce 1910 svou klíčovou platformu i ochránci památek.⁵⁷

Po roce 1918 je založena řada dalších architektonických periodik, která diskusi výrazně oživí a ovlivní. Od roku 1919 vychází časopis Stavitel, téhož roku vychází i první číslo Časopisu československých architektů, jenž se roku 1927 transformuje v časopis Architekt SIA a v roce 1922 zahajuje Stavba s Oldřichem Starým, který bude z šéfredaktorské pozice ovlivňovat českou architekturu až do závěru 60. let. Roku 1939 vzniká pod jeho vedením sloučením listů Styl, Stavba a Stavitel časopis Architektura ČSR, který se – po krátké válečné pauze – stane hlavní oborovou tribunou, která přežije i vynucený zánik většiny ostatních periodik po roce 1948. Památková péče získává svůj kmenový list v roce 1937, kdy vychází první číslo Zpráv památkové péče, které pod různými názvy vycházejí kontinuálně až do současnosti.⁵⁸ V meziválečném období začíná i tradice „Knih o Praze,“ obnovená posléze v roce 1958. Situace po roce 1945 je ovlivněna poválečnými těžkostmi, kvůli kterým začne většina časopisů vycházet se zpožděním, ale zejména komunistickým převratem, který cíleně zlikviduje většinu nezávislé produkce. Vedle Architektury ČSR, která nemá v první půli 50. let architektonickou alternativu, začne v roce 1955 vycházet čtrnáctideník Československý architekt, který je díky své „novinové“ formě poměrně živou platformou, zprostředkovávající dobové architektonické dění. Historicko-památková oblast je od roku 1965 reflektována významnou řadou „Staletá Praha“, která v časopisecké formě existuje dodnes.

Dějiny města Prahy, zahrnující nejrůznější oblasti života města ve sledovaném období, byly v poslední době zpracovány zejména v kolektivní publikaci nakladatelství Paseka z roku 1998⁵⁹ a ve velké syntéze Václava Ledviny a Jiřího Peška z roku 2000.⁶⁰ Mimořádně důležité téma různých formování a proměn správy města přináší jednak obsáhlá historická publikace Praha v obnoveném státě československém,⁶¹ jednak soudobé studie, které navázaly na obsáhlou výstavu v Muzeu hl. m. Prahy v roce 2000.⁶² Významnému tématu radikálních změn

⁵⁷ V letech časopis 1910-1913 vycházel pod názvem Za starou Prahu – Věstník Klubu Za starou Prahu, v letech 1914-1917 Za starou Prahu – Věstník pro ochranu památek v Čechách, 1919-1951 Za starou Prahu – Věstník pro ochranu památek, 1953-1961 Ochrana památek, 1963-2000 Zprávy Klubu Za starou Prahu, od roku 2000 Za starou Prahu – Věstník Klubu Za starou Prahu.

⁵⁸ 1937-42 a 1947-1961 Zprávy památkové péče, 1962-1975 Památková péče, 1976-1992 Památky a příroda, od roku 1922 Zprávy památkové péče.

⁵⁹ Bělina et al. 1998.

⁶⁰ Ledvinka – Pešek 2000.

⁶¹ Vojtíšek 1937.

⁶² Ledvinka 2000.

ve správě města po roce 1945 se podrobně věnoval Václav Ledvinka.⁶³ Problematiku formování velkoměsta v letech 1850-1920 skvěle zpracoval Jiří Pešek.⁶⁴

Urbanistické proměny Prahy jsou v dobových textech komentovány často a intenzivně. První pokusy o jejich historickou reflexi nicméně přicházejí až ve 30. letech a jsou spojeny s aktéry dosavadních dějů, jak ukazuje například kolektivní práce Bohumila Hypšmana, Pavla Janáka a Zdeňka Wirtha „Jak rostla Praha“ z roku 1939.⁶⁵ Zásadním, avšak bohužel nepublikovaným kompendiem, jsou Dějiny plánování a výstavby hlavního města Prahy, které ve druhé polovině 40. let sepsal autor „Ideální Prahy“ z let 1917-19 a aktivní účastník meziválečného i válečného urbanistického dění Max Urban.⁶⁶ Jejich text, založený vedle vlastních autorových vzpomínek i na poměrně důkladné excerpci archivů a literatury, poprvé načrtává kontury vývoje města v 19. a první polovině 20. století. Přestože nebyl publikován, byl v užší vědecké komunitě znám a mohl se stát odrazovým můstkem pro další bádání. V 60. letech se důležitým interpretem urbanisticko-architektonických proměn města stal Otakar Nový, jehož rozsáhlé historické přehledy uvozovaly prezentace soudobých architektonických a urbanistických projektů.⁶⁷ Důležité urbanistické přesahy má i architektonicky zaměřená syntéza Rostislava Šváchy Od moderny k funkcionalismu z roku 1985.⁶⁸ Nejvýznamnější roli však v dějinách dějin pražského urbanismu ve druhé polovině 20. století sehrál Jiří Hrůza. Významný urbanista a historik, který v 60. letech publikoval řadu teoretických i historických textů, se v 70. a 80. letech zaměřil na dějiny Prahy, jimž věnoval rozsáhlou syntézu „Město: Praha“ z roku 1989.⁶⁹ Hrůzova práce vyčerpávajícím způsobem shrnula urbanistický vývoj města od jeho počátků až po druhou polovinu 20. století. Těžištěm práce je bezesporu období 19. a 20. století, které bylo autorovi odborně nejbližší. Jediný faktor, který význam této stěžejní syntézy poněkud komplikuje, je absence poznámkového aparátu, která z díla neprávem činí poněkud osamělý monolit. Dalším pozoruhodným dílem z 80. let, které mapuje proměny Prahy v 19. a 20. století, je obsáhlá monografie „Praha 19. a 20. století“ autorů Jiřího Kohouta a Jiřího Vančury.⁷⁰

Po 1989 roce se díky svobodné situaci i nové badatelské generaci podařilo pohled na urbanistické dějiny Prahy dále rozšířit a prokreslit. Podrobné syntetické shrnutí urbanistických

⁶³ Ledvinka 2011.

⁶⁴ Pešek 1999.

⁶⁵ Hypšman (Hübschmann) – Janák – Wirth 1939.

⁶⁶ Urban 1949.

⁶⁷ Nový 1971.

⁶⁸ Švácha 1985.

⁶⁹ Hrůza 1989.

⁷⁰ Kohout - Vančura 1986.

a architektonických dějin jednotlivých čtvrtí nabídly úvodní statě v řadě Uměleckých památek Prahy, jejichž autory byli Dobroslav Líbal,⁷¹ Rostislav Švácha,⁷² Kateřina Bečková⁷³ a Jiří Hilmera.⁷⁴ Dějiny plánování Prahy 19. a 20. století nejnověji podrobně shrnuli Martina Koukalová s Milanem Kudynem.⁷⁵ Významné téma nerealizovaných pražských projektů a vizí první poloviny 20. století skvěle zpracovala Klára Brůhová.⁷⁶ Problematiku fungování Státní regulační komise zmapoval Kryštof Drnek.⁷⁷ Dosud málo známý vývoj v období protektorátu obsáhle zpracoval Miloš Hořejš.⁷⁸ Citlivé téma města v období stalinismu široce představil Michal Kurz.⁷⁹ Nerealizovaným projektům let 1948-1989 se aktuálně věnovala Radomíra Sedláková.⁸⁰

Pražská architektura 19. a 20. století se jako badatelské téma prosadila jen o málo dříve, než tomu bylo u vývoje urbanismu. Mezi nejstarší práce, které se jí nějak dotýkají, patří stručná syntéza „Česká architektura 19. století“ Zdeňka Wirtha a Antonína Matějčka (1922)⁸¹ nebo Mádlova monografie věnovaná Janu Kotěrovi z téhož roku.⁸² O shrnutí vývoje avantgardní architektury se jako první pokusil Jaromír Krejcar (1928)⁸³, následovaný Karlem Teigem (1947)⁸⁴ Janem E. Koulou (1940).⁸⁵ Vyvrcholením tohoto pohledu „architektů na architekturu“ byla práce Otakara Novotného „Jan Kotěra a jeho doba“, která přinesla první celkové zhodnocení počátků české moderní architektury.⁸⁶ Počátky uměleckohistorického zájmu o toto téma jsou spojeny se jménem vynikající historičky umění Marie Benešové, která zpracovala nejen první monografie významných architektů⁸⁷ a syntézu pražské architektury počátku 20. století,⁸⁸ ale také obsáhlý syntetický pohled na českou architekturu nové doby.⁸⁹ Mezi další významné historiky architektury, kteří pomohli prokreslit obraz pražské poválečné

⁷¹ Líbal 1996.

⁷² Švácha 1996a; Švácha 1996b; Švácha 1998b; Švácha 1998c; Švácha 1998d; Švácha 1998e;

⁷³ Bečková 1998b.

⁷⁴ Hilmera 1999; Hilmera 2000.

⁷⁵ Flekačová – Kudyn 2014.

⁷⁶ Brůhová 2017; Brůhová 2018.

⁷⁷ Drnek 2019.

⁷⁸ Hořejš 2013.

⁷⁹ Kurz 2015.

⁸⁰ Sedláková 2018.

⁸¹ Wirth – Matějček 1922.

⁸² Mádl 1922.

⁸³ Krejcar 1928.

⁸⁴ Teige 1930; Teige 1947.

⁸⁵ Koula 1940.

⁸⁶ Novotný 1958.

⁸⁷ Benešová 1958; Benešová 1959.

⁸⁸ Benešová 1978.

⁸⁹ Benešová 1984.

architektury, patří Vladimír Šlapeta⁹⁰ a zejména Rostislav Švácha, jehož rozsáhlá syntéza „Od moderny k funkcionalismu“ postavila výzkum architektury první poloviny 20. století na nový kvalitativní základ.⁹¹ Pro poznání pražské architektury 19. století byla též v 80. letech důležitá zejména práce Dobroslava Líbala a Emanuela Pocheho, publikovaná v rámci série „Čtvero knih o Praze“.⁹²

Rok 1989 přinesl rozšíření témat i badatelského okruhu. Vedle zmíněné klíčové řady Uměleckých památek Prahy vznikla důležitá pragensistická edice nakladatelství Libri, z níž tři svazky byly věnovány období 19. a 20. století.⁹³ Nový pohled na architekturu a urbanismus 19. století přinesly zejména práce Jindřicha Vybírala⁹⁴ a Michaely Marek.⁹⁵ Komplexnímu tématu umělecké výzdoby veřejných i soukromých staveb období historismu, secese a moderny se obsáhle věnovali Roman Prahls s Petrem Šámalem.⁹⁶ Osobně laděné shrnutí meziválečné architektury zpracoval Otakar Nový.⁹⁷ Pozoruhodný ucelený přehled poválečné architektury přinesla kolektivní práce „Česká architektura 1949-1995“ z roku 1995.⁹⁸ Problematika tzv. bruselského stylu v architektuře byla podrobně zpracována Martinem Strakošem.⁹⁹ Z hlediska vsazení pražské tvorby do širšího rámce dějin architektury jsou přirozeně stěžejní syntetické statě Zdeňka Lukeše,¹⁰⁰ Marie Benešové,¹⁰¹ Rostislava Šváchy,¹⁰² Vladimíra Šlapety,¹⁰³ Pavla Halíka¹⁰⁴ a Petra Kratochvíla¹⁰⁵ v jednotlivých svazcích Dějin českého výtvarného umění. Ucelený pohled na umělecký a architektonický vývoj města přinesla rozsáhlá kolektivní monografie „Prague“, vydaná v Paříži roku 2005, na níž se vedle editorky Markéty Theinhardt podíleli Klára Benešovská, Zdeněk Dragoun, Mojmír Horyna, Jiří Pešek, Taťána Petrasová, Roman Prahls a Rostislav Švácha.¹⁰⁶

Rekapitulace památkového pohledu na město je složitější. Knihy, věnované památkovému bohatství města, vycházely od sklonku 19. století. Většinou se jednalo o

⁹⁰ Šlapeta 1978.

⁹¹ Švácha 1985.

⁹² Líbal – Poche 1980/203.

⁹³ Svoboda – Lukeš – Havlová 1997; Svoboda – Noll – Havlová 2000; Svoboda – Noll – Skala 2006.

⁹⁴ Vybíral 2002; Vybíral 2013.

⁹⁵ Marek 2004.

⁹⁶ Prahls – Šámal 2012.

⁹⁷ Nový 1998.

⁹⁸ Baše – Fagner - Halík 1995.

⁹⁹ Strakoš 2008.

¹⁰⁰ Lukeš 1998.

¹⁰¹ Benešová 1998.

¹⁰² Švácha 1998a; Švácha 2005; Švácha 2007.

¹⁰³ Šlapeta 1998.

¹⁰⁴ Halík 2005.

¹⁰⁵ Kratochvíl 2007.

¹⁰⁶ Theinhardt 2004.

obrazové nebo populárně-historické publikace, které měly primárně zachytit dějiny města a přestavit jeho památky.¹⁰⁷ Kulturní a umělecké dějiny města z místního německého pohledu zpracoval v roce 1935 Oskar Schürer.¹⁰⁸ Pro odborné poznání pražských památek byly důležité poválečné práce Emanuela Pocheho,¹⁰⁹ Václava Vojtěcha Štecha¹¹⁰ a Vojtěcha Volavky.¹¹¹ Z významných etap je relativně nejlépe je zpracováno období asanace, jemuž byla věnována řada textů u příležitosti stého výročí vydání asanačního zákona.¹¹² Vedle těchto jubilejních statí se asanaci podrobněji věnovali Alois Kubiček, který jako první zmapoval v roce 1959 její důvody a průběh,¹¹³ Miloš Kruml, jehož zajímalo historické ideové pozadí celé akce,¹¹⁴ Jiří Hruža, který jí ve své monumentální syntéze vývoje pražského urbanismu zasadil do komplexních architektonických souvislostí,¹¹⁵ a – nejnověji – Cathleen M. Giustino, která zkoumala zejména dobové společensko-politické souvislosti.¹¹⁶ Reflexe dalších období jsou spíše informační,¹¹⁷ nebo jsou pojaty jako odrazový můstek pro vysvětlení nebo obhájení dobového památkového pohledu, jak ukazují například práce Bohumila Hypšmana¹¹⁸ a Aloise Kubíčka.¹¹⁹ První pokusy o skutečná historická shrnutí ze strany dobových aktérů přinášejí například texty Zdeňka Wirtha¹²⁰ a Bohuslava Fuchse.¹²¹ První důležitou reflexi vývoje ochrany památkově cenných měst zpracoval Ivo Hlobil.¹²² Přehled historického vývoje ochrany městských celků nabízí rozsáhlá syntetická práce Karla Kibice a Aleše Vošahlíka.¹²³ Dějiny Klubu Za starou Prahu jsou načrtnuty v publikaci, vydané u příležitosti stého výročí spolku v roce 2000.¹²⁴ Památkovou diskusi 60. let poprvé kriticky reflektoval Rostislav Švácha, jehož text otevírá zásadní témata dobové památkové teorie a praxe.¹²⁵ Vedle těchto textů existuje řada cenných reflexí a kritických úvah, avšak syntetický pohled na vývoj problematiky ochrany pražských památek prozatím chybí.

¹⁰⁷ Dolenský 1903; Ruth 1904.

¹⁰⁸ Schürer 1935.

¹⁰⁹ Poche 1948; Poche – Ehm 1958.

¹¹⁰ Štech – Ehm 1948.

¹¹¹ Volavka 1967.

¹¹² Hruža – Wurzer - Benešová 1993; Benešová - Pošva 1993.

¹¹³ Kubiček 1959a.

¹¹⁴ Kruml 1982.

¹¹⁵ Hruža 1989, s. 223-230.

¹¹⁶ Giustino 2003.

¹¹⁷ Buřival 1965; Buřival 1966; Buřival 1967; Buřival 1969.

¹¹⁸ Hypšman 1947d.

¹¹⁹ Kubiček 1956.

¹²⁰ Wirth 1961.

¹²¹ Fuchs 1967.

¹²² Hlobil 1985.

¹²³ Kibic – Vošahlík 2011.

¹²⁴ Bečková 2000a.

¹²⁵ Švácha 2017.

Prolog: Praha přelomu 18. a 19. století

Obraz barokního města

(obr. 1-12)

„Když přišel v roce 1813 jedenáctiletý Vincenc Morstadt do Prahy na studie k novoměstským piaristům, byla Praha ještě barokní město, kouzelně krásné, celistvě promodelované s dokonale utvářenými podrobnostmi – kostely, paláci, měšťanskými domy – a se spoustou zeleně v zahradách a na vltavských ostrovech. Mnohé veduty města a prospekty ulic a náměstí, které obraz Prahy zachovaly, dokládají, že byla už v té době v nešťastnějším období svého výtvarného vývoje; ve všech částech dobře komponovaná, a posuzujeme-li optickou harmonii vnějšího obrazu, patrně nejkrásnější město v Evropě.“¹²⁶

Slova, kterými charakterizoval Prahu počátku 19. století v úvodu své knihy o kresbách Vincence Morstadta v roce 1973 Václav Hlavsa, jsou jen moderní reflexí, která se navíc záměrně vymezuje proti bouřlivým změnám, které měly obraz města v následujícím století výrazně proměnit. Přesto stojí za to se nad nimi na chvíli zamyslet. Morstadtovy živé kresby zachytily město před razantními změnami, které přinesla průmyslová revoluce a následný vzestup města jakožto nejvýznamnějšího hospodářského centra země. Josefínské zásahy, které znamenaly zrušení a často následnou demolici řady významných sakrálních staveb, sice městskou strukturu ochudily a částečně proměnily, avšak město jako celek zůstalo v principu nedotčeno. Výtvarná hodnota města, zprostředkovaná celkovými vedutami i prospekty ulic a náměstí, je tak i z odstupu dvou staletí zjevná. Předchozí staletí architektonického vývoje byla v 17. a 18. století završena barokní proměnou města, která pozoruhodným způsobem zúročila výtvarný potenciál dramaticky tvarované městské krajiny. Stavební odmlka, která následně přišla s politickým útlumem města i země na sklonku 18. století, tyto výtvarné kvality ještě zdůraznila a bezpochyby přispěla k tomu, že tento stabilizovaný obraz města bude s odstupem doby chápán jako ideální (a idealizovaný) protiklad následného bouřlivého a v mnoha ohledech chaotického urbanistického vývoje. Hlavsova charakteristika Prahy počátku 19. století jako dokončeného výtvarného celku zde tak vystihuje více, než by se na první pohled mohlo zdát.

Obraz města sklonku 18. století je dokumentován nejrůznějšími způsoby a v několika časových vrstvách. Nejstarším svědkem „barokního promodelovaného města“ je veduta Josefa Hubera z roku 1769, který působivě propojil plán města s jeho trojrozměrným obrazem. Vnitřní

¹²⁶ Hlavsa 1973, s. 5.

obraz města je dokumentován řadou vedut, které zachycují ulice, náměstí i význačné budovy. Nejkomplexnějším obrazovým atlasem města je soubor rytin, které v roce 1791 vytvořili Filip a František Hegerové u příležitosti korunovace Leopolda II českým králem.¹²⁷ Ze stejné doby pocházejí rytiny Ludvíka Kohla, které zachytily tehdejší stav pobřeží Starého Města a Malé Strany. Narůstající zájem o romantické zobrazení města i jeho okolní krajiny v první třetině 19. století výrazně rozmnožil počet pohledů na město i jeho jednotlivé části. Obrazy a rytiny Josefa Šembery, Antonína Pucherny, Karla Postla, Ludwiga Ernsta Buquoye či Samuela Prouta¹²⁸ jsou pozoruhodným mezistupněm mezi strohým reprezentativním výrazem rytin obou Hegerů a rozsáhlým dílem Vincence Morstadta, který dokázal hegerovský smysl pro velkorysé pohledy propojit s rafinovaným zájmem o detaily i celkovou náladu obrazu.¹²⁹ Nejcenější svědectví o podobě města pak nakonec přináší zmíněný Langweilův model Prahy z let 1826-37, který zachycuje s mimořádnou přesností všechny stavby na Starém Městě, Malé Straně a na Hradčanech.¹³⁰ Kombinací všech těchto zdrojů se před námi rozvíjí působivý obraz města, jehož výtvarná hodnota bude během následujících dvou staletí východiskem, zrcadlem či protikladem razantních urbanistických i architektonických zásahů.

Jak tedy Praha přelomu 18. a 19. století vypadala? Základem její urbanistické struktury byla středověká uliční síť, která pozoruhodným způsobem kombinovala prvky rostlého půdorysu s pravidelnými velkorysími lokačními zásahy. Pro Staré Město byly od počátku klíčové dálkové cesty, které směřovaly k řece a podle nichž se konstituovala první souvislá zástavba. Nejvýrazněji se do osnovy města propsaly cesty, které se paprskovitě sbíhaly k brodu, nacházejícím se přibližně v místě dnešního Mánesova mostu. Významným urbanistickým zásahem bylo založení Havelského města, které se ve 30. letech 13. století vlastně stalo prvním „novým městem“ pražským. Pravidelně založená kompozice města s téměř půl kilometru dlouhým náměstím a výstavnými, mnohdy věžovými měšťanskými domy byla prvním krokem na cestě ke gotické urbanistické proměně celé aglomerace.¹³¹ Protiklad mezi velkorysostí Havelského Města, kterou se vyznačovalo i bezprostřední okolí dnešního Staroměstského náměstí či Celetné ulice, a rostlým urbanistickým „chaosem“ ostatních částí Starého Města, je velmi dobře patrný i na zmíněném Jüttnerově plánu či Langweilově modelu. Dobře rozpoznatelný je i dobový význam jednotlivých částí, který je nejvíce podmíněn jejich

¹²⁷ Pistorius 1989.

¹²⁸ Wirth 1934; Kropáček 1995.

¹²⁹ Hlavsa 1973.

¹³⁰ Kubiček – Paul 1961; Bečková 1996.

¹³¹ Musílek 2012.

návazností na hlavní ulice, které směřovaly buď k mostu, nebo k některé z hlavních ulic navazujícího Nového Města.

Nejvýstavnější budovy jsou soustředěny zejména kolem hlavní osy, spojující Prašnou bránu, Staroměstský rynek a Kamenný most. Charakter jednotlivých domů i paláců na této ose je na přelomu 18. a 19. století již stabilizován a z valné většiny odpovídá i stavu dnešnímu. Absence možnosti pohodlně překonat řeku jinak než prostřednictvím jediného Kamenného mostu však zároveň vedla k tomu, že se rozsáhlé severní části Starého Města (do nichž spadalo i židovské ghetto) postupně proměňovaly ve „vnitřní periferii,“ která představovala svébytný svět, situovaný paradoxně téměř uprostřed pražského souměstí. Důležitým výtvarným tématem panoramatických vedut Starého Města byla dramatická kompozice vertikál vyrůstajících z postupně gradujících střech, kterou umocňuje nepravidelný přírodní charakter břehů i „vznívání“ města nízkou nepravidelnou zástavbou směrem k řece. Z plánů i vedut je také dobře patrný dobový urbanistický nezájem o vztah města a řeky, vůči které se na Starém Městě stavby architektonicky obracejí pouze v bezprostředním okolí mostu.¹³²

Na staroměstské ulice plynule navazují klíčové osy Nového Města, jehož velkorysý karlovský urbanistický rozvrh z roku 1348 nemá v soudobé Evropě obdoby.¹³³ Nebývalá velikost města i volnější rytmus parcelace zde vytvořily podmínky pro zcela jiný urbánní charakter, který se oproti sevřené a zhuštěné struktuře staroměstské vyznačuje většími půdorysnými proporcemi. Krom oblastí, které přímo navazují na Staré Město a které mají také většinou starší rostlý urbánní základ, se většina novoměstských bloků vyznačuje rozměry, které umožnily rozvolněnou zástavbu prokládat zahradami a sady. Lze jen litovat, že se Antonínu Langweilovi nepodařilo získat podporu a prostředky pro dokončení svého modelu, neboť právě Nové Město se oproti jeho době proměnilo nejvíce. Jen z vedut a plánů tak můžeme dovozovat skutečnou podobu tohoto „zahradního města“ v pravidelně strukturované, avšak zároveň velmi dramatické krajině. Výrazná terénní modelace byla ostatně námětem mnoha rytin, které si ve zvýšení míře všimaly krajinné kompozice její vazbě na architektonické dominanty.¹³⁴ Mnoho rytin také zachytilo pozoruhodný vztah města a řeky, který zde byl podmíněn nejen nebývalou délkou břehu, ale i skutečností, že vzhledem k dramatické kompozici krajiny při řece bylo pobřeží z města mnohdy obtížně přístupné a žilo tak do značné míry vlastním životem. Novoměstské pobřeží se vyznačovalo výraznou hospodářskou aktivitou, zahrnující nejen i jinde

¹³² Hrůza 1989; Líbal – Muk 1996; UPP 1996.

¹³³ Lorenc 1973; UPP 1998.

¹³⁴ Wirth 1934; Mendelová – Státníková 1998.

běžné mlýny, koncentrující se jak v Petrské čtvrti na severu, tak ve Vojtěšské čtvrti na jihu, ale také specifickou dřevařskou enklávu v Podskalí, která zde dala vzniknout svébytné urbanistické struktuře solitérních výstavných renesančních a barokních domů.¹³⁵

Nejvýstavnější novoměstské domy a paláce se koncentrují v blocích přiléhajících k Havelskému Městu. Právě díky vazbě na tuto bohatou a výstavnou část Starého Města je lze rovněž nalézt na bývalých příkopech mezi oběma městy, kde během 18. století začínají vznikat zárodky budoucí výstavné reprezentativní třídy. Z velkoryse založených novoměstských náměstí se odpovídajícím způsobem rozvinulo pouze dnešní Václavské náměstí, jehož dolní polovina je součástí zmíněné enklávy, navazující na měřítko a výstavnost Starého Města. Pozoruhodnou dominantou tohoto náměstí jsou na vedutách renesanční věže, které jsou situovány u křížení náměstí s dnešní Vodičkovou ulicí a které snad v principu navazují na středověké věžové domy Havelského města. Většina ostatních ulic a náměstí včetně největšího Dobyččího trhu (Karlova náměstí) je lemována nízkou, převážně jednopatrovou zástavbou, jejíž periferní měřítko zvláštním způsobem kontrastuje s velkoměstskou ambicí karlovského města.

Malá Strana a Hradčany byly od prvních vyobrazení města chápány jako panoramaticky nejvýznamnější pohled, jehož kompoziční pravidla jsou dána dramatickým terénem i prastarým rozmístěním hlavních dominant.¹³⁶ Jestliže podstatou zobrazení panoramatu Starého Města byla většinou snaha o zachycení dramatického seskupení vertikál deroucích se ze sevřené středověké zástavby, levobřežní panorama nabízelo postupnou gradaci, v níž jednotlivé stavby přispívaly k harmonickému vyznění celku. Součástí výtvarného účinku zde bylo i pobřeží, formované šlechtickými zahradami i měšťanskou zástavbou, která ve svém souhrnu vytvořila architektonickou podnož monumentálnímu panoramatu Pražského Hradu. Nesporná výtvarná působivost hradčanského panoramatu vytvořila přirozený předpoklad k tomu, aby byl jeho obraz obecně vnímán jako působivě komponovaný, stabilní a v jistém smyslu nadčasový.

Tento proces by nemohl nikdy nastat bez výrazné dobové obliby vedut a obrazů. Je to právě doba první třetiny 19. století, kdy se z vyobrazení města stalo klíčové téma, které nejen zprostředkovávalo, ale zejména vytvářelo obraz města v myslích jeho obyvatel a návštěvníků. Různé varianty panoramatických i dílčích pohledů přispěly nejen k obecně sdílenému výtvarnému vnímání města, ale rovněž ke kodifikaci jeho základních vedut, které jsou čím dál více chápány jako nadčasové. Přestože je památkové vnímání města až záležitostí sklonku 19. století, rozšíření vedut i žánrových obrazů města pro něj vytvořily nezbytný všeobecný základ.

¹³⁵ Bečková 2015a; Bečková 2016.

¹³⁶ Bečková 2000c.

Jen díky nim se každý výraznější zásah musel s výtvarným obrazem vyrovnat a sžít. Porovnání rytin konkrétního místa měnícího se v čase navíc dokládá, že nový zásah byl většinou autorem do veduty integrován tak, aby nebyl narušen původní charakter či alespoň vědomí výtvarného celku. Městské veduty jsou tak nejen dokumentárním pramenem a dobovým svědectvím o zrodu a proměnách výtvarného chápání města, ale také prostředkem, jež ve své pomohl panoramatické kvality města rozšířit do povědomí široké veřejnosti a docílit tak, že je mohli běžní obyvatelé města vůbec objevit.

Vedle zachycení jednotlivých městských čtvrtí je tématem mnoha vedut z prvních desetiletí 19. století vztah města a krajiny. Právě ten se z hlediska dnešního města proměnil asi nejradikálněji. Tématem městských krajinných vedut je většinou protiklad mezi koncentrovanou zástavbou města a volnou přírodou, která tehdy začínala hned za městskými branami. Z dnešního pohledu tak asi není překvapivé ani tak celkové panorama města, které se v principu příliš nezměnilo, jako spíše jeho vymezení a podtržení linií masivních hradeb, jejichž klidná horizontála zdůrazňuje dramatický účín vertikál věží a střech. Morstadtovy pohledy na město ze svahů dnešních Vinohrad a Žižkova přinášejí obraz, který jakoby byl nejlepším potvrzením oné výše zmíněné barokní celistvosti a dokonalosti. Rám obrazu, který z výtvarného hlediska opevnění městu dalo, sjednotil protiklady a uzavřel město do vlastního světa mimo prostor a čas. S odstupem doby tak lze říci, že zánik opevnění, který byl logickým důsledkem zrychlených proměn druhé poloviny 19. století, byl pro výtvarné působení (a tedy i chápání) města patrně mnohem významnější, než se tehdy současníkům mohlo zdát.

Proměna města v čase osvícenství
(obr. 13-16)

Obraz města závěru 18. a prvních desetiletí 19. století se na panoramatech a vedutách jeví jako poměrně stabilní a neměnný. Zvláštní stabilita obrazu města měla zřejmě dva hlavní důvody. Prvním byl dlouhodobý útlum stavební činnosti, který souvisel s periferním postavením Prahy v rámci čím dál více centralizovaného habsburského soustátí. Druhým faktorem, který výrazně přispěl k pocitové stabilitě obrazu města, byla sama architektura, která do něj vstupovala.¹³⁷ Pokud už vznikaly nějaké budovy, byly realizovány ve velmi strohém, klasicistním minimalistickém výrazu, který vznikl na sklonku 18. století a který dobře

¹³⁷ K problematice architektury sklonku 18. století viz Petrasová 2001 nebo Biegel 2012.

odpovídal dobové touze po jednoduchosti a neokázalosti. Architektura veřejných, palácových i měšťanských staveb se záměrně podržovala ideji „vznešené jednotvárnosti,“ jejímž výtvarným ideálem byly jednotné a jednoduché fronty ulic a náměstí, jak dokládá dobový popis Prahy z let 1788-89.¹³⁸ Toto pojetí bylo na činžovních domech uplatňováno ještě v 50. a 60. letech 19. století, což značí více než půlstoletí stability architektonického názoru. Protipólem zrodu „stabilních“ vedut města se tak stala stabilita architektonického výrazu, který svým klasicistním minimalismem navíc nutně kontrastoval s různorodostí a vrstvením předchozích architektonických etap.

Situace, kdy se obraz města po několik desítek let v principu nemění, vytváří pro dobové účastníky zvláštní zážitek. Dynamika vývoje, dříve sledovatelná na proměnách města, jakoby ustala. Doba i životy se proměňují, avšak město jako jejich rámec zůstává neměnné a stabilní. Díky urbánní stabilitě může vzniknout silný vztah k městu jakožto výtvarnému celku a obrazu, jehož platnost se s přibývajícím časem dále umocňuje a potvrzuje. Touha po změně, která je ve finále jedním z logických důsledků příliš dlouhé neměnnosti, tak může být překvapivě konfrontována s hlubokým sentimentem, který připravuje půdu pro formulaci názorů ve prospěch ochrany města a jeho historického obrazu. Tento střet sice reálně vyvrcholí až v závěru století, avšak jeho kořeny lze sledovat již o několik desetiletí dříve.

V období dlouhého architektonického zklidnění se každá intervence stává potenciální událostí. Pro období sklonku přelomu 18. století sehrály tuto roli zejména realizace, související s úpravou bývalých příkopů na jednu z hlavních městských tříd. Jejich zánik byl nejen urbanistickým, ale i symbolickým činem, který jakoby názorně demonstroval sjednocení pražských měst, vyhlášené dvorským dekretem 12. února 1784.¹³⁹ Z administrativního hlediska bylo sjednocení zásadním předělem. Přeměna radnice Starého Města v radnici celého souměstí znamenala nejen potvrzení jejího historického významu, ale také výrazné posílení její faktické i symbolické role v životě města. Prvním zásahem, který její nový statut vyvolal, byla velmi necitlivá adaptace gotické radniční budovy, která se musela stát úřadem se vším, co k tomu v pragmatické osvícenecké době patřilo. Přes svou razanci byla tato utilitární přestavba jen prvním a zdaleka nejméně diskutabilním zásahem, který tlak na kapacity a patřičný symbolický význam budovy v následujících dvou staletích vyvolá.¹⁴⁰

¹³⁸ Schmerber 1913, s. 2; Biegel 2008.

¹³⁹ Švácha 1998b, s. 37.

¹⁴⁰ UPP 1996, s. 136-148; Teige – Herain 1908.

Co bylo z administrativního pohledu novým začátkem, bylo z urbanistického hlediska jen logickým krokem, který byl anticipován již v základech středověkého urbanismu města. Koncentrický systém tříd procházejících Starým a Novým Městem, navázání Malé Strany na Staré Město – to vše vytvářelo urbanistickou jednotu dávno před tím, než byla tato jednotu úředně deklarována. Propojení měst mělo dva přímé urbanistické důsledky. Prvním, bezprostředním, bylo definitivní zasypání příkopů a vytyčení Nových alejí, které v letech 1770-88 sjednotily dnešní Národní třídu do jednotného městského prospektu.¹⁴¹ Druhým, dlouhodobým důsledkem, bylo posílení koncentrické sestavy města, jejíž průsečíkem historicky bylo Staroměstské náměstí – tedy prostor, jehož symbolická role byla navíc posílena zmíněným povýšením Staroměstské radnice. Již během nadcházejícího století bude zjevné, jak závažné důsledky bude kombinace těchto faktorů pro náměstí mít.

Založení Nových alejí bylo bezpochyby činem, který výrazně proměnil urbanistickou strukturu města. Ve svém principu nicméně zúročil zásahy, které se na rozhraní Starého a Nového Města již dříve odehrály, a bez kterých by založení nových promenád bylo jen stěží myslitelné. Dochované stavby i historické veduty ukazují postupnou architektonizaci okolí hradebního okruhu, která se zde odehrála zejména v 17. a 18. století. Výmluvným svědkem je opět Jüttnerův plán, který oblast zachytil před vlnou zásahů v polovině 19. století. Patrný je zde jak různý význam částí okruhu, kde se celkově periferním charakterem odlišuje zejména oblast dnešní Revoluční třídy, tak značný rozdíl charakteru zástavby na staroměstské a novoměstské straně. Jestliže na straně Starého Města je zástavba z velké části tvořena zahradami a zadními trakty domů, do nichž byly v různé míře integrovány zbytky gotického opevnění, novoměstská uliční fronta je naopak formována převážně pravidelně strukturovanou zástavbou domů a rozlehlých šlechtických rezidencí, které se staly vděčným námětem řady vedut z první i druhé poloviny 18. století. Jedinou oblastí, kde tento kontrastní rozdíl není tolik patrný, je rozhraní před branou Havelského Města v oblasti dnešních ulic Na Můstku a 28. října, kde z hlediska zástavby uliční síť Starého a Nového Města téměř plynule prorůstá. Vlastní ulice Na Příkopě se nicméně opět vyznačuje zmíněným rozdílem, který je zde navíc podtržen nepravidelným vedením uliční čáry na staroměstské straně. Lze tak říci, že základem budoucího prospektu na hradebním okruhu se tak stala zejména honosná barokní zástavba jeho novoměstské strany, jejíž pravidelný urbanistický základ vycházel z gotické parcelace Nového Města.

V sousedství hradebního okruhu byla realizována i stavba, kterou lze označit za jednu z prvních veřejných budov v novodobé historii Prahy. Nosticovo divadlo, postavené v letech

¹⁴¹ Švácha 1998b, s. 37.

1781-83 podle projektu Antona Haffeneckera, bylo jako solitérní stavba vloženo do prostoru Ovocného trhu, čímž završilo přeměnu volného, původně více než 500 metrů dlouhého středověkého tržiště na samostatná náměstí a ulice.¹⁴² Tato urbanistická intervence přinesla první a v kontextu kompaktního staroměstského urbanismu poměrně unikátní pokus vložit do stávající struktury městskou dominantu. Průčelí divadla, pointované dynamicky vystupujícím portikem, se stalo zdařilou dominantou střední části náměstí a bylo takto zachyceno na řadě dobových rytin. Vložení poměrně velké budovy do středu náměstí však zároveň vedlo k zúžení širokého prostoru na dvě úzké uličky, což výrazně zkomplikovalo dopravní roli této historické městské osy, která tak paradoxně mohla být snadněji nahrazena novou třídou vznikající na zasypaných příkopech.¹⁴³

Nostické divadlo bylo jako solitérní novostavba veřejné budovy nadlouho osamoceno. Novostaveb ostatně nebylo třeba, neboť nejbezpečnějším zdrojem pro nové veřejné či státní budovy byly areály zrušených kostelů a klášterů, jejichž přestavbami nové budovy vznikaly. Tato skutečnost měla dvojí pozoruhodný architektonicko-urbanistický důsledek. Z architektonického hlediska byly nové veřejné budovy v mnoha ohledech výsledkem kompromisu, jehož rozsah stanovil objem původní budovy a spíše omezené erární prostředky. Tím, že nové instituce zabraly budovy historických klášterů, se však zároveň velmi často dostaly do klíčové urbanistické situace, která by pro ně byla jinak jen těžko dostupná. Nejzajímavějším architektonickým výsledkem tohoto významového převrstvení byla realizace nové celnice, vzniklé v letech 1811-13 přestavbou Luragova kostela Neposkvrněného početí Panny Marie.¹⁴⁴ Hmota i orientace budovy byly určeny původní barokní stavbou. Symbolem změny účelu se tak stalo zejména průčelí budovy, jehož monumentální strohá architektura vycházela z jen o málo starší budovy berlínské mincovny Heinricha Gentze.¹⁴⁵ Inspirace aktuálním proudem soudobého pruského „revolučního klasicismu“ byla v kontextu tehdejší Prahy počinem výjimečným, který výrazně vybočil z běžného proudu spíše utilitární „státní“ architektury. Klíčová pozice v čele prospektu dnešní ulice Na příkopě ze stavby učinila dominantu, která je opět zachycena na řadě rytin, díky kterým se celnice stala zdaleka nejviditelnějším reprezentantem nastupující státní architektury.

Na oblast promenády na příkopech se váže i o něco starší soubor paláců v Hyberské ulici, který by mohl být nejlepším příkladem hledání zmíněné „Vznešené jednotvárnosti“

¹⁴² UPP 1996, s. 355–358; Biegel 2012, s. 293-298.

¹⁴³ Kohout – Vančura 1986, s. 18.

¹⁴⁴ UPP 198, s. 189-191.

¹⁴⁵ Petrasová 2001, s. 49-50

v architektuře. Paláce, stavěné postupně podle projektů Antona Haffeneckera, Ignáce Nepomuka Palliardiho a Filipa Hegera, jakoby se záměrně podřizovaly jednotné urbanistické koncepci, v níž je celek prospektu víc než jeho jednotlivá součást.¹⁴⁶ Touha po jednoduché výtvarné jednotě, v níž je účín jednotlivé stavby podřízen výrazu celku, však mohla dojít definitivního naplnění až v rámci výstavby prvního pražského předměstí Karlína, jehož pravidelný rastr vytvořil patřičné podmínky pro vznik výtvarně jednotného „ideálního“ města.

Založení Karlína bylo první velkou urbanistickou intervencí od vzniku karlovského Nového Města.¹⁴⁷ Spojení pravidelné uliční sítě s jednotným řešením domů vytvořilo příklad, který ukázal dobový ideál pro zakládání ulic i náměstí. Urbanisticky koordinovaný vznik prvního pražského předměstí tak vlastně poprvé přinesl paradox, který se bude v dějinách města pravidelně opakovat. Nová čtvrť, založená podle soudobých moderních zásad, výrazně kontrastuje s vlastním historickým městem, které může obdobné zásahy vstřebávat jen pozvolna a v omezené míře. Architektonický vztah „centra“ a „periferie“ se tak v takové situaci obrací ve prospěch nově založeného předměstí, jemuž by se měly intervence v historickém centru vyrovnat. Jestliže v případě Karlína se jedná spíše o inspiraci obecnou a ideovou, v dalších etapách bude čím dál více vyžadováno skutečné připodobnění centra novému ideálu, což bude mít pro historické město závažné důsledky. Urbanistické osudy Prahy a jejích předměstí jsou tak od samého počátku propojeny mnohem více, než by se na první pohled mohlo zdát.

¹⁴⁶ Biegel 2012, s. 186-194.

¹⁴⁷ Petrasová 2001, s. 53-54; Hrůza 1989, s. 190-192.

I. Na prahu proměny (1830-1870)

Romantické město

Karel Chotek a jeho městské projekty

(obr. 17-26)

Zásadní ideje a intervence první poloviny 19. století jsou spojeny se jmény Jana Rudolfa Chotka a jeho syna Karla, kteří postupně zastávali funkci nejvyšších purkrabí českého království. Jan Rudolf Chotek (1748-1824, purkrabí v letech 1802-05) se zasloužil o veřejné zpřístupnění Královské obory (1804) a novogotickou přestavbu Místodržitelského letohrádku. Z urbanistického hlediska byly významné jeho snahy o vybudování vnějšího městského dopravního okruhu, který by nákladní dopravě umožnil Prahu obloukem obcházet a vyhnout se průjezdu přes úzký a přetížený Karlův most. Z trasy, která měla začínat mostem na Štvanici, stoupat po letenském svahu k severnímu předpolí Hradu a dále ke Strahovu, odkud měla sestoupit k plánovanému mostu před jižním městským opevněním, byla nakonec realizována jen krajinná silnice od Bubnů k Brusce.¹⁴⁸ Přesto zde byla v kostce vyjádřena koncepce dopravního okruhu, který bude o více než sto let později součástí základního dopravního řešení regulačních plánů Velké Prahy.

Ještě významnější postavou se z hlediska rozvoje města stal jeho syn Karel Chotek (1783-1868, nejvyšší purkrabí v letech 1826-43), který inicioval první velké urbanistické změny v historickém městě.¹⁴⁹ V letech 1827-30 byla díky jeho podnětu otevřena promenáda na Novoměstských hradbách, která vytvořila přirozený pěší parkový okruh města a umožnila nové perspektivy vnímání města.¹⁵⁰ Karel Vladislav Zap tak může v roce 1838 nadšeně konstatovat, že v místech, kde se „v zákopech a jámách jen lůza pelešila“ lze nyní spatřit „v utěšených pořadích bujně zrůstajících stromků (...) četné obyvatelstvo, buď se procházeti, buď na sedátkách odpočívati“. Vedle vlastních sadů byla atrakcí promenády i „Tisíciletá Praha“, která „zde na blízku rozkládá před námi své mohutné audy, a královský, nade vše strmící hrad s tmavozeleným Petřínem vážně ze zadu zrak náš obmezuje“. Zážitkem však zjevně byla i okolní krajina: „Obraťme se, a hle, oko naše spočívá na utěšené vůkolní krajině, letohrádkami

¹⁴⁸ Hrůza 1989, s. 154-155.

¹⁴⁹ Lisá 2008.

¹⁵⁰ Hrůza 1989, s. 157; Kohout-Vančura 1986, s. 36.

poseté, stromořadím sem tam posázené,“ z níž se charakterem vymyká jen „mladistvý Karlín se svými hezkými domy, obstíněnými topoly pozadních ostrovů“.¹⁵¹

Z hlediska dopravní situace byla významná stavba nové serpentiny, která roku 1831 výrazně zlepšila spojení západní část Malé Strany s Bruskou branou v severním opevnění města. Dnešní Chotkova třída měla význam nejen komunikační, ale v důsledku i výtvarný: pozvolna stoupající promenáda zpřístupnila nečekané pohledy na staroměstské panorama, které se tak stalo pomyslnou protiváhou hradčanského prospektu. Právě z této panoramaticky výjimečné polohy těžila i nově založená „Lidová zahrada“ (Volksgarten, dnešní Chotkovy Sady), která v roce 1833 rozšířila pás hradních zahrad a vytvořila zárodek budoucího zelného pásu na hraně letenského svahu. Zahrada, rozkládající se po obou stranách nové třídy, byla propojena vysoko klenutým můstkem, který opět nabízel působivé pohledy na panorama Starého Města i Pražského hradu. Atmosféru místa opět podrobně zaznamenal Karel Vladislav Zap: *„Vyhlídka s této vršiny, která se nám na všechny strany poskytuje, každého nanejvýš zajímáti musí. Z předu před námi široká, všelijak zakroucená, do města se klonící silnice, na ní hemžící se lid, kočáry, jezdcové; dále nad zeleným hustě zarostlým Jelením příkopem vážně strmící zadní díl královského hradu, se vznešeným hlavním chrámem, za ním Petřín se svou zoubkovatou zdí, a daleko se roztahující město, jasným Vltaviným zrcadlem rozpoltněné a opět spojené obrovským mostem.“* Vedle pohledu na město však vyhlídka nabízela i dnes zakrytou vedutu krajiny na sever od Prahy, kde nalézáme *„okouzlující sady Bubenecké, gotický jich letohrádek, za nimi veselý zámek Troja (..), a dále romantické skály a vrchy u Podbaby, mezi nimiž vážná Vltava své vlny dále k Mělníku žene“*, takže celá scenerie *„rajské krajiny v hořejší Itálii na mysl nám uvádí.“¹⁵²*

Dalším urbanistickým předělem byla výstavba řetězového mostu císaře Františka I, který v letech 1839-41 spojil Nové aleje s jižním cípem Malé Strany a tedy i s dynamicky se rozvíjejícím Smíchovem.¹⁵³ Teprve druhý pražský most byl navázán na osu staroměstského hradebního okruhu, který tak potvrdil svou novou roli v urbanismu města. Ústředním kompozičním motivem mostu se staly kamenné brány, které svým charakterem odkazovaly na motivy antických triumfálních oblouků. Použití závěsné řetězové konstrukce umožnilo napojit mostovku přímo na úroveň nábřeží, díky čemuž se most stal přirozeným pokračováním Nových alejí. Výsledkem tohoto řešení bylo nejen plynulé dopravní napojení, ale rovněž kompoziční

¹⁵¹ Zap 1838, s. 198-199.

¹⁵² Zap 1838, s. 201.

¹⁵³ Fischer – Fischer 1985, s. 41-52.

provázání mostu s prospektem hradební třídy, která byla triumfálními oblouky pointována a pohledově uzavřena. Brány, navazující v jistém smyslu na efemérní výzdobu barokních slavností 17. a 18. století, se tak staly symbolickým podržením významu, jaký nová trasa v kontextu města získala.

Na řetězový most měla původně navazovat i cesta Petřínem, jejímž hlavním účelem bylo spojení nového mostu se Strahovem a Říšskou bránou. Idea, která v principu navázala na dopravní úvahy Jana Rudolfa Chotka, byla v letech 1847-50 rozpracována ve čtyřech variantách a nakonec dovedena až do podoby finálních výkresů.¹⁵⁴ Na staroměstské straně byla stavba nového mostu spojena i s realizací prvního pražského nábřeží, které v letech 1841-43 oba mosty komunikačně propojilo.¹⁵⁵ Jeho terasa umožnila zhodnocení výjimečného panoramatu a vizuálně tak propojila nové zásahy s historickým městem. Součástí projektu Bernarda Gruebera byl i návrh jednotného řešení domů nábřeží, jejichž strohá klasicizující jednota, navazující na vzhled „*mladistvého Karlína se svými hezkými domy*,“ se stala novým průčelím města směrem k řece.¹⁵⁶ Význam nového nábřeží byl zdůrazněn vytvořením náměstíčka s novogotickým věžovým pomníkem holdu českých stavů císaři Františku I., jehož štíhlá vertikála se stala protipólem horizontálních linií nábřeží a domů.

Nejlepším dobovým svědectvím této urbánní proměny jsou kresby Vincence Morstadta, který zachytil nejen prospekt nábřeží s panoramatem, ale i siluetu Starého Města před výstavbou nábřežní zdi a po ní.¹⁵⁷ Bylo-li postavení mostu klíčové pro dopravní strukturu města, vytyčení nábřeží se stalo symbolickým předělem ve vztahu města a řeky z hlediska nejen komunikačního, ale i výtvarného. Staroměstské panorama, kterému na Morstadtově rytině z roku 1830 ještě dominují vertikály věží, vyrůstající z dramaticky gradované základny staroměstských domů s popředím rostlého říčního břehu, je na stejném vyobrazení z roku ... zklidněno výraznou horizontální linií nábřeží a domů, s jedinou ústřední dominantou pomníku císaře Františka I. Pokud bychom v Praze hledali starší příklad obdobné výtvarné jednoty, našli bychom jej – trochu překvapivě – nejspíše v horizontální linii protilehlého panoramatu Pražského hradu, kterou zde razantní přestavbou ve třetí čtvrtině 18. století vytvořil Nicoló Pacassi.¹⁵⁸ Potlačení individuality jednotlivých staveb ve prospěch jednotného výtvarného

¹⁵⁴ Hrůza 1989, s. 156; o zjevném urbanistickém významu této nerealizované Chotkovy ideje nejlépe svědčí skutečnost, že se spojení Malé Strany se Strahovem pod názvem „Petřínská komunikace“ vrátilo v řadě návrhů po roce 1918, kdy se stalo jedním ze sporných témat pražského urbanismu první poloviny 20. století.

¹⁵⁵ Hrůza 1989, s. 158-160.

¹⁵⁶ K architektuře domů na nábřeží viz zejména Vostřelová 2018, s. 134-145.

¹⁵⁷ Hlavsa 1972.

¹⁵⁸ Biegel 2012, s. 160-168.

celku, ke kterému v obou případech došlo, proměnilo panorama celé čtvrti a stalo se vzorem pro možné utváření budoucího města.

Myšlenka jednotně komponovaného městského nábřeží se v Praze stala východiskem pro regulaci pobřeží po celé následující století. Z hlediska vztahu města a řeky je nicméně pozoruhodné, že každé z následně budovaných nábřeží se k městu stavělo urbanisticky svébytně a většinou jinak, než jeho předchůdci a následovníci. Budeme-li sledovat vztah města, řeky a nového nábřeží na příkladu první Chotkovy promenády, dojdeme k zvláštnímu závěru. Nábřeží samo o sobě je klíčová komunikace, propojující do té doby izolované oblasti a vytvářející spolu s třídami na hradbách novou velkoměstskou dopravní síť. Vlastní bloky domů na nábřeží sem však byly vloženy jako samostatný prvek, který se nijak nevázal na dosavadní uliční skladbu a nevyvolal - a ostatně ani nepředpokládal - razantní navazující zásahy do urbanistické struktury města za sebou. Historické město zde bylo vzhledem ke zvýšené niveletě nábřeží od řeky zcela odděleno. Nové nábřeží se tak stalo na jedné straně bariérou, oddělující město od řeky, na druhé však – vzhledem ke svému jednotně řešenému a definitivnímu konceptu – paradoxně i budoucí ochranou původní historické čtvrti před možnými výraznějšími urbanistickými zásahy.

Vedle nábřeží bylo v návaznosti na nový řetězový most nově koncipováno i jeho malostranské předmostí, které se stalo jedním z posledních a z urbanistického hlediska nejdůslednějších manifestů „vznešené jednotvárnosti“ v pražské architektuře 19. století. Chotkova (dnešní Vítězná třída), která na osu mostu navázala, byla jako samostatný celek jednotně řešených blokových činžovních domů vložena do periferní příhradební oblasti Malé Strany. Koridor nové ulice se stal jedním z nejviditelnějších příkladů nové velkoměstské architektury, jejíž měřítko nejlépe dokládalo nový přístup ke kompozici hlavních městských tříd. Obdobně jednotně řešené domy byly postupně realizovány i na třídách hradebního okruhu, čímž byla výtvarná souvislost obou tříd i nábřeží dále podržena.

Chotkovy zásahy bývají chápány jako urbanistický předěl, který předznamenává další moderní proměny města. Ze zpětného pohledu je tato skutečnost nesporná, stejně jako oprávněný obdiv moderního přístupu k řešení urbanistických problémů. Neméně důležitá je však i výtvarná kontinuita jejich minimalistické klasicistní architektury, jejíž kořeny sahají do osvíceneckého závěru 18. století. Společným momentem všech zásahů byla jednotná koncepce, v jejímž rámci bylo město adaptováno. Dobové veduty i zmíněná svědectví zároveň ukazují, nakolik byla modernizace města spojena s vnímáním a prožíváním jeho výtvarného obrazu, jenž se pod Chotkovým dozorem cíleně proměňoval a doplňoval. Právě v tomto ohledu jsou

zásahy z poloviny století mnohem těsněji spojeny s předchozím dlouhým obdobím „komponování města“, které ukazuje Huberův prospekt a další veduty ze 17. a 18. století. Překotný rozvoj a různorodost výtvarných tendencí, které budou příznakem výrazných proměn poslední třetiny 19. století, tak budou paradoxně kontrastovat nejen s idealizovaným obrazem „Prahy mládí Vincence Morstadta,“ ale rovněž s velkorysími zásahy Chotkovy romantické generace.

První pražské nádraží a proměny města ve 40. letech

(obr. 27-36)

Fenoménem, který výrazně proměnil urbanistickou rovnováhu města, bylo přivedení železnice a postavení prvního pražského nádraží v letech 1844-45.¹⁵⁹ Pro jeho umístění byla určena oblast zahrad, přiléhající k východnímu konci dnešní Hyberské ulice. Toto situování bylo více než strategické. Hyberská, která byla původně hlavní trasou směřující od Králova dvora na Starém Městě na Kutnou horu, se zrušením brány v rámci výstavby barokního opevnění stala lokální ulicí, jejíž dimenze nicméně ukazovaly na původní strategický význam. Od 17. století zde vznikaly palácové stavby, které mohly využít šíři ulice i rozlehlost bloku k rozvinutí horizontálních průčelí, na něž navazovaly rezidence s ústředním nádvořím a patřičně velkou zahradou. Vyvrcholením této tendence se stala již zmíněná výstavba paláců v 80. a 90. letech 18. století, která ulici proměnila v působivý, měřítkově jednotně komponovaný celek. Srovnání Jüttnerova plánu (1816) s mapou Stablního katastru (c1840), na níž je již zachyceno nádraží, nám přehledně ukazuje výchozí situaci i změny, ke kterým v souvislosti se stavbou nádraží došlo. V místech dnešního nádraží se na Jüttnerově plánu nacházejí zahrady, zabírající celý blok mezi dnešní Hyberskou, Havlíčkovou a Na Florenci. Západní část Hyberské je naopak souvisle zastavěna, stejně jako západní strana dnešní Havlíčkovy ulice. Nádraží, které kompozicí i architekturou evokuje italské vilové stavby 16. století, tak bylo v principu vloženo do existujícího urbanistického kontextu, na který se mohlo funkčně ihned napojit.

Na realizaci nádraží rychle navázaly přestavby a novostavby domů proti nádraží, stejně jako obestavění dnešní ulice Na Florenci, kde byl do dříve periferní oblasti postaven výstavný nárožní Desfourský palác čp. 1023-II.¹⁶⁰ Na rozdíl od palácových staveb v Hyberské, které

¹⁵⁹ UPP 1998, s. 534-535.

¹⁶⁰ UPP 1998, s. 536.

byly nanejvýš dvoupatrové a které nepočítaly s obchodním využitím parteru, se tentokrát jednalo o městské domy s obchodním parterem a dvěma či třemi podlažími. „Vilově“ komponovaná budova nádraží tak byla zasazena do ryze městského kontextu, který dále podtrhl význam pomyslné „nové městské brány“. Díky Hyberské ulici, která prošla zmíněnou výtvarnou proměnou o pouhých pět desetiletí dříve, mohlo být nádraží bezprostředně a přirozeně napojeno na nové městské tepny na zasypaných příkopech nejen funkčně, ale i architektonicky. Organická přeměna klidné palácové rezidenční ulice v klíčovou spojnici mezi městem a nádražím je paradoxem, který dobře ukazuje, jak zvláště a v jistém smyslu přirozeně město v první fázi s novými intervencemi srůstalo.

Rozvojem tříd založených na bývalých příkopech a jejich propojením s nábřežím a mostem vznikla nová komunikační síť, která vytvořila první skutečnou dopravní alternativu k dosavadní koncentrické uliční síti. Význam nových os se ještě zdůraznil napojením na nové nádraží, díky kterému se okolí nádraží stalo první systematicky rozvíjenou „moderní“ novoměstskou enklávou. Přes tyto zásahy zůstávalo skutečným centrem souměstí Staré Město, jehož hustá a koncentrovaná zástavba výrazně omezovala možnost obdobných urbanistických intervencí. Jediným, avšak velmi výrazným a v principu i symbolickým zásahem byla novostavba Staroměstské radnice, která byla již půl století radnicí celého souměstí a jejíž význam i provozní nároky přesáhly možnosti historických objektů.

Předzvěstí razantního zásahu byla postupná demolice domů na východní straně Staroměstského náměstí, která byla roku 1838 završena zbořením gotického radničního křídla. Zánik této výjimečné stavby, byť v interiérech již částečně degradované utilitární přestavbou v letech 1784-87, byl jedním z prvních příkladů nového přístupu k historickému městu, který umožňoval razantní zásahy ve jménu potřeb přítomnosti a budoucnosti. Tento pragmatický přístup, který předpokládal demolici všech historických budov radničního bloku, nicméně narazil na silné dobové protesty. Nové východní křídlo, dokončené roku 1848, je tak jen fragmentem původního velkorysého záměru, kterým byla výstavba novogotické budovy v celém rozsahu radničního špalíčku.¹⁶¹

Dobové námitky vedly i ke změně vzhledu průčelí do náměstí, díky čemuž se stavba musela integrovat do stávajícího kontextu více, než si její původní autor Peter Nobile asi představoval. Nové průčelí, realizované v letech 1844-48 dle plánu Paula Sprengera, svým měřítkem sice razantně proměnilo proporce historického prostoru, avšak jeho dominance byla

¹⁶¹ Teige – Herain 1908, s. 73-76. UPP 1996, s. 139.

zároveň omezena vložení křídla mezi věž a poměrně robustní hmotu Krenova domu. Díky této situaci, která v principu vlastně odpovídala dřívějšímu vkládání barokních palácových staveb do stísněné staroměstské urbánní struktury, získalo průčelí sevřený a výtvarně působivý vertikální charakter. Východní křídlo radnice se tak sice neoddiskutovatelně stalo novou dominantou náměstí, avšak zároveň zde nevznikl solitér, který by výrazně narušil jeho urbanistickou rovnováhu. V této situaci křídlo s náměstím koexistovalo zhruba půl století, což byla mimochodem i polovina doby jeho samotné existence. Solitérní charakter radnice, známý ze snímků z první poloviny 20. století, je tak až důsledkem asanačních zásahů, které křídlo vůči náměstí postavily do nové, původně nezamýšlené polohy.

V době dokončování radničního křídla byl na Starém Městě realizován ještě jeden významný urbanistický počín, který v principu navázal na stavbu prvního staroměstského nábřeží v první polovině 40. let. Úprava Křížovnického náměstí, uskutečněná v letech 1847-48 dle projektu stavitele Vojtěcha Kleina, byla jedním z prvních příkladů redefinice historického prostranství ve smyslu soudobých estetických zásad. Náměstí bylo koncipováno jako jednotný prostor, jehož plocha byla rozšířena o terasu nad zakrytým ramenem řeky. Z jeho západní strany byla odstraněna barokní celnice a vlnařský sloup, které rušily symetrii prostoru i výhled na hradčanské panorama. Novou dominantou náměstí se stala socha Karla IV., umístěná sem roku 1848.¹⁶² Díky rozšířenému průjezdu v domě čp. 194-I¹⁶³ se Křížovnické náměstí mohlo nejen plynule napojit na novou Chotkovu nábřežní promenádu, ale stát se také místem, kde se tato nová osa přirozeně protнула s hlavní reprezentační a obchodní trasou Starého Města.

Velmi zajímavé svědectví o Praze třicátých a čtyřicátých let 19. století přináší již zmíněný plán Carla Vasqueze de Pinas z let 1841-43.¹⁶⁴ Jeho součástí byly i grafické pohledy na veduty města a jeho nejvýznamnější budovy, jejichž výběr nám dobře ilustruje dobový pohled na to, co bylo vnímáno jako reprezentativní a významné. Celkové pohledy na město zahrnují klasický pohled z Petřína, vedutu Vyšehradu a Petřína, různé pohledy na Pražský hrad, pohledy na Karlův most nebo zajímavý průhled údolím řeky s dominantou nového řetězového městu císaře Františka I. Pohledy na Staré Město jsou pořízeny ještě před vznikem prvního nábřeží, takže je zde jeho pobřežní silueta představena ve své dramaticky rostlé podobě. Zájem o krajinu ve městě i v jeho okolí města dokládá zobrazení smíchovské Kinského zahrady, pohled z nově zřízené Lidové zahrady, vyobrazení letohrádků ve Stromovce nebo romantické zákoutí

¹⁶² UPP 1996, s. 544.

¹⁶³ UPP 1996, s. 208.

¹⁶⁴ Vasquez 1841-43; Hlavsa 1974, s. 150-151.

Barvířského ostrova. Podrobně jsou představeny hlavní gotické památky – Pražský hrad se Svatovítskou katedrálou a Vladislavským sálem, Staroměstská radnice (v aktuálním stavu i s vyobrazením po zamýšlené kompletní Nobileho přestavbě), mostecké věže či Prašná brána. Autor si zjevně cenil i pamětihodností Židovského města, z nichž je zde zobrazena Staronová synagoga a Starý židovský hřbitov. Ze sakrálních staveb jsou prezentovány například klášterní kostel na Strahově, kostel sv. Františka při klášteře křížovníků s červenou hvězdou, jezuitské kostely Nejsvětějšího Salvátora v Klementinu i sv. Mikuláše na Malé Straně nebo areál Lorety. Z paláců, které byly v této době stále ještě symboly reálné politické moci, je zachycen Valdštejnský, Nostický, Thunovský, Kinských či Clam-Gallasův, přičemž budovy jsou vždy vztaženy k soudobému vlastníku (a tím i jeho společenské pozici). Veřejné budovy zastupuje Stavovské divadlo, novoměstská Celnice, Vrchní vojenské velitelství (bývalá staroměstská celnice v Celetné) a karlínská Invalidovna. Město, zachycené Vasquezovým plánem, tak sice stojí na prahu zásadní proměny, avšak jeho urbanistická, architektonická i významová struktura jsou dosud stále ještě pevně zakotveny v dosavadním staletém vývoji.

Urbanistické a architektonické zásahy šedesátých let

Nové mosty a první velkoměstské novostavby

(obr. 37-43)

Na počátku druhé poloviny 19. století se situace v Praze proměňuje. Chotkovy urbanistické zásahy jí daly první velkoměstský impuls, který rozhodně vybízel k následování. Rok 1861 navíc přináší vítězství českých stran v městských volbách, které zrcadlilo ambice i rozmach tehdejší české společnosti. Na pragmatismus, s jakým nová reprezentace k historickému městu přistoupila, bohužel ukazuje nekompromisní demolice renesanční Krocínovy kašny¹⁶⁵ nebo snaha o zboření románské rotundy sv. Kříže, která byla v roce 1862 zachráněna jen díky rychlému zásahu kulturní veřejnosti.¹⁶⁶ O obecné proměně vztahu mezi dosavadní strukturou a novými zásahy svědčí i nově vznikající veřejné budovy, které se charakterem i měřítkem poměrně výrazně vydělují ze svého okolí. Novorenesanční budova České spořitelny čp. 1009-I, kterou v letech 1858-61 realizoval na Ferdinandově třídě Ignác Ullmann, odpovídá svým vzhledem stavbám, které ve stejné době vznikají v okolí budovaného vídeňského Ringu.¹⁶⁷ Monumentální palácové průčelí kontrastuje nejen s drobnější historickou zástavbou třídy, ale i se strohým klasicistním minimalismem jen o málo starších protějších Kourových domů. Na měřítko budovy spořitelny Ullmann navázal i téměř sousední novostavbou nárožního paláce Lažanských čp. 1012-I z let 1861-63, jehož řešení je poměrně přímým odrazem soudobé vídeňské architektury.¹⁶⁸ Přirozeným spojením role reprezentativní, obytné a obchodní se tato exponovaná budova stala jedním z prvních příkladů velkoměstské architektury, která svým výrazem i obsahem definovala nový charakter i poslání moderní městské třídy.

Proměna východní části Ferdinandovy třídy v téměř vzorový areál nové velkoměstské architektury pak byla završena soutěží na novostavbu Národního divadla, vyhlášenou v roce 1866.¹⁶⁹ Zvolená nepravidelná parcela výrazně limitovala možnost uplatnit některý z prověřených způsobů vsazení solitérní novostavby do existujícího okolí. Řešení, které se stalo východiskem soutěžního vítězného návrhu Josefa Zítka, šlo výrazně nad rámec běžných dobových urbanistických postupů. Základní kubická hmota novostavby je v něm

¹⁶⁵ Bečková 2015b.

¹⁶⁶ UPP 1996, s. 91-93.

¹⁶⁷ UPP 520-522; Benešová 1984, s. 170; Horyna 2001, s. 134-135.

¹⁶⁸ UPP 523-524; Horyna 2001, s. 135.

¹⁶⁹ Hruza 1989, s. 172-177; Horyna 2001, s. 147-148 (zde i další literatura); Vybíral 2002, s. 121-130; Marek 2004, s. 79-209.

vkomponována do svého bezprostředního okolí, na které výškově navazuje a se kterým hmotově do značné míry splývá. Na takto vzniklý sokl je osazena horní část, završená výraznou střechou, která stavbu naopak výrazně vyděluje z horizontální linie nábrežní zástavby. Způsob, jakým bylo divadlo integrováno do svého okolí jen proto, aby jej nakonec jednoznačně ovládlo, má v principu zřejmě nejbližší k barokní kompozici budov, reprezentované v pražském prostředí například Dientzenhoferovým obdobně suverénním zvládnutím nepříznivé urbanistické situace výstavbou monumentální kupole chrámu sv. Mikuláše.¹⁷⁰ Díky umístění budovy v nábrežní pozici na rozhraní Starého a Nového Města, které bylo důsledkem zamýšlené optické vazby na Pražský hrad, se novostavba divadla mohla stát přirozenou součástí vnitřního panoramatu města. Přes jednoznačně novorenesanční charakter tak lze Zítkův návrh vnímat jako svébytnou reakci na historické vrstvení města, které právě díky barokním zásahům dosáhlo své jedinečné výtvarné jednoty. Budova byla zároveň prvním příkladem novostavby veřejné budovy při řece, která se i díky ní stala jednou z hlavních kompozičních os pro veřejné stavby v následujících sto letech.

Pro další rozvoj vnitřního města měly rozhodující význam dva nové řetězové mosty, které zde v 60. letech vznikly. Most císaře Františka Josefa, postavený v letech 1865-68, byl postaven v ose Eliščiny (dnešní Revoluční) třídy a stal se tak logickým protipólem staršího mostu císaře Františka I.¹⁷¹ Jestliže v případě prvního mostu byly hlavním motivem zmíněné vítězné oblouky, doplňující symbolicky nový velkoměstský prospekt, u mostu císaře Františka Josefa I. se základem kompozice staly vysoké gotizující věže, které vytvořily jednu z hlavních dominant severní části Vltavské kotliny. Výsostná pozice v panoramatu města nicméně kontrastovala se složitou situací, do níž most vstoupil. Na letenské straně most směřoval do svahu, na jehož úpatí byla postavena silnice, spojující jej s rozlehlou nezastavěnou oblastí mezi vesnicemi Bubny a Holešovice. Mnohem složitější bylo vyústění na pravém břehu, kde most vstupoval do urbanisticky neukotveného rozhraní Starého a Nového Města. Na staroměstsko-novoměstské straně most sice mohl logicky navázat na linii třídy vzniklé na příkopech historického opevnění, avšak tehdejší Eliščina třída nebyla ani zdaleka tak velkoměstsky urbanizována, jako její jižní protipól.

Jestliže o málo starší řetězový most císaře Františka byl plynule napojen na nové nábreží a umožnil tak vznik městské křižovatky, později lemované budovami Lažanského paláce a Národního divadla, konstrukce mostu císaře Františka Josefa musela reagovat jak na

¹⁷⁰ Macek – Biegel – Bachtík 2015, s. 450-452.

¹⁷¹ Fischer – Fischer 1985, s. 54-64; Kohout – Vančura 1986, s. 77-78; UPP 1998, s. 175-176.

komplikovanou situaci řečiště s jezem, mlýny a ostrovy, tak na skutečnost, že daná oblast měla spíše periferní charakter a že zde tedy obdobné nábřeží ještě zdaleka nebylo založeno. Výsledkem neujasněné urbanistické situace byl most, který komplikovanou pobřežní situaci ignoroval a zabíhal raději svým tělesem poměrně hluboko do Eliščiny třídy, která tak ztratila možnost přímého provázání s případným budoucím nábřežím. Tímto ve své době logickým řešením bohužel vznikla situace, v níž se třída a její bezprostřední okolí následně rozvíjely jinak, než samo městské pobřeží, což mělo mít pro příští osudy celé oblasti poměrně dalekosáhlé důsledky.

Druhým mostem, který vnitřní město v 60. letech obohatil, byla tzv. Železná lávka, situovaná v místě prastarého brodu, jenž spojoval staroměstské Rejdiště s rybářskou osadou na Klárově.¹⁷² Pohled na mapu města dokládá logiku a význam tohoto spojení, které se stalo pěší alternativou Karlova mostu a umožnilo přímý vstup do Starého Města od Chotkovy silnice a Bruské brány. Historické plány i fotografie však zároveň dokládají ještě jednu, velmi paradoxní skutečnost: jestliže z hlediska prastarých spojení byla lávka umístěna navýsost oprávněně, neboť navazovala na středověkou radiální staroměstskou uliční síť, z hlediska soudobého města se jednalo o spojení dvou vnitřních periferií, jejichž význam od středověku kontinuálně klesal a které kontrastovaly s výstavností předpolí Karlova mostu či okolí Ferdinandovy třídy. Nové propojení lávkou tak bylo ze všeho nejvíc symbolickým příslibem nových urbanistických změn, které obě oblasti v budoucnosti musely nutně zasáhnout.

Zboření novoměstských hradeb a otázka pražské „Ringstrasse“
(obr. 44-52)

Přes nezpochybnitelný význam těchto urbanistických zásahů lze říci, že město jako celek se měnilo jen velmi pozvolna. Statistiky i dobová svědectví dokládají, že stavební ruch, jímž se vyznačovala vznikající předměstí, se historickým městům v 50. a 60. letech téměř vyhnul.¹⁷³ Změna tohoto paradoxního stavu se dala očekávat od zrušení statutu pevnosti v roce 1866, které vytvořilo prostor pro organické spojení Prahy se svým okolím. Složitá jednání o vykoupení hradeb, pomalý postup demolice i absence promyšleného urbanistického plánu propojení města s jeho okolím však vedly k tomu, že se bývalý hradební pás postupně rozdělil na samostatné úseky, které byly různým způsobem integrovány do svého okolí. Jestliže v oblasti horního

¹⁷² Fischer – Fischer 1985, s. 64-68.

¹⁷³ Vybíral 2002, s. 162.

Nového Města došlo k plynulému propojení novoměstské a vinohradské urbanistické struktury, úsek mezi Koňskou bránou a Poříčím byl ovlivněn umístěním nového nádraží, které vytvořilo novou neprostupnou bariéru mezi Novým Městem a přilehlou oblastí Vinohrad a Žižkova.¹⁷⁴ Rozlehlý park, který před tímto nádražím vznikl, byl spolu s menším parkem při Poříčské bráně jen dílčí náhradou zeleného pásu na bývalých hradebách, který do té doby vytvářel kontinuální promenádní trasu osu od Poříčí až po Karlov. Demolice hradeb mezi Novým Městem a Karlínem navíc přinesla zánik pěšího spojení nad kolejíštěm dnešního Masarykova nádraží, což dále významně přispělo k fragmentizaci celé oblasti.

Tato skutečnost pochopitelně kontrastovala se situací ve Vídni, kde bylo zboření hradeb využito ke stavbě okružní třídy, na níž se navázaly novostavby veřejných budov i obytných bloků. Důvody, proč na rušených hradebách v Praze obdobná okružní třída nevznikla, naposledy analyzoval Jindřich Vybíral.¹⁷⁵ Dle jeho soudu byla nejzásadnějším faktorem absence silné centrální moci, která by obdobnou myšlenku prosadila, neboť pouze „*s její podporou bylo možné odstranit celý hradební prstenec, (...) nabýt pevnostních pozemků bezplatně*“ a „*udržet železnici v přiměřené vzdálenosti od městského obvodu,*“ přičemž „*pražská radnice nebyla ani tak silná, aby přiměla ke sloučení vnitřních předměstí, která ze sobeckých důvodů lpěla na své samostatnosti*“¹⁷⁶ Díky tomu scházel i celkový urbanistický plán, který by obdobně velkorysý zásah koordinoval.

Nezanedbatelným faktorem však byla i délka a situování hradeb: na rozdíl od Vídně, kde hradební pás chránil jen nevelké středověké jádro, kolem nějž se rozkládala historická předměstí, hrady v Praze obklopovaly rozsáhlou karlovskou středověkou aglomerací, která zdaleka přesahovala rozměry většiny evropských středověkých měst. Linie hradeb nevytvářela kruh kolem města, ale spíše sestavu samostatných úseků, které musely reagovat na danou terénní situaci. Novoměstské hrady ústily na obou koncích do periferních oblastí, kde bylo v dané době pokračování nerealistické. Hradby kolem Malé Strany a Hradčan sice vytvářely poměrně pravidelnou podkovu, ale byly zároveň situovány do velmi dramatické terénní situace a navíc se většinou obracely do oblastí, kde se v té době žádná velká předměstí nerozvíjela. Případná třída by byla doopravdy realizovatelná jen na rozhraní Nového Města a Vinohrad, avšak i zde komplikovala situaci jak poměrně periferní poloha vůči tehdejšímu reálnému městskému centru, tak skutečnost, že by třída v daném okamžiku nutně vedla odnikud nikam.

¹⁷⁴ UPP 1998, s. 795-796

¹⁷⁵ Vybíral 2002, s. 161-170.

¹⁷⁶ Vybíral 2002, s. 169.

Absence fenoménu „Ringstrasse“ v Praze měla pro vývoj města zásadní urbanistické důsledky. Skutečnost, že zde nevznikl žádný privilegovaný „okrsek“ nových veřejných budov, vedla logicky k tomu, že se významné veřejné stavby 19. století i nadále propisovaly do historického města jako nová vrstva, která jej doplňovala a zároveň významově překreslovala. Integrace novostaveb veřejných budov do historického města měla pro jeho budoucnost klíčový význam. Na jedné straně tím byla zajištěna kontinuita s jeho dosavadní strukturou, díky čemuž se nové stavby organicky vřadily do historického kontextu, jak ukazuje nejlépe právě zmíněný Zítkův projekt novostavby Národního divadla. Na straně druhé jejich situování do uzlových bodů historického města vyvolávalo intenzivní tlak na jeho proměnu, ke které v mnoha případech také následně došlo. Neodvratný svár mezi kontinuitou a reinterpetací městské struktury se tak stal od samého počátku součástí genetického kódu přeměny historických částí Prahy ve střed velkoměsta a zůstal i jedním z hlavních motivů jeho následných osudů.

II. Radikální asanace Prahy (1870-1900)

Výstavba nábřeží a regulace let sedmdesátých a osmdesátých

Dvořákovo nábřeží a proměna okolí Rudolfina
(obr. 53-68)

Období šedesátých a sedmdesátých let 19. století je první, ve kterém můžeme proměny města podrobně sledovat na dobových fotografiích. Snímky ze 60. let ještě v principu zachycují město, které známe z historických vedut. Hranici souměstí stále ještě určují hradby, za nimiž se na mnoha místech ještě rozkládá volná krajina. Jeho siluety dominují historické stavby, které byly hlavním tématem rytin vzniklých během předchozích staletí. Největší koncentrace monumentálních i veřejných staveb je stále ještě na Hradčanech a Malé Straně, jejíž architektonická upravenost a kompaktnost pozoruhodně kontrastují s urbanistickým chaosem protilehlého břehu. Jedinou skutečnou novinkou jsou řetězové mosty a nové Chotkovo nábřeží, jehož linie se výrazně liší od neupravených břehů ostatních částí Starého i Nového Města. Kontrasty, zachycené zejména na snímcích Františka Fridricha, pomáhají i s odstupem doby pochopit nadšení, s jakým musely být nové intervence přijímány. Nová přímá dopravní spojení i výtvarná působivost jednotného nábřeží byly samozřejmým vzorem pro další úpravy města, které se naplno rozběhly v 70. letech 19. století. Jestliže v 50. a 60. letech lze z hlediska architektonických zásahů stále ještě hovořit o dílčím doplňování a rozvíjení dosavadní městské struktury, pak projekty let 70. přinášejí radikálně jiný přístup, který bude mít pro následné proměny města dalekosáhlé důsledky.

Důležitým momentem v urbanistických dějinách města bylo zahájení systematické výstavby nábřeží. Ta souvisela nejen s ambicemi městské reprezentace, ale také s dobovou koncepcí státní politiky na splavnění řek, jejímž důsledkem byly mimo jiné i štedré dotace městu na regulaci Vltavy v Praze.¹⁷⁷ Prvním krokem bylo zahájení výstavby „dolejšího“ (později Rudolfova, dnes Dvořákova) nábřeží, jehož cílem bylo vytvořit přímé dopravní spojení mezi předpolím Křížovnického kláštera s ústím nového mostu císaře Františka Josefa I.¹⁷⁸ Na rozdíl od předchozího Chotkova zásahu, který byl omezen na přímé a relativně krátké spojení dvou mostů, mělo nové nábřeží za cíl zregulovat pobřeží řeky v celém zbývajícím

¹⁷⁷ Za upozornění na tuto významnou souvislost děkuji Haně Svatošové.

¹⁷⁸ Kapitola o regulaci okolí Rudolfina vychází z autorova textu, publikovaného v monografii o Rudolfinu – viz Biegel 2019b.

staroměstském oblouku. Do nebývale velkého rozsahu zamýšleného nábřeží spadaly jak architektonicky prokomponované celky, jakým bylo například okolí Klementina a Křížovnického kláštera, tak rozsáhlé oblasti vnitřní periferie při Josefově a Haštalsko-Anežské čtvrti. V městské radě byla myšlenka nábřeží poprvé zmíněna v roce 1863, tedy v době, kdy se připravovala stavba řetězového mostu císaře Františka Josefa I. Prioritou se logicky stala výstavba nábřeží mez Karlovým mostem a Rejdištěm, kde také od roku 1864 probíhala jednání o koupi a následné demolici jednotlivých domů. Plány, zahrnující i úpravu navazujících oblastí Josefova a Starého města, byly městskou radou schváleny v roce 1874.

Dle dobových komentářů měl projekt nábřeží být „*netoliko okrasou hlavního města*“, ale měl rovněž zajistit „*náležitě upravení řeky Vltavy a žádoucí přestavění starých, valně již sešlých částí Židovského a Starého města.*“ Vedle praktických inženýrských a dopravních účelů tak byla v podtónu celé akce zjevná snaha o principiální proměnu celé staroměstské pobřežní oblasti. Na ploše nového nábřeží bylo projektováno „*13 věčích i menších skupenství domů,*“ které měl doplnit jednak „*sad v slohu francouzském*“, umístěný mezi Rudolfinem a uměleckou školou, jednak druhý sad na Jánském náměstí. Sousední ulice Josefova a Starého Města „*budou potom nejen rozšířeny a všelijak změněny, nýbrž i znova zkanalisovány, valně vyvýšeny a v nich i nové průjezdy otevřeny.*“¹⁷⁹

Projekt, vypracovaný Městským technickým úřadem v lednu 1874,¹⁸⁰ je prvním novodobým pokusem o komplexní regulaci části Starého Města. Pravidelný oblouk nového nábřeží je vyplněn blokovou zástavbou, která převrstvuje dosavadní uliční strukturu. Ústředním prostorem regulované oblasti je čtvercové náměstí s podrobně vyvedeným „francouzským“ parkem. Tři strany náměstí jsou vymezeny veřejnými budovami, které se do prostoru shodně obracejí kratší stranou se symetrickým ústředním rizalitem. Čtvrtá strana náměstí je otevřená směrem k řece a monumentálnímu hradčanskému panoramatu. Konceptem obloukového nábřeží i čtvercovým náměstím s protilehlými budovami se plán blíží finálnímu realizovanému stavu. Navržený rastr ulic i navazující blokové zástavby je však zajímavým způsobem odlišný. Veřejná budova navržená do východního čela náměstí, svou hloubkou zasahuje do Sanytrové ulice, která tak v plánu překvapivě ztrácí svou klíčovou roli páteřní komunikace. Nová ulice, lemující na východní straně symetrické veřejné budovy, je sice ve své jižní části na Sanytrovou přímo napojena, avšak na severu ústí do zdi stavebního bloku. Zbytkové prostory mezi Sanytrovou a novou severojižní ulicí jsou vyplněny „*stavebními parcelami ku prodeji*“, které

¹⁷⁹ Statistická knížka 1875, s. 113-114

¹⁸⁰ Nástin upravení Rejdiště z roku 1874, SOA Praha, inv.č. 1252, kart. 436.

však svým protáhlým úzkým tvarem vylučují dobově běžnou blokovou zástavbu. Idea symetrického ústředního náměstí s veřejnými stavbami tak byla v plánu nadřazena plynulé komunikační struktuře, která byla ve stejné době jedním z hlavních témat regulačních zásahů. Absence průběžné severojižní ulice je překvapivá i proto, že jedním z témat plánu je prolomení dvojice pravidelných souběžných ulic do hloubi Starého Města a ghetta, které náměstí napojují na radiální staroměstskou uliční síť a anticipují obdobné řešení pozdějšího asanačního plánu. Snaha o propojení nové části s historickým městem je zjevná i z návrhu protažení jedné z ulic přes Starý židovský hřbitov.

V červnu téhož roku vznikají plány, jejichž autorem je architekt budoucího Domu umělců Josef Zítek.¹⁸¹ Jestliže v předchozím plánu byly protějškové veřejné budovy sice významnou, avšak jen dílčí součástí celkové regulace, v Zítkově pojetí se z nich stávají solitéry, které se měřítkem i kompozicí výrazně vydělují ze svého okolí. Jak „Künstlerhaus“ (Dům umělců), tak protější „Kunstwissenschaftliches Institut“ (Uměleckohistorický ústav), jehož řešení Zítek souběžně řešil z pověření ministerstva vyučování,¹⁸² jsou odsazeny od řeky i od Sanytrové ulice, která je na Zítkově plánu opět průběžná. Obě stavby mají výrazně individuálně tvarovaný půdorys, který minimálně v případě Domu umělců vyplývá z jeho dvojí funkční náplně.¹⁸³ Původně sevřené náměstí se díky předprostoru při řece i nebývale široké Sanytrové ulici rozvolňuje a obě budovy se zde mohou uplatnit jako solitéry, komponované nejen pro čelní, ale i pro boční a nárožní pohledy. Přes rozdílné půdorysné řešení obou veřejných staveb byly budovy Zítkem plánovány jako harmonické protipóly, o čemž svědčí jak stanovisko vedení spořitelny, které právě snahou o vytvoření „pandánu“ odůvodňovalo přímou volbu Zítka se Schulzem,¹⁸⁴ tak Zítkova kresba, zachycující naproti Rudolfinu obdobně komponovanou pavilonovou budovu.¹⁸⁵ Do středu náměstí byla navržena kašna, která byla finální pointou celého nově komponovaného prostoru.

I na Zítkově plánu se ve východním čele náměstí nachází symetricky komponovaná budova se středním rizalitem. Díky protažení průběžné ulice se však hloubka její parcely výrazně zkrátila, čímž případná novostavba ztratila možnost velkorysého rozvrhu, který byl vlastní veřejným budovám při řece. Z bloků, které byly původně v okolí veřejných staveb

¹⁸¹ Josef Zítek, Planskizze für das Künstlerhaus, AA NTM, kart. 65 Zítek, č. 20070105/01. O soutěži na Rudolfinu viz zejména Vybíral 1991 a Benešová – Ksandr 1996.

¹⁸² Vybíral 1991, s. 388.

¹⁸³ Složitě genezi stavby se podrobně věnovali Jindřich Vybíral (Vybíral 1991, s. 391-393) a Marie Benešová s Karlem Ksandrem (Ksandr – Benešová 1996, s. 23-27.)

¹⁸⁴ Vybíral 1991, s. 388.

¹⁸⁵ AA NTM, kart. 65 Zítek, č. 20070105/01.

plánovány, zůstal jen jediný, který přirozeně vyplnil prostor mezi nábřežím, uměleckohistorickým ústavem, Sanytrovou (dnešní Křížovnickou) ulicí a klášteřem křížovníků. Z dalších návazností plán řešil jen napojení na Kaprovu a Josefskou (dnešní Širokou), které v principu odpovídalo předcházejícímu řešení.

Plánem z července 1874 byla regulace bezprostředního okolí náměstí v podstatě hotova. Její hlavní principy přetrvaly i přes následné změny v kompozici a náplni veřejných budov, které nicméně měly pro výsledný charakter pobřeží své důsledky. Budova uměleckohistorického ústavu realizována nebyla a parcelu nakonec získala Uměleckoprůmyslová škola, pro kterou plány novostavby v roce 1882 zpracovali František Schmoranz ml. a Jan Machytka.¹⁸⁶ Jejich řešení však již muselo navázat na sousední stavbu měšťanské dívčí školy z roku 1879, která vycházela z dobově běžného uzavřeného blokového pojetí. Původní pavilonové řešení bylo tak v případě Uměleckoprůmyslové školy nahrazeno masivním sevřeným blokem, který se charakterem i výškou dosti výrazně odlišuje od propracované pavilonové skladby protějšího Rudolfinu. Rafinované hmotové členění Domu umělců odráželo dvojí účel, který budova měla od počátku naplňovat. Její jižní část byla určena pro koncertní sál, jehož segmentově vypjatá stěna určila i dramatickou kompozici průčelí budovy do náměstí. Výstavní část, jejíž vstup byl obrácen do nábřežního parku, byla naproti tomu komponována výrazně klidněji, čímž také umožňovala plynulé navázání případných dalších budov nábřeží. Tento rozdílný charakter obou budov podmínil i možné pokračování nábřeží. Jestliže Rudolfinum svým měřítkem i charakterem předpokládalo spíše nižší a půdorysně členitější zástavbu nábřeží, školní blok založil mechanickou skladbu, která nemohla nijak reagovat na komplikovaný charakter bezprostředního okolí.

Čtvercové náměstí, obklopané postupně novostavbami důstojných veřejných budov, je bezpochyby jedním z největších výkonů pražského urbanismu poslední třetiny 19. století. Tento ideální koncept má nicméně pro reálné město závažné důsledky: přestože se náměstí logicky vázalo na historickou uliční síť i nedávno vzniklou lávku, ani s jedním ve svém urbanistickém řešení doopravdy nepočítalo. Novostavby byly založeny na vyšší úrovni terénu, která přirozeně přepokládala navýšení i v přilehlých ulicích, jak ukazuje pozoruhodný příklad domu „Na Kocandě“ čp. 71-I na nároží Křížovnické a Kaprovy ulice, který byl v letech 1885-86 postaven na původním terénu a jehož vstup tak musel být následně přesunut do původního prvního patra. Profil ulic byl v plánu navržen v nové šíři bez ohledu na jejich dosavadní šířku či průběh. Poprvé v novodobých urbanistických dějinách města tak v takovém měřítku mělo dojít

¹⁸⁶ UPP 1996, s. 170-171.

k plánovanému kompletnímu převrstvení současného stavu, z něž nemělo být – kromě základního směru ulic - k zachování určeno vlastně vůbec nic. Tento přístup se přitom týkal nejen původně periferní oblasti Rejdiště, ale i ulic Sanytrové či Kaprovy, jejichž měšťanská zástavba byla charakterem obdobná, jako na ostatních živých staroměstských hlavních třídách. Historická struktura tak byla v plánu chápána jako dočasné řešení, které v budoucnu ustoupí nové velkoměstské urbanistické harmonii. Důsledky tohoto nového přístupu jsou zásadní: jestliže Zítkovo Národní divadlo se kompozičně záměrně propojilo se svým okolím, bez něž by jeho účín ztrácel svůj smysl, reprezentativní budova Rudolfiny naopak záměrně počítala s výraznou proměnou města kolem sebe. Zásady, spojované s asanačním obdobím 80. a 90. let, tak byly formulovány již o desetiletí dříve právě v projektu Rudolfiny s okolím.

Pro zdárné zapojení nového nábřeží do života města bylo důležité jeho navázání na průběžné pobřežní komunikace. V případě Rudolfova nábřeží se jednalo jak o pokračování severovýchodním směrem, tak i o napojení jižní, které předpokládalo přímé propojení nábřežní komunikace s Karlovým mostem. Oba tyto záměry se nakonec ukázaly jako poměrně problematické. Předpokládané plynulé pokračování severním směrem bylo nečekaně, avšak velmi důsledně blokováno Vojtěchem rytířem Lannou, který se jako majitel pily čp. 77-I dlouho bránil jakýmkoli urbanistickým zásahům v okolí své prosperující živnosti. Kvůli těmto sporům byla výstavba nábřeží záhy přerušena a následně v roce 1885 provizorně ukončena rampou u Sanytrové ulice.¹⁸⁷ Právě tato cézura je důvodem, proč se větší urbanistické zásahy 70. a 80. let 19. století omezily jen na oblast kolem dnešního Palachova náměstí. Stavba nábřeží mohla nakonec zdárně pokračovat až po roce 1900. Tehdy už byl však charakter celé čtvrti definován asanačním plánem, který vztah nábřeží a bloků za ním neřešil zdaleka tak komplexně a propracovaně.

Ještě problematičtější se ukázalo zamýšlené propojení nábřeží s Karlovým mostem, které komplikovala složitá urbanistická situace pod Křížovnickým klášterem i značný výškový rozdíl který by bylo nutné při propojení nábřeží s mostem překonat. Navržené řešení předpokládalo vznik zdi, dosahující až k oknům kláštera, což bylo problematické již v samém svém principu. Snad i díky tomu byl požadavek přímého nábřežního propojení s mostem v roce 1877 změněn na jednodušší koncept pěší řetězové lávky, spojující nábřežní zeď s terasou Křížovnického náměstí.¹⁸⁸ Ani toto řešení však nebylo shledáno přijatelným a nábřeží na své jižní straně nakonec zůstalo komunikačně i urbanisticky nedokončeno. Jen díky této shodě

¹⁸⁷ Statistická knížka 1887, s. 350.

¹⁸⁸ Statistická knížka 1878, s. 97.

okolností se zde za nábrežní zdi dochoval pozoruhodný fragment původní zástavby, kterou nové nábreží odřízlo od řeky.

Právě zde je také dodnes nejlépe patrný tvrdý urbanistický střet, který tato velkorysá stavba nutně vyvolala. Výstavba nábreží byla pro město v mnoha ohledech krokem vpřed. Ochrana před velkou vodou, lepší možnost hospodářského využití řeky, dopravní propojení dříve oddělených částí a v neposlední řadě i působivost jednotné nábrežní linie, která nahradila předchozí rostlou zástavbu - to vše muselo být dobově přijímáno jako jednoznačně lepší a hlavně definitivní řešení vztahu města a řeky. Fragment původní zástavby za nábrežní zdi u křížovnického kláštera nám však zřetelně ukazuje i problematické stránky této akce. Jednotná linie nábrežní zdi nemohla a ani nechtěla respektovat případné architektonické kvality míst, do kterých vstoupila. Stavba vysokého nábreží mnohdy znamenala nejen ztrátu přirozeného břehu, ale také demolici přilehlých domů, posunutí nábrežní čáry či různé oddělení města od řeky v místech, kde se oba světy dříve přirozeně prostupovaly.

Palackého nábreží a regulace Podskalí (obr. 69-81)

Ještě více je tento střet dvou světů patrný u téměř současně stavěného nábreží na horním Novém Městě, které přímo souviselo se stavbou dalšího, v pořadí již pátého mostu přes Vltavu ve vnitřním městě. Palackého most byl v letech 1876-78 postaven jako posila propojení Prahy s dynamicky rostoucím Smíchovem, které zajišťoval v té době již nedostatečný řetězový most Františka I.¹⁸⁹ Právě problematické zkušenosti s užíváním řetězového mostu, který neumožňoval transport větších nákladů a nevyhovoval dokonce ani provozu koňské dráhy, vedly k rozhodnutí řešit Palackého most jako kamenný, který vykazoval lepší stabilitu i lepší možnost přímého napojení na nábrežní komunikace. Výška mostu – a tedy i nábreží - byla stanovena s ohledem na zkušenosti z velké vody z roku 1845 tak, aby patky kleneb mostních oblouků byly založeny nad předpokládanou maximální výškou povodně. Tento požadavek znamenal, že se konstrukce se stala zdaleka nejvyšším silničním mostem v tehdejší Praze. Neméně závažné důsledky mělo i stanovení nové linie nábreží, které bylo vysunuto o 50 metrů do prostoru říčního koryta.

¹⁸⁹ UPP 1998, s. 175; Fischer – Fischer 1985, s. 34-40; Kohout – Vančura 1986, s. 78.

Výsledkem kombinace těchto víceméně utilitárních faktorů byl most, který svou výškou vůbec nekorespondoval s niveletou dosavadní uliční sítě, a neméně vysoké nábřeží, které oddělilo historickou zástavbu od řeky. Nezájem o historické město je zjevný i z trasy mostu, která byla založena v ose plzeňské silnice a byla tak přímo navázána nikoli na novoměstskou, ale na smíchovskou uliční síť. Prioritní napojení mostu na dálkovou mimopražskou cestu ukazuje jeho předpokládaný dopravní význam, který měl zdaleka přesáhnout roli propojení dvou sousedních čtvrtí. "Slepé" vyústění mostu na novoměstské straně bylo v první etapě vyřešeno nábřežní komunikací s rampou, která most propojila s jedinou adekvátně širokou středověkou komunikací, kterou byla dnešní Myslíkova ulice. Pozoruhodným alternativním řešením, na něž se patrně pomýšlelo vzhledem k možným námitkám vůči stavbě rampy, byla idea zřízení přímé ulice od mostu ke Karlovu náměstí, čímž by se *"otevřela nejdelší rovná třída v Praze od Karlova náměstí (čili vlastně od Kateřinské ulice) k mostu a přes něj do třídy Palackého na Smíchově obnášející v délce okolo 1100 m."*¹⁹⁰ Přímá ulice, která by takto vznikla, by nejen dala urbanistický smysl trasování mostu i na novoměstské straně, ale patrně by i zásadně ovlivnila budoucí charakter uliční sítě celého vnitřního města.¹⁹¹

Stavba nábřeží, která na realizaci mostu navázala, měla pro budoucnost horního Nového města výrazné urbanistické důsledky. Historické plány, veduty i fotografie, které vznikly před razantní proměnou této části města, zde zachycují pozoruhodný a z dnešního pohledu i dosti nečekaný obraz. Na rozdíl od Starého Města, jehož terén stoupal jen pozvolna a neznatelně, byla krajina novoměstského pobřeží formována dramatickým kontrastem mezi horní terasou, která měla své dílčí dominanty v podobě skály Na Zderaze či Emauzského návrší, a samostatného světa při řece, který byl s vlastním městem propojen jen prostřednictvím několika strmých a křivolakých uliček. V severní části pobřeží dominovala panoramatu města mohutná budova Svatováclavské trestnice, v jejímž jádru se ukrýval středověký hrad krále Václava IV. Kompozice střední části byla založena na protikladu nízké zástavby při řece a dominant v druhém plánu, z nichž se uplatňovaly nejen zmíněné Emauzy, ale rovněž kostel sv. Ignáce a další budovy v okolí dnešního Karlova náměstí. Jižní oblast měla svébytný charakter, daný charakterem zástavby v Podskalí. Jednotlivé plavecké domy byly z důvodu častých záplav postaveny převážně jako masivní jednopatrové solitéry, jejichž působivá silueta byla završena vysokou, v mnoha případech barokní mansardovou střechou. Malebná kompozice

¹⁹⁰ Statistická knížka 1878, s. 100.

¹⁹¹ Souvislá třída od dnešního Náměstí I. P. Pavlova k Andělu a dále na západ by se hypoteticky mohla stát základem paprscité sítě ulic, která by doplnila středověký urbanismus Nového Města a která byla v následujících letech v různých podobách navrhována.

podskalského břehu, podtržená přímým kontaktem s řekou, měla dobové srovnání snad jen s některými pobřežními partiemi Malé Strany. Na rozdíl od této rezidenční čtvrti byl však unikátní charakter Podskalí dán přímým hospodářským propojením s řekou, která jej sice občas ohrožovala, avšak dávala zároveň celé čtvrti obživu a smysl.

Nové nábřeží vstoupilo do obrazu města razantně a nekompromisně. První část, realizovaná v letech 1876-79, propojila pobřeží v oblasti mezi Svatováclavskou trestnicí a Emauzy. Půdorysně bylo nábřeží vysunuto do řeky, což umožnilo jeho realizaci bez nutných demolí stávajících domů. Jeho vysoká niveleta, daná výškou Palackého mostu, zde nicméně vytvořila bariéru, která pobřežní zástavbu zakryla a rázně oddělila od řeky. Jediným propojením původní zástavby s řekou se staly klenuté tunely (čapadla), které alespoň částečně umožňovaly provozování živností spojených s řekou. Z urbanistického hlediska tak byla stavba prvního novoměstského nábřeží otevřením nové kapitoly, která již v principu vylučovala zapojení historických partií do struktury budoucího města.

Pro horní oblast tohoto novoměstského pobřeží mělo obdobně závažné důsledky rozhodnutí o zboření Svatováclavské trestnice, jejíž rozlehlý areál byl cele určen k rozparcelování na nové ulice a stavební bloky. O nákup trestnice městská rada usilovala už od roku 1881. Reálným se záměr stal až v roce 1883, kdy bylo definitivně rozhodnuto, že nový moderní věžeňský areál nebude postaven na místě staré budovy, ale na mnohem příhodnějších volných pozemcích za městem na Pankráci. Cílem města zde nebylo jen „*zjednati dosti velké prostranství k novým stavbám*“, ale také „*přeměnití (...) průchodem času dokonale tvářnost jedné z nejvíce zanedbaných, jinak ale velmi výhodně položených končin města.*“¹⁹² Zastavovací plán měl být získán soutěží, pro kterou městská rada v roce 1885 stanovila základní urbanistické podmínky. Právě ty nám také umožňují představit si způsob, jakým zástupci města o celé oblasti přemýšleli.¹⁹³ Urbanistické požadavky byly jednoduché: měla být zachována linie Palackého nábřeží, směr Podskalské ulice a nově se měla zřídit spojka pro „*těžké povozy*“ mezi palackého mostem a Karlovým náměstím. Druhá oblast podmínek se týkala památek. Výslovně zachován měl být jak kostel sv. Václava na Zderaze, u něž se počítalo se zřízením městského muzea, tak kostel sv. Karla Boromejského v Reslově ulici.¹⁹⁴ Přirozené bylo i zachování emauzského kostela, v jehož ose „*zachována buď volná prostora a prospekt kostela buď*

¹⁹² Statistická knížka 1887, s. 350-351.

¹⁹³ O konkurenčních plánech (...) 1885-1886.

¹⁹⁴ Z hlediska dobové situace je příznačné, že o obě stavby bude muset být ještě sveden samostatný památkový zápas.

přiměřeně architektonicky upraven. “ Naproti tomu, na podskalský kostel Nejsvětější Trojice „není třeba bráti ohledu.“¹⁹⁵

Autory vítězného plánu se stali Alfred Hurtig, Jan Heide a Matěj Strunc. Jeho předmětem byla nejen úprava pozemků trestnice, ale i komplexní řešení celé oblasti včetně prodloužení nábřeží do dosud nedotčené části Podskalí.¹⁹⁶ Ke schválení plánů došlo v roce 1886.¹⁹⁷ Jejich podstatou bylo vytvoření blokové městské struktury, do níž byly z historických objektů po dlouhých diskusích zapojeny jen kostely sv. Václava a sv. Karla Borromejského. Novou osou oblasti se měla stát Reslova ulice, vzniklá prodloužením široké historické třídy, propojující Karlovo náměstí s náměstím Na Zderaze a Svatováclavskou trestnicí.¹⁹⁸ Podmínkou zdárné realizace plánu však bylo téměř kompletní odkopání zderazské skály, která tak ztratila své výsostné postavení v obrazu města. Přes komplikovanou terénní situaci byl v celé oblasti uplatněn princip pravidelných obdélných bloků, což nebyla náhoda, ale deklarovaný autorský záměr, dle něžž *„veškeré nově navržené a i jen regulované ulice protínají se vzájemně pod úhlem více méně pravým, kteří považují autoři za esteticky nejsprávnější.“*¹⁹⁹ Jedinou výjimku tvoří oblast kolem Riegrova náměstí, kde jsou lichoběžníkové hrany bloků zajímavě ovlivněny původní situací. Trasa překvapivě široké Náplavní ulice je dána nejen průběhem původní cesty mezi Myslíkovou a Podskalskou, ale také komunikačním významem, který ulice měla od postavení nábřeží (1876-79) až do doby jeho následného prodloužení při Štítkovských mlýnech (1903-04). Jižní strana Zahořanského ulice svým průběhem kopíruje původní půdorysnou hranu trestnice, díky čemuž je zde alespoň v náznaku zachována stopa této bezpochyby výjimečné stavby. Plán respektuje zachování kostelů sv. Václava a sv. Karla. Zachovává i kostel Nejsvětější Trojice, pro něžž byl v pravidelné blokové struktuře udělán výřez. Požadované zdůraznění Emauzského kostela má zajistit *„dvojitě monumentální schodiště s kaskádovým vodopádem uprostřed,“* které se nachází na konci ulice vedené na jeho osu. Zajímavý motivem jsou zelené *„squares“*, které měly vzniknout vynecháním pobřežních bloků od Trojické ulice až k Výtoni, kde *„k zamezení (..) pohledu na nepěkný železniční most navrženo ukončení partie této skupinou čtyř domů.“*

Přes dílčí historické doteky bylo principem nové zástavby úplné převrstvení původní situace. Stavbou nábřeží a následnou regulací tak – slovy Karla Gutha z roku 1910 - zanikl

¹⁹⁵ O konkurenčních plánech (...) 1885-1886, s. 121.

¹⁹⁶ Analýze plánu se naposledy podrobně věnoval Rostislav Švácha – viz Švácha 1998b, s. 43-44.

¹⁹⁷ Statistická knížka 1887, s. 351.

¹⁹⁸ Ulice byla prokopána v letech 1892-93 – viz Statistická knížka 1896, s. 194.

¹⁹⁹ Plán na upravení Podskalí 1886-1887, s. 23.

obraz, ohraničený „Štítkovskou věží a Vyšehradem s klidnou, výraznou hmotou svatováclavské trestnice, se silhouetou, kterou tvořily kostel sv. Ignáce, (kostel) Emauský, (kostel) sv. Apolináře a Karlov, a již neubíjely menší domy na pobřeží,“ aby náhradou za něj byla postavena „výškově neurovnaná a plošně rozbitá stěna pseudoslohových činžáků, jež zakryla přirozené stoupání Nového Města.“²⁰⁰ Kombinací výšky nábřeží s linií čtyřpatrových nájemních domů skutečně došlo k definitivnímu zakrytí novoměstského panoramatu, jehož původně dramaticky stoupající terén je dnes zaznamatelný jen v rámci stoupání ulic či v umístění některých nečekaně hlubokých dvorů, situovaných někdy ještě na úrovni původního terénu.

Od Pamětního spisu k první celoměstské regulaci
(obr. 82-87)

Během prvních tří desetiletí druhé poloviny 19. století byly v centru Prahy zahájeny urbanistické i architektonické proměny, která názorně svědčily o velkoměstských ambicích městské reprezentace i jednotlivých soukromých stavebníků. Přes nespornou velkorysost některých zásahů však základním problémem zůstávala absence celkové urbanistické vize i nemožnost koordinovat rozvoj historického města s děním v jeho rychle rostoucích a čím dál sebevědomějších předměstích. Nesporným pokrokem bylo založení městského stavebního úřadu, které souviselo se zmíněnými úpravami okolí Rudolfiny. Dobové rozčarování z nekoncepčního přístupu k rozvoji města nicméně zrcadlí Pamětní spis stran upravení a rozšíření královského hlavního Města Prahy, který roku 1873 vydal Spolek architektů a inženýrů v království Českém a jehož autorem byl architekt Josef Schulz.²⁰¹ Tento bez nadsázky zlomový text, jemuž se jako první podrobně věnoval Jiří Hruža, požadoval pro rozvoj města a jeho promyšlené propojení s předměstími vytvoření regulačního plánu, jehož vznik by měl být ideálně iniciován pražskou obcí.²⁰² Zásady pamětního spisu, týkající se založení a šířky ulic, umístění veřejných budov či všeprostupujícího zájmu o zdravé městské prostředí, bývají často právem citovány jako první příklad moderního urbanistického přístupu, který do značné míry předběhl svou dobu. Nekoncepční přístup zástavby zrušeného hradebního okruhu se nicméně po vydání spisu nijak nezměnil a zásady, které spis deklaroval, tak mohly být částečně naplněny až po vzniku Velké Prahy o půl století později.

²⁰⁰ Guth 1910.

²⁰¹ Schulz 1873.

²⁰² Hruža 1989, s. 218.

Přes tento zjevný neúspěch obsahuje Pamětní spis momenty, které myšlenkově anticipují proměnu centra města v nadcházejících desetiletích. Právě jeho text je zřejmě prvním moderním dokumentem, který výslovně reflektuje skutečnost, že vedle budoucího rozvoje města je třeba myslet i na uchování jeho historické paměti. Vedle pravidel pro zakládání nových částí města věnuje spis pozornost i existujícím historickým čtvrtím, kde „*při takměř každém kroku nacházíme cos znamenitého, velkolepého,*“ co rozhodně nemá padnout za oběť „*náhledu v pravdě barbarskému, že překáží rozvinu města.*“ Prohlášení, které jakoby předjímalo nastávající zápasy o zachování historického města, končí výzvou „*ku restauraci takých památek starobylych,*“ a to nejlépe dle „*hojných příkladův v městech jiných*“, jako je „*Hôtel Cluny a Tour St. Jacques v Paříži nebo Bargello ve Florencii*“. Toto upřesnění je pro pochopení záměru autora spisu poměrně klíčové. Jmenované příklady sice představují výjimečné stavby, které byly restaurovány, avšak v případě pařížských příkladů byly zároveň zasazeny do nového „asanačního“ urbanistického rámce, což dobře zapadá i do dobového puristického přístupu k historické architektuře.

Idea vzorné obnovy solitérních památek je pak v souladu s jiným ustanovením spisu, který konstatuje „*nutnost regulování starých ulic a povinnost, by v starých částech města dle potřeby i nové ulice se upravily*“, neboť „*úprava města starého*“ je skutečným klíčem k „*soustavnému rozšíření, jež by se nepřičilo zásadám výše podotknutým.*“ Schulzův spis tak poprvé chápe historickou Prahu s okolím jako koncentrickou sestavu čtvrtí, protkanou radiálními třídami, jejichž společným cílem je Staroměstské náměstí a Staroměstská radnice. Přes zmiňovaná nezbytná vzájemná propojení jednotlivých nových částí je zjevným základem spisu jednak důraz na zachování významné role historického centra, jednak idea „*regulování ulic již stávajících, aby se nové čtvrtě se starými v spojení přiměřenější uvedly*“. Připojíme-li k tomu plány na regulaci řeky a zbudování nábřeží, vytyčení náměstí a sadů či pravidla o solitérním umístění veřejných budov na prostranstvích, vyvstane nám před očima obraz ideálního města, jaké ve své době formovala vznikající honosná předměstí, kterým by se historické centrum mělo postupně připodobnit. Vedle nadčasových idejí o rozvržení města či nutnosti jednotného regulačního plánu je tak jedním z hlavních poselství plánů i idea komplexní přestavby historického centra, které by se výtvarně sjednotilo s předměstími a mohlo tak důstojně sehrát roli středobodu pražské aglomerace.

Požadavek na jednotný přístup k centru i předměstím nakonec v principu naplnil alespoň Stavební řád vydaný roku 1886,²⁰³ jehož pravidla pro městskou zástavbu zůstala v platnosti až do 40. let 20. století. Skutečnost, že stavební řád platil nejen pro historické pražské čtvrti, ale také pro sousední samostatná města a obce (Karlín, Smíchov, Král. Vinohrady, Žižkov, Košíře, Střešovice, Břevnov, Dejvice, Bubeneč, Libeň, Troju, Vršovice, Nusle a Pankrác, Michli a Podolí), přinesla urbanisticky roztráštěnému souměstí jednotu v principech zakládání ulic, šířky a výšky domů či procesu jejich povolování. Ulice v nově zakládaných částech města měly být napříště široké 20 metrů v případě hlavní „živé“ třídy a 17 metrů u boční ulice, zatímco ulice v upravovaných částech města měly mít ve stejných případech 16, respektive 12 metrů. V případě kolize s dosavadní uliční čarou bylo nutno tuto šíři respektovat a s novostavbou na úkor ulice ustoupit či předstoupit. Výška domů byla jednotně stanovena na maximálně 4 patra a výšku římsy nejvýše 25 metrů. Domy musely být povinně odděleny slepými požárními štítovými stěnami, což již v principu znemožňovalo možnost architektonického řešení případných výškových či půdorysných rozdílů. Neméně zásadní bylo ustanovení o povinném vzniku plánů polohy, což měly být regulační plány čtvrtí, stanovující rozvrh jednotlivých ulic a bloků, jež mohly být dále parcelovány.

Výsledky aplikace jednotného řádu však byly v důsledku velmi rozdílné. To, co bylo na předměstích významným iniciačním a zároveň regulujícím faktorem, se v historickém centru stalo nástrojem zásahů, které měly z rostlého organismu vytvořit pravidelný regulovaný celek. Mechanická aplikace předepsané výšky budov spolu s šířkou ulic hlavních a vedlejších vytvořila poprvé v dějinách Prahy situaci, v níž se navržené novostavby nemusely vyrovnávat se svým skutečným okolím, ale mohly pouze odpovídat předpokládanému „cílovému“ stavu kompletně zregulovaného města. S počátkem platnosti řádu se tak v organismu města čím dál častěji objevují novostavby, které se uliční čarou i měřítkem záměrně vydělují ze svého okolí. Každý obdobný zásah logicky vyvolal lokální urbanistický konflikt, jehož řešením se nakonec zdálo být pouze dokončení regulace a tím i žádoucí vytvoření nové harmonie. Stavební řád tak provedl žádoucí sjednocení pravidel pro Prahu a předměstí, čímž zároveň definitivně otevřel cestu k přestavbě centra města, která se stala hlavním urbanistickým tématem Prahy poslední čtvrtiny 19. století.

²⁰³ Zákon ze dne 10. 4. 1886, jímžto se vydává stavební řád pro královské hlavní město Prahu a pro města Karlín, Smíchov, Král. Vinohrady, Žižkov, pak pro místní obce Košíře, Třešovice s Třešovičkami, Břevnov s Týnkou, Dejvice, Bubeneč, Libeň, Troju, Vršovice, Nusle a Pankrác, Michle a Podolí.

Na vydání stavebního řádu přímo navazovalo zpracování „Plánu poloh a výšek královského hlavního města Prahy,“ který v roce 1889 zpracovala kanalizační kancelář Městského stavebního úřadu.²⁰⁴ Plán byl vlastně prvním urbanistickým dokumentem, který zahrnoval historické město se všemi významnými předměstími. Důvody jeho vzniku byly primárně praktické, neboť měl sloužit zejména jako podklad pro založení a koordinaci infrastruktury mezi Prahou a rychle rostoucími předměstími. Jednotné grafické znázornění i snaha o dílčí urbanistické zásahy ve prospěch sjednocení aglomerace z něj učinily přelomový dokument, který alespoň částečně naplňoval požadavky ze Schulzova pamětního spisu z roku 1873. Východiskem grafického řešení plánu se stalo vymezení blokové zástavby, která byla označena plnými plochami oranžové barvy, a veřejnými prostory, jimž byla ponechána podkladová světlá plocha. Hradby, parky, industriální budovy ani vesnická či jiná „neměstská“ zástavba na plánu nijak barevně vyznačeny nejsou a dialog městské zástavby s veřejnými prostory zde tak doplňuje jen modrá linie řeky. Město tak bylo poprvé prezentováno jako jednotný urbanistický celek, v němž se stírají rozdíly mezi historickým centrem a předměstími a který tak lze nahlížet v mnohem širších souvislostech. Cílem plánu byla regulace města: výkres plánu proto zachycuje stav nikoli reálný, ale ideální. Do plánů předměstí byly vtěleny platné zastavovací plány, které zde byly představeny ve své dokončené podobě. Vzhledem k rozsahu regulované plochy je zjevné, že autoři plánu museli některé regulativy sami dotvářet. Nezbytné to bezesporu bylo v místech, kde se jednotlivé nekoordinované plány setkávaly. Kvůli propojení izolovaných čtvrtí pak byly vymezovány hlavní třídy i v případě, že za nimi nebyla bloková parcelace provedena.

Dílčí regulační zásahy byly navrženy i v historických částech Prahy. Jejich cílem bylo jednak uplatnění existující regulace a parcelace, jednak napřimování a rozšíření některých hlavních ulic. Jeden z hlavních cílů plánu – provázání a dopravní propojení města – je patrný i ze zásahů v centru: ve čtvrtích, kde prozatím nebylo možné uplatnit novou regulaci celku, plán navrhl alespoň vytvoření koridorů, které by hustou tkáň města zprůchodnily. Na Malé Straně bylo v tomto duchu navrženo rozšíření Karmelitské ulice, která její centrum propojovala s jižní částí aglomerace. Neméně klíčové bylo navržené rozšíření ulice Klimentské, které by vedlo ke zprůchodnění Petrské čtvrti a vytvořilo možnost pobřežního propojení Karlína se Starým Městem. Největší zásahy plán zobrazuje v oblasti Josefova, Starého Města a Vojtěšské čtvrti, tedy těch částí města, které byly pod heslem „assanace“ určeny k plošné přestavbě. Velkoměstské měřítko i charakter navržené zástavby zde tvrdě kontrastuje se středověkou

²⁰⁴ Plán polohy a výšek 1899; Flekačová – Kudyn 2014, s. 163.

urbanistickou tkání, která se vedle pravidelných bloků a širokých tříd jeví jako něco nepatřičného a provizorního. Právě z tohoto srovnání tak můžeme asi nejlépe porozumět zápalu, se kterým bylo téma plošné přestavby města v 80. letech otevřeno a prosazováno. K pochopení hlubších souvislostí je však třeba podrobněji prozkoumat jak kořeny myšlenky asanace, tak její důsledky, které nakonec vedly ke změně chápání historického města jako takového.

Pražská asanace

Kořeny a souvislosti asanace

(obr. 88-93)

Tzv. „pražská asanace“ byla nejrozsáhlejším zásahem do historického organismu města v celých jeho dějinách. Plošná demolice a následná výstavba Josefova, přilehlých částí Starého Města a novoměstské Vojtěšské čtvrti byly nejnázornějším vyjádřením proměny, kterou chápání historického města v několika málo desetiletích prošlo. Pražská asanace bývá často dávána do souvislosti s proměnou Paříže, Vídně a dalších evropských velkoměst. Skutečnost je však taková, že rozsahem souvislého plošně demolovaného území a důsledností provedení nové jednotné struktury, která historickou čtvrť během dvou desetiletí zcela nahradila, nemá pražská akce patrně obdoby. Pařížská asanace sice zasáhla nepoměrně větší území a vytvořila novou síť průběžných „boulevardů“, avšak tyto osy byly v naprosté většině případů vkládány do stávající situace bez toho, že by jejich proražení znamenalo plošnou demolici celé čtvrti. Výstavba vídeňského Ringu byla také plošně rozsáhlejší, avšak jejím cílem nebylo nahrazení starší čtvrti, ale doplnění města o další paralelní vsrtvu, navázanou na dosavadní hlavní městské osy. Důslednost a radikalita pražské asanace je o to paradoxnější, že na rozdíl od akce pařížské či vídeňské v jejím pozadí nestála panovnická vůle či jiná výrazně reprezentativní ambice. V rámci výchozích principů ji sice v mnohém lze odvodit z tendencí, které byly popsány výše, avšak ve svém celku představuje asanace podnik, který urbanistickými ambicemi zdaleka přesahuje vše, co se v Praze do té doby odehrálo. Hnacím motorem celé akce nicméně nebyly principy urbanistické či architektonické, ale ryze praktické, které vycházely jak ze snahy zlepšení katastrofálních zdravotních podmínek bývalého ghetta a přilehlých oblastí, tak ze zájmu o lepší dopravní propojení a hospodářské oživení celé oblasti.

Pokud bychom v Praze hledali přímé urbanistické předstupy pro asanační principy, našli bychom vedle zmíněné regulace okolí Rudolfína ještě další zásahy a ideje, které lze chápat jako předzvěst razantního přístupu k dochované struktuře města. Prvním byla otázka dopravní prostupnosti ulic, které byly na Starém Městě i v pobřežních částech Nového Města většinou úzké a půdorysně nepravidelné. Od sklonku 70. let 19. století tak lze sledovat systematickou snahu města o rozšiřování ulic prostřednictvím vykupování a následné demolice domů, které zužovaly profily historických ulic. Takto byla v roce 1882 zakoupena a zbořena

kovárna na Linhartském náměstí,²⁰⁵ dům čp. 92-I, který zužoval ústí Valentinské ulice do Platněrské a zejména barokní dům „U zlatého hřebene“ čp. 600-I,²⁰⁶ který pohledově uzavíral malé náměstíčko při souběhu ulic Celetná a Štupartská a patřil bezesporu k nejvýstavnějším domům v okolí.²⁰⁷ Právě skutečnost, že kvůli „usnadnění komunikace“ byly vedle běžných staveb neproblematicky demolovány i domy, o jejichž výstavnosti (a zjevné výnosnosti) nemohlo být pochyb, nám nejlépe ilustruje dobové priority i pádnost při jejich prosazení. Ve stejném roce bylo rozhodnuto o koupi a demolici domu U Klíčů na Malé Straně, který měl zajistit adekvátní propojení Malostranského náměstí s Karmelitskou ulicí. Dům byl následně zbořen v roce 1896, čímž se otevřela komplikovaná otázka řešení jižní strany Malostranského náměstí. Zahájeno bylo rovněž vyvlastňovací řízení proti majitelům Masných krámů v Lazarské ulici na Novém Městě. Poslední tři jmenované zásahy souvisely i s výstavbou koňské dráhy, která postupně propojila všechny historické čtvrtě.²⁰⁸

Vedle jednotlivých zásahů se čím dál častěji objevuje i snaha o celkovou regulaci ulic, která spočívala ve stanovení jejich nové jednotné šířky. Takto byl v roce 1883 schválen regulační plán Kaprovy ulice, dle kterého se měla tato klíčová osa v celé délce rozšířit na 20 metrů. Obdobně bylo v roce 1884 rozhodnuto o rozšíření Karmelitské ulice, Újezda, Tomášské ulice, Mostecké ulice a navazující hrany Malostranského náměstí. I v tomto případě je zjevné, že městská rada při svém rozhodování nečinila rozdíl mezi „běžnými“ městskými ulicemi a reprezentativními prostory, jejichž výstavnost musela být i přes pragmatický technokratický přístup zřejmá.²⁰⁹

Druhým fenoménem, který v jistém smyslu připravoval půdu asanačním zásahům, byla výstavba veřejných škol, kterou městská rada iniciovala v pražských městech od 70. let 19. století. Školní budovy byly rozmísťovány do jednotlivých farních okrsků, dle potřeby a kapacity dané čtvrti. Postavení školy většinou neprovázela celkový regulační plán a budova byla jednoduše vsazena do stávajícího kontextu. Z něj se však novostavby zároveň výrazně vymykaly monumentálním měřítkem i přísnou historizující architekturou, která se charakterem lišila od svého bezprostředního okolí, jak ukazuje například gymnasium v Hellichově ulici od Josefa Srdínka a Arnošta Jenšovského z let 1875-76.²¹⁰ Nejzávažnějším – a následně i nejostřeji kritizovaným – vstupem tohoto druhu byla škola na Uhelném trhu, které padla za oběť souvislá

²⁰⁵ Statistická knížka 1883, s. 31.

²⁰⁶ Statistická knížka 1884, s. 233.

²⁰⁷ Bečková 2005, s. 207.

²⁰⁸ Statistická knížka 1884, s. 233.

²⁰⁹ Statistická knížka 1887, s. 391.

²¹⁰ UPP 1999, s. 523.

řada historických domů. Přestože byl dle oficiálního názoru města „*renaissanční sloh průčelí (...) přizpůsoben podobě sousedních stavení,*“²¹¹ došlo zde k razantnímu zásahu, který si o patnáct let později vybral Vilém Mrštík na symbolický titulní list svého manifestu „*Bestia triumphans.*“

Neméně závažným impulsem pro výrazné urbanistické počiny byla dlouhodobá stavební stagnace v historických pražských čtvrtích. Ještě v 70. letech nepřekročil průměrný počet novostaveb v historické Praze 20 budov ročně, což pochopitelně kontrastovalo s čilým stavebním ruchem v dynamicky rostoucích předměstích.²¹² Hlavním soudobým konkurentem Prahy byly Královské Vinohrady, kde se počet domů v letech 1869-80 zvýšil čtyřikrát.²¹³ Právě příklad Vinohrad byl inspirativní nejen v počtu postavených domů, ale především v charakteru města, které zde na zelené louce vznikalo. Základem nového města byly pravidelné bloky, které zároveň vytvářely racionální síť širokých městských tříd a náměstí. Reprezentativní vzhled nejen hlavních, ale i bočních rezidenčních ulic neměl nic společného s nepravidelnou strukturou pražské historické zástavby, která ve srovnání s výškou a výstavností nových předměstských činžovních domů pro současníky mnohdy působila zcela nedostatečně, jak dokládají kupříkladu paměti spisovatele Serváce Hellera. Hellerova charakteristika novoměstské Ovocné ulice (dnešní ulice 28. října), která se dle jeho dojmu skládala „*z ohavných jedno- a dvoupatrových baráků výstavnosti tak primitivní, že na některých ani žádných říms, žádných oblouků nebo stříšek nad okny nebylo, nic, zhola nic, než jenom čtverhranné, malými tabulemi zasklené díry.*“²¹⁴ Hellerovi však nevyhovoval ani minimalistický klasicismus tehdejší činžovní zástavby. „*Zásadu, aby obyčejný činžovní dům byl slohu střízlivého, sice vlídný a úhledný, ale prostý, považuji za správnou, leč proto přece se mi málokterý dům z doby střízlivého absolutismu líbí. Stavitelové oné doby zaměňovali totiž namnoze jednoduchost nebo prostotu prázdnotou, bezduchou a nudnou,*“ říká Heller a dokládá tím dobovou proměnu vkusu, který náhle nemilosrdně zavrhoval právě onu jednoduchost, která poklidně vládla vkusu pražských přestaveb a novostaveb po celou první polovinu 19. století.²¹⁵

Názorný příklad vznikajícího „ideálního“ města, jakým zejména Vinohrady ve své době bezpochyby byly, automaticky sloužil nejen jako kritické zrcadlo historické zástavby, ale rovněž jako cíl, k němuž by se měl charakter historických čtvrtí co nejvíce přiblížit. Na rozdíl

²¹¹ Statistická knížka 1884, s. 227.

²¹² Například v roce 1871 bylo realizováno 11 novostaveb, o tři léta později 20, v roce 1877 jen 13 a v roce 1878 17 – viz Statistické knížky za dané období.

²¹³ Vybíral 2002, s. 162.

²¹⁴ Heller 1918, s. 85; Vybíral 2001, s. 162.

²¹⁵ Heller 1918, s. 85-86.

od klasicistního Karlína, který sehrál obdobnou roli na počátku 19. století, však pro přiblížení se vzoru tentokrát nestačilo jen zjednodušení fasád či sjednocující přestavby historických objektů. Základním stavebním kamenem předměstských bloků byl činžovní dům, jehož měřítko i moderní dispoziční nároky vlastně už v principu vylučovaly nástavby či přestavby starobylých domů.²¹⁶ Pro skutečné naplnění ideálu, který zahrnoval kvalitu bydlení, adekvátní kapacitu nájemního domu, pravidelnou blokovou strukturu i výšku domu a šířku ulice, stanovené stavebním řádem z roku 1886, tak bylo nutno starý dům strhnout a vystavět novostavbu od základů znovu. Založení domů v nové regulační čáře, která většinou narušila plynulý průběh ulice, pak názorně ukázalo, jak se celé okolí dříve či později promění. Neslučitelnost charakteru historických čtvrtí s dobovými principy moderního města nutně vytvořila schizofrenickou situaci, v níž vedle sebe existovaly dva oddělené urbanistické světy, z nichž ten nový měl v relativně dohledné době svého starobylého předchůdce definitivně převrstvit. Nevyhnutelná fatalita tohoto přístupu patrně nejlépe vysvětluje snadnost, s jakou byly navrhovány i uskutečňovány zmíněné dopravní demolice, i udivující radikalitu zamýšlených urbanistických vstupů do historického prostředí.

Pátá čtvrť
(obr. 94-105)

Pro vlastní asanaci byla klíčová urbanistická situace Starého Města a jeho centra, Staroměstského náměstí. Praha poslední čtvrtiny 19. století sestávala z historických čtvrtí a Holešovic-Buben, které byly od roku 1884 jako jediné předměstí s historickými městy reálně správně propojeny. Jejich připojení k Praze sice umožnilo vymístění některých městských funkcí (plynárna, elektrárna, jatka) vně historické centrum, avšak vzhledem ke své excentrické poloze na formování vlastního města příliš velký vliv mít nemohlo. Důsledná samostatnost ostatních předměstí, ze kterých se postupně stala královská města, vedla nejen k mnohokrát kritizovanému nekoordinovanému rozvoji aglomerace, ale také k určitému urbanistickému zapouzdření historického města, za jehož střed bylo i nadále považováno Staroměstské náměstí s radnicí a jehož rozvojovým horizontem byla stále ještě pomyslná linie středověkých novoměstských hradeb. Právě tento urbanistický paradox vysvětluje enormní tlak, pod kterým se staroměstská zástavba v závěru století ocitla a který vedl až plánům na její kompletní převrstvení. Ústřední role Staroměstského náměstí byla posílena jeho klíčovou urbanistickou

²¹⁶ Janák 1933.

pozicí. Historický koncept radiálních ulic, které z náměstí vybíhaly a propojovaly ho s navazujícími čtvrtěmi, byl z hlediska dobového chápání role dopravy vlastně ideální, neboť skvěle naplňoval roli náměstí jako hlavního dopravního uzlového bodu města, což zdůrazňoval i zmíněný Pamětní spis Josefa Schulze z roku 1873. Historické umístění radnice ve středu takto propojeného organismu navíc posilovalo symbolický význam prostoru a dávalo zamýšleným zásahům další významný smysl. Překotný vývoj následujících desetiletí pak ukázal, jak dalekosáhlé důsledky zde toto nakoncentrování městské energie mělo mít.

Rozhodujícím podnětem k asanaci byla nicméně vlastní „pátá čtvrť“, jejíž katastrofální hygienické poměry byly tématem dobových kritických zpráv. „*Nechceme radit občanu, jež má slabé nervy, aby se odvážil do labyrintu starých černých kanálů, pokrytých staletou špínou, domů polorozbořených aneb stlučených z pěti, šesti mnohdy až deseti dílů, z nichž každý z téměř jiného datuje se století,*“ píše se v glose denních zpráv Národních listů v roce v roce 1883. „*Varujeme každého, jehož žaludek je poněkud netolerantní, pustiti se do uliček, v nichž těžký, olověný vzduch se dá krájet, pustiti se zkrátka do našeho ghetta,*“ zdůrazňuje autor.²¹⁷ Vedle hygienických poměrů zde byly komplikované i poměry sociální a vlastnické, zapříčiněné proměnou původního ghetta v útočiště městské chudiny.²¹⁸ Velmi problematická byla i absence ochrany před povodněmi, které čtvrť pravidelně zaplavovaly.

Se specifickým charakterem zástavby i jejích obyvatel pozoruhodně kontrastovala poloha bývalého ghetta, které téměř přiléhalo ke Staroměstskému náměstí a které se i díky stavbě mostů a nábřeží v 60. a 70. letech postupně ocitlo v epicentru urbanistického zájmu.²¹⁹ Výsostným umístěním při hlavním pražském náměstí se z chudinské čtvrti náhle stala tolik potřebná vnitřní územní rezerva, která by umožnila realizovat novou městskou čtvrť bez omezení, daných stávající zástavbou, kterou minimálně v této první fázi nikdo nepovažoval za hodnou pozornosti či ochrany. V rámci diskuzí městské rady lze první zájem o ozdravení této části města vysledovat již v roce 1876, kdy byl její zástupce vyslán na přednášku o ozdravení měst, kterou přednesl Jules de Valmagini z Vídně.²²⁰ Další diskusi lze zaznamenat v roce 1880 a pak zejména v letech 1882-83, kdy se probírají záměry vykoupení domů a rozšíření ulic.²²¹ Snaha o komplexní řešení celého problému vyvrcholila v prosinci 1883 odesláním žádosti Rady královského hlavního města Prahy Presidiu c. k. místodržitelství, v němž na základě

²¹⁷ O židovském městě 1883.

²¹⁸ Kubiček 1959a, s. 76.

²¹⁹ Význam polohy ghetta v těsném sousedství „salónu města“ trefně zdůraznila Kateřina Bečková – viz Bečková 1993, s. 35.

²²⁰ Benešová – Pošva 1993, s. 8

²²¹ Viz Statistická knížka 1883 a Statistická knížka 1884.

statistických údajů o poklesu obyvatel i malé stavební aktivitě ve srovnání s předměstími město žádá o osvobození od domovní daně (na 30 let pro novostavby a na 25 let pro přestavby), které by umožnilo nastartovat stavební činnost, jež by zajistila kompletní přestavbu nevyhovující čtvrti.²²² Po dvouleté odmlce byla dalším důležitým impulzem zpráva městského fyzika Jindřicha Záhoře, který na základě analýzy zdravotních poměrů v Josefově a přilehlých oblastech Starého Města došel k závěru, že „*zde pomůže jen prostředek radikální*“, kterým může být jen „*zboření těchto částí a vystavění nového města na základech moderní naší hygieny na útraty státní*“.²²³ Na sklonku roku 1886 pak konečně došlo k vyřízení žádosti, v němž c. k. ministerstvo financí osvobodilo novostavby provedené ze zdravotních důvodů od domovní daně na 20 let s podmínkou, že budou do deseti let schopné užívání a budou zároveň osvobozeny od přírážek zemských a obecních.²²⁴ Cesta k reálnému provedení plošné asanace tak byla definitivně otevřena.

Pro vlastní asanaci bylo klíčových několik výchozích momentů, které nepřímo, avšak zásadně ovlivnily její rozsah a charakter. Území určené k přestavbě nebylo vymezeno na základě urbanistické, sociologické či jiné odborné rozvahy, ale ryze mechanicky, neboť jeho hranice musely z důvodu získání výše zmíněné státní podpory co nejvíce respektovat plochu, zaplavenou při povodni roku 1845. Tento princip sice znemožnil plánované zapojení rozsáhlejších oblastí na Novém Městě, z nějž byla do asanace zahrnuta jen Vojtěšská čtvrť, avšak zároveň umožnil území Josefova zásadně rozšířit o přiléhající oblasti Starého Města, díky kterým se rozsah plošně demolovaného území více než ztrojnásobil.²²⁵ Do asanační oblasti tak mohla být zahrnuta nejen sociálně problematická oblast ghetta, ale i výstavné měšťanské domy v intaktně dochovaných významných historických ulicích, jako byla Platněřská či Dlouhá, nebo – dokonce – celá severní strana reprezentativního Staroměstského náměstí, jejíž zahrnutí do asanované oblasti zástupci města s výslovným poukazem na hranici zatopeného území v roce 1845 prosadili.²²⁶

Jihovýchodní hranice asanované oblasti byla vymezena mohutným blokem Klementina, které svou hmotou de facto znemožnilo pokračování asanace směrem ke Karlovu mostu a patrně tak zachránilo od plošné přestavby celou historickou oblast mezi Křížovnickým a

²²² Bečková 1993, s. 37

²²³ AMP, Magistrát hlavního města Prahy I., Hlavní spisovna-knihy, inv. č. 2348, Ukazatel spisovny 1871-1890, Ap - Až, citováno dle: Bečková 1993, s. 37; Administrační zpráva 1890, s. 80.

²²⁴ Administrační zpráva 1890, s. 81.

²²⁵ V Josefově byl rozsah asanovaných částí stanoven na 92 984m⁴, zatímco na Starém Městě dosáhl až 272 492m⁴ – viz Bečková 1993, s. 41.

²²⁶ Kubiček 1959a, s. 77.

Staroměstským náměstím. Dalším „opěrným“ neasanovaným bodem byla Staroměstská radnice, u níž se sice počítalo s rozšiřováním do radničního bloku, avšak toto nemělo být řešeno v rámci asanace, do níž bylo okolí Linhartského a Malého náměstí zahrnuto jen částečně. Od Staroměstského náměstí běžela asanační linie Dlouhou třídou, kde byla – stejně jako na náměstí – k přestavbě určena jen její severní strana. Zhruba v polovině ulice je linie náhle stočena do úzké Rámové ulice, odkud pokračuje Haštalským náměstím a Haštalskou ulicí k Eliščině (Revoluční) třídě, kde se stáčí k řece. Tento zvláštní a z urbanistického hlediska nepříliš logický průběh je zjevnou daní za zmíněné účelové vytyčení na základě povodně z roku 1845. Urbanistická roztržitost a nejednoznačnost, která bude v následujících desetiletích pro celou oblast Haštalské čtvrti typická, tak má jeden z kořenů již v samém sporném vytyčení asanační oblasti.

Druhým východiskem následné asanační praxe byla skutečnost, že daňová úleva byla přiznána jen novostavbám, a nikoli přestavbám, jak město původně žádalo. Tento moment byl pro plánování i provádění asanace zásadní, neboť vlastně již z principu ekonomicky vylučoval možnost zachování některých výstavnějších domů nebo alespoň jejich dobře dochovaných částí. Idea bezvýhradné plošné asanace, která byla vídeňským výnosem stvrzena, se stala zadáním pro zpracování plánu i pro jeho následné provádění, a to přesto, že následně schválený asanační zákon z roku 1893 možnost přestaveb stávajících objektů nijak nevylučoval.²²⁷

Soutěž o asanační plán

(obr. 106-108)

Asanační plán vzešel ze soutěže, kterou město vyhlásilo 1. října 1886. Přes známé vymezení asanačního obvodu byla v zadání soutěže regulace celého Starého Města, což mohlo souviset s povinností městské rady předložit do května 1887 zemskému výboru regulační plán Prahy.²²⁸ Pro popularizaci celé akce byla důležitá veřejná přednáška ing. Kaftana, který razantně hájil celý asanační projekt, který přinášel rozšiřování ulic i demolici staveb, které tomuto účelu brání. Vysvětlil rovněž, že pro úpravu Starého Města je nejvhodnější radiální síť, která umožňuje nejkratší dopravní spojení všech částí města. Přednáška je o to zajímavější, že sám Kaftan byl jedním z účastníků asanační urbanistické soutěže. Publikování jeho přednášky

²²⁷ Bečková 1993, s. 43-44.

²²⁸ Kubiček 1959a, s. 78-79.

tak vlastně vůbec poprvé umožnilo čtenářům pochopit v plném rozsahu principy a souvislosti celého podniku.²²⁹

Kaftanův projekt nakonec v soutěži neztvrdil. Z pěti hodnocených návrhů byl jako nejlepší shledán návrh „Finis Ghetto“ městského geometra Alfréda Hurtiga, architekta Matěje Strunce a inženýra Jana Hejdy. Kaftanovu projektu byla udělena druhá cena. Třetí cenou byl poctěn návrh „Srdce země české“ inženýrů V. Lišky a K. Vasyky. Zbývající návrhy „Památce Libušině“ a „Zákonem vyvazovacím k cíli“ oceněny nebyly.²³⁰ Přestože byly všechny plány po soutěži 14 dní vystaveny pro veřejnost a vedla se o nich diskuse v tisku, dochovalo se nám z nich pouhé torzo. Z dochovaných informací vyplývá, že všem návrhům byl společná snaha o kompletní přeměnu Starého Města, založená na principu plošného „asanačního“ převrstvení a zachování jen několika vybraných památek. Vítězný návrh známe jen díky reprodukci v časopise Zlatá Praha.²³¹ Ostatní plány se nedochovaly a jedinou zprávou o nich jsou jen dílčí poznámky v dobové kritice soutěže, která je pro nás cenným vhladem do dobové atmosféry a diskuse.²³²

„V Evropě tři města byla proslulá svými ghetty: Řím, Frankfurt n. M. a Praha,“ začíná svou recenzi předložených plánů anonymní autor v Národních listech.²³³ „Labyrint úzkých špinavých uliček, v nich hrozný vzduch sestávající ze směsice kouře a smrdutých výparů ze stok a ve vzduchu v tom v cáry obalený, tělesně schátralý chorobný lid.“ Náboženská svoboda sice „rozetla řetězy, jimiž židovské čtvrti byly obehnány“, díky čemuž se „orientální špina (..) vystěhovala do jiných čtvrtí,“ ale zároveň se do bývalých ghatt nahrnula „špina oxidantální, tedy ještě horší a protivnější, poněvadž nedostává se jí „malebnosti“, kterouž vyniká špina východu.“ Teprve tehdy bylo „spozorováno, že není zvláštní příjemností, míti uprostřed města hnojiště a udržovati je kvůli p. t. zvědavým cizincům.“ Dle autora bylo již na čase: „Nynější židovské město a sousední část Starého Města jest směsice budov, rozestavených v křivolakých čarách bez ladu a skladu a odkryté hnízdo mravenčí se svými chodbami věru mnohem příznivější činí dojem, než dotyčná čtvrť, která i nyní ještě, přes moderní pozlátka, kterýmž semo tam pokryta je plíseň z dávných dob, úplně středověký má ráz. Klikaté úzké uličky, jimiž nelze projeti pohodlně vozem a jež jsou paskvilem na geometrickou pravdu, že nejkratší vzdálenost mezi dvěma body je přímka.“

²²⁹ Kaftan 1887; Kubiček 1959a, s. 77.

²³⁰ Staré Město pražské a čtvrť Josefovská 1887; Bečková 1993, s. 38

²³¹ R. 1887.

²³² Národní listy, Zlatá Praha

²³³ Staré Město pražské a čtvrť Josefovská 1887.

Vítězný návrh autor v souladu s porotou považuje z předložených plánů za nejlepší, neboť dokázal úspěšně vyřešit „požadavky zdravotnické“, „výhody komunikační“, „esthetickou úpravu“, v jejímž rámci je třeba konzervovat „stavitelské a historické památky skutečné ceny“ (s tím, že autor recenze rozhodně nesdílí náhled, že „každý omšený kámen, každá zvětralá cihla již proto musela by býti zachována, že je stará“) a konečně i zohlednit „stránku hospodářskou“, která činí projekt reálně proveditelným. Hurtigův plán přináší „otevřené, vzdušné, široké ulice směrem k Vltavě, kterýmiž valiti se bude svěží vzdušný proud nejen do „čtvrť assanační“, nýbrž i do okresů sousedních.“ Hlavní ulice mají šířku 18-20 metrů, vedlejší pak 12-16 metrů, což „stačí úplně, aniž by to bylo na druhé straně plýtvání plochou stavební.“ Kladem návrhu je i dopravní síť, jejímž komunikačním středem je Staroměstské náměstí. Plán nejen rozšiřuje stávající ulice, ale přináší i spojení nová, z nichž je zde nejvíce ceněno „bezmála přímé“ spojení mezi náměstím a mostem císaře Františka Josefa.

Napojení na protější břeh je řešeno kamenným mostem u Rudolfiny, který nahrazuje Řetězovou lávku. Ta se v plánu přesouvá k Občanské plovárně, kde „ústiti mají lanové dráhy na Letnou a na Brusku.“ Nábřeží je navrženo v šířce 26 metrů, což recenzent oceňuje, neboť „nově zřízené Palackého nábřeží ač 22,7 m široké, již nyní se jeví být poněkud úzkým.“ Širší nábřeží je vhodné i z hlediska budoucnosti, až „Vltava v obvodu města splavnou se stane“ a bude možno „aby na nábřeží tom přistávaly lodě obchodní.“ Střed pražského obchodu se díky tomu „ve velkém i s dependencemi posune (..) tím přirozeně v tuto část města.“ Z tohoto důvodu je součástí návrhu jak přístaviště, tak jeřábní výkladiště zboží. Ceněno je rovněž zřízení „široké okružní třídy, souběžné s nábřežím“, díky které bude „vlastnímu nábřeží zachován ráz třídy reprezentační“. Překážkou úplného vyřešení nábřeží a jeho napojení na Karlův most je však dle autora klášter Křížovníků, který je „největší překážkou rozšíření komunikace“, přičemž „překážka ta musí býti, dle domnění našeho, má-li vůbec vltavský břeh na tomto místě poskytovat pěkný pohled, odstraněna nadobro.“ Z důvodu nové komunikační sítě je „zabrána i značná část starého (židovského) hřbitova, nad čímž někteří páni archaeologové snad hlavou vrtěti budou. (..) Však jiné pomoci nebylo“, soudí autor. „Zachráněním památky této byla by učiněna regulace přímo nemožnou,“ neboť „dotýčný hřbitov (..) vždycky by zůstal na závadu komunikaci a zřízení okružní třídy činil přímo nemožným,“ a to za situace, kdy „starožitnická cena jeho velmi problematickou se ukázala“. Navíc není vůbec vhodné, aby „v nejbližším sousedství krásných budov hřbitovy byly ponechány.“ Jedinou památkou, která má být v souvislosti s úpravou okolí nábřeží zachována, je kostel sv. Františka v Anežském klášteře, neboť je „jediná památka gotiky z této doby.“

Střed budoucího asanovaného města – Staroměstské náměstí – bude upraven „*tím způsobem, že radnice (bude) zaokrouhlena pro příští a dozajista nutné rozšíření skupinou domů v ulici u radnice, v ulici Mikulášské a na Malém náměstí*“, dále bude „*odříznuta příliš do předu vystupující část paláce Kinského,*“ a zejména budou „*odstraněny domy a přístavky kolem chrámu před Týnem, jež jevil by se potom v plné impositnosti.*“ Jižní část města mezi Celetnou a Ferdinandovou (Národní) třídou je celkově upravena rozšířením ulic a zřízením některých nových spojení (zejména průraz Michalské ulice Richtrovým domem čp. 495-I na Malém náměstí). Rozšíření vyžaduje i „*ulička mezi německým divadlem a budovou Karolina*“ s tím, že „*poněvadž nelze zbořiti Karolinum (..), nezbyvá nic jiného, než zbourati zmíněné divadlo, jež ceny architektonické beztoho nemá žádné a zbudováním druhého německého divadla beztoho zbytečným se stane.*“

Plán ing. Kaftana recenzent oceňuje také poměrně vysoko. „*Nejedna myšlenka geniální obsažena je v regulačním projektu*“ a jeho plán je „*sestrojen na základě bohatých zkušeností a širokého rozhledu.*“ Hlavním problémem se však jeví skutečnost, že „*pan projektant ovšem navrhl plán pro zcela nové město, jaké by se asi dalo zbudovati v případě, kdyby v assanačním obvodu byla samá nezastavěna plocha.*“ Možnost přijetí takového návrhu však recenzent vidí velmi skepticky: „*Jest pravda, že přílišný ohled oproti tomu, co stává, každé smělejší myšlence v cestu se staví a že nebylo by dobře dbáti přes příliš toho, co jest, žel však, poměry u nás jsou takové, že i to co nejnnutnějším, u nás dá se uskutečnit jen po trošce.*“ Při pohledu na urbanistickou radikalitu Hurtigova plánu se tento povzdech jeví jako velmi zvláštní, avšak pro pochopení dobové reflexe může být klíčový: Hurtig se patrně, na rozdíl od Kaftana, v navržené struktuře mnohem více držel staré uliční sítě, kterou sice přestavěl, avšak v základních směrech respektoval, což umožnilo zapojení alespoň některých historických staveb do nové čtvrti. Novátorství Kaftanova (bohužel nedochovaného) plánu tak zřejmě spočívalo ve vytvoření nové svébytné struktury, o jejímž charakteru si lze učinit dílčí představu například z recenzentovy zmínky o „*uličním polygonu,*“ tedy patrně centrálnímu náměstí, možná s paprscitými ulicemi, projektovaném na místě Staronové synagogy. „*Takovéto polygony,*“, soudí recenzent, „*mají účel mírniti jednotvárnost nekonečně dlouhých ulic a skytati místa pro kiosky, fontainy atd. Ačkoli by z těchto důvodů polygonu v Židovském městě nebylo třeba, souhlasili bychom přesto s návrhem, poněvadž by dotyčný polygon činil jakýsi přirozený střed této části města; jen kdyby poněkud byl větším, vlastně kdyby za daných okolností větším býti mohl*“, uzavírá pragmaticky autor.

Šířka ulic Kaftanova plánu (12-14m) se nicméně recenzentovi jeví jako nedostatečná. Sám autor plánu prý obhájí menší šířku tím, že „*ulice příliš široké činí dojem prázdnoty a že podporují zdraví škodlivý průvan.*“ Recenzent s ním do jisté míry souhlasí: „*zřizovatí široké ulice tam, kde není povozů a frekvence, jest ovšem zbytečností a pohled, jež poskytují takové třídy, budí skutečně náladu sentimentální, aniž by při tom uspokojil cit estetický.*“ Namítá však zároveň, že „*v Josefově a v sousední části Starého města již nyní velice čilý je ruch a není obavy, že by vypadaly ulice v tomto okrese prázdnými.*“ Průvan je sice „*věcí velice nepříjemnou, ale raději máme trochu průvanu, než nedostatek vzduchu.*“ Malá šířka ulic je kritizována i v oblasti mimo asanační okrsek a také u nábřeží, které má jen 18 metrů. Velmi ceněna je naopak myšlenka, „*zříditi na nábřeží elegantní vltavský pavillon po způsobu hamburského pavillonu v bassénu Alstry,*“ neboť „*Prahou protéká krásná řeka, však pro nás jakoby ani neexistovala.*“

Tvrdé kritice byl naopak podroben Kaftanův návrh Staroměstského náměstí. „*Palác Kinského ponechal inženýr pan Kaftan v nynějším stavu přes to, že velmi nápadně vybihá do středu náměstí,*“ neboť prý patrně respektoval architektonickou cenu budovy a „*měl na mysli obtíže s jejím odstraněním.*“ Mnohem horší však bylo, že „*neodstranil též přístavky kolem chrámu před Týnem,*“ a to „*schvalovati nemůžeme,*“ když navíc u projektanta „*budovy staré i památné nebyly překážkou, když o to šlo, zřizovati nové komunikace,*“ díky čemuž by musel být zbořen například kostel sv. Salvátora s Vlašskou kaplí, stará židovská synagoga a radnice, synagoga v Dušní či evangelický chrám sv. Salvátora. Jinak prý má však „*návrh páně Kaftanův vedle uvedených zde vad, celou řadu předností, jež při upravení dotyčné čtvrti dají se na prospěch věci dobře zužtkovati.*“

Nejpozoruhodnější částí recenze je nicméně pasáž, v níž autor nastiňuje vlastní pohled na budoucnost města. Ve všech plánech totiž postrádal jednu ideu: prodloužení Václavského náměstí až k nábřeží. „*Třidu radiální – nyní Andrassyho – jež pravým je klenotem Pešti a kterouž vystavěli uherští magnáti a uherští finanční baroni; proč by čeští šlechtici nemohli něco podobného učiniti pro Prahu?*“ táže se rozhořčeně autor. „*A co by byla radiální třída pešťská proti prospektu václavskému, jež by na jedné straně ohraničen byl monumentální budovou musejní a na druhé skýtal pohled na smaragdové pozadí Letné a jenž by ovšem musil býti též architektonicky upraven co nádherná třída reprezentační,*“ dodává a zasní se ještě více: „*Představměž si tuto třídu vroubenou po celé délce a po obou stranách elegantními arkádami s terasami nad nimi, s nádhernými krámy, elegantními kavárnami, představměž si zdánlivou jednotvárnost a délku prospektu umírněnou a oživenou bosquetty s hermami uprostřed,*

představmež si, že by to byl prospekt, jenž neležel by mimo vlastní velkoměstský ruch jako jmenovaná třída Pešíská, vídeňská Ringstrasse a z části též některé pařížské boulevardy, nýbrž že by to byla třída protínající část Prahy, v níž nejhlavněji soustřeďuje se život – a potom se směle tažme, zdaž některé druhé město vykázati třídou podobnou?“

Kritika asanačního plánu z pera Jana Nerudy a Renáty Tyršové

Představení plánů vyvolalo nadšené reakce, ale také první tvrdou kritiku radikality navrhovaných zásahů. „*Je to rozkoš!*“, píše v rychlé reakci na recenzi v Národních listech Jan Neruda.²³⁴ „*Já si ted' prosedím denně hodiny a hodiny v páně Kaftanově „vltavském pavillónu“, piju si zde svou odpolední černou kávu, kouřím si svoje odpolední cigáro a můj duch se kolíbá po vlnách vířícího kolem mne velkoměstského života... (..) Po Vltavě (..) plují parníky a nízké obchodní lodě, skřípající jeřáby vyvázejí lodní náklady do četných pobřežních skladišť, pracujícího lidu všude jako mravenců – rozkoš! (..) Sedím tedy v páně Kaftanově „vltavském pavillónu“, natahuji z něho nohy na páně Hurtigovo nábřeží (protože je o osm metrů širší, než Kaftanovo) a dívám se do budoucnosti zmíněných pražských měst. Tuze pěkná budoucnost! (..) Ovšem mají všechny tři cenou poctěné plány (..) také závažné vady svoje. Předně mají, myslím, příliš málo nábřeží. A za druhé mají rozhodně málo mostů – všechny dohromady jen asi čtyry! (..) A pak mají ty plány ještě jednu společnou vadu – nerad to říkám – společnou vadu nemůžnosti. Po čertech málo kuráže je v nich! Páni inženýři pochopili sice přední architektonickou zásadu při moderní rekonstrukci starých měst (..); oni velmi dobře vědí, že nejhlavnější věcí je bořit, a každé místo, které je zastaveno, že by se mělo vlastně červenat za zcela pochybenou existenci svoji: ale oni neprovádějí dosti rozhodně to, o čem tedy tak dobře vědí.*

Když spočítám oba plány prvními cenami poctěné – a z těch prý si sesadí obec plán svůj konečný – tedy smíme doufat jen ve zmizení Křížovnického kláštera (i s kostelem a pivovarem), kostela sv. Salvatora, Vlašské kaple, paláce Kinského, německého divadla, staré židovské radnice i s prastarou sousední synagogou, starého židovského hřbitova (jehož „starožitnická cena je velmi problematičká“), nové synagogy v Dušní ulici, a ještě některých maličností jiných. A přece musí každý jen poněkud chladně soudící pozorovatel přiznat, že stejně např. i palác Klam-Gallasův, chrám Týnský, Prašná brána, kostel a klášter sv. Jakuba a celá řada jiných

²³⁴ Neruda 1887.

ještě budov starých „stojí člověku v cestě“, že vadí volnému postupu vzduchu, světla a t. d.!
(..) Jak kurážně (..) zaznělo slovo neznámého mně pana kritika v Našich Národních, který (..) mužně pronesl: „Postrádáme věc jednu na těch plánech – prodloužení Václavského náměstí až k nábřeží, (..) představmež si (..) tuto třídu ovroubenou po celé délce a po obou stranách elegantními arkádami... (..)

Ano – představmež si! Na jednom konci té třídy pohled na Museum. Na druhém konci pohled na smaragdovou Letnou. A to dvoje podloubí, dlouhé, dlouhatánské! Já mám podloubí nesmírně rád. Ty byste viděli, jak by zasáhlo do života společenského, jak by se nám stalo důležitým, všem třídám, každému stáří! Drobná mládež mohla by se kolem pilířů honit na babu. O něco větší, na cigáro ale ještě nedorostlá, mohla by se profesorům a katechetům výtečně uhnout. Zcela dorostlá ale mohla by tu mít přímo nevyzpytatelná randička svoje „u 222. pilíře vlevo“ ... „mezi 700. a 800. pilířem v pravo“. (..) Panička, která by znala zálibu svého manžela na podloubí v pravo, objednala by si svého milého prostě na druhou stranu. (..) atd. – podloubí ať žije! (..) Arci nábřeží by tam nebylo žádné! A most také ach žádný! Což pak – nemohlo by se také mně něco udělat kvůli a vést kus Vltavy (nebo třeba Sázavu celou) přes Vinohrady kolem Musea tím pyšným prospektem dolů? Pak by tu mohlo být vedle dlouhého podloubí také ještě dlouhé nábřeží pěkné! A z jedné strany na druhou mostů také šněrování celé! Vždyť já to ani nemyslím kvůli samému sobě! Věřte mi – já na sebe nemyslím vůbec, já se starám jenom o potomky, a všechna ta pokolení příští...“

Nerudova ironická reakce je vynikajícím svědectvím toho, že pragmatický přístup k historickému městu měl i své odpůrce. Neruda dokázal velmi dobře vystihnout nejslabší momenty předložených plánů i jejich obhajoby. Ještě cennější sondou do dobové diskuse je však příspěvek historičky umění Renáty Tyršové, která se ve stejné době pokusila nejen o kritiku předložených plánů, ale také o asi první odbornou definici hodnot historického města a z nich vyplývajících argumentů k jeho ochraně.²³⁵ „Nejedná se nám o kritiku plánů jednotlivých“, píše Renata Tyršová, „ale o upozornění na nenahraditelnou škodu, kterouž by hlavní město české utrpělo zničením celé řady zajímavých výtvorů architektonických a bezohledným porušením odvěkého historického rázu svého. Upravení a regulace originálního, staletého města, jakým jest Praha, není úkolem, který pomocí pravítka a kružidla na základě měřítká odjinud přeneseného vyřídit se dá,“ konstatuje Renata Tyršová.

²³⁵ Tyršová 1887.

Vedle patrně první publikované obhajoby „*odvěkého rázu historického*“ přináší Renata Tyršová i pohled další a z hlediska následného vývoje ještě významnější. Historické město chápe v našem prostředí možná vůbec poprvé jako svébytné umělecké dílo, k jehož poznání stačí estetický cit a porozumění jeho svébytné architektonické řeči. Jako první také upozorňuje na to, že pod novějšími fasádami se mohou nacházet starší středověké vrstvy. Velmi zajímavým způsobem se autorka vypořádala s kontrastem nových zásahů vůči historickému městu. Přímé linie, které jsou podstatou předložených asanační plánů, jsou dle Tyršové v přímém rozporu s podstatou historické Prahy. „*Romantický směr, vzkrísivší romantické a národní principy,*“ nás naučil „*oceňovat význam a půvaby čtvrtí městských v starobylé podobě zachovaných.*“ Z něj také vyplývá teze, že „*nejsou to principie architektonické skladby, podle nichž rozlohu města posuzovati máme, ale zákony kompozice malebné, sdružené se zvláštnostmi účinku krajinářského.*“

Dojem města je dle Renaty Tyršové založen na „*posloupnosti obrazů jednotlivých*“ i „*vzájemné souhry jejich*“ Významnou roli zde tak hraje nejen poznání minulosti, ale i osobní prožitek města, kterým návštěvník prochází. „*Umělecký cit našich předků a také náhoda, jež někdy obdivuhodným komponistou býti dovede, zanechaly nám v hlavních částech Prahy kamennou báseň úchvatné působivosti. Jedinou procházkou můžeme si z ulic a náměstí její sestavit skladbu vzácné hodnoty umělecké, skladbu, jež může mít mohutnou introdukci svoji – Prašnou bránu ve vzkrísené nádheře hranice Starého Města označující, svůj střed významný a energický – v náměstí, s jeho vahou vzpomínek historických a řadou budov jadrně charakteristických; vinuté linie těsných ulic převedou nás k středu tomuto a od něho zas, řadou přechodů překvapující rozmanitosti, k velebnému, plnozvučnému finále – štíhlé věži mostecké, za níž, lesklým pasem Vltavy oddálen povznášející obraz královského hradu vysoko se vznáší. (..) Vyrovnemež a rozšířmež ulici Celetnou“, říká Tyršová, „*aby pohled na náměstí hned od počátku její nám byl otevřen a ničím nás nepřekvapil, veďmež na místě krásně vinutých ulic k mostu Karlovu rovnou širokou třídu, kteréž budou scházet i malebné výstupky i rozmanité silhouetty štítů (..), rozrušmež odvěkou podobu Staroměstského náměstí – v čem nalezne oko i srdce naše náhradu za takovou krásu nešetrně porušenou?*“*

Text třiatřicetileté autorky je fascinující a v mnoha ohledech nadčasový. Její trefná charakteristika vrstvení města, vnímání jeho malebného obrazu či přelomová interpretace města jako kamenné básně, kterou může jeho návštěvník procházet, jako by byly z jiného světa, než ostatní dobové zprávy o historickém městě. Pádné argumenty, podložené znalostí obecných historických souvislostí i konkrétních památek (včetně znalosti pramenů a formální analýzy,

kteře vedou k přesvědčivé dataci!), mohly snadno rozmetat nepoměrně povrchnější teze zastánců plošné staroměstské asanace. O to zvláštnejší (a z hlediska zastánců historického města i smutnejší) je skutečnost, že uveřejněním textu veřejná polemika o předložených plánech vlastně skončila. Na vyslovené argumenty už nikdo dále nereagoval, a pokud byly uplatňovány, tak patrně jedině mimo hlavní proud diskuse o připravované akci. I přes to je nepochybné, že text byl bez nadsázky přelomový. Mnohé zde řečené argumenty se vrátí a ještě zesílí v bouřlivé diskusi, která v polovině 90. let provázela vlastní realizaci asanace. Text Renaty Tyršové tak můžeme označit za první skutečný manifest ochránců historické Prahy a ideový základ, od nějž se budou odvíjet všechny další pokusy o záchranu historického města.

Urbanistické principy asanačního plánu

(obr. 109-112)

Vítězný plán se vyznačoval přesně tou urbanistickou razancí, kterou ve své veřejné přednášce požadoval ing. Kaftan. Výsledný projekt, který se v roce 1893 stal podkladem pro vyhlášení asanačního zákona, se od Hurtigova soutěžního plánu liší jen v malých detailech. Během „transkripce“ plánu do úředního dokumentu došlo k napřimění některých linií a dopracování uliční sítě tak, aby vznikly co nejkompaktnější a nejlépe parcelovatelné bloky. Díky zpracování celého Starého Města mohl být Josefov s okolím do jeho struktury plynule a organicky zavázán, což muselo skvěle odpovídat dobovému požadavku na vznik nové čtvrti, která naváže na nejvýznamnější náměstí a vytvoří nové epicentrum města. Z historických staveb plán ponechával jen vybrané sakrální a veřejné budovy, která byly v ideálním případě zasazené jako solitéry do zeleně, jak ukazuje například mnohokrát zmiňované radikálně vyčištěné okolí chrámu Panny Marie před Týnem.

Netřeba zdůrazňovat, že ztráty způsobené plošnou demolicí celé čtvrti byly nedozírné a z dnešního pohledu zcela zbytečné. Demolice stovek historických domů nemá v dějinách města obdoby a je srovnatelná patrně jen s fatálními důsledky moderního válečného konfliktu. Z odstupu však lze také říci, že jedním z nejzajímavějších rysů plánu není ani tak dobově běžná urbanistická razance, přirozeně spojená s přehlížením hodnoty historických staveb, ale spíše jeho návaznost na historickou urbanistickou strukturu, která se překvapivě projevila i v nepravidelné struktuře židovské čtvrti a jejího bezprostředního okolí.²³⁶ V plánu byla sice

²³⁶ Voděra 1993, s. 59.

aplikována Kaftanem vyzdvihovaná radiální soustava, která přirozeně znemožňuje použití pravoúhlých bloků, avšak i v takovém případě by bylo možno dosáhnout poměrně pravidelné sestavy polygonů, navazujících na pravidelný rozvrh paprscitých ulic.²³⁷ Dobová reprodukce plánu, srovnávající stav před přestavbou a po ní, dokládá, že nové asanační třídy a ulice jsou sice výrazně širší než uličky původního labyrintu, avšak ve svém průběhu jsou zároveň téměř doslovným „přepisem“ původního středověkého města, které se tak stalo nečekaným urbanistickým základem „nové Prahy.“

Jedinou výjimkou z tohoto pravidla je nová „asanační“ třída, spojující Staroměstské náměstí s nábřežím, kvůli které mělo dojít k spornému prolomení severní strany náměstí. I její průběh lze nicméně dovodit z historických souvislostí, neboť svým umístěním i směřováním jen doplnila systém radiálních tříd, které do ústředního náměstí historicky směřovaly. Plán tak vlastně směrově respektoval téměř všechny hlavní a mnohé vedlejší ulice. Zachována tak zůstala klíčová role Josefské (dnes Široké) třídy, novou čtvrtí se nepravidelně vine Rabínská (dnes Maiselova) ulice, v plánu nalezneme Joachimskou (dnes Jáchymovu) či Kostečnou, je zde pozoruhodný trojúhelný útvar Kozího náměstí respektující rozcestí středověkých cest a poměrně důsledně jsou do nové komunikační sítě propsány i ulice mezi Kaprovou a Platněrskou. Radikálně jsou v tomto směru přestavěny jen oblasti při řece, kde je navržena ulice paralelní s nábřežím, a Anežská čtvrť, kde komunikační požadavky převážily natolik, že nová zástavba zde respektuje jen náměstí kolem sv. Haštala.

Zjevná souvislost mezi původní a novou strukturou vyvolává logické otázky po důvodech této zvláštní kontinuity. Lákavou tezi o hypotetické snaze autorů uchovat něco z urbanistické paměti místa můžeme bezpečně vyloučit: architektky, pro něž je „*esteticky nejsprávnější*“ protínání ulic v pravém úhlu, nelze patrně podezírat z památkového resentimentu, který by mohl tak hluboce ovlivnit racionální rozvrh nové čtvrti.²³⁸ Vůči historickým stavbám je plán navíc většinou netečný a nepokouší se s nimi v rámci kontextu nijak výrazněji pracovat. Vysvětlení je zřejmě ryze praktické: zachování směru ulic umožňovalo plynulou přestavbu i zavázání nové čtvrti do stávajícího města. Explicitně to ostatně popsal náměstek pražského starosty (a budoucí primátor) Jan Podlipný v reakci na kritiku tvrdé regulace Starého Města členů spolku SIA v roce 1895: „*Co se týče asanačního obvodu (..), velice dobře chápu, (..) že měly se vzít v poradu síly, které jaksi s vyššího stanoviska tu věc pojmají. Ale byla jedna*

²³⁷ Ing. Kaftan zmiňoval v souvislosti s radiální soustavou případ města Karlsruhe, které je příkladem zcela ideální koncentrické soustavy – viz Kaftan 1887.

²³⁸ Plán na upravení Podskalí 1886-87, s. 22.

*okolnost, kde bylo město pouze na svoje síly odkázáno, a to bylo v otázce finanční, která zde nejvíce rozhoduje; z toho důvodu hledělo se co možno přidržit těch čar, těch ulic, které již dávno jsou, regulovalo se rozšiřováním ulic, aby se jim přivedlo více vzduchu a světla. Při této příležitosti mohu říci, že jest skoro štěstím, že zejména otázka, týkající se radnice, nebyla zcela pojata do asanace.*²³⁹

V rámci návrhu nábřeží a jeho návaznosti na okolí byla v plánu nejen pobřežní třída, ale také paralelní ulice, navazující na Zítkem započatý koncept u Rudolfina. Snaha o pravidelné vedení této paralelní pobřežní třídy vedla k návrhu demolice okolí Anežského kláštera, z něž by zůstalo jen solitérní torzo. Dopravní spojení nové čtvrti s protějším břehem je zajištěno přenesenou řetězovou lávkou, která se nenachází tam, kde bychom ji logicky očekávali, tedy v ose dnešní Pařížské třídy, ale ve směru souběžné ulice, která diagonálně vychází z náměstíčka před Staronovou synagogou. Umístění lávky v této pozici je vysvětlitelné jak situací na protějším břehu, kde by bylo možno mnohem snadněji překonat letenský svah, tak lepší návazností na Maiselovu ulici, která novou čtvrť organicky propojuje přes Malé náměstí s Michalskou ulicí a Uhelným trhem. Předpokladem tohoto řešení by logicky byl zánik Starého židovského hřbitova, jehož hodnotu autoři plánu zjevně nenadřazovali významu husté komunikační sítě. V této souvislosti je naopak zajímavé, že při přestavbě vlastního ghetta autoři zamýšleli zachovat více synagog, než se jich nakonec do vlastního asanačního plánu dostalo.

Karel Chytil a obhajoba historické zástavby asanačního obvodu
(obr. 113-115)

Následujících pět let bylo věnováno formulaci a prosazení asanačního zákona, který byl nakonec přijat 11. 2. 1893 s nabytím platnosti k 7. 4. téhož roku. Zákon vymezil hranice asanačního okrsku a propůjčil v něm obci na deset let vyvlastňovací právo. Dle zákona měli být majitelé nemovitostí vyzváni, aby do dvou let uvedli své domy v soulad s asanačním plánem. Pokud tak neučiní, nastupuje právo vyvlastnění za náhradu a stavebníkem pak může být obec nebo ten, kdo bude vyvlastněním a novostavbou obcí pověřen. K vlastnímu provádění asanace byla založena asanační kancelář tvořená úředníkem, geometrem a dvěma písaři. Koncepti celé akce měla zajišťovat asanační komise složená z členů městských orgánů.²⁴⁰

²³⁹ Jakých zásad nutno šetřiti (...) 1895, s. 20.

²⁴⁰ Bečková 1993, s. 40-41.

Přípravy asanace měly technický a úřední charakter, který nijak neřešil urbanistické či architektonické dopady rozsáhlé akce. Na veřejné popularizační přednášce byla akce osvětlována „z hledisek zdravotních, technických, právních a finančních.“²⁴¹ Vztahu nové zástavby k historickému městu byla v přednášce věnována jen krátká poznámka, která konstatovala, že je třeba šetřit „starožitných památek,“ neboť úkolem je, aby se „původní ráz města, pokud se to s moderními požadavky hygieny srovnává, zachoval,“ na což přítomné shromáždění reagovalo aplausem. Toto prohlášení je z dnešního pohledu v přímém protikladu k plošné demolicí, kterou plán navrhoval. Opět se tak dostáváme k tomu, že pod pojmem „původní ráz města“ iniciátoři asanace chápali zachování vybraných památek a možná i přibližné uchování původních směru ulic. Toto pojetí je zároveň ve zjevném rozporu s obsahem, který pojmu „historický ráz města“ vtiskla ve svém článku z roku 1887 Renáta Tyršová a který v následujících letech také převážil. Důležitá je i role, jakou propagátoři asanace na veřejné přednášce nové čtvrti přisoudili: „Josefov i Staré Město má být nejen zdravým sídlem, nýbrž i městem obchodním, má být naší „C i t y“, jakou málokteré město bude se moci honositi,“ prohlásil autor druhého oceněného plánu Jan Kaftan, který byl velký propagátor říčního obchodu v nově zakládaném josefovském přístavišti.²⁴² Patrně poprvé tak zaznamenáváme úvahu o vytvoření moderního městského obchodního centra, které je – v logice dobového omezení Prahy historickými hranicemi – umístěováno do historického města bez ohledu na širší urbanistické souvislosti vznikající pražské aglomerace.

Pomyslné žezlo veřejného advokáta historického města převzal v roce 1893 historik umění Karel Chytil.²⁴³ „Praha budoucnosti vyžádá si na Praze minulosti mnohou oběť,“ píše Chytil v Národních listech, přičemž „jde tu právě o jednu z nejstarších partií staré Prahy, o čtvrť plnou starobyklých budov, zajímavých detailů a starobyklých koutů.“ Budou prý sice zachovány „důležitější památky umělecké a historické křesťanského umění a izraelského kultu,“ ale „vše ostatní zmizí a zmizí také starý měšťanský dům, jenž se právě zde v různých typech XIV. až XVIII. století poměrně zhusta vyskytá.“ Chytil tak byl vlastně první, kdo upozornil na ztrátu významného stavebního typu, který byl základním skladebním kamenem staroměstské urbanistické struktury a který byl až do té doby chápán jako běžný a nehodnotný. „Trpí (..) vědecké bádání mizením dokumentů pro kulturní historii důležitých, které krom toho i vnímavou mysl širokých kruhů stále pojily k minulým věkům.“ Množství dochovaných domů může přitom dle Chytila poskytnout mimořádné svědectví o tom, jak Pražané v minulosti žili,

²⁴¹ Veřejná schůze lidu (...) 1893.

²⁴² Veřejná schůze lidu (...) 1893.

²⁴³ Chytil 1893.

a to i díky tomu, že se prohloubilo historické poznání pramenů. Nyní je třeba přikročit k průzkumu vlastních domů: „*Jak často zajímavá facada klame, soudíme-li dle ní o vnitřku a jak často tají se pod škraboškou baroku neb jinou středověkú dům v celé své dispozici takřka netknutý.*“ Neodvratnou demolicí tak lze alespoň využít k vědeckým účelům, neboť „*až celé skupiny domů se vyprázdní před osudnou proměnou, tu snáze bude opuštěná obydlí (..) podrobiti (..) zevrubnému průzkumu. Bylo by žádoucí v tom ohledu vyšetřiti pak každou soukromou budovu zkáze zasvěcenou (..) a cokoli zajímavého se shledá, zachovati alespoň správným výkresem, půdorysem přízemí i pater, průřezem. (..) Až dosud namnoze ofotografována neb obkreslena facada neb nějaký vnitřní pohled – ale to přece jen nestačí.*“

Přesto Chytil doufá v záchranu alespoň některých domů a fragmentů. „*Lecos vzdorovalo již mnohým gruntovním změnám a proklouzne bez pohromy i příště,*“ neboť „*hlasy, prorokujícími zkázu všemu, proniká heslo: zachovati, co zachovati lze!*“ Bude-li tomu tak, je na místě otázka, co je vlastně hodno zachování, přičemž v tomto směru je Chytil zcela na straně soudobých progresivních poznatků dějin umění: „*památky reanisanční a barokní mají tutéž váhu jako středověké, ano i na výtvorech doby nedávné, konce předešlého a počátku našeho století, najdeme lecos pamětihodného.*“ Navíc je dle něj „*dnes patrna (..) tendence, že i drobné a na první pohled nepatrné dobývá si uznání,*“ neboť „*interes neobmezuje se na výtvary složité a vynikající*“, ale „*sestupuje i k prostým, jednoduchým, ale význačným.*“ Zachovávat „*památky vynikající (..) nákladem značným jest (..) správné, ale obmeziti se na to a nevážiti si drobnějších, jež byly jim průvodem a tvoří pro ně pravé pozadí, bylo by nesprávné*“.

Chytil nicméně doufá, že asanace nebude tak rychlá a důsledná, aby se nenalezla cesta ke kompromisním řešením. „*Tam, kde nelítostná regulační čára nejde na hrdlo, zůstane to as ještě déle při starém a jinde intelligentní a samostatně tvořící stavitel, jenž nad troskami staré Prahy vybuduje novou, najde již pravý způsob, bude-li včas upozorněn.*“ Chytilovi přitom zjevně stačí málo, jako kupříkladu přenesení portálu či zachování části loubí, které se plánovalo u aktuálně bořeného Melantrichova domu. „*Toť ten pravý způsob; tak by i některé místnosti klenuté či jinak zajímavé (..) mohly být zachovány vtělením ve stavbu novou, a jen co nejde zachovati na místě, nechť uloží se jinam,*“ neboť „*starí stavitelé počínali si nejinak, když vřad'ovali, co nepřekáželo naprosto, ve stavbu novou a zde lze ještě ze starých zbytků těžiti po stránce umělecké. (..) „Dosud slyšeli jsme v jednání o velkém projektu, jenž přetvoří Prahu, jen o stanovisku finančním, technickém, hygienickém, ale o momentu uměleckém, jenž bude míti mocný vliv na mysl, ba ethický život příštích generací, zaslechli jsme velmi málo, ve veřejnosti takřka nic. Jsem přesvědčen,*“ uzavírá Chytil, „*že rozřešení otázky té se nepřenechá jen*

náhodě a – podnikatelstvím. Zatím jedná se o to, aby veřejnost široká byla proniknuta přesvědčením, že žádoucí také odevzdati příštím pokolením alespoň část odkazu zděděného po předcích.“

Chytilova závěrečná slova byla v mnoha ohledech prorocká, i když asi jinak, než si jejich autor představoval. Zájem o historické budovy v následujících letech výrazně narůstal a vedl k mezníkům, jakými bude Velikonoční manifest (1896) nebo následné založení Klubu za starou Prahu (1900). Přístup města k pojetí asanace se nicméně nijak nezměnil a i nadále byl kladen důraz pouze na technickou a finanční stránku celé věci, což nakonec vedlo i k ryze podnikatelskému provádění celé přestavby. Chytilův text je neméně přelomový, než starší článek Renáty Tyršové. Jako aktivní historik umění si Chytil velmi dobře uvědomoval, o jaké hodnoty město během asanace patrně přijde. Jeho návrhy jsou jednoduché, a přesto doslova revoluční: prozkoumat každou demolovanou stavbu, pořídit zaměření a zakreslení nejvýznamnějších částí, porozumět stavebnímu vývoji domů a to nejčennější z nich vtělit do novostaveb či alespoň zachránit přenesením na jiné místo. Vyslovil také klíčovou tezi o významu méně výrazných památek, které podporují ty výjimečné a dávají jim patřičný kontext – což je idea, která v budoucnu vyústí v ochranu celých městských celků.

Následný vývoj bohužel ukázal, nakolik byly všechny tyto oprávněné požadavky naivní. O podrobný průzkum staveb město evidentně nestálo a rychlost demolic by jej patrně ani reálně nedovolila. Pro dokumentaci domů musela i nadále stačit jen fotografická či kresebná dokumentace exteriérů, jejíž prosazení navíc nebylo vůbec jednoduché. Vtělení fragmentů původních domů do novostaveb se ukázalo jako iluzorní, neboť město jednoznačně preferovalo vznik nové čtvrti sestavené z novostaveb výstavních domů. Chytilův apel tak sice v mnoha ohledech zůstal jen hlasem volajícího na poušti, avšak zároveň působil jako jeden z odrazových můstků pro bouřlivé ochranné aktivity, které se měly zanedlouho rozpoutat.

Hledání investora asanačního podniku

Nabytím právní moci asanačního zákona začala desetiletá lhůta, během níž mělo město přestavbu rozsáhlého území zrealizovat. Prvním předpokladem bylo zpracování podrobných regulačních „upravovacích“ plánů pro každou z 38 skupin (bloků), do nichž byl asanační obvod rozdělen. Tyto plány přesně určily stavební parcely, jejichž pravidelné vymezení se pochopitelně nekrylo se stávající nepravidelnou uliční sítí. Až následně mohly být majitelé

vyzvání, aby svou nemovitost uvedli do souladu s plánem, k čemuž jim měla sloužit dvouletá lhůta, což však bylo vzhledem k předepsané parcelaci v principu téměř nemožné. Majitelé, sdružení do Spolku majitelů domu v asanačním obvodu, se snažili město přimět ke zrušení těchto upravovacích plánů a k přenechání iniciativy na nich jako na přímých stavebnících, kteří by dané bloky parcelovali dle potřeby. K této iniciativě (která by mimochodem asi jako jediná mohla zajistit Chytilým vyžadovaný individuální přístup k jednotlivým domům), se majitelé uchýlili, neboť se důvodně obávali, že parcelační důslednost upravovacích plánů povede ke snaze nalézt pro zástavbu celé čtvrti velký peněžní ústav nebo jiného silného investora, který by je mohl přinutit k prodeji parcel za nevýhodnou cenu.

Plány města však byly v tomto případě jednoznačné. Od samého počátku se snažilo nalézt jednoho investora, který by celou akci provedl. Přes řadu jednání však tato cesta k výsledku nevedla. Ze tří nabídek, které město v srpnu 1893 obdrželo, nevyhověla požadavků obce ani jediná. Nejzávažnější byla bezpochyby nabídka architekta Zeyera, který chtěl vystavět do tří let 24 metrů širokou třídu od Staroměstského náměstí, jež by byla pointována mostem a silnicí na Letnou. Vznikla by tak nová třída, která by se dle architekto­vých představ stala iniciačním momentem pro přestavbu celé čtvrti. „*Představte si, jak jen znamenitou atrakcí bude takováto nádherná třída,*“ rozplýval se nad Zeyerovým projektem anonymní recenzent v Národních listech, „*opatřená veškerým moderním komfortem, s elektrickým osvětlením venku i domech, s elektrickou dráhou, s domy čtyřpatrovými se vkusnými facadami a byty opatřenými veškerým pohodlím, s řadami elegantních krámů a restaurací*“.²⁴⁴ Klíčová role takové třídy by byla zřejmě nesporná, avšak Zeyerův projekt byl městskou následně radou zamítnut, neboť se nepodařilo nalézt adekvátní náhradu za původně zastavěné a vykoupené plochy, které bez stavitelského zisku případnou ulicím.²⁴⁵ Zeyerův projekt však zřejmě jako první upozornil na nezbytnost vypo­intovat symbolický význam třídy mostem, který v Hurtigově plánu chyběl a propojit jí tak s protější Letnou, což bude mít pro další vývoj dalekosáhlé důsledky. Nezdarem skončilo i jednání s dvěma dalšími zájemci, kterými byli pánové Boffet a Lechat z Paříže a pařížská banka Crédit Industriel, a do prázdna vyzněly i další pokusy města o nalezení investora celého podniku.

Přesto se město rozhodlo i nadále odmítat iniciativu jednotlivých majitelů, jejichž návrhy na změnu zastavovací čar či na adaptaci jejich nemovitostí byly systematicky zamítány. Ze zpětného pohledu jsou důvody města poměrně pochopitelné. Komplexní přestavba čtvrti

²⁴⁴ Velký asanační projekt (...) 1893.

²⁴⁵ Bečková 1993, s. 42.

vyžadovala vytvoření nové infrastruktury, což bylo při nahodilé výstavbě nemožné. Stejně tak by tento způsob výstavby nevedl ke vzniku kompaktního města, které měli iniciátoři radnice na mysli.²⁴⁶ Na celou akci mělo navíc město jen deset let, z nichž dva roky musely uběhnout jako lhůta, daná majitelům nemovitostí, což opět vyžadovalo koordinovaný postup. Důsledkem tohoto postupu však byla skutečnost, že se ani dva roky po vydání zákona ve čtvrti nedělo vůbec nic, zatímco výstavba pokračovala nejen na předměstích, ale i na Novém Městě a ve zbývajících částech města Starého. „*Za nedlouho uplynou dvě léta, čili pětina lhůty, ku provedení podniku asanačního zákonem ustanovené, a dosud nejeví se nikde takřka ani nejmenší známky, že by se opravdově pomýšlelo na zahájení prací asanačních,*“ konstatuje v únoru 1895 kritik Národních listů.²⁴⁷ „*Po všech oněch výkladech o nezbytnosti zjednatí ve zmíněných částech města lepší zdravotní podmínky, (..) po luzných snech o nové, elegantní, assanované čtvrti města na březích Vltavy s rozkošnou vyhlídkou na sady Letenské – nastalo (..) v kruzích povolanych nápadné ticho, ne-li úplná zamlklost.*“

Důvody jsou dle recenzenta zjevné: rozhodnutím zamítnat iniciativu jednotlivých majitelů a nechat celý podnik provést jednou korporací za zisk z přenechání vyvlastňovacích práv obec pražská „*v zárodku utlumila všecek stavební ruch právě v onom obvodu města, kdež jsou zákonné podmínky ku podnikání nových staveb nejvýhodnější.*“ Obci se zároveň „*nepodařilo rozřešit finanční stránku podniku,*“ čímž byl stavební ruch z asanačního obvodu vyloučen a „*za to se zdvojenou chutí se vrhl na stavby v předměstských obcích pražských.*“ Čilý ruch panuje i mimo asanační obvod v Praze: „*Na Příkopě, na Václavském náměstí, v ulicích Melantrichově, Železné a jinde a jinde všude v posledních letech vzniklo mnoho nádherných novostaveb, jen v obvodu assanacním panuje naprostý, umrtvující klid.*“ Asanační zákon se tak přičiněním obce paradoxně „*zvrhl (..) v dokonalý zákon pro konservaci obou dotčených pražských částí asanačních!*“ Vedle bezpochyby oprávněných stížností na neférový přístup obce vůči stávajícím majitelům nemovitostí je zřejmě nejzávažnější námitkou článku konstatování, že městem zvolená cesta není realizovatelná, neboť žádný jednotlivec ani korporace se nemůže k takto finančně nejistému podniku uvázat. Jediným řešením je dle autora glosy přiznání obce, že na celý podnik nestačí, a přenechání aktivity současným majitelům či aktivním podnikatelům.

Text, který lze chápat jako vyjádření názoru strany majitelů nemovitostí, ukazuje, v jak krizové situaci se asanace po dvou letech ocitla. Navržené řešení se muselo ve své době jevit

²⁴⁶ Bečková 1993, s. 43.

²⁴⁷ A což assanace? 1895.

jako logické a nanejvýš pragmatické. Přes toto naléhání se obec rozhodla v nastoupené cestě pokračovat, ovšem s tím rozdílem, že se provádění celé akce ujala ve vlastní režii. Dle této nové strategie to měla být sama obec, kdo předmětné nemovitosti vykoupí, zdemoluje a následně jako volné stavební parcely prodá k souvislé zástavbě. Tento postup zaručoval jak koncepční provádění projektu po jednotlivých blocích, tak vstup soukromých investorů, kteří odkupem parcel alespoň částečně vykompenzují prostředky, vynaložené na vyvlastnění domů a jejich demolici. Podmínkou celé akce byla půjčka 6 milionů zlatých, kterou se obci nakonec podařilo získat u Zemské banky. Zoufalý pokus majitelů domů podmínit půjčku nutností respektovat případnou vůli současných majitelů ke stavbě ztroskotal a začátku skutečné asanace již nestálo nic v cestě.²⁴⁸

Demolice mimo asanační oblast a pokus o asanaci Malé Strany

(obr. 116-130)

Dříve, než se budeme dále věnovat dobové diskusi o asanaci, je třeba alespoň v hrubých rysech nastínit dění v ostatních částech města, kterých se demolice a regulace bezprostředně týkaly. Od 80. let docházelo k demolici jednotlivých staveb nebo celých stavebních skupin jak na Starém Městě, tak na Malé Straně. Byly většinou vyvolány buď pragmatickou potřebou obce, nebo finanční spekulací jednotlivých majitelů. Hlavní památkové ztráty 80. let zde již byly zmíněny: v roce 1881 je kvůli budoucí škole zbourána severní fronta měšťanských domů na Uhelném trhu a o rok později zaniká dům U Hřebene kvůli rozšíření Celetné ulice pro koňskou dráhu. Roku 1890 byl kvůli novostavbě školní budovy na Jánském náměstí zbořen rozlehlý, goticko-barokní cyriacký kostel sv. Kříže, jehož demolice vyvolala jeden z prvních protestů odborné veřejnosti.²⁴⁹ Roku 1894 je zbořena souvislá řada výstavných měšťanských domů v Rytířské ulici, na jejichž místě vzápětí vzniká naddimenzovaná budova Městské tržnice podle návrhu architekta Jindřicha Fialky.²⁵⁰ V témže roce je z důvodu stavební spekulace zbořen dům čp. 471-I U dvou velbloudů v Sirkové (dnes Melantrichově) ulici, který nechal vystavět nakladatel Jiří Melantrich z Aventina a který patřil mezi nejvýznamnější renesanční stavby na Starém Městě.²⁵¹ O rok dříve jsou na Malé Straně zbořeny domy čp. 38-III a 39-III

²⁴⁸ Bečková 1993, s. 44.

²⁴⁹ UPP 1996, s. 493-494; Bečková 2005a, s. 141; Chytil 1916, s. 21.

²⁵⁰ UPP 1996, s. 286-287; Bečková 2005a, s. 242-243.

²⁵¹ Bečková 2005a, s.228; pozoruhodný portál domu, inspirovaný francouzským renesančním předlohovým traktátem Jacquese Androueta du Cerceau, byl přenesen do Městského musea.

na nároží Malostranského náměstí a Mostecké ulice, na jejichž místě je postavena mohutná budova Malostranské záložny,²⁵² a v roce 1896 je Malostranské náměstí z dopravních důvodů utilitárně zpřístupněno průlomem, který vznikl na místě zbořeného výstavného renesančního domu U Goliáše.²⁵³ Ve stejném roce je pak zbořen románský kostel sv. Jana na Zábradlí, jehož podstatná a hlavně viditelná část se dochovala v činžovním domě čp. 205-I.²⁵⁴

Zamýšlené urbanistické regulační zásahy 90. let se netýkaly jen Starého Města a Josefova. Nejzávažnější regulační projekt mimo asanační oblast byl vypracován pro Malou Stranu, kde byla plánována kompletní urbanistická proměna Kampy a celé malostranské pobřežní části. Již v roce 1892 městská rada pomýšlí *„jak z příčin zdravotních, tak komunikačních pamatovati na definitivní úpravu celého okolí Čertovky a ostrova Kampy, ve kteréžto příčině došly jí i četné žádosti občanstva Malostranského.“* V návaznosti na ně se pak rada usnesla, aby *„městský stavební úřad vypracoval (..) upravovací plán okolí Čertovky s ohledem na řádnou komunikaci mezi Smíchovem a Menším Městem“* a zejména aby *„v úvahu vzal projekt vysušení říčního ramene Čertovky a založení na místě tom řádné ulice“*.²⁵⁵ Městský stavební úřad, vedený c. a k. stavebním radou Aloisem Bulířem, následně vypracoval o celé problematice podrobnou zprávu, v níž konstatoval, že dané území pokrývají zejména zahrady a sady, které sice *„z ohledů zdravotních nejsou na škodu, avšak pro širší obecnstvo nemají valného významu, neboť tyto rozsáhlé zahrady patří soukromníkům a jsou mimo to ohrazeny nevkusnými zdmi, takže zůstávají obecnstvu nepřístupny.“* Mezi zahradami prý vede jen jedna úzká ulice, která navíc není celá přístupna pro povozy. Krom toho je *„rameno Vltavy, tzv. Čertovka, zvláště v dolejších toku velice znečištěno,“* neboť nemá velký spád a tečou do ní stoky z obou břehů, což by prý i kanalizace vyřešila jen provizorně. Řešením je proto jen *„regulace ostrova Kampy“*, který je třeba *„přeměnití (..) v moderní městskou čtvrť, všem požadavkům nynější doby vyhovující.“*²⁵⁶

Za tímto účelem vypracoval úřad čtyři projekty, které ukazují možné varianty regulace celého malostranského pobřeží.²⁵⁷ Všechny varianty počítají s vytvořením nábřeží, které naváže na započatou nábřežní linii u Jechenthalových domů. První, výchozí varianta, počítá s tím, že by nábřeží zabralo poslední oblouk Karlova mostu při pobřeží Malé Strany, čímž by došlo k jeho zúžení. Při nábřeží by vznikla náplavka, díky které by se dostalo *„Menšímu městu*

²⁵² Bečková 2000c, s. 94.

²⁵³ Bečková 2000c, s. 102.

²⁵⁴ Wirth – Štech – Vojtíšek 1946, obr. 30; Bečková 2005a, s. 303.

²⁵⁵ Administrační zpráva 1894, s. 143.

²⁵⁶ Administrační zpráva 1896, s. 185

²⁵⁷ Projekty byly popsány jednak v administrační zprávě za léta 1893-94 (Administrační zpráva 1896), jednak v Technickém obzoru (Upravení ostrova Kampy 1893).

levného a v ohledu obchodním potřebného spojení pro dopravu po vodě.“²⁵⁸ Podél nábřeží by vznikla velkorysá komunikace, která by propojila Smíchov se silnicí pod Letnou. Další, paralelní ulice by vedla v prodloužení smíchovské Mostecké (Dnešní Zborovská a Všehrdova) v přímém směru přes Kampu až ke schodišti na Karlův Most. Druhá s řekou paralelní ulice měla probíhat zasypaným řečištěm Čertovky až do ulice Lužické, která bude „v hlavní střídu s přiměřenou šířkou přeměněna.“ Toto spojení je dle autorů plánu klíčové, neboť by se jím „nejkratší cestou docílila (...) komunikace ze Smíchova dílem k Písecké bráně, dílem k silnici pod Letnou, tedy s Holešovicí-Bubny.“ V příčném směru jsou zřizovány ulice v prodloužení Všehrdovy, Novodvorské (dnešní Hellichova) a uličky za Nostickým palácem (dnešní Pelclova). Plán předpokládal i demolici domů v okolí Karlova mostu, podél nějž by „povstala široká střída, v níž by toliko mostecké věže byly ponechány.“ Stejně tak „Z dosavadního náměstí Maltézského vytvořilo by se odstraněním dosavadních domků velmi pěkné pravidelné náměstí.“ Rozšíří a narovná se i ulice Lužická, přičemž „ostatní komplexy domů přemění se v jiné pravidelné skupiny, jež by se daly dobře zastavěti.“ Některé zásahy jsou dle autorů potřebné, ale bude asi těžké je uskutečnit: „Proražení ulic přes palác hraběte Chotka čp. 458-III do ulice Nebovidské, pak prodloužení náměstí Dražického do ulice Letenské, jakož i konečně ono z ulice letenské přes zahradu hraběte Valdštýna do ulice Valdštýnské, by bylo prospěšné, ale vzhledem k obtížím vázaného majetku, kteréž by se zde vyskytly, nebude jej asi lze provést.“ Jen jako dovětek je zmíněna informace, že celé území by se zvýšilo navážkou nad úroveň vody z roku 1845, přičemž „jen nepatrná část u mostu Karlova byla by položena níže z toho ohledu, aby se mohlo podjížděti obloukem mostu Karlova, jehožto patky jsou hluboko položeny.“

Druhá varianta vznikla pro případ, že by c. k. místodržitelství neschválilo vytyčení nábřeží, zasahující do dnešního řečiště. Nábřežní čára je zde vedena přibližně v linii dnešního břehu, což znamená, že namísto dvou paralelních ulic se na Kampu vejde jen jedna, a to ta, která je vedena v ose zasypaného řečiště. Třetí a čtvrtý návrh počítá s variantou, že by na místě zbrojnice byla postavena rozlehlá budova sněmovny, o níž tehdy zemský výbor uvažoval. Třetí varianta budovu sněmovny zapojovala do blokové struktury. Tato varianta se také jako jediná dochovala v reprodukci dobového plánu, který ukazuje, jak razantní zamýšlené urbanistické změny byly.²⁵⁹ Čtvrtá varianta pak počítá se sněmovnou jako s velkou solitérní budovou, obklopenou pouze parkem. Městská rada následně k realizaci schválila variantu první, která

²⁵⁸ Všechny následné citace viz Administrační zpráva 1896, s. 185-188.

²⁵⁹ Reprodukci plánu přinesl časopis Styl – viz; novodobě plán publikoval Běluš Arnold, když jej mylně označil za zachycení druhé varianty projektu – viz Arnold 1971, s. 25.

počítala s posunutím nábřeží a nejdramatičtější urbanistickou proměnou celé oblasti.²⁶⁰ Podmínkou jejich realizace bylo posunutí pobřežní čáry, které by celou přestavbu umožnilo. V polovině 90. let 19. století tak byla malebná Malá Strana na pokraji plošné přestavby, která se v principu nijak nelišila od hygienicky odůvodněné přestavby chudinské Josefovské čtvrti.

„V té nové Praze, která nahradí starou, panuje kultus rovné linie, který již nyní v městech moderních uvadá a bohdá ještě více poklesne,“ konstatuje v reakci na schválené plány přestavby Malé Strany anonymní kritik v Českém časopise historickém²⁶¹ *„Jak bude vypadati Malá Strana budoucnosti? Především obdrží nábřeží od mostu k mostu (...) asi té výše, jako je nyní Ferdinandovo²⁶² a (...) s vysokými několikapatrovými domy,“* což znamená, že *„obraz, který Malá Strana poskytuje s druhého břehu, ten obraz, který jest naší chloubou, který okouzluje domácího i cizince (...) má býti zkažen docela!“* Navržené demolice budou dle autora mít pro charakter Malé Strany likvidační účinek: *„Na konci (Karlova) mostu, kde vede přes Kampu, v pravo vlevo všecko padne, padne zejména ten koutek staré Prahy a la Venezia,“* za mostem *„věže a brána zůstanou sice, ale jako zbytek té skupiny, s kterou byly srostly,“* neboť *„kolem nich vše bude pobořeno.“* Za věžemi *„padne Saský dům se všemi jeho upomínkami, a vlastně padne skoro celá Mostecká ul, majíc dostat na obou stranách nové regulační linie.“* Chrám sv. Mikuláše, jehož vzhled *„již nyní jest pokažen domem záložny,“* sice *„zůstane, ale pohled naň bude zcela jiný“,* neboť *„budoucně padnou domy na jeho úpatí a on sám zbyde jako nějaká troska, neb malostranský rynek bude důkladně zregulován, tak jak se počalo řečenou nešťastnou stavbou záložny.“* Právě tato stavba pak *„nejlépe ukazuje, co hrozí historické Praze. (...) Zbude jméno, ale bude to město jiné, moderní třeba, ale jako na sta jiných,“* neboť *„s toutěž nešetrností k minulosti má býti regulován také střed Starého Města kolem radnice!“*

Autor textu nejen, že přesně vystihl ničivé důsledky schválené regulace, ale upozornil i na několik momentů, které budou v nejbližší době pro chápání města klíčové. Kritizován je zde nejen princip plošné demolice, ale i její důsledky pro ponechané památky, které ztratí svůj kontext a tedy i působivost. Výstavba domů na vysokém nábřeží znamená definitivní ztrátu malostranského panoramatu, které je jednou z nevyšších hodnot historické Prahy. Podobu budoucí regulované Prahy lze dle autora vyčíst z nárožního domu Malostranské záložny, který dimenzemi i charakterem výrazně vystupuje z kompaktně dochovaného prostředí Malé Strany. Právě tento kontrast nejlépe ukazuje uniformitu, kterou mechanická regulace přináší. Důležitá

²⁶⁰ Plány byly radou schváleny na schůzi dne 22. 9. 1893 – viz Administrační zpráva 1896, s. 188.

²⁶¹ Co nevidět se dostane (...) 1895. Možným autorem textu je Karel Chytil, který o dva roky později podepsal jednu z obdobně laděných kritických poznámek iniciálami K. Ch.

²⁶² Dnešní Janáčkovo nábřeží na Smíchově, na které měla linie malostranského nábřeží přímo navázat.

je i úvodní poznámka o uvádajícím kultu rovné linie, která napovídá, že autor sledoval soudobou diskusi o přestavbě historických měst a velmi pravděpodobně znal i spis Camilla Sitteho „Der Städtebau nach seinen künstlerischen Grundsätzen“, který byl vydán ve Vídni v roce 1889.²⁶³ Aplikace anachronické pravoúhlé regulace na malebný organismus Malé Strany tak musela být pro mnohé zlomovým momentem, který ještě více zpochybnil principy současné prováděné asanace staroměstské.

²⁶³ Sitte 1889.

Velikonoční manifest a první vlna asanačních demolic

(obr. 131-137)

Jestliže malostranská regulace zůstala jen ve stádiu nerealizovaných plánů, její pravobřežní protějšek se čím dál více podobal rozjetému stroji, jehož zastavení nebo alespoň drobná korektura směru jízdy se musely jevit jako téměř nemožné. Prvním pokusem o zachycení historické hodnoty zanikajících staveb bylo zřízení Komise pro soupis pražských památek (Soupisné komise), která byla ustanovena v červnu 1893 a jejíž vznik i poslání byly nesporně ovlivněny zmíněným apelem Karla Chytila v Národních listech.²⁶⁴ Složení komise bylo velmi reprezentativní a téměř stoprocentně odborné,²⁶⁵ avšak stanoviska komise byla jen nezávazným podkladem pro činnost městské rady a nemohla tak přímo zabránit demolicím staveb, které komise shledala jako hodnotné. Velkorysý cíl komise „*sestavit úplný inventář památek, jež by regulací, přestavbou, zanedbáním, nevhodným umístěním nebo případnou opravou v nebezpečí se ocitly*“, se musel pod tlakem událostí redukovat zejména na dokumentaci nejceněnějších zanikajících staveb a na záchranu těch řemeslných či uměleckých prvků, které mohly být přeneseny do depozitu městského muzea.²⁶⁶ Díky iniciativě komise byly také systematicky pořizovány snímky Jindřicha Eckerta,²⁶⁷ akvarely Václava Jansy²⁶⁸ a obrazy Jana Minaříka,²⁶⁹ které zachytily alespoň vnější podobu historických domů a prostranství.

Právě fotografie a obrazy, jejichž romanticky laděné reprodukce vycházely v ilustrovaných časopisech, hrály klíčovou roli nejen v šíření zájmu o památky, ale i v pochopení historického města jako něčeho jedinečného, co může vytvářet plnohodnotnou protiváhu soudobým snahám o město nové a moderní. Důkazem vzrůstajícího zájmu o jedinečnou paměť města byl rozsáhlý model „staré Prahy“, který byl v půdorysném měřítku 1:1 postaven na Národopisné výstavě československé, a který během necelých šesti měsíců trvání výstavy od května do října 1895 navštívilo na bubenečském výstavišti přes půl milionu

²⁶⁴ Chytil 1893.

²⁶⁵ V šestnáctičlenné komisi zasedli tři zástupci Sboru obecních starších král. hlav. Města Prahy a po jednom pak zástupce Městského muzea, Zemského muzea, Umělecké Besedy, Společnosti přátel starožitností českých, České akademie věd a umění, Křesťanské akademie, Umělecko-průmyslového muzea, Spolku architektů a inženýrů, městského archivu, stavebního referátu a stavebního úřadu – viz Herman 1904, s. 46.

²⁶⁶ Herman 1904; Bečková 1993, s. 44-45.

²⁶⁷ Přikrylová 2017.

²⁶⁸ Státníková - Polák 2008.

²⁶⁹ Státníková - Polák 2009.

diváků.²⁷⁰ Výstava trojrozměrného věrného modelu části historického města navázala na obdobné projekty na výstavách v Paříži (1889), Vídni (1893) a Antverpách (1895).²⁷¹ Autoři výstavy Zikmund Winter a Jan Herain se rozhodli představit Prahu doby Rudolfa II., kdy byla „nejhluchnějším městem a takřka srdcem Evropy,“ a kdy bylo možno vedle domů renesančních zaznamenat „namnoze domy starší z období gotiky.“ Pro uvedené období bylo k dispozici jednak poměrně věrné zachycení města na Sadelerově prospektu z roku 1606, jednak byla řada domů dochována. Jako ideální téma pro historickou rekonstrukci se nakonec ukázalo Malé náměstí, jehož sevřený tvar umožnil prezentovat jak domy z jednotlivých období, tak i malebný celek, který v souboru vytvářely. Věrný (byť v proporcích trochu zmenšený) model města byl oživen obchody v parteru, které měly svým charakterem i sortimentem evokovat život v tehdejší Praze.

Pro výsledný dojem z výstavy musela být klíčová i skutečnost, že Malé náměstí se od prezentované doby v principu zase tolik nezměnilo. Místo, které Pražané dobře znali a ve své každodennosti patrně většinou netečně míjeli, se zde před jejich očima proměnilo v otevřenou knihu historie. V podtónu výstavy musela bezpochyby rezonovat i skutečnost, že Malé náměstí bylo v rámci asanace a rozšíření radnice určeno k regulaci, která měla jeho historický charakter nenávratně proměnit. Zábavný a teatrální zážitek z cesty do minulosti se stal jedním z nejnázornějších a nejpřesvědčivějších apelů, který mohli ve věci „staré Prahy“ tehdejší Pražané dostat. Jedním – a dost možná nejpodstatnějším – důsledkem výstavy bylo rozšíření samotného pojmu „stará Praha“, který v očích veřejnosti postupně ztrácel svůj pejorativní nádech a stával se čím dál více synonymem romantického prožitku města a jeho unikátních hodnot.

Výmluvným dokladem proměny dobové nálady je Pamětní spis, který v dubnu 1895 společně vydaly Umělecká beseda a Spolek inženýrů a architektů. „*Nejde tentokráte o tu na výstavišti, ale o tu skutečnou Starou Prahu, s jejími památkami a drahocennými uměleckými skvosty,*“²⁷² začíná příznačně svůj text redaktor Národních listů, který veřejnost o manifestu informuje. Cílem spisu bylo naléhavě upozornit městskou radu na významná umělecká a architektonická rizika, která jsou se s plánovaným prováděním asanace spojena „*V brzké době přestavěna býti má značná část Prahy,*“ konstatuje spis v úvodu, „*a tu tážeme-li se, jak vyhovuje plán tento požadavkům vkusu a krásy, zda zajišťuje vhodné a žádoucí upravení*

²⁷⁰ Herain – Winter 1895; Půtová 2017.

²⁷¹ Herain – Winter 1895, s. 396.

²⁷² Stará Praha 1895.

historicky důležitých náměstí, okolí umělecky cenných staveb, ptáme-li se, zda jest při něm vzat zřetel k jejich zachování a prospěšnému opravení, tážeme-li se, jak zajišťuje plán assanační vábný vzhled s protější pláň letenské (...), přihlížíme-li jak šetří základních myšlenek založení města našeho, v nichž kotví svéráznost Prahy: tu na všechny otázky zní odpověď neuspokojující.“ Plán „nepřihlíží žádoucí měrou ku zvláštnímu, věky nezměněnému rázu Prahy,“ a zcela rezignoval na možné úpravy „význačných, zajímavě seskupených ústředí“ nebo „malebných pohledů na dosavadní monumentální stavby.“ Hlavní problém však autoři vidí jinde: pro vytvoření architektonicky hodnotného celku rozhodně nestačí stanovit půdorysný rozvrh bloků, nýbrž je třeba „stanovit předem i obrysy výškové, alespoň hlavních příštích stavebních skupin“ a „postarati se včas o perspektivní ideální projekty hlavních prospektů,“ a to „zvláště v okolí památných, monumentálních budov“. Stejně tak se táží, zda by nebylo třeba „zajistit již předem místa na budovy veřejné, na budovy monumentální, ano i na pomníky“ a zajistit jim „vkusné a ladné rozřešení.“ Především však kladnou otázku, zda by neměly být „ustanoveny nedotknutelné okresy historicky a umělecky památných staveb,“ zda by „neslušelo (se) i toho dbáti, aby na rázovitých ulicích a náměstích stavělo se bez porušení celkového vzhledu Prahy“ a zda by se „nemělo zabránit tomu, aby na úkor krásy města (...) představovaly se stavby vysoké, nevzhledné, místo nad míru vykořisťující, jimiž obec olupuje se o nepopíratelný majetek všech svých občanů, kterýž ceniti musí i ti, kteří nemají zvláštní umělecké vnímavosti?“²⁷³

K naplnění všech těchto cílů spis přináší návrhy, které by v souhrnu bezpochyby představovaly revoluci v provádění plánu i chápání města, jehož se týká. Prvním předpokladem je dle autorů ustanovení stálé komise k úpravě města a okolí, v níž by byly zástupci všech institucí a spolků, kterých se proměna města týká. Tato komise by již schválené plány „po stránce umělecké“ prozkoumala, navrhla by nezbytné úpravy a naznačila, jak jich lze nejnadhleji dosáhnout. Jako podklady pro její práci by bylo třeba vytvořit kompletní polohopisné plány, soupis „dějinně důležitých památek neb uměleckých stavebních a míst, jichž je třeba při úpravě šetřiti“, a ustanovit poměry právní, zdravotní a dopravní, kteréž by „na úpravu města vliv míti mohly“. Až na základě těchto podkladů lze vytvořit finální regulační plán města a okolí, z něž mohou vycházet podrobné plány jednotlivých dílů, a to nejprve těch, které jsou „zvláště důležitý pro vzhled města,“ doplněné „perspektivními návrhy důležitých ústředí“. Následuje řada dalších dílčích návrhů, jak situaci zlepšit, včetně umístění veřejných budov, vhodnějšího dělení parcel či požadavek na získávání plánů prostřednictvím soutěží.

²⁷³ NA, ZV 1874-1928, i.č. 4492, kart. 5382 – citováno dle Bečková 1993, s. 55.

„Zdravé myšlenky a šťastni byli bychom, kdyby se provést daly,“ konstatuje závěrem svého textu redaktor Národních listů, „avšak litujeme především, že pamětní spis alespoň co se týče asanačního obvodu, přichází poněkud pozdě.“ Navíc – „což platny jsou projekty nejkrásnější, když nedostává se nám peněz“ a tedy „nezbude nic jiného, než spekulaci ponechatí provedení obnovy.“²⁷⁴

Skeptický tón redaktora Národních listů odrážel reálnou situaci asanace. Přípravy na její zahájení vrcholily a návrhy obsažené v Pamětním spisu byly v této fázi městem naprosto ignorovány. Snad právě tato sebejistota iniciátorů asanace i netečnost města vůči rozumným, dobře míněným a navíc konstruktivně formulovaným návrhům nám může pomoci pochopit jak radikalitu, tak mimořádný dopad veřejného prohlášení, které bylo uveřejněno v Národních listech o rok později, 5. dubna 1896. „Velikonoční manifest“, jak bylo prohlášení „Českému lidu!“ následně nazváno, byl formulován zcela jinak, než předchozí odborné připomínky a námítky. Jeho autor, spisovatel Vilém Mrštík, dokázal obecná tvrzení propojit s konkrétními příklady, na nichž si Pražané mohli vážnost situace názorně uvědomit. Specifický byl i jeho expresivní styl, který vykročil z korektnosti Tyršové či Chytila a neváhal k zaujetí čtenářů použitím mezních výrazů, argumentů a přirovnání.

„Osud ranil slepotou a nevědomostí několik málo lidí“, píše Vilém Mrštík, „a dopustil, aby jistým, ale nenápadným krokem Praha olupována byla o nejdražší svůj skvost, svůj historický, malebný ráz a zastavena byla tupými činžáky vkusu tak odporného, že až stydno se k tomu veřejně přiznati, nejen před tváří ciziny, ale i před sebou samými. (..) Dnes, kdy moderní toto barbarství znesvětilo dvěma kasárenskými budovami i Malou Stranu, kdy právě znesvěcuje i věkopamátne Staroměstské náměstí, (..) dnes nikdo nepláče a všechn protest proti bezpříkladnému tomuto hanobení staroslavné matky naší omezuje se na tichý stesk a skryté žalování naproti zvlí těch, jejichž slepota a nevkus jsou tisíckrát horší a zhoubnější, než sebe zuřivější orkán spiklé přírody, než byla hrabivost a surovost Švédů, Sasů, Prusů a všech těch, kdo kdy (..) vztyčili tu své vítězné praporce.(..) A přece každý z nás si musí býti toho vědom, že padne-li i Malá Strana a nejkrásnější partie Starého Města a co zbořeno, nebude-li vybudováno přesně ve slohu těch starých budov (..), Praha tím okamžikem přestává býti Prahou (..) a klesá na stupeň kteréhokoli zohyzděného předměstí.“

Mrštíkův svérázný emotivní projev jistě napomohl k získání pozornosti, které bylo v dané situaci třeba. Přemíra exprese však neměla překrýt závažnost sdělení, které autor přednesl a

²⁷⁴ Stará Praha 1895.

kteřé bylo bez nadsázky revoluční. „*Praha není majetkem několika lidí, je majetkem nás všech a národ jediný v osobě každého jednotlivce má právo rozhodovati nad jejími osudy*“, říká Mrštík a definuje tím jednoznačný veřejný zájem na ochraně pražských památek. Jeho ambice tím však nekončí. „*Nechceme jen platonický protest proti vandalství, (...) víme, jak málo platný by byl. (...) Chceme, aby celý národ mocným hlasem projevil svou vůli, aby důstojným, přesvědčivým způsobem prohlásil, že jest to vůle jeho, aby zachovány bylo vše, co k nám mluví kovovým hlasem našich dějin. (...) A národ náš má právo žádati, aby zachována byla ta stará Praha, ten skvoucí pomník naší dávné slávy, ten skvoucí ideál, jež nosíme v srdcích a jež nás silí a těší v trudných bojích přítomnosti.*“ Jeho požadavkem však není jen jakýsi obecný manifest. Řešením může dle Mrštíka být jen „*zákon na ochranu našich vzácných památek*“ jakožto „*konečný cíl naší akce, kterou tímto prohlášením svým zahajujeme a kterou vésti chceme s plným nadšením a vroucím zápalem, hodným věci tak dobré a tak drahé.*“

Pod publikovaným manifestem bylo podepsáno na 170 osobností veřejného kulturního života. Výčet významných jmen je s odstupem doby neuvěřitelný. Ze spisovatelů, básníků a dramatiků se vedle bratří Mrštíků sešly podpisy Zdenky Braunerové, Otakara Březiny, Jaroslava Hilberta, Aloise Jiráska, Karla Klostermanna, Gabriely Preissové, Josefa Václava Sládka, Karoliny Světlé, Antonína Sovy, či Jaroslava Vrchlického. Mezi malíři a sochaři nalezneme Mikoláše Alše, Václava Brožíka, Vojtěcha Hynaise, Václava Jansu, Felixe Jeneweina, Alfonse Muchu, Josefa Václava Myslbeka, Jana Preislera, Bohuslava Schnircha nebo Františka Ženíška. Zajímavý, avšak v jistém smyslu pochopitelný je nevelký počet architektů, ze kterých v první vlně manifest podepsali jen Antonín Balšánek, Alois Dryák a Josef Fanta. Významný byl i podíl uměleckých historiků, historiků a univerzitních profesorů vůbec, mezi kterými nalezneme Jaroslava Golla, Jana Heraina, Otakara Hostinského, Karla Chytila, Augustina Sedláčka, Zikmunda Wintra, ale také Maxe Dvořáka či Tomáše Guarrigue Masaryka. Z politiků, kam by bylo možno posledně jmenovaného také zařadit, se pod manifest podepsal Karel Kramář, František Ladislav Rieger či – což je zvláště zajímavé – tehdejší náměstek pražského starosty a budoucí primátor Jan Podlipný. Po uveřejnění manifestu pak noviny každodenně přinášely podpůrné hlasy a nové signatáře, což nejlépe dokládá, s jak spontánní podporou se Mrštíkova akce setkala.²⁷⁵

Masivní podpora manifestu musela být dobově fascinující a pro mnohé zástupce města jistě i nečekaná. Její reálný účín byl však problematizován skutečností, že vlna protestů proti asanačním principům se zvedla až deset let poté, co byl vítězný Hurtigův plán představen

²⁷⁵ Bečková 1993, s. 44.

veřejnosti a poprvé diskutován v tisku. Signatářům textu se však situace mohla jevit jako nadějná, neboť v době publikování manifestu nebylo ještě téměř nic zbořeno a plány zůstávaly jen na papíře. Ve stejné době však dobíhaly první dvouleté lhůty na upravení domů dle asanačního plánu a obec mohla přistoupit k jejich vykoupení. První domy byly zbořeny na nároží Platněrské a Křížovnické od listopadu 1895 do března 1896. Mnohem významnějším a hlavně pro Pražany viditelnějším zásahem bylo zahájení demolice bloků XXX, XXI, XXXV a XXXVI, vymezenými dnešními ulicemi Maiselovou, Širokou, Dušní a severní stranou Staroměstského náměstí, které byly odevzdány k demolici v prosinci 1896.

Demolice prvních asanačních bloků se stala nebyvalou veřejnou atrakcí. Ještě před jejím zahájením byly domy zpřístupněny veřejnosti, která si za poplatek mohla prohlédnout pitoreskní labyrint vyklizených objektů. *„Zvláštní, pošmourou (..) podívanou popřála včera náhoda obecenstvu pražskému,“* píše 7. prosince 1896 *Národní listy*.²⁷⁶ *„Byl to rozhodně šťastný nápad, učinit ještě veřejně přístupnou onu část židovského města, která v době nejbližší navždy zmizí s povrchu zemského.“* *„Jak změnila se tvářnost různých těch budov a brlohů,“* pochvaluje si redaktor deníku, *„jak zuboženy vpadají ve své nicotné opuštěnosti, prázdný, nikomu více nebezpečný. Však z návštěvnictva včerejšího asi málokdo byl by se odvážil v místa tato ještě před krátkem. (..) Dnes ráno zavládne v nich nový ruch – nebude dlouho trvati a po této části židovského města nezbude než něco odkrytých sklepení, něco staviva. A nebude zdá se dlouho trvati, a ostatní části jeho budou následovati. Finis Ghetto!“*

První etapa demolic se však netýkala jen ghetta, ale také domů na severní straně Staroměstského náměstí. Demolice výstavných domů čp. 935-I a 934-I, které byly v jádru středověké a z nichž zejména druhý jmenovaný se vyznačoval pozoruhodnou barokní fasádou,²⁷⁷ byla neodvratným začátkem akce, která až symbolicky zasáhla hned zpočátku samo srdce historického města. Rozboření severní strany nejvýznamnějšího pražského náměstí celou akci rázně přeneslo z roviny teoretických diskusí do tvrdé asanační reality. Ještě více než demolice byla pro zdar celé akce důležitá výstavba nových domů, která by publiku názorně ukázala, jak bude nová moderní čtvrť vypadat. Demolice domů bloků při náměstí trvala do dubna 1897. Na místě bloků vzniklá volná, vyrovnaná plocha, na níž se vstupovalo přímo ze Staroměstského náměstí. Dojem z nastalého urbanistického provizoria musel být fascinující: *„Z jednoho náměstí velikého přicházíme – a prostranství druhé, právě tak rozsáhlé, daleké, na první okamžik ve své celosti nepřehledné, šíří se před námi“*, informují *Národní listy* v lednu

²⁷⁶ *Finis Ghetto!* 1896.

²⁷⁷ Bečková 2005a, s. 48.

1898.²⁷⁸ „Mrtvý klid rozestřen je po těchto místech. (...) Tyto dny, kdy při počátku nastavších mrazů pokryla se hlína jinovatkou, byla zbělelá tato pláň, z níž porůznu jen, ve velkých vzdálenostech od sebe, vystupují zachované budovy dvou synagog a kostela salvatorského, dvojnásob trudna a zádušná. (...) Nevrlý dojem, který si dnes z návštěvy asanačního obvodu odnášíme, stupňován je ještě troskami několika právě bouraných domů, které ovšem v příštích dnech nadobro budou odklizeny. A kontrast nejrázovitější tvoří k těmto chatrným zbytkům této části ghetta ony budovy úplně nové, několikapatrové, jež zvedají se u Staroměstského náměstí a pyšně shlížejí na smutnou pláň, podobající se vítězům na bojišti...“ Na rychlé demolice zde totiž navázala neméně rychlá výstavba: již na sklonku roku 1897 byly při severní straně Staroměstského náměstí dokončeny domy čp. 934-I a 935-I, které nejen že ukázaly měřítko a charakter nové zástavby, ale také viditelně vymezily nároží a průběh široké třídy, která měla celé ghetto v blízké budoucnosti protnout.²⁷⁹ Z vlastního náměstí však tato budoucí třída ještě viditelná nebyla, neboť její ústí zakrýval mohutný Krennův dům čp. 936-I. Nový nároží „Schierův dům“ čp. 934-I byl navíc organicky přistavěn k dosud stojícímu historickému domu čp. 933-I, což znamenalo, že kompaktnost Staroměstského náměstí nebyla jeho výstavbou prozatím nijak zásadně narušena.

Umělecká komise a „Bestia Triumphans“
(obr. 138-145)

Jedním z mála reálných konkrétních důsledků Velikonočního manifestu se zdálo být jmenování umělecké komise, jejíž vznik navrhoval již Pamětní spis Umělecké besedy a sdružení SIA. Již v červnu 1896 navrhl radní a architekt Quido Bělský v reakci na apel k zachování panoramatu Malé Strany a Hradčan vytvoření komise, z níž by se zástupci města mohli dozvědět, „jak umělci na celou akci zachování starobylého rázu Prahy hledí a co z návrhů těch prakticky se provést dá a co nikoli.“ Za členy Bělský navrhl vedle dvou členů sboru obecních starších profesory Jiřího Stibrala a Friedricha Ohmanna a architektky Osvalda Polívku, Jana Koulu, Josefa Fantu a Václava Roštlapila. Všichni jmenovaní patřili ke střední generaci architektů a byl jim velmi blízký soudobý moderní novobarokní architektonický výraz, jehož východiskem byla mimo jiné i snaha o malebné architektonické kompozice a reflexe

²⁷⁸ Procházka v asanačním obvodu (...) 1898.

²⁷⁹ Bečková 1993, s. 47.

historického rázu.²⁸⁰ Takto ambiciózní architektonické složení se však Bělskému napoprvé na radě prosadit nepodařilo. Výsledkem tak byla komise, složená ze zástupců stávající komise pro opravu stavebního řádu, do níž se z navržených architektů dostal jen Osvald Polívka.²⁸¹

V listopadu roku 1896 pak byla konečně ustavena stálá umělecko-technická komise, která měla být poradním orgánem městské rady a sboru obecních starších. Mezi členy byli jmenováni jednak dříve odmítnutí „novobarokní“ architekti (Josef Fanta, Jan Koula, Friedrich Ohmann, Václav Roštlapil, Jiří Stibral), jednak významní představitelé předchozí novorenesanční etapy Josef Zítek a Josef Schulz. Dále byla komise doplněna o sochaře Celdu Kloučka, architekta Quida Bělského a archiváře Jana Heraina. Komise měla podrobit odborné kritice veškeré schválené regulační plány obce a navrhnout jejich případné korektury. Ihned po jmenování se členové dali do usilovné práce, která svým celopražským záběrem i koncepčním charakterem zdaleka přesahovala původní zadání. Komise se scházela jednou týdně a mnohdy i častěji. Zabývala se nejen historickým centrem města (úprava Vojtěšské čtvrti), ale i čtvrtěmi a oblastmi, které patřily do rodící se pražské aglomerace (Holešovice).

Během nedlouhé doby svého působení se umělecká komise veřejně vyjadřovala k řadě návrhů, které se týkali demolice památek či úpravy města.²⁸² Nápomocna jí v tomto byla i již zmíněná komise soupisná, která často nezůstala u pouhého soupisu památek, ale snažila se aktivně bojovat o jejich záchranu.²⁸³ Neúspěchem skončily snahy soupisné komise o zachování Dientzenhoferovy budovy prelatury benediktýnského kláštera čp. 27-I při kostele sv. Mikuláše, která byla zahrnuta do asanačního bloku číslo XXXV a byla zbořena hned v první etapě asanace na přelomu let 1896-97.²⁸⁴ Za úspěch v tomto případě soupisná komise považovala alespoň skutečnost, že arch. Kříženecký „*uvolil se laskavě pracovati o plánu nové budovy pro toto místo s použitím starých motivů, zejména mříže a portálu.*“²⁸⁵ Tento princip zachování motivů z historické stavby byl evidentně východiskem pro finální vzhled novostavby, postavené v letech 1902-03 podle návrhu stavitele Václava Pařízka, jejíž průčelí je volně inspirováno původní barokní fasádou a zachovává i historický portál, který byl do nového průčelí organicky

²⁸⁰ Objevení fenoménu barokní architektury a její reflexe v architektuře přelomu 19. a 20. století skvěle zmapoval Jindřich Vybíral – Vybíral 2013.

²⁸¹ Členy komise mimo něj byli dr. Prachenský, dr. Eiselt, dr. Žalud, doplnění dále o arch. Heraina a prof. Tonnera – viz Obecní věstník 1896, s. 83.

²⁸² Názory a intervence umělecké komise jsou patrně nejúplněji zachyceny v Obecním věstníku a Administračních zprávách města.

²⁸³ Herman 1904, s. 46-57

²⁸⁴ Herman 1904, s. 52-53; Bečková 2005a, s. 62.

²⁸⁵ Herman 1904, s. 53.

zapojen. Stavba jako taková nicméně zanikla, a to včetně působivého hlavního sálu, který patřil k nejnávstavnějším prostorám pražské barokní palácové architektury.²⁸⁶

Velmi významná byla snaha o záchranu gotického kostela sv. Václava Na Zderaze. V pobouřené reakci na níže zmíněný Mrštíkův útočný text „Bestia Triumphans“ navrhl městský radní dr. Karel Černožský, aby „kostel sv. Václava byl neodkladně sbořen“, a zároveň „upozornil na zbytečnost kostelíčka sv. Trojice v Podskalí.“²⁸⁷ Duchapřítomnost v nastalé situaci zachoval dle Kateřiny Bečkové primátor Podlipný, který „byl svým podpisem na Velikonočním manifestu do hnutí za starobylý ráz také mírně namočen“ a který výsledek hlasování ve prospěch návrhu na demolici „svou obhajobou dobrých úmyslů umělecké komise a jejich zastánců pacifikoval“.²⁸⁸ O rok později (24. 3. 1898) byl návrh na demolici kostela v městské radě podán znovu,²⁸⁹ přičemž tentokrát reagoval primátor Podlipný předložením návrhu „Monsign. K. Jähniga na úpravu kostela sv. Václava a jeho okolí,“ ve kterém „předložené nákresy a výpočty vystihují velice šťastně otázku zachování této stavební památky.“²⁹⁰ Úspěchem skončila i snaha soupisné komise o zachování pohledu na kostel sv. Apolináře, který měl být zastíněn novostavbou malířny a skladiště Národního divadla v ulici Na Slupi. Díky zásahu soupisné komise byla budova snížena z 26 metrů na 12-14m, což dálkové pohledy na kostel umožnilo uchovat.²⁹¹

Neméně významné jsou i doložené intervence umělecké komise. Již v lednu 1897 komise iniciovala veřejnou architektonickou soutěž na postavení domu s podjezdy v místě nedávno otevřeného průlomu U Klíčů.²⁹² Soutěž se téhož roku uskutečnila, avšak vítězný návrh Josefa Podhajského²⁹³ nakonec nebyl realizován a otázka zastavění průlomu U Klíčů se tak následně stala jedním z hlavních památkových témat prvního desetiletí 20. století. Na Malé Straně komise posuzovala možnost demolice kostela sv. Jana Na prádle, který měl ustoupit zvažované novostavbě obecního dvora. Ve svém stanovisku umělecká komise „nepřikládá budovám těm tak značné ceny, aby při budoucnost měly být zachovány,“ avšak technická komise nedoporučila nákup pozemku a kostel tak nakonec zůstal stát.²⁹⁴

²⁸⁶ UPP 1996, s. 161-162

²⁸⁷ Věstník 1897, s. 29

²⁸⁸ Bečková 1993, s. 48

²⁸⁹ Věstník 1898, s. 25

²⁹⁰ Věstník 1898, s. 30.

²⁹¹ Herman 1904, s. 54-55.

²⁹² Věstník 1897, s. 15.

²⁹³ Věstník 1897, s. 63.

²⁹⁴ Věstník 1897, s. 23.

Významné bylo vystoupení umělecké komise v případě staroměstského Richtrova domu čp. 459-I, jehož demolice byla zvažována s ohledem na možné prodloužení Michalské ulice až na Malé náměstí. Záměr byl podán některými majiteli domů v Michalské již roku 1888. V roce 1892 věc posoudila technická komise, která shledala zřízení veřejné komunikace jako velmi potřebné. Následně se zvažovalo, jak nákladné by bylo vykoupit a zbořit domy pro rozšíření jak Michalské, tak sousední Melantrichovy. V této etapě do jednání vstoupila umělecká komise, která jednoznačně doporučila rozšíření Melantrichovy ulice, neboť nejlépe propojuje Nové Město a Vinohrady s asanační oblastí a rozšíření se zde „dá uskutečnit poměrně lacino a bez velkého poškození starožitného rázu těchto částí.“ Ze zpětného pohledu je toto stanovisko komise v kontextu vyhrocených dobových diskusí poměrně nepochopitelné, neboť demolice by zde nutně zasáhla cenné historické domy mezi Michalskou, Kožnou a Staroměstským náměstím. V případě Richtrova domu komise naopak otevření ulice naprosto nedoporučila, neboť by se zde muselo „s tímiž obtížemi zápasiti, jako při domě U Klíčů.“ Stanovisko následně podpořila i technická komise a schválila jej i městská rada. Z hlediska proměny dobové atmosféry je zajímavá zmínka, že když „interessenti tázáni byli, zda na svém návrhu trvají, odpověděli v tom smyslu, že ve veřejnosti nabývá nyní vrchu proud, který pokládá zachování starobylého rázu města za důležitější, než upravení města,“ takže oni jsou ochotni „provést přestavbu domu Richtrova.“²⁹⁵ K předpokládanému rozšíření Melantrichovy ulice nakonec nedošlo, takže jak Michalská, tak Melantrichova ulice si nakonec v této oblasti ponechaly svůj historický profil a charakter. Otázka, zda bylo stanovisko komise ve věci demolice v Melantrichově věci jejího přesvědčení či spíše zvolené taktiky, však zůstává prozatím nezodpovězena. V roce 1897 komise posuzovala také hodnotu barokního kostela sv. Vojtěcha při královodvorských kasárnách. Názor komise se v tomto případě nedochoval a kostel byl spolu s kasárnami zbořen v roce 1902.²⁹⁶

Výčet známých stanovisek Umělecké komise dokládá, jak složitá její situace byla a jak strategicky musela své názory formulovat a prosazovat. Přesto se k ní některé razantní projekty ani nedostaly. V červnu 1897 tak městská rada kupříkladu schválila návrh zřízení veřejné silnice Jelením příkopem, neboť „komunikace měst pražských s královskými Hradčany jest velice ztížena následkem příkrého svahu ulic Nerudovy a v Úvoze, vlivem čehož jest nemožno nákladním vozům těchto ulic vůbec používat.“ Nová silnice „odbočuje podle (..) projektu od silnice Chotkovy (..) a stoupaje stále v poměru 1:20, zabočuje protiobloukem do stráně Jeleního

²⁹⁵ Administrační zpráva 1900, s. 238,

²⁹⁶ Obecní věstník 1897, s. 17; Bečková 2005a, s. 186-187. O demolici kasáren i kostela viz níže.

příkopu pod býv. Míčovnou a postupuje pak do úbočí jejího až k Prašnému mostu.“ Následně podchází tunelem násep Pražského mostu (kde má být zřízeno schodiště a tramvajová zastávka) a „*stále stejnoměrně stoupajíc (..) dostupuje horního niveau na pozemcích Lumbeových,*“, kde na silnici navazuje „*rozsáhlá síť ulic příští části nového města, jehož střed nalézal by se na velikém náměstí kruhovitém na místě nynějších hradeb.*“ Pro realizaci celé akce bylo nicméně třeba souhlasu eráru, který c. a k. vrchní hofmistrovský úřad obci neudělil a z ambiciózního (a pro Jelení příkop bez nadsázky fatálního) projektu tak nakonec sešlo.²⁹⁷

Ve stejné době se na Malé Straně i na Starém Městě staví domy, které svým měřítkem či umístěním zakládají novou „regulaci“ bez toho, že by nutně musely být součástí nějaké většího urbanistického záměru. Příklad Malostranské záložny čp.38-III (postavena 1894-9), který ve svých textech zmiňují Karel Chytil či Vilém Mrštík, byl jako negativní precedens mnohými chápán již v momentě svého postavení. Stejně výrazného odsudku se ze strany Mrštíka dostalo i domům čp. 591-995-III, které vznikly parcelací zahrady vedle kláštera anglických panen a které svými rozměry násobně převýšily domy v širokém okolí. Neméně sporný dopad měla i stavba Rožánkova domu čp. 607-III, který byl postaven v ose zatáčky Chotkovy silnice a který tak tuto původně romantickou krajinnou cestu rázně přeměnil v běžnou ulici, jejíž charakter se blížil některým strmým třídám tehdejšího Žižkova. Na Starém Městě došlo v letech 1891-1899 k demolici souvislého bloku měšťanských domů mezi ulicemi Melantrichovou, Havelskou a Železnou, včetně výstavného domu U Goliáše čp.494/495-I.²⁹⁸ Na jejich místě byl postaven blok činžovních domů, který vzhledem k historicky vyšší zástavbě v okolí nepůsobil takovým měřítkovým kontrastem, jako zmíněné zásahy na Malé Straně.

Dobově méně komentované, avšak z odstupu let neméně výrazné zásahy byly v 90. letech realizovány i na Novém Městě. Nejdramatičtější změny se odehrávaly na Václavském náměstí a v ulicích na bývalém staroměstském hradebním okruhu, které v této době započaly přebírat roli hlavních městských obchodních tříd. Zejména na Václavském náměstí byla tato změna i pro nepoučeného návštěvníka patrná na první pohled. Do poklidné atmosféry náměstí, obklopeného od střední části výše převážně jednopatrovými domy na rozlehlých parcelách, náhle radikálně vpadlo měřítko velkoměsta, symbolizované činžovnými domy, postavenými dle výškových propozic Stavebního řádu. Příklad novostavby činžovního domu čp. 788-II při nároží Václavského náměstí a Vodičkovy ulice, který svými čtyřmi patry a nárožní věží radikálně změnil měřítko okolí a učinil z dosud dominující renesanční věže domu „U Lhotků“

²⁹⁷ Administrační zpráva 1899, s. 186.

²⁹⁸ Bečková 2005a, s. 220-223, 227.

čp. 791-II úsměvný přístavek, jasně dokládá, k jak zásadní urbanistické změně zde spontánně došlo. Na rozdíl od Starého Města či Malé Strany byla zásahům na Novém Městě věnována jen nepatrná pozornost a řadu ztrát významných staveb jsme schopni zrekonstruovat až z odstupu let. Kateřina Bečková ve své práci věnované zmizelému Novému Městu vlastně poprvé upozornila na pozoruhodný soubor novoměstských renesančních domů v Žitné ulici (domy 655-II, 656-II a 657-II), jejichž demolice v polovině 90. let patrně nevyvolala žádnou výraznější pozornost.²⁹⁹

Stanoviska soupisné i umělecké komise byla z hlediska ochrany památek významným kvalitativním posunem a mohla výrazně napomoci napravit nejkřiklavější asanační excesy. Městská rada nicméně jejich názory velmi často ignorovala, zamítala je bez udání důvodu nebo komisi o rozhodnutích týkajících se úpravy města vůbec neinformovala.³⁰⁰ Vyvrcholením dosavadní práce umělecké komise mělo být předložení kompletně přepracovaného asanačního plánu, který byl městskou radou výslovně objednan. Svůj návrh komise městské radě předložila v červenci 1897. Ani jeden z desítek návrhů a doplňků nebyl radou přijat, přičemž důvody odmítnutí lze většinou označit za účelové nebo formální.³⁰¹ Navíc nebyl ani přes četné urgencye radou schválen jednací řád komise, který by mimo jiné stanovil, že by rada musela odmítnutí návrhů komise odůvodnit, což dosud systematicky nečinila. Následně komise učinila ještě jeden pokus vysvětlit své stanovisko a přesvědčit radu o změně přístupu. Ani tehdy jim nebyly sděleny věcné námitky proti jejich návrhům a byli odbyti sdělením, že asanační podnik už dostoupil do takového stadia právního, které vylučuje jeho provedení oddalovat, a že asanační plán přece dostatečně šetří starobylý ráz města.³⁰² Dopisem ze dne 23. 2. 1898 pak umělecká komise definitivně rezignovala. Její obsáhlé stanovisko k celé věci bylo publikováno ve Volných směrech.³⁰³ Kulturní veřejnost se tak mohla dozvědět nejen důvod rezignace, ale i nedůstojné okolnosti vlastní činnosti komise, které její členové dokázali obdivuhodným způsobem překonávat. Hlavním důvodem rezignace však bylo nenaplnění role, kterou veřejnost očekávala a kterou komise díky obstrukcím městské rady vlastně ani reálně naplnit nemohla.

„Členové komise povoláni byli v době, kdy snaha po zachování starobylého rázu Prahy a památek jejich mocně žádala, aby od dosavadního postupu v té příčině bylo upuštěno a aby poskytnuta byla záruka, že těchto ohledů příště bude šetřeno,“ píše členové komise

²⁹⁹ Bečková 1998a, s. 156-157.

³⁰⁰ Umělecká komise (...) 1898, s. 287.

³⁰¹ Administrační zpráva 1899, s. 173-174

³⁰² Bečková 1993, s. 48

³⁰³ Umělecká komise (...), 1898.

v rezignačním dopise. „*Umělecká komise převzala před širokou veřejností zodpovědnost, že postará se o nápravu v tomto ohledu. A čím se dnes může vykázati! Veškeré její návrhy zůstaly buď neuskutečněny, nebo byly zamítnuty. Za její existence pokračuje se po způsobu starém. (..) Budovy umělecky cenné se boří, průhledy se zastavují, na Malé Straně se staví čtyřpatrové domy, které hzdí pohled na Malou stranu a hrad králů českých (..) Za těchto okolností nemůžeme déle bráti na sebe zodpovědnost za to, co se děje, nám nepomůže později zaprášený protest v archivu, když se stane chyba, na století neodčinitelná.*“ Rezignace je tak především veřejným gestem, kterým chce komise „*zbaviti širší kruhy mylného náhledu, jakoby naší existencí bylo o záchranu našeho města pečlivě postaráno.*“ Komise se vždy cítila odpovědná hlavně veřejnosti a té také skládá své účty. „*Bude-li dosud podobný zápal jako tehdá, když povolání jsme byli, pak postará se veřejnost o další,*“ doufají ve svém posledním prohlášení členové komise.

Rezignace komise byla dalším výbušným příspěvkem do již tak dosti zjitřené veřejné diskuse o zachování starobylého rázu města. Mrštíkův Velikonoční manifest byl jen začátkem „mediálního“ zájmu o probíhající přestavbu města, která dále nerušeně běžela bez jakýchkoli změn a ústupků. Již v květnu roku 1896 uveřejnila v Rozhledech svůj text „Skutky Konyášovy“ Zdenka Braunerová.³⁰⁴ Konstatuje v něm, že Praha je odsouzena k „modernizaci,“ která ji připodobní tehdejší předměstím, jako jsou Holešovice, Vinohrady či Smíchov. „*Co nám podalo moderní stavitelství v oboru měšťanských domů, není nic závodění hodného, nic krásného. Nejapné imitace Vídně a Berlína, neútluné, neúhledné, falešné elegantní činžáky, jeden jako druhý stojí v rovné čáře tak, že ani ulici si zapamatovat nemůžete. Nic nemá svou fysiognomii, individualitu. Jako samé trestnice vypadají ty moderní domy. (...) Vše je zbudováno bez lásky, bez vkusu, bez porozumění vyšším lidským potřebám, bez talentu. Ještě kousek Podskalí zbývá s několika rozkošnými domky, korunovanými prežovou střechou. Jak krásně by se zbývající místo dalo proměnit na veřejné sady s pavillonými roztroušenými v zeleni podél Vltavy.*“³⁰⁵

Skutečnou obžalobou města byl text Viléma Mrštíka Bestia Triumphans z března 1897, v němž autor popisuje situaci tónem ještě dramatičtější a emotivnější, než v případě rok starého Velikonočního manifestu.³⁰⁶ „*Šest milionů dovede pražská obec vypůjčiti si na ničení krás města a z těch šesti milionů nedovede nic obětovat na jejich zachránění! Těžko tu rozsoudit,*

³⁰⁴ Braunerová 1896.

³⁰⁵ Braunerová 1896, s. 484.

³⁰⁶ Mrštík 1896-97.

neúpíme-li posud pod vpádem Hunů, Avarů a divokých asiatských hord, dnes ovšem v jiné, v podstatě ale nijak nezměněné podobě. (..) Psaly se články, psaly se úvodníky, feuilletony, úvahy, plné prosby, výčitek, hrozeb a netajeného odporu k dílu, jemuž není rovného ani v nejdivočejších dobách lidstva. Pořádaly se přednášky a schůze. Obyvatelstvo v zástupcích na ulicích, na náměstích s posměchem přihlíželo k jednání zastupitelstva pražského, když motyku svou zasaditi se nestydělo ani v nejkrásnější a nejcennější partie města. (..) A Praha, ta slavná, ta královská, ta historická, ta stověžatá - jak tak rád si humbuk český říká, - ta Praha zlatá, "kde není kamene, aby nebyl posvěcen krví našich předků," ale také není kamene, na který by se městská naše rada neopovážila namířiti svou sekeru - ta Praha stále si ještě není vědoma barbarského svého díla - pustoší a vandalisuje dál a není týdne, ba není dne, aby člověk se strachem nebral noviny do ruky, nedočte-li se tam zas, že nový nějaký "genius" za souhlasu celé rady povstal s novým návrhem a patronu svou vložiti hrozí i do těch míst, která po tolikerych bouřích a reptání považována byla za nedotknutelná: mostecká věž, židovský hřbitov, synagoga, proražení široké ulice ze Staroměstského náměstí k Vltavě, sboření domů na severní straně Starom. náměstí a zastavení jich školní jakousi budovou, Vyšehradská skála s tunelem! (..) Hý - Bestia triumphans!"

Stanovisko v otázce „staré Prahy“ už pro Mrštíka není jen názorem, ale mravním postojem a znakem vzdělanosti: „*Aby nikdo nemyslel, že nadáváme, jsme dlužni vysvětliti, co svým názvem "Bestia triumphans" rozumíme. (..) Rozumíme pod tím slovem tu míru či nemíru nevzdělanosti, to summum hrubých vlastností ať v člověku, ať v korporaci nebo v celé společnosti a v celém národě, pokud rozhodující převahy nabývají a nabýti smějí nad vlastnostmi a zásadami, jimiž se řídí a k nimž se povznesl každý opravdový vzdělanec. - Je to tedy filosofický termín, označující onu demarkační čáru, kde intelligence přestává a špatné, vzděláním nezušlechtěné síly nad dobrými nejen vítězí, ale daleko je převyšují. -- Čím nižší svědomí, - tím slepěji zuří neřest, - čím chatrnější vzdělání, - tím slavnější hody sobě strojí úhlavní jeho nepřítel - bestia triumphans. (..) V našem smyslu tedy bestia triumphans není než rubem humanity a humanismu se vším všudy, co pod slovem humanismus a humanita rozumíme - bestia triumphans je jejím opakem.“*

Emotivní text, který se následně rozbíhá všemi směry, se vždy znovu vrací k tématu „vítězné bestie“, jejíž duch nevratně ničí jedinečné město. Jako jediné řešení pak Mrštík vidí v posílení role a vlivu umělecké komise: „*Ze všeho předcházejícího jde na jevo, že těm lidem, kteří dnes veřejnou správu města Prahy drží v rukou, zvůli jedné polovice nemůže a nesmí se ponechat na pospas osud krásného vzezření Prahy, poněvadž vkus celé této nebezpečné*

polovičky městské rady je naprosto převrácený (...). V městské radě je několik bystrých a dobře sformovaných hlav i se starostou p. dr. Podlipným v čele. Máme v něho neomezenou důvěru a jsme přesvědčeni, že se mu podaří přesvědčiti i ostatní o důležitosti a spravedlivosti následujícího návrhu: Necht' rozhodnutí umělecké komise má sílu absolutního, neodvolatelného, opačnému usnesení městské rady nebo jiné komise v nižádném případě nepodlehajícího rozhodnutí. (...) Členové umělecké komise buďtež řádně honorováni, poněvadž nejsou povinni, aby zdarma a chytře napravovali, co jiní z hlouposti a za peníze byli zkazili. (...) Sbor umělecké komise budiž neustále doplňován a rozšiřován novými, k tomu způsobilými, ale uměleckou komissí samou přímě zvolenými členy. (...) Umělecká rada necht' má právo rozhodovati nejen o zachování starých a krásných, ale i o utváření nových části města, po případě i jednotlivých stavení. (...) K poradám umělecké komise, zavčas v dennících ohlášených měj přístup veřejný tisk. Všechno ostatní zůstaveno býti musí taktu a svědomitosti umělecké rady, o jejíž pili, lásce a zdatnosti nemůžeme míti zatím pochybnosti pražádné.“

Burcuující text byl vydán ještě před tím, než městská rada smetla ze stolu komplexní návrhy komise na úpravu asanačního plánu. Následný vývoj, který vyvrcholil rezignací komise, vedl Mrštíka k vydání dalšího radikálního textu, v němž – pod stejným titulkem – již otevřeně kritizuje radu a její členy, které viní ze střetu zájmů:³⁰⁷ „*Pro forma jen, za souhlasu městské rady vyšetřováno bylo, do jaké výšky až by se mohla stavět projektovaná budova gymnasia na Malé Straně a shledáno, že už výšky dvou pater je víc než dost, aby netknut zůstal pohled na Malou Stranu. (...) V Letenské ulici na Malé Straně stojí zatím už budova jiná a ne už dvoupatrová, ale čtyřpatrová, zcela inferiorní činžák, korunovaný (patrně kvůli zvýšení „dojmu“) takovou attikou, že byste ji s chutí srazili hned dolů. (...) Bylo také zbytečno ptát se po důvodech, proč jiné stanovisko má platit pro gymnasium a jiné pro – činžák. Činžák je činžák a poněvadž jej stavěl pan Hubáček a tentýž pan Hubáček je členem městské rady – jsou pak důvody jak na dlani (...). Zrovna tak nikdo nechápal, proč Malostranská záložna byla vystavěna o celý metr dále do prospektu Mostecké ulice, než jak káže rozum každého šestiletého chlapce, kdo neví, že duchem svatým toho kousku byl pan dr. Eiselt – a že tentýž dr. Eiselt je a byl duchem ještě svatějším v stavební komisi a v městské radě.“* Po Mrštíkově manifestu již nebylo cesty zpět. Otázka ochrany historického města se stala natolik výbušnou, že ji nebylo možno smést ze stolu pouhou nečinností a ignorancí – což byl postoj, který vůči ní městská rada až dosud v principu zastávala. Bylo více než zřejmé, že rozřešení staropražské otázky je úzce spojeno

³⁰⁷ Mrštík 1897-98.

s budoucností města jako takového. Nejasné však bylo, jak a zda vůbec je možno oba protichůdné pohledy na budoucnost města propojit a smířit.

Spor o severní stranu Staroměstského náměstí
(obr. 146-153)

Přes tyto dramatické události a výměny názorů se běžnému pozorovateli muselo v letech 1897-98 zdát, že se nadějně započatý asanační proces opět téměř zastavil. Na sklonku roku 1897 bylo možno konstatovat, že za uplynulé čtyřleté asanační období bylo v celém asanačním obvodu postaveno jen 15 novostaveb³⁰⁸ a že se městu nedaří rozprodat ani připravené stavební parcely, jejichž prodej byl veřejně vyhlášen v červnu 1897.³⁰⁹ Starosta dr. Podlípny v této věci naléhal, aby „*směr asanační obrátil se zvláště na rychlé provedení hlavních tříd vedoucích k řece, zejména ulice Meislovy (míněna Mikulášská, dnes Pařížská, pozn. aut.) od kostela sv. Mikuláše až k řece.*“³¹⁰ Právě provedení této hlavní třídy se zdálo být klíčem k rozhýbání stavebního ruchu v celé čtvrti. Ústí budoucí ulice však stále blokoval Krennův dům a nebyla ani zahájena demolice budov v prodloužení směrem k řece. Na sklonku roku 1898 se město ještě jednou pokusilo do podniku aktivně zaangažovat bankovní ústavy, které by mohly s novostavbami pomoci, avšak ani toto jednání nevedlo k úspěchu.³¹¹ Hlavním dějištěm asanace se tak na sklonku 90. let stalo opět Staroměstské náměstí, kde měl být asanační ruch podpořen demolicí zbývajících domů jeho severní strany a výstavbou nového paláce městské pojišťovny, jehož plány připravoval arch. Osvald Polívka. K překvapení městské rady se však právě tento záměr se stal milníkem, který ukázal jak dobovou proměnu chápání hodnoty historického města, tak i limity razance, s níž do něj mají nové zásahy napříště vstupovat.

Rychlé postavení nárožního domu čp. 934-I na místě historických objektů zbořených roku 1896 vedlo k paradoxní situaci. Nová Mikulášská (Pařížská) třída byla založena, a přestože jejímu vyústění stále bránil Krennův dům, byla již hmatatelným důkazem o charakteru nové čtvrti. Nárožní novostavba byla postavena tak, že půdorysně i hmotově přiléhala k sousednímu historickému domu čp. 935-I, jehož demolice byla sice asanačním plánem zamýšlena, avšak musela se vzhledem stabilizovanému charakteru severní strany náhle jevit jako účelová a

³⁰⁸ Klement 1897.

³⁰⁹ Obecní věstník 1897, s. 60.

³¹⁰ Obecní věstník 1897, s. 195.

³¹¹ Bečková 1993, s. 50.

zbytečná. Právě tato skutečnost zřejmě přispěla k bouřlivosti debaty, která se na sklonku roku 1898 rozpoutala.

Prvním velkým veřejným shromážděním, na němž se aktuální osud „staré Prahy“ řešil, byla Mrštíkem iniciovaná studentská schůze v Karolinu, konaná dne 27. 11. 1898. Hlavním bodem programu byla přednáška historika umění Karla Chytila „*O historickém vývoji a rázu Prahy*“, kde tento dlouholetý kritik asanace shrnul nejen urbanistický a architektonický vývoj města, ale také sporné zásahy posledních let. Vzpruhou posluchačstvu musela jistě být i Chytilova zpráva z nedávného uměleckého kongresu v Bruselu, kde se otázka ochrany památek a měst intenzivně řešila.³¹² „*Vynikající památky historické, nacházejí-li se v majetku soukromém, mají být prohlášeny zbožím veřejným,*“ citoval Chytil jeden ze závěrů bruselského kongresu. „*Majitel má je střežiti, avšak nesmí je zbořiti nebo zkaziti. Díla umělecká mají být zachována, rovněž pohledy, a bylo-li co porušeno, má být restituováno. Veřejnosti má se dostati moci, aby vážně mohla působiti proti špatnému vkusu konstruktérů neb občanů, málo dbalých architektonických krás, kteří budovami banálními, bez charakteru a slohu, hyzdí pohledy ulic. (...) Nejsou-liž to zásady, o jichž zachování usiluje se zde již po celou řadu let?*“, táže se Karel Chytil a nekompromisně dodává: „*každou zbořenou památkou zbaveni jsme části své vlastní podstaty a vedeni dále k indiferentní beztvárnosti.*“³¹³ Výsledkem shromáždění bylo jmenování tříčlenné deputace, jež měla přednést požadavky a stížnosti na radnici a dvanáctičlenný „*komitét pro práci a porady týkající se akce pro starou Prahu*“.³¹⁴

Ve stejné době (30. 11. 1898) bylo na jednání zemského výboru otevřeno téma demolice historických domů na severní straně Staroměstského náměstí. Přestože otázka do kompetence výboru nespadala, jeho členové vyjádřili nad zamýšlenou demolicí velký údiv a kategoricky vyzvali primátora Podlipného, aby celou demoliční akci zastavil. Primátor Podlipný, který se dlouhodobě snažil prezentovat jako zastánce idejí „staré Prahy“ a účastnil se aktivně i zmíněné studentské schůze v Karolinu, byl v odpovědi zemskému výboru mrazivě pragmatický. K revokaci usnesení o demolici prý nevidí formálních ani materiálních důvodů. Ponechání současných domů čp. 931-I. 932-I a 933-I by bylo obci jediné na škodu, neboť „*adaptace jejich k řádnému užívání a obývání dle úsudku znalců jest nemožnou.*“ Podivuje se navíc, proč právě „*o zachování těchto domů tak se usiluje,*“ když přece „*obec pražská jako nynější jich vlastník, dostatečnou poskytuje záruku, že tyto domy nahrazeny budou stavbou umělecky cennou a rázu*

³¹² Veřejný umělecký kongres se konal v Bruselu ve dnech 24. - 29. 9. 1898 – viz Chytil 1916, s. 25.

³¹³ Karel Chytil, O historickém vývoji a rázu Prahy, přednáška proslovená dne 27. 11. 1898 a publikovaná v roce 1916 – viz Chytil 1916.

³¹⁴ Bečková 1993, s. 51.

*náměstí Staroměstského odpovídající.*³¹⁵ Špatný stav domů, zdůrazňovaný primátorem i městským stavebním úřadem, byl zpochybněn komisí, která za účasti zástupců zemského výboru všechny domy prohlédla: „*dům čp. 932 jest celkem dobře zachován a také dům čp. 931 až na obě hořejší patra nelze považovati za špatně zachovaný; oba jsou celkem v takovém stavu, v jakém po většině jsou lepší a výstavnější domy na Starém Městě a na Malé Straně.*“ Závěr komise byl jednoznačný – nejcennější dům čp. 932 je třeba zachovat a žádoucí je i zachování jeho nádvoří, po stranách domu je pak možno postavit nové budovy, jejichž fasády budou respektovat původní šířku domů a budou odpovídat rázu náměstí s použitím původních motivů.³¹⁶

Názory zastánců demolice výmluvně shrnul městský radní JUDr. Vojtěch Fryč ve své později publikované řeči, přednesené na sboru obecních starších 6. 2. 1899.³¹⁷ Jeho text je poučný nejen z hlediska zajímavého zachycení proměny dobové atmosféry („*Kdo jest pro bourání domů 931-933, ten jest, pánové, vandal, nepřítel matičky Prahy a – jak se řeklo – blbec; kdo jest však pro zachování těchto domů, ten jest pravý vlastenec, ten jest pravý zástupce lidu, ten jest osvícenec.*“³¹⁸), ale také díky pozoruhodnému vhledu do argumentace zastánců asanace. Argumenty pro demolici jsou dle autora jednoznačné: domy byly označeny za zdravotně závadné, byly zaneseny do asanačního plánu a s jejich demolicí se od počátku počítalo. Proti se tehdy pozdvihl jediný hlas „*slovutné paní Renáty Tyršové*“, již však k požadavku zachování severní strany náměstí vedl pouhý „*princip romantiky,*“ který pro ni byl vážnější, nežli „*stanovisko assanace, nežli zdravotnictví Pražské*“. Řešení zjevného rozporu mezi starobylým rázem a požadavky asanace autor jednoznačně vidí v aktuálně uplatňovaném přístupu, který zachovává starý ráz, avšak nikoli starý stav: „*Jako v Norimberce nejsou všechny domy staré, nýbrž domy se zachováním starého rázu, tak budiž i u nás*“.³¹⁹ Právě toto lapidární vyjádření je asi nejlepším klíčem k pochopení názorového východiska zastánců asanace jak z řad politiků, tak i z protagonistů soudobých architektonických historizujících tendencí, jejichž čelným představitelem byl i autor návrhu plánované novostavby pojišťovny Osvald Polívka.

V následném textu Fryč shrnuje a sarkasticky komentuje argumenty pro zachování domů: ničí se zde, co je nám neocenitelné (přičemž umělecká komise prý o blok neprojevila zájem), domy byly svědky katastrofy bělohorské (tehdy prý ještě ani nestály), domy jsou historické (dle

³¹⁵ Obecní věstník 1898, s. 2; Bečková 1993, s. 51.

³¹⁶ O prohlídce domů (...) 1899; Bečková 1993, s. 52.

³¹⁷ Fryč 1899.

³¹⁸ Fryč 1899, s. 1.

³¹⁹ Fryč 1899, s. 2.

Fryče jsou nejmladší na celém náměstí), dům čp. 932 jest krásnou stavbou Dientzenhoferovou (není to dokázáno a není to pravda, neboť „*fasády jsou, jak znalci praví, již v úpadku baroka*“), dům 933 má skvostná renaissanční okna a plochy připravené pro sgrafita (dle Fryče prý psáno pro venkov, který se na ně nemůže přijít podívat) či argument, že na domě 932 je dochován historický znak (je maličký, neúhledný, snad nově vsazený – a dá se snadno přenést na novostavbu). Argument, že domy lze dobře zachovat a adaptovat pro účely pojišťovny Fryč odbývá tím, že domy se zachovati nedají a rekonstrukce by znamenala „*ohromnou ztrátu majetku obecního*“. Snahu zachovat alespoň prostřední nejcenější dům pak autor vnímá jako ryze účelovou, jejímž jediným cílem je novostavbě městské spořitelny zabránit.³²⁰

Fryčův text je svéráznou a pozoruhodnou sondou do dobové památkové diskuse. Sumář názorů odpůrců demolice je zde podán přezíravě a značně demagogicky, avšak i tak nám umožňuje dovodit, jaké argumenty ochránci památek uplatňovali a jakou dobovou odezvu patrně mohli mít. Významným argumentem mohla být historická cena domů, případně jejich spojení s významnou historickou událostí („*svědkové katastrofy bělohorské*“). Obojí se dalo jistě snadno doložit odkazem na městský archiv, jehož údaje se však tehdy zjevně nijak neporovnávaly s možnými nálezy na místě. Dalším záchranným bodem bylo spojení nejvýznamnějšího objektu se jménem Kiliána Ignáce Dientzenhofera, který byl jako jeden z mála barokních architektů obecně znám a ceněn. Argument, který ve stejné době zřejmě pomohl zachránit novoměstský kostel sv. Karla Borromejského, zde však zřejmě neobstál – snad i proto, že měšťanská architektura byla ceněna mnohem méně („*takových domů máme na Starém Městě i na Novém Městě na sta.*“³²¹).

Velmi zajímavá je posměšná poznámka o renesančních oknech a ploše určené pro sgrafita. Dobový zájem o renesanci, podtržený zmíněnou rekonstrukcí Malého náměstí na výstavě v roce 1895, byl zlomovým momentem v chápání historického města i možného stáří jednotlivých domů. Nálezy starších sgrafitových vrstev pod pozdějšími fasádami byly pádným argumentem pro skutečnost, že domy mohou být starší, než se na první pohled může zdát, takže jejich hledání se poměrně logicky stalo jedním z klíčových nástrojů snahy o záchranu historických domů. Jen těžko se tehdy naopak dalo oponovat Fryčovu názoru, že ochránci památek se probrali pozdě, neboť demolice domů byla schválena již dávno předtím. Právě tato skutečnost, která se bude v historii ještě mnohokrát opakovat, je však nejnázornějším příkladem postupného prohlubování památkového povědomí, které se nejvíce aktivizuje až v momentě

³²⁰ Fryč 1899, s. 5-6.

³²¹ Fryč 1899, s. 5.

ohrožení historických staveb. Jak tento, tak i poslední argument o neadaptovatelnosti domů a účelovosti snahy o jejich zachování nás také ostatně z dílčí dobové diskuse posouvají do kategorie argumentačních evergreenů, které v následujících sto letech zazní při sporu o téměř jakoukoli historickou stavbu.

Záměr města postavit zde reprezentativní novostavbu městské pojišťovny byl však neochvějný. V lednu 1899 bylo městskou radou definitivně rozhodnuto o kompletním zboření domů, ke kterému došlo v jarních měsících téhož roku. Návrh, aby před demolicí bylo alespoň vypočteno, kolik by stála rekonstrukce prostředního domu čp. 932, v radě neprošel těsným poměrem 9:11. Jediným ústupkem veřejnému mínění byl návrh primátora Podlipného, aby architekt do průčelí paláce zakomponoval „*nyňější ráz a detaily domu 932-I*“ čili „*prostředního domu barokového*“, který byl shledáván jako nejceněnější,³²² čímž reflektoval starší požadavek Karla Chytila, aby městská pojišťovna „*při nové stavbě nyňějších motivů facady se přidržela*.“³²³

Pohledy na varianty původního projektu spořitelny, který pro město zpracoval architekt Osvald Polívka, přináší v ilustraci zmíněný Fryčův text.³²⁴ Předložené přímé srovnání historických domů s novostavbou je pozoruhodné a výmluvné: na místě tří domů na gotických parcelách je navržen jediný historizující palác, který stávající domy výrazně přesahuje a je završen buď mansardovou střechou, nebo výraznými motivy věže či štítů. Nebývalou monumentalitou, srovnatelnou například s o málo starší novostavbou Wiehlova domu na Václavském náměstí, i neklidnou siluetou, záměrně evokující solitérní stavbu, se návrh novostavby ostentativně odlišuje od skromnějšího měřítka staroměstských měšťanských domů a vnáší tak do náměstí nový urbanistický princip. Právě to měla ostatně zřejmě na mysli soupisná komise, když v únoru 1899 konstatovala, že návrh má „*ráz příliš moderní a není způsobilý nahradit dosavadní členěnou facádu*.“³²⁵

Kompromisní návrh se tak ukazuje mnohem významnější, než by se z dobového pohledu mohlo zdát. Požadované „*zakomponování rázu a motivů*“ historického domu bylo ve finále transformováno v optické rozdělení novostavby na dva domy, jejichž šíře „*parcel*“ se v kontextu náměstí jeví jako historicky akceptovatelná. Hlavní římsa „*domů*“ byla snížena tak, aby alespoň částečně navazovala na římsu sousedního zachovávaného barokního paulánského

³²² Obecní věstník 1899, s. 4.

³²³ Herman 1904, s. 56. Chytilův požadavek, aby byly do případné novostavby zakomponovány stavební prvky ze zbořených domů, byl bohužel oslyšen.

³²⁴ Fryč 1899.

³²⁵ Herman 1910, s. 30.

kláštera čp. 930-I. Levý „dům“ se šířkou parcely, charakterem fasády, architektonickými detaily i štítem přiblížil zbořenému baroknímu objektu, takže může být chápán jako jeho soudobá moderní replika. Pravá část novostavby byla pojata jako poměrně monumentální objekt, který nicméně členěním respektuje „měšťanský“ charakter svého okolí. Pojem „zachování starobylého rázu“ zde tak byl rozšířen z prosté aplikace historizujících prvků (kterým se vyznačovaly Polívkovy první návrhy) na dílčí respekt k urbanistické struktuře a měřítku daného místa.

Architektonický posun v projektu byl zásadní. Přes veškerou oprávněnou dobovou i následnou kritikou novostavby lze říci, že tento vnucený „staromilský“ zásah vlastně zachránil charakter Staroměstského náměstí. Ústřední reprezentační prostor Starého Města se tak nevydal cestou záměrné monumentalizace, která ve stejné době charakterizovala Václavské náměstí či překotně vznikající městské třídy hradebního okruhu. Případ demolice domů severní strany Staroměstského náměstí se tak stal významným hned nadvakrát. Neúspěšná snaha o zachování domů mobilizovala veřejnost a výrazně přispěla k zesílení a následné institucionalizaci památkových zájmů. Ostře sledované okolnosti novostavby spořitelny pak přiměly poprvé v pražských „asanančních“ dějinách architekta uvažovat o prostředí, do kterého vstupuje a které by měl alespoň elementárním způsobem reflektovat. Z mnoha úhlů pohledu lze tak případ chápat jako bod zlomu, který viditelně završil první etapu „neproblematické“ asanace a otevřel mnohem komplikovanější období vyhocených sporů o každý zásah do organismu města.

Žofínská schůze a vznik Klubu Za starou Prahu
(obr. 154-158)

Reakce zainteresované veřejnosti na demolici historických domů severní strany Staroměstského náměstí byla bouřlivá. 16. dubna 1899 byla studentským komitétém svolána manifestační a protestní schůze na Žofín, kde zazněly přednášky „*O stavebním vývoji a programu nové veleobce pražské*“ (Bohumil Štěrbá), „*O novém stavebním řádu*“ (Luboš Jeřábek) a „*O významu boje za Prahu pro náš kulturní život*“ (Vilém Mrštík) a kde se v závěrečné rezoluci přítomni poprvé sjednotili pod heslem „*Staré Prahy*“.³²⁶ Text prohlášení kritizoval nejen přístup města k historickému („*věkopamátnému*“) rázu, ale vyjadřoval se i k otázkám regulace „*Velké Prahy*“, u níž žádal jak individuální přístup k jednotlivým částem,

³²⁶ Bečková 2000b, s. 3; Jednání manifestační a protestní schůze (...) 1899.

tak zachování přírodních půvabů okolí Prahy, které je „*barbarsky zpusťosené*“. Příznivě se shromáždění naopak vyjádřilo k návrhu nového stavebního řádu, který ve svém příspěvku popsal Luboš Jeřábek a který měl výrazným způsobem zlepšit možnosti praktické ochrany jednotlivých staveb. Přestože tento řád nakonec schválen nebyl, lze jej počítat k významným pokusům o účinnou praktickou ochranu historických budov. Právě diskuse o něm otevřela témata, která se stala odrazovým můstkem pro památkové úvahy a činy následujících let. Jeřábekův žofínský příspěvek je tak významný hned z několika důvodů. Autor zde nejen pregnantně shrnul ničivé zásahy posledních let, ale vyvodil z nich i důsledky, mezi které patřil zejména požadavek plošné ochrany nejcennějších partií historického města. V komentáři k návrhu stavebního řádu pak postuloval hned několik principů, které budou pro ochranu památek v následujících desetiletích klíčové.

Prvním tématem byla ochrana panoramatu města, která se neměla týkat jen celkových pohledů, ale i jednotlivých významných památek a míst: „*jsou tu např. dům Stýblův na Václavském náměstí, kterým utopena jest velice interessantní, pozdně renaissanční věž sousední budovy (..), čtvrté patro Scheierova domu, jímž nyní již na polo zničen ráz severní fronty Staroměstského náměstí, rovněž i třetí patro pravého domu před kostelem Týnským, (..) budova městské spořitelny, činžák malostranské záložny a zejména skupina domů u Strakovské akademie*“ či „*Rožánkův dům u Jeleního příkopu.*“³²⁷ Luboš Jeřábek zde tak zřejmě poprvé komplexně otevírá otázku „kazů“ pražského panoramatu, které se stanou významným tématem památkové péče druhé poloviny 20. století.

Ještě mnohem významnějším tématem byl požadavek na „*celkovou ochranu alespoň některých částí Prahy*“, který požadují „ *vynikající české korporace*“ a který byl již v peticích omezen na samotné minimum, neboť „*požadavky petic těchto šly ve své konciliatnosti ku protivnému táboru tak daleko, že nebylo v nich žádáno za ochranu ani jedné celkové ulice Josefova, Dolního a Horního Nového města, Holešovic a tím méně pak některého z předměstí.*“ I v nejcennějších částech města – na Starém Městě, Malé Straně a Hradčanech – byl požadavek omezen jen „*na nejtypičtější ulice těchto čtvrtí,*“ avšak ani přesto se v návrhu řádu nijak neodrazil. „*A přece jest to jeden z požadavků, na kterém musíme neústupně trvati, neboť jinak by bylo navěky po starém rázu Prahy,*“ konstatuje neústupně Jeřábek a požaduje předpis o „*ochranném pásmu, které (..) má obsahovati ty ulice a prostranství, kudy vedla alespoň v posledních stoletích triumfální cesta králů českých ku hradu pražskému.*“³²⁸

³²⁷ Jednání manifestační a protestní schůze (...) 1899, s. 18-19.

³²⁸ Jednání manifestační a protestní schůze (...) 1899, s. 20.

Princip „ochranného pásma“, který chtěl Luboš Jeřábek takto do návrhu stavebního řádu vtělit, se ze zpětného pohledu jeví jako doslova revoluční. Předmětem historického zájmu a ochrany by tak napříště nebyly jen jednotlivé památky, ale celé urbanistické soubory. Východiskem ochrany není jen vnější vzhled domů, ale nově také zachování půdorysu města: „*Tak např. nejde na Malém rynku pražském jen o jeho starobylý ráz, nýbrž mnohem více ještě o příznačný jeho středověký půdorys*“, přičemž „*stejně zajímavý jest půdorys Staroměstského náměstí před vchodem do radnice.*“ Mimořádně důležité je odůvodnění této ochrany: „*Každá sebe nepatrnější změna byla by zde pravým barbarstvím, neboť vše, každá byť i sebepodřízenější jeho součást působí tu k docílení tak harmonického celku.*“

Právě zde je zřejmě poprvé zmíněna nejen nutnost ochrany historické struktury města, ale také respekt k částem, které mohou být méně významné, avšak vytvářejí harmonický celek, jak Jeřábek ukazuje na příkladu vyústění dnešní Melantrichovy ulice do Staroměstského náměstí, kde je „*od domu k domu prostírajícím se obloukem, nenápadně, ba nepozorovaně téměř vyústěna křivolaká ulice Sirková s labyrintem přilehlých uliček*“, což je „*zákoutí vysoce malebné, bez odporu evropské unicum originálního vústění ulice do velkého náměstí*“. Ve své charakteristice kvalit místa, které mělo být ve stejné době obětováno rozšíření ulice, Jeřábek pozoruhodně kombinuje docenění půdorysné situace s působením celku, který chápe jako malebný, dokonalý a neměnný. Jeho teze tak lze vnímat jako přelom, který posunul porozumění historickému městu na novou kvalitativní úroveň.

Rezoluce žofínského shromáždění končila vyjádřením podpory pořadatelům setkání, kteří se pod vlivem „*velkého účinku hesla Staré Prahy při posledních doplňovacích volbách do sboru obecních starších*“ rozhodli „*zorganizovat se samostatně pro příští volební boj*“.³²⁹ Následkem toho byl 28. ledna 1900 ustaven Klub Za starou Prahu, jehož představiteli se stali hlavní aktéři předchozích památkových bojů.³³⁰ Vznik stále organizované názorové platformy se ukázal být jako rozhodující. Myšlenka ochrany historického města tak dostala jasnou tvář i konkrétní představitele, jejichž hlavní úlohou se stalo odborné oponování navrhovaných zásahů a upozorňování na památková nebezpečí, která z překotného rozvoje města mohou vyplývat. Pro budoucí charakter Klubu bylo rozhodující i opouštění původního záměru kandidovat samostatně v komunálních volbách, který byl nahrazen ideou dostat zastávce myšlenky „staré Prahy“ na kandidátky jednotlivých stran a získat tak pro památkovou věc mnohem širší

³²⁹ Jednání manifestační a protestní schůze (...) 1899, s. 80.

³³⁰ Bečková 2000b, s. 32.

podpory.³³¹ Díky tomuto strategickému rozhodnutí se Klub od počátku profiloval jako nepolitická platforma, která se na aktuální problémy může dívat z nezávislého a ryze odborného hlediska. Ustavení Klubu tak lze chápat jako zřetelný předěl, který v zápase o budoucí charakter historického města otevřel zcela novou kapitolu.

V roce 1901 byl zbořen Krenův dům čp. 936-I, který dosud zakrýval ústí nové asanační Mikulášské (Pařížské) třídy so Staroměstského náměstí. Zanikl tak nejen výtvarně působivý uzavřený prostor náměstí, ale také intimní piazzeta před kostelem sv. Mikuláše, který se náhle octil v nečekané a z hlediska jeho architektonického působení velmi nešťastné situaci. Asanace i její důsledky pro nejvýznamnější pražské náměstí se tak rázem staly věcí veřejnou a nevratnou. Tento zlomový moment přirozeně posílil zastánce staropražské myšlenky, kteří se tak do značné míry stali mluvčími kulturní veřejnosti. Vyhocení otázky „staré Prahy“ i zjevný příklon veřejnosti k ní však logicky vyvolal i protireakce, jejichž pomyslným mluvčím se na stránkách Volných směrů stal dramatik Jaroslav Hilbert. *„Zvu přátelsky každého, kdo nepropadl šosáctví a jehož hlava není zakalena čoudem z páně (..) Mrštíkových pum, aby přisedl ke mně, a sledoval můj hovor,“* píše v roce 1900 Hilbert.³³² *„Jsem zajat Prahou. Je krásná. Miluji ji. (..) Chci ji mít krásy nové a nové slávy, Prahu vzduchu, ruchu, ohromnosti a pokroku, (...) královnu sirou, jež by svlékla smutné cetky své minulosti..“* Tato nová Praha by například Pražský hrad *„milovala z umělecko-historického hlediska, jako milujeme řecké chrámy a přechováváme egyptské kočky, jichž duch vyprchal. (..) Tak stejně postavila by se k těm nějakým pěti šesti doupatům středověku, jež zve pýchou svého kostelního stavitelství a schránila by jejich mrtvou architektoniku. Zasadila by je svými paláci do svého rozlehlého půdorysu, do mohutných bloků svých ulic, jako do moderně zařízeného pokoje klademe starožitnické skvosty.“* Nová Praha *„měla by svá divadla, kde by se shledala se zápasy své doby ve slohu a velikosti,“* měla by hudební síně, v nichž by *„nalezla zčechrání a pod ním pravdu své duše,“* přednáškové sály, kde by se *„probíjely myšlenky daleké jako touha a odvážné jako blesk“* a konečně také *„svá musea, kam uložila by svůj středověk, fotografie své matičkovitosti, bakterie svého křesťanského ghetta, své státoprávní programy, mrtvé přísahy králů, ale především svou dobře preparovanou otázku staré Prahy,“* přičemž Hilbertovým přáním je, aby *„ji tam viděl již dnes a s ní i všechny její bojce a bojice ve skříních, kafrované a s údaji, kdy a kde byli zastřeleni.“* Jak vidno, otázka budoucnosti historického města i jeho zastánců byla na přelomu století skutečně otevřená.

³³¹ Bečková 2000b, s. 34.

³³² Hilbert 1900.

III. Boj o charakter historického města (1900-1918)

Regulace historických čtvrtí

Sakařova regulace Starého Města
(obr. 159-168)

Jedním z důsledků bouřlivých diskusí o asanaci byl vznik nových regulačních plánů pro všechny pražské historické čtvrtě.³³³ Nahodilý postup jejich dosavadní přestavby byl kritizován jak zastánci památek, kteří želeli zbytečných historických ztrát, tak zástupci města, kterým se nelíbilo, že zde nebyly „regulační čáry pro všechny ulice kresleny, nýbrž byly od případu k případu (..) stanoveny.“ Tento neuspokojivý stav vedl v roce 1899 městskou radu k zásadnímu rozhodnutí: „*Chtějíc se vyhnouti takovému nesystematickému regulování města, usnesla se rada městská, aby plán regulační pro Staré město, Svatopetrskou část Nového města a pro Malou Stranu s přiléhající částí Hradčan (..) získán byl veřejnou konkurencí.*“ Zadáním plánů se městská rada také chtěla vyvarovat sporů, které ohrožovaly realizaci probíhající ambiciózní přestavby pražské „páté čtvrti“. Proto byl „*konkurentům vydán i seznam ulic, veřejných prostranství, domů a památek v těchto částech města, které dle návrhu soupisné komise zachovány býti mají, aby na při zhotovení projektu na regulaci dle uznání zřetel vzali.*“³³⁴ Z formulace je zřejmé, že seznam byl jen doporučující a že míra jejich zachování záležela na úvaze každého autora. Přesto se jednalo o významný posun, který byl jednoznačnou zásluhou neutuchajících snah obhájců „staropražské“ myšlenky. Pořadí oceněných návrhů vybírala komise, složená z architektů a zástupců města. Finální plán měl být výsledkem syntézy oceněných projektů, z nichž měly být využity nejlepší regulační myšlenky. Plány se měly stát základem, na němž měla během několika málo let vzniknout nová Praha. Rychlost proměny asanační čtvrti nemohla nikoho nechávat na pochybách, že takováto komplexní přestavba je reálná a v jistém smyslu i nezbytná. S tímto vědomím je třeba nahlížet jak na plány, tak na jejich dobovou kritiku.

Otázku regulace pravobřežní části města měl vyřešit regulační plán Starého Města a Petřské čtvrti, na nějž byla soutěž vypsaná v roce 1900. Ve stanovené lhůtě však došly jen dva projekty, které dle názoru poroty nevyhověly podmínkám. Nový veřejný konkurs byl vypsan

³³³ Text kapitoly „Regulace historických čtvrtí“ vychází z autorova článku „Zvláštní a charakteristické“. Probouzení památkového vědomí na pozadí zastavovacích plánů Prahy počátku 20. století – viz Biegel 2018.

³³⁴ Administrační zpráva 1901, s. 250.

roku 1901 a projektů se v něm tentokrát sešlo 11. První cenu obdrželi Josef Sakař s Karlem Klusáčkem, druhou Rudolf Kříženecký a třetí Richard Klenka z Vlastimilů.³³⁵ Josef Sakař byl jako vítěz soutěže jmenován přednostou zvláštní regulační kanceláře pro Staré Město s částí Nového Města, která v letech 1902-03 zpracovala výsledný návrh regulace Starého Města.³³⁶ V dubnu a květnu 1904 byl plán vyložen k veřejným námitkám, následně znovu upraven a předložen ke schválení sboru obecních starších. Definitivní schvalovací instancí se v roce 1906 stal zemský výbor království Českého ve shodě s C. a K. místodržitelstvím.³³⁷

Regulační plán Starého Města se musel vypořádat zejména se skutečností, že čtvrť byla centrem města ve smyslu správním, obchodním i dopravním. Nároky na úpravy zde musely být zjevně velké, neboť stávající labyrint nemohl odpovídat dobovým představám o moderní a reprezentativní čtvrti. Obtížnosti úlohy si byl vědomi i zastánci památek, jak dokládá obsáhlá zpráva Luboše Jeřábka publikovaná v roce 1902 Klubem Za starou Prahu.³³⁸ Přes nespornou razanci navržených zásahů je text zprávy vůči vítěznému návrhu velmi laskavý a v některých partiích až nekriticky obdivný.³³⁹ Čestných cen se dle Jeřábka „*domohly jen ty projekty, jimž právě zachování památek tohoto města bylo vůdčí a výchozí myšlenkou,*“ přičemž autoři vítězného návrhu jsou navíc „*horliví členové klubu Za starou Prahu.*“³⁴⁰ Právě tento projekt pak „*i při nejúzkostlivějším šetření vlastních úkolů regulačních, otázek komunikačních, zdravotních i frekvenčních dbal památek této nejstarobylější části města s takovou úctou a pietou, že musí uspokojiti i nejradikálnější ctitele památek pražských.*“³⁴¹

Jeřábkův text je nejen pozoruhodnou sondou do dobového myšlení ochránců památek, ale také skvělým průvodcem, který navržené zásahy uvádí do širších dobových souvislostí. Autor postupně prochází jednotlivé části města a glosuje jejich proměnu, kterou Sakařův vítězný plán navrhuje. Svou pouť začíná u Karlova mostu, kde kvituje zachování Staroměstských mlýnů i návrh řešení Křížovnického kláštera, jehož autorem byl právě Josef Sakař. Jeřábka zde zaujala nejen malebná kompozice celku, ale i zúročení polohy kláštera „*otevřenou loggií, z níž otevírati se bude pro příchozího čarokrásný rozhled na panorama Hradčan a Malé Strany,*“ což bude úchvatný obraz „*zejména večer při západu slunce, který připomíná mi podobnou scenerii při starobylé gotické katedrále v Basileji s překrásným*

³³⁵ Administrační zpráva 1901, s. 250

³³⁶ Administrační zpráva 1907, s. 400.

³³⁷ Kašička 2000.

³³⁸ Jeřábek 1902.

³³⁹ Odkaz Sakařův plán IPR

³⁴⁰ Jeřábek 1902, s. 14-15.

³⁴¹ Jeřábek 1902, s. 14.

výhledem na prudký tok hučícího Rýna.³⁴² Za přirozené Jeřábek považoval rozšíření Křížovnické ulice, která je dopravně frekventovaná a kde díky rozšíření dojde k lepšímu uplatnění fasády Klementina.

Za velkou přednost Sakařova návrhu autor považoval skutečnost, že zachovává Karlovu ulici v jejím historickém nepravidelném průběhu. „*Pouze malá část ulice této při vústění ulice Liliové, v části, kde nalézáme jen domy méně cenné, jest regulována*“, ujišťuje čtenáře Jeřábek, aby hned vzápětí ocenil zachování domu U Zlaté studně čp. 175-III, který považuje z jedny „*z nejbizarnějších pražských budov*“, která má být zachována „*s přilehlými stejně zajímavými dvoupatrovými domky neobyčejně charakteristického půdorysu*.“³⁴³ Neméně je spokojen se skutečností, že Sakař nenavrhuje demolici východní části Klementina, přestože sama Soupisná komise „*připustila regulaci této umělecky méně cenné části od prvé třetiny Mariánského náměstí téměř přes celou ulici Seminářskou*.“ Nikterak neželí navržené demolice Trauttmansdorfského paláce čp. 159-I, který označuje za bezcenný, a naopak velmi oceňuje nápad rozšíření Husovy ulice před Clam-Gallasovým palácem, čímž je „*nejen ulici a její komunikaci ulehčeno, ale i získán lepší výhled na překrásnou architekturu Fischera z Erlachu*“, která by si zasloužila i „*radikálnější rozšíření (..), jak to činí autoři druhou a třetí cenou poctěného*.“

Jeřábkovy komentáře, týkající se tohoto citlivého historického místa, shrnují východiska i limity přístupu, na němž se autor plánu shodli i s tehdejšími zastánci staropražské myšlenky. Hlavním motivem zde bylo zachování historické ulice, které bylo až do té doby krajně nejisté. Nezbytnou daní se mělo stát dopravní rozšíření, které se týkalo sedmi domů na jižní straně Karlovy ulice včetně nárožního domu U Zlaté Štiky.³⁴⁴ Polovina z nich pak byla skutečně zdemolována a nahrazena novostavbami činžovních domů, které navázaly na o málo starší novostavbu Svatováclavské záložny (čp. 223-I) z roku 1889.³⁴⁵ Novostavby, které zde byly v letech 1905-06 postaveny, odpovídaly regulativům stavebního řádu z roku 1886, díky čemuž se měřítkem i charakterem výrazně vydělovaly ze svého historického okolí, což dokládá i Sakařův nákres srovnání starého a nového stavu ulice.³⁴⁶

Jeřábkův odsudek kvality domů je patrně nutno chápat jak v kontextu celé zvolené „strategie“ (rozšíření ulice v této části umožní zachování zbytku), tak i dobových názorů na to,

³⁴² Jeřábek 1902, s. 15.

³⁴³ Jeřábek 1902, s. 16.

³⁴⁴ Jednalo se o domy čp. 183-I, 182-I, 181-I, 179-I, 178-I, 174-I. a 173-I.

³⁴⁵ UPP 1996, s. 221.

³⁴⁶ Josef Sakař, Karlova ulice, náčrtky nynějších facad, 1906, spisovna IPR.

co je běžné, a co naopak zvláštní a „karakteristické“. Sám Jeřábek byl sice zapálený „staropražan“, avšak profesí právník, což bezpochyby limitovalo možnosti jeho uměnovědného úsudku. Jen málokdo se tehdy zabýval otázkou, co se může skrývat za barokními či klasicistními průčelími. Řadové měšťanské domy, kterých tehdy ještě v Praze byly stovky, byly patrně pro tehdejší milovníky památek méně zajímavé, než pitoreskní srostlice domu U zlaté studně, kterou Jeřábek obdivně velebí. Je nicméně zvláštní ironií osudu, že právě ty zbořené domy, které Jeřábek označil za „umělecky méně cenné“, byly o čtyři desítky let později vybrány na titulní stranu prvního svazku Zmizelé Prahy jako názorný příklad nesmyslného barbarství, které nevratně rozrušilo historické prostředí Karlovy ulice.³⁴⁷

Situace na přelomu století byla zjevně výrazně jiná než o jednu či dvě generace později. Míru závažnosti tehdejší dobové diskuse o zachování památek asi nejlépe dokládá letmá zmínka o možnosti demolice východní části Klementina, s kterou by se tehdy prý smířila i soupisná komise. Právě v tomto památkově „fatálním“ kontextu je třeba pohlížet na Jeřábkovy priority i soudy. Zjevným dobovým maximem byla jednak ochrana několika málo ulic a náměstí, vykoupená razantními dopravními zásahy, jednak snaha o zachování vybraných památek, které měly následně být co nejlépe zapojeny do nově vytvořené městské struktury. V tomto světle je třeba vidět nejen jeho radost nad zachováním části Sněmovní ulice, ale také požadavek na ještě větší rozšíření Husovy kvůli uplatnění průčelí Clam-Galasova paláce, které je v příkrém rozporu se zásadami, jež bude Klub hájit o několik málo let později.

V duchu zmíněných zásad jsou pak vedeny komentáře k celému Sakařovu plánu. Jeřábek oceňuje zachování domů na nárožích Husovy a Karlovy třídy a zároveň nic nenamítá proti rozšíření sousedních ulic Řetězové či Jalovcovy. Těší jej zachování části Anenského kláštera, který „výborně by se hodil účelům museálnímu nebo jinému veřejnému ústavu,“ avšak zároveň jej nepohoršuje demolice jeho křídla do Anenské, kde se nachází „pěkný, avšak sešlý gotický štít.“³⁴⁸ Oceňuje vznik nové ulice v místě Zlaté uličky, které povede „k docílení nových prospektů na kostel sv. Jiljí a chór sv. Anny“ a kterým získá i „náměstí sv. Anenské, jež ulicí tou valně oživí.“³⁴⁹ Zmiňuje tlak radnice na plynulé dopravní propojení mezi Starým a Novým Městem, které se dle zadání mělo realizovat kritizovaným rozšířením Husovy a Karlovy ulice a chválí autora plánu za nalezení alternativní trasy, která z Perštýna odbočuje do Vejvodovy ulice a vede následně Michalskou a průjezdem Richtrova domu až na Malé náměstí. V tomto

³⁴⁷ Štech – Wirth – Vojtíšek 1946.

³⁴⁸ Jeřábek 1902, s. 16.

³⁴⁹ Jeřábek 1902, s. 17.

kontextu také chápe nezbytnost rozšíření zmíněných ulic s tím, že oceňuje zachování alespoň jednoho historického objektu, kterým je dům „U Vejvodů“ čp. 355-I.³⁵⁰

Výsostná pozornost je v komentáři věnována Staroměstskému náměstí. Z textu je zřejmé, že právě zde se dobové památkové diskuse dostaly nejdále. V kontrastu k předchozí benevolenci k razantním zásahům zde Jeřábek autorům tvrdě vyčítá, že „*zcela klidně počítají již s faktem hrozícího zboření Greenova (Krenova – pozn. aut.) domu – a volným nekrytým vyústěním hlavní asanační třídy do Staroměstského náměstí,*“ které však bylo již dávno schválenou realitou. Náměstí bylo hlavním bitevním polem pro zastánce Prahy historické i moderní, což obě strany nutilo promýšlet argumenty mnohem propracovaněji a hlouběji, jak ostatně sám Jeřábek dokázal již ve své zmíněné žofínské přednášce v dubnu roku 1899. Právě u náměstí si tak autor náhle všimá hodnot, které u ostatních částí nezmiňoval. Hodnotou nejvyšší je pro něj celek náměstí, jemuž vévodí „*klidnost frontálních linií, pečlivě vyšetřený poměr budov k šíři prostoru, malebnost a členitost facad*“ a který spočívá nejen „*v nezměněném, nesmírně rázovitém středověkém půdorysu*“, ale také „*v nynější dokonalé jeho uzavřenosti, v nenápadném vyústění okolních ulic,*“ v němž spočívá „*úchvatný dojem a nevystihlý půvab, kterým na diváka tak mocně působí.*“ Závěr je pak jednoznačný: každou změnou tohoto stavu „*přestane Staroměstský rynek býti náměstím a stane se pouhou velkou křižovatkou.*“

Jeřábkův text vznikla v roce 1901, kdy Staroměstské náměstí zažívalo poslední momenty své historické uzavřenosti. Po zboření severní strany náměstí se musel jeho osud zdát zřejmý a neodvratný. A přesto bylo stále chápáno jako nejdůležitější prostor historické Prahy, jako poslední bašta, jejíž zánik znamená ztrátu toho nejpodstatnějšího, oč zastánci Staré Prahy usilovali. O jeho charakter mělo zjevně cenu bojovat i poté, co ke zboření Krenova domu a k otevření asanační třídy v roce 1901 došlo. Sám Jeřábek v tomto směru vyčítá Sakařovu návrhu zejména to, že se v plánu nezabývá možnou náhradou domu křídlem, které by „*zející široký průlom*“ alespoň trochu zaslepilo. Ve smyslu předchozích tezí o hodnotě celku a nenápadném vyústění ulic pak v plánu sleduje důslednost zachování zbývajících historických domů a řešení ústí hlavních tříd, jejichž rozšíření se v dobových diskuzích neustále vracelo.³⁵¹ Jako nejcitlivější vnímá vyústění ulice Melantrichovy, které se Sakařovi podařilo v plánu vyřešit proražením loubí a návrhem zboření nízkého křídla před kostelem sv. Michala (jemuž

³⁵⁰ Jeřábek 1902, s. 18.

³⁵¹ Je pozoruhodné, že autoři plánu zamýšleli nejen zachování historických domů, ale i nápravu novějších negativních zásahů, jak dokládá návrh na znovupostavení štítů na domě čp. 603-I, a to při zachování nastaveného klasicistního třetího patra. Je mimořádně zajímavé, že přesně k tomuto řešení došlo při památkové obnově objektu v 70. letech.

mimochodem ve stejné době reálně hrozila demolice). Cenou za uchování Melantrichovy však bylo rozšíření Železné, kde mělo dojít k demolici „*moderního Heintzova domu a bezcenných starých domů čp. 483, 485 a 486.*“ Aby však zůstal zachován uzavřený charakter náměstí, projektují autoři na místě Heintzova domu „*vystavění nového domu s podloubím v celé šíři bývalého domu, tak že jízdné dráze zůstane úplně celá prostora nynější ulice*“.³⁵² Nemenší pozornost je věnována vyústění Dlouhé třídy, kde je také navržen dům s loubím, jež šíří ulice opticky zužuje.

Velmi pietně je dle Jeřábka v plánu řešeno vyústění Celetné, kde se komunikace usnadňuje zřizováním loubí v bloku domů před Týnským chrámem. Stejně jako v případě Husovy, i u Celetné je její půdorysné zachování podmíněno nalezením paralelní dopravní trasy, která by propojila Staroměstské náměstí s dnešním náměstím Republiky. V době vzniku Sakařova plánu ještě nebyla prostorová konfigurace náměstí stabilizována a nebylo tak zřejmé, kde bude hlavní dopravní vstup do Starého Města. Jako hlavní komunikaci autor určil Jakubskou ulici, která měla být rozšířena a přímo propojena se středem dnešního náměstí. Směrem do středu Starého Města se Sakař trasu rozhodl vést blokem Ungeltu, do nějž by byly proraženy velké brány – jedna v ose Týnské ulice, druhá na nároží Štupartské a Týnské, směřující do širokého vústění do Celetné ulice při domu U Hřebene. Jeřábek toto řešení jednoznačně vítá, neboť vyhovuje komunikačně (umožňuje plynulé napojení na uliční síť, zakládá nové náměstí při Rybné ulici) i esteticky („*Nově navržené vjezdy do Týnského dvora skýtají vděčné pole účinnému a efektnímu řešení architektonickému.*“).³⁵³ Následná parcelace pozemků kadetní školy toto řešení záhy prostorově vyloučila a jako náhradní dopravní trasa byla určena Štupartská ulice, což mělo pro její budoucí osud závažné důsledky.

Velmi důkladně se Jeřábek věnuje reflexi úprav, navržených v okolí Prašné brány. Pro dobový pohled je typické, že celá oblast je vnímána jako „transformační“, bez jakýchkoli úvah o možné hodnotě zástavby v bezprostředním okolí brány. K zániku je tak tak odsouzena nejen kadetní škola, v jejímž jádru se skrývá gotický královský palác, ale také Matheyův barokní kostel sv. Vojtěcha, o jehož případných kvalitách nepadla v komentáři jediná zmínka. Jediné, čeho autor výslovně želí, je ztráta krásné zahrady ústavu šlechticů, která musela mít charakter a kvality, které dnes spojujeme se zahradami na Malé Straně. Pro vlastní náměstí přepokládá Jeřábek v souladu se všemi návrhy umístění veřejných budov, které by jej proměnily v jedno z ústředních prostranství v Praze. Velmi zajímavá je jeho úvaha o velkorysém prostorovém

³⁵² Jeřábek 1902, s. 20.

³⁵³ Jeřábek 1902, s. 24-25.

charakteru, který náměstí dává volný prostor nádvoří kadetní školy. Rozhodnutím zastavět plochu kadetky budovami, které měly průčelími sledovat linii pozemku areálu, by se dle jeho soudu „*celé náměstí sv. Josefské proměnilo v pouhou širší ulici.*“ Snaha zastavovat dosud volná prostranství má obecnější rozměr: „*máme toho doklady v ulici Lazarské (..), před kostelem sv. Havla zastavěním třetiny celého náměstí, konečně při parcelaci Svatováclavské trestnice zastavěním rovněž celého prostranství*“, konstatuje s nelibostí Jeřábek.³⁵⁴ Tento postřeh je z urbanistického hlediska důležitý. Zánik náměstíček, která až dosud tvořila lokální epicentra čtvrtí a přirozeně rozvolňovala hustou středověkou městskou tkáň, byl nevyhnutelným průvodním jevem vítězství blokového chápání města, které vyžadovalo pravidelnou síť a stejnoměrnou šířku ulic. Nepřítelem tohoto parcelačního principu tak byly nejen úzké ulice, které znemožňovaly adekvátní dopravní zatížení i patřičné vyznění průčelí novostavby, ale i prostory příliš široké, které domům ubíraly cenné metry čtvereční. Železná logika blokové městské skladby tak s sebou nezbytně přinesla půdorysnou i hmotovou nivelizaci, která zejména v okrajových částech historického města setřela jejich původní architektonický charakter.

Poslední velký rozbor věnuje Jeřábek okolí Anežského kláštera, který chápe jako významnou památku, jíž se má dostat adekvátního vyznění. Kvituje návrh nových tříd i volné prostorové vyznění kláštera směrem k řece. S radostí konstatuje, že se návrh vymezuje proti platnému asanačnímu plánu, aniž by zaznamenal, že jej s ním zároveň pojí společný nezájem o stávající zástavbu v okolí kláštera. Tento postoj, který je dobově pochopitelný a logický, se stává zajímavým v kontextu skutečnosti, že právě okolí Anežského kláštera se stane místem, kde se budou po celé 20. století tříbit a kontrastně střetávat různé architektonické i památkové přístupy.

Své stanovisko k soutěžním plánům zformulovala i Soupisná komise. Referentem zprávy byl opět Luboš Jeřábek, doplněný však tentokrát autorsky o archiváře Jana Heraina a historika umění Karla Chytila.³⁵⁵ V úvodu stanoviska se komise jednoznačně vyslovuje proti rozšiřování a měnění rázu nejdůležitějších historických ulic, kterými dle jejich soudu jsou Celetná, Karlova, Melantrichova, Husova, Zelený trh (myšlena nejspíš Havelská ulice, pozn. aut.), Malého a Staroměstského náměstí a okolí Týna a Ungeltu s tím, že zachování těchto ulic umožní jejich dopravní odlehčení, realizované v paralelních uličkách. Stejně tak žádá důstojné prostředí pro významné historické stavby a areály, mezi které řadí například Anežský klášter, nemocnici

³⁵⁴ Jeřábek 1902, s. 27

³⁵⁵ Pamětní spis (...) 1910.

Milosrdných bratří, Židovský hřbitov či kostel sv. Ducha – tedy stavby, které jsou zasaženy asanací a jejichž okolí nebylo v původním plánu nijak uspokojivě řešeno. Mechanické regulování města je navíc odmítnuto velmi zajímavou argumentací, která vyzdvihuje čilý řemeslný a obchodní ruch v historických částech Starého Města, kterému „*dávno nmoderní*“ upravování a regulování rázovitých ulic jednoznačně škodí, neboť vede ke „*stálému vylidňování centra Prahy a násilnému vypuzování našich menších lidí na periferie*.“³⁵⁶

Významný je požadavek, aby byl zachován „*posavadní čarokrásný pohled z levého břehu Vltavy na velebný Týn, hlásnou věž radnice a ostatní věže pražské*“ a aby tak nebyly na Františkově nábřeží postaveny žádné stavby, jimiž by pohled na Staré Město byl zničen. Důraz na staroměstské panorama v oblasti Anežsko-Haštalské čtvrti mohl být umocněn i faktem, že se naproti němu nacházela letenská promenádní cesta, která umožňovala vnímat jeho kompozici z bezprostřední blízkosti. Lze se domnívat, že přítomnost „*vyhlídkové terasy*“ zde umožnila pochopení výtvarných kvalit historické situace dříve, než byla tato nevratně proměněna. Tato skutečnost vyniká zejména v konfrontaci s osudy neméně malebných, ale ne tak snadno vnímatelných částí města, jako byla pitoreskní Petrská čtvrť nebo působivé Podskalí, jehož historické panoramatické kvality během několika málo následujících let téměř kompletně zanikly. Poprvé je zde tak zformulována závažná idea zachování posledního volného pohledu na staroměstské panorama, které bylo ve stejné době ze všech ostatních stran obestavěno či obestavováno hradbou veřejných budov a činžovních bloků – tedy téma, které se zde bude v různých obměnách vracet až do 70. let 20. století.³⁵⁷

Stanovisko komise bylo doplněno plánem, který její názory převedl do názorné grafické podoby. Vznikl tak patrně první moderní plán Starého Města, jehož východiskem nebyla regulace, již by se musely historické stavby přizpůsobit, ale naopak zachycení historicky významných budov, které měla regulace respektovat a vhodně doplnit. Kdyby pro nic jiného, pak pro tento kopernikovský obrat je publikované stanovisko soupisné komise činem zásadním a v jistém smyslu revolučním.³⁵⁸

Sakařův plán je věrným svědectvím o památkově-architektonickém myšlení své doby. Autor nijak nerozporoval předpokládaný hospodářský význam čtvrti ani prioritu plynulého dopravního řešení. Za nejcennější část města považoval Královskou cestu s bezprostředním

³⁵⁶ Pamětní spis (...) 1910, s. 3.

³⁵⁷ Pamětní spis (...) 1910, s. 4.

³⁵⁸ Polohopisný plán Starého Města a asanačního obvodu Praha I a V v měř. 1:4000, který dle návrhu „*soupisné komise*“ sestavil vrchní geometr K. Malina, in: Pamětní spis (...) 1910.

okolím, jejichž zachování neváhal obětovat paralelní historické ulice. Historickou uliční síť Sakař v základní struktuře respektoval, avšak zároveň neváhal – zcela v „asanačním duchu“ – ulice mechanicky rozšiřovat a napřimovat. Čím více se řešená lokalita vzdalovala od hlavní historické osy Karlova – Celetná, tím razantněji autor plánu k zásahům do městské struktury přistupoval. Pozoruhodné je, že na tento princip zjevně přistoupila i soupisná komise. Jestliže v okolí Husovy, Jilské či Melantrichovy jsou v jejím plánu důsledně vyznačovány historicky cenné domy, z nichž jsou v srdci této oblasti často sestaveny celé bloky či alespoň uliční fronty, ve vzdálenějších oblastech jsou občas označovány jen jednotlivé domy, které se však o to více ocitají v kontrastu se svým regulovaným okolím. Ulice jako Betlémská, Konviktská, Bartolomějská či Karolíny Světlé tak byly určeny ke kompletní přestavbě navzdory tomu, že se i zde nacházely historické a mnohdy i poměrně výstavné měšťanské domy.

Z dobového hlediska je tento přístup poměrně dobře pochopitelný: na přelomu století se musela zázrakem jevit už pouhá skutečnost, že se začalo reálně hovořit o zachování alespoň těch nejvýznamnějších historických ulic a náměstí. Tento nezáměr o okrajové oblasti Starého Města měl však větší důsledky, než by se na první pohled mohlo zdát. Oblasti, které byly na počátku století označeny za nepřiliš hodnotné, se tohoto stigmatu už nezbavily a jejich masivní přestavba nerušeně pokračovala až do konce 30. let 20. století. Stejně jako v případě asanačního plánu, který byl uplatňován ještě desítky let po své vzniku, i zde lze hovořit o nebývalé setrvačnosti principů, které byly uplatňovány bez ohledu na aktuální dobové názory na historické prostředí či soudobou architekturu v něm. Je tak příznačné, a vlastně jen logické, že právě tyto oblasti si v roce 1936 vybrala skupina architektů SIA jako významný terč kritiky v rámci svého plánu přestavby Starého Města, který se – jak uvidíme později – stal ve 30. letech asi nejvážnějším pokusem o zásadní proměnu historického středu města.³⁵⁹

Petrská čtvrť

(obr. 169-183)

Samostatným tématem byla úprava Petřské čtvrti, která se tak stala jedinou částí Nového Města, jež byla podrobena veřejné architektonické soutěži. Vlastní regulační plán se bohužel patrně nedochoval. I v tomto případě však máme dvě kritické zprávy – komentář Luboše

³⁵⁹ Viz kapitola Za novou Prahu!

Jeřábka³⁶⁰ a pamětní spis Soupisné komise, uveřejněný ve Zprávách Soupisné komise v roce 1912.³⁶¹ Regulace Petrské čtvrti se Jeřábkovi jeví „na prvý pohled úkolem mnohem, ba daleko snazším,“ neboť „starobylých památek je tu pomále, a když, tož menší podřízenější ceny,“ a navíc je to „část města z velké části v novější době povstalá.“. A dle něj přesto „autoři všech projektů cenou poctěných jeví právě zde patrné, někdy až trapné rozpaky, jak upravit tuto budoucí obchodní čtvrť Prahy.“³⁶² Právě tato charakteristika je asi klíčová pro pochopení rozdílu v dobovém přístupu ke Starému Městu a k Petrské čtvrti. Petrská čtvrť byla typickou vnitřní periferií, jejíž charakter byl z velké části dán vazbou na řeku s jejími ostrovy, rameny a náhony mlýnů, které hrály v historii čtvrti určující roli. Přes nepopiratelnou malebnost i kompaktní dochování však nebyla čtvrť v očích veřejnosti dostatečně starobylá a hodnotná. Její chápání muselo být ovlivněno i řečeným faktem, že právě zde se přepokládal vznik obchodní čtvrti a nábřeží „s výkladišti, s podjezdy, s navigačními prouptěmi, s železničním spojením, s doky a domy obchodními.“ Je nutné si připomenout, že v době soutěže bylo petrské pobřeží stále ještě nezregulováno a že tak nabízelo mnoho variant budoucího využití i charakteru.

Z textu vyplývá, že v městských plánech regulace řeky se počítalo s prostým prodloužením staroměstského nábřeží Na Františku, jehož linie byla mnohem hlouběji v korytě řeky, nežli tomu bylo u stávajícího petrského pobřeží. Nové nábřeží by tak posunulo hranici pobřeží o desítky metrů a vstřebalo by veškeré ostrovy a zálivy, které výraz čtvrti dosud utvářejí. Podle Jeřábka by tak povstala „monotonní čára pobřežní, táhnoucí se od mostu Fr. Josefa až k samému Karlínu,“ které „je třeba se vyvarovati!“ Důvody jsou dle něj jednoznačné. Zúžení řeky znamená mnohem větší ohrožení města při povodních, neboť řeka ztratí rozlehlou plochu, která sloužila za povodní k jejímu přirozenému rozlivu. „Ještě hůře a smutněji dopadá to s estetickou stránkou těchto tak značně a tak povážlivě rozšířených pobřeží“, konstatuje autor. Všichni tvůrci dle něj „vycitňují, že je naprosto nezbytno unavující fadesu tohoto jednotvárného pobřeží nějak oživit.“ V náhradu za „zmizelé – prozatím jen na plánu – obětované zeleně ostrovů, která pobřeží tomuto byla nejkrásnější a nejpřirozenější dekorací, zdrojem osvětlení a zdravého vzduchu“ sem autoři umísťují „jednak miniaturní parky, jednak řadu veřejných a monumentálních budov ponejvíce vzdělávacím účelům sloužících,“ přestože je zřejmé, že „v budoucí čistě obchodní a přístavní čtvrti (..) není pro budovy takové existenčních podmínek.“

³⁶⁰ Jeřábek 1902, s. 28-31.

³⁶¹ Pamětní spis (...) 1912

³⁶² Jeřábek 1902, s. 28.

Současný stav pobřeží je naopak pro zamýšlený účel ideální: „*Má-li v této čtvrti města skutečně povstati obchodní přístaviště, pak nutně tu třeba pobřeží značně členěného,*“ což některé návrhy prý reflektují alespoň v oblasti Helmových mlýnů. „*Třeba ponechati nynější ostrovy i svěží jejich zeleň,*“ tvrdí Jeřábek, „*neboť právě na nich (..) mohou být zřízena nejučelnější pobřeží, výkladiště a prostranné doky.*“ Obchodní čtvrť se zde nakonec nikdy nerealizovala a nábřeží bylo mechanicky vytyčeno v maximální možné vzdálenosti od původního břehu. Jeřábekova slova však byla v mnoha ohledech prorocká: jeho monotónní linie i prázdný prostor mezi nábřežím a městem se stal velkým urbanistickým problémem, o jehož řešení se architekti pokusí až o dvě desetiletí později, avšak v rámci jiného zadání a zejména naprosto změněné společenské situace.

I stanovisko soupisné komise, na jehož formulaci se Jeřábek bezpochyby podílel, vycházelo z představy, že budoucností Petrské čtvrti je rušný přístav a obchod. Vedle důrazu na zachování členitého pobřeží z důvodů praktických i estetických se však komise vyslovila i pro zachování „*zvlášť malebných domů*“ této východní oblasti Nového Města, mezi nimiž vyzdvihovala zejména celek Hyberské ulice, pointovaný bývalým kostelem, jehož průčelí postavené „*v empirově-hellenském slohu (..) i na velkou vzdálenost (..) od Můstku výborně působí*“.³⁶³ S ohledem na kvalitu kostela i paláců, které se Hyberské nacházejí, není dle komise žádoucí přílišné navyšování domů ani proražení nové ulice směrem k Poříčí. Snad i díky tomuto stanovisku byla Hyberská ulice uchována a úprava zdejších domů se stala tématem, jemuž byla věnována obdobná pozornost, jako u nejcennějších částí Starého Města. V rámci komentáře k jednotlivým ulicím se komise pokusila vyjmenovat alespoň nejcennější domy, které by bylo při přestavbě čtvrti žádoucí zachovat. Vedle domu U slunce (čp. 1045-II) Na Poříčí tak vyzdvihuje kvality arkádového nádvoří renesančního domu U Čapků čp. 1186-II v Soukenické ulici, posledních historických domů s loubím v ulici Klimentské, domy v Barvířské či „*renaissanční dům čp.1231, s krásnou věží, valenou římsou zdobenou,*“ jehož zachování „*co nejdůtklivěji se doporučuje.*“³⁶⁴ Pro budoucí osud čtvrti je výmluvné, že s výjimkou prvně jmenovaného domu Na Poříčí byly všechny jmenované domy postupně zbořeny. Mechanické vytyčení pobřežní čáry následně vedlo k tomu, že se nepodařilo zachovat ani renesanční Helmovy mlýny, jejichž osud se stal jedním z mála novoměstských témat, komplexně řešených na stránkách Věstníku Klubu za starou Prahu. Rozpoznání historických

³⁶³ Pamětní spis (...) 1912, s. 3.

³⁶⁴ Pamětní spis (...) 1912, s. 6.

hodnot čtvrti tak přišlo sice včas, avšak nenalezlo patřičnou odezvu, což se záhy projevilo i v nekompromisní velkorysosti zdejších urbanistických zásahů po roce 1918.

Balšánkova regulace Malé Strany

(obr. 184-192)

Jestliže plánované zásahy na Novém Městě mnoho pozornosti nezbudily, otázka úprav Malé Strany a Hradčan byla od počátku vnímána jako krucióální. Veřejná soutěž na úpravu Malé Strany byla vypsaná rovněž v roce 1900. Každý z projektantů měl předložit dvě varianty – jednu se zasypáním Čertovky a druhou bez něho. V soutěži se sešlo devět projektů. První cenu získal Antonín Balšánek, druhou Josef Sakař s Karlem L. Klusáčkem a třetí Rudolf Kříženecký. Mimo pořadí byl městem zakoupen projekt Bohumila Hypšmana, který se tak stal jediným zástupcem nastupující „moderní“ generace v celé soutěži.³⁶⁵ I tentokrát se autor vítězného projektu stal přednostou regulační kanceláře pro úpravu Malé Strany a Hradčan. Finální plán byl dokončen roku 1902 a po vypořádání připomínek v rámci veřejného „vyložení“ byl odevzdán roku 1903 k potvrzení zemskému výboru. Dobovými průvodci plánu nám jsou opět Luboš Jeřábek³⁶⁶ a užší skupina Soupisné komise, v níž vedle Jeřábka zasedli i archivář Jan Herain a historik umění Karel Chytil.³⁶⁷

„Je-li již každé násilné modernisování Starého Města zjevem samo o sobě povážlivým, znamená každá proměna dosavadního rázu Malé Strany úplnou proměnu celé Prahy,“ píše Luboš Jeřábek. *„Každé opomenutí, každá chyba, každé prohřešení na dosavadním rázu těchto nejstarobylejších čtvrtí našich pražských měst znamená tolik, co jizva a skvrna na hebké líci pyšné krásky, jež ušlechtilostí svého zjevu a harmonií krásných svých linií budila obdiv a pýchu,“* pateticky dodává.³⁶⁸ Východiska úprav Malé Strany byla skutečně výrazně odlišná od soudobých intervencí do organismu Starého či Nového Města. Malá Strana nebyla přirozeným epicentrem městského života, takže zde chyběl výraznější tlak na modernizaci či větší dopravní zásahy. Její role v moderním městském organismu byla nejednoznačná: monumentalita a majestátnost palácových i sakrálních staveb zde kontrastovala s poklidnou maloměstskou atmosférou, kterou nijak výrazněji nenarušovala ani přítomnost několika veřejných úřadů a institucí.

³⁶⁵ Administrační zpráva 1901, s. 250.

³⁶⁶ Jeřábek 1904.

³⁶⁷ Pamětní spis (...) 1904.

³⁶⁸ Jeřábek 1904, s. 9.

Nesporná byla výtvarná kvalita celku, která byla zjevná na první pohled a která Malou Stranu uchránila od razantních zásahů v poslední třetině 19. století. Nezpochybitelné umělecké kvality malostranského panoramatu však zároveň byly i potenciální výzvou soudobým tvůrcům, jejichž ambicí mohlo být nejen dotvoření celku s ohledem na potřeby současnosti, ale i svůdná možnost připojit k ikonickému panoramatu svůj vlastní doplněk. Precedentem se v tomto směru ostatně stala již Strakova akademie od Václava Roštlapila z let 1892–97, jejíž zámecky komponované průčelí s čestným dvorem a kupolí bylo prvním pokusem doplnit monumentální panorama neméně monumentální podnoží.³⁶⁹ Rozlehlá budova, která poprvé přenesla koncept nábřežní veřejné budovy z pravého břehu na levý, se stala významným předstupněm následných velkorysých malostranských projektů, jako byly studie Antonína Balšánka, pokusy o monumentální přeměnu Klárova či snaha o realizaci budovy galerie na Kampě. Z opačné strany bylo malostranské panorama vymezeno vysokou hradbou tzv. Jechentalových činžovních domů na nábřeží ze sedmdesátých let 19. století,³⁷⁰ jejichž měřítko ukazovalo, jaké důsledky by pokračování tohoto typu zástavby pro Malou Stranu mělo.

I v případě Malé Strany byl Soupisnou komisí stanoven výčet budov, které by měly být v rámci regulace zachovány. Budovy lemovaly v podstatě všechny významné ulice a náměstí a byly tak zřetelnou kostrou jakéhokoli plánu. Rozbor plánů, zpracovaný zmíněnou trojicí pro soupisnou komisi, je mnohem podrobnější než v případě pravobřežních čtvrtí. Z podtónu komentářů je zjevné, že autoři považovali čtvrť za hodnotný celek, do kterého nelze radikálně zasáhnout. Dobrozdání komise se tak dostalo jen nezbytným dopravním opatřením (rozšíření Újezda), doplněním nehotových partií (úpatí Petřína) nebo logickým doplněním uliční sítě (prodloužení ulice za Buquoyským palácem na Kampu, nové průchody). Jediným větším připuštěným zásahem je (nakonec nerealizovaný) návrh nové ulice, spojující Dražického náměstí s Letenskou ulicí. V některých případech je přímo navrženo snesení patra z estetických důvodů (poslední patro Saského domu čp. 55-III v Mostecké ulici, u nějž se navrhuje i obnova zrušených renesančních štítů). Velká pozornost je věnována Kampě, kde se jednoznačně odmítá být i jen částečné zasypaní Čertovky a klade se důraz na co nejúplnější zachování stávajícího stavu. Větší zásahy se naopak týkají pobřeží, kde je stále plánováno nové nábřeží, oblasti mezi ústím Čertovky a Klárovem, kde některé návrhy počítaly s veřejnými budovami a okolí

³⁶⁹ UPP 1999, s. 237–239.

³⁷⁰ UPP 1999 s. 236.

Chotkovy silnice, která byla již poškozena stavbou Rožánkova domu a kde komise připouští nápravu tohoto stavu výstavbou hmotově vhodnějších rodinných domů.³⁷¹

Stanovisko komise je doplněno plánem, který zachycuje budovy, jež by dle jejího názoru měly zůstat zachovány. Jeho výpovědní hodnota je mimořádná. Autoři zde zaznamenali veřejné budovy, chráněné polohopisným plánem z roku 1899, budovy, které komise označila za cenné před vypsáním soutěže, stavby, jejichž ochranu navrhuje užší soupisná komise po prostudování regulačních návrhů a konečně i linie ulic a náměstí, které mají být chráněny jako celek. Názorový posun, zachycený v plánu, je pozoruhodný. Z původního nevelkého výčtu chráněných staveb se postupem několika málo let stala kompaktní struktura, do níž patří nejen významné budovy, ale i celé ulice, náměstí nebo zahrady. Pod rukama zástupců soupisné komise se tak zrodil první skutečný návrh plošné ochrany téměř celé čtvrti, opřený navíc o podrobnou analýzu dopadů razantnějších regulačních zásahů.

Případné převedení návrhu do reality však bylo v rukou autora vítězného návrhu a přednosty nově zřízené regulační kanceláře pro Malou Stranu Antonína Balšánka. Jeho soutěžní návrh se radikálnějších zásahů do malostranského historického organismu nezříkal. Balšánkovy studie, datované lety 1902–1903 tak rozpracovávají kupříkladu novou zástavbu malostranského pobřeží, jež mělo být sestaveno z malebně komponovaných veřejných budov v čele s novou sněmovnou (což byl projekt, ke kterému se Balšánek vrátil ještě v roce 1918), architektonické ztvárnění průlomů U Klíčů, či nový dopravní koncept, jehož součástí měla být i „*komunikace pro povozy*“, spojující Tržiště novým průlomem a navazující serpentinou s dolním ústím rampy Pražského hradu a následně – opět novou serpentinou – i Hradčanským náměstím. Těžiště finálního plánu pak spočívalo zejména v přestavbě pobřeží, která zahrnovala nejen nové veřejné budovy, ale také výraznou asanaci blokové zástavby při Čertovce, parcelaci zahrady kláštera Anglických panen či novou zástavbu Klárova.³⁷²

Přes nespornou razanci navržených urbanistických zásahů je z Balšánkových dobových textů zřejmý jeho upřímný zájem o zachování urbanistických kvalit jedinečné malostranské čtvrti, které se pokoušel zaznamenat nejen v plánech, ale také v nezbytných souvisejících legislativních opatřeních.³⁷³ Jako hlavní problém jakékoli estetické regulace viděl Balšánek platný stavební řád, který majitelům domů zaručoval výšku domu, odvozenou od šířky ulice. Vzhledem k rozvolněné uliční struktuře se tak na mnoha místech Malé Strany dala uplatnit

³⁷¹ Pamětní spis (...) 1904.

³⁷² Balšánkovy plány a studie jsou uloženy v AA NTM.

³⁷³ Balšánek 1906.

výška maximální, která znamenala čtyřpatrové domy o výšce 25 metrů.³⁷⁴ V případě nižší výškové regulace vznikala majiteli domu hmotná újma, kterou se zástupci města pokusili řešit žádostí o odpouštění domovní daně. Přestože návrh byl na přelomu století podán několikrát a v různých variantách, nepodařilo se jej u ministerstva financí prosadit s tím, že jedinými možnými důvody pro podobná opaření jsou jen otázky dopravní a hygienické a nikoli estetické. Velké naděje byly rovněž vkládány do pravidel nového stavebního řádu, který však nikdy nebyl schválen.

Přes tyto neúspěchy se Balšánek pokusil do návrhu vtělit seznam domů k ochraně i návrh maximálních výšek domů. Ke stanovení výšky nábřežní zástavby pomohly zkušební stožáry s vyznačením navržených výšek, které byly velmi názorným prostředkem k ověřování skutečných dopadů navržených zásahů. „*Výsledky těchto zkoušek překvapily snad každého – mě samotného nevyjímaje,*“ píše upřímně Balšánek. „*Výšky, o nichž jsem soudil, že jsou v krajním případě ještě přípustné, dovoliti se nesmí, ježto by v některých partiích znamenaly skutečnou zkázu našich pohledů. (...) Dokázalo se, jak opatrně v záležitosti této postupovati se musí, nemá-li krása Prahy doznati velkého poškození.*“³⁷⁵ Snaha o regulaci výšky budov na pobřeží i rozčlenění Malé Strany do oblastí dle přípustné výšky, které Balšánek nakonec vypracoval, kontrastovaly s přístupem k ostatním částem Prahy a byly v mnohém prvními reálnými důkazy dobové změny názorů na ochranu charakteru celku historického města. Přestože plán nebyl realizován a mnohé Balšánkovy návrhy byly později ochránci památek oprávněně ostře kritizovány, nelze mu upřít, že zejména díky němu se v kritické době přelomu století podařilo veřejně prosadit pohled na Malou Stranu jako na výjimečnou čtvrť, jejíž výtvarný význam výrazně přesahuje dobový utilitární pohled na regulaci města.

Zastavovací plány z prvních let 20. století sehrály v budoucím osudu historického města velmi důležitou úlohu. Plány nebyly myšleny jako možná varianta vývoje, ale jako definitivní stav, jehož bude dosaženo během několika málo let či desetiletí. Z tohoto úhlu pohledu je pohled na plány až mrazivý: kdyby se například důsledně realizovala Sakařova představa regulace Starého Města, zůstala by z jeho historické části zachována jen Královská cesta s několika vybranými památkami v jejím bezprostředním okolí. Kritici plánů o jejich nezbytnosti nicméně zjevně nepochybovali, neboť absence pravidel založených na architektonické analýze dané čtvrti ohrožovala historické město v samé jeho podstatě. Snad

³⁷⁴ Praktické dopady tohoto regulativu lze dodnes názorně sledovat v Letenské ulici, kde byly takto dimenzované čtyřpatrové činžovní domy postaveny.

³⁷⁵ Balšánek 1906, s. 15.

proto se snažili ocenit každou snahu o kompromis mezi novými požadavky a myšlenkou zachování charakteru historického města. Právě touto dobrou vůlí lze také vysvětlit skutečnost, že někdy zašli v benevolenci vůči necitlivým zásahům mnohem dále, než by se z jejich dříve i později deklarovaných postojů dalo očekávat.

Plány však ovlivnily nejen proměny konkrétních partií jednotlivých čtvrtí, neboť setrvačnost jejich idejí byla mnohdy překvapivě dlouhá, ale také vnímání města jako takového. Závažným důsledkem soutěží a následné odborné diskuse bylo uchopení čtvrtí jako svébytných ucelených urbanistických celků, které mohou mít vlastní charakter a specifické potřeby. Právě díky tomu plány (a s nimi související diskuse) vytvořily významný předěl mezi mechanickým regulováním dle stavebního řádu, které zrodilo asanaci a sporné zásahy závěru století, a výtvarně-architektonickým přístupem, který je důležitým východiskem urbanistického pohledu první třetiny 20. století. Přes veškerou oprávněnou kritiku tak jsou tyto plány významným mezníkem, který v mnohém předznamenal novou kapitolu v architektonickém chápání historického města.

Proměny města na přelomu století

Urbanistické zásahy

(obr. 193-203)

Diskuse o regulaci pražských historických měst se odehrávala na pozadí jejich dramatických a stále ještě do značné míry živelných proměn. V letech 1900-1904 bylo prodlouženo staroměstské nábřeží od Rudolfiny až pod řetězový most císaře Františka Josefa.³⁷⁶ Při jeho výstavbě byl jednoznačnou prioritou vznik ochranné nábřežní zdi, jejíž nezbytnost znovu ukázala povodeň v roce 1893, založení obchodního přístavu a vybudování pobřežní komunikace, která by propojila staroměstské mosty. Plynulá linie Rudolfova nábřeží a nábřeží na Františku (dnes nábřeží Dvořákovo) tak byla vytyčena bez přímé návaznosti na urbanistické řešení svého okolí, díky čemuž se jí nepodařilo navázat na zdárné komplexní urbanistické řešení okolí Rudolfiny. Tvrdý střet přímé bariéry nábřeží s rostlým charakterem historické zástavby v okolí Jánského náměstí či Anežského kláštera zde vytvořil permanentní urbanistický konflikt, o jehož řešení se budou snažit architekti během celého 20. století. Jednoznačným přínosem nábřeží byl naopak vznik přímého spojení mezi náměstím u Rudolfiny a mostem císaře Františka Josefa I., díky kterému došlo nejen k výraznému zkvalitnění dopravní propustnosti městem, ale také k rozšíření velkoměstského charakteru pobřeží Starého Města až na jeho východní hranice.

V letech 1898-1901 je podle projektu Antonína Balšánka a Jiřího Soukupa postaven nový kamenný most císaře Františka (dnešní most Legií), jehož svébytné architektonické řešení bylo dáno specifickou urbanistickou situací (poměrně široké koryto s ostrovem uprostřed), nepřilíš šťastnou konstrukční návazností na pilíře původního řetězového mostu, která přinesla značné potíže při stavbě mostu, i nebývalou nízkou výškou nábřeží, které vyhovovalo původnímu zavěšenému řetězovému mostu, ale bylo komplikované pro založení kamenných kleneb. Přes veškeré konstrukční potíže, které stavbu protáhly a prodražily, se most vyznačuje elegantním souladem konstrukčního řešení s architektonickým výrazem, balancujícím na hraně mezi novobarokem a secesí.³⁷⁷

Čtyři roky po dokončení kamenného mostu císaře Františka je zahájena stavba železného mostu Čechova, který se měl stát pointou rodící se hlavní asanační třídy. Postavení mostu v linii této reprezentativní třídy nebylo tak samozřejmé, jak by se ze zpětného pohledu mohlo zdát.

³⁷⁶ Administrační zpráva 1904, s. 443-445; Kohout – Vančura 1986, s. 80.

³⁷⁷ Fischer – Fischer 1985, s. 41-53; Kaplan – Balšánek 1901.

Asanační plány inženýrů Hurtiga a Strunce počítaly se vznikem nového mostu v ose Břehové ulice, která měla přímo spojovat náměstíčko před Staronovou synagogou s nábřežím. Lokalizace mostu do této zvláštní pozice byla odůvodněna zejména dopravními hledisky: primární rolí mostu mělo být propojení s Bubencí, přičemž vyústění na levém břehu umožňovalo založení serpentiny, která by podél opevnění vystoupala Myší dírou až do dnešní Badeniho ulice. Koncept, jehož velkým zastáncem byl i autor městského systému kanalizace, stavební rada Lindley, byl v roce 1897 zastíněn návrhem Jana Kouly na průkop Letenské pláně, který by navázal na most v ose dnešní Pařížské a propojil by centrum města s nezastavěnými a potenciálně velmi lukrativními pozemky na Letné.³⁷⁸ Právě s tímto záměrem počítá i realizovaný most, jehož stoupání směrem k Letné je přípravou na vstup do triumfálního vítězného oblouku, jehož nebývalá výška měla být dána velikostí letenského svahu. Váhání mezi průkopem a tunelem, které vyvrcholilo soutěží v roce 1909, se nakonec převážilo směrem k méně razantním řešením, což z Čechova mostu nakonec učinilo pouhé torzo původního záměru.³⁷⁹ Nerealizace tohoto lákavého propojení byla klíčová pro následný vývoj Starého Města, které by se v případě přímého spojení s Letnou patrně neubránílo nepoměrně větším dopravním i stavebním zásahům, než jaké zde byly v prvních dvou desetiletích uskutečněny.

Třetím mostem, který na počátku 20. století doplnil staroměstskou uliční síť, byl Mánesův most, realizovaný v letech 1911-1914 podle projektu inženýrů Františka Mencla a Aloise Nového a architekta Mečislava Petru.³⁸⁰ Obloukový most, při jehož konstrukci bylo použito kombinace betonu s kamenným obkladem, byl umístěn na osu náměstí před Rudolfínem a navázal tak na Zítkovu urbanistickou koncepci. Jeho pozice nekolidovala s průběhem starší železné lávky, která tak mohla být v provozu po celou dobu stavby mostu. Vzhledem k velmi logické osové kompozici mostu se může zdát zvláštní, že proti jeho trasování protestovali zástupci Klubu Za starou Prahu, kteří považovali za vhodnější jeho asymetrické umístění mezi rohem náměstí a stávajícím malostranským vyústěním lávky.³⁸¹ Hlavním důvodem jejich protestu nebyly dopady na staroměstskou stranu (byť i zde si autor kritického textu Bohumil Hypšman všímal skutečnosti, že vzduťá mostovka zakryje při dálkových pohledech přízemí plánované budovy Filosofické fakulty), ale důsledky pro Malou Stranu, kde členům klubu vadilo jak dopravní řešení, které širokou mostní třídu směřovalo přímo do úzkých malostranských uliček, tak nutnost výstavby vysokého nábřeží a dlouhých ramp, které by

³⁷⁸ Administrační zpráva 1899, s.185-186.

³⁷⁹ Švácha 1985, s. 29-31; Brůhová 2017, s. 90-100.

³⁸⁰ UPP 1996, s.129-130; Fischer – Fischer 1985, s.105-111.

³⁸¹ Hypšman (Hübschmann) 1910.

stávající uliční síť s mostem propojily. Klubem navrhované umístění v ose ulice U železné lávky by znamenalo menší terénní zásahy i logičtější dopravní navázání na Chotkovu silnici, kvůli které se nový most mimo jiné realizoval. Na staroměstské straně byl návrh doplněn umístěním nízkých výstavních a veřejných budov s vyhlídkovou terasou, které měly náměstí pohledově uzavřít a potlačit nepříznivý dojem s asymetrického vedení mostu. Jakkoli se tento názor zdá s odstupem let jako poněkud nadsazený a z hlediska architektonického ztvárnění spíše rozpačitý, nelze odhlédnout od jeho racionálního jádra, které vycházelo z dobových zkušeností s možnými důsledky nepromyšlených dopravních řešení. Památkové důsledky výstavby Mánesova mostu byly nicméně z dnešního pohledu i tak poměrně závažné. Realizace jeho malostranského předpolí znamenala zánik posledních zbytků prastaré osady Rybáře, která se nacházela v místě dnešního parku na Klárově. Jako zcela zbytečná se s odstupem let jeví zejména demolice bývalé fary čp. 129-III, která byla situována při dnešní ulici U železné lávky a která tak byla zcela mimo trasu nového mostu.³⁸²

Demolice památek

(obr. 204-217)

Paralelně s těmito urbanistickými počiny pokračovaly demolice jednotlivých domů i celých partií města. Od roku 1899 jednala soupisná komise o možnosti zachování novoměstské kaple sv. Lazara, která měla spolu s celým blokem v sousedství Novoměstské radnice ustoupit novostavbě soudní budovy. Předmětem zájmu komise zde měly být zejména „*fresky s figurami v přirozené velikosti*“, které se údajně nacházely v interiéru svatyně a které měly být před demolicí alespoň okopírovány. Po průzkumu na místě v prosinci 1900 komise konstatovala, že „*kaple je již částečně zbořena*“ a že dochované malby v interiéru jsou „*tak chatrné a setřelé, že nebyly ani jejich kontury k rozeznání*.“ Nepodařilo se tak zachránit ani malby, ani kapli jako takovou, neboť „*erár na využití tohoto místa trval*,“ takže středověká kaple sv. Lazara byla v roce 1900 spolu s přilehlým špitálem zbořena.³⁸³

V roce 1902 byl zbořen bývalý Králův dvůr i s přilehlým kostelem sv. Vojtěcha. Rozlehlý areál, který prošel na sklonku 17. století významnou barokní přestavbou pro účely arcibiskupského semináře, sloužil naposledy vojenské kadetní škole, díky čemuž byl zjevně chápán jako nepřilíš významná utilitární budova. Z dobových snímků však jasně vyplývá, že

³⁸² Bečková 2000, s. 136-141. Důvod, proč Klub v tomto případě na zachování historického domu netrval, je poměrně zjevný – fara se nacházela v ose jím navrhované varianty, kterou viděli jeho reprezentanti jako památkově méně spornou.

³⁸³ Herman 1910, s. 27; Bečková 1998, s. 210-211.

minimálně z exteriéru byl dochován ve své barokní podobě, která ve stavebních konstrukcích musel nutně ukrývat zbytky gotické královské rezidence. Neméně pozoruhodný byl přilehlý kostel sv. Vojtěcha, jehož autorem byl s nejvyšší pravděpodobností vynikající architekt Jean-Baptiste Mathey a který by se v případě svého zachování bezpochyby řadil mezi nejvýznamnější staroměstské barokní stavby.³⁸⁴ Právě v kontextu těchto skutečností je pozoruhodná zpráva soupisné komise, která areál před demolicí prohlédla. Její zástupci konstatovali, že „z původního králova dvora nezbyly již žádné památky a že všechno, co se dalo se zdi sejmuti a odtrhnouti, bylo odňato a odneseno.“ Demolice je dle komise možná za podmínky přenesení stropu slavnostního sálu, který je „dosti zachovalý, slohu barokního,“ zaměření půdorysu budovy i kostela a přenesení dílčích prvků (reliéfy z postranních oltářů, dveře sakristie a znak hraběte Harracha z nadpraží vchodu do hrobky) do městského musea, přičemž „všem těchto požadavkům bylo z největší části vyhověno.“³⁸⁵ Zájem komise se tak v tomto případě soustředil jen na případné viditelné fragmenty gotické stavby, přičemž požadavek zachování barokního stropu musel vycházet pouze z jeho neoddiskutovatelné velikosti a řemeslné kvality. Je tak bohužel poměrně zřejmé, že v období největších demolí mohlo být posuzování umělecké či historické kvality i těch nejvýznamnějších památek stále ještě velmi výběrové a do značné míry povšechné.

Na sklonku roku 1902 se na pořad jednání Soupisné komise dostal protest Klubu Za starou Prahu proti demolici novoměstského kostela sv. Petra a Pavla na Zderaze z let 1715-21, který měl dle názoru Klubu být „jedním z prvních projektů Dientzenhoferových.“ Komise se pokusila protestovat proti schválené demolici kostela, v čemž se jí dostalo i podpory vídeňské Centrální komise.³⁸⁶ Přes počáteční úspěch, kterým bylo odročení demolice, se nakonec kostel zachránit nepodařilo, takže byl roku 1904 zbořen. Zánik kostela byl v tomto případě obzvlášť tragickou uměleckou ztrátou. Skutečnost, že si jeho kvality byli ochránci památek vědomi, nejlépe ukazuje zmíněná „dientzenhoferovská“ atribuce. Ta byla často poslední linií obrany významných barokních staveb, jak dokládá oprávněná argumentace u prelatury staroměstského kostela sv. Mikuláše, spíše intuitivní (a později vyvrácená) atribuce u domů severní strany Staroměstského náměstí nebo – i díky tomu – nakonec zachráněného kostela sv. Karla Borromejského v Resslově ulici. Případ zderazského kostela je však skutečně výjimečný. Z dobových fotografií kostela sv. Petra a Pavla je zřejmý jak jeho ojedinělý architektonický koncept, tak i mimořádná kvalita tvarosloví, které ukazují na později archivně doložené

³⁸⁴ Bečková 2005, s. 186-187. K Matheyovi viz např. Macek – Biegel – Bachtík 2015, s. 153-179.

³⁸⁵ Herman 1910, s. 28.

³⁸⁶ Herman 1910, s. 27.

autorství Jana Blažeje Santiniho – Aichla. Z pohledu dějin umění je ztráta této stavby o to tragičtější, že měla v Santiniho díle klíčovou roli: právě zde totiž zřejmě poprvé důsledně promýšlel radikálně barokní guariniovské motivy, které následně uplatnil ve svém výjimečném projektu klášterního kostela v Rajhradě.³⁸⁷

V letech 1903-05 jsou zbořeny domy na nároží Karlovy a Liliové ulice, jejichž zánik předpokládal Sakařův regulační plán.³⁸⁸ Namísto nich zde obratem vznikají činžovní domy, které se měřítkem i posunutou uliční čarou výrazně vymykají z charakteru i měřítka svého okolí.³⁸⁹ Rozsah demolic je přitom v tomto případě paradoxně dobovým památkovým úspěchem: ještě v roce 1906 musí Josef Sakař před stavební komisí obhajovat zachování domů proti Vlašské kapli, čímž údajně hrozí poškození práv majitelů domů a kde by také změny „zejména stavu zdravotnímu těchto míst byly na prospěch.“ V následné diskusi se za Sakařův návrh, který zachování domů zajistil plánovaným zřízením loubí, naštěstí postavili zástupci města, mimo jiné i s poukazem na to, že „zachování starého rázu v takovýchto poměrech jest na prospěch dobrému obchodu a průmyslu pro Staré Město stejně nutnému jako charakteristickému.“ I z této diskuse je tak dobře patrná změna dobové atmosféry, v níž se hygienickým, dopravním či majetkovým zájmům může nadřadit hledisko starobylosti a „karakteru“ nejvýznamnějších historických prostranství. Jen díky tomu mohla také být v hlasování rady Sakařova regulace nakonec potvrzena.³⁹⁰

Jedním z důsledků aplikace Sakařovy regulace bylo i zboření rozsáhlého renesančního domu U Štupartů čp. 947-I, na jehož místě měl být vystavěn blok nájemních domů. Právě zde si lze nejlépe přestavit, jak by asi úprava Starého Města podle jeho plánu reálně vypadala. „Schválené regulační čáry pro toto území ničí dochovanou situaci nelítostně“, konstatuje Věstník Klubu Za starou Prahu v roce 1911.³⁹¹ „Dům U Štupartů jest situačně důležitý jako řádné uzavření ulice Štupartské a jako soused kostela svatojakubského, jemuž dává vyniknouti vedle své klidné facady.“ Dům U Štupartů se vyznačoval nejen majestátnou renesanční hmotou, ale také rozlehlým nádvořím, které jeho blok provzdušňovalo mnohem více, než úzké dvorky domů, které na jeho místě povstaly. Regulace zemí zde tak paradoxně vytvořila horší hygienické podmínky, nežli byly ty původní. Jedním z argumentů pro zboření domu bylo protažení Štupartské ulice východním směrem, aby se mohl stát kýženu paralelní dopravní

³⁸⁷ Horyna 1998, s. 319-320; Kořán 1997; Piffil 1939.

³⁸⁸ Štech – Wirth – Vojtíšek 1946, s. 15.

³⁸⁹ UPP 1996, s. 194.

³⁹⁰ Obecní věstník 1906, s. 3-4.

³⁹¹ -ft 1911.

trasou pro zachovávanou ulici Celetnou. „Zbytečná 17metrová ulice nejenom že ruší poslední zahrady staroměstské, ale pod heslem „odlehčení“ ulice Celetné ničí vlastně její obchodní význam; že komunikační význam této ulice není zaručen, vyplývá z fakta, že ulice na východě naráží na hotel „U zlatého anděla,“ loni opravený, a na západě ústí do soutěsky kostela týnského,“ říká autor kritického textu. Jeho slova byla prorocká: Hotel nikdy zbořen nebyl a rozšiřování ulice dále nepokračovalo. Na nenaplněnou ambici vytvoření nové přímé ulice mezi Staroměstským náměstím a náměstím Republiky vedle ukazuje nejen blok secesních domů namísto domu U Štupartů, ale také velkorysé pojetí ulice U obecního dvora a „nárožní“ dům čp. 654-I, který dodnes ústí do slepé štítové stěny hotelu U zlatého anděla. Renesanční dům U Štupartů tak z tohoto dobově rozhodujícího bohužel hlediska zanikl zbytečně.

Pokračování staroměstské asanace

(obr. 218-245)

Jeden z největších památkových sporů prvních let 20. století byl sveden o tzv. Starou kolkovnu čp. 922-I v Dlouhé třídě, jejíž barokní průčelí ukrývalo gotický palác s věží a dvorním arkýřem. Argumentace soupisné komise byla tentokrát propracovaná a velmi přesvědčivá. V dopisu sboru obecních starších vyzdvihuje jak nejstarší a nejcennější části, spojené s dobou Václava IV., mezi kterými vyniká „krásný gotický arkýř s ozdobnou polygonální nohou, (..) který jest třetím ze stávajících v Praze ještě gotických arkýřů vůbec,“ tak i jeho barokní prvky, jež jsou „tak charakteristické pro patricijské domy pražské z doby barokní, vlastní naší vinou z Prahy bohužel stále mizící k nenahraditelné škodě celého města, již vůči budoucím generacím nebudeme moci zodpovídati.“³⁹² Umělecko-historické argumenty jsou doplněny neméně závažným soudem urbanisticko-estetickým: „Není to jen historický význam, který činí tuto budovu tak vysoce zajímavou, jest to malebná jeho poloha, jež tvoří překrásný prospekt efektně uzavírající Dlouhou třídu směrem od Eliščiny. V krásném pohledu plné platnosti dochází rázovitá barokní facada domu, lesenami a výborně profilovanými okenními římsami (..) zdobená.“ V argumentaci komise se tak poprvé objevuje architektonická analýza, doplněná estetickým soudem, který kvalitu budovy může dobře osvětlit i laikům. Přes veškerou snahu, podpořenou nejen zásahem vídeňské památkové centrální komise, ale i autorem staroměstského regulačního plánu Josefem Sakařem, který zdárně dokázal budovu do nové situace vkomponovat, se rozlehlý historický objekt zachránit nepodařilo. Jediným výsledkem této

³⁹² Herman 1911, s. 29-31.

veškeré snahy bylo usnesení městské rady, aby průčelí novostavby domu reflektovalo ráz zbořené památky. „*Ve schůzi komise dne 25. května 1905 bylo ještě usneseno, aby se ofotografoval pohled s věží kostela Týnského na kolkovnu, a brzy potom se tato stala obyčejným stavenišťem,*“ konstatuje nakonec lakonicky František Herman ve svých dějinách soupisné komise.³⁹³

Hlavním důvodem, proč se nepodařilo výjimečnou budovu kolkovny uchránit, byla prostá skutečnost, že se nacházela v území zahrnutém do asanační oblasti. Po bouřlivé eskalaci sporu o domy na severní straně Staroměstského náměstí zájem o proměny asanovaného území opět poklesl a se oživil pouze v případě výjimečných staveb, jako byla právě Stará kolkovna. Právě v prvním desetiletí 20. století přitom byly „asanační“ demolice nejintenzivnější a zabíraly postupně čím dál větší plochu Josefova i Starého Města. Do roku 1900 byly zbořeny bloky mezi Staroměstským náměstím a Josefovskou (Širokou) třídou. Roku 1901 je realizována zmíněná demolice Krenova domu čp. 936-I, čímž se definitivně otevřel průhled ze Staroměstského náměstí do nitra asanační oblasti. Roku 1902 začíná demolice severní strany Dlouhé třídy, jejíž součástí je i zmíněná budova Kolkovny, zbořená roku 1905. Ve stejné době se opět rozbíhají demolice centrální části ghetta v okolí Rabínské ulice a Staronové synagogy.

To vše je však jen předzvěst hlavního asanačního náporu, který přichází v letech 1905-1909. Roku 1905 je proražena severní část osy dnešní Pařížské třídy, díky čemuž vznikne průhled od Staroměstského náměstí k Letné. Ve stejném roce je z velké části zbořena Josefovská třída, která byla hlavní a nejvýstavnější ulicí ghetta (západní část bude demolována 1907-08) a zaniká i západní fronta Úzké ulice, která zde odhaleně stála od demolice protější strany v roce 1897. Následně se demolice přesouvají do západní části asanační oblasti. Od roku 1906 probíhá demolice Kaprovy ulice, v roce 1907 jsou zbořeny domy na místě dnešní budovy Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a roku 1908 začíná plošná demolice Platněřské ulice s okolím. Roku 1909 jsou pak demolovány domy v okolí Hampejské ulice u Starého židovského hřbitova.³⁹⁴ Plán Prahy z roku 1909 ukazuje stav, v němž je asanace v podstatě dokončena. Mezi novými bloky přežívají ostrůvky historické zástavby v okolí kostela sv. Ducha (zbořeny budou do roku 1912), na Mariánském náměstí (kde stojí dosud sloužící budova knihovny, jejíž demolice přijde až v roce 1926) a v Anežsko-haštalské čtvrti, kde se asanace protáhne hluboko do 20. století.

³⁹³ Herman 1911, s. 31.

³⁹⁴ Podrobná datace demolic jednotlivých domů viz Bečková 1993, s. 94-116.

Demolované bloky a domy jsou před zbořením většinou zaznamenány jednak na fotografiích Jindřicha Eckerta³⁹⁵ a Jan Kříženeckého,³⁹⁶ jednak na akvarelech Václava Jansy³⁹⁷ či Jana Minaříka.³⁹⁸ Významným zdrojem poznání je samozřejmě i papírový Langweilův model z let 1826-37.³⁹⁹ Jejich svědectví je unikátní a zároveň bolestně neúplné: zachycuje totiž jen domovní průčelí, která musela v mnoha případech skrývat pozoruhodné stopy staletého historického vrstvení.⁴⁰⁰ Přesto z nich lze vytušit kvality a svébytný charakter jednotlivých částí zaniklého města. Vlastní ghetto tvořilo svébytný svět, jehož reálný charakter si lze přes veškerou dochovanou dokumentaci jen těžko s odstupem skutečně představit. Ulice a průchody vytvářely labyrint, v němž se stírala individualita jednotlivých domů ve prospěch celkového intenzivního zážitku. Nesporná malebnost, kterou dnes z fotografií a akvarelů můžeme vyčíst, byla však dobově přehlušena otřesnými životními podmínkami, jaké zde všeobecně vládly. Přesto je zřejmé, že si zanikající svět získal své sympatie: zejména Eckertovy snímky nejsou suchou dokumentační zprávou o odstranění nehygienických objektů, ale poetickým vhladem do atmosféry ghetta, která byla tím silnější, čím více se blížil jeho definitivní zánik.

Vnější vzhled domů v ghettu a okolí byl výsledkem přestaveb po pogromech a požárech, z nichž nejničivější byl ten z roku 1754, kterému navíc předcházelo kompletní vyrabování ghetta po vyhnání Židů z Prahy v roce 1744.⁴⁰¹ Strohá průčelí domů na fotografiích ukazují zmíněnou proměnu dobového vkusu, která se na přelomu 18. a 19. století odehrála. Díky ní je většina domů vizuálně sjednocena jednoduchým klasicistním výrazem, který bohužel patrně následně přispěl k vytvoření představy o ghettu jakožto o umělecky nezajímavé a architektonicky nehodnotné oblasti. Nacházely se zde však i stavby, jejichž architektonická kvalita musela být zřejmá na první pohled. Jednoznačnou uměleckou ztrátou byl zánik Cikánské synagogy, jejíž výstavba proběhla po roce 1623.⁴⁰² Velmi nešťastná byla demolice barokních domů, z nichž některé mohly výstavností a rozlohou konkurovat svým staroměstským sousedům (viz například dům čp. 155-156-V v okrsku Staré školy).⁴⁰³ Velkou ztrátou byla demolice výstavného Baševiho paláce čp. 73-V, jehož arkádové nádvoří z 20. let

³⁹⁵ Přikrylová 2017.

³⁹⁶ Fond je uložen v AHMP.

³⁹⁷ Státníková - Polák 2008.

³⁹⁸ Státníková - Polák 2009.

³⁹⁹ Bečková 1996; Kubiček – Paul 1961.

⁴⁰⁰ Dějiny Židovského města podrobně zpracovala Milada Vilímková – Vilímková 1990. Stavebnímu vývoji ghetta se nejpodrobněji věnovala Hana Volavková – Volavková 1947.

⁴⁰¹ Volavková 1947, s. 43-49.

⁴⁰² Volavková 1947, obr. příl. 21-22.

⁴⁰³ Volavková 1947, obr. příl. 36-38.

17. století bylo srovnatelné s nejvýznamnějšími šlechtickými rezidencemi své doby.⁴⁰⁴ Velmi zajímavou stavbou byl i dům na nároží Jáchymovy a Úzké (dnešní Maiselovy) ulice, který svou kompozicí vyvážel na rohu ulic malé náměstí.⁴⁰⁵ Právě tato stavba nejlépe dokládá absurdnost principu plošné asanace bez možnosti ponechání jednotlivých staveb nebo jejich cenných částí. Porovnání historického stavu se současným ukazuje, že alespoň část tohoto malebného architektonického řešení bylo možno do nové situace bez problémů zakomponovat.

Jestliže labyrint ghetta mohl stísněností a nepřehledností ve své době rozpoznání kvalit komplikovat, přilehlé staroměstské ulice se svým charakterem nijak nelišily od částí, za jejichž zachování se orodovalo. Valentinské náměstí, do nějž ústily hlavní ulice Josefovská a Kaprova, mohlo svou malebností konkurovat některým zákoutím Malé Strany. Kaprova ulice, jejíž demolice proběhla bez větší pozornosti v roce 1907, byla historickou třídou, jejíž renesanční a barokní měšťanské domy svým charakterem odpovídaly domům v zachovávaných částech Starého Města.⁴⁰⁶ Naprosto výjimečná pak byl ulice Platněřská, která se vyznačovala intaktně dochovaným souborem renesančních měšťanských domů, jenž v Praze neměl obdoby.⁴⁰⁷ S jejím zničením se i po stu letech lze smířit jen velmi těžko, přestože nevyhnutelnost její demolice byla dána nejen příslušností do asanačního obvodu, ale také připravovanou stavbou nové budovy radnice, která měla vyplnit prostor mezi Platněřskou, Linhartskou a Mariánským náměstím.⁴⁰⁸

Asanace bloku mezi Platněřskou a Kaprovou však přinesla také zvrát, který významně proměnil možné chápání historické hodnoty bouraných domů. Při demolici domu Andělské koleje čp. 16-I, jehož průčelí bylo obráceno do Mikulášského náměstí (dnešní náměstí Franze Kafky), byl v jeho nitru nalezen unikátně dochovaný trojpodlažní románský dům. Přesvědčivost nálezu byla taková, že se podařilo bourání domu zastavit a románské torzo tak zůstalo jako jediná část bloku zachováno. Tato událost byla podrobně reflektována jak soupisnou komisí, tak Klubem Za starou Prahu. Zaznamenaný popis průběhu nálezu a následných opatření je velmi zajímavou sondou do samotného procesu asanace.⁴⁰⁹ Návrh demolice domu byl podán v listopadu 1908. K posouzení byla ustanovena stavební komise, jejímiž členy se stali i konzervátor Jan Herain a ředitel městského musea Břetislav Jelínek. Proti samotné demolici nebyly vzneseny žádné námitky, avšak bylo stanoveno, že „*veškeré cenné*

⁴⁰⁴ Volavková 1947, obr. příl. 45.

⁴⁰⁵ Volavková 1947, obr. příl. 53.

⁴⁰⁶ Bečková 2005a, s. 78-85.

⁴⁰⁷ Bečková 2005a, s. 72-75.

⁴⁰⁸ Původně měla novostavba zasáhnout i blok mezi Platněřskou a Kaprovou – viz Chytil 1912, s. 40.

⁴⁰⁹ Chytil 1912, s. 39-48

zbytky a starožitnosti atd. bud'ěž opatrně vybourány a odevzdány městskému museu,“ přičemž výslovně byly zmíněny „dvě travé gotického klenutí“ v přízemí a „ze sklepa sloup z doby románské.“⁴¹⁰

Z této stručné zmínky je zřejmé, že si komise byla vědoma minimálně dvou historických stavebních etap objektu. Za cenné však byly považovány jen ty části, které byly nějak umělecky či kamenicky ztvárněny. Otázka, zda by románský sloup nemohl nést také románskou klenbu, tak v první fázi zjevně položena nebyla. Povolení k demolici bylo vydáno 1. prosince 1908 a již 3. prosince byl dům spolu se svými sousedy předán podnikatelům ke zboření. Zkraje ledna 1909 byly „sneseny gotické klenby“, načež se opět sešla komise, aby prozkoumala zbytky domu. Komise, v níž byl tentokrát vedle Jana Heraina i Luboš Jeřábek, doporučila, aby „*místnost ve sklepě klenutá do čtyř pásů z kvádrového zdiva, spočívajících na sloupu z pískovce, zdobeného hlavicí typu Staroboleslavského, jako stavitelská památka z doby románské byla zachována a přístupnou učiněna.*“ Následně pokračovalo bourání do dubna 1909, kdy bylo náhle shledáno, že „*zdivo celého zbytku domu, pozůstávajícího v půdorysu ze dvou prostor, jest románské a že zde v zříceninách zachován jest vlastně úplný dům románské periody, adaptovaný v době gotické.*“ Tento nepředvídaný objev pak „*vzbudil pozornost nejen kruhů odborných, ale i veškerého obecnstva, časopisectvo ilustrované i denní sledovalo jej s plným zájmem.*“⁴¹¹

Právě tento moment byl zřejmě klíčový. Novinářský zájem pomohl rozšířit povědomí nejen o cenném nálezu, ale i o významné skutečnosti, že se za novější fasádou domů mohou ukrývat významné starší etapy, které při plošné demolici nevratně zanikají. Snad i tento veřejný zájem přispěl k tomu, že se městská rada rozhodla zajistit odborné ohledání objektu, na jehož základě byla demolice prozatím zastavena. Torzo domu bylo zabezpečeno proti dalšímu chátrání a soupisná komise pověřila Kamila Hilberta vypracováním projektu restaurování domu. Projekt byl dokončen v prosinci 1910 a následně publikován ve zprávách soupisné komise. V červnu 1911 byl projekt restaurování prezentován na místě samém zástupcům, magistrátu, stavebního úřadu, sboru obecních starších a také sousedů, kterým neupravené torzo dlouhodobě vadilo. Jednání neskončilo jednoznačným závěrem, neboť své zastánce zde našla jak idea rekonstrukce, tak požadavek na odstranění domu. Rozhodujícím se stalo jednání technické komise v červenci 1911, která doporučila, aby „*zachována byla pouze místnost sklepní, a to takovým způsobem, aby nad povrchem ulice existence nebyla nijak vyznačena,*“

⁴¹⁰ Chytil 1912, s. 39.

⁴¹¹ Chytil 1912, s. 40.

příčemž v tomto směru bylo upraveno i zadání pro Kamila Hilberta, který jej pochopitelně rozhořčeně odmítl. Toto stanovisko potvrdila i městská rada a dům byl v noci z 2. na 3. srpna 1911 zbořen.⁴¹²

Celý případ byl podrobně popsán ve Věstníku Klubu Za starou Prahu z listopadu 1911. Demolice „*nejstaršího obytného domu v Praze*“ zde byla právem označena za zbytečnou: dům byl v městském majetku, nacházel se na budoucím veřejném prostranství, takže nebránil žádné zamýšlené novostavbě a nepřekážel ani z dopravních či jiných utilitárních důvodů. „*Již způsob zboření domu číslo 16/I takřka podloudně, v noci, aby – jak se případně vyjádřil „Prager Tagblatt“ – nebyl zvířen prach v hmotném i přeneseném smyslu, ukazuje zlé svědomí, jež nemá jiných důvodů než přesilu, ale přece se obává veřejného mínění a odborného úsudku,*“ píše Bohumil Hypšman ve Věstníku Klubu. „*Zboření domu lze nazvati barbarským a nepředloženým činem,*“ neboť tu byl „*zachován doklad z doby, kdy Praha nebyla ještě městem, architektura profánní, svého stáří v Praze jediná a při tom umělecky významná,*“ hořce dodává.⁴¹³ Logický, avšak naštěstí mylný předpoklad, že se jednalo o jediný příklad románského domu, dodal případu na naléhavosti. Díky novinové publicitě, poměrně dlouhé době existence torza i podivnému nočnímu odstranění se z případu stal veřejně známý precedens, na který se bylo možno odvolávat v dalších obdobných sporných kauzách.

⁴¹² Chytil 1912, s. 40-41.; Hypšman (Hübschmann) 1911 (zde je patrně nesprávně uvedeno datum demolice 2. - 3. července, nikoli srpna).

⁴¹³ Hypšman (Hübschmann) 1911, s. 25.

Soudobá architektura a historické město na počátku 20. století

Pluralita architektonických proudů kolem roku 1900

Prahu přelomu 19. a 20. století lze patrně ze všeho nejlépe charakterizovat jako město v bouřlivém a rozporuplném přerodu, jež byl na první patrný nejen v rámci všudypřítomné fyzické přeměny města, ale také – a zejména – na poli vyhrocených a protichůdných architektonických ideových proudů. Zájem o město a jeho budoucnost se stával čím dál více doménou architektů a uměleckých historiků, díky čemuž se diskuse o charakteru města postupně přenesly z denního tisku na pole odborných architektonických časopisů. Z hlediska přístupu k architektuře se v prvním desetiletí 20. století ustálily a poměrně jasně prokreslily tři názorové přístupy, které na město pohlížely komplexními, avšak v principu značně rozdílnými způsoby.

Za nejstarší a zpočátku jednoznačně dominující lze označit proud domácí historizující architektury, jehož představitelé, jako například Antonín Wiehl, Jan Koula, Antonín Balšánek, Osvald Polívka či Josef Fanta, byli sdružení kolem časopisu *Architektonický obzor* a patřili na přelomu století k prominentním architektům soukromých i veřejných budov v Praze. Nástup modernistických tendencí, spojených v Praze s působením Friedricha Ohmanna a zejména s příchodem Jana Kotěry, přinesl vytvoření výrazné názorové alternativy, která se velmi rychle proměnila v ostře deklarovaný generační protipól převládajících historizujících principů. Reflexi díla autorů, kterými byli vedle Kotěry zejména Otakar Novotný, Josef Gočár, Pavel Janák, Josef Chochol či Vlastislav Hofman, přinášejí zejména projekty a texty publikované v časopisech *Volné směry* a *Styl*. Pro diskuzi o charakteru a zachování historického města bylo klíčové založení Klubu Za starou Prahu (1900), který shromáždil aktivní bojovníky za historický charakter města a vytvořil tak jasně definovanou a organizovanou názorovou platformu, se kterou museli ostatní zúčastnění napříště vážně počítat, jak dokládají publikace Klubu a zejména klubovní věstník, vydávaný od roku 1910.

Rozdílná východiska zmíněných názorových skupin jsou na první pohled zřejmá a jasně čitelná. Dobové texty nás informují o jejich ideových rozporech i osobních rozepřích, které jdou mnohdy za hranici vlastní architektury. Všechny tři proudy však v sobě měly i přirozenou názorovou pluralitu, která se postupem doby různě proměňovala a znejasňovala jejich případné jednoznačné vyznění. Neméně zásadní je průběžné sblížování či sdružování těchto proudů, které se ze zpětného pohledu může zdát až jako překvapivé, jak dokládá zejména pozoruhodné

spojení ochránců historického města s generací mladých moderních architektů, k němuž došlo na půdě Klubu Za starou Prahu na sklonku prvního desetiletí 20. století. S postupem času je také zřejmé slábnutí původně velmi sebevědomého historizujícího proudu, které asi nejlépe ilustruje dobový spor o honosnou novostavbu Obecního domu. Právě tato budova však také nejlépe dokládá, nakolik se přístup historizujících tvůrců pod vlivem nových tendencí proměňuje: do jejich repertoáru se včleňují i zcela soudobé motivy a principy, které mohou být nečekaně kombinovány s osvědčeným historickým tvaroslovím, díky čemuž vznikají pozoruhodné architektonické variace.

Přes veškerou rozdílnost deklarovaných přístupů je tak zřejmé, že skutečná situace byla složitější a mnohem méně jednoznačná. Existují bezpochyby klíčové postavy, které lze s jednotlivými tendencemi jednoznačně ztotožnit. Stejně tak ale můžeme sledovat tvůrce, kteří mezi nimi různě oscilují a pokoušejí se dobové linie různým způsobem zkombinovat a propojit. Překotné architektonické dění prvních dvou desetiletí tak názorně ukazuje, že zmíněné tendence je třeba chápat spíše jako názorové póly, které nelze posuzovat izolovaně a bez vědomí kontextu ostatních dobových proudů: pouze tak se lze alespoň částečně přiblížit komplexnímu pohledu na složitou situaci prvních dvou desetiletí 20. století.

Neméně důležitým hráčem na poli architektury však zůstávala i politická reprezentace města, která schvalovala zastavovací plány a zadávala stavby nevýznamnějších veřejných budov. Lze říci, že právě v této době byla role radnice v kontextu rodící se metropole historicky nejvýznamnější: Praha sice byla „královským hlavním městem“, avšak tento titul se nijak výrazně nepromítal do stavební aktivity císařského eráru ani jiných státních institucí. Funkční užitelnost erárních staveb musela značně kontrastovat se zjevnými ambicemi městské reprezentace i soukromých stavebníků, jejichž velkorysé budovy postupně obestavovaly hlavní třídy a mnohdy razantně vstupovaly i do sevřené zástavby historických čtvrtí. Nejvýznamnějším symbolem sebevědomí města byly v tomto směru soutěže na Staroměstskou radnici, které se konaly v letech 1899-1900, 1905 a 1908.

Nová zástavba asanační čtvrti
(obr. 246-263)

Asanační plán, jenž byl východiskem pro vznik nové čtvrti, určoval půdorys bloků i velikost parcel, avšak nijak blíže se nezabýval charakterem jednotlivých domů. Jejich vzhled

byl přitom pro charakter nového Josefova zásadní, což si zjevně uvědomovali i někteří reprezentanti města. „*Když se odůvodňovala assanace, bylo zejména již na to poukazováno, že je nutno, aby na místě starého, neurovnaného města povstala čtvrť nová, která by vzhledem svým i architektonikou svoji odpovídala důstojnosti naší Prahy a aby vedle stávající staré, historické části povstala část nová, jež by odpovídala modernímu postupu naší technické inteligence a při níž by se přihlíželo k svéráznému rázu této čtvrti,*“ konstatuje na jednání městské rady dne 27. 11. 1899 radní Scheiner.⁴¹⁴ Asanační komise proto vyslovila návrh, aby „alespoň v hlavní velké třídě, která se brátí bude od radnice až na nábreží, byly vyhotoveny stavebním úřadem, resp. povolánými umělci zvláštní fačady průčelí, což by zajišťovalo, že na této ulici povstane velkolepá čtvrť, která bude v souhlasu s ostatním starobylym a též krásným rázem Prahy.“ Návrh však přijat nebyl a řešení průčelí domů zůstalo zcela v gesci jednotlivých stavebníků, což mělo mít pro architektonický výraz celé čtvrti velmi zajímavé důsledky.

Plán Prahy z roku 1909 dokládá dobově banální, avšak pro nás s odstupem let velmi zajímavou skutečnost. Přestože plán zachycuje asanační oblast v plném proudu demolic, nalezneme zde jen málo míst v nezastavěném provizoriu. Princip rychlé zástavby na parcelách po zbořených domech, který se uplatnil již na „vzorovém“ nárožním domě na rohu asanační (Pařížské) třídy a Staroměstského náměstí, byl uplatňován i při demolicích v letech 1901-1909. S výjimkou několika bloků, rezervovaných pro veřejné budovy, byla nová zástavba tvořena výlučně činžovnými domy na pravidelných parcelách. Velikostí i obytnými standardy patřily domy mezi nejvýstavnější reprezentanty svého druhu v celém pražském souměstí. Jejich autory byli většinou architekti, kteří představovali velmi kvalitní dobový standard. S výjimkou některých domů v Pařížské, které postavili Jan Koula (1073-I) či Jan Vejrych (68-V), zde většinou nenalzáme jména, která by byla známa z významných dobových realizací či architektonických diskusí.⁴¹⁵ Tato skutečnost však měla pro charakter čtvrti i jednotlivých ulic a bloků pozoruhodné důsledky. Výstavba nových bloků byla v návaznosti na demolice postupně realizována od roku 1900 až do roku 1914 s tím, že většina novostaveb spadá do období let 1902-1910. Během celé doby se nemění výšková ani půdorysná regulace, takže nově vzniklá čtvrť působí velmi kompaktním dojmem. Co se však proměňuje rychle a různorodě, je architektonický výraz domovních průčelí, jejichž stylové vyznění doznává výrazných inovací a proměn.

⁴¹⁴ AMP, Magistrát hlavního města Prahy I., Protokoly sborů městské správy, inv. č. 789, Protokol ze zasedání sboru obecních starších 27. 11. 1899. Za poskytnutí zápisu z jednání městské rady děkuji Haně Svatošové.

⁴¹⁵ Švácha 1985, s. 37.

Důvod této různorodosti je jednoduchý. Během zmíněných let se vedle pevně zakořeněných historizujících proudů objevuje architektonická moderna, která se díky přelomovým realizacím Friedricha Ohmanna, Jana Kotěry či Josefa Záscheho rychle etabluje jako plnohodnotná architektonická varianta pro veřejné i soukromé budovy. Absence velkých architektonických jmen byla v tomto případě pro asanační čtvrť svéráznou výhodou: jednotliví autoři se většinou nesoustředili na svůj osobní výraz, ale ochotně přebírali tendence, které jim dobový kvas překotně nabízel. Její zástavbu tak lze chápat jako sice nepřímé, ale možná o to zajímavější zrcadlo tohoto velkého architektonického zápasu.

Na počátku výstavby jsou vlajkovou lodí asanační zástavby historizující stavby, jimž vévodí monumentální novobarokní výraz, reprezentovaný například výstavným Koulovým domem čp. 1073-I v Pařížské ulici z let 1901-1902.⁴¹⁶ Již v roce 1902 se však ke slovu dostává florální secese, v jejímž duchu přetváří v průběhu výstavby plánované novorenesanční průčelí sousedního domu čp. 1075-I Matěj Blecha.⁴¹⁷ Nástup nových tendencí nicméně automaticky neznamenal jejich vítězství, jak dokládá honosný eklektický dům čp. 68-I Jana Vejrycha z let 1903-04⁴¹⁸ s goticko-renesanční historizující fasádou či nedaleký dům Josefa Blechy čp. 97-V na nároží Pařížské a Široké z roku 1905,⁴¹⁹ za jehož gotizujícím průčelím s nárožní hradní věží se ukrývá jedno z nejkrásnějších secesních schodišť v Praze. Eklektické zmatení jazyků však nemůže zastírat rychlou proměnu dobové atmosféry, která je z domů jasně čitelná a která se často mění i v průběhu jedné ulice.

Výše zmíněné domy se nacházejí v jižní části Pařížské třídy, kde proběhly demolice v letech 1898-99 a kde se tak mohlo stavět od roku 1900. Blechův eklektický nájemní dům na rohu Pařížské a Široké již otevírá novou část ulice, otevřenou díky průlomem starou zástavbou v roce 1905. Severní část Pařížské tak vzniká v letech 1905-06 a vyznačuje se kombinací secese a eklektického historismu, který se projevuje zejména v malebné kompozici střešních štítů a věží. Jejich pojetí je zjevným odrazem dobové snahy o záměrnou malebnost, která pozoruhodně kontrastuje s inženýrským duchem první asanační etapy. Vrcholem této tendence je dům čp. 98-I na nároží Pařížské třídy, postavený v letech 1906-07 podle projektu architekta Richarda Klenky z Vlastimilu a stavitele Františka Weyra.⁴²⁰ Nutnost reagovat na komplikovanou urbanistickou situaci střetu asanační třídy s ostrůvkem původní zástavby v okolí Staronové

⁴¹⁶ UPP 1996, s. 532-533.

⁴¹⁷ UPP 1996, s. 533-534.

⁴¹⁸ UPP 1996, s. 563.

⁴¹⁹ UPP 1996, s. 563-564.

⁴²⁰ Svoboda – Lukeš – Havlová 1997, s. 18.

synagogy zde vedla k pozoruhodné kompozici, v níž se postupným asymetrickým skládáním jednotlivých částí podařilo vytvořit iluzi historické rostlé stavby, která vytváří přirozený přechod mezi velkoměstskou atmosférou Pařížské ulice a intimním měřítkem uličky mezi Staronovou s Vysokou synagogou.

Ve stejné době, tedy v letech 1902-1905, se staví domy ve východní partii centrální části obvodu mezi ulicemi Věžeňskou, Dušní, Dlouhou a Kozí. Všechny zdejší domy se vyznačují různou mírou kombinace historismu a secesní stylizace, která je hlavním jednotícím výtvarným prvkem této oblasti. Díky výše zmíněné návaznosti nové uliční sítě na původní rostlou historickou urbánní strukturu zde vzniká řada ulic, které se paprskovitě rozbíhají z křižovatek, jež jsou komponovány jako malá náměstí, do nichž se obracejí seříznutá čela bloků. Nárožní domy, které takto vznikaly, patřily bezpochyby k nejvyhledávanějším, neboť jejich byty měly velmi dobré osvětlení a zejména žádanou orientaci téměř všech místností do ulice. Principem paprskovitých ulic, ústících do křižovatek s jednotně komponovanými nárožními, jako je rozhraní ulic Věžeňské, Dušní a V Kolkovně či nároží Dlouhé a Kozí, vznikla pozoruhodná iluze „boulevardů“, které zdánlivě procházely celou čtvrtí a různě se křížily způsobem, který vzdáleně upomínal na obdobná velkorysá pařížská hausmannovská řešení. Právě zde je tak asanační čtvrt' asi nejbližší svému velkému francouzskému vzoru, přestože princip blokové skladby i výzdoba domů nemají s pařížskými předlohami nic společného.

Překvapivě odlišným charakterem se vyznačuje ulice Maiselova, jejíž zástavba jižně od Široké vznikla převážně po roce 1906. Její zvláštní zakřivený průběh je ozvěnou rostlé trasy původních uliček Úzké a Rabínské. Kombinací zakřiveného půdorysu s jednotně řešenými vysokými domy završenými štíty zde vznikla pozoruhodná iluze malebnosti, která jakoby chtěla naplnit dobové teze Camilla Sitteho o žádoucím výtvarném charakteru nově zakládáných ulic a čtvrtí. Přestože je z výše nastíněné geneze asanace zřejmé, že nepravidelnost půdorysu zde byla způsobena spíše inženýrskými nežli architektonickými potřebami, výsledek je poměrně působivý. Maiselova ulice je zjevným protipólem ideje přímých tříd, která ovládla většinu nové asanační zástavby. V kontextu nové okolní zástavby je tak ulice překvapivou upomínkou na minulost, vůči níž se asanace jinak velmi ostře vymezila. Skutečnost, že je Maiselova svým průběhem paralelní alternativou nové přímé Pařížské ulice, tento zvláštní kontrast ještě dále podtrhuje.

Velmi zajímavý způsobem zformovala asanační zástavba pobřeží Vojtěšské čtvrti, která byla jako jediný novoměstský okrsek do asanace zahrnuta. Stejně jako v případě Josefova a Starého Města, i zde lze jen litovat zániku původní historické struktury, která – podobně jako

v Petrské čtvrti – malebně koexistovala s řekou a četnými mlýny. Asanační plán nahradil rostlou zástavbu několika stroze geometrickými bloky, takže z původní čtvrti zůstal jen kostel sv. Vojtěcha s bezprostředním okolím. Vytyčení nového nábřeží zde umožnilo vznik souvislé fronty činžovních domů, jejíž půdorysná linie byla lehce konkávně zalomena. Domy, které jinde byly situovány do sevřených ulic, tak dostaly možnost velkorysého architektonického vyznění, které z nábřeží učinilo jakousi spektakulární „výkladní skříň“ celého asanačního podniku. Suverénní zvládnutí vztahu města a řeky zde vytvořilo celek, který patří k nejlepším příkladům pražského velkoměstského urbanismu přelomu 19. a 20. století.

Jestliže bloky v centrální části ghetta byly demolovány a stavěny víceméně najednou, v okrajových staroměstských partiích byl průběh komplikovanější, což se propsalo i do architektonického výrazu novostaveb. Názorným příkladem je v tomto směru Kaprova ulice, která byla jako klíčová městská třída chápána již v 70. letech 19. století, avšak k jejíž kompletní přestavbě došlo až v prvním desetiletí 20. století. V asanačním plánu byla Kaprova nejen výrazně rozšířena a narovnána, ale také navýšena. Historické domy se tak nacházely v ploše budoucí třídy a zároveň několik metrů pod její plánovanou úroveň. Komplikované terénní podmínky by právě zde logicky předpokládaly promyšlený postup demolic a nové výstavby. Snad její lukrativní pozice či předpokládaný význam však vedly k tomu, že zde první novostavby vznikaly bez vzájemné koordinace.

Nejstarší novostavbou v ulici byl zmíněný neorenesanční nárožní dům „Na Kocandě“ čp. 71-I z let 1885-86. Prvním počinem, postaveným v souvislosti s asanací, byl novorenesanční dům „U tří kaprů“ čp. 49-I, jehož plány vznikly v roce 1897. Jeho stavební čára byla dána regulací z roku 1893, která již navazovala na schválený asanační plán.⁴²¹ Dobové snímky ukazují, v jak bizarní situaci se dům nacházel: byl postaven jako solitér na zvýšeném terénu, který neumožňoval jiný přístup než po provizorním schodišti na historickou úroveň ulice, která jinak zůstávala nezměněna. Další výrazný zásah přišel v letech 1900-1902, kdy byly postaveny domy čp. 18-V a 19-V.⁴²² Jestliže řadový dům čp. 19-I představuje poměrně běžnou historizující novobarokní produkci, dům čp. 18-I na nároží Žatecké a Kaprovy patří k ambicióznějším architektonickým počínům. Jeho autor Jiří Stibral mu dal podobu dramaticky komponované eklektické stavby, které dominuje nárožní válcová věž završená hrázděným ochozem a výraznou jehlancovou střechou. Řešení, jež v principu navazuje na soudobé opulentní eklektické domy v Pařížské, zde opět vstoupilo do rostlé historické situace, což

⁴²¹ Praha Staré Město 1978.

⁴²² UPP 1996, s. 559-560.

přineslo pozoruhodné důsledky. Romantická kompozice věže, která díky své výšce na několik málo let výrazně dominovala svému okolí, zvláštním způsobem srostla s pitoreskním charakterem historické zástavby, jak hezky dokládá akvarel Jana Minaříka z roku 1906.⁴²³

Domy čp. 15-V a 16-V na protějším nároží Kaprovy a Žatecké vznikly podle projektu bratří Neugebauerových a stavitele F. Pohla v letech 1905-06 a jsou tak jen o pár let mladší, než Stibralova romantická kompozice.⁴²⁴ Přesto reprezentují zcela jiný architektonický svět. Pravidelný rastr průčelí, evokující jeho ideální konstrukční systém, reliéfní geometrické modernistické tvarosloví, doplněné keramickými reliéfy (sochař Richard Luksch) i celkový velkoměstský charakter domů s dvoupodlažním parterem, elegantně zaobleným nárožím a segmentovými prosklenými arkýři – to vše je odkazem na soudobé modernistické ideje, které v na počátku století reprezentovala zejména skupina vídeňských žáků Otto Wagnera. U nás zatím nepříliš známým projektantům⁴²⁵ se tak podařilo poprvé v asanační oblasti představit typ ryze modernistického činžovního domu, který bude v Kaprově ulici východiskem nejen pro stavby postavené v letech 1913-15 (viz čp. 40-I od Karla Jandy na nároží Kaprovy a Žatecké z let 1913-14 či sousední čp. 42-I od Matěje Blechy z let 1914-15), ale dokonce i pro novostavby z počátku 20. let, jak dokládá dům čp. 45-I na nároží Kaprovy a Žatecké, který vznikl v letech 1920-21 podle projektu Bohumila Hypšmana. Díky této pozoruhodné převládající architektonické jednotě tak lze ústřední část Kaprovy ulice chápat jako jakousi ideální třídu, jejímž východiskem se staly modernistické tendence prvního desetiletí 20. století a která vytvořila plnohodnotnou alternativu triumfálního eklektismu o pouhé jedno desetiletí starší hlavní asanační Pařížské třídy.

V jádru asanační oblasti se obdobné modernistické tendence téměř neprojevíly, což bylo dáno nejen naznačeným časovým průběhem demolice a novostaveb, ale patrně i převládajícím svébytným vkusem stavebníků činžovních domů. O to radikálněji však jejich ojedinělí reprezentanti působí. Nejranější a nejvýznamnějším je pochopitelně rozsáhlá novostavba nakladatelského domu Jana Štence od Otakara Novotného z let 1909-11.⁴²⁶ Jeho působivá cihlová architektura je ozvěnou studijních cest do Holandska, které Novotný podnikl se svým učitelem Janem Kotěrou. Spojení ostentativně holých cihlových stěn s jemnými a rafinovanými

⁴²³ Státníková – Polák 2009, s. 46.

⁴²⁴ Svoboda – Lukeš – Havlová 1997, s. 22.

⁴²⁵ Vzhledem k účasti sochaře Richarda Luksche, který byl absolvent mnichovské akademie výtvarných umění, členem vídeňské Secese a častým spolupracovníkem Otto Wagnera lze důvodně předpokládat, že projekt byl do Prahy dodán z Vídně či jiného soudobého německého kulturního centra. Za upozornění na tuto významnou skutečnost děkuji Rostislavu Šváchovi.

⁴²⁶ Švácha 1985, s. 71-75.

náznaky klasických motivů zde může být právem chápáno jako manifest nové architektury, jejíž tvůrčí hledání kontrastuje se stereotypním opakováním historických prvků na sousedních budovách. Urbanistická kázeň, s níž se Novotného rozlehlý komplex začlenil do asanační situace, však tyto budovy navzdory všem stylovým rozdílům sjednocuje a podřizuje celkové ideji blokového kompaktního města.

Druhá nejvýznamnější josefovská modernistická intervence, dům Židovského pohřebního bratrstva Chewra-Chadisha čp. 36-V a 37-V v Široké ulici od Bohumila Hypšmana (1910-11),⁴²⁷ balancuje na hraně konceptu blokové zástavby a soliterních staveb, díky čemuž se jeho wagneriánská geometrická fasáda mohla uplatnit ve vší radikalitě a působivosti. Stejnou výhodu soliterní pozice má i novostavba rodinného domu čp. 43-V v Břehové ulici jiného Wagnerova žáka, Antonína Engela,⁴²⁸ která se účelem i měřítkem vymyká běžnému charakteru asanační zástavby. Engelovým dílem je i sousední blok úřednických nájemních domů čp. 40-V z roku 1911,⁴²⁹ který zabírá téměř celý blok mezi ulicemi U starého hřbitova a Břehovou. Jednotný vzhled Engela bloku narušuje pouze dům čp. 41-V, jehož průčelí se obrací do malého náměstíčka vedle Staronové synagogy.

Dům se vyznačuje obdobným modernistickým jazykem, jako zmíněné stavby Bohumila Hypšmana či Antonína Engela. Dramatická kompozice ústřední partie završené štítem i znatelně větší důraz na výzdobu průčelí však naznačují, že výraz novostavby zde poněkud slevil ze strohých pravidel wagneriánské estetiky. Pro porozumění rychlým dobovým proměnám vkusu jsou v tomto případě významná jména autorů, kterými byli Richard Klenka z Vlastimilu a František Weyr – tedy titíž tvůrci, kteří o pouhých pět let dříve realizovali nedalekou romantickou historizující kompozici na rohu Pařížské třídy a uličky při Staronové synagoze. Rychlá reakce eklektických tvůrců na nástup nové architektury je patrně nejlepším důkazem jejího dobového významu. Soubor modernistických intervencí byl následně doplněn ohradní zdí židovského hřbitova od Bohumila Hypšmana z roku 1911 a později ještě novostavbou obytného domu čp. 248-V uvnitř hřbitovního bloku od stejného autora z let 1928-29.

Je otázkou, zda koncentrace raně modernistických staveb v okolí Starého židovského hřbitova byla výsledkem promyšlené úvahy, nebo spíše pouhého faktu, že zdejší domy byly zbořeny později, díky čemuž mohly nové budovy reflektovat proměnu dobového architektonického názoru. Jednotný architektonický výraz nicméně dává oblasti zvláštní

⁴²⁷ UPP 1996, s. 560-561.

⁴²⁸ UPP 1996, s. 562; Svoboda – Lukeš – Havlová 1997, s. 24.

⁴²⁹ UPP 1996, s. 561; Svoboda – Lukeš – Havlová 1997, s. 24.

charakter, který je plnohodnotnou alternativou eklektické zástavby. Způsob, jakým byly modernistické stavby vsazeny do těsného sousedství starobylého hřbitova, je suverénní a zároveň urbanisticky i architektonicky jednoznačně přesvědčivý. Soubor staveb ukazuje, jak by zástavba bývalého ghetta asi vypadala v případě, že by se realizovala o pouhé jedno desetiletí později. Dům čp. 869-I v Bílkově ulici (1911-12) nebo ucelený soubor domů v ulici U staré školy (čp. 112-115-I), postavený v letech 1912-13,⁴³⁰ dokládají, že modernistické poselství našlo rychle odezvu v běžné stavební produkci. Právě zde si můžeme reálně uvědomit, v jak křehké a proměnlivé architektonické situaci překotná zástavba ghetta vznikala – a jak cenným autentickým svědectvím o tomto bouřlivém období ve skutečnosti je.

Novobarokní dialog s historickým městem

(obr. 264-282)

Zrod a rozvoj moderny je bezesporu fascinujícím fenoménem, jehož charakteristika napomáhá porozumět zlomu, který se ve výtvarném i architektonickém světě na přelomu století odehrál. Nástup „nového slohu“ byl mnohými již dobově vnímán jako očekávaná změna, která měla pro domácí architekturu určit zcela nový směr.⁴³¹ Ze zpětného pohledu se počátky moderny právem jeví jako začátek příběhu, který se vyznačuje neustálým architektonickým hledáním a který vrcholí pozoruhodným meziválečným avantgardním vzepětím.⁴³² Stejně tak je ovšem možno modernistické pokusy chápat jako jeden z proudů, který utvářel složitou situaci počátku století a který se - alespoň zpočátku – nemohl kvantitou ani různorodostí vyrovnat převládajícím historizujícím výtvarným tendencím.

Odsudek historismu, který byl jedním z pilířů nových architektonických proudů, bohužel v důsledku znejasnil a v mnohém i zkreslil dobovou architektonickou situaci. Ta se ani zdaleka nepodobala neplodné poušti, za jakou mohla být nastupující generací považována. I letmé nahlédnutí do Architektonického obzoru, který byl hlavní tribunou poslední generace historistů, ukazuje sebevědomí i nespornou kvalitu, kterými se tento výtvarný názor vyznačoval. Na přelomu století se vítězství tohoto směru muselo zdát nezpochybnitelné. Měl propracovaný výtvarný názor, jehož východiskem se kolem roku 1900 stalo zejména novobaroko.⁴³³ Měl své

⁴³⁰ Svoboda – Lukeš – Havlová 1997, s. 34-36.

⁴³¹ Mádl 1900.

⁴³² Švácha 1985.

⁴³³ Genezi a proměny novobaroka recentně skvěle zpracoval Jindřich Vybíral – viz Vybíral 2013.

vůdčí osobnosti (Friedrich Ohmann), silné domácí architektonické postavy (Jan Koula, Václav Roštlapil, Osvald Polívka), i architektky-urbanisty, kteří promýšleli vizi budoucí Prahy (Antonín Balšánek). Dokázal suverénně zvládnout všechny druhy zakázek, od činžovních domů, které definovaly běžnou produkci, přes výstavné domy na hlavních třídách, jež se staly synonymem velkoměstskosti, až po veřejné stavby, které byly v prvním desetiletí přednostně zadávány právě architektům tohoto výtvarného proudu.

Z hlediska architektonických možností měl navíc novobarokní historismus své výhody. Zájem jeho architektů se často nesoustředil jen na ztvárnění průčelí, ale – v souladu s principy architektury 17. a 18. století – na vnější plastickou hmotovou kompozici budovy, což mohlo platit nejen pro solitérní či nárožní stavby, ale také pro řadové činžovní domy. Díky prostorové variabilitě byla tato architektura také schopna reagovat na komplikovanou situaci v historické zástavbě, které se – na rozdíl od předchozí novorenesanční vrstvy - dokázala měřítkem i kompozicí přizpůsobit. Druhou výhodou, která již byla naznačena výše, byla schopnost absorpce nových tendencí, které byly plynule a „za pochodu“ zapojovány do živé novobarokní struktury. Právě díky této kompoziční i tvaroslovné otevřenosti lze novobarokní proud považovat za směr, který výrazně posunul možnosti dialogu mezi historickým městem a soudobou tvorbou.

Vedle vlastního výtvarného účinku byly neméně důležité i interpretace, které byly s novobarokem na přelomu století spojovány. Jindřich Vybíral osvětlil, že z rakouské perspektivy mohl být barokní návrat chápán jak jako vědomé navázání na domácí tradice, které ztělesňují jak nejslavnější dobu monarchie, tak i vyjádření základních charakterových vlastností „*rakouské lidové povahy*“.⁴³⁴ Upozornil i na to, že ztotožnění novobaroka s identitou monarchie mohlo být tak výrazné, že v důsledku zabránilo realizaci původního vítězného Ohmannova projektu průmyslového muzea v Liberci, jehož politická reprezentace se kulturně hlásila k sousední německé říši a požadovala toto směřování zobrazit i ve volbě architektonického jazyka reprezentativních staveb.⁴³⁵ Pozoruhodné je, že vedle rakouských odkazů však byla v novobaroku spatřována i souvislost s českým prostředím, což byl argument ještě výbušnější, než zmíněné konotace rakouské.⁴³⁶ O to paradoxnější je pak skutečnost, že stejné novobarokní formy byly u Ohmannova projektu Kramářovy vily v Praze radikálně odmítány s odkazem na německý původ architekta i anachroničnost „památkového“ přístupu

⁴³⁴ Vybíral 2013, s. 41-42.

⁴³⁵ Vybíral 2013, s. 75-78; Marek 2004, s. 311-317.

⁴³⁶ Vybíral 2013, s. 77.

Kramáře, který prý barokní formy zvolil s ohledem na „*ideální řád staré Prahy*“.⁴³⁷ Není bez zajímavosti, že novobaroko bylo ve stejné době prosazováno jako ideální styl pro veřejné stavby následníkem trůnu Františkem Ferdinandem d'Este, který vstupoval do dobových architektonických diskusí a požadoval pro veřejné budovy právě novobarokní výraz.⁴³⁸

Pražští tvůrci, spojení s historismem přelomu století, neviděli svůj přístup jako „*kopírování starých tvarů*“, ale spíše jako „*počítání s tradicí domácí, jež jest architektu podkladem k dalšímu vývoji*“⁴³⁹ jak uvedl Jan Koula v komentáři k projektu Všeobecné záložny čp. 776-II na Václavském náměstí od Aloise Dlabače z roku 1900. „*Ve tvarech architektonických opírá se architekt o formy pražského baroka, pro něž má vyvinutý cit. Přesnost forem a kontakt s pražskou minulostí nevážou však fantazii jeho, nýbrž ji zušlechťují*“, dodává Koula v komentáři novobarokní budovy, která byla shodou okolností postavena paradoxně hned vedle o rok staršího Kotěrova průkopnického secesního průčelí Peterkova domu čp. 777-II. Pro rozšíření „domácí tradice“, z níž by mohli architekti čerpat, byly pochopitelně důležité publikace, z nichž by autoři mohli ideje čerpat. Pro porozumění barokním formám mohly klíčové být jednak ilustrace v dobových uměnovědných publikacích (Jindřich Vybíral v této souvislosti případně zmiňuje Cornelia Gurlitta a jeho *Geschichte des Barockstiles und des Rococo in Deutschland*, vydané v roce 1889 ve Stuttgartu),⁴⁴⁰ jednak kresby a obrazové atlasy, jejichž účelem bylo spíše zachycení forem, nežli detailní uměnovědný rozbor. Autorem nejvýznamnějších vyobrazení barokní architektury v Čechách je opět Friedrich Ohmann, který poučení ze staveb průběžně implementoval do vlastní tvůrčí práce.⁴⁴¹ Z českých autorů je nejznámější příspěvek Antonína Balšánka, jehož „*Architektura střech doby barokové v Praze*“ z roku 1913 přinesla nepřebornou zásobu motivů i kompozic z barokních staveb, z nichž mnohé ve stejné době ustupovaly rozvoji města.⁴⁴²

Balšánkova barokní sbírka fotografií a kreseb je pozoruhodná, avšak poměrně pozdní vydání knihy již nemohlo výraznějším způsobem ovlivnit vlastní architektonickou tvorbu. Významnější se tak v tomto ohledu mohla stát jeho předcházející práce z roku 1902, věnovaná atikovým renesančním štítům, jejichž studium vycházelo z dobového zájmu o českou renesanci.⁴⁴³ Autorův úvod k publikaci je pozoruhodnou sondou do postojů starší

⁴³⁷ Vybíral 2013, s. 78-87.

⁴³⁸ UPP 1996, s. 495.

⁴³⁹ Koula 1900.

⁴⁴⁰ Gurlitt 1889; Vybíral 2013, s. 38-40.

⁴⁴¹ Vybíral 2013, s. 49-64.

⁴⁴² Balšánek 1913; Balšánek 1915.

⁴⁴³ Balšánek 1902.

architektonické generace vůči novým modernistickým tendencím. „*Má-li umělecké tvoření nabývat hloubky a šířky, musí se opírat o jistý fond, bohatství a rozmanitost forem, jinak vznikne jednotvárnost, suchopár, v kterém i dobré símě zajde. Není to vinou tvořících architektů, že tohoto fondu nebylo; nemáme děl o památkách domácích, studia konají se jen v nejbližším okolí, čímž se vysvětlí do jisté míry dnešní poměry v české architektuře,*“ píše Balšánek. Jeho práce prý přichází ve chvíli, kdy „*tzv. moderna, zejména vídeňská, hrozí záplavou mladému osení české architektury,*“ které je v jeho očích reprezentováno ctiteli historické tradice. „*Nedotknu se dále poměrů těchto, které jistě nesvědčí o pevnosti naší národní povahy,*“ konstatuje suše Balšánek: „*budoucnost rozhodne.*“⁴⁴⁴

Již velmi blízká budoucnost však ukázala, nakolik jsou historizující tvůrci připraveni obohatit svůj výraz novými idejemi. Vedle činžovních domů, u nichž byla průběžná „aktualizace“ výtvarného rejstříku již zmíněna, se nové formy stávají vítaným osvěžením při kompozici veřejných staveb, které zároveň umožňují mnohem lépe rozvinout skutečnou barokní monumentalitu a přesvědčivost. Mezi veřejnými stavbami byla první velkou novobarokní kompozicí již zmíněná monumentální Strakova akademie čp. 128-III, jejíž rozlehlá zámecky komponovaná budova byla až překvapivě suverénně vložena do úzké parcely bývalé jezuitské zahrady pod Letnou.⁴⁴⁵ Václav Roštlapil, který budovu v letech 1892-97 postavil, se ve hmotě ústředního pavilonu inspiroval kupolí Michaelského křídla Hofburgu, které bylo těsně před tím (1889-93) dostavěno dle původních barokních plánů z 20. let 18. století. Kategorii velkoměstských činžovních domů reprezentuje. čp. 761-II v Jungmannově ulici (1906-07), jehož autor Karel Mottl skvěle využil nárožní pozice objektu k vytvoření plasticky prokomponované architektury, která pohledově uzavírá Národní třídu.⁴⁴⁶ Příkladem zdařilé aplikace novobarokních forem ve složitém historickém kontextu je například způsob, jakým došlo k optickému zúžení Dlouhé třídy v ústí do Staroměstského náměstí nárožním domem čp. 609-I., postaveným podle projektu Františka Schläffera v roce 1905.⁴⁴⁷ Principy barokní malebnosti byly poměrně důsledně uplatněny i Janem Koulou v návrhu urbanistické a hmotové regulace domu čp. 976-II ve středu Senovážného náměstí z roku 1905, které se následně stalo východiskem realizovaného projektu Josefa Záscheho z let 1912-16.⁴⁴⁸

⁴⁴⁴ Balšánek 1902, s. 7.

⁴⁴⁵ UPP 1999, s. 237-239.

⁴⁴⁶ UPP 1998, s. 435;

⁴⁴⁷ UPP 1996, s. 412-413.

⁴⁴⁸ Koula 1905; UPP 1998, s. 517-519. Není bez zajímavosti, že Záscheho projekt je v kompozici i detailu mnohem „baroknější“, než byla původní Koulova předloha.

Nejvýznamnějšími realizacemi tohoto architektonického směru jsou však zakázky, které přímo souvisely s ambicemi a potřebami pražské obce: novostavba budovy radnice na Mariánském náměstí a novostavba Obecního domu, který se měl stát novým středobodem pražského kulturního života.⁴⁴⁹ Soutěž na Obecní dům byla vyhlášena v lednu roku 1903. Porota ocenila stejnou cenou tři projekty – Antonína Balšánka, Josefa Pospíšila a týmu Aloise Dryáka a Tomáše Ameny. Následovala neúspěšná užší soutěž mezi řečenými týmy, a žádost Měšťanské besedy, aby návrh zpracoval i Osvald Polívka.⁴⁵⁰ V srpnu téhož roku městská rada zadala projekt napřímo dvojici Balšánek – Polívka. Stavba byla zahájena roku 1905 a definitivně dokončena roku 1912.⁴⁵¹ Ideová soutěž na novou radniční budovu byla vypsaná v letech 1904/1905. Následně byl projekt bez další soutěže zadán Osvaldu Polívkovi, který budovu v letech 1909-11 realizoval.

Obecní dům patří mezi dobově nejdiskutovanější pražské budovy.⁴⁵² Soutěž byla publikována v Architektonickém obzoru,⁴⁵³ který následně přinesl i rozsáhlý materiál o dostavěné budově.⁴⁵⁴ Dlouhá doba výstavby znamenala, že od první soutěže (1903) až do realizace (1912) uplynulo devět let, které navíc patřily z hlediska architektonického vývoje k nejbouřlivějším. Jestliže v době soutěže byla volba historizujícího jazyka poměrně logická, v roce 1912, kdy byla stavěna například budova Mozarteum v Jungmannově ulici od Jana Kotěry, Gočárova Černá matka boží v Celetné či Chocholovy kubistické vily pod Vyšehradem, se tehdy již etablované modernistické generaci zdála jako zoufale anachronická. „*Moderní renaissance,“ jež zakrývá chudobu vlastní invence a dovoluje se vysmívat všem principům tektonického tvoření, slaví tu orgie,*“ píše nemilosrdně Otakar Novotný. „*Dalo by se omluviti bohorovné kácení všech principů přirozeného slohu, kdyby bylo prostředkem k dosažení velkorysé koncepce. Takto však ukazuje se jen bezradnost tvůrců.*“⁴⁵⁵ Novotný na budově kritizuje téměř všechno: netransparentní výběr projektantů, nevhodné nárožní místo, špatný stavební program, půdorysné a prostorové řešení i architektonický koncept: „*Prašná brána vynucovala si především nízké sousedství, dojmu nemonumentálního mohlo se dobře čeliti vertikálním členěním průčelí. Nápadná horizontála profánního balkonu dělí však stavbu nanejvýš na dvě shodné části, takže čemu mělo být zabráněno, je navíc ještě akcentováno.*“ Stejně tak exteriér stavby neříká nic o jejím vnitřním obsahu: „*Nikdo netuší, že by se do budovy*

⁴⁴⁹ K historii Obecního domu viz zejména Svatošová – Ledvinka 2002.

⁴⁵⁰ Užší soutěž na reprezentační dům kr. hl. m. Prahy, in: Architektonický obzor, roč. II, 1903, s. 24

⁴⁵¹ UPP 1996, s. 537-542

⁴⁵² Město a jeho dům; Brůhová 2018, s. 47-49; Vybíral 2005, s. 109-111.

⁴⁵³ Užší soutěž na reprezentační dům (...) 1903.

⁴⁵⁴ Obecní dům 1912.

⁴⁵⁵ Novotný 1912.

*dal vměstnati sál velkosti Smetanova, za to však nádhernou kopulí je vyjádřena předsíň sálů výstavních, nehodících se takřka k ničemu; v průčelích postranních a zadních je pak reprezentační dům roven kterémukoli pražskému činžáku.*⁴⁵⁶

Odsudek z pozice tvůrce, který jen o rok dříve dokončil strohou a ušlechtilou realizaci Štencova domu čp. 931-I na Starém Městě, je více než pochopitelný. Balšánkův a Polívkův Obecní dům byl vsutku reprezentantem jiného přístupu k architektuře, než byl ten, za který bojovala generace Wagnerových žáků. Pro pochopení stavby je nutno přijmout jak její historizující východisko, záměrný důraz na dekoraci i určitou snovou efemérotu, která ji nečekaně spojuje se světem výstavních pavilonů, jaké byl možno spatřit například na Světové výstavě v Paříži v roce 1900.⁴⁵⁷ Právě tento prchavý dojem blyštivého velkoměsta jakoby byl neustále přítomen v podtónu stavby, kterou doboví kritici tvrdě srovnávali s dosud postavenými veřejnými budovami.⁴⁵⁸

Odhlédneme-li od nich, můžeme konstatovat, že Polívka s Balšánkem se ve výsledku s komplikovanou úlohou vyrovnali mnohem lépe než autoři projektů z prvotní soutěže. Nepravidelnou (a skutečně nepřilíš vhodnou!) nárožní parcelu využili jako východisko urbanistického konceptu, který akcentuje nároží a vytváří z domu působivé rozhraní dvou velkoměstských tříd. Toto řešení, které se i s odstupem jeví jako jediné skutečně možné, však výrazně zkomplikovalo následný vývoj náměstí před Obecním domem. Hlavní osa domu ve výsledku míří do meziprostoru mezi dva možné „zárodky“ náměstí, k nimž se zároveň obrací pouze bočními křídly bez vstupů. Zdařileji bylo vyřešeno sousedství Prašné brány, jejímž protipólem se stala kupole a velká vstupní nika, která je citátem vstupní partie pařížského Grand Palais.⁴⁵⁹ Záměrné potlačení vertikality u bočních křídel vede nejen k efektu „barokní“ gradace středu, ale také k optickému snížení stavby, která se jeví jako jednopatrová, díky čemuž nekonkuruje vertikálně sousední gotické věže. Architektonický jazyk budovy umně balancuje na hraně mezi novobarokem a moderním secesním tvaroslovím, díky čemuž je vlastně těžko jednoznačně uchopitelný (což byl mimochodem přesně ten moment, který moderní kritiky musel iritovat asi nejvíc). Schopnost výtvarné synkreze, která se projevuje v urbanistickém řešení, hmotové skladbě, struktuře i detailu, je zde dovedena na samou mez možného. Obecní dům je tak jednoznačným vyvrcholením a zároveň labutí písni architektonického směru, který

⁴⁵⁶ Novotný 1912.

⁴⁵⁷ Švácha - 1912

⁴⁵⁸ Engel 1912.

⁴⁵⁹ Původ tohoto motivu je však ještě starší: jeho nejvýraznější uplatnění nalezneme na budově pařížské Invalidovny od Liberala Bruanta z let 1671-74.

se během pouhého jednoho desetiletí proměnil z neotřesitelného suveréna ve svéráznou protiváhu nastupujících moderních tendencí.

Meze až příliš sebevědomého historismu naopak ukazuje budova tzv. Nové radnice čp. 2-I, kterou v letech 1909-11 postavil Osvald Polívka.⁴⁶⁰ Stavba je komponována jako blokový solitér, který se hlavním průčelím obrací do Mariánského náměstí. Urbanistická situace místa byla jednoduchá jen zdánlivě: parcela se nacházela na rozhraní asanační oblasti a původní zástavby, která byla soustředěna okolo torza Mariánského náměstí. Zvolený koncept solitérní budovy autorovi umožnil dramaticky vypointovat průčelí, které se mělo stát novou dominantou prostoru. Zvolené měřítko i zbytečně robustní architektonické prvky však vedly k nešťastné sebestřednosti, díky které se budově nepodařilo reálně srůst se svým okolím. „*Nová radnice stojí zde co cizinec, nemajíc nic z rytmiky Klementina ani paláce Clam-Gallasova, barokních to architektur prvního řádu*“, píše v nemilosrdné kritice novostavby architekt Josef Chochol.⁴⁶¹ Polívkova budova „*jest plochá a tvrdá, schází jí měkkost vlnění a lahodná vzedmutost formových akordů pražského baroku*“, říká Chochol a dokumentuje tak názorně rozdíl mezi Polívkovou formální aplikací novobarokních forem na úřední novostavbu a skutečným pochopením rytmu a plastických kvalit, jež bylo vlastní nejen Chocholovi, ale i dalším architektům soudobé kubistické generace. Ještě problematičtější se stal vztah budovy k okolním ulicím: monotónní repetitivní průčelí bez jakéhokoli otevřeného parteru vytvořilo fyzickou i mentální bariéru, která se stala pokračováním stejně neprostupné linie Klementina a způsobila, že se Platněrská ulice stala po celé jedné straně důsledně zaslepenou. Zbytečnou monumentalitou a absencí vztahu k okolí se Polívkova budova bohužel stala názornou ukázkou toho, jak dalece může urbanisticky nepromyšlená veřejná budova své okolí negativně ovlivnit.

Opačným přístupem se vyznačují soudobé projekty Josefa Sakaře. Sakař se jako autor platné staroměstské regulace zabýval nejen urbanistickou strukturou města, ale také některými budovami a městskými prostory, které byly navrženými úpravami zasaženy a které se ve svých skicách pokoušel co nejvíce harmonizovat. Z roku 1903 pochází Sakařův návrh na úpravu okolí kostela sv. Michala, který je směrem do Melantrichovy ulice doplněn loubím, které by umožnilo zvýšení dopravní frekvence, avšak zároveň by nenarušilo sevřený charakter historické ulice.⁴⁶² Ryze utilitární dopravní důvody lze číst i v podtónu návrhu na zřízení širokého průjezdu Klementinem, který Sakař umístil do těsného sousedství kostela nejsv. Salvátora.⁴⁶³

⁴⁶⁰ Polívka 1912.

⁴⁶¹ Chochol 1911-12.

⁴⁶² Spisovna IPR, FMU00421

⁴⁶³ Spisovna IPR, FMU001913

Fascinujícím rysem projektu z roku 1906 je návrh dynamizace portiku kostela, jehož boční osy by byly půdorysně zakřiveny podle vzoru nároží protějšího kostela sv. Františka. Přestože by se z historického hlediska jednalo o zásah neadekvátní, který popírá základní architektonické principy Luragova monumentální díla, z hlediska čistě kompozičního se zde Sakařovi podařilo překvapivým a ryze tvůrčím činem vyřešit jak dopravní situaci, tak i problém výtvarného sjednocení celého náměstí.

Svou kompoziční empatii Sakař nejlépe doložil dostavbou kláštera Křížovníků s červenou hvězdou, kterou se na popud velmistra řádu Františka Marata zabýval od roku 1907 a která byla realizována v letech 1909-12.⁴⁶⁴ Z urbanistického i architektonického hlediska to byla úloha mimořádně složitá. Plánované budovy zabíraly exponovaný blok mezi Křížovnickou, Platněrskou a nábřežím Vltavy, kde měly vstoupit do nejcennější partie staroměstského panoramatu. Neméně komplikované bylo sousedství výjimečného kostela sv. Františka z Assisi od Jeana Baptisty Matheye z let 1679-88, jehož kupole byla spolu s Parlěrovou mosteckou věží přirozenou dominantou celého náměstí i celého staroměstského pobřeží.⁴⁶⁵ Regulační podmínkou proto bylo, aby „*krásné panorama kolem Staroměstské věže mostecké nikterak neporušily, nýbrž je ladně doplnily*“ a zejména aby „*kopule kostela sv. Františka zůstala dominantou okolním budovám klášterním.*“ Stejně tak bylo označeno „*výškové omezení příštích budov jak v ulici Křížovnické tak zejména na straně nábřežní vzhledem k residenci a kostelu sv. Františka.*“⁴⁶⁶

V projektu Sakař navázal na ideu otevřené loggie s výhledem na město, která byla součástí výše zmíněného návrhu regulace Starého města z roku 1902 a kterou tehdy tolik velebil Luboš Jeřábek. Sakař se při kompozici klášterního areálu inspiroval barokními architekty, kteří dokázali reagovat na komplikovanou urbanistickou situaci tvůrčím a suverénním způsobem. Do Křížovnické ulice je budova konventu pojata jako jednotná fronta, jejíž úlohou je dotvořit rozšířenou ulici a vytvořit neutrální základ pro dominující Matheyovu kupoli. Směrem k řece byl klášter pojat jako zámecká kompozice s čestným dvorem, jemuž ve středu vévodí ústřední válcový rizalit završený mansardovou střechou s lucernou. Zvolený koncept Sakařovi umožnil nejen vytvořit nový předprostor kláštera, ale také integrovat historickou budovu generalátu, která byla do kompozice organicky zapojena bez toho, že by bylo nutno měnit její kompozici nebo fasády. Architektovi se zde podařilo skvěle vystihnout míru monumentality nových

⁴⁶⁴ UPP 1996, s. 205-208.

⁴⁶⁵ Macek – Biegel – Bachtík 2015, s. 156-160.

⁴⁶⁶ Sakař 1913, s. 3.

budovy, které areál důstojně doplnily, aniž by zároveň narušily dominanci barokního kostela. K harmonickému dojmu přispívá i zvolené tvarosloví, které balancuje na hraně mezi novobarokem a strohou modernou, jejíž jemné reliéfní pojetí rozsáhlý areál výtvarně sjednocuje. Sakař zde – slovy Rostislava Šváchy - „jako jeden z mála projektantů asanovaného nábřeží nic nepokazil, ale spíše dané místo dokreslil a charakterizoval.“⁴⁶⁷ Přinesl tím tak důkaz, jak tvůrčí a zároveň citlivá mohla ve své pozdní fázi architektura historismu také být.

Soutěže na Staroměstskou radnici v letech 1899-1909

(obr. 283-292)

Postavení Polívkovy budovy Nové radnice na sklonku prvního desetiletí bylo paradoxně jediným reálným důsledkem horečné snahy o dostavbu a rozšíření Staroměstské radnice, která v této době byla nejen středem pražské samosprávy, ale také pomyslným epicentrem českých politických zájmů v království. Přestavba radnice měla symbolicky završit přeměnu spícího historického města v moderní metropoli. Radiální systém ulic, které směřovaly do náměstí, měl být napříště vypointován monumentální budovou, která by tak potvrdila a zdůraznila své postavení v centru veškerého pražského dění. Právě v tomto kontextu je také třeba návrhy v prvních soutěžích vnímat: na rozdíl od soutěží v pozdějších letech zde nešlo o dotvoření historického prostoru nebo napravení přehmatů minulosti, ale o vybudování nejvýznamnější veřejné budovy ve městě, které v této době ještě nekonkurovaly vládní či ministerské komplexy.⁴⁶⁸

První soutěž byla vyhlášena v říjnu 1899.⁴⁶⁹ Účastnit se jí mohli pouze architekti české národnosti, což nejlépe dokumentuje ideologický podtón celého podniku. Při dostavbě staré radnice zadavatel „netrvá (...) na slohu jednotném, nýbrž lze použítí všech slohů pro Prahu typických, budou-li k sobě ladně připojeny, a to tak, aby tím znázorněno bylo, kterak průběhem staletí radnice při svém růstu znenáhla pro rozšíření svoje přibírala vždy novou skupinu domů nebo jednotlivé domy měšťanské.“ Nová budova, jež měla vzniknout na Linhartském náměstí, však „měla by míti slohu jednotného a střízlivě držena ve formách asi připomínajících formy kostela Mikulášského.“ Při dostavbě staré radnice by autor měl dbát o to, aby byl zachován ráz Malého náměstí a aby „přístavba organicky se pojila se starou částí radniční, jež má býti

⁴⁶⁷ Švácha 1985, s. 47.

⁴⁶⁸ K pražským soutěžím na přelomu 19. a 20. století viz např. Vybíral 2005.

⁴⁶⁹ Soutěžím na dostavbu Staroměstské radnice se naposledy podrobně věnovala Klára Brůhová –Praha 2018, s. 34-47.

*zachována.*⁴⁷⁰ Z formulace by se mohlo zdát, že již v první soutěži byl kladen důraz na zachování historického radničního bloku. Předložené projekty však dokládají, že pod pojmem zachování rázu není myšlena ochrana domů, ale pouze snaha o navození historického dojmu v rámci novostavby s tím, že k zachování jsou většinou určeny jen domy bezprostředně navazující na radniční věž.

Původní termín odevzdání návrhů byl stanoven na září 1900, avšak podání námitek celý proces zpomalilo, takže finální termín byl březen 1901. Podané námítky se týkaly jak půdorysného řešení radnice, tak míry demolice radničního bloku. Spolek inženýrů a architektů v memorandu požadoval jednak zachování historických domů na Malém náměstí „*s podloubím i rozvržením facady, (...) aby pouze vnitřky domů těch byly přestavěny tak, jak toho potřeba radnice bude vyžadovati*“, jednak prodloužení radnice směrem ke Krenovu domu, který tehdy stále ještě existoval), a to proto, aby „*tím byl zamezen otevřený průhled do projektované hlavní třídy assanační.*“⁴⁷¹ Porota nakonec zohlednila o něco méně radikální stanovisko Josefa Hlávky, který souhlasil s prodloužením nového křídla, přičemž jeho případné vystoupení nechal na vůli projektantů, avšak ve věci Malého náměstí navrhl pouze dodržení zakřivené stavební čáry a vytvořené loubí.

První cenu v soutěži získal návrh Jana Vejrycha, jehož převládajícím slohovým výrazem byla česká renesance, druhé místo obsadili Kamil Hilbert a Jan Koula s návrhy ryze novogotickými a na třetím se umístili František Blažek, jehož návrh kombinoval gotiku s renesancí, a Alois Dlabač, s kuriózním návrhem zrcadlové radniční věže před průčelím kostela sv. Mikuláše.⁴⁷² Všechny projekty se vyznačovaly nesentimentálním přístupem k historickým budovám a snahou o maximální využití parcely. Výškovou úroveň navazovaly na Nobileho křídlo, a to i v kontextu drobnější zástavby Malého náměstí (které však v projektech de facto zanikalo).

Zadání soutěže zdůrazňovalo historizující charakter a zároveň nekladlo architektům žádné významnější regulativy. Výsledky konkursu dle toho také vypadaly. „*Zachovejte starou, umělecky cennou část radnice, (...) toť zcela správné a technicky odůvodnitelné,*“ píše rozhořčeně redaktor Volných směrů v roce 1900, „*stavěti však na komplexu radnici novou v řadě pro Prahu typických slohů je za každých poměrů požadavek hrozný.*“ Důvodem tohoto absurdního požadavku je také prý „*odpor proti případným luštěním facady ve stylu moderním,*“

⁴⁷⁰ Administrační zpráva 1900, s. 98.

⁴⁷¹ Administrační zpráva 1901, s. 193

⁴⁷² Soutěžní návrhy (...) 1903. Skalická 2008, s. 168-174.

který tak řadu tvůrců ze soutěže předem vyřadil. „*Doufáme pevně, že přijde (a cítíme, že brzy) doba, kdy i tzv. moderna stane se pro Prahu typickou přes všechny odpor oněch slepých, modernu tak odsuzujících referentů našich denních listů, i přes odpor oněch oprávněných architektů, kteří na modernu sice nadávají, přitom ale kde mohou na svých pracích jejich detailů více méně užívají,*“ uzavírá prorocky autor.⁴⁷³

Druhá soutěž z let 1903-04 však ukázala, že na vítězství moderny u takto významné městské zakázky si budou muset architekti ještě počkat. Jednoznačně preferovaným byl opět jazyk historismu, se kterým pracovaly všechny oceněné návrhy. Neuspěly ani návrhy Umělecké besedy a Klubu Za staru Prahu na důslednější ochranu historických budov: Na nátlak spolků bylo rozhodnuto zachovat dům U Minuty, avšak požadovaná ochrana domů na Malém náměstí byla odmítnuta.⁴⁷⁴ Ceny nakonec uděleny nebyly a vybrané návrhy byly poctěny odměnou ??????. Návrh (první cena?) Antonína Cechnera se vyznačoval strohým novogotickým výrazem, který sám autor označil za sloh založený „*na motivech Vladislavské gotiky s moderním detailem,*“⁴⁷⁵ avšak který také v mnohém trochu překvapivě navázal na dobově nepříliš oceňované Nobileho křídlo. Další odměněné návrhy (Viktor Beneš a Josef Pospíšil, Jan Koula a Antonín Balšánek, František Mikš) různým způsobem operovaly s co nejmalebnější sestavou novogotických motivů, které byly pro radnici porotou shledány jako nejvhodnější.

Skutečným milníkem se stala až třetí soutěž z roku 1909. Vítězem se sice stal Antonín Wiehl se svým renesančním projektem, u něhož porota ocenila zejména jeho půdorysné řešení,⁴⁷⁶ avšak druhé a třetí místo patřilo reprezentantům tehdy již etablované moderny - Theodoru Petříkovi, který směrem do náměstí vytvořil osovou kompozici s ústřední hmotou a předsazeným křídlem, které záměrně zakrývalo ústí Pařížské, a Bohumilu Hypšmanovi, který do modernistické řeči převedl barokní motiv dynamicky komponované kolonády, jejíž konkávně prohnutá linie je sevřena dvojicí symetrických věží.⁴⁷⁷ Hypšmanův projekt byl jeden z prvních, který řešil dostavbu radnice jako otázku dokomponování celého náměstí, jež bylo poškozeno průrazem Pařížské třídy a odhalením kostela sv. Mikuláše. Stejný problém promýšleli různými způsoby další autoři, které sice v soutěži ocenění nebyli, ale jejichž návrhy se následně staly – na rozdíl od vítězného Wiehlova projektu – významnou součástí dějin

⁴⁷³ Zprávy a poznámky 1900.

⁴⁷⁴ Skalická 2008, s. 175.

⁴⁷⁵ Cechner 1905.

⁴⁷⁶ Hypšman 1946, s. 45.

⁴⁷⁷ Motiv kolonády je možno chápat jako aluzi na Semperovu kolonádu vídeňského Hofburgu; princip sevření křivky dvojicí nárožních věží je rovněž možným odkazem Zítkovo Rudolfinum s tím, že zde byl konvexní princip nahrazen linií konkávní.

architektury první poloviny 20. století. O sebevědomí nastupující architektonické generace nejlépe svědčí skutečnost, že její projekty byly uceleně publikovány v časopise Styl, kde byly jejich autorské zprávy uvedeny obsáhlým historicko-architektonickým úvodem Zdeňka Wirtha, jenž na urbanistické aspekty problému obsáhle upozorňoval.⁴⁷⁸

Otakar Novotný se ve svém projektu pokusil náměstí uzavřít předsazeným křídlem se slavnostním sálem. Z ostatních projektů se vymykal tím, že jako hlavní vstup do radnice zachoval nástup historický, díky čemuž se vyhnul monumentalizaci a záměrně symetrii nového křídla do náměstí. Jeho architektura byla záměrně strohá, neboť autor pokládal „*přilišné akcentování všeho repraesentačního při moderní radnici za rys nesrovnávající se s jejím pravým úkolem: úřadováním*“.⁴⁷⁹ Obdobné řešení uzavření Pařížské vystupujícím křídlem zvolil i Antonín Engel, který však naopak východní křídlo monumentalizoval a zdůraznil jeho střední částí vymezenou dvojicí věžic a završenou ústředním štítem.⁴⁸⁰ Jiný přístup k řešení prostorového problému náměstí zaujal Pavel Janák, který se rozhodl Pařížskou ulici uzavřít vysokým triumfálním obloukem a sjednotit tak architektonicky, nejen východní křídlo radnice, ale také část severní strany náměstí. Jednotné řešení obou front i použití průběžného loubí dávalo prostoru náměstí nový řád, který byl vzdáleně inspirován nadčasovou architekturou italských renesančních náměstí a piazzet.⁴⁸¹

Vedle vlastního náměstí se Janák pokusil řešit i nepříznivou situaci kostela sv. Mikuláše: „*sv. Mikuláš nalézá se nyní překvapen na náměstí, v situaci, na níž s ním nebylo pomýšleno. Do náměstí nedostal se architektonickým tvořením (že by byl totiž do náměstí vestavěn), ale jakousi negativní činností – vybouráním domu před ním stojícího. (..) Nemáme-li v dané situaci možnost náměstí pro kostel upravit (..), nutno se ho pro náměstí zříci a upravit naopak jeho vlastní situaci, která povaze jeho architektury odpovídá*“.⁴⁸² Janák jako architekt správně pochopil, že barokní kostel byl Kiliánem Ignácem Dientzenhoferem vystavěn do trojúhelného náměstí, pro nějž bylo komponováno jeho dramatické průčelí, a pokusil se tento prostor alespoň částečně obnovit.⁴⁸³ Před průčelím kostela vytvořil pravidelné uzavřené náměstí, které by umožnilo průčelí vnímat tak, jak jeho tvůrce zamýšlel. Janákovy úvahy i vlastní projekt tak

⁴⁷⁸ Wirth 1910b, návrhy publikovány a komentovány tamtéž na s. 35-60.

⁴⁷⁹ Novotný 1910.

⁴⁸⁰ Engel 1910.

⁴⁸¹ Švácha 1985, s. 76.

⁴⁸² Janák 1910a.

⁴⁸³ K architektuře kostela sv. Mikuláše viz zejména Horyna 1989 a Macek – Biegel – Bachtík 2015, s. 439-442.

opět ukazují, o kolik empatičtější k historickému prostředí přistupovali modernističtí tvůrci ve srovnání s dosavadním formalistickým přístupem mnoha osvědčených historizujících autorů.

Analýza historické situace je paradoxně základem i nejuvýběšnějšího projektu, který do soutěže podal Josef Gočár. „*Moje radniční budova mění podstatně siluetu Starého Města, (...) aby dominovala vedle kostela P. Marie před Týnem a se starou věží radniční tvořila celek,*“ konstatuje lapidárně devětadvacetiletý architekt. „*Posunutím hlavní budovy dozadu a do středu bloku béru ohled na malé rozměry kostela sv. Mikuláše a pro větší uplatnění staré věže snižují co možno přední trakt,*“ dodává autor, který se vysokou pyramidální věží rozhodl radikálně proměnit dosavadní měřítko náměstí i celého Starého Města.⁴⁸⁴ Gočárova novostavba svébytně reflektovala kruciální roli radnice i dobové úvahy o panoramatu města, které by bylo tímto výrazným gestem jednou pro vždy dořčeno. Výtvarně pozoruhodný návrh, navržený suverénně a přesvědčivě, jakoby rovněž anticipoval o několik let mladší vize italských futuristů. Je zřejmé, že dopady stavby na budoucnost historického města by byly nedozírné. Přesto lze návrh označit za jeden z mála pokusů o skutečný dialog radikálně moderní architektury s historickým prostředím a jeden z možných – byť v důsledku patrně mimořádně destruktivních – způsobů, jak gordický uzel dostavby radnice rozetnout.

Tři soutěže v poměrně rychlém sledu osmi let ukázaly nejen rychlost dobových architektonických proměn, souvisejících se zjevným střídáním architektonických generací, ale také změnu přístupu k historickému prostředí. Přestože modernistické návrhy z poslední soutěže byly veskrze radikální a navrhovaly demolici většiny budov radničního bloku, vyznačovaly se nepoměrně hlubším pochopením urbanistických problémů a historických souvislostí, než tomu bylo u návrhů historizujících tvůrců. Vysvětlení tohoto fenoménu je zajímavé: právě v době třetí soutěže se pozoruhodným způsobem prořaly trajektorie zdánlivě protichůdných tendencí – aktivity moderních architektů, kteří se vymezovali vůči dosavadní historizující architektuře, a snahy ochránců památek, kteří jejími důsledky trpěli neméně. Sjednocující ideou se stal moderní přístup k památkám i architektuře, ideální – a pro mnohé nečekanou – platformou Klub Za starou Prahu, který se právě v této době s nástupem nové generace významně posunul a proměnil. Před bližší analýzou tohoto pozoruhodného spojení je však se třeba podívat na proměny oblasti, která se stala epicentrem rychlých proměn Prahy prvních desetiletí 20. století – na Václavské náměstí a bývalý hradební okruh mezi Starým a Novým Městem.

⁴⁸⁴ Gočár 1910.

Při vypsání staroměstského asanačního konkursu se všeobecně počítalo, že právě zde vyroste nejživější část města, která byla již v dobovém tisku charakterizována jako budoucí městské „City.“⁴⁸⁵ Z pohledu Prahy 80. let 19. století se obdobné úvahy musely zdát nanejvýš logické: čtvrť měla přímou vazbu na řeku jakožto historicky nejvýznamnější dopravní tepnu, rozměr ulic byl příznivý dopravě všeho druhu a hlavní asanační třída směřovala přímo do středu tehdejší Prahy na Staroměstské náměstí. Již vítězný Hurtigův a Štruncův plán však potlačil obchodní charakter pobřeží ve prospěch městské promenády, která plynule navázala na reprezentativní charakter náměstí u Rudolfiny. Plánovaný přesun přístavu do Petřské čtvrti bezpochyby ovlivnil i charakter nové blokované zástavby, který byl – kromě obchodního parteru – navýsost obytný, s důrazem na co největší kvalitu a rezidenční charakter nájemních novostaveb, které nejlépe zajišťovaly bezpečnou návratnost závratné investice do celé akce.

Důvod výsledného čistě rezidenčního charakteru nové asanační čtvrti však byl nepochybně i jiný. Ještě během výstavby nového Josefova se pomyslně proměňuje jeho pozice v kontextu města. Přestože se Praha administrativně skládala stále jen z historických čtvrtí a připojených Holešovic – Buben (1884) a Libně (1901), byl její reálný význam výrazně větší. Přes všechny administrativní překážky bylo historické centrum Prahy středem rozsáhlé aglomerace, která na počátku 20. století čítala přes půl milionu obyvatel. Přímé propojení města s okolními obcemi bylo zajištěno demolicí hradeb, která byla po východním obvodu již dokončena. Jako hlavní dopravní tepny se čím dál více prosazovaly třídy na bývalém staroměstském hradebním okruhu, které spolu s Václavským náměstím a navazujícími ulicemi vytvořily novou komunikační páteř města. Právě zde se proto koncentrovala spontánní stavební aktivita, které přirozeně vycházela vstříc nezvyklá šíře gotických novoměstských ulic, zdejší velkorysá parcelace i nevelké měřítko dosavadních budov, které činilo spekulaci s pozemky obzvláště lákavou. Do oblasti Dolního Nového Města se navíc spontánně přesouvaly významné terciální služby a živnosti, jejichž přítomnost na sebe navazovala stavební rozvoj a opět přispěla k posilování centrální role celé čtvrti.⁴⁸⁶ Roli nového centra města tak nezískala nákladně

⁴⁸⁵ Kapitola vychází z autorova textu Václavské náměstí a zrození pražské „city“ na počátku 20. století – viz Biegel 2019.

⁴⁸⁶ Pešek 2014; Soukupová 2010.

přestavovaná asanační čtvrť, ale právě Václavské náměstí s okolím, jež se na půl století stalo jedním z nejdynamičtěji se měnících míst historického města.⁴⁸⁷

Obraz Václavského náměstí v době před rokem 1880 je z dnešního pohledu až nečekaně malebný. Pozvolna stoupající gotické náměstí je lemováno domy s renesančními, barokními a klasicistními průčelími, které jsou výškově víceméně sjednoceny a dávají mu tak charakter kompaktního historického prostranství. Těžiště náměstí bylo v jeho dolní polovině, čemuž odpovídá původní situování pomníku sv. Václava těsně nad křížením s ulicemi Jindřiškou a Vodičkovou i výška zdejších měšťanských domů. Domy v dolní části náměstí jsou dvoupatrové až třípatrové a navazují tak na obdobně dimenzovanou historickou zástavbu Melantrichovy ulice a Havelského města. „Staroměstský“ charakter zde má rovněž poměrně hustá gotická parcelace, kterou tyto domy přirozeně respektují. Domy v oblasti přiléhajícího hradebního okruhu jsou naopak většinou nanejvýš dvoupatrové, což dodávalo ulici Na Příkopě i Ovocné (28. října) poklidný maloměstský charakter. Ještě nižší - převážně jednopatrové – jsou domy v horní části náměstí, což odpovídá spíše perifernímu významu, který tato oblast po staletí měla. Nevelká výška domů zde však mnohdy kontrastuje s jejich rozlehlými parcelami, které opět vycházejí z velkolepé karlovske koncepce. V čele náměstí stála až do roku 1876 Koňská brána, které dal v letech 1831-32 Pietro Nobile charakter uměřené dórské stavby s trojicí vysokých arkád, jež zdálky evokovaly triumfální bránu a pointovaly tak prostor celého náměstí.⁴⁸⁸ Dominantní pozice nevelké brány byla navíc umocněna perspektivním efektem, který vznikl kombinací stoupání terénu s postupným snižováním výšky domů náměstí. Náměstí se tak jevilo nejen širší, což bylo dáno menší výškou domů, ale také delší, což zajišťovala právě tato nezamýšlená perspektivní iluze.

Díky nízké hladině zástavby mělo náměstí i druhý výškový plán, který je jasně patrný na historických vedutách i fotografiích. Nejvýraznější dominantou byl vysoký chór nedostavěného kostela Panny Marie Sněžné. Neméně důležité byly i věže při nároží Václavského náměstí a Vodičkovy ulice, které mohly být přes svůj renesanční charakter pozůstatkem starších středověkých dominant. Při pohledu z Koňské brány se v panoramatu náměstí výrazně uplatňovaly i věže Starého Města, mezi kterými bylo vedle kostelních věží možno zaznamenat i původně gotickou věž domu čp. 403-I, která je upomínkou na středověký charakter Havelského města.

⁴⁸⁷ K politické a symbolické roli prostoru viz např. Hojda 2007.

⁴⁸⁸ Wirth 1948, s. 31.

Vyrovnanou výškovou hladinu náměstí poprvé částečně narušily třípatrové klasicistní nájemní domy ze 30. a 40. let 19. století.⁴⁸⁹ Skutečným urbanistickým mezníkem však byla až novostavba budovy Národního musea, která vznikla podle projekt Josefa Schulze v letech 1885-90 na parcele, která byla pro muzejní budovu rezervována již v počátečních úvahách o regulaci prostoru zrušených hradeb. Jeho návrh vyšel vítězně ze soutěže vypsané v roce 1883.⁴⁹⁰ Novostavba muzea byla Schulzem komponována jako solitérní blok, který se měřítkem vymyká nejen historickým domům náměstí, ale i běžnému měřítku dobové činžovní zástavby. Z dochovaných soutěžních návrhů se zdá, že právě Schulz se jako jediný pokusil důkladněji promyslet roli musea v kontextu náměstí, kterému podřídil kompozici budovy. Ústřední pavilon, jehož inspirační zdroje lze nalézt ve francouzské architektuře 17. století,⁴⁹¹ zde není jen dominantou muzejní budovy, ale také celého prostoru náměstí, který tak získal úběžník a architektonickou pointu.⁴⁹² Pro vztah náměstí a budovy je neméně významná skutečnost, že hlavní průčelí je širší než plocha vlastního prostoru, který je tak budovou opticky uzavřen. Muzeum však zároveň vstoupilo do popsané situace, kdy byly domy v horní části náměstí nebývale nízké a muzejní budova nad nimi tak jako tak dominovala. Zdá se, jakoby i s tímto efektem Josef Schulz počítal: nárožní věže muzea jsou umístěny tak, že opticky navazují na střechy domů horní části náměstí a symetricky je pointují, což – jak později uvidíme – zohlednila i výšková regulace náměstí z počátku 20. let 20. století. Stejně jako u Zítkova Národního divadla tak můžeme i v případě budovy Národního muzea sledovat rafinovanou kompozici a promyšlenou prostorovou gradaci, které jinak spojujeme spíše s barokními principy první poloviny 18. století.

Novostavba muzea radikálně proměnila proporce i vyznění celého náměstí. Namísto poklidného prostoru obklopeného historickými domy a téměř malířsky vypointovaného siluetou triumfální brány, se jedinou intervencí náměstí změnilo ve velkolepý prospekt, jehož měřítko měla napříště určovat monumentální muzejní budova. Stavbou muzea se také stal až příliš zjevný nepoměr mezi výškou budov náměstí, které si zejména v horní části zachovávalo svůj periferní charakter, a soudobou činžovní výstavbou, která byla realizována na sousedních Vinohradech a do níž budova muzea svým měřítkem zapadala o poznání logičtěji. Nastavení nového měřítka náměstí zde zjevně vedlo k tomu, že se jeho předpokládané zvýšení stalo věcí

⁴⁸⁹ Viz např. čp. 815-II, 823-II či čp. 824-II.

⁴⁹⁰ UPP 1998, s. 672-675; Benešová 1984, s. 189-190; Horyna 2001, s. 151-154 Vybíral 2002.

⁴⁹¹ Zjevným předstupněm kompozice hlavního průčelí muzejní budovy je Pavillon de l'Horloge, který byl ústředním motivem rozšíření nádvoří pařížského Louvru, jež od roku 1624 realizoval Jacques Lemerceir.

⁴⁹² Není bez zajímavosti, že kompozice hlavního průčelí muzea je v principu „připravena“ v rozvrhu zadního průčelí Rudolfiny, které Schulz v 70. letech 19. století realizoval se svým učitelem Josefem Zítkem.

naprosto samozřejmou a automatickou. Novostavby, které výrazně podpořil Stavební řád z roku 1886, vstoupily do prostoru náměstí sebevědomě a nesmlouvavě. Z poklidného historického náměstí se rázem stal velkoměstský „*boulevard*“ se vším, co k tomu v dobovém kontextu patřilo.

První vlašťovkou byl již v roce 1880 dům čp. 1601-II „U Turků“ na nároží Mariánské (dnešní Opletalovy) ulice, který nahradil malebnou, téměř vesnický vyhlížející jednopatrovou barokní budovu čp. 817-II a jehož autorem byl shodou okolností právě budoucí projektant budovy Národního muzea Josef Schulz.⁴⁹³ Zhruba ve stejné době vznikla i novostavba domu čp. 801 na nároží ulice Ve Smečkách. Snímek Františka Fridricha z roku 1886, pořízený z plochy zbořené Koňské brány těsně před zahájením novostavby Národního muzea, názorně ukazuje, jak se dva domy od historické zástavby odlišují nejen výškou, ale i velkoměstským pojetím, které je zdůrazněno akcenty v podobě nárožních věží.⁴⁹⁴ Tento motiv, který byl běžnou součástí repertoáru činžovních novostaveb 80. let 19. století, zde v jistém smyslu navazoval na existující historické věže, jejichž dominance však byla nastavenou výškovou hladinou zároveň nevratně eliminována. Tvrdý střet nové zástavby s historickými objekty dokládá již zmíněná situace dříve dominující renesanční věže domu „U Lhotků“ čp. 791-I, k níž byl v roce 1892 mechanicky přistavěn nárožní novorenesanční dům čp. 788-II. I tento nárožní objekt se vyznačuje masivní věžovou nástavbou, která snad měla v představách projektanta degradovaný historický objekt výtvarně nahradit. Popření a banalizace motivu věže, ke které tímto zásahem došlo, snad nejlépe ukazuje nezáměr, s jakým nová zástavba do prostoru náměstí v této době vstupovala.

Novou výškovou hladinu následně automaticky respektovaly všechny další přestavby i novostavby na náměstí. Vedle běžných činžovních domů zde však začaly vznikat i polyfunkční novostavby, přímo reflektující rodící se velkoměstský charakter Václavského „*boulevardu*“. Jedním z prvních významných příkladů tohoto typu je Wiehlův dům čp.792-II z let 1895-96, který je přes svůj novorenesanční palácový vzhled typicky velkoměstskou architekturou s obchodním parterem probíhajícím přes dvě podlaží. Ještě velkorysejším architektonickým konceptem se vyznačuje protější budova pojišťovny Assicurazioni generali z roku 1896. Autorem budovy se na základě omezené soutěže stal Friedrich Ohmann, jehož kvůli sporům o

⁴⁹³ UPP 1998, s. 659-660. Dům následně prošel výraznou přestavbou na počátku 20. let 20. století podle projektu Bohumíra Kozáka a Josefa Zascheho, kdy byla potlačena jeho dominující nárožní věž. V roce 2017 byl dům přes protesty odborné i kulturní veřejnosti zbořen.

⁴⁹⁴ František Friedrich, Václavské náměstí od zbořené Koňské brány, MMP, inv. č. 388, publikovala např. Bečková 1998, s. 124.

výši honoráře za provedení budovy ne zcela korektně vystřídal Osvald Polívka.⁴⁹⁵ Novobarokní obchodní palác plně využívá nárožní pozice zbořeného renesančního domu U Císařských, jehož ztráta patřila v kontextu náměstí k nejbolestnějším. Právě tento Ohmannův palác však také nejlépe ukazuje potenciál, který se pro velkoměstskou architekturu na Novém Městě ukrýval: rozlehlá parcela výstavného renesančního domu, která zřejmě vycházela z gotické parcelace, umožnila budovu komponovat jako nárožní solitér, který se mohl vyvinout v nebyvalém rozsahu při organickém propojení obchodu, administrativy i luxusních bytů a zachovat si zároveň přiměřené proporce výšky a šířky bohatě komponované fasády do Václavského náměstí.

Na velkoměstský koncept polyfunkčních domů s obchodním parterem, administrativou v patrech a byty v horní části domu mohly plynule navázat domy, jejichž tvarosloví již nebylo přímo vázáno na konkrétní historické etapy. Přelomová realizace Peterkova domu čp. 777-II, jehož průčelí vytvořil roku 1899 Jan Kotěra, je z hlediska architektonického jazyka zajímavým protikladem sousedního domu čp. 776-II, který v roce 1900 realizoval Alois Dlabáč. Jestliže Kotěrova stavba je jednou z prvních ozvěn modernistických tendencí ze soudobé vídeňské tvorby, průčelí sousedního o rok mladšího domu pracuje s prověřeným novobarokním tvaroslovím, které odpovídá soudobým stavbám z asanační oblasti. Přes tyto rozdíly je však typologický koncept obou budov obdobný: vysoký parter, zdůrazněný arkádami, tři patra a atika či střecha, kterou stavba výtvarně vrcholí.⁴⁹⁶ Rozdílný architektonický jazyk zde tak „odívá“ univerzální typ velkoměstského polyfunkčního paláce, který se v následujících letech stane symbolem moderního rozvoje Václavského náměstí a přilehlých hlavních tříd.

Skokový posun, který oblast během několika málo let prodělala, je asi nejlépe patrný na rozhraní Václavského náměstí a ulice Na příkopě, jejíž význam zásadně vzrostl. Na snímcích ze 60. a 70. let 19. století je zachycena její vyrovnaná výšková hladina, kterou překračují ojedinělé intervence z poloviny 19. století. Tomuto měřítku je také přizpůsoben první velkoměstský obchodní dům, který zde v letech 1869-71 vznikl pro firmu Haas a synové.⁴⁹⁷ Vysoké novorenesanční arkády, za nimiž se nachází volný třípodlažní prostor obchodu, působí v kontextu okolní zástavby až překvapivě monumentálně, což není dáno výškou, ale záměrným

⁴⁹⁵ Vybíral 2013, s. 175-181.

⁴⁹⁶ Strukturální podobnost může být částečně dána skutečností, že Kotěra vytvářel průčelí před starší projekt, který dříve vypracoval Vilém Tierhier a který tak s historizujícím tvaroslovím zřejmě počítal. Dlabáčův projekt mohl naopak na některé rysy Kotěrova projektu reagovat, jak dokládají proporce i secesní tvary arkád parter.

⁴⁹⁷ UPP 1998, s. 471-472

kontrastem novorenesanční kompozice s drobnějším členěním okolních domů.⁴⁹⁸ Zlom přichází na přelomu 19. a 20. století. V roce 1900 zaniká historický dům U bílého jednorozce čp. 388-I. O rok později je nahrazen novostavbou čtyřpatrového eklektického domu, který měřítkem navázal na sousední, o málo starší dům čp. 387-I v ulici na Můstku. Nárožní dům, umístěný v dominantní pozici v ose Václavského náměstí, má ryze velkoměstský charakter, jehož součástí je i rozšíření parteru o kavárnu v právním patře domu. Až symbolický rozměr má nedlouhá koexistence novostavby se sousedním jednopatrovým barokním domem čp. 389-I U bílého beránka, jehož hlavní římsa sahá do poloviny výšky prvního patra domu.

Právě na místě domu U bílého beránka vzniká novostavba Vídeňské bankovní jednoty, která definitivně stvrzuje přerod poklidného korza ve velkoměstskou třídu.⁴⁹⁹ Josef Zasche, podle jehož plánů zde byla budova v letech 1906-08 realizována, na kamenném průčelí umně zkombinoval klasicizující motivy, odkazující ke strohé architektuře přelomu 18. a 19. století, s ryze soudobým výtvarným výrazem, který z budovy vytváří jeden z prvních příkladů moderního velkoměstského paláce na hlavní třídě. Svůdné spojení nadčasových klasicizujících prvků s modernistickou stylizací se stalo základem protějšího paláce Koruna z let 1912-14,⁵⁰⁰ jehož autor Antonín Pfeiffer na Zscheho budovu svým tvaroslovím zjevně navazuje. Budova vznikla na základě soutěže z roku 1911, jíž se vedle vítězného Pfeiffera účastnili i Jan Kotěra, Alois Dryák či Matěj Blecha.⁵⁰¹ Nárožní poloha novostavby vedla autora autora vítězného projektu k propracované hmotové skladbě, jíž dominuje věž, která – trochu překvapivě – není umístěna přímo v nároží, díky čemuž zde mohl architekt rozehrát rafinovanou stupňovitou gradaci, jež působivost věže i celé kompozice budovy výrazně umocňuje. Náznak postupného vrstvení, který Pfeifferova kompozice navozuje, je v tomto případě zjevným odkazem na původní historický dům U Špinků čp. 846-II, jehož dominantou byla stejně odsazená historická věž, zapojená do barokního celku.⁵⁰² Princip historického vrstvení, které bylo základem malebné kompozice historického domu, se tak překvapivě stal tvůrčím východiskem modernistické novostavby, která zde tak symbolicky uchovala stopu historické paměti místa.

Přes tyto možné historické reminiscence se však budova paláce Koruna vyznačuje především až ostentativním velkoměstským výrazem, který je dán nejen měřítkem budovy, jež radikálně překonává svého barokního předchůdce, ale také – a zejména – trojpodlažním

⁴⁹⁸ Z takřka stejné doby (1868) je sousední dům čp. 848-II, který je sice třípatrový, avšak v principu stále ještě respektuje měřítko svého okolí.

⁴⁹⁹ UPP 1996, s. 279-280; Švácha 1985, s. 21, 81-82, 86.

⁵⁰⁰ UPP 1998, s. 470-471;

⁵⁰¹ Soutěžní návrhy byly publikovány ve *Stylu* (1911) a v *Architektonickém obzoru* (1912)

⁵⁰² Wirth 1912.

parterem, který pomyslně rozšiřuje veřejný prostor náměstí a vtahuje jej do nitra budovy. Dobový důraz na velkorysé měřítko a veřejný parter je patrný i z dalších návrhů zmíněné soutěže. Nejpozoruhodnější ze soutěžních návrhů je bezpochyby projekt Jana Kotěry, v němž se – slovy Rostislava Šváchy – mísí „*motivy moderny, prekonstruktivismu a aerodynamického expresionismu, předjímající berlínská díla Ericha Mendelsohna*“⁵⁰³ Role parteru v projektu byla pro autora natolik klíčová, že jej pojal jako samostatnou prosklenou prostorovou kompozici, která je tvaroslovím i materiálem oddělena od zbytku budovy a svým pojetím anticipuje otevřené prosklené partery funkcionalistických budov 20. a 30. let.

Touha po novém soudobém velkoměstském výrazu, která je ze všech soutěžních návrhů patrná, se i s odstupem let jeví jako velmi logická a nepoměrně silnější, než případný zájem o zanikající historické stavby, které měřítkem ani charakterem nemohly novým potřebám vyhovět. A přesto lze právě v tomto případě zaznamenat jednu z prvních propracovaných dobových památkových reflexí, která naznačuje, že tato proměna Václavského náměstí nebyla vnímána zcela neproblematicky. „*Náhlý zánik starobylého rázu Václavského náměstí, bývalého Koňského trhu, jež způsobilo postupné zboření starých domů od let 1890tých, dovršila letos na jaře hromadná demolice budov, tvořících nároží náměstí a Příkopů,*“ píše historik umění Zdeněk Wirth ve Věstníku Klubu Za starou Prahu v roce 1912.⁵⁰⁴ Nárožní dům „*zachovával nejdéle – po všech přestavbách a adaptacích – pražský ráz z počátku XVIII. století (..), ba pod slupkou pozdně barokní úpravy forma a situace věže při domě (..) přenášela pozorovatele ještě dále*“. Původní „*ráz*“ náměstí, udávaný „*vysokými barokními domy bohatých štitů a facád*“, byl „*zničen rázem r. 1911 a 12.*“ Kvalitu zaniklých domů pak autor dokládá analýzou jejich architektury, kterou vnímá jak v detailu, tak v působivém celku, který je doložen řadou fotografií.

Vyvrcholením zkázy historického obratu náměstí byl záměr demolice renesanční věže domu U Lhotků čp. 791-II, jejíž působivost byla již dříve degradována přístavbou činžovního domu čp. 786-II z roku 1893. „*Doufáme, že již minula doba, kdy se stavěly domy tak lehkomyšlně jako činžák vedle věže,*“ píše Bohumil Hypšman a Zdeněk Wirth ve Věstníku Klubu Za starou Prahu. „*Dnešní architekti nejen že vytvoří řešení hodné tohoto repraesentativního místa ve městě, ale že jim tato snaha nebude překážeti v duchaplném řešení, jak zachovati významnou minulost,*“ soudí optimisticky reprezentanti Klubu, který se roku 1912 obrátil na

⁵⁰³ Švácha 2001, s. 189.

⁵⁰⁴ Wirth 1912, s. 26.

Českou banku s požadavkem na zachování věže a její zapojení do plánované novostavby.⁵⁰⁵ Apel Klubu byl však i tentokrát oslyšen. Poslední renesanční dům na Václavském náměstí byl na podzim roku 1913 zbořen a na jeho místě v letech 1914-16 vyrostla mohutná klasicizující novostavba paláce České banky podle projektu Josefa Sakaře a Osvalda Polívky.⁵⁰⁶

Historickou i výtvarnou hodnotu domu pregnantně shrnul Zdeněk Wirth, který podrobně popsal jak architekturu, tak i uměleckou výzdobu zaniklé stavby.⁵⁰⁷ Podrobný popis s upozorněním na výjimečné hodnoty, mezi něž se v tomto případě řadily i pozoruhodné malby Josefa Navrátila, jasně ukazuje, jak výrazně se od přelomu století posunula metoda hodnocení historických staveb. Wirthova generace již byla schopna nejen komplexní stavebně-historické analýzy, ale i patřičného umělecko-historického zhodnocení, které využívalo poznatky soudobých dějin umění, jež do Klubu přinášeli absolventi a sympatizanti vídeňské školy dějin umění jako Antonín Matějček či právě Zdeněk Wirth. Hodnocení, které bylo dříve založeno na hledání nejstarších prvků či náhodných nálezech sgrafitové výzdoby, se tak stalo mnohem komplexnějším a vyrovnanějším. Přestože v případě domu U Lhotků se jednalo jen o nekrolog dané stavby, lze říci, že skokové zvýšení schopnosti odborně definovat umělecko-historickou hodnotu ohrožených staveb výrazně napomohlo nejen hledání argumentů pro jejich záchranu, ale také vytváření obecného povědomí o hodnotě a různorodosti historického prostředí.

Historická podoba Václavského náměstí byla během několika desetiletí téměř kompletně setřena. Přesto, nebo snad právě proto, je třeba poměrně náhlý a dobově reflektovaný zánik jeho jednotné barokní podoby označit za moment, který patrně ovlivnil uvažování ochránců památek obdobně jako předcházející boje o malostranské pobřeží či severní stranu Staroměstského náměstí. Zkušenost ukázala, že způsob „boje“ za památky by musel být v tomto případě výrazně odlišný, než jak tomu byli ochránci do té doby uvyklí. I z Wirthova textu je zřejmé, že zachování domů ve stávající hmotě bylo ekonomicky nereálné: zajímavé skupině domů prý „*scházelo měřítko*“, takže se staly příkladem, jak „*stoupající drahota pozemků a obchodní ruch nutily využítovati každého místečka*.“⁵⁰⁸ Jedinou cestou tak mohlo být navýšení kapacity domu na požadovanou míru při zachování alespoň části historické budovy. Ta by však zároveň nesměla být doplněna archaickým historizujícím způsobem, který ochránci památek po asanační zkušenosti ve většině odmítali. Jedinou možností se tak jevilo doplnění historické stavby soudobou tvorbou, která by dokázala na hodnotu historické části adekvátně reagovat.

⁵⁰⁵ Hypšman (Hübschmann) – Wirth 1912.

⁵⁰⁶ UPP 1998, s. 448.

⁵⁰⁷ Wirth 1913.

⁵⁰⁸ Wirth 1912, s. 26.

Právě tímto směrem se ubíraly úvahy mladých moderních architektů a teoretiků, kteří od sklonku prvního desetiletí 20. století působili v řadách Klubu Za starou Prahu, a kteří svými projekty a úvahami otevřeli zcela novou etapu přístupu k památkovým stavbám i urbanistickým celkům.

Klub Za starou Prahu a jeho moderní generace

Pokus o záchranu Braunova domu

(obr. 317-322)

Klub Za starou Prahu prošel na počátku 20. století poměrně bouřlivým vývojem. Původní kulturně-společenské hnutí se poměrně rychle proměnilo v pracovní skupinu, která připomínkovala jednotlivé plány a projekty a postupně tak vytvářela reálnou odbornou názorovou alternativu vůči stanoviskům městské rady i jednotlivým demoličním návrhům. Zásadním mezníkem v tehdy nedlouhých dějinách Klubu byl příchod mladé architektonické a uměnovědné generace, která jeho činnost propojila se současnými proudy architektury i ochrany památek. Během prvního desetiletí 20. století se aktivními členy Klubu stali architekti Antonín Engel, Josef Chochol, Vlastislav Hofman, Pavel Janák či Bohumil Hypšman. Neméně důležité role teoretiků ochrany památek se ujali historici umění Antonín Matějček, Václav Vilém Štech a zejména Zdeněk Wirth, jemuž lze patrně přičíst největší roli v propojení současných architektonických tendencí s aktuální teorií ochrany památek, reprezentovanou zejména dílem vídeňského historika umění Aloise Riegla. Autentické svědectví o mimořádné aktivitě Klubu na sklonku prvního a v prvních letech druhého desetiletí přináší Věstník Klubu Za starou Prahu, který začal periodicky vycházet v roce 1910 a jehož prvním redaktorem se stal architekt Pavel Janák.⁵⁰⁹

Teoretická i praktická východiska klubovní „moderní“ generace názorně dokládá pozoruhodný pokus o záchranu Braunova domu ve Vodičkově ulici z roku 1910.⁵¹⁰ Dům sochaře Matyáše Bernarda Brauna se nacházel v exponované poloze na nároží ulic Jungmannovy a Vodičkovy. Jeho zdobná architektura, pocházející nejspíše z roku 1726,⁵¹¹ se vyznačovala výraznou plastickou kompozicí, která umně zúročila výraznou nárožní polohu. Na sklonku 19. století byly sousední historické domy nahrazeny vysokými činžovnými novostavbami, v jejichž kontextu představoval nízký dvoupatrový dům nepatřičnou urbanistickou anomálii. V roce 1910 získal dům nového vlastníka a byl určen k demolici. Zjevné architektonické i urbanistické kvality domu vedly zástupce Klubu Za starou Prahu k intenzivní snaze o jeho záchranu. Klíčem k ní měla být nástavba domu, která by byla na pilířích vložena do starého jádra. Z vlastního domu by po takovéto přestavbě zůstala v podstatě

⁵⁰⁹ První číslo časopisu Za starou Prahu – Věstníku Klubu za starou Prahu vyšlo 28. ledna 1910.

⁵¹⁰ Hanzlíková 2000a.

⁵¹¹ Wirth 1910a.

jen obvodová zeď, což by však pro zachování toho nejcennějšího – tedy průčelí – zástupcům Klubu tehdy stačilo.

Projekt nástavby byl variantně zpracován klubovními architekty Vlastislavem Hofmanem a Pavlem Janákem. Oba autoři pracovali se záměrným rozdílem mezi historickým průčelím a nástavbou, která byla komponována jako samostatná, ryze soudobě tvarovaná hmota. Vlastislav Hofman zpracoval jednak variantu, která svým kubizujícím tvarováním reflektovala soudobé experimentální architektonické tendence, a jednak návrh, který jakoby svou hmotovou skladbou udivujícím způsobem předjímal principy brutalistické architektury 60. let 20. století. Janákův projekt byl založen na sestavě arkád, které svým vzdušným pojetím pozoruhodně kontrastovaly s barokní architekturou historického domu. „*Jestliže architektonická hodnota domu Braunova spočívá v jeho plastičnosti a zdobenosti, které jej činí téměř plastikou,*“ píše k tomu na vysvětlení Pavel Janák, pak „*může nový dům k němu kontrastovati vyrovnanou a zúmyslnou bezzdobností.*“ Stejně tak „*jestliže dům Braunův jest komponován jako umělecky komponovaná hmota,*“ pak „*může se nový dům od něho odlišit tím, že je co nejvíce odhmotněn, tím, že hmota vezme se mu předloženými loggiemi a že se stane lehkou stavbou.*“ A zejména: „*jestliže dům Braunův jest barokní památka, nesmí být, aby jeho dobová originálnost byla zachována, nový dům barokní, nýbrž musí být moderní, jak jinak ovšem ve XX. století nesmí být.*“⁵¹²

Řečené zásady shrnují postoj nastupující architektonické generace, která díky dobovým památkovým teoriím dokázala spojit současný architektonický výraz s požadavkem na zachování historické stavby, jež by byla do nového celku zapojena. Přestože byl boj o záchranu Braunova domu nakonec neúspěšný, idea zachování části historické stavby v rámci novostavby jako princip zůstala a byla ještě několikrát zástupci Klubu navržena. Jediným příkladem její aplikace v Praze se pak stala razantní přestavba Šporkova paláce čp. 1034-II na palác Anglobanky, kterou v letech 1923-26 realizoval Josef Gočár.⁵¹³ Skulpturálně pojaté průčelí se v tomto jediném realizovaném případě přizpůsobilo historické stavbě nepoměrně více, než tomu bylo u návrhů Braunova domu. Výsledek tak působí výtvarně sjednoceným dojmem, který byl u Braunova domu záměrně potlačen. Návrhy na dostavbu Braunova domu je třeba patrně ze všeho nejvíc vnímat jako svého druhu manifest, který ověřoval hranice možného. Jejich problémem nebyla ani tak výtvarná nesourodost jednotlivých částí, jako spíše likvidace veškerých vnitřních konstrukcí a omezení hodnoty památky na její vnější viditelný obal. Snad

⁵¹² Janák 1910b.

⁵¹³ Podrobnosti o stavbě viz kapitola Dynamické proměny centra ve dvacátých letech.

i tato sporná stránka věci vedla k tomu, že se princip kulisového ponechání průčelí nestal metodou, kterou by Klub později příliš prosazoval a hájil.

Podskalí a Emauzy

(obr. 323-339)

Jestliže u Braunova domu se jednalo o pokus záchrany jedinečné stavby ve zcela novém kontextu, v případě Podskalí se Klub ve stejné době pokusil zachránit soubor historických domů a uchovat tak alespoň něco z unikátního charakteru plavecké čtvrti.⁵¹⁴ Nábřeží mezi Palackého mostem a vyšehradskou skalou bylo postaveno v letech 1902-05.⁵¹⁵ Historická zástavba Podskalí tím byla nejen definitivně odříznuta od řeky, ale ocitla se také několik metrů pod úrovní nábřeží a tedy plánovanou výškou budoucího terénu. Schematický regulační plán, schválený v roce 1907, navrhoval kompletní obestavení pobřeží vysokými činžovnými bloky. V reakci na něj proto vypracoval Klub roku 1908 plán alternativní, v němž se vynecháním některých bloků pokusil pobřežní panorama uvolnit a zachovat alespoň některé dosud stojící podskalské domy.⁵¹⁶ Ojedinelý podskalský urbanistický princip malebných solitérních domů s výraznými střechami vedl klubovního architekta Josefa Rosipala ke konceptu historických domů v parku, mezi něž je vsazena rovněž solitérní a záměrně malebně komponovaná budova, která měla nahradit část ztraceného stavebního objemu.

Výraznější změnu plánu se nakonec prosadit nepodařilo. Ze čtyř domů, které Klub navrhoval k záchraně, nakonec zůstala stát jen renesanční budova bývalé celnice čp. 412-II,⁵¹⁷ jejíž umístění v prohlubni pod úrovní nového nábřeží dodnes ukazuje, k jak výrazné přestavbě zde došlo. Úspěchem skončila alespoň snaha zabránit blokové zástavbě pod vyšehradskou skalou, kde se na návrh Klubu realizovala vilová zástavba.⁵¹⁸ Právě toto rozhodnutí uchránilo Vyšehradskou skálu před osudem, který potkal všechny ostatní novoměstské krajinné dominanty. Důsledky, které by zde původně zamýšlené obestavení skály činžovní zástavbou mělo, nám dodnes názorně ukazují torzo bloku pod Vyšehradem, který se vázal na původní Libušinu ulici a který se tak k dnešnímu nábřeží paradoxně obrací nevzhlednými dvorními fasádami. Nízká vilová zástavba se zde navíc – zcela v intencích dobových názorů Klubu –

⁵¹⁴ Pavlík 2000.

⁵¹⁵ Kohout – Vančura 1986, tab. V.

⁵¹⁶ Janák 1910d.

⁵¹⁷ UPP 1998, s. 318-319.

⁵¹⁸ Pavlík 2000, s. 127-128.

stala příležitostí pro uplatnění soudobých moderních architektonických tendencí, které mohly v očích reprezentantů mladé moderní generace alespoň částečně vyvážit patetický romantický historismus, kterým se vyznačovalo architektonické ztvárnění tunelu pod Vyšehradskou skalou z let 1902-1904.⁵¹⁹

Ještě významnější však byla bitva, kterou svedl Klub o zachování pohledu na Emauzy a kterou podrobně zmapovali Milan Pavlík⁵²⁰ a Klára Brůhová.⁵²¹ Dominantní pozice kláštera nad nízkou podskalskou zástavbou byla poslední stopou kdysi mimořádných krajinně-architektonických kvalit novoměstského pobřeží. „*Staré Podskalí bylo (...) důležitou složkou pro obraz polohy Horního Nového Města,*“ píše v roce 1910 Pavel Janák, neboť vytvářelo „*podstatnou, sdrženlivou basi drobných domů, nad kterou nejvíce ku předu posunuté objekty Horního Nového Města (Emausy a kdysi Svatováclavská trestnice) imponantně vystupovaly a nad níž mohly se i vzdálené a obrysově zmenšené vrcholné body obvodu Nového Města (svatý Ignác, svatý Apolinář, svatá Kateřina) ještě uplatňovati v celkovou živou obrysovou linii. Praha byla tak i z těchto stran plasticky krásně duchaplně stavěna jako malá Strana a jako Staré Město. (...) Polovice tohoto novoměstského panoramatu již padla,*“ konstatuje Janák, a „*krásný vysoký štít sv. Ignáce jest nyní viditelný jen z jediného pohledu: Reslovou ulicí.*“ Důsledkem regulačního plánu z roku 1907 by bylo „*pokračování vše zastíňující průčelné stěny*“, přičemž k pohledu na Emauzy „*byly by ponechány jen dva, téměř náhodné a nearchitektonické šikmé pohledy k průčelí kostela.*“⁵²²

O zachování alespoň částečného průhledu na Emauzy se Klub pokoušel od roku 1905. V první etapě prosazoval široký prospekt, který by směřoval přímo na klášterní průčelí a umožnil by dálkové osové pohledy. Situaci dále zkomplikoval projekt Palackého pomníku, který se zde plánoval od roku 1897 a který zde byl v letech 1909-12 nakonec postaven bez toho, že by byla známa definitivní regulace celého prostoru. Autor pomníku Stanislav Sucharda počátku počítal s obestavěním náměstí, čímž by pomník získal patřičné zarámování. Z hlediska pohledu na Emauzy však byla tato idea nanejvýš sporná. Jako nejproblematictější se jevila zástavba jižní strany náměstí, která by pohled na kostel přímo zaclonila. Klub Za starou Prahu požadoval snížení bloků tak, aby byl pohled na Emauzy zůstal zachován. Návrh Bohumila Hypšmana z roku 1913 počítal se snížením bloků tak, aby výškově evokovaly zástavbu zaniklého Podskalí. Pohled na klášter by tak byl možný nejen z nábřeží, ale i z Palackého

⁵¹⁹ UPP 1998, s. 740-741.

⁵²⁰ Pavlík 2000

⁵²¹ Brůhová 2018, s. 91-99.

⁵²² Janák1910c.

náměstí, jehož volný prostor by tak byl do předpolí panoramatu zakomponován.⁵²³ Jak konstatovala Klára Brůhová, s nejdůležitějším řešením nakonec paradoxně přišel sám spoluautor pomníku Alois Dryák, který variantně navrhl volný pohled nejen na kostel, ale i na celou krajinnou kompozici.⁵²⁴ Stavební úřad nicméně trval na zástavbě jižní strany náměstí a nechal v tomto smyslu vypracovat návrh Vlastislava Hofmana, který byl nakonec v roce 1917 určen k realizaci. Klub Za starou Prahu se však s tímto výsledkem nesmířil. Jeho člen Bohumil Hypšman neúnavně zpracovával variantní projekty, jež dále rozvíjely myšlenku volného pohledu na emauzské panorama. Právě ty se pak staly základem řešení, které zde bylo ve druhé polovině 20. let realizováno.⁵²⁵

Průlom U Klíčů
(obr. 340-348)

Neméně významná byla diskuse o zástavbě tzv. průlomu U Klíčů, který byl jedním z neurgických bodů Malé Strany.⁵²⁶ Demolice renesančního domu U Goliáše čp. 298-III, který pohledově uzavíral Karmelitskou ulici, a domů čp. 270-III a 269-III, jež k němu přiléhaly směrem do Malostranského náměstí, byla v roce 1896 realizována z ryze utilitárních dopravních důvodů. Mezi Karmelitskou ulicí a Malostranským náměstím vznikla široká průrva, lemovaná z obou stran slepými štítovými zdmi. Vedle průrazu byla nicméně stále ještě zachována úzká Karmelitská ulička, jejíž rozšíření bylo díky průlomu zbytečné. Z architektonického hlediska byl tento stav provizorní a neutěšený. Soutěž na zástavbu proluky průjezdním domem v roce 1897, kterou iniciovala Umělecká komise a jejímž vítězem se stal Josef Podhajský, nakonec vyzněla do ztracena.⁵²⁷ Namísto snahy o zacelení vzniklé urbanistické otevřené rány bohužel přišla další demolice: v roce 1904 byl zbytečně zbořen výstavný renesanční Hrachovský dům čp. 268-III, který se nacházel na nároží Malostranského náměstí a Karmelitské uličky.

V rámci regulačního plánu, zpracovaného v roce 1907 Antonínem Balšánkem, měla být situace vyřešena zbořením zbývajících domů a vytyčením široké Karmelitské třídy, která by

⁵²³ Hypšman (Hübschmann) 1912.

⁵²⁴ Brůhová 2018, s. 93-95.

⁵²⁵ Pavlík 2000, s. 131-132; Brůhová 2018, s. 96-99; Hypšman (Hübschmann) 1917. O vlastní zástavbě pod Emauzy viz níže.

⁵²⁶ Hanzlíková 2000b.

⁵²⁷ Obecní věstník 1897, s. 63.

byla v posledním úseku při náměstí překlenuta průjezdním domem.⁵²⁸ V reakci na to se roku 1908 Klub rozhodl vypracovat vlastní alternativní návrh, který by umožnil průjezd dopravy včetně elektrické dráhy a zároveň zachoval co nejvíce z historické urbanistické situace. Projekt Otakara Vondráčka byl řešen soudobým architektonickým jazykem. Ve svém hmotovém a kompozičním řešení nicméně záměrně navázal na řešení renesančního domu U Goliáše, jehož zboření bylo chápáno jako zbytečná urbanistická i výtvarná chyba. „*Římsa zbořeného starého domu druhdy Goliášovského stoupala v témž směru, jako se zvedají střecha kupole a věže na sv. Mikuláši,*“ přičemž „*kupole svoji konturou počínala nad vyústěním ulice Karmelitské na Tržiště a vyvrcholovala tak malebný pohled této ulice,*“ píše v roce 1910 ve Věstníku Klubu Stanislav Sochor.⁵²⁹ Princip výtvarného čtení historické situace zde tak byl stejný jako v případě emauzské otázky a měl se i zde stát východiskem pro soudobé moderní řešení. O dobové síle a pozici Klubu pak nejlépe svědčí fakt, že tento názor nakonec akceptoval i stavební úřad, který nechal klubovním architektem Stanislavem Sochořem zpracovat finální projekt, jež měl být určen k realizaci. Do hry se nicméně opět vložil Antonín Balšánek, který se nechtěl vzdát své pomyslné role hlavního malostranského architekta. Jako protinávrh tentokrát nepředložil dům s podjezdem, ale projekt prostého „asanačního“ rozšíření Karmelitské ulice, který – slovy Klubu - „*odpovídá tendenci učiniti z průlomu pouhou stavební, parcelářskou záležitostí zcela protiestetickou a jest žádán činiteli místní politiky.*“⁵³⁰

Zemský výbor, který měl mezi oběma projekty rozhodnout, se nakonec přiklonil k Balšánkově variantě s tím, že svou roli sehrály posudky Josefa Fanty a – trochu překvapivě – i Jana Kotěry.⁵³¹ Situace tak byla nakonec vyřešena demolicí zbývajících domů Karmelitské uličky a zástavbou, která se alespoň svým výtvarným jazykem částečně přiblížila modernistickým názorům klubovní generace. Balšánkův návrh také nebyl naštěstí proveden ve své úplnosti, která by znamenala demolici historické západní strany Karmelitské uličky a vytvoření třídy, která skutečně byla analogií asanačního průlomu Pařížské ulice. Neblahý dojem z utilitárního řešení je také částečně potlačen skutečností, že ústí široké ulice je z náměstí částečně kryto průčelím Grömlingovského domu čp. 5-III, díky čemž je alespoň náznakově zachována historická uzavřenost prostoru náměstí. Zástavba průlomu U Klíčů tak sice neskončila úspěchem klubovních myšlenek, ale byla jako široce a veřejně diskutovaná záležitost důležitým mezníkem v přístupu k Malé Straně, která byla čím dál více chápána jako

⁵²⁸ Sochor 1910a.

⁵²⁹ Sochor 1910b. Hanzlíková 2000b, s. 112.

⁵³⁰ Průlom „U Klíčů“ 1910.

⁵³¹ Průlom „U Klíčů“ 1910; Hanzlíková 2000b, s. 114-115.

unikátně dochovaná a výtvarně působivá čtvrť, který by měla být podobně razantních zásahů napříště ušetřena.

Dům U Černé Matky Boží

(obr. 349-350)

Klíčovým tématem pro Klub a jeho architekty bylo nalezení smíru mezi historickým městem a moderní architekturou, která na město dokázala tvůrčím způsobem reagovat a zdála se tak být ideálním východiskem ze slepé uličky asanací a historizujících náhrad. Z hlediska architektonických tendencí bylo v tomto směru druhé desetiletí 20. století nanejvýš příznivé. V rámci plurality moderních směrů vedle sebe mohla koexistovat strohá tektonická wagneriánská moderna (reprezentovaná zejména Janem Kotěrou a Otakarem Novotným), geometrická secese, vycházející z moderního klasicismu a využívající rastrovou geometrizaci architektonických prvků (Antonín Engel, Bohumil Hypšman), dekorativní architektura spojená s rozvojem secesního ornamentu (Josef Fanta, Osvald Polívka), originální plastické expresivní kubizující experimenty (Pavel Janák, Josef Gočár) či udivující puristické tendence, kterými Josef Gočár anticipoval avantgardní principy 20. let (projekt sanatoria v Podolí či obchodní dům Wenke v Jaroměři).

Právě Gočár se stal protagonistou nejvýraznějšího realizovaného vstupu soudobné moderní architektury do historického prostředí, kterým byla novostavba domu U Černé Matky Boží čp. 569-I v Celetné ulici.⁵³² V květnu roku 1911 upozornil Klub Za starou Prahu ve svém věstníku na záměr velkoobchodník Františka Josefa Herbsta na demolici domů 568-I a 569-I, které uzavíraly blok mezi Celetnou ulicí a Ovocným trhem. Autor textu byl ideou poměrně právem pohoršen. Sakařův plán regulace Starého Města počítal s tím, že právě Celetná ulice bude jako jedna z mála zachována v celém svém průběhu. „Zbourati dům U Černé Matky Boží značí vytrhnouti jednotku na nejvýznačnějším místě, které přispívá k vytváření starobylého rázu ulice Celetné.“ soudí autor. „Cítíce plnou oprávněnost svého moderního názoru, obracíme se znovu k městské radě, aby byla pamětlivá svých usnesení o regulačním plánu a hájila podle své povinnosti kontinuitu dochovaného obrazu ulice Celetné. Zbořením domu U Černé Matky Boží byl by učiněn počátek jejího konce.“⁵³³ Obavy byly oprávněné: protější konec Celetné byl v 80.

⁵³² UPP 1998, s. 384-385; Gočár 1912; Švácha 1985, s. 109.; Švácha 2000, s. 76-78.

⁵³³ -b- 1911.

letech 19. století stejně rozrušen výše zmíněným zbořením domu U Hřebene, jenž byl nahrazen nepatřičně naddimenzovanou činžovní novostavbou a mnoho naděje nedávaly ani nedávné intervence v okolí, mezi nimiž negativně čněla zejména zmíněná Fialkova tržnice v Rytířské ulici. Není proto divu, že stanovisko Klubu je nekompromisní: „*oba domy vypadají zcela správně jako nutné články do dochovaného obrazu ulice, což by se dalo u nového domu těžko provést, který by měřítkem facady a svojí hmotou vypadal jako element moderní ze starobylého rázu.*“⁵³⁴

K demolici přesto došlo a vznik novostavby tak byl nevyhnutelný.⁵³⁵ Městská rada investorovi nařídila nepřekračovat výšku okolních domů, vytvořit u novostavby segmentově prohnuté průčelí a použít moderní styl jako „*výraz názorů architektonických nynější doby.*“⁵³⁶ F. J. Herbst zadal následně projekt Josefu Gočárovi, jehož si mohl vybrat na základě jeho zmíněné vynikající stavby obchodního domu Wenke v Jaroměři. Právě jaroměřské stavbě se také podobají první plány, které Gočár na jaře či v létě roku 1911 vypracoval. Stejně tak je ovšem pravděpodobné, že Gočár mohl být zvolen i na základě své blízkosti ke Klubu Za starou Prahu, kterou dokládá například jeho autorství klubovní expozice na výstavě Inženýrské komory v roce 1908.⁵³⁷ V srpnu byl projekt předložen ke schválení městské radě, kde však narazil na odpor zástupce konzervativního křídla Klubu Luboše Jeřábka, který kritizoval příliš velká okna, předstupující římsu či tvar střechy, která se mu pro historické prostředí zdála málo šikmá.

Přestože městská rada Jeřábkovy námitky za své nepřijala, Gočár je z velké části respektoval. Ve svém druhém projektu posílil kubistické tvarosloví, které v kompozičním základě výrazně čerpalo z plastických motivů barokní architektury, jako je mansardová střecha či výrazný dynamický portál. Kubistickému přístupu také vyhovovalo historické půdorysné zalomení průčelní strany parcely, které měl projektant dle názoru městské rady původně řešit segmentovým zaoblením. Stejně významnou součástí projektu jsou však i motivy ryze moderní, jako jsou „*bay windows*“ či konstruktivistický rastr celého průčelí. Strohé tvarosloví horní části, odkazující na prvky dórského řádu, stavbu navíc doplnilo o klasický nadčasový podtón, který jakoby se navracel do období architektonického hledání přelomu 18. a 19. století.⁵³⁸ Přes všechny zmíněné motivy a odkazy dům nepůsobí ani trochu eklektickým dojmem. Jeho

⁵³⁴ -b- 1911, s. 21.

⁵³⁵ Okolnosti novostavby domu vyčerpávajícím způsobem zmapoval Rostislav Švácha – viz Švácha 2000, s. 76-78

⁵³⁶ Stavební archiv obvodního úřadu MČ Praha 1, citováno dle: Švácha 2000, s. 76.

⁵³⁷ Švácha 2000, s. 76

⁵³⁸ Skvělou analýzu architektury domu zpracoval Rostislav Švácha – viz Švácha 2000., s. 78.

architektura je jednotná a syntetizující. Soulad půdorysu, siluety, hmotového uspořádání, charakteru průčelí i architektonického detailu je takový, že lze skutečně hovořit o jedinečném stylotvorném výkonu, který nemá v soudobé pražské architektuře obdoby.

Gočárova Černá Matka Boží se stala důkazem, že do historického prostředí lze vstoupit suverénně, invenčně a zároveň citlivě. Svůj podíl na zdařilém výsledku zde měla schopnost dialogu mezi tvůrcem a jeho památkovými oponenty, jejichž vliv na výslednou podobu stavby je rozhodující. Situaci nahrávala nejen volba kvalitního architekta, ale také obecná architektonická situace, kterou jsme zmínili výše. Dům U Černé Matky Boží je tak vyvrcholením a v jistém smyslu i završením tvůrčího vzepětí, které pražská i česká architektura od roku 1900 zaznamenaly. Hledání nových tvarů a forem jakoby paradoxně výrazně zvýšilo senzibilitu architektů vůči historickému prostředí, které našlo v mladých tvůrcích nečekané ochránce a empatické vykladače. Šťastné propojení nejaktuálnějších dobových proudů s ochranou památek patřilo k nejskvělejším momentům dějin pražské architektury. Jeho trvání však nebylo ani zdaleka tak dlouhé, jak by si jeho protagonisté asi přáli. Během následného vývoje se od sebe začaly oba póly vzdalovat, přičemž o pouhých 20 let později dokonce stanuly radikálně proti sobě. Tato skutečnost však nijak nezpochybňuje ani neoslabuje pozoruhodný moment synergického propojení, které se stalo symbolickým vrcholem a v jistém smyslu završením bouřlivého období pražské architektury počátku 20. století.

Bilance zápasu počátku století

Během pouhých dvou desetiletí mezi lety 1893 a 1914 se historické centrum Prahy radikálně proměnilo. Nikdy předtím ani potom nedošlo k tolika plošným i individuálním demolicím, stejně jako se nikdy dříve ani později tolik najednou nepostavilo. Proměny se týkaly téměř všech pražských čtvrtí a většinou hluboce změnily jejich charakter. S výjimkou Malé Strany, která byla shodou okolností radikální přestavby ušetřena, se zcela či částečně proměnily hlavní ulice, náměstí i pobřeží, která byla téměř kompletně obestavěna činžovní zástavbou. Novostavby činžovních domů i veřejných budov, které v jednotlivých částech města vznikaly, byly často měřítkem i charakterem navíc natolik odlišné od původní zástavby, že i jediný dům stačil na rozbití historického obrazu a založení nové vrstvy, která byla dořečena rozvojem následujících desetiletí. Většina nové zástavby se však zároveň vpisovala do historického půdorysu města, díky čemuž vznikla přirozená kontinuita městské struktury. Tuto klíčovou

urbanistickou návaznost, jež byla dána spíše praktickými než estetickými důvody, ctil i největší dobový podnik, jímž byla plošná asanace Starého Města a Josefova. Staré Město jako epicentrum pražského souměstí bylo v těchto letech chápáno jako dopravní i významový střed města, čemuž odpovídala i míra zdejších zásahů: lze říci, že v případě plynulého pokračování nastoupené cesty by během několika málo let zůstaly ze staroměstské historické tkáně jen fragmenty nejvýznamnějších ulic a náměstí.

Kvůli masivním demolicím i rychlým proměnám dobového architektonického vkusu se však zároveň velmi rychle třibil vztah k městu, jeho historii a budoucnosti: co bylo v 90. letech z hlediska razance demolic možné a běžné se o pouhá dvě desetiletí později zdálo jako barbarské a nevhodné. Myšlenka „staré Prahy,“ jež se zrodila v bouřlivých diskusích na přelomu století, s léty neslábla, ale naopak sílila, a ve finále se propojila se snahami mladé moderní architektonické generace. Proměny města tak urychlily proměnu společnosti, respektive té vrstvy, které se rychlé změny profesně či osobně týkaly. Je nesporné, že bez těchto „osobně prožitých urbanistických dějin“ by následný vývoj vypadal úplně jinak. Právě tento nepřenosný zážitek vytvořil základ, kterým bylo město a jeho proměny v následujících desetiletích nahlíženy.

Toto konstatování není myšleno literárně, ale zcela konkrétně. Generace sdružená kolem Klubu Za starou Prahu, která zažila zápas o historické město na počátku 20. století, aktivně ovlivňovala jeho osudy až do let padesátých a šedesátých. Postavy jako Zdeněk Wirth (1878-1961), Pavel Janák (1882-1956), Bohumil Hypšman (1878-1961), Antonín Engel (1879-1958) či Václav Vilém Štech (1885-1974) byly aktivními činiteli nejen v meziválečném období, ale i v poválečných turbulencích 40. a 50. let, kdy se opět musela definovat a hájit sama podstata historického města. Doplníme-li tyto osobnosti o klíčové postavy z generací avantgardních architektů, jež na scénu postupně nastupovaly ve 20. a 30. letech, a jimiž byli například Oldřich Starý (1884-1971), Max Urban (1882-1959), Jaroslav Fragner (1898-1967), Josef Havlíček (1899-1961), Karel Honzík (1900-1966), Jiří Voženílek (1909-1986) či Jiří Novotný (1911-2000), dostaneme sestavu, jež v polemikách a diskusích aktivně ovlivňovala osudy města až do 70. let 20. století. Právě tato skutečnost je důležitým klíčem k pochopení souvislostí, které by při povšechném pohledu zůstaly skryty. Klipovité střídání architektonických tendencí i politických režimů, které budou během 20. století v rychlém sledu následovat, je tak neustále vyvažováno hlubokou vnitřní generační a názorovou kontinuitou, jejíž počátky lze vysledovat právě v onom bouřlivém kvasu prvních dvou desetiletí 20. století.

IV. Epicentrum metropole (1918-1938)

Velkoměstské urbanistické úvahy

Snění o Velké Praze

Založení Československé republiky v říjnu 1918 bylo zlomem, který radikálně proměnil chápání i směřování města. Impuls, jemuž se Praze povýšením na hlavní město nového státu dostalo, lze srovnávat s energií, kterou zažíval kupříkladu Řím na sklonku 16. století za papeže Sixta V., Paříž druhé poloviny 19. století během haussmannovské přestavby za Napoleona III. či ve stejné době Vídeň po zboření svých hradeb za vlády Františka Josefa I. V tomto srovnání nejde ani tak o výsledky, které jsou v každém městě přirozeně odlišné, ale o spíše společný fenomén nového a celostního uchopení města, které je náhle prodchnuto novou ideou, jež se do něj má koordinovanými urbanistickými zásahy propsat. Díky statutu hlavního města nového státu byla Praha rázem vnímána v mnohem širších souvislostech, než které nabízel pohled z dosavadní lokální perspektivy. Diskuse, které se dosud týkaly centra s nejbližším okolím, se náhle tematicky rozprostřely nad širokou městskou krajinou, která zahrnovala dosavadní samostatná předměstí i volné nezastavěné plochy. Změna perspektivy i měřítka urbanistických úvah měly pochopitelně vliv i na chápání centra, které mělo v organismu nové metropole hrát ústřední roli. Zápas o jeho charakter tak náhle přešel do zcela nové roviny, z níž se pohled na historické město mohl zdát ještě mnohem rozporuplnější, než tomu bylo dosud.

Vědomí souvislostí historického centra s předměstími se pochopitelně nezrodilo náhle a odnikud. Snaha o koordinaci rozvoje centra s předměstími je zaznamenatelná od Schulzova pamětního spisu z roku 1873 a svou vizuální podobu získala díky polohopisnému plánu z roku 1889, který pražské souměstí poprvé zachytil v urbanistickém celku. Urbanistickému propojení Prahy s předměstími však bránil nezáměr předměstských obcí o sloučení s Prahou, který byl tvrdošíjný zejména u bohatých měst typu Královských Vinohrad. Politická situace tak vedla k tomu, že se o koordinovaném urbanistickém rozvoji sice mohlo obecně hovořit, ale tento rozvoj se jen těžko převáděl do reálné praxe. Zájem o Letnou a severní čtvrtě, který byl jedním z hnacích motorů staroměstské asanace, byl motivován zejména skutečností, že právě tímto směrem se Praha mohla bezbolestně rozvíjet, neboť zde byl nejen volný prostor, ale také zde chyběla obec, která by si činila nárok na samostatnou městskou politiku. Povýšení Bubence na

město, ke kterému došlo v roce 1904, však tyto projekty zkomplikoval natolik, že nakonec vyzněly do ztracena.⁵³⁹

Během prvních dvou desetiletí 20. století však chápání města jako celku přes všechny obtíže narůstalo. Ústředním pojmem se stala „Velká Praha,“ do níž byly v úvahách architektů zahrnovány i dosud samostatné předměstské obce. „*Na Vinohradech a Žižkově stálo jen několik domů, kde jsou dnes celá města,*“ píše architekt Vladimír Zákrejs v roce 1908. „*Dnes nejvíce bije do očí provedené náhodné rozšiřování uličních sítí, kouskovité řešení obcí přilehlých, šablonovité parcelování bloků vesměs pravouhelných i v terénu nepříznivém (...). Nutno ovšem spravedlivě doznati, že teprve tímto chaotickým stavem dospělo se u nás k nahlížení na stavbu měst jako na dílo převážně umělecké,*“ dodává paradoxně.⁵⁴⁰ „*Při pohledu na Prahu pozorujeme vyrůstající moře činžovních domů, jež zahalují katedrály dřívě dominující; pozorujeme, jak stará náměstí se otvírají průlomem pro nové potřeby doby; jest tedy na čase přemýšleti, aby ušetřen byl dle možnosti starý stav a vztyčen nový ideal*“, kterým je „*generelní plán zastavovací Velké Prahy.*“ Zákrejsovo snění o Velké Praze se však odehrává za politické situace, v níž ještě není ani náznak euforické doby kolem roku 1918. „*Jest otázkou důležitou a směrodatnou, máme-li pohlížeti na Prahu jako na město provinciální, opuštěné sídlo s královským hradem, kde ohlas kročejů hluše zapadá, či máme-li se připraviti na příchod monarchy,*“ táže se sugestivně. Ať již je odpověď jakákoli, cílem má být „*velkoměsto nešablonovité a neuniformní, město umělecky stvořené a monumentálně rozvržené,*“ díky čemuž bude Praha „*nikoli největším a nejbohatším, ale nejkrásnějším velkoměstem.*“⁵⁴¹

Přes veškeré administrativní překážky však v této době Praha již funkčně propojeným velkoměstem byla, takže budoucí administrativní spojení Prahy s předměstími se mnohým zdálo nevyhnutelné. O to více však kritizovali magistrát, že pro harmonizaci s okolními obcemi nic nečiní. „*Po splynutí obcí okolních s hlavním městem objeví se velké rozdíly v půdorysných i výškových poměrech na samých hranicích těchto obcí,*“ takže „*bude nutno upravovati a asanovati celé části (...) povětšinou nově vybudované,*“ soudí redaktor Věstníku Klubu Za starou Prahu v roce 1911.⁵⁴² Vyzývá proto k založení meziměstské komise, ve které by byly zastoupeny Praha i okolní obce a která by stanovila „*principy a základní myšlenky i podmínky, podle kterých by se mělo pokračovati při nových úpravách a plánech polohy.*“ Společnou prací by tak byly stanoveny vhodné typy zástavby pro jednotlivé čtvrti, vedení hlavních ulic, výška

⁵³⁹ Ke vzniku Velké Prahy viz zejména Pešek 1999.

⁵⁴⁰ Zákrejs 1908, s. 1.

⁵⁴¹ Zákrejs 1908, s. 2.

⁵⁴² Plánovitá a účelná úprava (...) 1911.

domů, umístění veřejných budov atp. Vše by se opět mělo stát základem pro „*generální upravitelství plán polohy Velké Prahy*“,“ kterým by se město vyvarovalo zbytečných urbanistických přehmatů. Přestože idea zůstala v té době oslyšena, je důkazem toho, že jednotné plánování města bylo závažným tématem, které rezonovalo ve všech vrstvách odborné architektonické veřejnosti.

Roku 1914 vypukl válečný konflikt, který na čtyři roky zmrazil rozvoj centra i jeho předměstí. „*Čtyři léta válečná nepřispěla nikterak k rozmnožení Prahy jak v kvantitativním pohledu, tak i kvalitativním*“,“ píše ve svých Dějinách plánování Max Urban.⁵⁴³ „*Zde více než v jiném oboru platilo inter arma silent musae. Jak autoři, tak i manuální pracovníci byli většinou v zákopech a na stavby nebyla ani chuť ani čas ani materiál. (...) Z architektonických časopisů vychází jediný Architektonický obzor, který redigují starší páni, na něž odvodové ročníky neplatí. Druhý časopis Styl, který slibně vycházel před válkou a byl štikou v našem architektonickém rybníku, osiřel, když jeho redaktor Dr. Wirth i mnozí spolupracovníci byli oblečeni do c.k. stejnokroje a trávili svá nejlepší léta v zákopech nebo dokonce na dlouholetém výletu kolem světa. Rössler, Zázvorka, Kvasnička vrátili se co legionáři, Gočár, Novotný, Janák, Mezera, Šrámek, Kubiček a jiní zůstali sice „Rakušany“, ale pouze do 28. října 1918.*“⁵⁴⁴

Nemožnost realizace staveb však neznamenala úplnou odmlku architektonických a urbanistických úvah. Na stránkách zmíněného Architektonického obzoru si lze v roce 1917 přečíst rozsáhlý text Antonína Balšánka, který se věnuje budoucímu rozvoji města, pro nějž nalézá ideální podmínky na levém břehu řeky.⁵⁴⁵ Balšánkuv text jakoby dále rozvíjel ideje, které vedly v uplynulém dvacetiletí k radikální přestavbě města. „*Vnitřní jeho vývoj (asanace, Podskali) jest téměř nadobro ukončen*“,“ píše Balšánek a soudí, že jediným řešením této situace je „*schopnost expansivní*“,“ jež se může projevit jen tam, kde dosud není zástavba – tedy v oblasti na sever a západ od historického centra. Všimá si dosavadní zástavby hlavních os, které v oblasti vedou a považuje je za možný základ struktury nové čtvrti: „*pohled na plán města nás opětovně poučuje o tom, že toto nové město třeba jen zceliti zastavěním pláň letenské, aby se nám jevílo jako útvar hotový, co do rozlohy asi stejný s Novým Městem na pravém břehu Vltavy.*“⁵⁴⁶ Celá severozápadní oblast by se v jeho představách měla stát sestavou zahradních měst, které odpovídají moderním požadavkům na bydlení, neboť „*typ činžovního,*

⁵⁴³ Urban 1949, díl II, sešit 8, s. 1.

⁵⁴⁴ Urban 1949, díl II, sešit 8, s. 3-4.

⁵⁴⁵ Balšánek 1917.

⁵⁴⁶ Balšánek 1917, s. 23.

mnohopatrového domu, jak jej vytvořila druhá polovina XIX. století, se všude přežil a ukázal nezpůsobilým, aby vyhověl potřebám nových generací.“⁵⁴⁷V této souvislosti je pozoruhodné, že plány Státní regulační komise, jíž byl na počátku 20. let Balšánek krátce členem, skutečně zvolily pro téměř celý severozápadní sektor typ vilových čtvrtí v zahradách, které zde také nakonec vznikly.

Problematicky vnímal Balšánek otázku „staré Prahy“, která se prosadila navzdory mínění jeho architektonické generace a která například znemožnila jím prosazovanou regulaci Malé Strany. *„Doba kvapí, úkoly rostou. Přes zdánlivou konservativnost, která se projevila zejména v mohutném hnutí inteligence snahami o zachování starého rázu, jest nesporno, že cíle tyto jsou jen částečnou, byť i svrchovaně důležitou složkou v kulturním životě Prahy, že však neméně důležitou, lépe řečeno nepoměrně důležitější složku tvoří ideje o vytváření Nové Prahy,*“ říká Balšánek, který tímto postojem jako bytostně historizující tvůrce paradoxně anticipuje názory avantgardy 20. a 30. let. Síla staropražské myšlenky je však evidentně tak silná, že autor cítí potřebu se s ní nějak vyrovnat. *„Byť jsme nestáli všichni ve směru tom na jednotné bázi, jistě máme vůli jednu. (..) Pravdou jest, že Praha z měst středoevropských je předním kolbištěm tohoto ideálního zápasu o zachování starého rázu, tak velkého snad proto, že jde o poklad tak vzácný,*“ píše Balšánek. *„Snahy ty zakotvily v nejširších vrstvách celého národa,*“ konstatuje autor, avšak neodpustí si provokativní otázku, zda *„mnohé, co zdálo se v soudu vrstevníků ryzím kovem, není jen bezcennou, blyštící se struskou.*“⁵⁴⁸

Ideální Velká Praha Maxe Urbana
(obr. 351-354)

Ještě výmluvnější důkaz relativity „mlčení múz“ přinesl sám Max Urban, když téhož roku dokončil svůj monumentální projekt Ideální velké Prahy.⁵⁴⁹ Urbanův plán řešil fascinujícím způsobem přestavbu celé pražské aglomerace. *„Tím, jak válka ukázala, co zmůže energie lidská, mající finanční a materiální prostředky bezmezně po ruce, je odstraněn předsudek utopie, že by výstavba Velké Prahy takto nebyla proveditelná,*“⁵⁵⁰ říká Urban, pro nějž byl předložený projekt možným reálným východiskem pro budoucnost města. Praha se v Urbanových představách

⁵⁴⁷ Balšánek 1917, s. 88.

⁵⁴⁸ Balšánek 1917, s. 41-42.

⁵⁴⁹ Urban 1917.

⁵⁵⁰ Urban 1917, s. 1.

přetváří v komplexně provázanou urbanistickou strukturu, jejímiž základními kameny jsou centrální geometrické obrazce jednotlivých čtvrtí. Vedle centra a existujících čtvrtí je městská tkáň doplněna novými čtvrtěmi, jejichž názvy – Severní Město, Zahradní Město, Cosmopolis, Město Práce či Město Svornosti ukazují vizionářský charakter projektu. Historické čtvrti i předměstí jsou urbanisticky přeřešeny tak, aby utvářely jediný urbanistický celek. Čtvrti, jejichž dosavadní řešení Urban neshledal vyhovujícím, jsou překresleny úplně: zcela nové řešení tak mají kupříkladu Holešovice, Žižkov či Smíchov. Součástí plánu je také nové pojetí dopravy, která počítá i s podzemní drahou.

Svůj přístup k historickému městu Urban deklaruje hned v úvodu. *„Nikde jinde příkaz taktního šetření starého města není snad tak odůvodněn jako v Praze. (...) Pro tento plán budiž směrodatným, že zachování Malé Strany (...) a Hradčan v mezích dneška, zachování dosud zachovaných částí Starého Města je tomuto plánu příkazem. Jsou to rezervace, na něž moje ruka nesáhla.“* Přesto i zde má dojít ke dvěma razantnějším intervencím. *„Jediným činem proti krásné Staré Praze je úprava komunikace mezi Václavským náměstím a Mikulášskou třídou a Letnou a získání místa pro českou operu,“* říká Urban. Je si vědom, že kvůli druhému z návrhů *„padne nejen řada domů, ale i charakteristická ulice.“* Výhody však dle jeho názoru převažují, neboť se *„úplně zachovává ulice Melantrichova,“* a získává se zároveň *„imposantní místo pro českou operu,“* která *„dolejší Václavské nám. uzavírá orientačním prospektem.“* Mezi operou a rozšířenou Železnou je nově vedena reprezentační třída, na níž se nově ocitnou *„dvě významné budovy, Stavovské divadlo a universita Karlo-Ferdinandova“*.⁵⁵¹ Převedení hlavní spojnice mezi Václavským a Staroměstským náměstím skutečně vyřešilo problém neustálého tlaku, který požadoval rozšíření Melantrichovy ulice. Uzavřenost prostoru Staroměstského náměstí navíc Urban respektoval návrhem vstupního oblouku, který mohl evokovat Janákovu ideu uzavření Pařížské z radniční soutěže z roku 1909.

Ke zbývajícím partiím Starého Města, Malé Strany i Hradčan je Urban skutečně příkladně pietní (nepočítáme-li za autorský názor vynechání radničního bloku, který sice na výkresu centra chybí, ale na všech ostatních se nachází). Na Starém Městě respektuje nejen hlavní třídy, jak přepokládal tehdy platný Sakařův plán, ale veškerou uliční síť včetně periferní uliček Anenské či Haštalské čtvrti. Plně zachovává Anežský klášter s okolím, do nějž prorocky umístí uje Přemyslovské museum. Jedinou úlitbou komunikaci je přímé propojení Haštalského náměstí s předpolím mostu císaře Františka Josefa I. Ještě pietněji se chová k organismu Malé Strany a Hradčan, které jsou ze stavebního hlediska uchovány ve své celistvosti. Na projektu

⁵⁵¹ Urban 1917, s. 3-4.

nenalezneme nábřeží či severojižní komunikaci, která by přeťala ostrov Kampu. Jediným urbanistickým zásahem je vytyčení cesty od dnešní Vítězné třídy (na Urbanově plánu „Náměstí nadšení“) směrem na Strahov, což je zjevný zárodek později tolik diskutované Petřínské komunikace. Urbanův přístup k řečeným čtvrtím je tak ryze památkový a citlivý. V jeho radikálním plánu, který ve zbytku města mění téměř vše, je poprvé zmíněna a důsledně uplatněna idea památkové rezervace v rozsahu Starého Města, Malé Strany a Hradčan – tedy teze, která se důsledně uplatní až o více než třicet let později.

Do památkově chráněné oblasti Urban nezařadil gotické Nové Město, které urbanisticky plně zapojil do nového konceptu metropole. Základní karlovský systém ulic a náměstí zůstala v principu zachována, byla však doplněna novými ulicemi, prostranstvími a budovami, které odpovídají předpokládanému významu této části města. Cenný městský prostor získal autor zrušením historických tratí a nádraží, které nahradil jedinou tratí vedenou od Karlína až po Nusle v tunelu. Zrušení kolejíště umožnilo nejen přímé parkové propojení Vinohrad s Novým Městem, ale také založení nového Náměstí Evropy, které se mělo stát „*hlavním bodem Velké Prahy*.“ Náměstí, situované pod Vítkovem v ose Hyberské ulice, mělo mít neskutečnou rozlohu 176.000 m². Nacházelo se zde centrální nádraží, telegrafní a poštovní úřad, dopravní úřad a „Hotel de l'Europe.“ Urban svým náměstím pod Vítkovem otevřel téma, které budou urbanisté různě promýšlet po celé 20. století. Důsledné zavázání nového prostoru do struktury města jej pak logicky vedlo k vytyčení nových tříd, z nichž jedna diagonálně proťala Petřskou čtvrť, z níž by mimochodem po vytyčení dalších nových ulic zbyla jen nevelká historická enkláva v okolí chrámu sv. Petra.

Druhým klíčovým bodem a dopravním rozcestníkem se mělo stát náměstí okolo Národního muzea, kterému dal autor kruhový tvar. Nejzajímavějším urbanistickým návrhem v historickém centru města je patrně nová Musejní třída, kterou Urban vede v přímé linii od Národního muzea k Národnímu divadlu. Přes veškerou razanci návrhu lze říci, že doplnění ulice do novoměstského rastru je v tomto případě velmi invenční a logické. Sugestivní vyobrazení, kterým Max Urban projekt třídy doplnil, dobře ukazuje na inspirační zdroje jeho urbanisticko-architektonického přístupu, kterým jsou pařížské boulevardy s jejich velkorysostí i architektonickou jednotou. Pařížskou inspiraci, kterou ostatně sám autor obsáhle analyzuje, lze v celém plánu rozeznat nejen ve vedení boulevardů, které se záměrně „slévají“ do sebe, aby umožnily plynulý dopravní proud, ale také v zakládání okruhů, které mají vnitřnímu městu ulehčit. Zcela přestavěna pak měla být oblast jižně od Karlova náměstí, kam autor situoval

Justiční palác a Právnickou akademii, i Albertov, kam navrhl umístit rozsáhlý areál Přírodovědecké akademie.

Urbanův návrh dodnes udivuje svou komplexitou a propracovaností. Odhlédneme-li od někdy až provokativní geometričnosti či přehnané velkoleposti některých částí, musíme konstatovat, že se mu podařilo město uchopit jako celek, který je důsledně provázán navzdory obtížím terénu i stávající urbanistické podoby. Mnohá témata i dílčí motivy, které autor ve své fantaskní vizi zachytil, přesně vystihovala klíčové neuralgické body či urbanistický potenciál lokality. „*Budu pracovati dále,*“ říká Max Urban v doslovu datovaném prosincem 1917 odhodlaně. „*Jako při tomto pláně nezůstanu u zjevů přítomnosti, nýbrž budu na věci budoucnosti stále pamatovati. Že proto bude zván můj plán utopistický a tím papírový, ač jím rozhodně není a nebude, mne nezmylí.*“⁵⁵² O deset měsíců později přidává autor doslov druhý: „*Ideály české dospěly prahu reality. Končím úplně tento plán a několik listů neukončuji a vstupuji do pluku pracovníků Reálné Prahy Krásné.*“ Rubikon byl překročen, nová republika založena. Urbanův plán předznamenal téma, které bude pro Prahu klíčové: vznik jednotného městského organismu, který by byl důstojnou metropolí nového státu. Netřeba dodávat, že tato situace byla o to větší výzvou i pro historické centrum, které se přes noc stalo z lokálního centra epicentrem rodící se metropole.

⁵⁵² Urban 1917, s. 30.

Historické centrum města na počátku dvacátých let

Počátky Státní regulační komise

(obr. 355)

Nová role Prahy byla od samého počátku euforicky prožívána, široce komentována a více či méně vizionářsky promyšlena. Témat, která se nabízela, bylo nespočet. Nejčastěji zmiňovaným problémem byla nutnost utvoření Velké Prahy, která by měla být pojednána jednotným urbanistickým plánem. Neméně závažná byla otázka dopravního řešení v čele s železnicí, která během 19. století vznikala spíše nahodile a nijak nereflektovala potřebu koordinace celého souměstí. Problémem, který se automaticky vnucoval od samotného počátku, byla rovněž výstavba zázemí pro řízení státu, tedy ministerstva, úřední budovy a navazující infrastruktura. Volba Pražského hradu jako sídla hlavy státu sice vyřešila problém její důstojné reprezentace, avšak vytvořila zároveň tlak na adaptaci Hradu i jeho bezprostředního okolí. Stejnou cestou se provizorně vydala i sněmovna, pro niž bylo narychlo adaptováno Rudolfinum. Závažným tématem se velmi záhy ukázal problém historických areálů v centru města, jejichž hodnota byla nesporná, avšak stávající využití neadekvátní nebo problematické. Všechny tyto otázky se více či méně týkaly historického centra, jehož sotva ustálená podoba tak měla být znovu rozkolísána.

Rozhodující roli v utváření koncepce budoucího města měla Státní regulační komise, ustavená na základě zákona v roce 1920.⁵⁵³ O vzniku regulačního sboru se však jednalo hned v říjnu 1918. „*V předvečer osmadvacátého října sešlo se několik komunálních pracovníků a architektů a inženýrů v atelieru u Frant. Roitha na nábřeží tehdy Podskalském, a tam padlo několik prvních slov o organizaci nějakého správního tělesa, které by mělo řídití další osudy města Prahy,*“ vzpomíná Max Urban.⁵⁵⁴ Z architektů se schůzky zúčastnili František Roith, Antonín Engel, Bohumil Hypšman, Vladimír Zákrejs a Max Urban. Během dalších schůzek se okruh účastníků rozšiřoval a pravidelnými setkáními byla ustavena tzv. Technicko-hospodářská jednota. „*Názory se vyjasňovaly, struktura nového tělesa se krystalizovala a vedení ujaly se korporace architektonické – Společnost architektů, Klub Za starou Prahu a později i Klub architektů,*“ píše Urban a dokládá tím, jak pevné bylo v té době ideové spojení architektů s ochránci historického města. Výsledkem schůzek byl návrh ustanovení regulační rady složené

⁵⁵³ Zákon o zřízení státní regulační komise pro hlavní město Prahu s okolím z 5. února 1920.; O komisi podrobněji viz např.: Hruza 1989, s. 269 ad.; Kupka 2009; Brůhová 2017, s. 112-119; Drnek 2019.

⁵⁵⁴ Urban 1949, díl III, seš. 1, s. 9.

„z odborníků výstavby měst, všeobecné důvěře se těšících, a pak ze zástupců vlády a obce Pražské.“ Zřizovatelem rady by nebylo město, ale stát: „Regulační rada musí státi mimo město Prahu, neboť zájem Velké Prahy je zájmem celého státu, ten si zde buduje svoje hlavní město. V autoritativních otázkách organizačních nebyvala autonomie naše nikdy šťastnou,“ dodává text memoranda, založený v tomto bodě bezpochyby na sporné zkušenosti bezvýhradného podřízení regulace zájmům městské reprezentace v uplynulých desetiletích.⁵⁵⁵

Ideu nezávislosti komise na městě i jejího odborného složení se podařilo do zákona prosadit. V únoru 1920 tak byl schválen jak zákon o zřízení Státní regulační komise, tak zákon o vzniku Velké Prahy, která byla vytvořena spojením historických čtvrtí nejen se všemi předměstími, ale i s mnoha vesnicemi v okolí. První regulační komise byla roku 1920 jmenována na tři roky s tím, že během této doby bude zpracován regulační plán a její další činnost ztratí smysl. Termín se však ukázal jako iluzorní a v roce 1923 bylo její funkční období o tři roky prodlouženo. Takto se pak dalo až do roku 1929, kdy byl regulační plán konečně dokončen. Činnost komise však pokračovala dále a k jejímu zániku došlo až po roce 1938. Permanentní nejistota ohledně budoucnosti komise měla negativní vliv na její práci a znamenala i nepochopitelné personální výměny. „V červenci 1929 skončilo jedno funkční období a komise byla obnovena až po osmi měsících, přičemž jejími členy nebyly znovu jmenovány takové osobnosti jako Engel, Janák a Hypšman, a jejich místa zaujali lidé méně znalí,“ glosuje absurdní situaci Jiří Hrůza.⁵⁵⁶

Minimálně v prvním desetiletí existence komise však bylo její složení většinou stabilní a možno říci i reprezentativní. Prvním předsedou byl jmenován Josef Sakař, který jako autor regulace Starého Města zastupoval starší konzervativní architektonickou generaci.⁵⁵⁷ Místopředsedou se stal inženýr Eustach Mölzer, který v roce 1923 Sakaře vystřídal a vedl komisi až do jejího zrušení. Starší generaci dále zastupoval dlouholetý zastánce novorenesance Jiří Stibral a novobarokně orientovaný Antonín Balšánek, který však záhy zemřel a byl roku 1921 nahrazen progresivním Bohumilem Hypšmanem. Z ryze moderních architektů byl v první komisi přítomen vlastně jen Antonín Engel, což muselo být pro iniciátory celé ideje zklamáním. Odchodem Sakaře, Balšánka i Stibrála, zmíněným nástupem Hypšmana a jmenováním Pavla Janáka v roce 1923 však v architektonické části komise jednoznačně převážila moderní generace, což se nakonec odrazilo i ve schvalovaných plánech a projektech.⁵⁵⁸ Sekretářem

⁵⁵⁵ Urban 1949, díl III, seš. 1, s. 9-11.

⁵⁵⁶ Hrůza 1989, s. 272.

⁵⁵⁷ Urban 1949, díl III, sešit 3, s. 1-2.; Brůhová 2017, s. 113.

⁵⁵⁸ Podrobný seznam členů komise ve 20. letech viz Kupka 2009, s. 38.

komise byl po celou dobu jejího trvání Max Urban, který také podal o její činnosti podrobné a vzhledem ke ztrátě písemné archivní dokumentace týkající se SRK také unikátní svědectví.⁵⁵⁹

Regulační plán, který komise v roce 1929 předložila, nebyl jako celek nikdy oficiálně schválen. Jednotlivé plány, jež byly od počátku 20. let zpracovávány, se však průběžně stávaly základem urbanistického rozvoje jednotlivých čtvrtí, díky čemuž se zásady prosazované komisí propsaly do struktury téměř všech obcí Velké Prahy. To se dalo i přes to, že bylo stále možno stavět novostavby i podle starých polohopisných plánů, které bohužel zůstávaly v platnosti.⁵⁶⁰ Nemůže být úkolem této práce sledovat činnost regulační komise na poli Velké Prahy.⁵⁶¹ Přesto je třeba zdůraznit, jak zásadní vliv rozšíření města na pozici a roli centra mělo. To, co bylo dosud řešeno v sevřeném organismu historických čtvrtí, bylo náhle nazíráno v široké velkoměstské perspektivě, která dávala záměrům i projektům jiný kontext. Sloučením centra s předměstími rázem zmizela lokální politická rivalita, která byla podstatným hnacím motorem razantní přestavby Starého Města. Pojem „centra“ se ze Starého Města také přirozeně rozšířil na celé historické souměstí s tím, že jeho těžištěm byla už definitivně oblast „City“ v okolí Václavského náměstí.

Soutěž na Letenskou pláň a otázka dopravního průrazu Starým Městem
(obr. 356-357)

Již v lednu 1919 podal Klub architektů návrh na vypsání dvou soutěží, které by se staly východiskem následného urbanistického rozvoje nové aglomerace. Obsahem „*první soutěže ideové, snad internacionální*“ měl být návrh železniční sítě a nádraží v okruhu Velké Prahy, návrh sítě elektrických drah a rychlodrah, vytipování center nových čtvrtí, kostra kanalizace, síť hlavních tříd a ulic ve starých i nových částech města, silniční komunikace a vodní cesty, určení zastavitelných a nezastavitelných ploch, určení průmyslových, obchodních a obytných čtvrtí a – v neposlední řadě – i hrubé stanovení výškového zastavění, které by bylo následně upřesněno v dalších soutěžích. Druhá soutěž „*rozpadla by se pravděpodobně na řadu menších soutěží pro určité úseky a městské čtvrti,*“ které by vzhledem k nezbytné znalosti lokálních podmínek byly určeny jen architektům lokálním a jejichž úkolem by vedle doplnění

⁵⁵⁹ Urban 1949.

⁵⁶⁰ Hruža 1989, s. 275.

⁵⁶¹ K dějinám státní regulační komise viz zejména Drnek 2019.

komunikační sítě a stanovení rozvrhu bloků bylo „*umístiti veřejné budovy a výtvarně propracovati prostory ulic a náměstí*“, což by byla „*práce větším dílem architektonická*.“⁵⁶²

Zdá se, že o vypsání mezinárodní soutěže na řešení Velké Prahy komise reálně neuvažovala. Důvody mohly být ideové, ale také ryze praktické: městu chybělo jednotné kvalitní výškové zaměření terénu a soutěže mohly být vypisovány až v návaznosti na práci geometrů, kteří s obrovským nasazením město zaměřovali.⁵⁶³ Přesto se komise o jakýsi celostní pohled pokusila. V letech 1921-23 vypsala postupně komise soutěže na čtyři sektory Velké Prahy, které měly naznačit koncept řešení vzniklé aglomerace. Přestože soutěže zabíraly mimořádně velké území, měly dva základní problémy. Prvním byla nemožnost celkového rozmyšlení dopravní struktury, po němž memorandum Klubu architektů z roku 1919 volalo a bez nějž se zamýšlená řešení sektorů musela opírat o stávající nevyhovující stav. Druhým pak skutečnost, že proměna města nevycházela z centra, ale právě z jednotlivých vnějších čtvrtí, které na něj byly různým způsobem napojovány. Jestliže první problém se ukázal jako kruciólní a vlastně neřešitelný, neboť dopravní soutěž vyhlášená v roce 1929 už na struktuře města mnoho nezměnila, druhý paradoxně přispěl k tomu, že centrum města zůstalo v prvních letech – a vlastně i později – výraznějších urbanistických zásahů ušetřeno.

Hned první soutěž, kterou komise vypsala, se však historického centra poměrně úzce dotýkala. Jejím předmětem byla zástavba Letenské pláně s okolím, avšak rozsah dotčeného území byl mnohem větší. Řešit se měla celá oblast mezi Výstavištěm, řekou, Podbabou a Bělohorskou silnicí. Do území byly zahrnuty i „*již vybudované části, najmě celý komplex Malé Strany*“, které „*nejsou předmětem soutěže*“. V případě potřeby se však soutěžícím umožňuje „*zasáhnouti i do těchto území, kdyby výhody z této změny plynoucí vyvážily oběti, jež by s provedením podobného návrhu byly spojeny*.“⁵⁶⁴ Komise očekávala, že plány zahrnou nejvýznamnější veřejné budovy v čele s parlamentem. Významným bodem bude pochopitelně spojení pláně se Starým Městem, které bylo předmětem diskusí, projektů a soutěží od sklonku 19. století. Budovy mají dle představ komise tvořit „*velkolepý, architektonicky mocný celek, k němuž vhodný výstup musí býti nalezen tak, aby praktickým potřebám i v těchto pohledově citlivých místech plně vyhovoval*.“ Znovu tak byla nastolena otázka urbanistického propojení Letenské pláně se Starým Městem, jež měla pro jeho budoucnost kruciólní význam. Zadání se dotklo i okolí Hradu, jež „*vyžaduje v mnohém ohledu pronikavé nápravy hlavně v ohledu*

⁵⁶² O státní regulační komisi 1922.

⁵⁶³ Urban 1949, III/3, s. 2-3.

⁵⁶⁴ Soutěž na úpravu a zastavení pláně Letenské a okolí, 25. 7. 1920, nepublikovaný strojopis, spisovna IPR, č. SRK001419, s. 1-2.

estetickém.“ Zadání navrhuje scelení Jeleního příkopu zrušením náspu Prašného mostu či „vybudování důstojného přístupu na Hrad přes most Legií a stráž Petřínskou,“ což není nic jiného než později tolik diskutovaná Petřínská komunikace.

V příloze zadání soutěžních podmínek byla uvedena stanoviska různých institucí a stran. Svůj příspěvek zaslal i Klub Za starou Prahu, jehož stanovisko zformuloval Bohumil Hypšman. Vedle části, která se zabývá otázkou vztahu terénu a dominant budoucí čtvrti, je zde i pozoruhodná analýza Malé Strany. „*Umělecky jest Malá Strana dílo celkem hotové a zbývá dokončiti jen rámování a oprávití zasazení,*“ říká Hypšman.⁵⁶⁵ Historická čtvrť je chápána jako unikátní výtvarné dílo, což má své pozoruhodné důsledky. V rámci „retuší“ tohoto obrazu požaduje autor textu odstranit například řadu činžovních domů v ulici U Železné lávky nebo převyšovaný Hergetův dům čp. 543, což je téma, které se bude v památkové diskusi periodicky vracet až do 60. let 20. století. Město zde již není pojato jako proměnlivá struktura, ale jako historický útvar, jehož vývoj je v podstatě ukončen. Obrat, který v chápání Malé Strany během několika desetiletí nastal, je tímto přístupem dokonán. Tato přelomová – a pro mnohé jistě sporná – teze tak vlastně stojí na počátku procesu, který o padesát let později vyvrcholí vyhlášením Pražské památkové rezervace. Z důvodu nevhodné konkurence panoramatu Hradu pak Hypšman odmítá nejen zástavbu Petřína, ale také zastavění hrany Letné, neboť jakákoli budova větších rozměrů by zde nevhodně soutěžila s hradčanským panoramatem. Prorocký charakter těchto slov ukáže nejen soutěže následujících desetiletí, ale zejména nešťastné postavení Stalinova pomníku v 50. letech 20. století.

Výsledky soutěže byly pozoruhodné.⁵⁶⁶ Spojení monumentálního účelu s mimořádným územním rozsahem vedlo architekty k velkorysým kompozicím, které mnohdy nezapřely inspiraci nespoutaným duchem Urbanovy Ideální Velké Prahy. Z hlediska Letné přineslo portfolio soutěžních projektů nejrůznější názory na zástavbu pláně i dopravní řešení, které bylo pro spojení se stávajícím městem klíčové. Nejvýše oceněné projekty pracovaly s monumentálními budovami, které byly většinou situovány na osu Štefánikova mostu.⁵⁶⁷ Jejich společným znakem byla i komunikační návaznost na Čechův most, což přirozeně znovu otevíralo otázku navazující uliční sítě Starého Města. Nejradiálnějším zastáncem přímého spojení pláně s centrem města byl Antonín Engel, který se jako člen poroty nemohl soutěže

⁵⁶⁵ Bohumil Hypšman (Hübschmann) 1920.

⁵⁶⁶ Letenskou soutěž naposledy podrobně a skvěle analyzovala Klára Brůhová – viz Brůhová 2017, s. 120-144.

⁵⁶⁷ Nejvýše oceněn byl projekt Františka Vahaly a Vratislava Lhoty „Neporušená pláň“, o další místo se dělil Bohumil Hübschmann („Okcident“) a Ladislav Skřivánek s Josefem Šejnou („Skutečnost“) – viz Brůhová 2017, s. 123-131.

účastnit, avšak podal alespoň svůj mimosoutěžní návrh, v němž počítal s průrazem mezi Staroměstským a Václavským náměstím, jež by si vyžádal rozšíření Železné ulice či demolici Stavovského divadla.⁵⁶⁸ Ještě radikálnější byli členové Spolku československých architektů a inženýrů, kteří průraz považovali za jediné možné řešení, jež odpovídá „*živelným potřebám velkoměsta*“.⁵⁶⁹

Státní regulační komise, jež měla z oceněných projektů vybrat nejlepší ideje a na jejich základě zpracovat finální plán, se však k těmto názorům nepřiklonila. Eustach Mölzer, který se roku 1923 stal předsedou komise, konstatoval, že „*soutěž (..) dokázala, že spojení na třídu Mikulášskou nemůže být jediným, neboť velké město na levém břehu bude vyžadovati více spojení rovnocenných, a také ne hlavním, poněvadž by si vynutilo zničení nejkrásnějších zbytků Starého Města, k jehož záchraně vede jen okružní třída po příkladu Vídně.*“⁵⁷⁰ Z těchto důvodů komise preferovala ideu komunikačního napojení pláně nikoli na Čechův, ale na Štefánikův most, což z předložených soutěžních projektů obsahoval jen návrh Pavla Janáka, Aloise Kubíčka a E. Svobody, který paradoxně nebyl při prvním hodnocení porotou soutěže odměněn ani zakoupen.⁵⁷¹ Idea „okružní třídy“, kterou Mölzer zmínil jako náhradu přímého průrazu Starým Městem, byla pro následné osudy historického středu města naprosto klíčová. Letenská soutěž přispěla k tomu, že se tato otázka otevřela hned zpočátku a ve vsí naléhavosti. Rozhodnutí vést hlavní dopravu po bývalém hradebním okruhu v ulicích Revoluční, Na Příkopě, 28. října a Národní nejen uchránilo Staré Město dalších utilitárních průrazů, ale také definitivně potvrdilo celoměstský význam rodících se „boulevardů.“ Princip okruhu však zároveň vyžadoval jeho dokončení na levém břehu řeky. Vedle serpentiny v ose Štefánikova mostu, jejíž brzké provedení se očekávalo, tak byla definitivně stvrzena nezbytnost Petřínské komunikace, která by propojila Vítěznou ulici s Hradčany. Návrh komunikace byl součástí většiny soutěžních projektů, přičemž různá navržená řešení spíše potvrdila problematičnost této ideje.⁵⁷² Dopravní záchrana Starého Města tak měla být vykoupena neméně závažnou hrozbou, jíž bylo urbanistické rozrušení nejlépe dochované pražské historické čtvrti.

⁵⁶⁸ Engel 1920-21.

⁵⁶⁹ Skupina architektů 1922; Brůhová 2017, s. 108.

⁵⁷⁰ Mölzer 1923.

⁵⁷¹ Mölzer 1923, s. 9; Brůhová 2017, s. 129.

⁵⁷² Birnbaum 1921.

Právě na řešení Malé Strany byla v roce 1922 vypísána první soutěž, týkající se pražského centra.⁵⁷³ Malá Strana se přes svou nespornou hodnotu nacházela ve stavu urbanistického provizoria. Balšánková regulace, vyložená nejprve roku 1903 a následně po přepracování ještě roku 1908, nakonec nebyla oficiálně schválena, takže v nejcennější části historické Prahy i nadále platil likvidační zastavovací plán z roku 1893.⁵⁷⁴ Již v roce 1912 se podařilo definitivně prosadit názor, že stavba nábřeží je zde nevhodná nejen z estetických, ale i technických důvodů, neboť zúžení řeky by mohlo mít při povodni devastační následky.⁵⁷⁵ Cílem soutěže bylo získat podklad pro vypracování konečné regulace Malé Strany, a to zejména v části, kterou „*lze považovati v některých místech za neukončenou a která byla v poslední stavební periodě před válkou nejvíce ohrožena a místy také již znešvařena.*“⁵⁷⁶ Na rozdíl od předchozích dob se od účastníků neočekávaly „*velkolepé architektonické komposice konkurující všemu tomu, co v takové vzácné harmonii bylo uchováno,*“ ale spíše pietní a drobná umělecká práce, jež čtvrt' vsadí do celku města a napraví kazy, jež byly v minulosti způsobeny.⁵⁷⁷ Odmítnutí „*velkolepých kompozic*“ bylo reakcí nejen na předválečné studie, ale i na soudobé projekty, v nichž se autoři nechali strhnout euforií doby a umísťovali do podnoží hradu obrovské komplexy sněmovny a dalších vládních budov.⁵⁷⁸ Striktní soutěžní podmínky však byly i předmětem kritiky. Důraz na památkové hodnoty vedl některé architektky názoru, že zde je brzděna „*umělecká i vědecká tvořivost*“ a že soutěž je tak „*předem riskantní pro každý svobodný projev.*“⁵⁷⁹ Vyhrocený názorový střet v otázce zásahů do Malé Strany byl jedním z prvních náznaků toho, že těžce dosažený konsensus o hodnotách „*staré Prahy,*“ o nějž usilovala modernistická generace prvních dvou desetiletí 20. století, bude brzy podroben tvrdé zkoušce nejen ze strany „*odstavených*“ historizujících tvůrců, ale také a zejména z radikální pozice mladých nastupujících architektů.

Výsledky soutěže nakonec nebyly takové, jaké by si Státní regulační komise přála. Účast v klání nebyla velká a návrhy nepodali zdaleka všichni osvědčení tvůrci, od nichž to komise

⁵⁷³ Soutěž recentně zpracovala Klára Brůhová – viz Brůhová 2017, s. 197-210.

⁵⁷⁴ Urban 1949, III/4, s. 62-63.

⁵⁷⁵ Urban 1949, III/4, s. 63-64; Brůhová 2017, s. 197.

⁵⁷⁶ Urban 1949, III/4, s. 65.

⁵⁷⁷ Podrobné soutěžní podmínky viz: Ideová soutěž na upravovací plán (...) 1922-23.

⁵⁷⁸ Viz zejména projekty Václava Roštlapila, a Antonína Balšánka – Brůhová 2017, s. 198-202.

⁵⁷⁹ Naše glossy (...) 1923.

v naději očekávala. První a druhá cena uděleny nebyly a nejvyšší třetí cenu získal projekt Bohuslava Fuchse, Antonína Moudrého a Josefa Štěpánka. Autoři vyhověli zadání a přistoupili k Malé Straně nanejvýš pietně a citlivě. Namísto stavby velkých celků se rozhodli respektovat stávající stav, který je dokonce v některých případech korigován snížením příliš velkých stávajících budov. Z Malé Strany v podstatě vyloučili průjezdní dopravu, díky čemuž mohli odmítnout i ideu Petřínské komunikace. Státní galerii, jejíž postavení na Malé Straně se předpokládalo, situovali do zahrady Michnovského paláce, což jim umožnilo zachovat zahrady na Kampě nezastavěné. Klíčem k rozvoji čtvrti se stala zeleň, která prostupovala zástavbu a plynule ji propojovala s Petřínem.⁵⁸⁰ Přes nespokojenost komise lze říci, že návrh byl nejen citlivý, ale v mnoha ohledech i prorocký. Porovnání s dalšími oceněnými návrhy ukazuje, že zvolená strategie „retuše obrazu“, která naplňovala výše zmíněné požadavky Bohumila Hypšmana a Klubu Za starou Prahu, byla pro charakter čtvrti nepoměrně příznivější, než pokusy o pravidelné doplnění malostranské zástavby, jaké lze spatřit v projektech tak osvědčených pražských tvůrců, jako byli Alois Dryák či Vlastislav Hofman.⁵⁸¹ Tento výsledek je o to paradoxnější, že autoři nejlépe hodnoceného projektu reprezentovali právě tu architektonickou generaci, která z pozice časopisu *Architekt SIA* soutěž ostře lovala jako „staropražskou“ a „památkovou“. Bohuslav Fuchs (1895-1972) či Josef Štěpánek (1889-1964) zde tak jako příští reprezentanti nejradikálnějších avantgardních tendencí projeví empatii, která jiným účastníkům klání scházela. Citlivostí návrhu se paradoxně necítila úplně vázána ani sama komise, která kupříkladu nakonec akceptovala umístění mohutné galerie v prostoru Kampy a nadále aktivně prosazovala ideu kapacitní Petřínské komunikace. Přesto se mnohé z plánu nakonec promítlo i do schválené regulace, která – alespoň v základní podobě – napříště vyloučila výraznou přestavbu malostranského pobřeží.

Největší hrozbou pro charakter Malé Strany se však na počátku 20. let stala idea umístění Státní galerie na Kampě. Moderní galerie o toto umístění usilovala od roku 1914, přičemž tlak zesílil poté, co bylo Rudolfinum zabráno pro parlament a musela se urychleně řešit otázka umístění sbírek obrazárny Společnosti vlasteneckých přátel umění.⁵⁸² Vítězem soutěže vypsané roku 1923 se stal Josef Gočár, jemuž porota přisoudila druhou cenu a doporučila jeho projekt k realizaci.⁵⁸³ Gočárův návrh se vyznačoval ušlechtilým moderním klasicismem, který evokoval monumentální zasněnost muzejních okrsků 19. století. Ani nezpochybnitelné

⁵⁸⁰ Ideová soutěž na upravitelství plánu (...) 1922-23; Urban 1949, III/4, s. 69-71; Brůhová 2017, s. 175;

⁵⁸¹ Všechny projekty důkladně analyzovala Klára Brůhová – viz Brůhová 2017, s. 203-210.

⁵⁸² Brůhová 2017, s. 198, 213.

⁵⁸³ Soutěž na náčrtky státní galerie (...) 1924-25. Celou soutěž opět velmi dobře analyzuje Klára Brůhová – viz Brůhová 2017, s. 210-221.

kompoziční kvality projektu však nemohly zastířit skutečnost, že hmota navrhované stavby je pro malostranské prostředí příliš velká. Proti jejímu umístění bojoval od samého počátku Klub Za starou Prahu, jehož člen Bohumil Hypšman se mimochodem soutěže zúčastnil s nepochopitelným projektem výškové dominanty, kterým popíral své dosavadní i pozdější názory.⁵⁸⁴ Klub své protesty nemířil proti Josefu Gočárovi, který „*již mnohokrát podal důkaz o vzácném smyslu pro památky a pracuje ve stálé dohodě a styku s Klubem,*“ ale spíše proti neodborným vlivům, které „*se snaží prosadit umístění na Kampě bez ohledu na zahrady, panoramata i nedostatek místa.*“⁵⁸⁵ Vedle památkových a kapacitních problémů se nakonec komplikovaným ukázalo i samo podloží, které bylo základovým průzkumem označeno za nevhodné.⁵⁸⁶ Pro veřejné vnímání projektu muselo být klíčové vytyčení objemu na Kampě, které proběhlo v roce 1931 a které publikoval Klub Za starou Prahu.⁵⁸⁷ Projekt na Kampě byl nakonec opuštěn ve prospěch nového stanoviště na Letenské pláni, kde však nakonec také vyzněl do ztracena.⁵⁸⁸

Regulace hlavních městských tříd a náměstí

(obr. 365-380)

Na pravém břehu řeky byla ve stejné době největším problémem nekoordinovaná stavební aktivita, která se týkala zejména Václavského náměstí a hlavních tříd hradebního okruhu.⁵⁸⁹ Od počátku 20. let přicházely do komise „*žádosti bank, pojišťoven a správních budov průmyslových, které chtěly být umístěny na hlavních třídách, a které tyto třídy podstatně měnily.*“⁵⁹⁰ Komise se tak hned zpočátku moudře vyvarovala praxe, kdy by rozhodovala každou žádost ad hoc pod momentálním tlakem a bez vztahu k celku a rozhodla se zpracovat pro hlavní třídy půdorysnou i výškovou regulaci. „*Nejdříve tu byla žádost mladého peněžního ústavu, banky československých legií, která se chtěla pustit první do stavby,*“ píše Max Urban, který tak popisuje okolnosti vzniku Gočárový pozoruhodné budovy Banky čs. Legií z let 1921-23. „*Tato záležitost byla pak podnětem pro vyložení plánu ulice Na Poříčí, která se jako hlavní ulice měla*

⁵⁸⁴ Brůhová 2017, s. 216, 219; Soutěž na náčrtky státní galerie (...) 1924-25, s. 50.

⁵⁸⁵ Umístění státní galerie (...) 1926.

⁵⁸⁶ Základové poměry staveniště Čsl. Státní galerie na Kampě, Architekt SIA XXX, 1931, s- 34-36.; Brůhová 2017, s. 220.

⁵⁸⁷ Varujeme před stavbou státní galerie (...) 1931.

⁵⁸⁸ Brůhová 2017, s. 221.

⁵⁸⁹ Partie, týkající se výškové regulace hlavních ulic a náměstí, vycházejí z autorova článku Václavské náměstí a zrození pražské „city“ na počátku 20. století – viz Biegel 2019a.

⁵⁹⁰ Urban 1949, III/4, s. 3.

rozšířit na 30 metrů. Zde nebylo velkých problémů památkových, až na nároží Poříče a ulice Havlíčkovy, ale i tato památka byla pro nutné rozšíření uliční obětována.⁵⁹¹ Dobový přístup k rodící se metropoli nejlépe dokládají následující Urbanova slova: „Rozhodnutí o rozšíření ulice bylo tak mocné, že i budovy nedlouho předtím postavené, jako hotel Imperial, byly určeny k tomu, aby při další novostavbě značně ustoupily. Přes četné námitky rázu většinou soukromoprávního byl tento plán záhy schválen.“⁵⁹² Urbanů pamětnický text zde dokládá jak razanci přijímaných regulačních opatření, tak velkou moc, kterou komise ve dvacátých letech měla. Ukazuje též, jak komise regulaci v praxi vnímala: jako zárodek budoucího stavu, který se prosadí prostupně při obměně jednotlivých domů v ulici. Meziválečné dvacetiletí se nakonec pro tuto obměnu ukázalo jako lhůtou příliš krátkou a historické ulice zůstaly v urbanisticky nesourodém, avšak z hlediska dnešního pohledu mimořádně cenném stavu.

Zmíněný plán výškové regulace ulice Na Poříčí se do dnešních dnů bohužel patrně nedochoval. Zachována však je možná ještě důležitější výšková regulace Václavského náměstí, která vznikla v červnu roku 1923.⁵⁹³ Impulsem k jejímu vzniku byl záměr Pražské úvěrní banky postavit své nové sídlo na místě rozlehlého barokního domu U Primasů čp. 796-II na nároží Václavského náměstí a Štěpánské ulice.⁵⁹⁴ Výchozí ideou návrhu bylo výškové sjednocení uliční fronty náměstí v úrovni říms a střech, které jsou zde – dobově logicky – buď sedlové, nebo mansardové. V dolní části se jeho úroveň přizpůsobuje výšce moderních staveb typu Kotěrova Peterkova domu čp. 777-II či sousedního novobarokního paláce obchodní komory čp. 776-II. Překvapivou výjimkou je respektování výšky tří historických domů mezi hotely Juliš (čp. 782-II) a Adria (784-II), tedy budovami, jejichž komerční potenciál musel být zjevný a které byly krátce potom opravdu nahrazeny moderními novostavbami. Hned vedle nich úroveň opět stoupá, aby respektovala existující paláce při nároží ulice Vodičkovy. Protějščí strana náměstí prošla v prvních dvou desetiletích kompletní přestavbou a regulace zde pouze navyšuje dům čp. 834-II tak, aby byl římsou a hřebenem na úrovni svých sousedů.

Střední část náměstí, vymezená ulicemi Jindřišskou / Vodičkovou, Lützovovou (Opletalovou) a Ve smečkách, pokračuje ve výškové úrovni dolní partie s tím, že se zde s výjimkou kompaktního bloku mezi Vodičkovou a Štěpánskou ocitá většina stávajících domů pod plánovanou úrovní regulace. Nejzajímavější koncept má návrh regulace horní části, v níž

⁵⁹¹ Barokní dům čp. 1044-II nakonec zůstal stát. Jedinou úlitbou dopravě zde bylo zkosení nároží v roce 1947 – viz UPP 1998, s. 551-552.

⁵⁹² Urban 1949, III/4, s. 3-4.

⁵⁹³ Návrh výškového zastavění Václavského náměstí v Praze – II, spisovna IPR, č. SRK000144

⁵⁹⁴ Urban 1949, III/4, s. 5. Na místě domu byla v letech 1925-31 postavena budova Poštovního šekového úřadu dle návrhu Františka Roitha – viz UPP 1998, s.452-453; Novostavba Poštovní spořitelny 1932-33.

terén výrazně stoupá. Mechanickým navyšováním domů by zde došlo k úplnému zakrytí bočních věží Národního musea, jak ukazoval již existující novorenesanční nárožní dům čp. 812-II. Principem návrhu se proto v horní části náměstí stalo zachování absolutní výškové úrovně, díky které reálná výška domů směrem vzhůru klesá. Výsledkem je jednotný prospekt, který respektuje dominantu Národního muzea a vytváří navíc v horní části náměstí pozoruhodný perspektivní efekt. Jasným důkazem, že tato regulace byla v praxi opravdu uplatňována, je jednotná výška funkcionalistických domů čp. 807-II a 808-II, které náměstí v pravé horní části uzavírají. Pozoruhodné je, že tento urbanistický koncept byl uplatněn ještě při novostavbě Domu potravin čp. 812-II, který v letech 1954-57 nahradil zmíněný převyšovaný dům, zničený v květnu 1945.

V září roku 1923 je zpracována regulace ulice Na Příkopě,⁵⁹⁵ k níž zadal podnět záměr Průmyslové banky postavit svůj palác na nároží Panské a Příkopů.⁵⁹⁶ Navrženo bylo rozšíření na 30 metrů, které se mělo realizovat na úkor staroměstské strany ulice. Byly by zde tak zbořeny všechny domy s jednou výjimkou Zascheho paláce Vídeňské bankovní jednoty, jež měl být doplněn loubím. I zde se uplatnil princip jednotné výškové úrovně domů, navazující na existující moderní novostavby. Zatímco nová staroměstská strana je navržena celá bez toho, že by byl nějaký starší objekt výškově respektován, novoměstská strana je propracovanější. Respekt k barokní architektuře Piccolominiovského paláce, který vznikl v letech 1743-52 podle návrhu Kiliána Ignáce Dientzenhofera, byl takový, že se jej autor návrhu rozhodl nejen respektovat, ale ještě zdůraznit kuriózním ubouráním jedné okenní osy sousedních domů. Obdobný respekt je uplatněn i vůči novoklasicistnímu kostelu sv. Kříže, u něž se o jedno patro snižuje výška sousedních domů. K zachování je zde určen i barokně-klasicistní Vernierovský palác čp. 859-II (Německé kasino, později Slovanský dům).

Ve stejném roce 1923 byl řešen komplikovaný problém regulace Jungmannova náměstí a Národní třídy. Impulsem zde byla žádost italské pojišťovny Riunione Adriatica di Sicurta, která hodlala postavit svůj palác na nároží Národní třídy a Jungmannovy ulice na místě rozhlehlého Thunovského paláce čp. 36-II. Demolice byla připuštěna s tím, že průčelí paláce bude kvůli rozšíření třídy posunuto výrazně do hloubi bloku.⁵⁹⁷ Ve stejné době byla podána žádost o nástavbu dvou pater na budově vedle voršilského kláštera, který „svou výškou

⁵⁹⁵ Přehledný regulační a zastavovací plán pro ulici „Na Příkopě“ v Praze I. a II., 1923, spisovna IPR, č. SRK000036, 37, 42, 45, 46 a 47.;

⁵⁹⁶ Urban 1949, III/4, s. 5.

⁵⁹⁷ Urban 1949, III/4, s. 4. O novostavbě paláce Adria viz níže.

ohrožoval pohledy na přední trakt Národního divadla.⁵⁹⁸ Souběh těchto požadavků se stal východiskem pro zpracování celkové regulace Národní třídy, která byla definitivně schválena v březnu 1927.⁵⁹⁹ Návrh respektoval voršilský kostel i s oběma přilehlými budovami. Výšku Kourových domů, jejichž nástavba byla požadována, naopak snížil a navrhl dokonce jejich ubourání o jednu osu s tím, že rozšířený prostor mezi divadlem a domy vyplňuje přízemní arkádou. Součástí plánu byla i sporná demolice barokních budov ve střední části ulice, proti které protestoval Klub Za starou Prahu.⁶⁰⁰ Neochvějná byla naopak komise ve věci zachování Františkánské zahrady, na jejíž ploše byla navržena bankovní novostavba. Regulace hradebního okruhu pokračovala v dubnu roku 1926 návrhem výškové úrovně ulice 28. října.⁶⁰¹ Kromě mohutné Blechovy budovy Pražské úvěrní banky čp. 377-I, která navrženou regulaci mírně přesahuje, jsou všechny stávající domy o něco nižší, než plán předpokládá. Na regulaci je zde vidět až úporná snaha o výškové a kompoziční sjednocení uličních front, a to i v případě, že se existující stavba od regulace odlišuje jen minimálně.

Paralelně byla zpracovávána regulace jednotlivých náměstí. Roku 1924 je vytvořena výšková regulace náměstí Republiky, která souvisí se zmíněným projektem nového divadla.⁶⁰² Kromě západní strany je náměstí v návrhu půdorysně i výškově přeřešeno a sjednoceno s tím, že ze stávajících budov je respektován pouze dům U Hybernů čp. 3-II. Ke stavbě divadla zde však nakonec nedošlo a regulace nebyla nikdy zrealizována. Mnohem závažnější dopady měla výšková regulace Karlova náměstí, která vznikla v březnu 1927.⁶⁰³ Karlovo náměstí se na počátku 20. let nacházelo ve zvláštní urbanistické situaci. Rozsáhlý park, který zde byl v 80. letech 19. století vytyčen, popřel náměstí jakožto volný prostor a přetvořil jej v zelenou oázu uprostřed města. Jednotlivé strany náměstí se tak v jistém smyslu staly samostatnými ulicemi, jejichž osud byl úzce spojen s významem dané trasy. Severní strana náměstí, na které se nacházela Novoměstská radnice, byla proměněna novostavbou historizující soudní budovy, která měla být dle plánu respektována.

Východní strana náměstí se logicky dělila na dvě části: jižní, ovládanou kostelem sv. Ignáce s přilehlou barokní kolejí, a severní, kde se nacházely měšťanské a nájemní domy. Právě

⁵⁹⁸ Urban 1949, IV/4, s. 5.

⁵⁹⁹ Přehledný regulační a zastavovací plán skupiny kláštera u Uršulinek a okolí na Národní třídě v Praze, spisovna IPR, č. SRK000127-131.

⁶⁰⁰ Urban 1949, IV/4, s. 5. Z dotčených budov byl nakonec ve 40. letech zbořen Braunův dům s kavárnou Union – viz níže.

⁶⁰¹ Přehledný regulační a zastavovací plán ulice 28. října a okolí zahrady Františkánské, spisovna IPR, č. SRK000041

⁶⁰² Návrh na změnu regulačních čar pro náměstí Republiky s okolím, spisovna IPR, č. SRK000033

⁶⁰³ Přehledný regulační a zastavovací plán Karlova náměstí a přilehlého okolí v Praze II, spisovna IPR, č. SRK000117, 118, 120 a 122.

zde byl také patrný rozporuplnost, která zástavbu náměstí charakterizovala. Některé domy (modernistický dům čp. 550-II na nároží Ječné ulice nebo novorenesanční dům čp. 557-II) výškou navazovaly na běžnou dobovou činžovní zástavbu. Většina domů ve frontě však byly nevelké historické měšťanské objekty, přičemž některé se vyznačovaly působivou malebností (viz jednopatrový barokní dům s mansardovou střechou čp. 554-II). Návrh regulace v tomto případě neochvějně navázal na nejvyšší nárožní objekt, díky čemuž byly všechny historické domy odsouzeny k demolici. Jediná stavba, kterou regulace respektovala, byl pozoruhodný historický dům U kamenného stolu čp. 671-II na nároží náměstí a Řeznické ulice, který byl naštěstí zachován buď pro svou nespornou historickou hodnotu, nebo jako vhodný měřítkový doplněk protější radnice. Obdobně komplikovaná situace byla na západní straně náměstí. Ullmanova budova techniky a několik činžovních domů sice naznačovaly, že se může jednat o významný velkoměstský prostor, avšak převládající hladina zástavby byla jedno- či dvoupatrová, čímž reflektovala poklidný periferní charakter, který náměstí po staletí mělo. I zde bylo cílem regulace sjednocení na úrovni existující nejvyšší činžovní zástavby bez toho, že by byl některý z historických domů respektován. Bez regulace pak zůstala strana jižní, jejíž stav byl historicky stabilizován.

Regulace hlavních tříd a náměstí je pozoruhodným fenoménem, který ukazuje, jak komise vnímala střet historické zástavby s požadavky rodícího se centra velkoměsta. V podtónu všech návrhů je snaha o výškové a objemové sjednocení a tedy dosažení jakéhosi cílového stavu, který většinou vychází z již dosažených výšek zástavby sklonku 19. a počátku 20. století. Záměrem komise sice byla náhrada většiny historických budov, které s novou regulací nebyly v souladu, avšak cílem nebylo ani plošné navyšování zástavby, které bychom mohli vzhledem k cílenému přerodu Prahy ve velkoměsto očekávat. Návaznost na starší výškovou hladinu umožnila bloky urbanisticky stabilizovat a propojit je s okolím, což se ukázalo jako velmi prozíravé. Respekt k historické zástavbě se projevil jen v případě nejvýznamnějších památek, jako je Dientzenhoferův barokní palác, voršilský klášter či Faustův dům (s tím, že důvod zmíněného zachování tří historických domů na Václavském náměstí je prozatím nejasný). I v případě zachování památek autoři regulace dbali na jejich harmonické kompoziční zapojení do okolí, o čemž opět nejlépe svědčí návrh úprav okolí Piccolominiovského paláce Na Příkopě. Historickou zástavbu Karlova náměstí plány nebraly téměř v potaz a lze tak říci, že zejména díky nim mohla ve 20. a 30. letech proběhnout téměř kompletní asanace tohoto historického prostoru. Fascinujícím důkazem komplexního urbanisticko-architektonického myšlení je

naopak tvrdá regulace horní části Václavského náměstí, které se záměrně podřídilo dominanci Schulzovy novorenesanční musejní budovy.

Výšková regulace z 20. let hluboce ovlivnila osudy hlavních městských tříd a byla v principu respektována i v poválečném období. Nebyla sice provedena důsledně, díky čemuž se naštěstí dochovalo mnohem více historických budov, než plány předpokládaly, avšak přesto určila charakter městských tříd a náměstí na desetiletí dopředu. Dochované výškové regulační plány ukazují, že urbanistickým principem meziválečné zástavby hlavních městských nebyl dravý souboj jednotlivých budov, ale snaha o nalezení jednoty a harmonie, která jejich charakter určuje dodnes. Idea celkového záměrného architektonicko-výtvarného komponování ulic a náměstí je proto jedním z nejvýznamnějších odkazů, který nám systematická práce komise ve dvacátých letech v centru města zanechala.

Nové veřejné budovy

Ministerstva v Petřské čtvrti

(obr. 381-390)

Nejvýraznějším urbanistickým projevem nové situace byl záplava veřejných budov, které byly v prvních letech republiky projektovány a z velké části i postaveny. Vedle ministerstev a dalších státních investic se jednalo budovy školní, kulturní či městské, které se buď připravovaly již dříve, anebo u nichž se význam se v novém kontextu chápal jako nezbytný. Téměř všechny budovy byly umístovány do historického centra města, které bylo nadále chápáno jako přirozený střed metropole. Tato skutečnost měla pro historické čtvrti své důsledky. Staveniště pro veřejné budovy se v plánech hledala téměř kdekoli – od „transformačních“ oblastí, které byly rozrušeny předchozími regulacemi (typicky Petřská čtvrť či Podskalí) přes volné exkluzivní parcely v asanační čtvrti (budovy univerzit) až po umístění do stabilizovaných částí, jež byly už této době chápány jako památkově hodnotné (nerealizovaná Státní galerie na Kampě, ministerstvo financí v zahradě klášter Anglických panen) nebo dokonce do existujících historických objektů (ministerstvo zahraničí v Černínském paláci, Univerzitní knihovna v Klementinu ad.). Razance architektonického vstupu se lišila dle toho, na jaké úrovni této pomyslné škály se intervence pohybovala – od nemilosrdné snahy o úplné převrstvení okolí až po rafinovaný dialog s historickým místem či stavbou. Překotnou realizaci veřejných budov tak lze mimo jiné označit za jakýsi svérázný „průzkum bojem“, na němž si mohli architekti ověřit teoretické zásady, formované v předchozích dvou desetiletích zápasu o charakter historického města. Většina architektů pocházela z vrstvy mladších modernistických tvůrců, kteří tak na poli veřejných novostaveb vystřídali dosud suverénně vládnuoucí generaci tvůrců pozdního historismu.

Nejambicióznějším státním urbanistickým projektem 20. let byl rozsáhlý soubor ministerských budov Petřské čtvrti. Jeho situování zde v jistém směru určila shoda okolností. Mechanickým vytyčením nábřeží v prodloužení linie staroměstské nábřežní zdi zde v roce 1910 vznikl volný prostor, který se během druhého desetiletí nestihl nijak zastavět. Historická Petřská čtvrť se díky nábřeží ocitla hluboko ve vnitrozemí, bez přirozeného vztahu k řece, s níž předtím po staletí splývala, což byl obdobný efekt jako v Podskalí, které výstavbou nábřeží ztratilo nejprve svůj smysl a posléze i urbanistické právo na existenci. Vyzvaná soutěž na

ministerstva byla vypsána v roce 1920.⁶⁰⁴ Do řešeného území byla zahrnuta i předpolí obou mostů, které čtvrt' vymezovaly. Díky tomu se soutěžící museli vyslovit jak k dosud neexistujícímu předmostí Hlávkova mostu, jehož celoměstský potenciál byl čím dál zřejmější, tak k okraji Anežské čtvrti, která byla přes asanační plány moderními zásahy dosud víceméně nedotčena. Vítězi soutěže se stali Bohumil Hypšman a Antonín Engel. Vysoce byl porotou hodnocen i projekt Jana Kotěry, který zde vytvořil jeden ze svých posledních návrhů.⁶⁰⁵

Engel s Hypšmanem se rozhodli soubor koncipovat jako sestavu tří mohutných solitérů, z nichž každý je orientován k jedné hlavní třídě.⁶⁰⁶ Ministerstvo zemědělství, umístěné nejvýchodněji, se svým průčelím obracelo k třídě, směřující k Hlávkovu mostu. Ministerstvo železnic (dnes dopravy) se jako nejrozlehlejší budova obracelo svou šířkou k nábřeží a řece. Ministerstvo veřejných prací, které bylo plánováno ve střední části volného prostranství, mělo být pointováno kratší stranou směrem k předpolí Štefánikova mostu.⁶⁰⁷ K výstavbě došlo až na sklonku 20. let. Budova ministerstva zemědělství byla postavena v letech 1929-32 podle projektu Františka Roitha, který byl do realizačního týmu přizván.⁶⁰⁸ Ministerstvo železnic, postavené v letech 1928-33, vyprojektoval Antonín Engel.⁶⁰⁹ Hypšmanovo Ministerstvo veřejných prací nakonec postaveno nebylo, takže jeden z vítězů původní soutěže se musel spokojit jen s realizací sousedního Sociálního ústavu pro okresní nemocenskou pokladnu čp. 1235-II.⁶¹⁰

Při navrhování celku i jednotlivých budov museli autoři před očima zjevně mít monumentální vize ideálních měst, které na počátku 20. století kreslil jejich společný učitel Otto Wagner. Zřejmě v návaznosti na ně je zde použit jazyk moderního klasicismu, který se záměrně staví mimo dobové proudy a nálady. Potřeba důstojné reprezentace nového státu se zde spojila s touhou po nadčasové monumentalitě, kterou sám Engel později označil za „vrcholný projev vůle po nehybném, trvalém, věčném, co stojí nad vrtkavostí věcí všedních.“⁶¹¹ „Je otázkou, zda s ohledem na nepřístupné, nelidské kamenné řády svých architektur Engel nezahrnuje do těchto všedních věcí také člověka,“ píše až mrazivě přesně v návaznosti na

⁶⁰⁴ Urban 1949, III/2, s. 21-24; Brůhová 2017, s. 251-259.

⁶⁰⁵ Podrobné analýze soutěže a jednotlivých návrhů se opět věnovala Klára Brůhová – viz Brůhová 2017, s. 253-259.

⁶⁰⁶ Urban 1949, III/2, s. 22.

⁶⁰⁷ Urban 1949, III/6, s. 84.

⁶⁰⁸ UPP 1998, s. 211.

⁶⁰⁹ UPP 1998, s. 600.

⁶¹⁰ UPP 198, s. 601-602; druhá polovina bloku nebyla dostavěna, takže se zde dosud nachází zbytek původní zástavby.

⁶¹¹ Engel 1944, s. 170 ad.; Švácha 1985, s. 196.

vybraný citát Rostislav Švácha.⁶¹² Monumentální architektura jakoby zde skutečně spočívala sama v sobě, bez potřeby navázat vztah s okolím nebo divákem. Nebývalé rozměry budov i záměrná orientace pouze jedním vybraným směrem ze souboru učinily neprostupnou bariéru, která doopravdy nekomunikuje ani s řekou, ani s přilehlou čtvrtí. V ostentativní monumentalitě petrského souboru jakoby definitivně zanikal původně živý vztah mezi veřejnými budovami a městem, který svým projekty vytvořil Josef Zítek a na něž se až do té doby snažili architekti více či méně navázat.

Engelův a Hypšmanův koncept měl přímé důsledky i v oblasti, kde se jejich konkrétní návrhy přímo nerealizovaly, avšak která byla do jejich plánu koncepčně zahrnuta. Předmostí Štefánikova mostu se na počátku 20. let nacházelo téměř ve stejné urbanistické podobě, do jaké vstoupil v 60. letech 19. století řetězový most císaře Františka Josefa II. Přejmenování mohutné novogotické konstrukce jménem jednoho ze zakladatelů nového státu bylo jediným prvkem, který zde naznačoval ambice nové doby. Nové nábřeží sice řeku zúžilo a vytvořilo tak volný prostor, avšak zatím žádná stavba na tento zásah nezareagovala. Na novoměstské straně se nacházela rostlá historická zástavba mlýnů a čtvrti okolo kostela sv. Klimenta, oddělená od mostu mohutnou budovou novogotických Eliščiných lázní. Eliščina, ulice, která byla nově zvaná Revoluční třídou, byla v té době poměrně úzkou soutěskou, do níž most – vzhledem k novému nábřeží - ústil poměrně daleko od nábřeží a řeky. Na staroměstské straně ústila do Hradebního plácku křivolaká Řásnovka, jejíž zástavba měla z dnešního pohledu malebný, avšak v dané době a kontextu naprosto nevhodně periferní charakter. Celá tato komplikovaná situace byla projektem ministerstev určena ke kompletnímu převrstvení. Revoluční třída byla chápána jako důležitá součást vnitřního okruhu a jako nástupní osa k serpentínám na Letenskou pláň a musela být proto „*revolučně rozšířena*.“⁶¹³ Eliščiny lázně i celá skupina mlýnů byly určeny k demolici, aby uvolnily pohled na prospekt směřující k zamýšlené budově ministerstva veřejných prací. Na místo Hradebního plácku a Řásnovky byla zamýšlena ministerská budova, jejíž urbanistický vztah k rostlé zástavbě v okolí nebyl nijak dále řešen. Světlou stránkou projektu byla snaha o uvolnění panoramatu Anežského kláštera, která navazovala na ideje kritiků Sakařovy regulace z počátku století.

Ze všech těchto námětů se ve 20. letech realizovala jen budova Ministerstva obchodu, na níž byla vypsaná užší soutěž v roce 1925. Z hlediska předchozího vývoje je zvláštní, že novostavba nebyla přímo zadána autorům celkového regulačního konceptu Petrské čtvrti.

⁶¹² Švácha 1985, s. 196.

⁶¹³ Urban 1949, III/2, s. 22.

Bohumil Hypšman i Antonín Engel se soutěže sice zúčastnili, avšak vybráni nebyli. Vítězem se stal architekt Josef Fanta s projektem dvojice symetrických budov (ministerstva obchodu na staroměstské a nového divadla na novoměstské straně), mezi kterými postavil budovu v ose mostu s dvojicí nárožních věží a mohutným obloukem uprostřed, který uzavíral Revoluční třídu. Z projektu se nakonec vznikla pouze budova ministerstva, která je tak osamělým torzem celého záměru.⁶¹⁴

Jestliže v roce soutěže (1925) byla budova těžkým anachronismem, v roce dokončení (1932) byla novostavba již vyslovenou kuriozitou, která neměla se soudobou architekturou nic společného, jak nejlépe dokládá jen o dva roky později zahájená stavba sousedního funkcionalistického paláce Merkur Jaroslava Fragnera. Fantův projekt je z architektonického hlediska překvapivým návratem do triumfálních let historismu druhé poloviny 19. století. Pro pochopení zvláštní formy i výrazu Fantovy budovy je třeba opustit pražský kontext a obrátit se k Vídni, kde lze na okružní třídě nalézt obdobně komponované stavby a celky. V budově Fantova ministerstva jakoby záměrně rezonovala monumentalita Semperovy dostavby Hofburgu nebo protilehlých Hasenauerových budov Uměleckohistorického a Přírodovědeckého muzea. Skutečnost, že se ve státní reprezentaci mladé republiky objeví architektura s konotacemi na reprezentační budovy poražené monarchie, je sice zvláštní, ale nikoli nepochopitelná. Monumentalita pražských ministerských budov je totiž vysvětlitelná nejen ambicemi nového státu, ale také vymezením se Prahy oproti dosavadní metropoli, která měla nevyřčeně být novostavbami zastíněna a překonána. Vídeňské příklady mohly stavbám dodat potřebnou nadčasovost i monumentalitu, která v úředních očích zřejmě nejlépe navodila důstojnost a legitimitu reprezentace nového státu. Skutečnost, že se čtyřicátníci Hypšman s Englem i téměř sedmdesátiletý Josef Fanta obraceli svými inspiracemi právě sem, je nejvýmluvnějším důkazem zvláštního vztahu, který si obě metropole přes veškeré dějinné rozpory uchovaly.

Areál pod Emauzy a novostavby v asanačním obvodu
(obr. 391-401)

Druhým nejrozsáhlejším pražským komplexem ministerských budov byl areál pod Emauzy, který vznikl v letech 1924-31 podle projektu Bohumila Hypšmana. Vzhledem k účasti

⁶¹⁴ Urban 1949, III/6, s. 84-85.; Brůhová 2017, s. 263-266.

autora na výše zmíněném petrském projekty by zde bylo možné očekávat obdobný monumentální přístup, který by oblast sebevědomě převrstvil. Realita však byla odlišná – a možno říci, že v urbanistickém principu vlastně úplně opačná. Situace Podskalí byla totiž jiná, než tomu bylo v případě Petrské čtvrti. Obě části byly nesporně historické a z dnešního pohledu velmi malebné. Dobový památkový zájem se však soustředil jen na Podskalí, jehož postupný zánik byl sledován a kritizován nejen zastánci památek, ale také – jak bylo podrobně ukázáno výše – moderními architekty, sdruženými v Klubu Za starou Prahu. Právě Bohumil Hypšman byl ten, kdo se problémem nového urbanistického řešení zabýval asi nejdéle a nejkomplexněji.

Po výše zmíněných peripetiích a diskusích v prvních dvou desetiletích se zdálo, že oblast bude zastavěna podle projektu městského architekta Vlastislava Hofmana. Zlom přišel v roce 1921, kdy byl Bohumil Hypšman jmenován členem Státní regulační komise a kdy byl také – překvapivě bez soutěže – pověřen finálním zpracováním regulace pod Emauzy.⁶¹⁵ Pod jeho projekčním vedením zde následně v letech 1924-31 vznikl areál, který je důsledně komponován jako podnož emauzského kláštera.⁶¹⁶ V souladu se svými předchozími studii komponoval Hypšman zástavbu jako sestavu symetrických hmot, které směrem ke středu klesají, aby uvolnily pohled na klášter. Ve středu kompozice je hlavní osa, která směřuje od řeky ke klášteru a jejíž pointou je průčelí kostela. Mezi budovami vzniklo náměstí, do jehož středu byl v roce 1928 postaven pomník Praha svým vítězným synům od Josefa Mařatky. Vzhledem k rozpočtovým škrtkům ministerstva nakonec nebyly uskutečněny všechny prvky, které Hypšman zamýšlel. Nerealizovaný tak zůstal tunel pod náměstím (který paradoxně vznikl o půlstoletí později při stavě metra) a nevznikly ani pergoly, které měly obestavět ulici Na Moráni.⁶¹⁷

Dobové přijetí stavby bylo nejednoznačné. „*Hübschmannův návrh (..) vyhovuje jistě stoprocentně všem absurdním požadavkům ochrannářským a akademicko-estetickým, ovšem za cenu ekonomie, hygieny a zdravého rozumu především,*“ píše v roce 1926 představitel nejmladší architektonické generace Jan E. Koula. „*Na Emausy jest snad jediný cenný pohled se Skalky (apsida s opěrnou zdí); pohled na „panorama“ z nábřeží jest úplně nudný, kostel z této strany jest pohledově provinciální, neřku-li vesnická zánovní stavba, nehodná peněz, jež byly nesmyslně vyhozeny,*“ soudí nesmiřitelně. „*Architektura celého kaktusovitého komplexu budov odpovídá úplně „vědeckému“ řízení ochrany památek: konglomerát nejrůznějších*

⁶¹⁵ Brůhová 2017, s. 57.

⁶¹⁶ UPP 1998, s. 310-311

⁶¹⁷ Koula 1926, s. 93-94.

principů – strmé střechy a rovné střechy, horizontalismus a vertikalismus, terasy a obelisky na střechách, stavby bez systému, bez koncepce, architektura bez přesvědčení.“⁶¹⁸ Není bez zajímavosti, že v kritice kvality kostela, jemuž se veškerá regulace podřizuje, se zde radikálně avantgardní architekt názorově přiblížil svému otci Janu Koulovi, který jako přední reprezentant konzervativní historizující generace označil v roce 1917 kostel za „*památku nám jistě drahou, ale zevně zcela předělanou, před 30 léty mnichy beuronskými dle jejich uměleckých principů přegotisovanou a nikoli památku zevně staropražskou, již by pro tak malou vzdálenost pohledovou bylo třeba přinášeti oběti tak značné.*“⁶¹⁹ Jinak areál s odstupem dvaceti let hodnotí Max Urban. „*Hotová věc, jedna z mála, která se v Praze po tolika diskusích, debatách a návrzích šťastně dokončila, ukazuje v celkovém pojetí úspěšné zakončení, které náleží k nejvýznamnějším projevům novodobého českého urbanismu. (...) Je to dílo zralé a dobré. A skoro jediné dílo urbanistické, které se v prvních dobách republiky provedlo velkoryse.*“⁶²⁰ Stejný názor pak zastává i Hypšmanův současník, přítel a životopisec Alois Kubiček, pro nějž areál představuje „*nesporně dosud jediný pražský šťastně dovršený městský celek.*“⁶²¹

Hypšmanova zástavba pod Emauzy je v mnoha ohledech výjimečná. Autor její kompozici promýšlel téměř dvacet let, během kterých se výrazně precizoval pohled na historické dědictví. Skutečnost, že ve finálním projektu mohl stále ještě vycházet z idejí formulovaných na počátku 20. století, svědčí nejen o kontinuitě a stálosti myšlenek, ale také o progresivitě tezí, jež se tehdy v prostředí Klubu Za starou Prahu zrodily. Idea dokomponování novostaveb k existující památce, jejíž význam je novým zásahem podtržen a umocněn, převrátila přístup, který byl tehdy v prostředí historického města běžně aplikován. Význam areálu dále násobí skutečnost, že jej autor mohl realizovat nejen v koncepci, ale v detailu materiálovém i architektonickém. Povstalé dílo je tak třeba chápat jako ucelený a suverénní názor, který definuje vztah svého tvůrce k historickému prostředí i soudobé architektuře.

Právě architektonický výraz novostaveb byl z hlediska nastupující generace nejprovokativnější. Architektura komplexu se opět obrací k wagnerovským kořenům moderní architektury, avšak jiným způsobem, než tomu bylo u paralelně vznikajících ministerstev na Petřském nábřeží. Hypšman zde záměrně ztišil razantní tóny, kterými se tato triumfální architektura většinou vyznačuje. Klidné a proporčně uměřené stavby nezapírají své klasické

⁶¹⁸ Koula 1926

⁶¹⁹ Koula – Sláma 1917.

⁶²⁰ Urban 1949, III/5, s. 101.

⁶²¹ Kubiček 1961, s. 9.

kořeny, které evokuje celková kompozice i abstrahované řádové tvarosloví. V kompozici hlavního prostoru se dokonce ozvou motivy barokní, zastoupené rytmem prostranství na hlavní ose, náznakem příčného oválu kolem ústředního obelisku, či vztahem této osy k dvojbvěží, které prospektu dominuje podobně, jako římský kostel Sta Trinitá dei Monti ovládá v dialogu s obeliskem osu Via dei Condotti a Španělských schodů.

Dobová kritika z pozice radikálně avantgardních architektů byla v tomto případě logická a nevyhnutelná: nic nemohlo být jejich chápání architektury vzdálenější než formální kompozice a klasické nebo dokonce barokní odkazy. O to významnější je, že zde právě tento architektonický přístup dostal příležitost. Hypšmanovy budovy vytvářejí vlastní svět, který se zdá být vytržen z okolního velkoměstského ruchu a který kompozicí, tvaroslovím i nadčasovým klasicizujícím jazykem evokuje atmosféru italských moderních fór. Vymykají se nejen ze soudobé pražské architektury, ale z i ostatního Hypšmanova díla, které nikde jinde nedosáhlo takové vyrovnanosti a nadčasové kvality. S odstupem let tak můžeme říci, že zdárné vyřešení zástavby pod Emauzy bylo nejen pozoruhodným architektonickým počinem, ale také milníkem, který ukázal, že úcta k historické situaci může být východiskem soudobého řešení, které přináší silný architektonický názor a dokáže tak důstojně nahradit zbytečně zaniklou historickou čtvrt'.

Skupinu novostaveb, vkládaných do připravené „asanační“ situace, reprezentují univerzitní novostavby právnické a filozofické fakulty. Právnická fakulta, realizovaná v letech 1926-31 Ladislavem Machoněm podle projektu Jana Kotěry, byla postavena na rozlehlé parcele v předpolí Čechova mostu.⁶²² Ušlechtilé hlavní průčelí budovy s působivým trojúhelným štítem a vstupní kolonádou se mělo obracet do malého náměstí, jež tvořilo přechod mezi Pařížskou třídou a Čechovým mostem. Zamýšlený urbanistický účín je komplikován skutečností, že protějšková, obdobně komponovaná budova teologické fakulty nebyla realizována a prostor tak ztratil intimitu a napětí.⁶²³ Novostavba Filozofické fakulty čp. 1-V z let 1924-30 je jednou z posledních realizací Josefa Sakaře.⁶²⁴ Autor, který zasvětil promýšlení regulačních a architektonických otázek Starého města téměř třicet let svého aktivního života, se v poslední verzi svého projektu dopracoval k poměrně těžkopádnému klasicismu, kterým ve finále nahradil nepoměrně zdařilejší novobarokní výraz předchozích návrhů fakulty. Jedním

⁶²² Vývoj projektu i názorů na regulaci místa podrobně analyzovala Klára Brůhová – viz Brůhová 2017, s. 246-251.

⁶²³ Na štítovou kompozici Kotěrova průčelí zvláštním způsobem navázala budova SIA, kterou ve stejné době (1927-28) realizoval František Krásný. Přes neuskutečnění druhé univerzitní budovy zde tak vznikl zajímavý dialog, který zde přetrvával až do 60. let, kdy prošla celá oblast (a následně i budova SIA) výraznou brutalistickou přestavbou, již se budeme věnovat níže.

⁶²⁴ UPP 1996, s. 556-557.

z důvodů tohoto obratu se zdá být záměrná vazba na sousední Rudolfinum, kterou Sakař ve svém průčelí použil. Kolonáda, která je hlavním kompozičním motivem fasády fakulty, navazuje na obdobný motiv hlavního rudolfinského průčelí, čímž mu průčelí fakulty kompozičně záměrně podržuje. Novostavbu filozofické fakulty tak lze chápat jako jeden z prvních pokusů o kontextuální architekturu, která se vzdává své dominance ve prospěch výtvarného celku.

Kontextuální novostavby v historickém prostředí

(obr. 402-409)

Veřejné budovy, které se rozhodly vstoupit do „hotového“ historického prostředí, nejlépe zastupuje Ministerstvo financí, které si pro své sídlo zakoupilo bývalý klášter Anglických panen za kostelem sv. Josefa na Malé Straně. „*Úmysl ministerstva zastavěti z části zahradu kláštera Anglických panen setkal se nejprve s mocným odporem kruhů odborných, zvláště památkářských,*“ píše Max Urban, „*ale energický ministr financí dr. Al. Rašín se na tyto námitky příliš neohlížel a prosadil svou myšlenku, jsa přesvědčen, že toto místo je pro budovu ministerstva financí zvláště schopným a vhodným, když malé adaptace kláštera dovolily ihned jeho placírování a novostavba slibovala pro úřadování velký klid.*“⁶²⁵ Obtížnou úlohou včlenit rozlehlé ministerstvo do hodnotného prostředí klášterní zahrady⁶²⁶ a drobné okolní zástavby byl bez soutěže pověřen František Roith. Lze souhlasit s Urbanem, že architekt zde „*mnoho zachránil, vyhověv jak ministerstvu dobrou dispozicí, tak i památkářům vhodnou asimilací budovy do prostředí malostranského, kde dlouhé střechy se tu pojí ku střechám paláce Valdštejnského i jeho jízdárny.*“⁶²⁷

Způsob, jakým Roith rozlehlý komplex do komplikovaného prostředí vložil, lze vskutku označit za citlivý a rafinovaný. Z hlediska výrazu se rozhodl pro jednoduchou modernistickou klasicizující architekturu, která prostředí doplňuje, aniž by jej násilně přetvářela. Výškou průčelí se architekt rozhodl navázat nikoli na naddimenzované činžovní novostavby, se kterými v Letenské ulici ministerstvo přímo sousedilo, ale na běžné měřítko malostranské zástavby. Největší objem novostaveb byl vložen do prostoru bývalé zahrady Anglických panen (dnes Vojanovy sady). Právě zde vznikla čtyřkřídlá čtvercová budova, jež si za svůj výchozí

⁶²⁵ Urban 1949, III/8, s. 67.

⁶²⁶ Birnbaumová 1931.

⁶²⁷ Urban 1949, III/8, s. 67.

urbanistický princip vzala nedalekou obdobně koncipovanou úřednickou a hospodářskou část Valdštejnského paláce. Pootočením půdorysné orientace se novostavba dostala do souladu s vnitřní osou parku, která historicky směřuje od vstupu z ulice U Lužického semináře k zahradnímu parteru (později terase) v předdvoří kláštera. Této ose se přizpůsobuje i další vložené křídlo, které navazuje na budovu při Dražickém náměstí, obstupuje sousední historický dům čp. 533-III a pokračuje dál k východu podél vnitřní ohradní zdi zahrady tak, že se stává pomyslným kompozičním pandánem novostavby při Letenské ulici. Všechny tyto zásahy maximálně respektují kompozici i charakter dotčených historických míst. Z hlediska vztahu k historickému prostředí je tak Roithova novostavba ukázkou velké empatie, která jde v dialogu s místem mnohem dále, než naprostá většina obdobných soudobých realizací. Srovnání s jeho zmíněným Ministerstvem zemědělství, u nějž nelze o promyšleném vztahu k historickému okolí téměř hovořit, zároveň ukazuje, jak významnou roli mohlo u téže úlohy hrát zadání a povědomí kontextu, které bylo u Malé Strany již obecně sdíleno.

Stejný autor byl roku 1924 pověřen novostavbou Městské knihovny, která měla uzavřít severní stranu Mariánského náměstí.⁶²⁸ První návrhy na novostavbu knihovny vytvořil již roku 1911 Josef Chochol.⁶²⁹ Situace se však nezměnila až do roku 1923, kdy byla vypsána užší soutěž, do níž byli pozváni Josef Sakař, Bohumil Hypšman, Antonín Ausobský, Pavel Janák a František Roith.⁶³⁰ Ze soutěžních návrhů se v reprodukcích dochoval jen projekt Pavla Janáka. Janák se rozhodl „řešiti průčelí knihovny symetricky, se silnou střední osou, jako mají všechny ostatní stěny náměstí, a s uceleným obrysem,“ přičemž ambicí je, aby se budova knihovny stala „hlavní budovou náměstí.“⁶³¹ Z estetických důvodů také rozšířil Valentinskou tak, aby umožnil širší pohled na Klementinum a vytvořil tak „příznivý prostor na místě beztvare ulice.“⁶³²

František Roith pojal svůj projekt odlišně. Jeho cílem nebyla dominance a otevření bočních pohledů, ale naopak uzavřenost náměstí, vhodně doplněná „klidnou a důstojnou“ architekturou novostavby.⁶³³ Autor se nesnažil dosavadní budovy přebít, ale naopak je harmonicky doplnit a v jistém smyslu i smířit. Uzavřenosti náměstí dosáhl motivem nárožních rizalitů, které severní stranu kompozičně vymezují a zároveň alespoň částečně zakrývají příliš široká ústí navazujících asanačních ulic. Průčelí knihovny se vyznačuje obdobně důstojným

⁶²⁸ UPP 1996, s. 174-175; Švácha 1985, s. 196.

⁶²⁹ UPP 1996, s. 174.

⁶³⁰ Užší soutěž (...) 1923-24. Soutěž vypsala Pražská městská pojišťovna, která se u příležitosti svého 60. výročí rozhodla budovu vystavět a věnovat městu – viz Čermáková – Lukavec 2016, s. 26.

⁶³¹ Janákův projekt (...) 1924-25, s. 97.

⁶³² Janákův projekt (...) 1924-25, s. 98.

⁶³³ UPP 1996, s. 174.

moderním klasicizujícím výrazem, jako výše zmíněná ministerská budova v Letenské ulici. Budova knihovny má však ve své architektuře ještě něco navíc. Horizontální linie Roithovy stavby lze číst jako náznak modernistického rastru, který odkazuje na dobu svého vzniku. Při bližším pohledu však zároveň zjistíme, že jejich skladba je rafinovaným odkazem na členění fasád sousedního Klementina, se kterým tak knihovna utváří záměrný kompoziční celek. Tímto promyšleným řešením autor vrátil náměstí ztracenou intimitu a symbolicky posunul hranice asanační oblasti o kousek nazpět. Míra kontextualismu, kterou při tom použil, je nebývalá. Svou empatickou architekturou se Roith stal předchůdcem moderních kontextualistických tendencí, které se v pražské architektuře objeví na sklonku 30. let a na které následně naváže i tzv. „památkářská architektura“ let padesátých a šedesátých let.

V době vzniku však z tohoto úhlu budova zjevně hodnocena nebyla. „*Vysunutím rizalitů chtěl (autor) dosáti jakéhosi uzavření náměstí, ale tento úmysl se nezdařil,*“ píše s odstupem dvou desetiletí Max Urban. „*Je to tu na náměstí vše hravější, jak Klementinum, tak i Clam-Gallasův palác a konečně i Nová radnice,*“ o níž však Urban zároveň soudí, že „*oním řešením také není a výtvarně tu straší.*“ Jako čtvrtá stěna náměstí prý budova působí „*zcela ploše*“ a „*hřmotně.*“ Problémem jsou i rizality, které se „*s žádnou budovou nevážou a které jsou velmi těžkou překážkou komunikační,*“ což však prý není vina architekta, ale jde to „*na účet úředních kruhů.*“ Průčelí samo o sobě má prý dobré proporce i zdařilé řešení střední části, avšak problém je ve střeše, která nasedá přímo na římsu a činí budovu těžkopádnou. „*Beze střechy je toto průčelí mnohem hodnotnější,*“ uzavírá proto Max Urban.⁶³⁴ Ke své charakteristice knihovny pak připojuje ještě jednu osobní vzpomínku, jež se váže k pražské návštěvě zakladatele francouzské moderní architektury Augusta Perreta v roce 1947. „*Vracel se od primátora a zastavil se před Klementinem, které se mu zvláště líbilo, ohlédl se a pohlédnuv na Novou radnici, sražil čelo, které jinak hledělo na vše bez vrásek, a pravil: C'est dégoutant. Vrátil se pohledem ke knihovně: Ça, c'est bon. Stáli jsme totiž v bezprostřední blízkosti, střecha mizela v pohledu a nastával listopadový podvečer, který milostivě mnoho zahalí do svého kouzla.*“⁶³⁵

⁶³⁴ Urban 1949, III/8, s. 37-40.

⁶³⁵ Urban 1949, III/8, s. 40.

Zajímavou kapitolu v historii veřejných staveb 20. let tvoří moderní adaptace historických areálů, které byly novým využitím zapojeny do rodícího se příběhu metropole. Ideovým otcem myšlenky nového života starých staveb byl Zdeněk Wirth, který ze své pozice ministerského sekčního šéfa viděl jejich problematiku v široké společenské perspektivě. „*Nové úkoly státu (...) vynutily si neobyčejný počet nových a nákladných staveb, pohlcujících všechny prostředky státní péče stavební,*“ píše Wirth v roce 1929. „*Ukázalo se záhy velmi jasně, že jinak neproduktivní investice, vložené do udržování a opravy stavitelských památek čítaných k majetku státu a veřejných institucí vůbec, mohou býti nadále ospravedlněny jenom tehdy, učiní-li stavbu schopnou sloužiti dále veřejným účelům.*“⁶³⁶ Právě díky Wirthovi tak nalézají nové využití Emauzy (Státní konzervatoř), Strahovský klášter (obrazárna) a zejména Klementinum, do něž se stěhují nejvýznamnější knihovny a další státní instituce, a Černínský palác, který se proměňuje v Ministerstvo zahraničních věcí.⁶³⁷ Zejména dva poslední případy jsou pro dobovou situaci klíčové: v obou případech se jednalo o mimořádně významnou památku, která měla být za účasti moderních architektů obnovena a doplněna tak, aby obsahem i výrazem naplňovala svůj nový účel.

Barokní Klementinum, které se „*z tichého stánku bohoslovců*“ mělo proměnit v „*rušné skladiště moderní vědy,*“⁶³⁸ bylo zadáno Ladislavu Machoňovi, který přestavbu realizoval od roku 1928 až do sklonku 30. let. V areálu měly nalézt své sídlo nejen Univerzitní, Technická a Slovanská knihovna, ale také Státní památkový úřad, Státní fotoměřičský ústav a Státní archeologický ústav. Jeho hlavní intervencí byla kultivovaná vestavba nového sálu do nádvoří a výrazná adaptace východního křídla pro potřeby Technické knihovny, kam architekt vložil soudobé konstrukce. V exteriéru se nový účel odrazil jen ve tvarování vikýřů, které byly – v souladu s Wirthovou tezí oprávněnosti vstupu soudobé tvorby tam, kde se nedochoval originál – svobodně zpracovány Ladislavem Machoněm a Otto Gutfreundem.⁶³⁹

⁶³⁶ Wirth 1929/1930, s. 65; Kristina Uhlíková, Zdeněk Wirth, první dvě životní etapy (1878-1939), Praha 2010, s. 116.

⁶³⁷ Uhlíková 2010, s. 117.

⁶³⁸ Viz heslo, které nechal Wirth umístit na průčelí do Platněřské ulice - „Zde bylo zbudováno z tichého stánku bohoslovců rušné skladiště moderní vědy.“

⁶³⁹ Uhlíková 2010, s. 116-118; UPP 1996, s. 199-205; Machoň 1958; Koukalová 2019.

Ještě výrazněji se soudobá tvorba prosadila v rozsáhlé adaptaci Černínského paláce, kterou byl na základě výsledku soutěže pověřen Pavel Janák.⁶⁴⁰ Janákova rekonstrukce vstoupila do dějin památkové péče zejména díky rozhodnutí nerekonstruovat hlavní průčelí dle dochovaných plánů, ale uplatnit v souladu s Wirthovou tezí o nemožnosti vytváření kopií ztracených uměleckých děl soudobý architektonický jazyk, který památku vhodně dotvoří.⁶⁴¹ Janákova intervence na průčelí tak byla razantní, ale v důsledku harmonická, takže jej nezúčastněný divák může dodnes snadno považovat za ryze barokní. Vedle úprav v interiérech se Janák do dějin areálu zapsal dostavbou kancelářského křídla, jehož architektura je od historické stavby záměrně naprosto odlišná. Umnou urbanistickou kompozicí se Janákovi podařilo křídlo umístit tak, že nezasahuje do žádných historických pohledů na palác a je viditelné jen ze zadní strany areálu.

Asi nejvíce diskutovanou adaptací historické budovy byla přestavba paláce Michnů z Vacínova čp. 450-III na Tyršův dům, který měl být „*sídlem a střediskem všeho bratrstva sokolského, největšího to kulturního sdružení národního*.“⁶⁴² Úloha to byla složitá, neboť palác sestával z několika významných historických etap a byl situován v kompaktní malostranské historické zástavbě.⁶⁴³ K adaptaci a dostavbě paláce byla roku 1921 vyhlášena soutěž, jejímž vítězem se stal architekt František Krásný,⁶⁴⁴ který pro Obec sokolskou již před tím zpracoval ideovou studii využití paláce.⁶⁴⁵ Průběh i výsledky soutěže byly hodnoceny nanejvýš rozpačitě,⁶⁴⁶ nicméně Krásný zakázku získal a projekt nakonec realizoval.⁶⁴⁷ Architektura nových částí se vyznačovala snahou o umírněný klasicistní výraz, který redakce Stavby možná až příliš jízlivě označila za „*výtvarnický chudý*“, postavený „*v duchu jihoněmeckých veřejných staveb*.“⁶⁴⁸ Zvolený výraz je v kontextu místa i stavby opravdu netradiční, neboť kontrastuje jak s renesanční vrstvou stavby, tak i s monumentálním nedokončeným barokním průčelím, orientovaným směrem k Čertovce, jehož případná dostavba byla zvoleným urbanistickým konceptem navždy znemožněna. Svěbytnost nových partií však pro historickou stavbu přinesla jeden důležitý efekt: novostavba byla od historického paláce jasně výtvarně oddělena, čímž vyhověla dobovým památkovým modernistickým tezím, které vyžadovali zástupci Klubu Za

⁶⁴⁰ Horyna 2001b, s. 241-285.

⁶⁴¹ Wirth 1936; Uhlíková 2010, s. 118-121.

⁶⁴² Tyršův dům (...) 1921.

⁶⁴³ k historii paláce viz UPP 1999, s. 515-520.

⁶⁴⁴ Někdejší zbrojnice (...) 1922; Soutěžní návrh Tyršova domu (...) 1922; Guth 1922-23.

⁶⁴⁵ Urban 1949, III/5, s. 62.

⁶⁴⁶ Někdejší zbrojnice (...) 1922, s. 141, 145.

⁶⁴⁷ O adaptaci paláce v kontextu dalších sokolských podniků viz Švácha 2012, s. 130-133.

⁶⁴⁸ Někdejší zbrojnice (...) 1922, s. 145.

starou Prahu. Analytický přístup, který záměrně odděluje jednotlivé vrstvy, byl pod dohledem Zdeňka Wirtha a Vojtěcha Birbnauma uplatněn i při rekonstrukci starého paláce.⁶⁴⁹ Důsledné respektování jednotlivých vrstev, které se v exteriéru stavby projevovalo například odhalením nalezené sgrafitové výzdoby, sice zkomplikovalo výtvarné vyznění historické stavby, ale zároveň její minulost učinilo „čitelnou“ pro širokou veřejnost. Michnův palác se tak stal jednou z prvních staveb, na níž bylo možno sledovat principy moderní analytické památkové péče v praxi.

Adaptace historických areálů pro nový účel měla v dobovém architektonickém kontextu zvláštní postavení. Primárním efektem byla samozřejmě záchrana rozlehlých budov, které by jinak jen těžko hledaly adekvátní využití. Nemenší význam měla skutečnost, že se tím soudobá moderní architektura dostala do přímého kontaktu s historickými stavbami, se kterými nebyla dosud v takové míře konfrontována. Instituce, situovaná do historické stavby, pak byla tímto umístěním často ovlivněna natolik, že s její identitou téměř splynula, jak ukazuje příklad Černínského paláce či Klementina. Rozhodnutí využít historické areály pro nový společensky významný účel však mělo nejvýraznější dopad pro samo historické centrum, jehož ústřední městská role tím byla zachována a potvrzena.

Svým situováním prvorepublikové veřejné budovy navázaly hned na dvojí tradici: ta mladší, jejíž kořeny jsou ve druhé polovině 19. století, vedla k umístění novostaveb podél řeky, která tak zůstala hlavní osou historického i moderního města; ta starší, osvícenecká, pak vedla k zachování významných historických budov, pro něž byl nalezen nový účel, jež tím byl urbanisticky zakotven v nejstarší tkáni města. Obojí dohromady znamenalo, že si Praha nevytvořila alternativní centrum, které by bylo samostatným vládním okrskem, jak o tom bylo původně uvažováno v souvislosti s Letnou (byť některé aspekty Petrské čtvrti k tomuto pojetí v náznaku vedou), ale integrovala veřejné budovy do historických čtvrtí. Nová republika tak mohla doplnit svou nepřehlédnutelnou vrstvu, ale podstata pražského urbanistického příběhu zůstala nezměněna.

⁶⁴⁹ Podrobný popis situace viz Michnův palác na Újezdě 1923.

Dynamické proměny centra ve dvacátých letech

Novostavby v oblasti staroměstského hradebního okruhu
(obr. 419-436)

Vliv veřejných staveb na novou podobu centra města je nesporný, avšak ve svém důsledku spíše pozvolný. Nejviditelnější proměny se od počátku 20 let odehrávaly na poli individuálních projektů, situovaných zejména do oblasti staroměstského hradebního okruhu a dolního Nového Města. Nová půdorysná a výšková regulace hlavních tříd zde sice vytvořila základ, do nějž novostavby vstupovaly, avšak byla jen jedním z aspektů tohoto spontánního přerodu, který plynule navázal na předválečnou aktivitu, násilně přerušenu rokem 1914. Stejně jako tehdy, i tentokrát musely novostavbám mnohdy ustoupit budovy, které byly již mnohými současníky chápány jako památkově hodnotné a hodné zachování. Z hlediska vlastních novostaveb je pozoruhodná nejen architektura, která věrně odrážela různorodost tendencí počátku 20. let, ale také jejich typologie, v níž se vedle běžných činžovních domů objevuje zejména různě variovaný typ obchodního paláce, doplněný pasážemi a dalšími atributy velkoměstské architektury. Stejně jako v předválečném období, i nyní se do značné míry jednalo o „průzkum bojem,“ který třibil dobové názory a možné přístupy k soudobé architektuře i historickému městu, které zde překotně zanikalo.

Jedním z prvních diskutovaných záměrů byla novostavba Pražské úvěrové banky, která by ve formě brány překlenula ulici na Můstku a vytvořila tak monumentální předěl mezi Václavským náměstím a Starým Městem.⁶⁵⁰ Obětí novostavby by se v tomto případě stal pozdně barokní dům „U zlatého úlu“ čp. 378-II, který patřil k posledním historickým stavbám na dolním Václavském náměstí.⁶⁵¹ Zamýšlenou demolicí kritizoval Klub Za starou Prahu, který právem upomínal, že se jedná nejen o tento pozoruhodný pozdně barokní dům „s *detaily výzdoby raně klasicistické*“, ale o celou frontu domů v ulici na Můstku, která byla na této straně moderními zásahy nedotčena.⁶⁵² Státní regulační komise požadovala prověření záměru soutěží, do níž banka pozvala Jana Kotěru, Josefa Gočára a Františka Roitha.⁶⁵³ K realizaci byl vybrán projekt Kotěruv, který výškou budovy navázal jak na sousední starší budovu banky čp. 377-I,

⁶⁵⁰ Okolnosti vzniku a projednávání projektu podrobně vysvětluje Max Urban – viz Urban 1949, III/5, s. 18-26 a nejnověji Martina Koukalová – viz Koukalová 2019.

⁶⁵¹ UPP 1996, s. 274-275.

⁶⁵² Herain 1921.

⁶⁵³ Urban 1949, III/5, s. 21; Brůhová 2018, s. 30-31.

tak na protilehlý Záscheho palác Vídeňské bankovní jednoty čp. 390-I. Výsledkem by byla souvislá stěna, do níž byla vložena o patro nižší brána, jejíž vstupní oblouk výškou navazoval na vysoký dvoupodlažní parter novostavby.⁶⁵⁴

Kotěra ve svém projektu Staré Město symbolicky uzavřel a vytvořil zároveň optický předěl mezi jeho sevřenými uličkami a otevřeným prospektem Václavského náměstí. Z úhlu pohledu zastánců projektu by ztráta historických budovy byla plně vyvážena vznikem nového celku, jehož značnou přesvědčivost dokládá Kotěřův pohled z náměstí. Výrazně problematičtější se jeví jeho perspektiva z ulice Na Můstku, kde je zřejmé, že měřítko novostavby přizpůsobené domům na náměstí zde tvrdě kontrastuje s dochovanou historickou zástavbou. Přes tyto rozpory byly protesty Klubu Za starou Prahu proti demolici domu U zlatého úlu komisi oslyšeny a Kotěřův projekt byl určen k realizaci. Autor se však hodlal k práci zavázat jen v případě, že banka získá i protější dům vedle Záscheho stavby a zajistí tak provedení projektu v celém plánovaném rozsahu. Když se tak nestalo, doporučil jako náhradu svého blízkého spolupracovníka Ladislava Machoně, jenž vytvořil verzi s posunutím brány hlouběji do ulice na Můstku. Za zde sice lépe navazovala na původní historické umístění Havelské brány, avšak ztratila onen symbolický rozměr, který ji svým jednoznačným řešením dal Jan Kotěra. „*Další průběh jednání o zastavění tohoto rohu nebyl dlouhý,*“ píše Max Urban. „*SRK na základě všech projektů doporučila novou čáru regulační, na níž však banka nechtěla přistoupit, a proto od další stavby ustoupila. (...) Zde byla příležitost, která se opět promeškala, aby Praha byla bohatší o jedno skvělé dílo moderní architektury.*“

Idea brány v ose ulice však žila dále, neboť Státní regulační komise ji nechala propracovat a následně vtělit do regulačního plánu Starého Města z roku 1928, což se opět setkala s kritikou z řad Klubu, který považoval rozšíření ulice a s ním spojenou demolici historických domů za zbytečné.⁶⁵⁵ Projekt nakonec realizován nebyl a dům U zlatého úlu zůstal zachován. Protější činžovní novostavba čp. 388-I byla zbořena při stavbě metra a nahrazena novostavbou podle projektu Jana Šrámka a Aleny Šrámkové (realizace 1976-83), jejíž předsazená horní část myšlenku brány evokuje, aniž by muselo dojít ke zboření poslední historické stavby dolního náměstí.⁶⁵⁶ Kotěrova smělá idea tak byla o půlstoletí později nahrazena pokorným dialogem, který patří mezi nejzdařilejší novostavby v historickém prostředí v Praze.

⁶⁵⁴ Šlapeta 2001, s. 53 a 212.

⁶⁵⁵ Regulační plán Můstku, spisovna IPR, č. SRK00133; Návrh regulace pro Staré Město..., 1929, s. 4.

⁶⁵⁶ UPP 1996, s. 278-279; Rostislav Švácha, Dům ČKD, Ateliér I, č. 15, s. 4.

Zachování domu U zlatého úlu bylo v kontextu dobových záměrů spíše výjimečné. Tlak na novostavby na místě historických domů byl enormní a počet ohrožených staveb se na počátku 20. prudce zvyšoval. Snaha o demolice se přitom netýkala jen drobných měšťanských domů, u nichž byla náhrada poměrně pochopitelná, ale i rozsáhlých paláců, jejichž historická i umělecká hodnota byla nesporná. Nejucelenější soubor těchto staveb se nacházel na rozhraní Jungmannova náměstí a Národní třídy, kde vedle sebe stály paláce Desfoursů (čp. 37-II), Thun – Hohensteinský (čp. 36-II) a – dále v Jungmannově – palác Thun-Salmů čp. 35-II. Naproti nim se v Jungmannově ulici nacházela půvabná skupina historických domů čp. 750-II, 751-II a 752-II, která vytvářela nároží náměstí a Jungmannovy ulice. Poslem moderní doby zde byla jednak novobarokní stavba Mottlova domu čp. 761-II v čele Národní třídy, jednak Kotěrova budova Urbánkova domu (Mozartea, čp. 748-II), jehož orámované konstruktivistické průčelí sice anticipovalo budoucí navýšení ulice, avšak koexistovalo stejně dobře i se stávajícími nízkými historickými budovami.

Jako první byl demolicí ohrožen palác Thun-Salmů čp. 35-II v Jungmannově ulici ze 70. let 18. století, v jehož dvorní části hodlalo nakladatelství Melantrich postavit tiskárnu.⁶⁵⁷ „*Pražská Jungmannova třída nemá být ušetřena (..) úplného vyhlazení intimního kouzla, kterým působily kdysi její zachované fasády a dvory,*“ píše redaktor věstníku Klubu Za starou Prahu v listopadu 1920. „*Děje se totéž, čeho jsme svědky na Václavském náměstí, v ulici Jindřišské, na Příkopě a vůbec všude tam, kde se srážejí zvýšené požadavky moderního života se starou Prahou (..) Je pravda, že Melantrich pomýšlí zatím jen na novostavbu v pozadí. Ale tím rozrušuje už uzavření prostorové (..) a získává staveniště stále ještě nepatrné, stačící pouze na provisorium.*“⁶⁵⁸ Snad v reakci na intervenci Klubu vzniká v dubnu 1921 projekt ideální regulace celého bloku, který se zachováním paláce počítá.⁶⁵⁹ Umístění tiskárny následně prověřuje projekt Bohumila Hypšmana (1920) a Františka Roitha (1922).⁶⁶⁰

Studie regulace sice zachovávala Thun-Salmovský palác, avšak připouštěla demolici sousedního Thunovského paláce čp. 36-II, jehož zbořením chtěla komise uvolnit pohled na kostel Panny Marie Sněžné.⁶⁶¹ Palác, který svou klasicistní podobu získal na počátku 19. století přestavbou na rezidenci bývalého pasovského biskupa hraběte Leopolda Thuna,⁶⁶² koupila na

⁶⁵⁷ UPP 1998, s. 200-201.

⁶⁵⁸ Palác Thun-Salmů (...) 1920.

⁶⁵⁹ Ideální studie k regulaci pozemků od domu čp. 58 na Národní třídě k tř. Jungmannově..., spisovna IPR, SRK001614.

⁶⁶⁰ UPP 1998, s. 200.

⁶⁶¹ UPP 1998, s. 201.

⁶⁶² UPP 1998, s. 201-202.

počátku 20. let italská pojišťovna Riunione Adriatica di Sicurta z Terstu, jež zde chtěla vybudovat své hlavní pražské sídlo.⁶⁶³ Díky úřednímu souhlasu nestálo demolici nic v cestě a palác byl na přelomu let 1922/1923 zbořen. Realizace novostavby byla komisí podmíněna výrazným půdorysným ustoupením, které by založilo novou regulační linii Národní třídy. První návrhy zpracoval Josef Zasche, magistrát je však s odkazem na novou regulaci odmítl.⁶⁶⁴ Následovala užší soutěž na vnější řešení novostavby, které se zúčastnili Bohumil Hypšman, Bohumír Kozák, Josef Zasche, Miloš Vaněček a Pavel Janák, jenž se stal jejím vítězem s tím, že autorem půdorysného řešení zůstal Josef Zasche. Janákovo architektonické řešení paláce Adria čp. 36-II, realizované v letech 1922-25, patří mezi nejvýraznější a nejzvláštnější počiny své doby. Rozsáhlá parcela byla plně využita k novostavbě, která se svým specifickým architektonickým jazykem hlásí k národnímu slohu, přičemž svou siluetou zároveň odkazuje na středověké opevněné hrady.⁶⁶⁵ Součástí budovy byl i provizorní jednopatrový přístavek, který se zde měl nacházet jen do té doby, než bude ulice razantně rozšířena, avšak který výrazně přispěl k plastickému dojmu z celé zvláště gradující kompozice.

Obrovská budova paláce Adria změnila urbanistickou situaci celého okolí. Jinak se tak nyní přemýšlelo i o prvně zmíněném Thun-Salmovském paláci čp. 35-II. V roce 1923 se novým majitelem paláce s okolím staly Škodovy závody, které zde plánovaly vybudovat své sídlo. I zde se měl architektem stát Pavel Janák, jehož jméno opět vyšlo z užší soutěže.⁶⁶⁶ První Janákovy návrhy z přelomu let 1924/25 sice nepočítaly s kompletním zachováním paláce, jak zamýšlela zmíněná studie regulace, ale integrovaly do novostavby alespoň jeho průčelí, obestavěné pětipatrovou novostavbou.⁶⁶⁷ Janák tak v principu navázal na předválečné projekty záchrany Braunova domu i na soudobý projekt Gočárový Anglobanky, o němž budeme hovořit dále. Kompromisní návrh však nebyl investorem přijat a Janák musel vypracovat projekt novostavby bez zachování torza domu, který byl také nakonec v letech 1925-26 proveden. Z architektonického hlediska je jistě pozoruhodné sledovat, jak se Janákův přístup během několika málo let posunul od dekorativismu národního slohu Adrie k racionální skladbě Škodova paláce. Lze dokonce uvažovat nad tím, nakolik zde byla originální syntéza variabilní konstruktivistické rastrové struktury s klasicizujícími motivy podmíněna původním záměrem integrace barokní stavby. Z hlediska ochránců památek však skončil celý případ naprostým neúspěchem. Měřítko i charakter ulice se nevratně proměnily a jediným zachovaným domem

⁶⁶³ Urban 1949, III/5, s. 34.

⁶⁶⁴ UPP 1998, s. 201.

⁶⁶⁵ Švácha 1985, s. 211-213; K problematice tzv. národního slohu viz zejména Hnídková 2013.

⁶⁶⁶ UPP 1998, s. 200

⁶⁶⁷ Benešová 1959, s. 17.

z celé skupiny tak zůstal Desfourský palác čp. 37-II, který zde spolu s přístavkem Adrie připomíná původní předregulační měřítko a linii jižní strany Národní třídy.⁶⁶⁸

Větší úspěch zaznamenali ochránci památek při adaptaci paláců v Hybernské ulici. Jednotné měřítko i pozoruhodný barokně-klasicistní charakter prospektu ulice zde utvářely celek, jehož kvality byly patrně zřejmé na první pohled. Vědomí hodnotného celku se zřejmě poprvé objevilo v ideovém projektu Jindřicha Freiwalda na Lidový palác, který měl pro sociálně-demokratickou stranu vzniknout v Havlíčkově ulici. Freiwald zde sice bojí palác Losyů z Losinthalu, který nahrazuje novostavbou, avšak v popisu projektu výslovně uvádí, že „*krásné památky baroku a empiru v ul. Hybernské zůstávají zachovány a jejich přední trakty navázány k nižší části budovy vystupující do ulice Hybernské.*“⁶⁶⁹

Nejvýznamnějším projektem, který zde vztah k historickému prostředí prověřil, byla adaptace Sweerts-Spockova paláce čp. 1034-II pro potřeby Anglobanky.⁶⁷⁰ Přestavba byla realizována postupně od roku 1921 výstavbou dvorních křídel, které projektoval Bohumír Kozák a na jejichž finální podobě se zřejmě podílel i Karl Járay. Přestavbou palácového uličního křídla byl pověřen Josef Gočár, který se projektování ujal na počátku roku 1923.⁶⁷¹ Gočár byl při přestavbě „*nucen zachovati staré přední průčelí paláce z ohledů památkových,*“ čímž byla „*samozřejmě i s ohledem na okolí (...) jeho práce velmi stížena.*“⁶⁷² Prvotní autorův architektonický názor na řešení této složité situace dokládá kolorovaný nárys průčelí z dubna 1923.⁶⁷³ Průčelí paláce je ponecháno jako kulisa, nad kterou se zdvihá trojpodlažní ustoupená nástavba, jejíž střední pětiosá část je zdůrazněna dvojicí vertikálních nástavců se sochami. Krajní osy jsou o patro sníženy, čímž navazují na výšku hřebene sousedních paláců. Průčelí je vyplněno okny vloženými do pravidelného rastru, který vychází z původního rozvrhu Palliardiho paláce a který je blízký tomu, který použil Pavel Janák ve stejném roce u návrhu Městské knihovny či o rok později u návrhu Škodova paláce se zachovaným historickým průčelím. S prvním ze zmíněných Janákových projektů má Gočárův návrh společnou i ideu gradace, která průčelí mění ve skulpturálně komponovaný celek.

Idea sochařsky komponovaného průčelí se Gočárovi očividně zalíbila natolik, že ji v další fázi projektu dále rozpracoval. Plány ze srpna 1923 ukazují nástavbu průčelí jako

⁶⁶⁸ UPP 1998, s. 202-203.

⁶⁶⁹ Freiwald 1919.

⁶⁷⁰ O paláci viz UPP 1998, s. 543-545.

⁶⁷¹ Biegel – Bachtík 2012.

⁶⁷² K pracím Josefa Gočára 1926-27.

⁶⁷³ Nárys průčelí banky do hybernské ulice, nadepsaný A.Č.B., signovaný „Architekt Josef Gočár“, ručně datovaný 28.4.1923. Archiv architektury NTM.

prokomponovaný celek vrcholící plastickou vertikální atikou, která nahradila okna posledního patra. Idea rastru je zde zdůrazněna vertikálním protažením meziokenních pilířů, mezi něž jsou v atice vloženy konkávní výklenky se sochařskou výzdobou, která navazuje na sochy atiky historického paláce.⁶⁷⁴ Výsledek této transformace je působivý: při pohledu z ulice se okna nástavby ztrácejí za atikou historické stavby, která je vertikální nástavbou nečekaně pointována. Cenou za toto řešení byla bohužel demolice veškerých historických konstrukcí kromě vlastního průčelí, které se stalo kulisou představenou před železobetonový skelet.

Gočárův projekt ukázal klady i zápory metody, která se v době zápasu o Braunův dům zdála modernistické generaci Klubu Za starou Prahu jako ideální východisko rozporů mezi ochranou památek a požadavky nové doby. Je nesporné, že Anglobanka je ze všech těchto projektů nejpřesvědčivější a architektonicky nejzdařilejší. Nová část zde vypointovala průčelí tak, že vznikl nový výtvarný celek, jehož působivost je nesporná. U žádného z dalších zmíněných projektů této „skupiny“ však takto přesvědčivé ztvárnění nenalzáme. Historické průčelí v nich působí jako kulisa, která jako by byla novostavbou spíše strpěna než výtvarně integrována. Připočteme-li k tomu ztrátu všech původních vnitřních konstrukcí, musíme konstatovat, že Anglobanka je ze všeho nejvíce příkladem tendence, která je sice dobově pozoruhodnou, avšak ve finále spíše slepou odbočkou na trnité cestě snahy o zapojení historických staveb do nového kontextu. „*Výsledek odpovídá „analytickým“ hlediskům Wirthova památkářského okruhu a zůstává nepochybně hodný pozornosti, třebaže správnou cestu k ochraně památek asi neukazuje,*“ konstatují lakonicky s odstupem let Pavel Vlček s Rostislavem Šváchou.⁶⁷⁵

Památkové i výtvarné limity snahy o záchranu historické budovy její nástavbou ostatně ještě názorněji ukazuje protější Vrtbovský palác čp. 1002-II, jehož jednopatrové vrcholně barokní uliční křídlo bylo v roce 1928 nastavěno o čtyři podlaží podle projektu Františka Kavalíra.⁶⁷⁶ Snad z důvodu sladění historického průčelí s novostavbou zde byla původně navržená holá puristická fasáda doplněna rastrem horizontál a vertikál, který jakoby záměrně odkazoval na gočárovsko-janákovský způsob nástaveb barokních paláců. Namísto výtvarně jednotného celku je výsledkem nesourodé průčelí, jehož barokní piano nobile je nástavbou neúměrně opticky zatíženo, čímž na účinu ztrácí jak stará, tak i nová část stavby. Právě ve srovnání s Kavalírovou utilitární nástavbou lze ještě mnohem více ocenit Gočárovu schopnost

⁶⁷⁴ Ve finální verzi projektu byly sochy vynechány – viz Biegel – Bachtík 2012, s. 6.

⁶⁷⁵ UPP 1998, s. 545 (autoři hesla Pavel Vlček a Rostislav Švácha).

⁶⁷⁶ UPP 1998, s. 529-530.

kompozice i respektu, který v této komplikované úloze vůči historickému průčelí i okolním stavbám projevil.

Proměna Václavského náměstí
(obr. 437-448)

Nejnázornější laboratoří moderní proměny města bylo Václavské náměstí s okolím. Situace zde byla pro moderní rozvoj navýsost příznivá. Náměstí nebylo Státní regulační komisí chápáno jako památkově významné a mohlo se tak v mezích výše zmíněné výškové regulace kompletně proměnit. Historické domy na náměstí byly nanejvýš třípatrové, což z nich činilo snadný cíl stavební spekulace. Vedle výšky bylo třeba respektovat i uliční čáru a rozměry dané parcely (pokud pochopitelně nedošlo ke slučování parcel). Základy karlovske gotické lokace zde však vytvořily nejen dostatečnou šířku náměstí i okolních ulic, ale mnohdy také nečekaně rozlehlé parcely, které bylo možno kompletně zastavět.

V dolní části náměstí převládají úzké parcely, za nimiž se navíc na jižní straně nacházela chráněná Františkánská zahrada. Ke slučování parcel zde došlo jen v menší míře a novostavby musely tento středověký rytmus respektovat. V horní části, nad ulicemi Vodičkovou a Jindřišskou, jsou parcely rozlehlejší a hlubší, díky čemuž mohou vznikat nejen velké novostavby, ale také pasáže, jež přivádějí městský ruch do hloubky parcel, kde se nacházejí další křídla. Systém pasáží se však rozvíjí i v dolní části, přičemž v obou případech se váže na zelený prostor uprostřed bloku. Na jihu je to zmíněná Františkánská zahrada, k níž se domy obracejí nižšími křídly s terasami, čímž alespoň vzdáleně evokují původní stav, v němž byla zahrada obklopena pásem zahrad okolních domů. Některými procházejí pasáže, které jsou však se zahradou propojeny až po jejím znárodnění po roce 1948. Na severní straně dolní části náměstí byly domovní parcely historicky hluboké a prostavěné, což vedlo k jejich hospodářskému i jinému využití. I tímto blokem jsou vedeny pasáže, které ústí do bývalé zahrady barokního Dientzenhoferova paláce Piccolomini (Sylva Tarrouca, čp. 852-II), který jakoby svým konceptem dvorů a zahrady na hloubkové ose princip pasáží a průchodů anticipoval. Význam palácové zahrady zde byl takový, že se její zachování stalo součástí návrhu regulačního plánu Nového Města z roku 1928. V návrhu plánu byla zahrada navíc rozšířena severovýchodním směrem, což z ní činilo určitou analogii protější (a nepoměrně větší) zahrady Františkánské.

Vzhledem k daným urbanistickým podmínkám tak na náměstí a v jeho okolí nalezneme dva základní typy novostaveb. První, vážící se na hustou středověkou parcelaci, se do náměstí projevuje vysokým a úzkým průčelím, které se vřazuje do kontextu obdobně vysokých, avšak stylově často velice rozdílných budov. První moderním příkladem tohoto typu je již zmiňovaný Peterkův dům s průčelím od Jana Kotěry (1899), následovaný svým novobarokním sousedem od Aloise Dlabače (čp. 776-II, 1900) a řadou secesních novostaveb na protější straně náměstí (hotel U arcivévodý Štěpána čp. 826-II od Bedřicha Bendelmayera, Jana Letzela a Bohumila Hypšmana z let 1904-05, hotel Zlatá Husa Matěje Blechy z roku 1909 nebo čp. 840-II, později hotel Ambassador, od Františka Weyra z let 1911-14) a ve 20. letech například novostavbou domu čp. 779-II U zlaté pšenice Jana Jarolíma a Viléma Kvasničky z roku 1926. Je-li to možné, prochází domem průchod nebo pasáž, která případně zpřístupňuje zadní křídla nebo může jednotlivý dům propojit se svými sousedy (viz palác Avion Bohumíra Kozáka čp. 820-II z let 1924-26, Lindtův dům Ludvíka Kysely čp. 773-II z let 1925-27, rozlehlý dům U Stýblů čp. 785-II od Ludvíka Kysely a Jana Jarolíma z let 1927-28 nebo Janákův hotel Juliš čp. 752-II z let 1928-31).

Druhý základní typ pracuje s širokou parcelou, která může šířkou zabírat i rozměry celého bloku. Domy vystavěné na takovýchto parcelách mají charakter solitérů, které se sice v případě nutnosti vážou na své okolí, ale jejich kompozice je důsledně svébytná, jak dobře dokládá palác Hvězda čp. 793-II od Bedřicha Bendelmayera z let 1910-11, monumentální Šekový úřad čp. 796-II od Františka Roitha z let 1925-31 nebo Gočárův palác Fénix čp. 802-II mezi ulicemi Krakovskou a Ve smečkách z let 1928-30. Oba typy jsou většinou polyfunkční, takže propojují obchod v dolních podlažích s administrativou v patrech a bydlením či ateliéry v horní partii domu. Druhý typ je často obohacen přidáním veřejné funkce divadla, biografu, či lázní, avšak v případě novostaveb pro bankovní domy či jiné specifické účely může být budova i zcela monofunkční.

Díky specifickým podmínkám zde moderní doba zrodila typy, které nezaprou své historické kořeny. Analogií vysokého polyfunkčního domu na úzké parcele je přirozeně měšťanský dům, jehož architektonický výraz je koncentrován na průčelí, které zároveň cíleně soupeří s dalšími obdobnými sousedními domy. Druhý typ navazuje na městský palác, který se vyděluje ze svého okolí a je komponován – pokud to jen trochu jde – jako solitér, který má okolním stavbám dominovat. Vzhledem ke svému primárně obchodnímu poslání je však tento palác většinou zároveň zapojen do systému pasáží, které vnitrobloky procházejí a vytvářejí vlastní svět, kde se rozdíly mezi jednotlivými domy stírají. Nejdůležitější je však skutečnost,

že tato komplexní a pozoruhodná urbanistická struktura by nikdy nemohla v takové míře vzniknout bez zdejších specifických historických podmínek. Nezbytným urbanistickým základem ryze moderního fenoménu polyfunkčních obchodních domů a paláců je zde gotické město s rozlehlými bloky a hlubokými parcelami, které odrážely zamýšlený význam Nového Města jako středobodu císařské metropole 14. století. Karlovska lokace se stala základem rozvoje, který zde však paradoxně nastal až pět a půl století později.

Jako byla asanační oblast zrcadlem postupného prosazení secese a moderny, je Václavské náměstí s okolím korunním svědkem geneze konstruktivismu a funkcionalismu, který se brzy ukázal jako ideální výraz pro moderní velkoměstské obchodní paláce. „*Václavské náměstí: dnes skutečný a jediný pražský boulevard,*“ píše mladý architekt Jan E. Koula ve své kritické procházce centrem města v roce 1927.⁶⁷⁷ „*Václavské náměstí, skutečný střed Prahy nezadržitelně vzrůstá a vzroste brzy jako středisko obchodního života přes téměř staletím posvěcený stavební řád i stavební úřad,*“ říká Koula, čímž naráží na skutečnost, že výšková regulace náměstí navázala na výšku předválečných staveb, danou stavebním řádem z roku 1886. „*Problém výškového zastavění řeší se nejnověji ustupováním uliční fronty od pátého patra nahoru pod úhlem 45 stupňů – jen tak je možno jakýmsi obejitím stavebního řádu docílití intensivnějšího zastavění do výšky,*“ konstatuje rozladěně autor, čímž také mimochodem osvětluje pozoruhodný motiv ustupujících pater, který je zde nuceně aplikován a který i u plochostřešných budov vytvořil malebnou střešní krajinu. „*Podle těchto směrnic jest stavěn obchodní dům fy Lindt podle návrhu Ludvíka Kysely, betonová, piliřová stavba, jasná a ekonomická půdorysná dispozice,*“ jejíž pasáž „*bude míti vedle významu obchodního i značnou důležitost komunikační.*“

Lindtův dům, postavený v letech 1925-27, musel být v kontextu náměstí zjevením. Ryze funkcionalistická budova s nízkými parapety a pásovými okny, inspirovaná nejaktuálnějšími avantgardními trendy, byla spolu s Krejcarovým palácem Olympic ve Spálené ulici (1926-27) či novostavbou paláce Pražských vzorkových veletrhů Oldřicha Tyla a Josefa Fuchse radikálním manifestem nového architektonického výrazu, kterým budou napříště avantgardní architekti poměřovat veškerou dobovou tvorbu. Je proto i měřítkem, který Koula v citovaném textu poměřuje ostatní produkci v centru města. „*Skvělé, ohromující okno kavárny Luxor,*“ nacházející se v prvním patře obchodního domu Avion od Bohumíra Kozáka z let 1924-26, „*neharmonuje (...) s roztabulkovanými okny v ostatních patrech. Oč lépe by bylo průčelí působilo, kdyby okenní křídla byla nedělená,*“ přičemž zde „*rušivě působí*“ i „*obkládání*

⁶⁷⁷ Koula 1927, s. 77.

*dlaždicemi, jež v meziokenních pasech z důvodů pouze dekorativních jest provedeno tak, že připomíná charakterem dřevěné stavby.*⁶⁷⁸

Ostatní soudobé budovy však dopadly v Koulově pohledu nepoměrně hůře. „*Na téže straně jako obchodní dům Kyselův postavil „podle vlastních návrhů“ arch. Jarolím hotel Majestic, dům U zlaté pšenice, průměrnou věc stavitelskou, nenáročnou, málo hodnou tak významného místa,*“ soudí nemilosrdně Koula o poměrně kultivované stavbě, jejíž architektura odkazuje k plastické tektonice jen o pár let starších Janákových a Gočárových staveb.⁶⁷⁹ Ještě hůře v jeho kritickém pohledu dopadají stavby, které pracují s náznaky modernistické transformace klasických motivů. „*Pfeiferova budova ústřední banky českých spořitelien nedaleko Václavského náměstí v Jindřišské ulici naprosto nepřipomíná předválečného autora „Koruny“, která dodnes jest stavbou na tehdejší poměry kvalitní,*“ říká Koula, čímž prokazuje schopnost rozpoznat kvalitu i u staveb, které mu slohově nekonvenují. „*Architektura této nové stavby Pfeiferovy jest nevkusným konglomerátem jakési nemožné renesance a jakéhosi o nic méně nemožnějšího baroka,*“ takže připomíná „*sta podobných kýčů v románských zemích a desetitisíce rovněž takových v Americe.*“

Příliš pochopení Koula nemá ani pro výše zmíněné stavby Pavla Janáka. Palác Škodových závodů čp. 35-II, postavený na místě zbořeného Thun-Salmovského paláce, je pro něj „*podivně těžkou skulpturou, komponovanou z různě velkých hranolů, vystupujících a ustupujících z líce budovy. (...) Analogické hmoty průčelí, jež jsou u Riunionky (sousední palác Adria čp. 36-II – pozn. aut.) rozvinuty a propracovány v umělecko-průmyslové rinascimento, zůstávají tu jakoby v bosse, aby tím spíše vystoupil těžkopádně barbarský ráz celé stavby.*“ Jedním z největších prohřešků budovy je pro něj skutečnost, že její železobetonová konstrukce byla obložena masivním dekorativním obkladem. „*Palác Škodových závodů zdá se býti na první pohled modernější než Riunionka a to snad proto, že nemá jejího hravého dekoru. Tvarová sjednocenost předmětů sloužících k různým účelům, formový sloh – toť pojetí slohu historické, naprosto nmoderní. Pouze jednota funkcionální, sloh určený k funkci toho kterého předmětu a materiálem, z něhož jest předmět zhotoven, jest slohem vsutku moderním. A což jiného jest, od zlého jest!*“ nekompromisně uzavírá Jan E. Koula.⁶⁸⁰

Jeho radikálně moderní pohled je názorným dokladem příkopu, který se začal mezi architektonickými generacemi na sklonku 20. let utvářet. Jejich první polovina se nesla ve

⁶⁷⁸ Koula 1927, s. 78.

⁶⁷⁹ Spoluautorem stavby z roku 1926 byl Vilém Kvasnička – viz UPP 198, s. 443.

⁶⁸⁰ Koula 1927, s. 78-80

znamení architektonického hledání, jehož hlavními představiteli byli reprezentanti bouřlivých předválečných zápasů o moderní architekturu. Vážné výtvarné hledání a experimentování, kterými se jejich poválečná architektura vyznačovala, bylo z pozice r funkcionalismu snadno smeteno jako formalistická hra, která patří spíše do vyhaslé kategorie historických slohů. S odsudkem architektury raných 20. let jakoby byla smetena i otázka „staré Prahy“, kterou moderní generace počátku 20. století přijala za svou. S postupující konjunkturou se však právě tento problém stával čím dál palčivější. Počet demolic historických staveb prudce narůstal a dobové diskuse se vyostřovaly. Protipólem opojného zrození moderní metropole se tak opět stávala vize postupného zániku historického města, podpořená platným stavebním řádem i neexistencí památkového zákona, díky které začínal u každé památky boj vždy znovu a v podstatě na nule.

Stavební ruch sklonku dvacátých let

(obr. 449-456)

„Po přestávce dvou desetiletí oživil stavební ruch na Starém Městě pražském takovou měrou, že se skorem vyrovná co do rozrušení a ničení zachovaných částí města pověstné pražské asanaci,“ píše Věstník Klubu Za starou Prahu v roce 1929.⁶⁸¹ Jestliže asanace však byla městem iniciována a usměrňována, současná stavební aktivita nebyla městem ani Státní regulační komisí předpokládána. *„Stavební ruch se žene bouřlivě přes jejich hlavy, ničím nespoután, a podobá se dravé bystrině, která vystoupila ze břehů a způsobuje škody, ačkoli se mohla státi užitečnou, kdyby bylo řečiště upraveno a její energie zachycena a usměrněna. Nejsa omezován vyčerpává stavební ruch možnosti, dané zastaralým stavebním řádem, do krajnosti, ba mnohde je i přesahuje, těží z nedostatků dosud platného plánu polohy, (...) dovolává se úlev zákona o stavebním ruchu, odhlasovaného pro jiné poměry, jako jsou v jádru našeho hlavního města.“* Příčinu vidí autor textu v uvolnění finančního trhu a snížení úrokové míry, která vede ke snaze uložit kapitál do novostaveb. Náhlá poptávka radikálně zvýšila ceny nemovitostí, které jsou dále živeny předpokládanou výší budoucího nájmu. *„Staré domy ve vnitřním městě jsou kupovány jednotlivci, korporacemi, bankami apod., aby mohly býti sbořeny a na jejich místě postaveny obchodné paláce. (...) Jest znám příklad, že v době půl roku stoupla cena starého domu na Starém Městě pateronásobně, ačkoli nutno tu počítati jen s pozemkem; dům na něm i*

⁶⁸¹ J. V. 1929.

s nájemníky považuje se za nepříjemnou přítěž, již nutno se zbaviti. Vysoké ceny, za které byla staveniště získána, nutí jejich majitele k zastavění na míru nejvyšší. Pět pater se šestým ustupujícím a nejméně dva suterény stávají se na Starém Městě pravidlem.“

Centru města přitom paradoxně chybí výšková regulace, která je v regulačních plánech předměstí běžná. Město tak ztrácí možnost „zakročiti i v nejkřiklavějších případech,“ neboť v odvolání u zemské správy záměr většinou bez problémů projde. Celé jednání stavebních komisí se „schematizuje a redukuje na vyplnění několika dat v tištěných blanketech“ a v městské radě se již podrobněji neprobírá. Ideálem úřadování se tak stává tzv. „hladká komise“ bez námitek, neboť výsledek je stejný jako po úspěšném odvolání. „Za takovýchto poměrů vyrůstá nejen část nejdůležitější okružní třídy pražské, Revoluční ulice, ale stavební ruch vniká i do úzkých uliček staroměstských, neboť všech majitelů se zmocňuje touha vydělati prodejem domu značný peněz. To vše je ještě podporováno novinářskými články o Praze – velkoměstě a tvoření se obchodní City.“ Zastavovací podmínky jsou prý přitom ještě benevolentnější, než tomu bylo v kritizované asanaci, neboť dochází i k plnému zastavění pozemku a k překročení výškové hladiny okolních staveb.

Toto vše je pak výrazně podpořeno třicetiletým osvobozením od daní, které získají všechny novostavby, započaté do konce roku 1929. Úleva se přitom vztahuje pouze na novostavby, což stavebníky nutí ke kompletním demolicím historických domů obdobně, jako tomu v případě asanace Josefova a Starého Města. „Tak dochází ke zvrácenostem, že pevná, zdravá zeď se boří, aby na témže místě se opět znovu postavila, a to jen proto, že by jinak berní správa nepřiznala pro dům osvobození. Jak se tu zájem památkářský a hospodářský podivuhodně kryjí!“, píše sarkasticky autor textu a navrhuje alespoň částečné nouzové řešení: „Je třeba, aby starým chráněným domům, nově upraveným, byla poskytnuta stejná daňová úleva jako domům novým a do návrhu nového stavebního řádu mělo by býti pojato zvláštní ustanovení o povolování přestaveb v oblasti starého chráněného města s ohledem na smutné zkušenosti, získané na Starém Městě v loňském a letošním roce.“⁶⁸²

Památkové ztráty sklonku 20. let jsou vskutku zásadní. Z těch nejvýznamnějších je třeba zmínit rozlehlou budovu bývalé premonstrátské koleje sv. Norberta (tzv. Norbertinum, později Ústav šlechticů), zbořenou roku 1928, jejíž působivá barokní silueta tvořila čelo Revoluční třídy směrem do Náměstí republiky.⁶⁸³ Neméně závažná byla ztráta pěti výstavných měšťanských domů na Ovocném trhu, zbořených v roce 1929 kvůli projektu banky Union, který

⁶⁸² J. V. 1929, s. 25.

⁶⁸³ Bečková 2005a, s. 188-189.

zpracoval Josef Gočár.⁶⁸⁴ Téhož roku zaniká i rozlehlý barokní dům V Nebi čp. 355-I, který utvářel nároží Perštýna a Skořepky.⁶⁸⁵ Zastánce památek zde přitom nedráždil jen fakt demolice cenných domů, ale i následné osudy rozkolaných míst. Poslední ze zmíněných zaniklých historických domů byl rychle nahrazen novostavbou. První dva příklady však reprezentovaly výše popsanou pozemkovou spekulaci, která se však nevydařila, neboť plánované bankovní paláce na jejich místě nevznikly. Místo zbořených domů Ovocného trhu i velké části pozemku Norbertina tak vznikly jen ohrady, které zdůrazňovaly zbytečnost jejich ztráty. „*Na Příkopě i do Ovocného trhu zeje ohromný otvor jako vykotlané zuby v otevřených ústech Staré Prahy, volajících o pomstu*“, píše bojovně Věstník Klubu Za starou Prahu v roce 1931.⁶⁸⁶ „*Kdyby nešlo o brutální znešvaření pražského centra, prý „pyšný pražský Wall – Street“, musily by památkové korporace pocítovati zadostiučinění, že došlo na jejich varovné hlasy,*“ soudí Klub, jehož památkové argumentaci tentokrát nahrávala i zjevná ekonomická ztráta, kterou město likvidací domů proslulých živým obchodním ruchem utržilo.

Pozoruhodným svědectvím o stavebním ruchu 20. let je plán, který v roce 1929 publikoval Max Urban. Autor do podrobné mapy Starého a Nového Města zanesl všechny novostavby a nástavby, které zde v desetiletí 1918-1928 vznikly.⁶⁸⁷ „*Někdejší proroctví o stavebních zázracích v novém hlavním městě, i pozdější skepticismus o zakletém stavebním ruchu, měly oba z polovice pravdu. Bilance deseti let ukazuje asi střed mezi oběma*“, konstatuje autor. „*Zhušťování města dostavilo se v částech největší frekvence, tedy největší hodnoty půdy*“ – tedy především střední část Nového Města a části Starého města, jež přiléhají k hlavnímu komunikačnímu okruhu. „*Na Novém Městě mezi Václavským náměstím, Příkopy, Hyberskou a sadem, kde jest 258 domů, bylo 88 staveb, tedy třetina města.*“ O kulminaci stavebního ruchu na sklonku 20. let názorně svědčí skutečnost, že „*rok 1928 je na tom účasten skoro padesáti procenty.*“ Přes velký počet novostaveb však dle Urbana nedochází ke skutečné moderní proměně města. „*Nápadné jest vynikání staveb ve skupinách, také mnoho nároží*“, avšak kromě Revoluční třídy, která byla na staroměstské straně částečně upravena, k promyšleným regulacím nedochází, ba právě naopak – na některých místech byla dle autora novostavbami zamýšlená regulace předem znemožněna. „*Dočkáme se v příštích 10 letech značnějších přeměn, bude upraveno Náměstí Republiky, Petřínská cesta, předmostí Klárovské a jiné?*“, táže

⁶⁸⁴ Bečková 2005a, s. 215-218.

⁶⁸⁵ Bečková 2005a, s. 276-277.

⁶⁸⁶ Staveniště banky Union 1931.

⁶⁸⁷ Urban 1928-29.

se v závěru naléhavě Max Urban, který z pozice sekretáře Státní regulační komise proměny města mohl sledovat nejlépe.

Centrum města v plánech Státní regulační komise

První náčrt regulace z roku 1924

(obr. 457-466)

Stavební konjunktura se ve druhé polovině dvacátých let skutečně dostala do situace, která připomínala „zlaté časy“ asanace v prvním desetiletí 20. století. Jednotlivé novostavby však tentokrát nebyly výsledkem nějakého komplexního plánu, ale spíše odrazem lokálních ambicí a sebevědomí jednotlivých stavebníků. Následky celosvětové krize v roce 1929 sice pražský stavební ruch na několik let utlumily, avšak nejistota ohledně míry a charakteru jednotlivých intervencí zůstávala nezměněna. Pevným bodem v bouřlivých dobách se proto mohly stát pouze regulační plány, které by jednou pro vždy charakter centra města stanovily. První názory Státní regulační komise na celkové řešení historického centra města lze vyčíst z pracovního návrhu celkové regulace Prahy (tzv. Zeleného tisku), který vznikl patrně hned po zpracování kompletního výškopisného zaměření v roce 1924.⁶⁸⁸ Do plánu byly evidentně zapracovány jak koncepční názory komise, tak dílčí projekty, které mezitím vznikly. Na Starém Městě plán reflektoval rozhodnutí ponechat jej pro velkoměstský provoz neprostupné. Logickou daní za toto rozhodnutí byl návrh plošného rozšíření či přestavby ulic na hradebním okruhu, o němž podrobně pojednáváme výše. Nejradikálněji byla v plánu upravena Revoluční ulice, která se měla z periferní uličky proměnit v širokou městskou třídu. Centrální oblast Starého Města ponechával plán téměř beze změny. Dílčími regulačními zásahy se jen nažil zasáhnout tam, kde to bylo komunikačně či jinak nezbytné. V plánu je tak naznačeno ubourání severní partie radničního bloku, zboření sporného historizujícího domu U Hřebene čp. 600-I v Celetné ulici, dílčí regulace Karolina směrem k Ovocnému trhu (shodou okolností na místě, kde později vznikne Fragnerova novostavba rektorského křídla s čestným dvorem) nebo demolice historizujícího domu čp. 494-I, která by umožnila rozšířit ústí Železné ulice.

Nepoměrně razantnější je regulace v okrajových partiích města, tedy v částech, které byly jako méně hodnotné chápány již na počátku 20. století. Poměrně důsledně je regulována čtvrť mezi Betlémským náměstím a Národní třídou. Postup regulace je zde čistě mechanický: ulice jsou rozšiřovány, přičemž si zachovávají svůj směr i mnohdy nepravidelný průběh. Regulační plán zde tak přebral ten nejprimitivnější způsob asanace, který byl za nevhodný považován již

⁶⁸⁸ Výškopisný plán hlavního města s okolím (se zakreslením návrhu regulace), SRK 1924, spisovna IPR, č. SRK0001169. Za upřesnění datace plánu děkuji Martině Koukalové.

na sklonku 19. století a jehož výsledky budou ve 30. letech ostře kritizovány. Obdobně plošně je přestavována i Anežská čtvrť, kde byli autoři vedeni ideou naléhavostí dopravního spojení mezi Štefánikovým mostem a Staroměstským náměstím, které zde předpokládal již Hurtigův asanační plán.

Významným tématem staroměstských úprav byly veřejné budovy při nábřeží. V jejich základní koncepci plán navázal na dosavadní regulaci. V předpolí Čechova mostu jsou umístěny dvě univerzitní budovy, což odpovídá návrhu, který dlouhodobě propracovával Jan Kotěra.⁶⁸⁹ Významná veřejná budova je situována i do předpolí mostu Štefánikova, do těsného sousedství Anežského kláštera, kde dochází ke zjevnému konfliktu s existující historickou strukturou. Mezi oběma mosty je tak založen princip nábřežních solitérních veřejných budovy, který opět v principu navazuje na asanační plán. Na rozdíl od něj však tento návrh regulace již částečně reflektuje rozporuplnost Anežské čtvrti, která nebyla důsledně zasanována a jejíž panoramatické kvality byly diskutovány při kritice Sakařova plánu na počátku století. Právě to je zřejmě důvodem rozvolnění nové zástavby i pouze náznakové regulace anežské pobřežní oblasti.

Nové Město je v plánu regulováno nepoměrně výrazněji. Petrská čtvrť je zde přestavěna téměř kompletně, přičemž princip rozšiřování ulic je většinou opět ryze asanační. Pobřežní partie je v plánu prozatím pouze naznačena. V jejím podkresu jsou nicméně zjevné obrysy ministerských budov v sestavě, v jaké byly nakonec realizovány. Plán řeší i předpolí Hlávkova mostu, kterému je v něm obětována budova těšnovského nádraží. Nově je pojata oblast náměstí Republiky, které je chápáno jako hlavní prostor nové Prahy. Klíčovou budovou se mělo stát divadlo, jehož umístění krátce před tím prověřila architektonická soutěž.⁶⁹⁰ Zrušeno mělo být Masarykovo nádraží, což by umožnilo vytvořit novou osu od náměstí republiky k Vítkovu. Velmi zajímavé regulační vstupy jsou navrženy v oblasti jižně od Národní třídy a Václavského náměstí, v jejichž podtónu lze cítit snahu o zlepšení dopravní prostupnosti Nového města. Zcela v duchu Urbanova ideálního plánu se posiluje role křižovatky u Národního muzea. Nevzniká zde sice kruhové náměstí, jaké Urban plánoval, avšak význam místa je posílen proražením nové široké třídy, která osově prodlužuje Wilsonovu třídu a v přímé linii pokračuje napříč historickými bloky až do Ječné ulice. Pro vytvoření adekvátního předpolí muzea je navíc horní část Václavského náměstí rozšířena, což je v rozporu s v té době již zpracovanou výškovou regulací celého prostoru. Z dopravních důvodů je rozšířena i Ostrovní ulice a protažena až

⁶⁸⁹ Šlapeta 2001, s. 234-237.

⁶⁹⁰ Brůhová 2018, s. 50-55.

k ulici Palackého. Nová třída je navržena mezi Lazarskou ulicí a nábřežím, což je zjevný ohlas Urbanovy „Musejní třídy“. Ne všechny novoměstské zásahy mají dopravní charakter – velmi přísně je regulována Františkánská zahrada, která má být uchována jako volná zelená plocha v srdci velkoměsta. V oblasti pod Emauzy je již zapracován Hypšmanův projekt nízkých symetrických budov s ústředním osovým náměstím.

Na Malé Straně v plánu dochází sice k nevelkým, ale zato k podstatným zásahům. Ostrovu Kampa dominuje rozlehlá budova Státní galerie podle vítězného projektu Josefa Gočára: právě zde si tak lze představit, jak velké měřítko měla budova vlastně mít. Regulovány jsou nejen okrajové části (Všehrdova), ale také některé bloky při pobřeží (Cihelná, Lužická). Do zahrady kláštera Anglických panen je již vkreslena ministerská budova, jejíž finální projekt později vypracoval František Roith. Výrazně je regulován Klárov, kam se umísťuje hned několik veřejných budov. Součástí plánu je i nová ulice v ose Letenské podél Valdštejnské zahrady, která by zajistila přímé spojení Klárova se středem Malé Strany. Největší zásah je plánován na Újezdě, kde je tvrdě zregulována celá západní a většina východní fronty až po Hellichovu ulici. Důvodem je nejen rozšíření ulice, ale také – a zejména – vytyčení petřínské komunikace, k níž je takto vybudováno předpolí.

Regulační plán Starého Města

(Obr. 467-483)

Definitivní návrhy regulace centra vznikly až na sklonku 20. let. Práce na regulačním plánu Starého Města byly zahájeny v roce 1927 a k veřejné diskuzi byl plán vyložen o rok později.⁶⁹¹ Neurgickým bodem bylo dopravní řešení, které až dosud vedlo k rozšiřování ulic a prorážení nových tříd. Komise se však touto cestou cíleně nevydala. „*Problém regulace Starého města byl zcela jiný před vytvořením Velké Prahy, než je dnes,*“ píše člen komise Pavel Janák v návaznosti na vyložený plán. Až do spojení čtvrtí bylo „*skutečným jádrem, vnitřním městem a hlavní čtvrtí Staré Město*“, které „*cítíc, že je srdcem Prahy, mělo vedle toho také ctižádost zevně se zmodernisovat,*“ díky čemuž se „*regulace Starého Města stala utkvělou myšlenkou celých desetiletí.*“ To se vznikem Velké Prahy rázem mění: „*splynutím Prahy s předměstími (..) a utvořením jediného těla z mnoha původních i mladších údů, změnila se*

⁶⁹¹ Návrh přehledného regulačního a zastavovacího plánu pro území Prahy I. a V. (Staré Město a Josefov) z května 1928, Spisovna IPR, č. SRK000026.

poloha Starého Města a změnila se i podstata jeho žádoucí regulace. Ono jediné není již jádrem Prahy, střed města se rozšířil. A není jedinou a ústřední starostí Prahy, protože starosti o nový zvětšený celek jsou daleko větší.“ Díky nové situaci tak nebude Starým Městem „*procházeti žádná z hlavních prvořadých komunikací města,*“ což mění podmínky i východiska jeho regulace.⁶⁹²

Veškerá tranzitní doprava tak byla svedena na staroměstský hradební okruh, čímž měla – slovy Maxe Urbana – být čtvrť definitivně uchráněna „*před zamýšlenými průlomy, které měly snad vésti na Staroměstské náměstí.*“ Státní regulační komise tímto opatřením jistě zabránila „*podobnému omylu, jaký se stal v plánu staroměstském návrhem třídy asanační.*“⁶⁹³ Problémem však zůstávala místní doprava, kterou Staré Město jako obchodně významná čtvrť nezbytně potřebovalo. I zde jsou klíčem podrobné analýzy Pavla Janáka, které ukázaly, že pro tento účel naprosto stačí stávající síť, v jejímž rámci lze vytyčit jak vnitřní okruh (Havelské Město – Skořepka a Náprstkova – Křížovnická – U Milosrdných – Haštalská – Rybná), tak i síť obousměrných i jednosměrných dostředivých komunikací, které dopravu přirozeně rozprostřou. Jedinou, avšak velmi spornou úlitbou dopravě byl v plánu návrh komunikace mezi náměstím před Rudolfinem a Smetanovým nábřežím, která by byla vedena při řece pod Karlovým mostem a před Staroměstskými mlýny.

Odkloněním průjezdné dopravy se autorům plánu výrazně uvolnily ruce pro možnost citlivého a promyšleného regulování města. Ze srovnání však vyplývá, že regulační principy plánu z roku 1928 se nijak výrazně nelišily od tzv. Zeleného tisku z roku 1924. I zde nalézáme regulaci hradebního okruhu, rozšíření některých ulic (Můstek, Železná, Provaznická), téměř kompletní asanaci Betlémské a velké části Anenské čtvrti či výrazné přestavby čtvrti Anežské, kde vzniká nejen radiální třída k mostu, ale také komunikace souběžná s nábřežím, která klášter vytrhává ze svého okolí. Razantně je regulováno staroměstské pobřeží v oblasti nejstaršího pražského nábřeží (tehdy Masarykova, dnes Smetanova), kde je očividnou snahou zcelit prostor okolo náměstí a oddělit jej od zástavby za ním. V návaznosti na něj je pak nově zregulována i fronta při Anenském náměstí, kde asanační zásahy vstupují do hloubi klášterního bloku, aby zde při rozšířené Náprstkově ulici vzniklo malé náměstí. Vedle vlastního regulačního plánu byla vypracována i verze, která zachycuje stavby, které jsou dle názoru komise památkově hodnotné.⁶⁹⁴ Tyto budovy jsou přirozeně koncentrovány v okolí tzv. Královské cesty a v

⁶⁹² Janák 1928-29, s. 98.

⁶⁹³ Urban 1949, III/7, s. 13.

⁶⁹⁴ Spisovna IPR, č. SRK000027

přílehlých blocích, které však zdaleka nejsou chráněny kompletně. Lze tak říci, že i v těch nejcennějších částech je plán z hlediska historických staveb jen výběrový, čímž se opět blíží duchu předchozích regulačních plánů Starého Města.

Návrh proto vyvolal tvrdou kritiku Klubu Za starou Prahu, který se ve spolupráci se Státním památkovým úřadem a Památkovým sborem hlavního města Prahy již předem snažil velmi obsáhle upozorňovat na výjimečné památkové hodnoty Starého Města.⁶⁹⁵ Klub „nemůže (...) zatajiti svého překvapení, že podkladem mu byl regulační plán arch. Sakaře z roku 1903,“ a že dokonce „severní část jeho jest vlastně s nepatrnými změnami převzatý Hurtigův plán z roku 1886, takže není dobře možno ho k nějakému srovnání použítí.“ Klub je přesvědčen, že „nový plán měl býti originální prací Státní regulační komise, pro něž poznatky a poměry památkové se za 25, resp. 42 let podstatně změnily.“⁶⁹⁶ Následně Klub podrobně rozebírá problematické body plánu a uvádí výčet domů, ulic a prostranství, které by měly být bezpodmínečně zachovány. Vše je pak doplněno barevným plánem, který ukazuje nejen budovy k zachování, jichž je nepoměrně více než v návrhu SRK, ale také návrh změny těch regulačních čar, které Klub považuje za památkově problematické.

Regulační plán Starého Města musel být v kontextu dosavadní práce komise v mnoha ohledech zklamáním. Rozhodnutí uchránit čtvrť od razantních dopravních zásahů komise nevyužila ani k její důsledné ochraně, ani k případnému invenčnímu přetvoření problematických částí. Převzetím Sakařovy regulace jako podkladu plánu se komise bohužel do značné míry podřídila i jeho principům, které svou urbanistickou logikou patřily do asanačního období sklonku 19. století. Vnitřní část čtvrti je sice z velké části zachována, avšak její okrajové partie jsou představovány ryze pragmaticky a bez hlubšího urbanistického názoru. Kritický rozbor plánu, který Klub v reakci na plán vytvořil, se snažil tyto nejhorší excesy regulace napravit. Podstatou jeho návrhu je vytyčení „reservace“, která zahrnuje historickou oblast mezi Hradebním okruhem, řekou, Platněřskou a Dlouhou a která má být razantních zásahů napříště ušetřena. Z míst, která zde SRK reguluje, Klub připouští úpravu některých ulic Betlémské čtvrti s tím, že i zde vyznačuje historické domy, jež mají být bezpodmínečně zachovány. Jinak je řešena Anežská čtvrť, kde je zrušena ulice paralelní s nábřežím a navržen takový uliční systém, který by alespoň v základu respektoval původní zástavbu v okolí kláštera i kostela sv. Haštala.

⁶⁹⁵ Společné memorandum bylo SRK podáno 24. 1. 1928 – viz Návrh regulace pro Staré Město pražské, in: ZSP XIII, 1929, s. 1-3.

⁶⁹⁶ Návrh regulace (...) 1929.

Obsáhlá kritika přispěla k tomu, že návrh byl přepracován a znovu vyložen v roce 1936. Rozsah památkově hodnotných domů v něm výrazně narostl a v souladu s návrhem Klubu vytvořil souvislou plochu kolem nejlépe dochovaných ulic. Případný dopravní problém byl řešen systémem loubí a průchodů, které zvýšily prostupnost čtvrtí bez nutnosti výrazných demolic. Nepoměrně lépe byla v plánu řešena Anežská čtvrť, kde komise vyslyšela památkové hlasy a převzala do plánu řešení Bohumila Hypšmana z roku 1935, který se pokusil zachovat co nejvíce z historické čtvrti.⁶⁹⁷ Novou ulici, která měla spojit Haštalské náměstí s předpolím Štefánikova mostu, zde vytvořil nikoli v místě Řásnovky, ale paralelně s ní, čímž oba světy postavil vedle sebe. Toto urbanistické propojení nakonec nebylo realizováno a tak pouze nárožní dům čp. 760-I při Haštalské ulici dodnes ukazuje, kudy měla jedna z hlavních tříd Starého Města vést.

Zajímavý je i následný vývoj Haštalské čtvrti: v roce 1939 byla v těsném sousedství chóru kostela Nejsvětějšího Salvátora zahájena stavba nájemního domu podle projektu Bohumila a Aleše Hübschmannů, který navazoval na Hypšmanův plán dotvoření celého území.⁶⁹⁸ Rozestavěný dům následně převzal František Marek, který se jej rozhodl řešit jako solitérní budovu, koexistující vedle drobné historické zástavby.⁶⁹⁹ Zjevným podkladem této změny byly urbanistické studie Adolfa Benše, který zrušil diagonální komunikaci mezi mostem a Haštalským náměstím a uvolnil si tak ruce nejen pro zachování zbytků Anežské čtvrti, ale také pro řešení bloku přiléhajícího k Haštalské ulici.⁷⁰⁰ Právě on je pak také autorem ryze modernistického urbanistického přístupu, který byl u novostavby použit. Jeho koncept však byl naplněn jen zčásti a solitérní budova byla nakonec v roce 1950 dokončena pro potřeby Národního výboru hl. m. Prahy.

Asanace v oblasti Betlémské, Konviktské a Bartolomějské zůstávala v plánu z roku 1936 téměř beze změny. Výjimkou bylo samo Betlémské náměstí, kde se chránila jižní fronta i dům U Halánků, ochrana komplexu Konviktu a okolí rotundy sv. Kříže, kde se nově respektovalo její bezprostřední okolí. Oblast Anenského náměstí byla i tentokrát výrazně regulována, avšak respektován byl alespoň barokní palác Pachtů z Rájova. K nové regulaci došlo na Smetanově nábřeží, kde se sice respektovalo ústřední náměstí a jednotná koncepce prostoru, avšak budovy byly kompletně nahrazeny novou zástavbou, která byla směrem k ulici Karolíny Světlé pojata jako rozvolněná solitérní kompozice v zeleni. Výsledný návrh tak byl trochu nesourodým

⁶⁹⁷ Hypšman (Hübschmann) 1936.

⁶⁹⁸ Hypšman (Hübschmann) 1938.

⁶⁹⁹ UPP 1996, s. 470.

⁷⁰⁰ Adolf Benš, Regulace okolí kláštera blahoslavené Anežky, Spisovna IPR, přír. č. FMU000442.

kompromisem mezi původním plánem z roku 1928 (resp. 1924), požadavky ochránců památek a soudobými avantgardními urbanistickými principy, jež mohly být jakousi úlitbou těm, kteří chtěli ve 30. letech Staré Město přestavět mnohem razantněji. Ze všech návrhů nových intervencí byla realizována postupná přestavba Betlémské, Konviktské a Bartolomějské. Ostatní zásahy byly spíše ojedinělé s tím, že na nejvýraznější z nich, jako je pobřežní dopravní tah či přestavba okolí Smetanova nábřeží, nakonec vůbec nedošlo.

Nejvýraznějším realizovaným staroměstským regulačním zásahem tak zůstala úprava Revoluční třídy, jejíž význam byl v přelomovém čase posílen symbolicky pojmenováním, odkazujícím na dynamický vznik nového státu. Třída, která měla ústit na tehdy rovněž nově nazvané náměstí Republiky, se i díky tomu stala jedním ze záměrných symbolů nové doby. Její periferní charakter přímo vybízel k regulaci, která zde vznikla poměrně jednoduchým způsobem: už tak úzký blok mezi Revoluční třídou a paralelní Hradební ulicí byl velkorysým rozšířením zmenšen natolik, že umožňoval pouze zástavbu jednokřídlými domy. Tato idea, naznačené již v tzv. Zeleném plánu z roku 1924, dostala pevnější kontury díky projektu Jaroslava Fragnera na palác Merkur z roku 1934.⁷⁰¹ Fragner ve svém vizionářském projektu využil situace k vytvoření solitérní funkcionalistické kompozice, jejíž impozantní průčelí, obrácené k řece, je dynamicky podrženo ubíhajícími horizontálními liniemi jednotně pojatých domů třídy. Ve finálním plánu byla desetipatrová budova v čele snížena a nerealizovala se ani idea zrcadlově řešené budovy na protější straně ulice. Koncept jednotně řešeného horizontálního funkcionalistického průčelí do Revoluční však zůstal, čímž byl po Pařížské třídě, která odrážela velkoměstský ideál přelomu století a Kaprově, jež je v řešení parteru i průčelí příkladem „boulevardu“ ze sklonku prvního desetiletí, vytvořen působivý příklad velkoměstské funkcionalistické třídy let třicátých, jež se následně odrazil například v jednotném řešení Havlíčkova komplexu Molochova na Letné.

Regulace Nového Města a Malé Strany (obr. 484-494)

I plán regulace Nové Města, datovaný květnem 1928, vycházel ve svých principech z tzv. Zeleného tisku.⁷⁰² Regulace Petrské čtvrti je zde znázorněna již se zapracováním výsledné

⁷⁰¹ Kotalík – Novotný – Švácha 1999, s. 86-91.

⁷⁰² Spisovna IPR, SRK000086 a SRK000088.

urbanistické koncepce ministerstev. Od Petrského náměstí je směrem k řece navržena nová ulice, která by centrum čtvrti propojila s nábřežím. Zástavba Petrské čtvrti je v návrhu opět téměř kompletně přeregulována. Předpolí Hlávkova mostu je doplněno symetrickými budovami, které zakládají třídu, jež pokračuje kolem Městského musea přes plochu zrušeného nádraží až do dnešní Opletalovy ulice, odkud je vedena přímá ulice přes park až k muzeu. Rodí se tak osa, která bude jedním z nejdiskutovanějších témat pražského urbanismu 20. století. Oblast náměstí Republiky je pojednána stejně jako na plánu z roku 1924. Stejně je řešena i horní část Václavského náměstí, která se pod museem rozšiřuje. I zde jsou pak nové ulice, které by měly novoměstskou uliční síť doplnit – přímá třída v ose Wilsonovy, ústící do Ječné při nároží se Štěpánskou, a prodloužení Lazarské, které směřuje k náměstíčku za Národním divadlem. Průraz obou tříd by pochopitelně znamenal demolici desítek historických objektů, což však zjevně nebylo bráno jako problém.

Meze tohoto razantního přístupu nicméně ukazuje zejména prvně zmíněná ulice, která je nejtěsnějším možným způsobem vedena mezi kostelem sv. Štěpána a jeho gotickou farou. Přesně ve středu zamýšlené třídy se tím však ocitla románská rotunda sv. Longina, kterou autoři plánu vsadili do silničního ostrůvku, kde by tvořila kuriózní a jen „těžko přístupný ostrov v předpokládaném ruchu uličním.“⁷⁰³ Verze plánu z roku 1937 již od tohoto sporného průrazu upouští a zachováno zůstává jen zmíněné prodloužení Lazarské (k jehož realizaci však nakonec nedojde).⁷⁰⁴ Třída mezi Hlávkovým mostem nad Muzeem je nově vedena viaduktem nad nádražím, které bylo pouze posunuto směrem do Karlína – čímž v podstatě kopíruje trasu později realizované dálniční magistrály. Uliční síť je v principu zachována, avšak naprostá většina novoměstské historické zástavby je v tomto plánu navržena k náhradě novou architektonickou vrstvou, což odpovídá dobovému pojetí Nového Města jako reálného středu metropole. Ze všech těchto návrhů nakonec došlo jen k dílčím náhradám historických budov novostavbami. Nové ulice proraženy nebyly a nebylo ani nijak rozšiřováno Václavské náměstí. Nejvýrazněji proměněnou oblastí se stala Petrská čtvrť, kde vznikla nejen nová ministerstva, ale kde došlo také ke kompletní asanaci jejího historického jádra.

Také regulační plán Malé Strany a Hradčan z roku 1928 v principech navázal na regulaci z roku 1924.⁷⁰⁵ Z nových zásahů je nejvýraznější Petřínská komunikace, na kterou se váže výrazná regulace Újezda a Vítězné ulice. Kampě dominuje Gočárova budova Státní galerie, do

⁷⁰³ Almer 1936.

⁷⁰⁴ Spisovna IPR, č. SRK000084.

⁷⁰⁵ Návrh přehledného a zastavovacího plánu pro území Prahy III (Malá Strana) a Prahy IV (Hradčany)…, 1928, Spisovna IPR, č. SRK000167

zahrady Anglických panen je vkresleno Roithovo ministerstvo financí a razantně je upraven Klárov, kde se vytváří monumentální předpolí mostu, obklopené veřejnými budovami. Zajímavé je, že plán koriguje některé urbanistické a panoramatické chyby, na které upozorňoval zejména Klub Za starou Prahu. K adekvátní náhradě jsou tak určeny převýšené domy v Mostecké ulici (budou skutečně odstraněny), záložna na roku Malostranského náměstí a Mostecké (zůstane stát), mohutný činžovní Rožánkův dům v ohybu Chotkovy silnice (odstraněn v 60. letech) či řada domů v ulici U železné lávky (stojí dodnes). Z dopravních důvodů však také plán boří několik domů při Čertovce a celý blok v ulici U Lužického semináře (naštěstí nerealizováno). Na Pražském hradě výraznější změny zaznamenány nejsou, což ovšem souvisí s tím, že Plečnikovy hradní intervence byly mimo pravomoc Státní regulační komise. Jediným viditelným zásahem je tak monumentální budova, navržená do osy Svatovítské ulice.

Regulační plány jsou poměrně věrným odrazem diskusí, které byly o centru města vedeny v první polovině 20. let. Pozdější ideje, související s rozvojem funkcionalismu a dalších radikálně avantgardních tezí, se v jeho základní kompozici už téměř neprojeví.⁷⁰⁶ Je zřejmé, že v době zrodu převážné většiny plánů stále ještě panovala shoda v představě o základní urbanistické podobě města, sestaveného z blokové struktury centra a zahradních měst v prstenci kolem něj, v otázce „staré Prahy“, kterou plány do značné míry respektují, o roli Nového Města, jež se stávalo spontánním středem Prahy, či v obecném pojetí středu metropole protkaného hlavními třídami, k němuž byla inspirativním impulsem zejména Ideální Praha Maxe Urbana. Relativně krátká doba, kterou komise na zpracování plánů celého města měla, rovněž vedla k tomu, že návrh se vyznačuje názorovou konsistencí a jednotou, která vznikla navzdory postupnému a někdy nepříliš koordinovanému vzniku plánů jednotlivých čtvrtí.

Centrum města, které bylo zpracováno jako jedno z posledních, plán ovlivnil zejména tím, že zde zabránil razantním zásahům, o které usilovala nejen starší, ale čím dál více i mladší generace architektů. Lze tak říci, že řízením osudu plán vznikl ve šťastný moment konsensu, který se zrodil z předchozích diskusí a bojů a trval právě tak dlouho, aby se mohl v plánu odrazit. Reakce na plán i následné diskuse a projekty 30. let naznačují, že o pouhých pár let později by zpracování obdobně konsenzuálního plánu bylo obtížné, ne-li nemožné, což ve zpětném pohledu jeho hodnotu ještě zvyšuje. Přestože plán nebyl oficiálně schválen, jeho hlavní principy se v praxi prosadily. Neschválení plánu nicméně zároveň zabránilo plánovaným průrazům nových tříd, které měly doplnit novoměstskou uliční síť. Až na výjimky pobřežních

⁷⁰⁶ Výjimkou je například Janákovo sídliště Zelená liška, které reflektuje nový urbanistický princip soliterních staveb v zeleni.

partii Petrské čtvrti a Podskalí se tak meziválečná doba musela spokojit s tím, co bylo po staletí osudem všech předchozích etap s výjimkou razantních intervencí druhé půle 19. století: s vkládáním novostaveb do středověké struktury, která tím paradoxně byla vždy znovu umocněna a potvrzena.

Za novou Prahu!

Nástup avantgardní generace

(obr. 495-500)

Předložený regulační plán měl být konsenzuálním završením bouřlivého desetiletí a pevným základem budoucího rozvoje centra metropole. Jeho přijetí však bylo spíše rozpačité: zdá se, že poctivou snahou o kompromis mezi historickým městem a požadavky nové doby plán doopravdy nevyhověl téměř nikomu. „*Uprostřed vltavské kotliny leží krásné město,*“ píše mladý architekt J. K. Říha v roce 1929. „*Toto krásné město leží však naneštěstí právě uprostřed celé Prahy, v obchodním centru na místě nejexponovanějším a je z dnešního hlediska dokonale neúčelné. Tento fakt nemůže popřít ani největší obránce Staré Prahy, jakmile objektivně pozoruje, jak dnešní život se zračí v starých ulicích. Davy chodců, auta, tramwaje a autobusy, nebezpečné křižovatky, rychlý rytmus života skandovaný obchodními reklamami, rozlehlé budovy s kanceláři veřejné i průmyslové administrativy, tento celý dnešní život vniká nezadržitelně do starých ulic, do samého středu města, do tradičního uzlu, ve kterém se protínají spojnice periferií. Tísňen ze všech stran, vniká tam v úžasném nepořádku, naráží na průčelí ulic a den ode dne již řadu let rozvíklává rohy a bourá staré budovy a všechny efemerní zásady, jimiž obránci Staré Prahy i úřady se vždy znovu snaží přizpůsobit staré ulice novým požadavkům. (..) Všechno, co tvoří Prahu Prahou, směstnáno je tak vývojem i okolnostmi v malé kotlině v bezradném chaosu na několika hektarech půdy. (..) Její minulost i její budoucnost je hlavně na této malé ploše smíšená a společně drcena ohromným tlakem dnešní životní intensity. Každý z nás, kdo již pouhým instinktem zná a miluje obě tyto obměny Prahy, rozumí dobře hrůze, se kterou se prostupují dvě různá města, smíšená zde v město jediné. Neboť tato města jsou tak různá, jako dvě rasy, jichž křížením mohou se rodit jen mrzáci.*“⁷⁰⁷

V kontextu překotné dynamiky rozvoje se historické centrum města muselo skutečně mnohým jevit jako zoufale nedostatečné. Každý krok kupředu musel být vykoupen ztrátou historické podstaty města, které mizelo před očima, aniž by jej nahrazovalo něco, co by dobové problémy vyřešilo. Regulační plán se snažil situaci řešit rozšiřováním ulic, čímž měl být pro budoucnost uchován alespoň jejich historický průběh. „*Avšak staré město, to nejsou jen domy, to jsou i ulice, a sbourají-li se tyto, sbourají se i domy a tím celá čtvrť,*“ konstatuje Říha a dokládá to plánem, v němž názorně ukazuje mimořádný rozsah navržených staroměstských

⁷⁰⁷ Říha 1929.

demolic. „Podle tohoto plánu mizí téměř veškeré ulice Starého Města, ale zůstává jejich nepřehledná spleť. (...) Tento plán neuskutečňuje ve středu města žádné dostatečně dimensované diagonální spojení, které by vyhovovalo dnešnímu a tím méně budoucímu provozu uličnímu. Tento plán bourá téměř celé Staré Město a současně nedovoluje, aby na jeho místě bylo postaveno město moderní. Ničí hodnoty staré a ničí hodnoty budoucí. Tento plán neřeší problém, který měl za cíl, a pochovává Prahu starou i Prahu budoucí. Tento plán nesmí být uskutečněn,“ uzavírá nemilosrdně autor. Je příznačným dobovým paradoxem, že v kritice plánu se avantgardní architekt v podstatě shodl se zastánci staropražské myšlenky. Důsledky, které z ní však byly oběma tábory následně vyvozeny, jsou výrazně odlišné: jestliže pro ochránce města bylo východiskem zachování historické struktury a minimalizace zbytečně radikálních zásahů, zastánci avantgardních urbanistických tezí jej považovaly za jasný důkaz, že pouhá korekce stávajícího města nestačí.

Od počátku 20. let hledali mladí architekti způsob, jak v architektuře nejlépe vyjádřit tendence, jež byly spojeny s jejich moderním postojem ke kultuře, životu a světu. Opojně propojení architektury s poezií a literaturou, realizované rámci dynamického spolku Devětsil, je dovedlo k poetickým a puristickým školním návrhům, které se výrazně odlišovaly od všeho, co bylo v soudobé architektuře běžné. Školní návrhy Evžena Linharta, Víta Obrtela či Karla Honzíka odvrhly s nakažlivou lehkostí dekorativní strukturu, jíž se vyznačoval například soudobý Gočárův a Janákův „národní sloh“, a vydaly se cestou poetické skladby jednoduchých tvarů, objemů a motivů.⁷⁰⁸ Hlavním teoretikem nových tendencí se stal Karel Teige, jehož vliv na mladou architektonickou generaci byl ve dvacátých letech nesmírný. O složitém přijetí jejich tvorby starší generací nejlépe svědčí stížnost Antonia Engela proti publikování školních návrhů ve Stavbě i jeho často citovaný výrok o návrhu lázeňského pavilonu svého žáka Karla Honzíka, o němž prohlásil, že „*kdyby se pod ním zatopilo, odjel by jako lokomotiva*“.⁷⁰⁹

Jedním z nejradiálnějších zastánců nových tendencí byl Jaromír Krejcar, který v roce 1921 svého učitele Jana Kotěru překvapil školním projektem mrakodrapové tržnice na Žižkově.⁷¹⁰ Nekompromisní urbanistické gesto, inspirované americkými výškovými stavbami, se stalo výzvou, která mohla napomoci k propsání moderních tendencí do historické městské tkáně. Intenzivní zápas o historické město, který se na poli regulace na počátku dvacátých let odehrával, se však v tomto směru ubíral spíše směrem opačným: přes velké množství

⁷⁰⁸ Švácha 1985, s. 234 ad.

⁷⁰⁹ Honzík 1963, s. 31.

⁷¹⁰ Švácha 1995, s. 32-34.

plánovaných novostaveb a přestaveb se základní struktura ani panorama města měnit nijak radikálně neměly. Jednou z příčin tohoto kontextuálního přístupu byla bezpochyby nesporná dobová autorita Klubu Za starou Prahu a jeho spojení s řadou vlivných architektů, kteří jeho teze sdíleli a uplatňovali v praxi. Právě to zřejmě vyprovokovalo zastánce avantgardy k symbolickému gestu, kterým byla deklarace vzniku Klubu za novou Prahu v červnu 1924.⁷¹¹

Okolnosti jeho založení půvabně popisuje Jaroslav Seifert: „*Jednou na cestě z kavárny přinutil jsem (Karla) Teiga, abychom se spolu podívali do (Královského) letohrádku, který byl právě otevřen. (...) Chvilku se zpěchoval. Byl cele zaměřen k přítomné chvíli a všechna muzea mu byla cizí. Historií nedal se okouzlit. V těch věcech nesouhlasil ani s Corbusierem, který při své pozdější pražské návštěvě stanul překvapen, když spatřil to naše drahocenné a milované haraburdí tak mistrně naskládané vysoko nad Karlovým mostem. (...) Chvatně procházeli jsme téměř sami přízemními prostory i sálem s historickými obrazy v poschodí, když Teige se náhle zastavil a oči se mu překvapivě rozzářily: „To by byla nádherná taneční síň. Bar Belveder! A mrtvá historická budova byla by zcela nenásilně vřazena do moderního a životem kypícího dneška, což je jediné správné řešení starých historických památek.“ Poněvadž nerad mluvil do větru, Teige zatelefonoval ihned architektu Krejcarovi a pozval ho na schůzku. A toho večera založili jsme Klub za novou Prahu.“⁷¹²*

Klub Za novou Prahu měl být založen „*pro intenzivnější využití pomocných věd pro účely stavby měst (..), organizaci a ekonomii bydlení, účelné vybudování, zmnožení, zrychlení, zlevnění a prodloužení prostředků (..), radikální asanaci, maximální využití nejmodernějších konstruktivních vymožeností technických a nový racionální stavební řád.*“ Ještě mnohem významnější však je, že byl založen zejména proti „*pověře genia loci*“ a „*dochovanému rázu města*“ – tedy dvěma základními pilířům ochrany města, které se podařilo dostat do obecného povědomí během litých urbanistických bojů na přelomu 19. a 20. století. „*Přebudování Prahy je podmínkou její prosperity. Forma moderního města je toliko výsledkem moderní organizace práce,*“ deklarují autoři manifestu v závěru.⁷¹³ Deklarované ambice Klubu Za novou Prahu byly velkorysé. Po symbolickém počátku však nelze o jeho skutečné činnosti nalézt téměř žádnou další zmínku. Jedinou reálnou aktivitou tak byl možná jen zmíněný návrh proměny královského letohrádku v bar Belveder, pro nějž měl libreto vytvořit Jaroslav Seifert a architektonický návrh Jaromír Krejcar. „*Do ticha pražských večerů s temnou siluetou*

⁷¹¹ Klub Za novou Prahu 1923.

⁷¹² Seifert 1982, s. 417-418.

⁷¹³ Klub Za novou Prahu 1923.

Svatovítské katedrály dal jsem zaznívat ranám džezového bubnu i tesklivému pláči stříbrných saxofonů“, píše Seifert. „Půvabné slečny zvedaly se ze svých míst k moderním tancům a bílý barman vesele třepal šejkrem nad hlavou. U barového pultu popijeli hosté všemožné koktejly. A noc dodala ze zahrad omamné vůně. Svůj elaborát přinesl jsem Krejcarovi, aby připojil své architektonické návrhy. Marně však potom Teige Krejcara urgoval. Po čase se přiznal, že můj článek nemůže najít a že se mu do té práce nechce. Dělal by ji nadarmo, protože návrh určitě nebude přijat. Měl pravdu. A Teige si v baru Belveder nezatančil.“⁷¹⁴

Přestože samotný Klub za novou Prahu existoval jen krátce, myšlenky, z nichž tak eruptivně vznikl, rezonovaly v různé podobě během celého meziválečného období. Již v roce 1921 plánovala Morganova hotelová společnost postavit Na Poříčí první pražskou výškovou stavbu.⁷¹⁵ V roce 1924 vzniká pozoruhodný školní projekt obchodního domu na Václavském náměstí, který na Gočárově škole na AVU vytvořil František Maria Černý.⁷¹⁶ Roku 1926 publikuje Josef Grus v časopise Stavitel svou studii „hotelu u Hybernů“, v níž vztyčuje za kulisu klasicistního průčelí devatenáctipodlažní mrakodrap, jehož křížový půdorys bezpečně odkazuje k aktuální tvorbě Le Corbusiera. Téhož roku pak publikoval svůj projekt „*Mrakodrapů v Praze*“ Arnošt Mühlstein, který navrhl vestavět výškové stavby do bloků mezi Příkopy a Ovocný trh.⁷¹⁷ Právě jeho projekt je možno označit za nejzávažnější pokus o soužití historického města s výškovými budovami. Vědom si požadavku Státní regulační komise na dodržení výšky římsy, navrhl stavby do středu bloků a jen tak vysoké, aby jejich střechy nemohly být z úrovně ulice vůbec vidět. Dokázal by tak do bloku vestavět třináctipatrové budovy, jejichž výška by zhruba odpovídala špičce Prašné brány. „*Na Příkopech jsou vysoké domy nejvíce na místě a v žádném případě neškodí okolí, jak bylo dokázáno, ba, celkový obraz města bude obohacen o nový, mohutný akcent*“, soudí autor a navrhuje „*k dosílení jednotné velkolepé působnosti ulice*“ aby stavební úřad „*přímo předepsal jednotnou stejnou uliční fasádu, která by mohla býti získána veřejnou soutěží.*“⁷¹⁸

Publikování Mühlsteinova projektu ve Stavbě využil Karel Teige jako příležitost k vyslovení svého radikálního názoru na otázku mrakodrapů v centru Prahy. „*Rušný život City vyvolává komunikační přetížení ulic a zároveň vzbudí nutnost koncentrace a krajní ekonomie místa. „Place is money“ musí být heslem stavebního plánu,*“ deklaruje Teige a vítá

⁷¹⁴ Seifert 1982, s. 419.

⁷¹⁵ Švácha 1998, s. 62.

⁷¹⁶ Švácha 1985, s. 297.

⁷¹⁷ Mühlstein 1926.

⁷¹⁸ Mühlstein 1926, s. 60.

Mühlsteinův projekt jako „významný a velmi časový“.⁷¹⁹ Přesto však dle něj zůstal autor jen „na poloviční cestě v překročení předpisů o výškovém zastavování“, neboť „navrhuje vestaviti vysoké domy doprostřed prostranství stávajících uzavřených domovních bloků tak, aby nebyly tyto mrakodrapy z ulice (..) viditelné.“ Takové mrakodrapy však dle něj „přinášejí všechny nevýhody a žádnou výhodu“, neboť „není výhodou, vyhoví-li se panujícímu názoru o estetice města a „geniu loci“, který v Praze mrakodrapy z důvodů „pohledových“ a domněle „estetických“ nechce za žádnou cenu připustiti.“

Mühlsteinova snaha o kompromis je podle Teigeho stejně marná: „památkáři shledají, že tyto Mühlsteinovy mrakodrapy, neruší-li pohledově z blízka (..), „ruší“ při pohledu panoramatickém z Petřína, Žižkova, Riegrových sadů, z Hradčan a z Letné, tak jako by asi „rušila“ Prašná brána, kdyby měla býti dnes postavena.“ Teige však chce jít mnohem dále. „Dobrá, krásná architektura mrakodrapů uplatní se jako estetická hodnota při pohledu z blízka i při pohledu panoramatickém a aviatickém. Nebudeme tedy její krásu maskovati domy, nýbrž obklopíme ji zelení, v níž lépe vynikne. Domníváme se, že alej mrakodrapů na Václavském náměstí a na Příkopech působila by při pohledu panoramatickém velmi krásně a imponantně, s působivou dominantou nejvyššího mrakodrapu asi na místě dnešní celnice,“ což je mimochodem přesně místo, kam svůj výše zmíněný mrakodrap ve stejném roce hypoteticky umístil Josef Grus.

Dalším projektem, který pokusil výškovou hladinu prorazit, byl „Garage hotel“ Pavla Smetany, publikovaný v časopise Stavitel v roce 1929.⁷²⁰ Na rozdíl od Grusovy radikality a Mühlsteinovy vizionářské utopie se jednalo o projekt navýsost praktický, který by v první etapě vyhověl všem platným regulacím. Kombinace hotelu s garážemi souvisela s umístěním plánované budovy v ulici Na Florenci, v těsné blízkosti Masarykova nádraží (v místech pozdějšího Rudého práva, resp. dnešního tzv. Florentina). Autor se rozhodl komponovat průčelí jako symetrickou sestavu funkcionalistických křídel s otevřeným „čestným dvorem“, dominantní ústřední hmotou a nižším křídlem při ulici. Není bez zajímavosti, že tato koncepce, vycházející v principu z hmotového řešení Benšovy a Křížovy budovy Dopravních podniků (1927-35), je zároveň poměrně přímým předstupněm hmotového řešení obytného komplexu s kinem OKO na Letné, který v letech 1937-40 postavili Josef Šolc a Jaroslav Stockar – Bernkopf. V souvislosti sledovaného tématu však Smetanův projekt neřadí mezi radikální novostavby bezpochyby invenční půdorysné řešení, ale předpokládána druhá etapa hotelu,

⁷¹⁹ Teige 1926.

⁷²⁰ Smetana 1929; Vorlík 2015, s. 42.

v jejím rámci by se mohla ústřední osmipatrová část navýšit až na devatenáct podlaží. „*Toto zvýšení lze však za stávajících poměrů považovati celkem za utopii*“, konstatuje lakonicky autor. „*Axonometrický pohled Garage hotelu ukazuje tento ideál, k němuž může jednu dojít, předpokládáme-li ovšem, že město Praha, modernisujíc se, zmodernisuje zároveň i svůj stavební řád.*“⁷²¹

K modernizaci stavebního řádu v meziválečném období nedošlo a pro stavby v centru města zůstal platný limit 25 metrů, daný stavebním řádem z roku 1886. Tato skutečnost, která příznivcům výškových staveb musela připadat zastaralá a absurdní, však měla své architektonické důsledky. Stabilita pravidel vedla k tomu, že novostavby v obchodním centru města respektovaly měřítkem své okolí a srůstaly s ním v působivý celek. Pevná výšková hladina běžné zástavby rovněž znamenala, že se nad střechami domů mohly v druhém plánu uplatňovat dominanty kostelních věží a veřejných budov, jež by se v případě zvyšování zástavby nevratně ztratily. Pro následný vývoj je pak důležité, že vědomé nenavýšení výškových limitů v bouřlivém meziválečném období nakonec znamenalo, že tato regulace, platná do poloviny 20. století, nastavila výškovou hladinu, která existuje dodnes a je součástí stabilizovaného panoramatického obrazu pravobřežní části města. Jedinou stavbou, na níž se Teigem požadovaná idea „mrakodrapu v zeleni“ mohla uplatnit, tak byla novostavba Všeobecného penzijního ústavu na Žižkova Josefa Havlíčka a Karla Honzíka, jejíž první plány pocházejí z roku 1929 a která byla postavena v letech 1932-34.

Funkcionalistická architektura v historickém centru
(obr. 501-514)

Na počátku 30. let v architektuře centra města definitivně převládl funkcionalismus. Vítězství působivé estetiky horizontálních linií a jednoduchých bílých objemů mělo pro intervence do historické zástavby dalekosáhlé důsledky. Jestliže v dynamické „Cíty“ byl funkcionalismus vítaným doplněním rejstříku velkoměstské architektury, v kontextu Starého Města nebo dokonce Malé Strany se jednalo o poměrně cizorodý prvek, který se mohl reálně integrovat jen za cenu výrazného ustoupení z deklarovaných avantgardních zásad. Pro mladou „generaci Devětsilu“ problém vstupu do historického prostředí vlastně neexistoval, jak ukazují

⁷²¹ Smetana 1929, s. 124.

například sebevědomý projekt „*Pensionu Konvikt*“ od autorů zmíněného mrakodrapu Penzijního ústavu Josefa Havlíčka a Karla Honzíka, publikovaný v roce 1931.

Jeho autorská zpráva je lakonická: „*Budova v Starém Městě, v níž památkové úřady zbytečně ochraňují sál biografu, který je nutno zachovati. Nepravidelný půdorys parcely jest zastavěn v zájmu asanace pravidelným otevřením ve tvaru písmene H.*“⁷²² Historické souvislosti jsou v tomto případě pozoruhodné. „Asanovaný areál“ byl bývalý jezuitský konvikt, v jehož historicky vrstveném organismu bylo možno nalézt renesanční klenby i torza gotických domů. „*Zbytečně ochraňovaný sál biografu*“ byl bývalý barokní refektář, v němž koncertovali Ludwig van Beethoven či Artur Rubinštejn. Dům přímo navazoval na kostel sv. Bartoloměje, který je pozoruhodným dílem Kiliána Ignáce Dientzenhofera.⁷²³ Z efektního grafického ztvárnění vizualizace je zřejmé, že projekt mohl do určité míry být záměrně provokujícím manifestem. Přesto je třeba jej brát naprosto vážně – už proto, že půdorysné zpracování je precizní a zcela reálné. Nastala situace, kterou by si před několika málo lety asi nedokázal nikdo ani představit. Po třech desetiletích vyčerpávajícího boje za „starou Prahu“ na scénu nastoupila architektonická generace, které památkový sentiment neříkal vůbec nic.

Specifická lokální situace i případná kritika památkových kruhů nicméně znamenaly, že funkcionalistické intervence do historické zástavby nabývaly různorodých podob. Jedním z prvních příkladů tohoto druhu byl nájemní a obchodní dům „V nebi“ čp. 355-I na nároží Perštýna a Skořepky, který v letech 1928-30 realizoval Oldřich Tyl. Barokní dům, který byl roku 1928 kvůli novostavbě zbořen, se vyznačoval klidnou horizontální linií a nepravidelným rostlým půdorysem, který pomohl vytvořit z prostého nároží malebně tvarovanou kompozici.⁷²⁴ Tylova puristická novostavba se ničím podobným nezabývala. Dům vytváří ostré nároží, které evokuje křížení velkoměstských tříd, čímž v principu navazuje na logiku obdobných „asanačních“ zásahů 19. století. Diskuse o umístění původního barokního reliéfu sv. Jana Nepomuckého na fasádu novostavby nakonec nevedly k ničemu: dům sice kvůli vnucenému umístění sochy přišel o zaoblené nároží, avšak socha se na zkosený roh stejně nevrátila a byla nahrazena kovovou žerdí a nápisem „V nebi“.⁷²⁵

O něco málo úspěšnější byli ochránci památek v případě demolice novoměstského domu U Hopfenštoků čp. 674-II. I zde byla historická stavba kompletně zbořena. Při demolici byl

⁷²² Pension Konvikt (...) 1931.

⁷²³ UPP 1996, s. 248-249.

⁷²⁴ Bečková 2005, s. 276.

⁷²⁵ UPP 1996, s. 267.

však zachován alespoň vynikající portál z roku 1710, jehož autorem byl Ferdinand Maxmilián Brokof. Na místě domu vznikla v letech 1927-29 v posunuté uliční čáře novostavba velkoměstského polyfunkčního domu s pasáží a vysokým parterem.⁷²⁶ Autor novostavby Bohumil Sláma se pokusil portál do novostavby zakomponovat, což však ochránci památek příliš vřele přijato nebylo. „*Portál u Hopfenštoků byl tesán pro nevelký barokní dům a počítal nejen s odstupem, ale i s osvětlením*“, píše ve Věstníku Klubu Za starou Prahu Vladimír Novotný.⁷²⁷ „*Šlo-li o jeho přenesení, bylo pochybno již v tom, že portál z hlavní fronty byl dán do ulice postranní. (...) Mimo to plastika portálu vyžaduje kolem sebe určitou volnou plochu, aby tak mohly dostatečně kontrastovat bohaté linie i světelné modelování. (...) Místo volné plochy je portál vtištěn mezi výkladní skříně, tedy neklidnou plochu již svým určením*“. Jeho umístění je dle Novotného tak nedůstojné, že by v tomto případě bylo namíste jeho přenesení do muzea, kde „*by se byl mohl portál uplatnit mnohem více a mohl zapadnout do okolí, které by mu alespoň neublížovalo. Takto se z něho stala skutečně mrtvá památka, která nijak neprospěje rázu města*“, uzavírá nekompromisně autor.

Zapojení portálu do novostavby je skutečně velmi svébytné. Přistoupíme-li na to, že z historického domu zůstal právě jen portál (což z dobových kritiků nikdo nerozporoval), musíme s odstupem přiznat, že dialog funkcionalistické architektury s dynamickým barokem je zde mimořádně zajímavý. Sláma portál skutečně umístil na boční stranu, čímž jej posunul do méně významné polohy. Uvolnil si tím však zároveň uliční průčelí pro zmíněný dvoupodlažní parter, který byl jedním z hlavních a stavebníkem bezpochyby požadovaných motivů novostavby. Barokní portál by svým charakterem i výškou koncept proskleného parteru pochopitelně narušil. Právě tuto skutečnost však autor využil k zajímavé kompozici. Vysoký parter plynule přechází i na boční fasádu do Navrátilovy ulice. Portál je zde před něj předsazen, čímž jej nutně narušuje. Sláma tento střet dvou světů ještě záměrně zdůraznil: na předsazený dynamický portál navázal vertikálou schodišťového křídla, která jeho rizalit prodlužuje až nad římsu domu a činí z něj tak působivou protiváhu horizontálních linií domu. Portál tak nebyl v novostavbě použit jako vynucený přídavek, ale naopak jako prvek, na nějž architektura domu tvůrčím způsobem reaguje, což bylo v dobové architektuře poměrně nebývalé a výjimečné.

Za zdařilý příklad soužití funkcionalistické novostavby s historickým prostředím lze ještě označit například uměřenou hmotu domu čp. 754-II na Jungmannově náměstí, který respektoval

⁷²⁶ UPP 1998, s. 400-401.

⁷²⁷ Novotný 1929.

drobné měřítko zástavby v podnoží chóru kostela Panny Marie Sněžné.⁷²⁸ Vynikajícím příkladem tvůrčího dialogu funkcionalistické novostavby s historickým prostředím je budova spolku Mánes čp. 250-II, kterou Otakar Novotný v letech 1928-34 přistavěl k věži Štítkovských mlýnů.⁷²⁹ Cenou za jeho vznik byla demolice historického areálu mlýnů, jež se nacházely v podobě dané historizující přestavbou ze závěru 19. století.⁷³⁰ Porovnáním stavu před a po výstavbě budovy Mánesa lze říci, že v tomto konkrétním případě byl zánik historických budov vykoupen vznikem velmi kvalitní stavby, která dala jižnímu cípu slovanského ostrova výtvarně působivou a z urbanistického hlediska zdařile dokončenou podobu. Právě zde je také nejlépe zřejmé, o jakou architektonickou příležitost se město připravilo mechanickou regulací malebného pobřeží Petrské čtvrti. Pozoruhodný tvůrčí dialog funkcionalistické stavby s řekou a ostrovem je tak bohužel jediným moderním příkladem zúročení fenoménu, který byl po staletí jedním z nejzajímavějších urbanisticko-architektonických témat vnitřního města.

Mnohem častěji se však jednalo o poměrně razantní vstupy, kterým nejenže mnohdy musela ustoupit hodnotná historická zástavba, ale které se svým měřítkem vymykaly ze svého okolí. Takovým příkladem je například novostavba kancelářské budovy čp. 306-I a 307-I architekta Bohumíra Kozáka z let 1936-42, které musela ustoupit historicky významná Jeruzalémská kolej a která do drobného měřítka Bartolomějské ulice vstoupila obzvláště necitlivým způsobem.⁷³¹ Neméně razantní efekt měla výstavba řady funkcionalistických domů na Petřském náměstí, která v duchu schváleného regulačního plánu výrazně posunula uliční čáru náměstí a vytvořila z původně komorního historického náměstí běžný velkoměstský prostor.⁷³² Demolice renesančního arkádového domu U Čapků čp. 1186-II, která jejich výstavbě nutně předcházela, byla ve 30. letech jednou z největších památkových ztrát, o to závažnější, že přišla v době, která si hodnotu domu velmi dobře uvědomovala.⁷³³ Demolice tohoto a dalších historických domů Petřské čtvrti byla umožněna výše zmíněným regulačním plánem, který zde mechanicky rozšiřoval ulice a náměstí a přistupoval tak k historické zástavbě v podstatě stejně, jako Hurtig a Strunc k asanovanému Josefově a Starému Městu o půl století dříve. Petřská čtvrť, která byla regulací a výstavbou ministerstev ochuzena o svůj jedinečný vztah k řece, tak ve 30. letech ztratila i své historické jádro. Kvalita funkcionalistických novostaveb, které navrhli Otto Zucker, nebo Arnošt Mühlstein a Viktor Fürth, je naprosto

⁷²⁸ UPP 1998, s. 432.

⁷²⁹ UPP 1998, s. 273-274.

⁷³⁰ Bečková 1998, s. 230-325.

⁷³¹ UPP 1996, s. 252

⁷³² Viz domy čp. 1185-II, 1186-II, 1187-II a 2060-II, postavené postupně v letech 1936-40.

⁷³³ Dům U Čapků 1936.

nesporná, avšak z dnešního pohledu se cena za jejich vznik jeví jak v tomto, tak i v jiných zmíněných případech patrně až příliš vysoká.

Kontextuální novostavby třicátých let

(obr. 515-519)

Protipólem funkcionalistických novostaveb byly modernistické pokusy o smíření nových tendencí s historickým městem. Pokračující snaha o náhradu historických objektů novostavbami i v těch nejzachovalejších partiích historických čtvrtí vedla k tomu, že sám magistrát začal přistupovat k historickému prostředí s určitou mírou pochopení. Jedním z prvních příkladů dílčí výtvarné adaptace moderní architektury pro historické prostředí je novostavba penzionu „U staré paní“ čp-441-I v Michalské ulici na Starém Městě z let 1933-34. Celková hmota domu musela být měřítkem i tvarováním valbové střechy přizpůsobena svému okolí. Zpracováním fasády domu byl pověřen Gočárův žák František Marek, jenž byl pod tlakem magistrátu nucen použít výraznou říms, tradiční okna i členění lizénovým vysokým řádem, díky čemuž se novostavba stala v kontextu ulice téměř neviditelnou.⁷³⁴ Tradicionalistickou novostavbou je i sousední nárožní dům čp. 440-I, jemuž se stavitel František Ditttrich pokusil vtisknout podobu zaniklého domu.⁷³⁵

Pozoruhodný přístup k vložení moderní stavby do historického prostředí zvolil Josef Gočár, který v roce 1933 vypracoval projekt obchodního domu Baťa v Celetné ulici.⁷³⁶ Moderní funkcionalistický výraz byl jedním z poznávacích znaků baťovské architektury, který firma volila i při vstupech do intaktně dochovaného historického prostředí. Idea vložení funkcionalistické novostavby do jedné z nejzachovalejších ulic Starého Města byla již v principu mimořádně provokativní. I proto patrně vybrala firma za architekta novostavby právě Gočára, který ve svém o dvacet let starším domě U Černé matky boží dokázal propojit památkové požadavky s nekompromisně soudobým architektonickým výrazem. Výsledná novostavba se pokouší o totéž. Výraz budovy je funkcionalistický, avšak typická pásová okna byla nahrazena vertikálními okny francouzskými, které svými proporcemi evokují „piano nobile“, tedy zvýšené reprezentativní patro, typické pro sousední barokní paláce a domy. Okna třetího patra jsou sice pásová, ale nepoměrně menší a navíc umístěná v linii bohatých říms

⁷³⁴ UPP 1996, s. 306.

⁷³⁵ UPP 1996, s. 305-306.

⁷³⁶ UPP 1996, s. 398.

sousedních barokních domů, které jsou tak jimi opticky provázány.⁷³⁷ Díky těmto kompozičním „trikům“ stavba splývá s prostředím, aniž by se musela vzdát svého avantgardního architektonického jazyka. Skutečnost, že dům nahradil o patro vyšší klasicistní novostavbu, která ráz ulice narušovala patrně výrazněji, činí z Baťovy novostavby do Celetné jeden z nejzajímavějších architektonických pokusů svého druhu. Daleko problematičtější již byla demolice zadního goticko-renesančního křídla do Štupartské, které rozhodně patřilo mezi budovy památkově hodnotné a jehož ztrátu nemůže ani Gočárova uměřená architektura dostatečně vyvážit.

Klasičtější příkladem vstupu uměřené soudobé architektury do historického prostředí je novostavba domu čp. 254-II v Nerudově ulici, vyprojektovaná Jindřichem Homoláčem roku 1936 a postavená v letech 1937-38.⁷³⁸ Dům, umístěný na hlavní malostranské historické ulici, se musel vyrovnat jak se sousedstvím Santiniho paláců Thunovského a Morzinského, tak i se sousední naddimenzovanou novobarokní novostavbou, která harmonii ulice výrazně narušila. Autor se vydal cestou hotově uměřené minimalistické architektury s tradičním členěním průčelí, která však proporcemi, materiály i detaily odkazuje jednoznačně k době svého vzniku. Novostavba zde nevznikla jako záměrné dobové gesto, ale naopak jako ušlechtilá nadčasová architektura, která elegantně napravila urbanistický prohřešek svého příliš arogantního souseda.

Neméně významným příkladem kontextuální stavby je novostavba rozsáhlého domu čp. 412-I, který postavil v letech 1939-40 Karel Kotas a zaujal téměř celou východní stranu staroměstské Perlové ulice.⁷³⁹ Původním požadavkem magistrátu bylo zachování nárožního klasicistního domu, který se průčelím obracel do Rytířské ulice a spoluutvářel kompozici východní strany Uhelného trhu. Během sporů o podobu novostavby dům zchátral natolik, že musel být zbořen. Jestliže fasáda do Perlové byla pojata moderně, průčelí domu, orientované do Uhelného trhu, se muselo přizpůsobit magistrátním požadavkům na respektování charakteru historického prostředí. Výsledkem je tak opět dům, který se hmotovým řešením, valbovou střechou i tradičně strukturovaným průčelím snaží o co největší splynutí se svým okolím. Srovnání s nedalekou Staroměstskou tržnicí ukazuje, jak velký kus cesty Praha na poli chápání historického prostředí během uplynulých čtyř desetiletí prošla. Míra kontextualizace novostavby byla taková, že si ji historik umění a památkář Václav Wagner do své vlivné práce „*Umělecké dílo minulosti a jeho ochrana*“ jako pozitivní příklad vstupu soudobé architektury

⁷³⁷ Lukeš 2010, s. 194.

⁷³⁸ UPP 1999, s. 393-394.

⁷³⁹ UPP 1996, s. 289-290.

do historického města.⁷⁴⁰ Kotasův přístup se tak stal jedním z významných východisek architektonického proudu, který bude později nazván „*památkářskou architekturou*“ a který sehraje významnou roli v památkové praxi 50. a 60. let 20. století.⁷⁴¹

Architektonicko-památkový spor o Staré Město

(obr. 520-524)

Splynutí s historickým prostředím bylo však to poslední, oč mladá architektonická generace ve 30. letech usilovala. Její snaha o změnu přístupu k historickému městu vyvrcholila v roce 1936 studií „*O Staré Město pražské*“. Jejími autory nebyli architekti z bývalého „*devětsilského*“ okruhu, ale mladí absolventi ČVUT, sdružení ve Skupině architektů SIA.⁷⁴² Práce byla komplexním pohledem na regulaci Starého Města, který byl modernistickou odpovědí jak na dobové památkové teze, tak na zpracovaný regulační plán, který výše zmíněnými slovy J. K. Říhy „*bourá téměř celé Staré Město a současně nedovoluje, aby na jeho místě bylo postaveno město moderní.*“⁷⁴³ Mechanická regulace historického města, kritizovaná jak ochránci památek, tak i radikálně cítícími moderními architekti, se tak nakonec mohla stát rozbuškou, která hrozila otřást urbanistickými základy centra města v samé jeho podstatě.

Výchozí teze studie jakoby přímo navázaly na zmíněné názory J. K. Říhy z roku 1929. Staré Město se dle autorů neustále mění, avšak nikoli ve smyslu kladném, neboť ulice mění svůj obraz, aniž by získávaly novou architektonickou či urbanistickou kvalitu. Soudobá památková praxe je podle nich nejen nejasná a nevědecká, ale nedovede ani racionálně vymezit chráněné území. Na Starém Městě lze sice nalézt památkově hodnotná území, ale jejich vymezení je mnohem menší, než říkají ochránci památek. Důsledně chráněny mají být jen oblasti nedotčené asanací a dalšími přestavbami. Zbývající části mají být přestavěny v duchu soudobého urbanismu – nejlépe volnou rádkovou zástavbou, kterou plán navrhuje pro Haštalskou čtvrť s okolím i pro oblast mezi Bartolomějskou a Konviktskou. Pro usnadnění dopravy mají být asanovanými částmi vedeny nové třídy, které propojí náměstí Republiky s Čechovým a Mánesovým mostem. Nejradikálnějším dopravním zásahem pak má být tunel

⁷⁴⁰ Wagner 2005, s. 72.

⁷⁴¹ Viz kapitola Město jako památka.

⁷⁴² O Staré Město pražské 1938.

⁷⁴³ Říha 1929, s. 144-149.

pro tramvaje a automobily, který propojí Pařížskou třídu s Václavským náměstím a umožní tak plynulou dopravu pod zachovávanými partiemi Starého Města.

Předložený projekt byl v některých rysech ryze utopický, avšak ve výchozích tezích reflektoval ideje, které byly v polovině 30. let v některých architektonických kruzích aktuální. Diskuse, která se nad návrhem otevřela a která byla v plné šíři publikována, je pro nás pozoruhodnou sondou do dobového architektonického i památkového myšlení. Zastánci plánu se v ní snažili poukázat jak na nejasnost vymezení pojmu památky i rozsahu památkového území, tak na neslučitelnost plošné památkové ochrany s životem moderního města. Památková rezervace, kterou v návrhu vymezili, byla proto výrazně menší, než předpokládal oficiální regulační plán. Jakkoli bylo možno některé vyřčené argumenty označit za poněkud vyhocené (a jako takové byly i v následné diskusi často vyvráceny), nebylo možno autorům upřít, že v příkladech, kterými studii doplnili, dokázali upozornit na slabá místa regulace i památkové praxe na Starém Městě. Závěry, které z toho vyvodili, byly pro zastánce památek i stoupence platné regulace nesmyslně radikální. Pojmenování problému však bylo patrně nosné pro všechny, neboť svá stanoviska si museli ujasnit jak autoři plánu, tak i ochránci památek, kteří tím také v jistém smyslu bilancovali více než tři desetiletí památkového zápasu.

Dříve, než se pustíme do podrobnějšího rozboru této diskuse, je třeba stručně nastínit roli a pozici památkové péče v meziválečném období. Ze zmíněné kritiky radikálně naladěných architektů a teoretiků by se mohlo zdát, že zastánci ochrany památek měli situaci na poli rozvoje a regulace pevně pod kontrolou. Tak tomu ale rozhodně nebylo. Meziválečná republika nedokázala schválit památkový zákon, takže ochrana památek se opírala o dílčí a nedostatečné rakousko-uherské předpisy.⁷⁴⁴ Na oficiální bázi obor reprezentoval Státní památkový úřad, který přes honosný název představoval nevelkou instituci čítající jednoho historika umění s pravomocemi spíše symbolickými než reálnými. Roli ideového vůdce ochrany památek si tak po celé období podržel Klub Za starou Prahu, který těžil nejen ze své předválečné zkušenosti, ale také se zapojení řady členů do rozhodujících pozic nového státu. Klíčovou roli hrál po celé dvacetiletí Zdeněk Wirth, který jako sekční šéf ministerstva školství a osvěty vlastně představoval nejvýše postaveného představitele památkové péče v Československé republice.⁷⁴⁵ Neméně důležitá byla výše zmíněná činnost členů Klubu Pavla Janáka a Bohumila Hypšmana ve Státní regulační komisi, která měla v rozvoji města slovo vůbec nejsilnější. Kombinací autority instituce s přímým i nepřímým vlivem jejích představitelů se Klubu dařilo

⁷⁴⁴ Štoncner 2004a; Štoncner 2004; Štoncner 2005a; Štoncner 2005b.

⁷⁴⁵ Uhlíková 2010.

udržovat památkovou problematiku v obecném povědomí a vyvozovat z dílčích případů obecnější závěry, které bylo následně možno aplikovat na historické město jako celek. Meziválečnou klubovní činnost je tak možno chápat jako svérázný „průzkum bojem“, při němž se z konkrétních památkových kauz postupně rodila obecnější pravidla a teze.

Vyhlášení Československé republiky Klub původně jako šanci důsledně naplnit všechny své předválečné památkové vize. Východiska činnosti Klubu na prahu nové doby obsáhle shrnul Antonín Engel.⁷⁴⁶ „*Zachování a udržení Prahy staré v celku i v detailu bude samozřejmě naší základní povinností. Tomuto principu zůstaneme věrni i za změněných poměrů. Jen metodu snad budeme voliti jinou vzhledem i k jiné situaci. Soudím, že bude snad správnější postupovat z celku do detailu, než opačně*“, píše Engel a anoncuje tím důležitý princip celostního památkového pohledu na historické město. „*Při vytváření nového upravovacího plánu musíme prosaditi náležitý vliv na vymezení celých partií či utvoření rezervací.*“ Nezbytnou podmínkou toho však je nutnost „*odvésti moderní proudy do řečišť mimo staré partie ležících,*“ přičemž výjimky jsou akceptovatelné jen „*tam, kde to budou žádati nesporné vitální potřeby města*“ a za podmínky, že se tak stane „*formou vpravdě uměleckou a monumentální.*“ S odstupem doby a s trochou nadsázky lze říci, že zatímco první podmínku zjevně vyslyšela popsaná spontánní dynamická proměna Václavského náměstí s okolím, druhou se rozhodl naplnit sám Engel svým kolosálním návrhem na ministerstva v Petrské čtvrti. Zkušenosti z asanační zástavby vedly k důležitému prohlášení, že je třeba „*ostře (..) sledovat hustotu a výšku zastavění ve všech čtvrtích, neboť jest velmi důležitým činitelem pro zachování správného poměru vůči dominantám i terénu.*“ Proto bude Klub důsledně bojovat jak proti „*ziskuchtivému zastavování výškovému,*“ tak proti „*případnému zavádění amerických mrakodrapů.*“ Naproti tomu se Klub nepostaví „*proti žádné stavební činnosti, pokud bude v souhlase se stránkou esthetickou,*“ což vychází z klubovní tradice „*pečovati o záchranu Prahy staré a rozkvět Prahy nové.*“

V následujících letech bylo mnoho příležitostí tyto výchozí teze prověřit v praxi.⁷⁴⁷ Vedle již zmiňovaných intervencí na Starém a Novém Městě vedl Klub v meziválečné době zejména spory o charakter Malé Strany, kde se sice regulačním plánem podařilo zabránit razantním přestavbám, avšak kde stále hrozila realizace velkých dopravních staveb, jako byla Petřínská komunikace či silnice napříč ostrovem Kampa. Klub navíc ne zcela souhlasil s některými razantními urbanistickými návrhy, které v rámci jinak pozoruhodné adaptace realizoval na Pražském hradě Jože Plečnik a mezi které patřila například razantní úprava severního předpolí

⁷⁴⁶ Engel 1920.

⁷⁴⁷ Bečková 2000, s. 55-70.

Hradu nebo proměna Chotkovy silnice ve zvláštní smyčkovou serpentinu.⁷⁴⁸ Vědomí hodnoty historické čtvrti tak Klub vedlo až k návrhu na vyhlášení Zákona na ochranu Malé Strany a Hradčan.⁷⁴⁹ „*Jediný dosavadní zákonný prostředek, regulační plán, v tomto směru úplně selhal*“, píše Klub ve svém prohlášení v roce 1931. Plán dle Klubu nejenže čtvrť dostatečně nechrání, ale dokonce iniciuje „*nejnebezpečnější zásahy do malostranského a hradčanského organismu*“ jako jsou „*galerie na Kampě, Petřínská komunikace*“ či „*parcelace Strahovské zahrady*.“ Návrh předjímal nejen komplexní ochranu čtvrti, ale i usnadnění péče o jednotlivé historické domy, která tehdy nebyla nijak podporována a zohledněna. Zákon tehdy přijat nebyl, ale formulace jeho zásad byla významným krokem na cestě k moderní, promyšlené a komplexní ochraně památek.

Obhajoba ochrany Starého Města byla však nepoměrně složitější. Čtvrť byla – na rozdíl od poklidné Malé Strany – stále ještě součástí obchodního středu města. Díky asanaci i individuálním demolicím byla zhruba polovina staroměstských domů mladší čtyřiceti let, což názvem deklarovanou starobylost čtvrti značně zpochybňovalo. Pro autory plánu ze skupiny SIA bylo Staré Město jen „*nesourodým konglomerátem*“ a „*skutečnou mozaikou prostorových dojmů*“, v níž nalézali nejen části „*památkově cenné*“, ale také části „*staré, ale památkově necenné a z větší míry zdravotně závadné neb méněcenné, které jistě během kratší nebo delší doby se přestaví*“ a konečně i partie „*nové asanace (bývalé židovské město)*“, jež je z jejich pohledu „*již dnes v mnoha svých částech zdravotně závadná*“. Vzhledem k nezbytnosti ozdravení nejen nových, ale i starých památkově cenných partií pak Skupina architektů SIA vyhláší „*území Starého Města s židovským jako celek (..) územím asanačním*.“ Demolice zdravotně závadných částí a nová výstavba na jejich místě by dle autorů pomohla nalézt finanční prostředky na údržbu zachované části historického města. „*Tento program jest vlastně jediným vyřčeným hospodářským programem pro zachování starých částí Starého Města a kromě toho prvním, který nespolečá pouze na státní příspěvky*“, tvrdí sebevědomě autoři studie, a převádějí tak ve finále spor o plán do čistě ekonomické roviny: „*Vyskytly se již námitky proti naší studii. V tom případě však žádáme od namítajících, aby předložili svůj, případně opravený nebo zlepšený výklad, plán a hospodářský program*.“

Ochránci památek na toto ekonomické zjednodušení pochopitelně nepřistoupili. Veřejná obžaloba z „*nejasností, nevědeckosti s nepostačitelostí dnešní památkové praxe*“ byla navíc tak závažná, že zpochybňovala památkové snahy v samé jejich podstatě. Obhajoby Starého

⁷⁴⁸ Hruža 1989, s. 304-306; Brůhová 2011.

⁷⁴⁹ Zákon na ochranu (...) 1931.

Města (a ostatně i oboru jako takového) se v diskusi ujal Zdeněk Wirth. „Byl hlavně kladen důraz na to, abychom ujasnili svůj program, máme-li jej vůbec. (...) Mohu prohlásit, že až na nezbytný kompromis, bez kterého se v životě nelze obejít, není v Evropě místa, kde by byly mladší generace přijaly poctivěji zásady moderní ochrany památek a udržely je v té čistotě, jako Praha,“ říká Wirth a bilancuje tak vlastně 35 let vlastního památkového zápasu. „Náš program jest světový názor dnes všeobecně platný o tom, co dlužno za památku považovati a metoda, jak je chrániti.“ Památkou přitom „dnes je (...) nebo může býti (...) vše, co tento svět nosí a záleží od vztahu objektu nebo věci, má-li již nebo nabude-li v budoucnosti charakteru památky.(...) Při vyzdvižení všech časových závor pro určení památky je dnes možno určitý objekt nevelikého stáří, ba v některých případech i právě vzniklý předmět prohlásit za památku,“ říká Wirth, a odmítá tím představu autorů studie, že oblast památek lze jednou pro vždy jasně definovat a vymežit. V moderním pojetí památkové péče je podle něj město „veliký plastický celek“, ve kterém „nemůžeme (...) posuzovati zvláště jeho půdorys a jeho hmotu. Město má jako každá architektura svůj půdorys, svá měřítká a poměry, má důležitou situaci dominant atd. (...) Všechny doby zrcadlí se ve městě, v jeho půdoryse, výstavbě, průčelích, střechách, dominantách a žádná z nich nemá nad druhou převahu co do své ceny. Je tedy nutno uvažovat, jak zachovati tuto velkou jednotu architektonickou a jak při tom dovoliti, aby současný život měl možnost se v něm rozvíjeti.“⁷⁵⁰

Teze o památce jako o něčem, co se v pojmu proměňuje tak, jak se mění společenské vědomí, či o městu jako o vrstveném výtvarném celku, který je třeba jako takový respektovat, jsou vskutku naprosto moderní a památková péče na nich stojí i osmdesát let poté. Wirthovým současníkům však musely znít asi stejně radikálně, jako se ochráncům památek zdál absurdní diskutovaný návrh SIA. Obě stanoviska – radikálně avantgardní i památkové – byla jasně definována a názorově pevně ukotvena. Z odstupu let je zjevné, že se tím vytvořily dva póly, mezi kterými se v následujících desetiletích odehraje finální zápas o budoucí charakter historického města.

Plán SIA nakonec akceptován nebyl. Zástupci sdružení s odstupem roku nicméně konstatovali, že se dílčí prvky z jejich návrhu do revidovaného regulačního plánu Starého Města dostaly. Jednalo se jednak o dílčí řešení bloku v ulici Karoliny Světlé, kde skutečně byla navržena pro Staré Město netypická solitérní struktura zjevně inspirovaná plánem SIA, jednak v oblasti Anežského kláštera, kde plán předpokládá „v souhlase s plánem našim zachování a restaurace kláštera a všech památných a cenných budov v této oblasti a obklopení jich zelení.“

⁷⁵⁰ O Staré Město pražské, zvláštní otisk z časopisu SIA, Praha 1938, s. 4.

Ideje SIA zde však nebyly dle jejich soudu převzaty důsledně, neboť plán připouští výstavbu dalších budov na nábřeží, což je v rozporu s jejich ideou soliterních staveb v zeleni a pohledově volného nábřeží. „Umístění budovy Ministerstva obchodu, stejně jako umístění Kotěrovy univerzity a domu SIA, je krutým omylem popřevratové generace – a v tomto omylu má být pokračováno,“ říkají mladí architekti, a shodují se tím tak paradoxně s ochránci památek, jež na obestavění tohoto panoramatu upozorňovali již na přelomu století.⁷⁵¹

Radikální vize 30. let

(obr. 525-532)

Avantgardní urbanistické vize, zvláště neorganicky “převzaté“ do oficiálního plánu Starého Města zřejmě jako určitá úlitba radikálním hlasům, naznačují, jak se na sklonku 30. let začal těžce dosažený regulační konsensus drodit. Idea neslučitelnosti historické struktury s moderním pojetím města, doplněná tezemi o volné zástavbě a zónovém pojetí města, byly domácí reakcí na plány, jejichž vzorovým představitelem byl Le Corbusierův „plan Voisin“ pro Paříž z roku 1925,⁷⁵² na něž se v požadavcích na proměnu centra Prahy odvolával v roce 1926 Karel Teige.⁷⁵³ Snaha o sloučení moderního života se zachováním historických staveb došla v očích mnoha architektů na samu mez reálného. Další kompromisy jsou nemožné a škodí oběma – historickým celkům i modernímu životu. Jediná cesta je tak jejich jasné oddělení. Z památkové oblasti může být samostatná zóna, která však nesmí brzdit zbytek centra v rozvoji, jež se ve druhé půli 30. let jevil jako radikálně odlišný od praxe, předpokládané ještě regulačními plány SRK z konce 20. let. Oproti dosavadnímu pojetí regulace však měly tyto návrhy jednu nevýhodu. Jejich nezbytným předpokladem byla plošná demolice celých čtvrtí, která byla v soudobých podmínkách velmi obtížná, a to nejen proto, že zlaté „asanační“ časy už dávno minuly. Zhodnocení pozemků v centru města, k němuž došlo v první polovině 20. století, učinily z obdobných vizí projekty finančně naprosto nerealizovatelné. Jednotný návrh navíc neumožňoval postupnou přestavbu ani využití osobní iniciativy jednotlivých investorů, na které rozvoj města té doby jednoznačně stál.

Pro reálnější promýšlení obdobných vizí tak bylo třeba hledat oblasti, kde není mnoho stávající zástavby a kde by účel areálu ospravedlnil nové jednotné urbanistické řešení. Právě

⁷⁵¹ O Staré Město pražské, zvláštní otisk z časopisu SIA, Praha 1938, s. 27.

⁷⁵² Texier 2005, s. 56.

⁷⁵³ Teige 1926, s. 60-61.

takovým místem se ve 30. letech jevila oblast horního Nového Města. Její rozvolněná zástavba byla dána středověkým založením, z něž se zde uchovala nejen uliční síť, ale i krajině působivá sestava kostelů a klášterů s rozsáhlými zahradami. Dostatek volného místa i výhodné umístění lokality v širším centru města zde již v 18. století vedly k založení nemocničních areálů, které byly na počátku 20. století doplněny univerzitním areálem na Albertově. Regulační plán, který zde v letech 1901-03 podle návrhu Rudolfa Vomáčky vznikl, zde vytvořil pravidelnou kompozici veřejných budov v zeleni, která dobře odrážela dobové představy o ideálním univerzitním kampusu.⁷⁵⁴ Regulační plán Nového Města z roku 1937 tuto situaci respektoval a doplňoval. Pro celou oblast mezi Karlovým náměstím a Albertovem, kde se nacházely zmíněné historické areály nemocnic, pak počítal se umístěním „budov veřejného rázu v zahradách“ jejichž přesnější urbanistický charakter překvapivě nebyl plánem dále specifikován.

Je možné, že autoři plánu tím reagovali na dobové diskuse, v nichž se skutečně objevovala možnost radikálně jiného urbanistického konceptu této části města. Jejich klíčovou postavou byl Josef Havlíček, který promýšlel ideu velké centrální nemocnice, jež by svou moderní koncepcí překonala vše, co se v Praze dosud na poli nemocniční architektury zrealizovalo.⁷⁵⁵ Vzhledem k centralistické koncepci nemocnice se autor rozhodl rozvinout výškové stavby na křížovém půdorysu, kterou spolu s Karlem Honzíkem realizovali na Žižkově. Projekt více než třicetipatrové budovy na půdorysu rozevřeného písmene H, který by naprosto radikálně a nevratně změnil pražské pravobřežní panorama, pochopitelně vyvolal ostrou reakci ochránců památek. „Budova Pensijního ústavu je tím pražským mementem, na němž můžeme přímo demonstrovati nevhodnost vysokých staveb v Praze“, konstatuje v roce 1938 člen Klubu Za starou Prahu Alois Kubiček. „Stavba nám uzavřela úplně dálkovou perspektivu do celého údolí, zkrátila obraz Prahy a výškově navždy pohřbila charakter vrchu Žižkova“. A přesto se nyní řeší obdobný návrh obdobně komponované nemocnice na Novém Městě, „neekonomické v provozu a nemožné v obraze Prahy“, která „s celou kotlinou a dálkovými pohledy uplatňujícími se z Hradčan musí být uchráněna od dalších pokusů. Pomůže nám proti nim i zvýšený ohled k vojenské bezpečnosti, protože město nemá rozmnožovat své orientační majáky,“ dodává Kubiček a mrazivě nám tím připomíná, v jak napjaté dobové atmosféře se tyto architektonické diskuse vlastně odehrávaly.⁷⁵⁶

⁷⁵⁴ Švácha 1998, s. 55.

⁷⁵⁵ Havlíček 1936.

⁷⁵⁶ Kubiček 1938, s. 58-60.

Josef Havlíček se však promýšlení tématu výškových staveb na Novém Městě nevzdal. Jeho práce pokračovala i v temném protektorátním čase, kdy došlo nejen k propracování studie nemocničního areálu, jehož výškové i půdorysné utváření se dále rozšířilo a svobodně rozvolnilo, ale také k vzniku často citované studie tří mrakodrapů na Novém Městě: Křížové stavby by kompletně nahradily historickou zástavbu mezi hradebním okruhem a Vodičkovou, respektive Jindřišskou ulicí a vytvořily by nekompromisně moderní kompoziční protiváhu hradčanskému panoramatu.⁷⁵⁷ „*Na levém břehu dochovaná a uchovatelná jedinečná skladba podhradí malé Strany, Hradu a katedrály s kontrapunktem sv. Mikuláše, na pravém břehu očištěná silueta gotických a barokních věží v zeleni proti novému třpytnému městu s pregnantním orientačním znakem tří mocných i štíhlých věží,*“ tak autor vidí budoucí podobu města, které by tak konečně našlo rovnováhu mezi historickým a moderním. Jiné řešení dle něj nepřichází v úvahu: „*nemůžeme srdce země transplantovat kamsi jinam, neboť tisíciletá města se nestěhují, jsou-li od věků v těžišti země.*“⁷⁵⁸

Havlíčkovy mrakodrapy byly důsledně umístěny v zelené parkové ploše, která by zaujala místo demolovaných bloků. Zanikly by tak ulice i domy „zlatého kříže“, včetně obou stran Václavského náměstí. Na Starém Městě by autor studie ponechal protříděné „*památkové komplexy v sadovém prostředí*“, doplněné o nové „*řidké zastavění do výše vzrostlých stromů.*“⁷⁵⁹ Havlíčkův utopický projekt je tak nejen důsledným naplněním Teigeovy tezí, ale v jistém smyslu i symbolickým uzavřením příběhu pražské City: spontánní tlak na přeměnu historické čtvrti, který vedl nejprve k její téměř kompletní přestavbě, je v představách jednoho z hlavních reprezentantů avantgardy završen jejím kompletním odstraněním a nahrazením solitérními stavbami v „neměstském“ prostředí parku o velikosti Letenské pláně. Dál už jít nelze: nezkrotná dynamika města je nakonec přivedla k jeho plánovanému zániku. Havlíčkův projekt je tak nejen velkolepým symbolickým završením avantgardního boje o podobu pražského městského centra, ale také mementem, které se bude v dalších desetiletích varovně vznášet nad obdobně razantními plány jeho přestavby.

Bilance meziválečného období

⁷⁵⁷ Havlíček, Ideová studie plánu zastavění Albertova a okolí v Praze II, 1944, spisovna IPR, FMU000760; K tématu viz rovněž Honzík 1946, s. 298-322.

⁷⁵⁸ Z Havlíčkovy textu vybral citáty Petr Vorlík – viz Vorlík 2015, s. 68.

⁷⁵⁹ Josef Havlíček, Ideová studie plánu zastavění Albertova a okolí v Praze II, 1944, spisovna IPR, FMU000760, popis projektu

V meziválečném období prošla Praha vývojem doslova skokovým. Sloučením historických měst s předměstími byl vytvořen celek, který funkčně i urbanisticky srostl až překvapivě snadno. Rozšíření města zásadně změnilo i postavení centra, které se pomyslně rozšířilo a vnitřně diferenciovalo. V mnoha ohledech je meziválečný příběh pokračováním toho předválečného. Kontinuita idejí i aktérů byla nesporná, stejně jako ambice města stát se skutečnou metropolí. Během doby zároveň dorostla generace, která Prahu v jiné než „metropolitní“ podobě nezažila a již se dosavadní plány zdály nedostatečné. Přes veškerou vloženou energii se však centrum města neproměnilo tak, jak si autoři regulačních plánů i dílčích projektů představovali. S odstupem doby lze říci, že asi naštěstí: přemíra významů a rolí, které byly do centra projektovány, se nakonec ukázala jako problematická. Kdyby k realizaci všech plánů došlo, centrum by se proměnilo téměř tak jako během předchozího asanačního období. Střet ochránců města se zastánci jeho vrazné přestavby, který se v polovině 30. let rozhořel, nedošel v této době rozuzlení. Zánik demokratického Československa, druhá republika a následný protektorát situaci výrazně proměnily. Stavební uzávěra, vyhlášená v celé zemi 1. srpna 1941, zastavila přirozený vývoj, který by v případě centra Prahy patrně směřoval k ještě intenzivnější proměně jejího obchodního centra a možná i k zásadnějším adaptacím staroměstské urbánní struktury.

Urbanistický i architektonický odkaz první československé republiky je přesto fascinující. Proměna periferního města v metropoli se během pouhých dvou desetiletí bezpochyby podařila. Centrum získalo nové veřejné budovy, které potvrdily jeho význam v kontextu města i celé země. Dynamický rozvoj městské City v okolí Václavského náměstí vygeneroval typ moderního velkoměstského polyfunkčního domu, který už v dalších obdobích překonán nebude. Charakter jednotlivých čtvrtí centra se dále prohluboval a precizoval. Protiváhou rušného středu metropole v oblasti City byly jak úzké historické ulice Starého Města, které regulační plán zčásti respektoval, tak zejména Malá Strana a Hradčany, jejichž pomyslný statut „památkové rezervace“ byl úřady i veřejností čím dál silněji vnímán a respektován. Skutečnost, že zde nakonec nebyly realizovány výrazné dopravní zásahy typu Petřínské komunikace nebo monumentální veřejné stavby jako Státní galerie, tento charakter ještě podtrhla. Levobřežní část historického centra se tak stále více stávala místem, jehož stabilita, nadčasovost a nesporná výtvarná hodnota vytvářely působivou alternativu někdy až příliš překotnému rozvoji protějščího břehu.

Válečná cézura i složité poválečné osudy znamenaly, že na meziválečný rozvoj v plné míře již nikdy navázáno nebylo. Všudypřítomné dědictví první republiky však zůstalo v tkáni

města zachováno a stalo se nejen základem velkoměstské struktury, ale také pomyslným měřítkem všech dalších plánů a realizací. Nečekaný konec jejího přirozeného vývoje však zároveň znamenal, že zdaleka ne všechny otázky a problémy jím vyvolané byly dořečeny a dořešeny. Dalo se proto očekávat, že se v následujících letech v nějaké podobě vrátí. Osud historického centra Prahy tak zůstával i nadále otevřen.

V. Ve stínu totalitních vizí (1938-1958)

Protektorátní město

Vize urbanistického celku a regionální plánování

(obr. 533-534)

Mnichovská dohoda a s ní spojená ztráta pohraničních oblastí měla pro celou zemi fatální důsledky. Nový státní útvar byl z hospodářského hlediska téměř neživotaschopný a byl jen stínem předchozího suverénního státu. Trauma z nastalé situace výrazně poznamenalo společnost i politickou situaci, která začala nabývat čím dál více nedemokratických a pravicově extremistických rysů. Z odstupu doby je zřejmé, že druhá republika byla od samého počátku útvarem provizorním, o čemž svědčí i jen krátké šestiměsíční trvání. Pro současníky to však byl nový začátek, byť v mnoha ohledech velmi bolestný a nejistý. O to více je však nutno ocenit odhodlání, s jakým se do jejího formování tehdejší společnost pustila.

Nová situace byla příležitostí k bilancování dosavadního vývoje a k pokusům o naznačení další cesty. Podnět k obdobnému zamyšlení dávalo i dvacáté výročí ustavení Státní regulační komise, k němuž vyšel v časopise *Architektura* kritický text.⁷⁶⁰ „*Spekulace vyhodnotila v Praze veškerou stavební půdu do závratných výšek a znemožnila mnoho plánů a záměrů, jejichž realizace mohla být na prospěch obce,*“ konstatuje anonymní autor. „*Dnes musíme konečně přistoupit k řešení těchto nesnadných úkolů (myslíme na stavební uzávěry, cenový katastr, pozemkové scelení, vyvlastňování v obecný prospěch apod.). Předpoklady pro další rozvoj obce zajistíme toliko přes jisté oběti jedinců ve prospěch všeho obyvatelstva*“, dodává autor a dokládá tím, že poválečné ideje měly své kořeny již v kritické reflexi meziválečného dvacetiletí. Klíč k rozvoji města leží dle něj v dopravě: „*Připadlo-li dnes v Praze jedno vozidlo na 30 obyvatel, není nikterak neúměrný předpoklad, že po dalších deseti letech konjunkturního vývoje dostoupí stupeň motorisace poměru 8 obyvatel na jedno vozidlo, jak je tomu dnes ve Spojených státech. Uvědomíme-li si, co znamená takový počet automobilů pro město, jeho ulice, jeho atmosféru, jaký obrovský požadavek volných ploch pro dopravu a plánování, pochopíme, jaké radikální přestavby by bylo nutno provádět v našich městech.*“ Toto apokalyptické vylíčení vlivu dopravy na město je z odstupu let důležité pro pochopení radikality zásahů, jež byly

⁷⁶⁰ Praha budoucnosti 1941.

v následných desetiletích navrhovány nebo prováděny. „*Již dnes vidíme, jak oblast mezi Hyberským nám., Můstkem, Spálenou, Vodičkovou a Jindřišskou ulicí, tedy obchodní střed, je dopravně přetížen. Na těchto tepnách je dokumentována stísněnost pražských ulic a zde – splnili se předpoklady nového hospodářského rozmachu – snad bude dán podnět k nové přestavbě vlastní Prahy, jejíž obchodní střed, v němž se nebude bydlet, obsáhne v budoucnu nejen Nové Město, ale rozšíří se směrem ke Karlínu.*“ Nezbytným předpokladem této proměny je však zrušení Hyberského (dříve Masarykova) a Vltavského (dříve Denisova) nádraží, na jejichž místě vzniknou „*vysoké obchodní a kancelářské budovy, situované v zeleni, uvolňující širokou uliční plochu pro dopravní potřeby.*“

Předestřená vize, která patrně částečně reflektovala zmíněné soudobé projekty Josefa Havlíčka, byla logicky odvozena z nezkrotné dynamiky města 30. let. Situace v novém státním útvaru však byla výrazně odlišná. Zmenšení území mělo pochopitelně důsledky i pro postavení hlavního města. Praha se s trochou nadsázky ocitla v podobné situaci, v jaké byla Vídeň po zániku rakousko-uherského císařství. Velké město, původně obklopené sestavou samostatných regionů, se najednou stalo středem nevelké územní oblasti, kterou bylo možno chápat jako její přirozené zázemí. Paradoxním důsledkem této situace bylo výraznější mentální propojení Prahy s jejím okolím, než tomu bylo dříve. Důraz na krajinné a regionální plánování, které se na sklonku 30. let začalo čím dál více rozvíjet, byl posílen dlouhodobou německou tendencí k regionalismu i celostnímu uchopení krajiny. „*Uvádím jen obecně – nehledě k Anglii, odkud vyšel popud –, že Říše i bývalé Polsko již velmi dlouho prakticky prováděly regionální plánování*“, píše v roce 1939 architekt a urbanista Emanuel Hruška. „*Jestliže je součinnost zájemců v anglických regionálních svazech dobrovolná (převážně), dal naproti tomu národní socialismus v Říši zákonné podklady pro regionální plánování*“, přičemž „*naše geopolitické včlenění do Říše nám ukládá sledovat německý příklad.*“⁷⁶¹

Tendencí, jež se do chápání Prahy čím dál více promítala, byl celostní urbanistický přístup, který odhlédl od dílčího řešení čtvrtí a zabýval se městem jako ideálním celkem. První reálný popud k tomuto uvažování dala v roce 1931 soutěž na pražský dopravní program. Přestože žádný z posuzovaných plánů nebyl ve 30. letech realizován (z později zmiňovaných projektů vynikalo často uváděné řešení Jaromíra Krejčara, který chtěl vyloučit dopravu z centra města, na jehož okraji by byly postaveny výškové parkovací domy),⁷⁶² celostní pohled na město byl pro nastupující generaci velmi přitažlivý a přirozený. Nejdále jej patrně rozvinul architekt

⁷⁶¹ Hruška 1939, s. 281.

⁷⁶² Švácha 1985, s. 355.

Jan Sokol v tzv. Pražském plánu, který byl dokončen roku 1939.⁷⁶³ V komponování budoucího města ignoroval stávající polohu centra a rozhodl se – v souladu geografickými podmínkami města – přesunout jeho těžiště výše, na východozápadní osu s obchodním těžištěm v holešovickém meandru.

Projekt, který byl přímou reakcí na přelidnění Prahy uprchlíky z pohraničí, zůstal vzhledem k reálné situaci pochopitelně jen ve stádiu úvah.⁷⁶⁴ Přesto je jeho vliv na další osudy města klíčový. „*Úpravy železniční sítě (..) daly možnost uvolnit celý holešovický poloostrov pro novou, vysoko zastavěnou ústřední čtvrť správní a obchodní.*“ Od ní k východu „*zaujaly by vysočanské údolí čtvrti výrobní a průmyslové, k západu čtvrti obytné s kulturním centrem na Letné a vysokou zástavbou v dejvické kotlině.*“ Protiváhou této osy by se pak stala linie severojižní: „*V holešovické City křížila (..) východozápadní osu obvodová komunikace po okraji historického města, již dříve Státní regulační komisí navržená a schválená jako druhá hlavní tepna, pokračující mostem na Pankrác a vystupující mostem do Kobylis.*“ Základní komunikační kříž rozvoje města se tak posunul z hradebního okruhu mez Starým a Novým Městem do nové pozice, která přirozeně odrážela přepokládané zvětšení perimetru pražské aglomerace. Sokol ve svém plánu přesunem těžiště města osvobodil historické centrum od enormního ekonomického tlaku, který jej ve 30. letech hrozil zcela přeměnit. „*Historické čtvrti by se postupně rekonstruovaly, zbavily nové nadměrné zástavby a vrátily své obytné funkci*“, píše Sokol, čímž zřejmě poprvé formuluje ideu ochrany a regenerace centra v celém jeho historickém rozsahu včetně Nového Města.⁷⁶⁵ Posun hlavních os, zónové pojetí města i radikálně jiný způsob jeho moderní zástavby tak poprvé alespoň teoreticky vytvořily situaci, v níž se rozvoj města a zachování jeho historického centra navzájem nevyklučovaly. Na reálné důsledky tohoto obratu v promýšlení města si však Praha musela ještě počkat.

Státní plánovací komise a její urbanistické projekty
(obr. 535-541)

Vpád německých vojsk a vznik Protektorátu definitivně ukončily její metropolitní roli. Na dlouhých šest let se Praha nuceně proměnila v německé město, jehož budoucnost měla být spojena s nacistickými plány na germanizaci českých zemí i s osobními ambicemi jednotlivých

⁷⁶³ Sokol 2004, s. 166-167, 236-237.

⁷⁶⁴ Sokol 2004, s. 166.

⁷⁶⁵ Sokol 2004, s. 236-237.

aktérů. Pražské protektorátní urbanistické dějiny zůstávaly velmi dlouho v badatelském stínu. Tato situace se zlepšila díky Miloši Hořejšovi, jehož kniha „*Protektorátní Praha jako německé město*“ z roku 2013 přinesla první ucelený kritický pohled na toto složité a rozporuplné období. Díky ní můžeme podrobně nahlédnout pozadí a souvislosti protektorátních projektů, které měly Prahu radikálně proměnit.⁷⁶⁶

Posouzení období protektorátu v kontextu práce věnované reálným osudům centra města není snadné. Žádný z urbanistických projektů se nerealizoval a Praha tak v tomto smyslu prošla časem nacistických plánů nedotčena. I během tohoto období však pokračovaly diskuse, jež se mohly částečně přenést i na úroveň oficiálních plánů. Nová Státní regulační komise, která měla být na podzim roku 1939 ustavena a v jejímž čele měl stanout Josef Gočár, nakonec jmenována nebyla. Místo ní byla vládním nařízením založena Plánovací komise pro hlavní město Prahu a okolí, jejímž předsedou se stal říšský Němec Reinhold Niemeyer. Přestože měla Plánovací komise ryze německé vedení po celou dobu svého trvání⁷⁶⁷ a strategické urbanistické projekty byly zadávány přednostně německým architektům, mohli velkou část plánů zpracovávat i významní čeští tvůrci jako Antonín Engel, Josef Gočár, Max Urban či Kamil Roškot. Válečné období tak lze zčásti chápat jako zvláštní laboratoř, v níž se prostřednictvím vnucených vizí otevírala i témata, jež se jako aktuální ukáží i v dalších etapách proměn města. Právě to je také problematika, které nás v kontextu této práce bude zajímat nejvíce.⁷⁶⁸

Výchozím bodem nacistických úvah o budoucí Praze byla její symbolická transformace v ryze německé město. Jeho základní strukturou se proto měly stát velkorysé osy a náměstí, jejichž koncept vyšel ze soudobých plánů na přestavbu Berlína a dalších německých měst. Do organismu města tak měla být implementován nadřazený systém nových hlavních os a veřejných prostranství, kolem nichž měly být umístěny nové veřejné a státní budovy. Jako hlavní osa byla zamýšlena tzv. transversála, vedená po novoměstském hradebním okruhu a spojující střed města s rozvojovými plochami na severu i jihu. Její průběh centrem v principu kopíroval třídu po obvodu novoměstských hradeb, kterou ve svých plánech měla již Státní regulační komise. Novinkou však byla idea obklopení třídy monumentálními budovami, kvůli

⁷⁶⁶ Hořejš 2013.

⁷⁶⁷ Prvním předsedou byl Reinhold Niemeyer, druhým Hermann Wunderlich. Jejich podrobná charakteristika viz Hořejš 2013, s. 75-90.

⁷⁶⁸ Zde nastíněný stručný přehled vychází ze zmíněné Hořejšovy vynikající práce. Vzhledem k svébytnosti tématu zde není podrobněji řešena problematika fungování a personálního obsazení komise ani další navazující témata, kterými se Hořejš podrobně zabývá.

kterým by bylo nutno zbořit nejen bloky v ploše zamýšlené ulice, ale také navazující části Nového Města a Vinohrad.⁷⁶⁹

S realizací nové osy souvisela i idea přesunu hlavního nádraží, které mělo být nově umístěno v oblouku pod vrchem Vítkovem. Plány architekta Siegfrieda Theisse, které byly dovedeny až do stadia velkého sádrového modelu, počítaly nejen se vznikem monumentálního nádraží, ale také s vytyčením jeho neméně monumentálního předprostoru, který měl úpatí Vítkova propojit se staroměstským hradebním okruhem.⁷⁷⁰ Plány prospektu, jehož vznik byl umožněn plánovaným zrušením Masarykova (tehdy Hyberského) nádraží, pro Plánovací komisi rozpracoval významný člen komise meziválečné Antonín Engel. S plány na přestavbu severní části Nového Města souvisel i záměr monumentální proměny bývalého náměstí Republiky (v období protektorátu Hyberského náměstí), kde měl mimo jiné ustoupit nové německé koncertní síni český Obecní dům.⁷⁷¹

Vznik nového komunikačního transverzálního systému a jeho napojení na staroměstský hradební okruh vyprovokovaly i další plánované dopravní zásahy, mezi které patřila jak nábrežní komunikace v oblasti Karlova mostu, plánovaná již SRK, tak zejména nový průtah Starým Městem mezi Hyberským náměstím (náměstím Republiky) a Mánesovým mostem, který v některých variantách v principu kopíroval dopravní vize projektu SIA z roku 1935.⁷⁷² Do systému nových hlavních os byly zahrnuty i stávající novoměstské hlavní třídy, které však byly v plánech různě rozšiřovány a monumentalizovány.⁷⁷³ Nové dopravní zásahy se měly dotknout i Malé Strany, kde se plánovala zejména pobřežní silnice přes Kampu. S její realizací však nesouhlasil první předseda komise Niemeyer, který přes všechny velkorysé plány akcentoval hodnotu historického centra.⁷⁷⁴ Malostranská komunikace byla po Niemeyerově odchodu dále promyšlena nejprve Maxem Urbanem a následně Friedrichem Wagnerem-Plotrockem, který předpokládal v celé oblasti řadu plošných demolic.⁷⁷⁵ Žádný z těchto ani jiných plánů však realizován nebyl a neblahým protektorátním dědictvím se tak na Malé Straně stalo jen zboření zdí mezi zahradami na Kampě kvůli vzniku cvičiště pro Hitlerjugend.⁷⁷⁶

⁷⁶⁹ Hořejš 2013, s. 184.

⁷⁷⁰ Hořejš 2013, s. 190-191.

⁷⁷¹ Hořejš 2013, s. 185-187.

⁷⁷² Viz např. Wunderlichův plán přestavby centra města z roku 1944 – Hořejš 2013, s. 158.

⁷⁷³ Viz Regulační studie Richarda Vašaty – Berchtolda z roku 1940 – Hořejš 2013, s. 193.

⁷⁷⁴ Hořejš 2013, s. 156.

⁷⁷⁵ Hořejš 2013, s. 236.

⁷⁷⁶ Merhout – Wirth 1946, s. 48.

Protektorátní vize sehrály v následujících osudech města zvláštní úlohu. Po porážce nacismu v roce 1945 bylo celé období jednoznačně odsuzováno, přičemž stigma spolupráce s protektorátními institucemi mohlo v životě některých architektů sehrát závažnou roli.⁷⁷⁷ Promyšlené vize se však v různých podobách vracely a rozvíjely. Transverzála byla postupně proměněna v ideu severojižní magistrály, která se zde v podobě silničního průtahu městem v 70. letech skutečně zrealizovala. Osa náměstí pod Vítkovem se plánech poválečných architektů proměnila v ideu náměstí Budovatelů, které se mělo stát jedním z ústředních shromažďovacích prostranství komunistického režimu po roce 1948. Idea dopravních průtahů Starým Městem bude různě řešena v poválečné soutěži na dostavbu Staroměstské radnice a zůstane teoreticky živá až do 60. let – stejně jako projekty na povrchovou i podpovrchovou tranzitní komunikaci na Kampě. Přes veškerou tragičnost a brutalitu válečného období, jež se v oblasti plánování projevila například ideami vysídlování českých obyvatel z centrálních čtvrtí či účelovými demolicemi českých staveb, jako byl Obecní dům, je tak třeba protektorátní období vnímat jako významnou součást dějin plánování centra města, která zásadně ovlivnila jeho další urbanistické osudy.

Architektura přelomu třicátých a čtyřicátých let
(obr. 542-550)

Vedle těchto velkolepých plánů však existoval i „běžný“ architektonický život, který se – alespoň zpočátku – snažil pokračovat v intencích předválečného období. Určitým příznakem blížící se dějinné katastrofy byly na sklonku třicátých let zvýšené investice soukromých firem do nemovitostí, které se mohly zdát bezpečným místem pro uložení finančních prostředků v případě válečných hospodářských zmatků. Zájem o lukrativní parcely v centru města tak vyvolal další vlnu demolic, kterou lze srovnat s výše zmíněným stavebním ruchem let dvacátých. Stejně jako tehdy, i tentokrát došlo mnohdy k demolici historických domů, aniž by za ně byla hned získána adekvátní náhrada.⁷⁷⁸ Roku 1939 tak byl zbořen výstavný renesančně-barokní dům U Šálků čp. 310-II na Karlově náměstí,⁷⁷⁹ na jehož místě měly vyrůst obytné domy Penzijního ústavu ČKD.⁷⁸⁰ K novostavbě však již nedošlo a parcela zůstala nezastavěna až do

⁷⁷⁷ Viz příklad Antonína Engela, který byl za práci na adaptaci Rudolfinu na koncertní sál donucen studenty k rezignaci z funkce rektora; po roce byl rehabilitován, avšak do funkce se již nevrátil. Definitivně byl z pedagogické role komunisty odstaven v roce 1949. Viz Krajčí – Sedláková 1999, s. 75; Hořejš 2013, s. 189.

⁷⁷⁸ Hlubinka 1941.

⁷⁷⁹ Bečková 1998, s. 229-230.

⁷⁸⁰ Roškot 1939.

počátku nového tisíciletí.⁷⁸¹ Již o dva roky dříve, v roce 1937, zanikla i řada historických domů na severní straně Karlova náměstí čp. 552-II, 553-II a 554-II,⁷⁸² jež byly nahrazeny až novostavbou polikliniky v letech 1948-55.⁷⁸³ Na nároží Národní třídy a Spálené ulice je roku 1937 zbořen novogotický Šlikův palác čp. 61-II,⁷⁸⁴ jehož parcela bude na své zastavění čekat až do 70. let 20. století, kdy zde vznikne obchodní dům Máj.⁷⁸⁵ Lze tak říci, že spekulativní demolice 20. a 30. let zde paradoxně často vytvořily proluky, které se stanou základem nového rozvoje centra po roce 1989.

Přes tragickou situaci vznikají na přelomu 30. a 40. let novostavby, které pozoruhodným způsobem rozvíjejí tendence uplynulých dvou desetiletí. V letech 1938-39 je v horní části Václavského náměstí postaven obchodní dům čp. 807-II.⁷⁸⁶ Jeho autoři Josef Václavík a Bohumil Kněžek museli respektovat jak výškovou regulaci z počátku 20. let, tak plánem předepsané rozšíření náměstí v nejhořejší části. Obojí vedlo ke zvláštní kontextuální skladbě domu, který respektuje své okolí, avšak zároveň se vyznačuje svébytným architektonickým výrazem na pomezí funkcionalismu a nadčasového klasicizujícího vyznění, daného uměřeností forem i důstojným kamenným obkladem. Není bez zajímavosti, že právě toto bude cesta, kterou se zástavba náměstí bude v poválečných časech ubírat. V letech 1937-38 byla v ulici Na Poříčí postavena podle projektu Františka Marka druhá budova Legiobanky čp. 1047-II s obchodní pasáží, restauracemi a koncertním sálem, jejíž architektura osciluje od ryzího a působivého funkcionalismu v interiérech až po důstojnost kamenného velkoměstského průčelí, situovaného do obtížného sousedství Gočárový expresivní rondokubistické budovy.⁷⁸⁷

Nejvýraznějším architektonickým výkonem sklonku 30. let však byla bezpochyby stavba obchodního domu Bílá Labuť, slavnostně otevřeného krátce po obsazení Prahy německými vojsky 15. března 1939.⁷⁸⁸ Novostavba Josefa Hrubého a Josefa Kittricha z let 1937-39 přinesla do pražské architektury nový koncept obchodního domu i pojetí jeho architektonického výrazu.⁷⁸⁹ Architektura průčelí byla založena na principu předsazené celoskleněné fasády, jež stírá rozdíl mezi podlažími a činí z průčelí jedinou souvislou orámovanou prosklenou plochu. Dům tak již není „jediným z řady“, jak tomu bylo u horizontálně komponovaných

⁷⁸¹ V roce 2002 zde byla dokončena budova Charles Square Center podle projektu kanceláře Lohan Associates – viz Fialová – Tichá 2007, s. 76.

⁷⁸² Bečková 1998, s. 222-223.

⁷⁸³ UPP 1998, s. 378-379.

⁷⁸⁴ Bečková 1998, s. 188.

⁷⁸⁵ UPP 1998, s. 209-211.

⁷⁸⁶ Kněžek – Václavík 1939, s. 271; UPP 1998, s. 455.

⁷⁸⁷ Fišer 1939.

⁷⁸⁸ UPP 1998, s. 563;

⁷⁸⁹ Kittrich 1939.

funkcionalistických průčelí Lindtova domu či Bati, ale stává se solitérem, jehož cílem je své okolí vypointovat a ovládnout. Nebývalé ambice budovy se projeví i jejím výškovým pavilonovým akcentem, který jakoby alespoň v náznaku odpovídal na mrakodrapové tužby radikálních tvůrců Teigeho okruhu. Nedílnou součástí architektury bylo neonové osvětlení, které její kompozici promyšleně doplňovalo a dávalo domu působivou siluetu i v noci.

Budova, jejíž odvážené pojetí je možno srovnat snad jen s o rok starším Krejcarovým pavilonem pro Mezinárodní výstavu umění a techniky 1937 v Paříži, tak ukazuje cestu, jakou by se asi pražská architektura ve 40. letech ubírala. Dějinné zvraty způsobily, že se obchodní dům stal labutí písni překotného meziválečného architektonického dění. Jeho význam je však i tak nesporný. V temných dobách byl zářným dokladem nebývalé síly předválečné architektury, která díky stavbám, jako je tato, nemohla být zapomenuta či vytěsněna. Konstrukční odvahou a lehkostí Bílá Labuť nejen posouvala hranice meziválečného funkcionalismu, ale také v jistém smyslu anticipovala principy architektury sklonku 50. let, jejímž prvním reprezentantem bude československý výstavní pavilon na přehlídce Expo 58 v Bruselu. Skutečnost, že spolutvůrcem tohoto pavilonu byl právě jeden z architektů Bílé Labuti Josef Hrubý, nám pak nejlépe dokládá houževnatost a kontinuitu architektonických idejí, které se na přelomu 30. a 40. let zrodily.

Asanace historických bloků

(obr. 551-560)

Velkým tématem sklonku třicátých a počátku čtyřicátých let byla otázka asanace historických částí města. Pojem asanace, tedy ozdravění, který byl od sklonku 19. století spojen s plošnými demolicemi Josefova a Starého Města, však během 30. let postupně nabýval nového obsahu. Již ve výše zmíněné proklamací Klubu Za starou Prahu na téma zákona o ochraně Malé Strany a Hradčan jsou zmíněny „*hygienicky žádoucí úpravy a asanace obytných budov, ovšem bez porušení jejich rázu.*“⁷⁹⁰ Asanace by v tomto případě neznamenal demolici historických budov a jejich náhradu novou urbanistickou strukturou, ale pouze modernizační úpravy, díky kterým by staré domy získaly patřičné hygienické vybavení. Tento problém nebyl památkově-teoretický, ale ryze praktický: zachované části historického města se většinou vyznačovaly nižším standardem, než soudobá obytná výstavba, což vedlo k odlivu movitějších obyvatel do jiných částí města. Zákon na ochranu nájemníků, který reguloval možnou výši nájmu, pak

⁷⁹⁰ Zákon na ochranu Malé Strany a Hradčan 1931.

majitele domů nijak nemotivoval k výraznějším adaptacím objektů, což opět ovlivňovalo skladbu nájemníků a způsoby využívání domů.

„Objekty chátrají jednak stářím, jednak změnou obyvatelů. V centru měst, kde zpravidla jde o velmi staré nebo historicky cenné objekty, převládá přirozeně jako asanační důvod sešlost objektu, nebezpečí sesutí spolu s naprostou dispoziční nezpůsobností pro moderní obývání,“ konstatuje ve studii *Nové úkoly v soudobém urbanismu* v roce 1936 Emanuel Hruška.⁷⁹¹ Domy tak dostávají *„nové sociálně slabší obyvatele, kteří, aby zvýšili stále klesající výnos starých chátrajících domů, zastavují dvory, využívají je pro byty, kanceláře, sklady, kůlny a pod.“* Jestliže pro čtvrti z 19. století vidí autor jako řešení jejich kompletní přestavbu, v historicky cenných částech by měl být přístup odlišný. Cílem by zde mělo být *„ozdravení (..) rekonstrukcí, tedy odbouráním dvorních křídel, odstraněním sklepních a půdních bytů, zavedením instalací apod.“*, což ovšem logicky vyvolá *„ztrátu bytového prostoru“* a může to tedy být realizováno *„toliko za mimořádných právních opatření a za subvencování z veřejných prostředků.“*⁷⁹²

Finanční a právní rámec obdobné akce se oprávněně zdál být jejím největším problémem. Jestliže pro plošnou demolici existovaly prověřené stimulační nástroje v podobě daňových úlev pro novostavby, pro adaptaci historických částí nic podobného nebylo. Problém byl však reálný a bylo třeba na něj reagovat, neboť zkvalitnění podmínek pro bydlení v nejcennějších částech historického města se čím dál více jevilo jako klíčová podmínka jejich památkového uchování. Bohumil Hypšman, který se otázkou Malé Strany již čtyři desetiletí intenzivně zabýval, viděl v roce 1940 tuto čtvrt' v budoucnosti jako *„obytné město středních vrstev“*, v němž by obyvatelé nebyli nuceni *„přinášeti oběti, přičítají se požadavkům moderního bydlení“*⁷⁹³ Malá Strana měla být v jeho pohledu chráněna půdorysně i panoramaticky, přičemž velmi žádoucí by podle něj byla i korekce některých panoramatických kazů, vzniklých během dravého rozvoje činžovní zástavby. Stejně tak bylo nutno *„odstraniti pozdější přístavky jmenovitě z XIX. století, jež bez ohledu na sousedy zaplnily kde jaký zbývající prostor,“* neboť *„jen tak lze přispěti k ozdravení bloků doslova během staletí zatlučených“*. Snaha o vyčištění bloků má však i své meze: *„zajisté bude nutno při tom zjistiti, jde-li o skutečné pozdější přístavky (..) či o původní součásti“*, upozorňuje Hypšman, čímž jako jeden z prvních výslovně zmiňuje nutnost průzkumu, předcházejícího razantní zásahy. Z daňového hlediska by pak takové *„úplné obnovení domu památkového a přizpůsobení požadavkům dobového bydlení“* mělo být podle

⁷⁹¹ Hruška 1936.

⁷⁹² Hruška 1936, s. 24.

⁷⁹³ Hypšman (Hübschmann) 1940.

něj „*postaveno na úroveň novostavbě*“, už proto, že se „*postačitelné pietní provedení obnovy nákladem od novostavby podstatně neliší, ale naopak nepřipouští skoro vůbec výnosové spekulace.*“⁷⁹⁴

Svou metodu pak Hypšman demonstroval na příkladu malostranského bloku mezi Mosteckou ulicí, Maltézským náměstím a Karmelitskou. Hustě prostavěný blok byl v návrhu vnitřně rozvolněn propojením dvorů, jehož bylo dosaženo demolicí zadních traktů jednotlivých domů. Přes deklarovanou nezbytnost „*projektů a průzkumů*“ je nicméně Hypšmanův přístup velmi suverénní a razantní. Již z pohledu na plán vysvítá, že k demolici nejsou navrženy jen „*přístavky z XIX. století*“, ale celá křídla domů, jež zjevně patřila ke starším etapám vývoje. Zcelení dvorů je provedeno poměrně účelově tak, aby byl vzniklý prostor pravidelný a prostupoval celý blok. Pokud by byly vyžadované průzkumy aplikovány, byl by takovýto přístup bezpochyby vyloučen. Přesto je Hypšmanův pokus významný. Jeho autor se úvahami zařadil po bok francouzských architektů a historiků, jako byli Bernard Champigneulle, Pierre Lavedan či Robert Auzelle, kteří – v opozici proti radikálním urbanistickým tezí Le Corbusiera a jeho okruhu – navrhovali v roce 1943 stejnou urbanistickou operaci pro nejcennější části historické Paříže.⁷⁹⁵

Hypšmanovy vize zůstaly vzhledem k reálné situaci jen ve stadiu úvah. Do jisté míry na ně však mohl navázat projekt přestavby domů čp. 273-III a 274-III v Mostecké ulici, který se nacházel v analyzovaném bloku a na kterém spolupracoval jeho syn Bohumil Hübschmann ml.⁷⁹⁶ Úloha byla v roce 1939 vyvolána demolicí dvou historických domů, které měly ustoupit novostavbě pojišťovny Koruna. Zamýšlený rozsah novostavby zde však předem vyloučil uvolnění dvorů, čímž šel projekt proti Hypšmanem prosazovaným principům. Vzhledem k námitkám památkového úřadu vůči charakteru novostavby bylo Hübschmannem mlaší průčelí navrženo jako kontextuální architektura, která se hmotou i výrazem záměrně odvolávala na sousední historické objekty. Novostavba, jejímž hlavním projektantem byl Tomáš Šašek, byla započata, avšak nedokončena.⁷⁹⁷ Přestože Hübschmannův „památkový“ koncept průčelí nebyl dle jeho vlastních slov do finálního projektu důsledně přejet, byl pro další osudy domu i celé oblasti klíčový: právě jeho pojetí se stalo východiskem finálního návrhu, který zde byl

⁷⁹⁴ Hypšman (Hübschmann) 1940, s. 22-23.

⁷⁹⁵ Champigneulle – Lavedan 1943; Texier 2005, s. 116-117.

⁷⁹⁶ Hübschmann 1940.

⁷⁹⁷ UPP 1999, s. 379-380.

v letech 1958-63 uskutečněn a který se – jako obecně známý areál kina 64 U Hradeb – stal významným příkladem kontextuální architektury v historickém prostředí.⁷⁹⁸

Obrat k tradičnější kompozici novostaveb však nebyl na počátku 40. let dán jen úvahami o památkovém kontextu, ale také dramatickou proměnou situace, do níž architektura vstupovala. Odpor okupační moci vůči avantgardní tvorbě byl roku 1940 jasně vyjádřen zákazem plochých střech, jež byly jedním z jejích významných a symbolických atributů.⁷⁹⁹ V nastalé situaci národního ohrožení byl patrný příklon ke kořenům a k tradici, jež mohla být reprezentována i zájmem o historickou architekturu. Téma rekonstrukce památek se tak stalo i jedním z oddílů výstavy *Za novou architekturu*, která v tíživém období počínajícího protektorátu velkoryse bilancovala dosavadní vývoj moderní architektury v českých zemích.⁸⁰⁰

Stavební uzávěra, vyhlášená 1. srpna 1941, jakoukoli další stavební činnost v Praze zastavila. Obraz města se náhle stal stabilní a neměnný. Permanentní hrozba zániku města, připomínaná každodenním nebezpečím náletů, nutně proměnila vztah jeho obyvatel k tomu, co je obklopovalo a co do té doby vnímali jako běžný rámec všedních životů. Výpravná publikace Zdeňka Wirtha, věnovaná proměnám města v zrcadle fotografií, zpřístupnila širokému publiku mimořádné kvality, jež město v různých etapách svých proměn nabízelo.⁸⁰¹ Ještě zásadnější dopad musela mít fotografická kniha Karla Plicky, věnovaná historickému centru města.⁸⁰² Plickovy celostránkové černobílé snímky přinesly neuvěřitelnou šíři blízkých i vzdálených pohledů na jednotlivé čtvrti, památky, ulice a náměstí. Fotografie dokázaly mnohem lépe než text vyjádřit výtvarnou sílu a mnohovrstevnatost obrazu historického města, jehož náhlý zánik mohl přijít nečekaně a kdykoli. Právě v tomto kontextu je třeba vnímat emotivní reflexi tragického náletu, který město postihl v únoru 1945 a který byl jen stínem toho, čím trpěla jiná historická města střední Evropy. Boje o centrum města, které propukly v květnu 1945 a které způsobily požár Staroměstské radnice, jakoby tuto roli ještě potvrdily. Město, jež jinak prošlo válečným konfliktem téměř nepoškozeno, bylo symbolicky zraněno na svém nejcitlivějším místě. Vědomí jedinečnosti a zároveň zranitelnosti historického města se i proto stalo východiskem, které mělo napříště ovlivnit úvahy o jeho další budoucnosti.

⁷⁹⁸ Viz kapitola *Město jako památka*.

⁷⁹⁹ Czumalo 1991.

⁸⁰⁰ K výstavě viz série článků v časopise *Architektura*, 2. ročník, 1940; Josefovičová 2007; Czumalo 1991, s. 47-59.

⁸⁰¹ Wirth 1940.

⁸⁰² Plicka – Wirth 1940.

Poválečná proměna

Zlomový rok 1945

(obr. 561-568)

„Po dlouhé době poroby, nevypsitelného utrpení a ponížení sešli se architekti po prvé v osvobozené vlasti na půdě Bloku architektonických pokrokových spolků, jehož činnost byla obnovena. Byl již před válkou, aby prosazoval kulturní i sociální cíle nové architektury proti odborné i politické reakci. Nyní se znásobeným úsilím obnovuje svoji činnost. Naše spolky architektů po provedené přísné očištění svých řad chtějí dát spontánně a nadšeně všechny své síly pro spolupráci na výstavbě naší Republiky, tím radostněji, že teprve nyní je možno uskutečňovat novou architekturu od utopistických představ ke konkrétnímu reálnému a velkorysému faktickému plánování, protože dosud ve svých konečných velkorysých cílech narážela na stávající řád a sociální nepochopení. Jsme šťastni, že se naše představy, touhy a cíle kryjí s potřebami státu a s názory a s programem naší vlády, který v naší oblasti je plně uskutečnitelný jen moderním a pokrokovým pojetím každého řešení.“⁸⁰³

Je mimořádně nesnadné, ne-li vůbec nemožné vcítit se do nějaké dobové atmosféry a reflektovat tak historické úvahy a činy v potřebném kontextu. A přesto je to někdy nezbytné. Rok 1945 představuje v dějinách města i země zásadní mezník, který zastínil předchozí děje a milníky. Slova, kterými Oldřich Starý otevřel první číslo obnoveného časopisu *Architektura*, nám snad pomohou alespoň trochu přiblížit proměnu, která ve společnosti zatížené válečnou zkušeností nastala. Text, který byl ve skutečnosti projevem, předneseným na prvním zasedání obnoveného Bloku architektonických pokrokových spolků, jakoby v sobě koncentroval nejen dobovou naději a optimismus, ale i určitou fatalitu a nesmiřitelnost, která byla pro toto zlomové období určující. Přestálé hrůzy, které se dotkly každého obyvatele bývalého protektorátu, hluboce proměnily dobové uvažování o společnosti a její budoucnosti. Kritika předválečných poměrů, jež měly v tehdejších očích výraznou vinu na národní katastrofě, se plynule propojovala s ideály o nové společnosti, která bude spravedlivější a nedopustí opakování minulých chyb.

Budování poválečného státu bylo úkolem olbřímím, ale zároveň nadšeně sdíleným. Jeho nutným předpokladem byla všeobecně deklarovaná národní jednota, jež se projevovala nejen

⁸⁰³ Starý 1946, s. 2.

v novém politickém systému Národní fronty, ale i v konceptu nově ustavených národních výborů, které v květnu 1945 převzaly moc. Důležitou složkou utváření této jednoty byla zmíněná „očista“ od Němců a kolaborantů, která spontánně a nekontrolovaně probíhala na všech úrovních společnosti. Systém lidových soudů, který bohužel umožňoval i rychlé odsouzení a popravu obviněného bez skutečného zkoumání jeho viny, pomohl vytvořit atmosféru, v níž mohlo mít vyloučení ze společnosti fatální důsledky.⁸⁰⁴ Masivní vyvlastňování majetku na základě prezidentských dekretů, které se týkalo nejen vyháněných Němců a kolaborantů, ale i velkých podniků, výrazně rozkolísalo nejen pojetí soukromého vlastnictví, ale smysl pro právo jako takové. Novým všeobecně sdíleným ideálem se zdál být demokratický socialismus, v němž měly klíčové majetky (doly, banky, filmový průmysl a další strategická odvětví) patřit nikoli jednotlivcům, ale všem. Postavit se proti němu v důsledku znamenalo postavit se proti společnosti, což bylo v dobové atmosféře vyhrocených emocí a touze po novém začátku nejen komplikované, ale také nebezpečné. Naděje v nový spravedlivý řád se tak bohužel nutně pojila nejen s utopickým sněním o nové společnosti, ale také s její plíživou radikalizací, založenou na postupném vymezování vůči všem, kteří do nového světa patřit nemají.

Architektura měla v kontextu této nové doby výsostné postavení.⁸⁰⁵ Tendence k celostnímu pohledu na města a krajinu, jež se v teorii formoval od pozdních 30. let, se doplňovala se sociálním akcentem, jež byl tématem levicových architektů po celé meziválečné období. Obojí pak skvěle konvenovalo k expertnímu přístupu, který byl základem formování nového státu a jeho potřeb. Architektura mohla konečně vystoupit ze svého technického rámce a podílet se na proměně společnosti jako takové. Levicová avantgarda tak dostala možnost uskutečnit to, o čem dosud jen ideově snila. Společenské změny, jejich součástí bylo nemilosrdné vyhnání tří milionů původních obyvatel či znárodňovací dekrety, navíc výrazně usnadňovaly cestu k realizaci plánů, jejichž nepřekročitelnou podmínkou do té doby bylo soukromé vlastnictví a nemožnost vyvlastnění ve veřejném zájmu.

„Naše lidová Republika bude potřebovat architektů“, deklaruje ve zmíněném úvodu dále Oldřich Starý. „Budte pohotovi a ochotni ke každé práci, která Vám bude svěřena, hleďte ji přivést na nejvyšší stupeň dokonalosti a hodnoty (...). Od dávných dob jsou socialistické cíle nové architektury programem, bez jejich dosažení není ani uskutečnitelná. Máme nejširší program: chceme plánovitě vytvořit sociálně spravedlivé, zdravé účelné, ale také krásné

⁸⁰⁴ Frommer 2010.

⁸⁰⁵ K poválečné situaci v československé architektuře viz zejména Elman Zarecor 2015, s. 31-63.

prostředí všemu pracujícím lidu v bydlení, práci, vzdělání, odpočinku, zotavení i zábavě.“ Právě ve vztahu k lidu se dle Oldřicha Starého musí změnit i architektova pozice: „Naše všechna práce je zaměřena pro lid; jeho pochopení a podpora dá naší práci pravý význam i možnosti. (...) Nemůžeme být vzdáleni lidu a jen v izolaci svého ateliéru hloubat a vymýšlet – musíme mu svou práci přiblížit – prokázat její cenu a výhody. Vždyť vlastně nesplnitelnost objektivně zjištěných spravedlivých potřeb lidu v stávajícím řádu přivedla většinu architektů do politicky pokrokových radikálních řad (...)“. Díky této zkušenosti však architekti mohou mít v nové společnosti výjimečné postavení. „Všude se musejí architekti uplatnit na vedoucích místech jako povolání organizátoři a tvůrci celistvosti veškeré práce. Poznání života v plné šíři a potřeb lidu provází jejich práci, která tím překračuje odborný rámec a dává jim oprávnění k tomu, aby řídili jednotlivé složky k jednotnému a krásnému dílu.“⁸⁰⁶

Triumfální provolání Oldřicha Starého vyjadřovalo levicové naděje, které se teoreticky formovaly po celé válečné období. Jeho idealistická slova je však z dnešního pohledu obtížné vnímat nezkresleně. Představa architekta, radostně tvořícího pro potřeby lidu, jistě nevystihovala postoj všech architektů, kteří se ve zjištěné dobové atmosféře k obnovenému spolku přihlásili. Stejně komplikované je i posouzení ideologického podtónu textu, který je ve zpětném pohledu obtížné oddělit od totalitních důsledků, k nimž na sklonku 40. let vedl. Přesto je zjevné, že i pro architekty a jejich tvorbu je rok 1945 mezníkem, který vytvořil novou situaci a nová pravidla, jejichž reálný dopad mohl tehdy jen málokdo domýšlet.

Soutěž na dostavbu Staroměstské radnice z roku 1946
(obr. 569-578)

Nová situace přirozeně ovlivnila i společenský vztah k památkám a jejich ochraně. Pro dobovou atmosféru je příznačné, že první památkové deklarace vznikají také na půdě obnoveného Bloku architektonických pokrokových spolků. Ve stejném čísle Architektury ČSR je ohlášeno zřízení památkové komise BAPS, kterou zde (ne)překvapivě reprezentoval matador pražské ochrany památek Bohumil Hypšman.⁸⁰⁷ „V době války bylo poškozeno mnoho památek, jmenovitě v Praze, a to nejen přímým útokem, nýbrž i zubem času, ježto se po řadu let nemohly udržovat“, píše Hypšman a upozorňuje tím na velmi závažný fakt chátrání domovního fondu

⁸⁰⁶ Starý 1946, s. 2-4.

⁸⁰⁷ Hypšman 1946a.

z důvodu stavební uzávěry z roku 1941. „*Přitom je Praha jedním z mála měst na světě, jejichž památkový fondus vcelku zůstal nepoškozen, takže po čase bude soustřeďovat proud návštěvníků, toužících seznat dokumenty dob umělecko-kulturních. Je tudíž zachování a obnova památek národní kulturní povinností, jež je obecně uznávána,*“ říká, a naznačuje tak změnu, která ve vztahu k památkám ve společnosti nastala. V péči o památky však nesmí „*chybět slovo architekta v součinnosti s kruhy odbornými, neboť nejde jen o objekty museální, nýbrž o budovy sloužící účelu.*“

Architekt má podle Hypšmana plné právo historickou stavbu doplnit o soudobou vrstvu. Trvá však na „*jednotnosti architektonického díla a jeho koncepce*“, čímž se mimochodem vlastně hlásí k dobově sporně vnímané syntetické památkové metodě Václava Wagnera.⁸⁰⁸ Vstupy soudobé architektury však mají také své meze: „*Právě tak bychom neradi viděli, aby celek starobylého a památného města – na příklad Malé Strany – byl rozrušen architektonicky a materiálově. Jde tedy o to, aby architekt bral ohled na památku, aniž by při tom zapíral sebe a svoji dobu.*“ Hypšmanův požadavek se zdá být logický a neproblematický. Z hlediska tvůrce, který své architektonické cítění formoval v bouřlivé době přelomu 19. a 20. století, bylo přidání vrstvy přirozenou formou dialogu s památkou či historickým městem. Z pohledu architektů druhé poloviny 40. let se však jednalo o požadavek téměř nesplnitelný. Principy moderního urbanismu i architektury se během 30. a 40. let natolik vzdálily pravidlům, jež formovala historická města, že smír mezi nimi se musel zdát nereálný. Názorně tento rozkol ukázala soutěž na dostavbu Staroměstské radnice, vyhlášená v roce 1946.

„*Tato soutěž měla daleko širší úkol, než předcházející v letech 1909 a 1938*“, píše Oldřich Starý v recenzi výsledků v roce 1947.⁸⁰⁹ „*Tentokrát padlo rozhodnutí, že požárem zničenou starou budovu soutěžící nemusejí obnovovat*“, neboť „*nemá ceny umělecké, národně byla současníky přijata jako oktroj Vídně a ani svým měřítkem nevyhovovala, což bylo mnohokrát zdůrazňováno*“. Úlohou soutěžících bylo nejen vytvořit novou budovu na místě neogotické Nobileho a Sprangeroy stavby, ale také upravit severní stranu náměstí, která byla spolu s radnicí poškozena během bojů v roce 1945. Touha po novém celostním řešení se spojila s dobovým přezíravým pohledem na asanační zástavbu, která byla po čtyřech desetiletích existence chápána architektonicky i funkčně jako beznadějně zastaralá a nevhodná. „*V dnešní době nelze budovat (..) než moderně, v duchu a v prostředcích této doby, s vědomým a nekompromisním jejím výrazem, tak jak tomu byl vždy. (..) Hájíme-li zásadu dotvoření náměstí moderními*

⁸⁰⁸ Wagner 1946.

⁸⁰⁹ Starý 1947, s. 37-47.

výtvarnými prostředky, musíme odmítnout všechna řešení, v nichž se uplatňují prvky pseudohistorické nebo z nich odvozené“,⁸¹⁰ deklaruje člen poroty Starý, a poměrně jednoznačně tím odpovídá na Hypšmanovu touhu po architektonické a materiálové jednotě novostaveb a historického prostředí.

Soutěžní podmínky přinesly nejen požadavky na novostavbu, ale také analýzu dosavadního vývoje radnice. „*Stručný nástin (..) dokazuje, o jak bohatý stavební organismus tu jde a jaké nároky klade jeho dostavba na schopnost projektujícího umělce, aby neporušil jeho starožitný ráz, ale jej spíše ještě zdůraznil,*“ uvádí text výslovně.⁸¹¹ Třiadvacetiletá porota, v níž se vedle Starého sešli například Zdeněk Wirth, Bohumír Kozák, Max Urban, Vlastislav Hofman či (jako náhradník) Josef Havlíček, však zjevně preferovala spíše řešení, která do prostoru náměstí přinesla jasný soudobý architektonický názor.⁸¹² Nejvýše oceněný projekt Františka Marii Černého, který získal II. cenu, je koncipován jako téměř solitérní monumentální modernistická budova, jejímž doplňkem jsou puristické novostavby na místě asanační zástavby náměstí.⁸¹³ Návrh Václava Hilského a Richarda Podzemného, poctěný 3. cenou, je pozoruhodným pokusem přenést do historického prostředí rastrovou funkcionalistickou strukturu, kterou se vyznačovaly dobové průmyslové a kancelářské budovy a která v mnohém anticipuje jazyk architektury 60. let. Kompletní přestavba severní strany náměstí i brána, jíž je uzavřena Pařížská třída, ukazují, jak suverénním způsobem mladí tvůrci o historickém uvažovali. To, co bylo z jejich hlediska patrně vrcholem kontextualismu, se starší památkově citící architektonické generaci muselo jevit jako popření jeho elementárních pravidel a kvalit. Ještě radikálnější je odměněný návrh Jaroslava a Karla Fišerů, kteří radnici i severní stranu propojili jedním funkcionalistickým solitérem s provokativně předsazenou konkávní branou v ose Pařížské ulice.⁸¹⁴

“*Padesát let hnutí za starou Prahu má zde žalostný výsledek*“, a to „*nejen u soutěžících, ale i u posuzujících, kteří sice všeobecně mluví o starobylém rázu, ale oceňují vše jiné*“, píše v rozhořčené reakci na vyložené soutěžní plány Bohumil Hypšman.⁸¹⁵ „*Umělecká volnost, již mělo vypsání umožnit, zvrátila se v nevázanost. Porota sice mluví o úspěchu, ale skutečnost svědčí o opaku*“, konstatuje nekompromisně autor, který se radničních soutěží účastnil od roku 1909 a který na téma urbanistického vývoje náměstí a kritického přehledu dosavadních soutěží

⁸¹⁰ Starý 1974, s. 37-38.

⁸¹¹ Hypšman 1947a, s. 6.

⁸¹² Hypšman 1947a.

⁸¹³ Hypšman 1947a, s. 10-11.

⁸¹⁴ Fišer – Fišer 1947.

⁸¹⁵ Hypšman 1947b.

vydal v roce 1946 první syntetickou publikaci.⁸¹⁶ S odstupem doby se Hypšmanovo hodnocení zdá možná až příliš příkré. Z výběru oceněných návrhů je zjevné, že se porota snažila o vyvážené ocenění různých cest, které by ze soudobého hlediska mohly k dostavbě vést. Soutěž navíc spojila nejen různé architektonické přístupy, ale i rozdílné generace. Vedle Hypšmana, který ve svém kontextuálním projektu vsadil na propracovanou sestavu radničních křídel a historizující adaptaci severní strany náměstí, se soutěže účastnili i další pamětníci pozoruhodného klání z roku 1909. Pavel Janák, jehož projekt, vypracovaný společně s Janem Slavíkem, byl zakoupen mimo soutěž, rozvinul svůj dávný koncept piazzety obklopené loubím a lemované jednotným průčelím, které by tentokrát zaslepilo i průhled do Pařížské třídy.⁸¹⁷ Antonín Engel předložil monumentální klasicizující projekt, jehož architektura plynule navazovala na autorovy návrhy veřejných budov z počátku 20. let a stála tak téměř provokativně mimo dobový architektonický prostor a čas. Svěbytné pojetí Engelovy nadčasové tvorby nejlépe ukazuje skutečnost, že pro uzavření Pařížské třídy zde použil motiv vítězného oblouku, jenž byl blízkou kopií nerealizované brány v ose Vítězného náměstí v Dejvicích z roku 1924.⁸¹⁸ Otakar Novotný, jehož předválečné i meziválečné projekty vždy pozoruhodným způsobem odrážely soudobé aktuální architektonické tendence, pro dostavbu radnice zvolil avantgardní koncept symetrické sestavy deskových hmot s monumentálním čestným dvorem a konkávně prohnutým ústředním převýšeným křídlem, čímž se v mnoha ohledech uvažováním zařadil po bok nejmladší architektonické generace. Porota jeho projekt ocenila odměnou.⁸¹⁹

Nejradikálnější návrhy na řešení dostavby radnice přinesli autoři, kteří se necítili nijak vázání nutností zachovat dosavadní urbanistickou situaci. Patrně nejdále jde v tomto ohledu Václav Starec, který plošně bourá asanační bloky a vytváří na jejich místě nový urbanistický svět. Dostavba radnice i řešení severní strany náměstí jsou jen dílčím důsledkem vložení sestavy symetrických solitérních staveb, jejichž rozevřená a v parteru prostupná křídla zde vytvářejí iluzi ryze modernistického města. Jiným směrem se vydal Jindřich Krise, který „*spojuje Staroměstské náměstí s Mariánským 40m širokou avenue*“,⁸²⁰ již by musela ustoupit nejen polovina radničního bloku, ale také Polívkova budova Nové radnice.⁸²¹ Kriseho projekt jakoby svým pojetím reflektoval dobové skony k monumentálním prospektům, jež ve stejné době

⁸¹⁶ Hypšman 1946b.

⁸¹⁷ Janák 1947.

⁸¹⁸ Hypšman 1947b, s. 16-17.

⁸¹⁹ Novotný 1947..

⁸²⁰ Starý 1947, s. 44.

⁸²¹ Hypšman 1947b, s. 30-31.

nacházely odezvu v níže zmíněném projektu Náměstí Budovatelů. Třetí možnou cestu k radikálnímu řešení situace naznačil Jiří Štursa, který jako jeden z mála zachoval průčelí shořelé radnice jako „památník revolučních bojů“ roku 1945. Za jeho kulisou pak vztyčil patnáctipodlažní pyramidální kancelářskou budovu, která záměrně navazovala na smělý Gočárův projekt z roku 1909.⁸²²

Smíření architektonických pólů se v kontextu výše zmíněných návrhů muselo zdát jako nemožné. Přesto lze říci, že se o to někteří autoři alespoň pokusili. Ryze soudobý, avšak měřítkově kontextuální návrh vypracovali Ladislav Machoň s Augustou Müllerovou. Radniční budovu i domy na severní straně náměstí výrazně posunuli, čímž zvýšili kapacitu prostoru na 100.000 lidí. Složitou situaci před kostelem sv. Mikuláše se pokusili vyřešit vytvořením jakéhosi čestného dvora, jež měl být vykompenzováním úplného odhalení pohledu na kostel z náměstí.⁸²³ Měřítkově i půdorysně uměřený je návrh Vojtěcha Kerharta a J. K. Říhy, který důsledně uzavírá západní i severní stranu náměstí.⁸²⁴ Nejpozoruhodnější je však v tomto směru zřejmě návrh Jaromíra Krejcar. Jeden z nejradiálnějších meziválečných avantgardních tvůrců se rozhodl nejen respektovat zničené novogotické křídlo, ale pokusil se jej smířit s okolím a napravit tak urbanistické omyly posledního půlstoletí. K zachovanému křídlu je připojen nižší trojpodlažní nárožní dům, který svým puristickým pojetím novogotickému průčelí záměrně nijak nekonkuruje. Severní asanační strana náměstí je kompletně zbořena a nahrazena soudobou funkcionalistickou budovou, jejíž měřítko však respektuje sousední barokní paulánský klášter. Mezi nárožím této nové budovy a nárožím přístavby k radnici je vytyčena vysoká stěna s prolomeným triumfálním obloukem, který vzdáleně evokuje Janákovo řešení z roku 1909.

„Bránu navrhuji jako památník barikádových bojů z kamenů zbrocených krví, úmyslně bez ozdob jako slavnostní vstup do náměstí“, vysvětluje svůj záměr v autorské zprávě Krejcar. Kombinace soudobých, kontextuálních i symbolických prvků je tak sjednocena do pozoruhodného celku, který prostor náměstí uzavírá a zároveň evokuje jeho postupné historické vrstvení. U poroty však svým přístupem Krejcar mnoho pochopení nenalezl. „Zachování starého průčelí je výtvarně i památkově nežádoucí a dá se vysvětlit, podobně jako motiv brány, jen citovým záměrem autorovým“, píše se v hodnocení návrhu. „Nízká budova, doplňující toto průčelí, různí se měřítkem i architektonickým členěním. Severní strana náměstí je řešena

⁸²² Hypšman 1947b, s. 28-29.

⁸²³ Hypšman 1947b, s. 14-15.

⁸²⁴ Hypšman 1947b, s. 20-21.

jednotně a působí monumentálnějším dojmem, než vlastní budova radniční. Uzavírající brána má charakter příliš užitkový a je svou architekturou i měřítkem v tomto prostředí prvkem cizím.“⁸²⁵ Záměrná různorodost, kterou se Krejcar rozhodl složitý problém vyřešit, se nicméně mýjela s dobovým názorem na jednotu pojetí, na požadovanou monumentalitu radnice i na charakter symbolických odkazů.

Památková otázka

(obr. 579-586)

Radniční soutěž se odehrávala na pozadí diskuse o nápravě válečných škod, jejichž nejsymboličtější vyjádřením bylo právě ohořelé torzo novogotické radnice. Heroické boje v květnu 1945 byly vykoupeny nejen lidskými životy, ale také zničením řady významných historických památek v okolí Staroměstského náměstí. „*Furor teutonicus vydal nejefektivnější plody ve dnech květnových, neboť měl doslova namířeno na Prahu památnou*“, píše v roce 1947 emotivně Bohumil Hypšman v úvodu ke své knize *Obnova památné Prahy*.⁸²⁶ „*Zdařilo se mu to v míře nemalé, ale tím právě pomohl probudit ještě ty, kteří si snad naše poklady dost neuvědomovali. Dnes není nikoho, kdo by lhostejně přecházel tuto důležitou otázku zachování a obnovení posvátné Prahy jako celku, jehož jednotlivé památky jsou takřka jenom detailem, i když sebe drahocennějším nebo nádhernějším*“, říká Hypšman, a definitivně tak ztvrzuje památkový pohled na historické město jako jediný dokonalý výtvarný celek. Přestože se tento přístup týkal zejména historických částí, měl mít – dle Hypšmana – vliv i na celkový vzhled mladších partií z 19. a první poloviny 20. století. Proti městu jakožto dynamicky se rozvíjejícímu organismu je tak postaven obraz města jakožto dokončeného uměleckého díla, které již dosáhlo své dokonalosti a o nějž je třeba náležitě pečovat. Poničení města tak ochráncům památek pomohlo završit myšlenkový proces, který se zrodil z asanačních bojů na přelomu století a který zrál v památkových diskuzích 20. a 30. let.

Toto pojetí má však své závažné důsledky. Je-li město výtvarným celkem, pak je třeba nejen hlídat i ten nejmenší detail jeho obrazu, ale také definovat kvalitu a – případně – zasáhnout retušemi tam, kde je narušena. Absolutní uplatnění tohoto přístupu tak znamená nejen pečovat o budoucí obraz, ale také napravit chyby, ke kterým v minulých letech došlo. V Hypšmanově

⁸²⁵ Hypšman 1947b, s. 26-27; Švácha 1995, s. 149.

⁸²⁶ Hypšman 1947d, s. 7.

pojetí se tento striktní přístup uplatňuje hlavně na části města, které nebyly přestavěny během asanace či v následujících desetiletích, avšak své důsledky má i pro tyto renovované čtvrti. „*Nejen osvobozovací boje a před ním únorové bombardování poničily památnou Prahu, nýbrž sami jsme připustili políčkování její tváře – nejčastěji v posledních padesáti létech. (..) Památky na éru podnikatelskou – na hamiznost doby, která vše oceňovala jen podle výnosu, dožily se namnoze pěti desíletí a žily by dále, kdyby nebylo dnešní dějinné chvíle*“, říká Hypšman a vybízí tak vlastně k revizi novodobé zástavby v historickém městě. „*Ted' anebo nikdy je chvíle, kdy musíme jednou pro vždy zabránit dalšímu ničení a kdy musíme při nejmenším sestavit rozpočet toho, co nutno napravovat. (..) Nebudeme obnovovat hřichy, nýbrž použijeme příležitost obnovy k jejich nápravě.*“

Nastalá situace tak přinesla jedinečnou příležitost znovu otevřít otázku „kazů“, tedy naddimenzovaných nebo jinak nepatřičných budov v pražském panoramatu, na které ochránci památek upozorňovali již v době meziválečné. K dříve diskutovaným příkladům, jako byl Rožánkův dům v Chotkově silnici, převýšené domy v Letenské ulici, osamělá řada činžovních domů v ulici U železné lávky na Klárově, Odkolkův dům (Liechtensteinský palác) na Kampě či nedaleko něj stojící vyhořelé torzo Odkolkova (Sovova) mlýna na Kampě, které v článku z roku 1947 resumoval Rudolf Hlubinka,⁸²⁷ přidává Hypšman zejména problematiku pobřežní zástavby v oblasti Anežského kláštera. Právě zde on sám od 30. let promýšlel nejen možnosti zachování částí historické uliční struktury při respektu asanační ideje přímé městské třídy mezi Štefánikovým mostem a Staroměstským náměstím, ale také míru a charakter zastavění pobřežní partie celé oblasti. „*K starým zanedbaným úkolům řadí se nové: jak vklínit do panoramatu nově postavené budovy, ať již je to právnická fakulta, nebo nešťastné ministerstvo obchodu*“, říká Hypšman, a řadí vlastně tak meziválečné veřejné stavby na úroveň sporné asanační zástavby. „*Jde nejen o panorama města, nýbrž i o naši čest před kulturním světem, jak jsme dovedli zacházet s jedinečnými obrazy minulých stavebních period, s jedinečnými celky památkovými*“, deklaruje a činí tak z ochrany památkového celku čestnou povinnost pro město i celou zemi, což je mimochodem postoj, který v následných temných letech výrazně napomůže udržet památkovou péči jako jednu z priorit nové socialistické společnosti.⁸²⁸

Praktické výsledky tohoto „korektivního“ památkového přístupu lze sledovat například na osudu poničených budov na Staroměstském náměstí. Torzo novogotické radnice bylo postupně rozebíráno, až bylo nakonec – až na symbolický fragment – odstraněno docela, což

⁸²⁷ Hlubinka 1947.

⁸²⁸ Hypšman 1947c.

do značné míry naplnilo dávné tužby kritiků této novogotické stavby. V průběhu květnových bojů byl také výrazně poškozen nárožní Schierův dům čp. 934-I, který byl na přelomu století sebevědomou vlajkovou lodí asanačního projektu. Z důvodu pohledové kolize s kostelem sv. Mikuláše byla v letech 1946-49 nejen snesena jeho nárožní věž, ale dům byl i o patro snížen, čímž byl jeho původně výrazně plastický účín výrazně minimalizován.⁸²⁹ Mechanický způsob snížení domu na úkor jeho kompozice a gradace průčelí ukazuje, jak utilitárně se v této době k historizující architektuře přistupovalo. Výrazně negativní postoj k poasanační zástavbě tak byl paradoxně jeden z mála bodů, na kterých se modernističtí architekti s ochránci památek tehdy dokázali shodnout.

Jedním z důležitých témat poválečné architektonické diskuse byla opět doprava. Návrhy meziválečného regulačního plánu na proražení nových tříd či vytyčení Petřínské komunikace se nerealizovaly, díky čemuž nebyla dokončena soustava vnitřních „okruhů“ kolem Starého Města a Malé Strany. Do ztracena vyzněl i protektorátní pokus o stavbu pobřežní komunikace na Kampě, takže levobřežní část města byla ve všech směrech průjezdná jen koridory úzkých gotických uliček. Základem dopravní sítě vnitřního města byly stále hradební okruh a nábřeží, na něž se musely vtěsnat automobily, tramvaje i různorodá nákladní doprava, což je již v meziválečné době činilo téměř neprůjezdnými. „*Od 57 let, kdy jsme se obdivovali první Křížikově elektrické dráze na Letné, neučinili jsme vlastně žádný pokrok v základním způsobu městské dopravy: jen kvantitativně jsme ji rozšířili*“, konstatuje v roce 1948 jednatel Klubu Za starou Prahu Adolf Janoušek.⁸³⁰ „*Nemáme autobusových linek ve vnitřní Praze, nemáme jinde tak nepostradatelných, opravdu lidových autodrožek, nemáme okružní městské dráhy, jako např. stará osvědčená Chemin de fer de ceinture v Paříži, nemáme předměstských tratí železničních (banlieu) a ovšem ani podzemní dráhy.*“ Úzkými historickými ulicemi tak nejsou vedeny autobusy nebo alespoň koleje o užším rozchodu, ale tramvajové tratě „*normálního rozchodu a klasické dvojkolejnosti, jakoby se staropražské ulice i s Karlovým mostem vůbec nelišily od pustého kraje, kterým vede dálková dvojkolejná železniční trať. A podle tohoto nepochopitelného základního omylu měla pak být přestavována celá Praha*“.

Přestože dobové úvahy o celkové dopravní koncepci města s rolí hradebního okruhu již nepočítaly, reálný dopravní tlak na něj se nijak nesnížil. Jako nejjednodušší řešení tohoto problému se nabízela již tradiční cesta demolice těch staveb, které ulice nepatříčně zužují. Vedení města tak plynule navázalo na meziválečnou praxi, která byla ukotvena již ve výše

⁸²⁹ UPP 1996, s. 505.

⁸³⁰ Janoušek 1948.

zmíněných regulacích hlavních tříd z počátku 20. let. Jako jeden z největších dopravních problémů byl vnímán barokní Braunerův dům čp. 342-I na nároží Národní třídy a Perštýna. Demolice rozlehlého domu, který byl kulturní veřejnosti znám jako sídlo proslulé umělecké a literární kavárny Union, byla navržena již v roce 1939.⁸³¹ Válečné události tento záměr odsunuly, avšak již v roce 1946 je radou Ústředního národního výboru demolice opět projednávána a nakonec schválena. Tento ryze utilitární přístup k historické památce se stal předmětem kritiky Klubu Za starou Prahu, který upozornil jak na novou dopravní koncepci města, jež s Národní třídou jako s hlavní tepnou nepočítá, tak na možnost alternativního řešení průchody, které se v obdobných sporných případech zdárně uplatnilo již v meziválečné době. Jako jednu z hlavních příčin sporného záměru Klub vidí opět tramvajové vedení, jehož nezbytné poloměry si vynucují mnohem více prostoru, než nekolejové prostředky veřejné dopravy. „*Kolejová doprava v jádře města je rušivým a zastaralým přežitkem, který zcela jistě bude nutno odstranit v dohledné době, jako byl odstraněn ve všech světových městech, a nahradit aspoň trolejbusy*“, soudí Klub v memorandu radě ÚNV ze dne 15. 9. 1948.⁸³²

Obtížnost dobové diskuse, jež se odehrávala již po únorovém komunistickém puči, nám s odstupem doby ilustruje fakt, že v argumentaci pro zachování Braunerova domu Klub překvapivě nepoužil nejsilnější důvody, kterými byly nesporná architektonická hodnota jeho barokní architektury a mimořádný význam zdejší kavárny pro formování kulturního života přelomu konce 19. a prvních desetiletí 20. století. Námitky v memorandu jsou vedeny směrem ryze praktickým a zdůrazňují zejména dopravní a hospodářské aspekty celé akce. Nejsilnější emotivní apel pak strategicky není opřen o hodnoty minulosti, ale spíše o její kritiku a směřování do budoucna. „*V nejkrásnější a nejživější městské poloze, mezi Národním divadlem a náměstím Republiky, v délce asi jeden a půl kilometru je téměř 200 běžných metrů zbořeníšť, tj. více než jedna osmina celé délky, vyplněná více či méně nevzhlednými prozatímními boudami, za nimiž vyhlížejí holé neupravené štíty sousedů. Podnikatelská horlivost dokázala zde sice bořit, ale ani v letech největších přebytků neměla dosti hospodářské síly, aby tyto mezery vyplnila definitivně. K těmto dvacetiletým mezerám přibyly po válce ještě další, jako důsledky bombardování. Zcela správně a moudře odkládáme jejich zaplnění na dobu hospodářsky silnější. Máme právo tuto budoucnost zatěžovat ještě přičiňováním dalších mezer z veřejné ruky, která by se tak družila k zásahům nepřátelské a hrabivé ruky podnikatelské?*“ Pro obdobné demolice však není vhodná doba ani z jiných důvodů. „*Uvážíme-li pak ještě, že*

⁸³¹ Mannsbarth 1940; o kavárně Union podrobněji viz např. Hoffmeister 1958.

⁸³² Deputace Klubu Za starou Prahu (...) 1948.

naši generaci čeká ve vnitřní Praze ještě velký úkol náměstí Budovatelů, úkol přesahující vše, co dosud v novodobé Praze vyrostlo, musíme odmítnout každý dílčí zbytečný zásah na jiném místě, který by je brzdil a zatěžoval.“⁸³³ Rafinovaná argumentace však byla bohužel neúspěšná a dům byl roku 1949 zbořen. „Odešli básníci, odchází i Unionka. Rum v kávé bude nahrazen rumem rozvalin, z nichž se postaví možná příbytky rodinám. Hle, tak vzniká nový život na troskách staré slávy jako nová skutečnost pro nové básníky“, komentuje lakonicky zánik legendární stavby Lidová demokracie 24. května 1949.⁸³⁴

Náměstí Budovatelů

(obr. 587-594)

Zmínka o náměstí Budovatelů v klubovním memorandu byla zejména taktická a patrně i trochu účelová. Vize nového pražského náměstí však měla širší souvislosti a zejména hlubší kořeny, než by se z jejího „budovatelského“ názvu mohlo zdát. Idea vytyčit nové náměstí na východ od náměstí Republiky byla zjevně dobově mimořádně svůdná. Jeho historii v roce 1947 stručně shrnul protagonista a klíčový svědek urbanistických plánů téměř celé první poloviny 20. století Max Urban.⁸³⁵ „Praha – a tím myslím vnitřní město – není bohatá na velká náměstí a volné prostory. Počet náměstí je sice dosti velký, ale jsou to prostory intimní. (..) Na Novém Městě velkorysým zásahem Karla IV (..) vznikla 3 mnohem větší náměstí, úměrně proponovaná rozloze Nového Města. Byla to tři tržiště, Senné náměstí (Senovážné náměstí, pozn. aut.), trh koňský (Václavské náměstí, pozn. aut.) a dobytčí (Karlovo náměstí, pozn. aut.) (..) To stačilo Praze na 500 let. V této době Praze nových náměstí nepřibylo; naopak, byly-li tu prostory zahrad uvnitř bloků, byly nemilosrdně zastavovány tak, že nezbyl ve vnitřním městě ani jeden pořádný strom. Ale jakási reserva volných ploch tu přece je. Podíváme-li se na model města Prahy, je v moři domů a ve spleti úzkých ulic přece dosti značně velký volný prostor v místech úpatí vrchu Žižkova. Volný je tento prostor ovšem jen vertikálně, jeho horizontální plocha je zadána nescetným párům kolejí, jež se všelijak vinou a proplétají.“ Max Urban vnímal Masarykovo nádraží jako volný prostor, provizorně a z pohledu jeho doby neúčelně zastavěný budovami, které patří na periferii města a nikoli do jeho nejužšího centra. Nádraží, které leží „v nejstřednějším středu“, tvoří „svízelnou bariéru městského krevního oběhu“ a „ruší rozvoj

⁸³³ Deputace Klubu Za starou Prahu (...) 1948, s. 40.

⁸³⁴ -JSt- 1949, publikoval Hoffmeister 1958, obr. XIV.

⁸³⁵ Urban 1948.

města jak ve směru severojižním, tak i západovýchodním“, takže se ze všeho nejvíce jedná o „*gordický uzel, který je nutno rozetnouti.*“

Idea přímé třídy, směřující od náměstí zasvěceného nové republice k vrchu Vítkovu, se podle Urbana objevila poprvé na počátku 20. let v některých soutěžních návrzích na druhé české divadlo (1922) a následně se různě vracela v soutěžních projektech na severovýchodní sektor (1923), památník osvobození na Žižkově (1925), Národní shromáždění (1929), v dopravní soutěži (1931) a zejména v poslední velké meziválečné soutěži na pomník T. G. Masaryka (1936). Jakékoli reálné plány však brzdila skutečnost, že drážní pozemky byly z hlediska městské regulace po celé meziválečné dvacetiletí nedotknutelné. Změnu v tomto směru přinesla až protektorátní plánovací komise, která novým návrhem železniční koncepce „*„zametla“ na místech vnitřního města pro účely, které pro svěřací kazajku železniční nemohly býti uplatněny a které pro rozvoj města jsou nevyhnutelný.*“ Jen díky tomu mohla vzniknout „*myšlenka velkého boulevardu na místě hradeb*“, k níž později přistoupila „*i hlavní radiála západovýchodní*“. Oběma třídám byly dány „*nebojácné proporce vzhledem ke zkušenostem z jiných velkoměst a předvídaného provozu, proporce, které se zdají naší mentalitě naddimenzované, ale jsou nezbytné jak pro dopravu, tak i pro vzhled.*“ Projektům daného území se věnovali jak členové tehdejší plánovací komise (Adolf Benš, Jan Sokol, Emanuel Hruška, Max Urban), tak i externisté (Kamil Roškot, Pavel Smetana, Josef Gočár a Antonín Engel), přičemž dle Urbana „*všichni za daného programu přinesli pozoruhodné výsledky*“.⁸³⁶ V roce 1947 představil svou vizi „*náměstí Budovatelů*“ Zdeněk Pešánek.⁸³⁷ Jeho projekt, jehož pomyslným patronem byl Antonín Zápotocký, vyvolal poměrně ostrou kritiku, pro jejíž účely byla sepsána i citovaná Urbanova historická reflexe.⁸³⁸ V roce 1948 se začal projektem náměstí zabývat Jiří Kroha, který obdobnou myšlenku rozpracoval již ve svém soutěžním projektu na nové české divadlo v roce 1922.⁸³⁹

Idea osy pod Vítkovem byla sice včleněna do územních plánů sklonku 40. a počátku 50. let, avšak realizována nikdy nebyla. Zrušeno nebylo ani Masarykovo nádraží a severojižní spojení muselo být realizováno za jiných podmínek a jinými prostředky o dvacet let později. Přesto lze říci, že idea prospektu pod Vítkovem byla jedním z nejambicióznějších a asi i nejzajímavějších pokusů o doplnění urbanistické struktury Nového Města, který by se – v případě realizace – stal nejvýznamnějším urbanistickým vstupem do centra města v celém 20.

⁸³⁶ Urban 1948.

⁸³⁷ Švácha 1999.

⁸³⁸ Náměstí budovatelů 1947; Švácha 1999.

⁸³⁹ Strakoš 2007, s. 322.

století. Nesporný je také vliv této velkorysé osy na velikášské komunistické vize, které budou architekti nuceni projektovat na počátku 50. let. Skutečnost, že jeden silný urbanistický motiv byl postupně adaptován pro meziválečnou demokracii, protektorátní diktaturu, poválečné horečnaté hledání i temné stalinské období 50. let, je z dnešního pohledu poněkud zneklidňující. Stejně tak bychom ji ovšem chápat jako příklad zvláštní kontinuity, kterou se pražský urbanismus 20. století v mnoha ohledech vyznačuje. Z časového odstupu – a při vědomí všech přechozích i následných dějinných zvrátů – pak asi můžeme říci, že tato kontinuita byla jednou z mála jistot, která městu a jeho osudu v době překotných společenských změn a otřesů vlastně zůstala.

Směrný plán Prahy z roku 1948

(obr. 594-597)

Sebevědomí poválečných architektů mělo své opodstatnění v silné pozici, kterou si moderní architektura za čtyři desetiletí zápasu vydobyla. Navázání na meziválečné dění se neslo v duchu triumfu funkcionalismu, který se zdál být odpovědí na všechny klíčové urbanistické i architektonické otázky. Puristický architektonický výraz, volný půdorys a jednotné řešení velkých celků se zdály být vhodné jak pro novou výstavbu, tak pro intervence do historického prostředí. Dobový důraz na plánování budoucnosti, který po ničivé válce ovládl společenskou diskusi, navíc skvěle odpovídal představám, které v meziválečné době levicovní architekti teoreticky rozvíjeli. Plánování města se v novém konceptu přeneslo z kategorie architektury a estetiky na úroveň hospodářské rozvahy, která sledovala účelnost a realizovatelnost urbanistického plánu. A právě tento posun je pro pochopení dobové situace klíčový.

„Plánujme!“, vyzývá plamenně v roce 1946 Jan E. Koula.⁸⁴⁰ „Má-li se zítra začít budovat, je třeba již dnes začít plánovat. A protože se zítra stavět bude, stavět se musí, měli jsme vlastně už začít s plánováním domů, obcí, měst i celých regionů. Čili tím, že se dosud nepřikročilo k plánování ve velkém, v malém i nejmenším, staly se již velké škody, ztratili jsme již mnoho nenahraditelných hodnot a zbytečně. Nemuselo tak být. A kdo ví, zdali zatím, co toto píší, nejsou připravovány plány obcí a domů těmi, kteří před válkou vyráběli ve velkém a často neodpovědně to, čemu se pak říkalo stavební kultura našeho národa“, soudí Koula, a činí tak vlastně z rozdílného pohledu na formování měst i jejich architektury vyhocený generační

⁸⁴⁰ Koula 1946.

konflikt. „Po první světové válce nastala živelná potřeba stavět, rozvinul se nebývalý stavební ruch. Bylo mnoho podnikavosti, někdy až příliš mnoho a na úkor obecné prospěšnosti. Bylo snad i dosti dobré vůle na vedoucích místech zvýšit kulturu bydlení, ale nebylo dokonale promyšlených plánů, nebylo ani jednotného sociologického zaměření. Plánovalo se nedomyšleně, překotně, často se téměř improvizovalo v kancelářích i přímo na staveništích (...). A výsledek toho? „Honosná zedničina“, jak to nazval Karel Čapek“, říká nemilosrdně a smete tím jedním rázem ze stolu význam celého komplikovaného meziválečného regulačního snažení.

„Zítřka se se stavět bude, musí se stavět. Proto usilujme, aby se všude a všude začalo plánovat již dnes. Architekti jsou tentokrát připraveni daleko lépe, než byli po první světové válce. Není mezi nimi zásadních ideových rozporů. Také není a nemůže být dnes dohadů o tom, kam spěje nový svět a jak by tedy měla či neměla vypadat nová architektura. Ona je a bude funkcí nového života v celé jeho plnosti, pravdivosti a vážnosti, je a bude jeho věrným obrazem. Takový, jaký bude život, taková bude i architektura,“ uzavírá Koula svůj emotivní text. Spojení emocí, fatalismu a deklarované snahy o vědecké řízení architektury a jejím prostřednictvím i celé společnosti vytvořilo mimořádně svůdnou směs, jíž se dalo dobově jen těžko odolat. Nová generace, která zůstávala v meziválečném období ve stínu etablovaných architektů a urbanistů, se náhle navíc dostala do středu dění obdobně nečekaně, jako první převrat vynesl modernisty na úkor osvědčených historizujících tvůrců. Mnozí ze starších architektů si svůj vliv tentokrát zachovali a vůdčím teoretikem byl propagátor avantgardy 20. let Oldřich Starý. Celková atmosféra se však hluboce proměnila. Pocit, že je třeba začít znovu a lépe, nebyl vlastní jen společnosti, ale i architektuře, jejíž avantgardní náskok se v dané situaci jevil jako nesmírná výhoda.

Plánování budoucnosti města byla v roce 1945 pověřena Plánovací komise pro Prahu a okolí, která plynule navázala na činnost plánovací komise protektorátní.⁸⁴¹ Činnost komise vyvrcholila vytvořením Směrného plánu Prahy v roce 1948.⁸⁴² Plán měl být novým celostním pohledem na město a jeho další vývoj. Na jeho zpracování však komise dostala extrémně krátký čas mezi dubnem a říjnem 1948, což jeho charakter nutně omezilo na základní teze a obecné principy. Práce na plánu sice probíhaly v období po komunistickém puči z února 1948, avšak odmyslíme-li si povinnou dobovou socialistickou dikci, musíme konstatovat, že výchozí

⁸⁴¹ Předsedou komise byl Adolf Benš, na zpracování plánu se dále podíleli František Fiala, Jaroslav Fragner, Bohumír Kozák, Alois Mikuškovice, Antonín Engel či Max Urban – viz Flekačová – Kudyn 2014, s. 183 a Hruža 2001, s. 3.

⁸⁴² Návrh směrného plánu, Plánovací komise pro hlavní město Prahu a okolí ze dne 28. X. 1948, spisovna IPR.

urbanistické principy věrně odrážely poválečné diskuse i příklon k funkcionalistickému chápání města, které bylo výrazně jiné, než tomu bylo v meziválečné době.

V souladu s dobovým chápáním pojmu plánování není plán jen cílovou urbanistickou vizí, ale také stanovením procesu, jakým se k němu má dojít. „*Praha zůstane metropolí našeho státu a bude budována tak, aby byla důstojným hostitelem a střediskem slovanských lidových demokracií*“, píše autoři v důvodové zprávě, publikované v roce 1949. „*Historický ráz starých částí města zůstane zachován, novodobé obvody budou postupně přestavovány v moderní, zdravé a krásné velkoměsto pracujícího lidu. Přitom bude se řešit otázka zanedbané periferie z doby kapitalismu tak, aby se co nejdříve smazal rozdíl mezi středem města a jeho okrajovými obvody. Počet obyvatelstva nemá nadále vzrůstati, takže město zůstane zhruba v dnešní velikosti. Rozroste se však plošně, neboť postupně budou vysídlovány přelidněné jeho části do nových okrajových sídlišť. (..) Radikální změna nastane v celém systému dopravy silniční i železniční. Opouští se dosavadní soustava dostředných komunikací a bude nahrazena sítí dopravních tahů od severu k jihu a od západu k východu, která bude mimo to doplněna okružními silnicemi.*“⁸⁴³

Deklarované vize budou mít pro budoucnost města své důsledky. Historické centrum je poprvé od dob ideální Prahy Maxe Urbana (který se ostatně na zpracování směrného plánu podílel!) pojato jako samostatná oblast, pro kterou platí zvláštní režim. Čtvrti z 19. a počátku 20. století, které historické město obklopují, v něm jsou chápány jako nehodnotné a určené k modernistické přestavbě, což je stanovisko, které většinou sdílela i meziválečná funkcionalistická generace. Přirozenou oblastí rozvoje města jsou volné plochy po jeho dosavadním obvodu, kde je plánována sestava samostatných sídlišť, která také bude v 60. a 70. letech uskutečněna. Opuštění dostředného systému hlavních tříd ve prospěch roštové struktury severojižních a východozápadních „dopravních tahů“ v důsledku sníží tlak na centrum, ale zároveň se v 60. letech stane základem systému dálničních magistrál, s jehož problematickými důsledky se město nevypořádalo dodnes.

Zcela nové bylo koncepční i grafické pojetí plánu. Meziválečné regulační plány byly zpracovány tak, aby z nich bylo možno vyčíst půdorysný rozsah, výšku i charakter jednotlivých domů. Tento koncept, který navazoval na historické plány polohy a výšek, umožňoval vznik jednotných bloků a čtvrtí i v situaci, kdy jednotlivé domy vznikají postupně a nekoordinovaně dle intencí a možností vlastníků parcel. Principem nového plánu se stalo vymezení území

⁸⁴³ Směrný plán 1949.

s obdobným charakterem a funkční skladbou zástavby, která však dále nebyla podrobně rozkreslena. „Žádný, ani nejdůmyslnější plán, nemůže trvale vyhovovat a nemůže vyjádřití dopodrobna budoucí požadavky“, říkají autoři plánu. „Podstatou směrného plánu je vymezení hlavních zásad, jež nesmí být opuštěny a jež jsou závaznou základnou přestavby a výstavby města. Tvoří pevnou kostru, jež nám umožňuje rozeznat, co je důležité a podstatné, a co je podrobností, jež může být měněna.“⁸⁴⁴ Důsledkem je pojetí plánu jako grafické sestavy barevných ploch, které říkají, kde je zástavba, kde zeleň a kde průmyslová oblast.

Tato podstatná změna, jež byla v kontextu funkcionalistického pojetí města logická, měla pro přijetí a chápání plánu významné důsledky. Meziválečný regulační plán ve své podrobnosti a popisnosti umožňoval názorně ukázat, jak bude konkrétní místo v budoucnu vypadat. Navržená struktura byla tak jasná a srozumitelná, že se bez problému mohla zanášet i do běžných městských map a turistických průvodců, v nichž byly zakresleny ulice i celé čtvrtě, které ještě neexistovaly. Vize budoucího města tak mohla být obecně přijímána a sdílána nejen mezi odborníky, ale i mezi jeho běžnými obyvateli. Nový koncept plánu jakožto sestavy funkčních ploch tuto situaci proměnil. Schematické zobrazení konceptu rozvoje nebylo možné nijak převést do „běžné“ plánové podoby. Plán měl nově být jen principem, jehož uskutečnění závisí na konkrétních požadavcích a potřebách. Jeho realizace není možná bez náležité interpretace, která však musí být zůstat v odborných urbanistických rukách. „Vědomě zdůrazňujeme potřebu stálé plánovací služby, tj. odborného referátu, pečujícího trvale, aby byly včasnou koordinací zájmů a stálou kontrolou lidových orgánů chráněny co nejlépe veřejné zájmy“, konstatují autoři plánu, a přesouvají tak v souladu s dobovým kolektivistickým pojetím jeho realizaci z individuálních aktérů na státní a místní orgány.⁸⁴⁵

Směrný plán z roku 1948 přinesl zcela nové pojetí rozvoje celku města i jeho jednotlivých čtvrtí. Přestože v roce 1949 přijat nebyl a plánovací komise byla následně rozpuštěna, jeho zásady přetrvaly. Jestliže regulační plán z roku 1929 počítal se vznikem kontinuální městské struktury, jejímž přirozeným a hlavní středem je historické centrum města, o dvě desetiletí mladší směrný plán se vydal cestou decentralizované sestavy jednotlivých čtvrtí, oddělených zelenými pásy a propojených souvislou sítí komunikací.⁸⁴⁶ Toto nové chápání města mělo přirozeně své důsledky. Izolace jednotlivých čtvrtí a jejich prostoupení zelenými pásy by se neobešly bez rozsáhlých demolic, které by rozrušily dosavadní urbanistickou situaci. Nové

⁸⁴⁴ Směrný plán 1949, s. 98.

⁸⁴⁵ Směrný plán 1949, s. 98.

⁸⁴⁶ Flekačová – Kudyn 2014, s. 185.

pojetí hlavních os jakožto hlavních komunikačních tahů procházejících napříč celým městem nevyhnutelně vedlo k popření dosavadního konceptu ulice jakožto obecně sdíleného veřejného prostoru obestavěného domy ve prospěch zdůraznění jejich automobilového průjezdního silničního charakteru. „*V době kapitalismu byly ulice uspořádány do pravidelné sítě a většinou po celé délce lemovány budovami, které obsluhovaly. (...) Obraz budoucího města je podstatně odlišný*“, říkají jasně autoři plánu. „*Ze zeleného podkladu vystupují jednotlivé budovy a skupiny budov organicky uspořádané v ucelené izolované čtvrti. Dopravní tepny mají v novém pojetí spíše charakter automobilové silnice; nemají být obestavovány a mohou být přerušovány pouze ve větších intervalech.*“

Vítězství funkcionalistického pohledu na město nemohlo být jednoznačnější. Jednotlivé čtvrti byly v plánu chápány jako izolované okrsky s obdobným způsobem využití a zastavění, což přesně odpovídalo principům Athénské charty z roku 1933. V souladu s funkcionalistickým zónovým pojetím města mohly tak být kupříkladu vytyčeny nejen plochy pro průmyslové oblasti, ale také byl jako samostatná zóna vymezen i zmíněný historický střed města, který se tak jednoznačně vydělil ze svého okolí. Decentralistický koncept města, podtržený navíc revolučním znárodněním soukromého vlastnictví a s ním i tolik cenné půdy, vedl ke zmírnění investičního tlaku na centrum, jehož význam se stával spíše symbolickým. Směrný plán z roku 1948 tak stojí zvláštním způsobem na přelomu dvou epoch a světů, které se navzájem prolínají i popírají. Rozpuštění plánovací komise i následné ideové vítězství socialistického realismu znamenaly obrat, který teze plánu převrstvil a zastínil. Přesto lze říci, že zůstaly aktuální a vracely se v různých podobách v následných plánech 50. a zejména 60. let. Význam tohoto poválečného plánovacího intermezza je tak bezpochyby mnohem větší, než by se na první pohled mohlo zdát.

Pokus o socialistickou metropoli

Stalinistické vize

(obr. 598-602)

Násilný komunistický puč v únoru 1948 učinil konec váhavého poválečného pokusu o obnovu demokracie. Rázné komunistické kroky na poli znárodnování, třídních represí, centralizace a kontroly veškerého společenského dění radikálně proměnily situaci, v níž se profese architektů dosud pohybovala. Nucený zánik soukromých architektonických kanceláří a vstup do mamutích Stavoprojektů, který se týkal všech architektů kromě několika privilegovaných tvůrců, principiálně změnil podmínky a způsob jejich práce.⁸⁴⁷ Zánik soukromého vlastnictví vymazal ze dne na den ze scény objednavatelskou vrstvu, která byla pro rozvoj města dosud naprosto klíčová. Vymizení soukromých investorů mělo přímý logický důsledek v podobě náhlé absence spontánního tlaku na nekoordinovanou proměnu jednotlivých domů a čtvrtí, což byl fenomén, který sami architekti po válce intenzivně kritizovali. Absence osobní investorské iniciativy však vedla k zastavení téměř veškerého stavebního ruchu a tím i k zakonzervování města, které se sotva vzpamatovalo z válečné stavební uzávěry. Dynamický rozvoj metropole, který v analogii s rokem 1918 architekti toužebně očekávali, tak po válce nakonec vůbec nenastal.

První velké investice nového režimu nesměrovaly do Prahy, ale do průmyslových regionů Ostravska, Kladenska a dalších strategických míst. Právě tam se také od roku 1949 prověřoval v praxi nový monumentální historizující jazyk socialistického realismu, který byl podle sovětských vzorů českým architektům nekompromisně vnucen.⁸⁴⁸ Jeho důsledky nebyly jen architektonické, ale také urbanistické. Součástí nového přístupu k architektuře měl být i prazvláštní obrat ke klasicizujícím urbanistickým kompozicím, jejichž součástí byly rozlehlé prospekty a výškové dominanty. Takto vzniklé kompozice byly zcela mimo měřítko dosavadní zástavby, což v praxi nejlépe ukázaly nové celky Ostravy – Poruby, Havířova či Ostrova nad Ohří.⁸⁴⁹ Jejich střet s historickou zástavbou proto musel nutně vyvolat nesmiřitelný konflikt,

⁸⁴⁷ Jednalo se zejména o Jiřího Krohu, který se dostal do pozice hlavního dobového ideologa, a Jaroslava Fragnera, který zpracovával státní zakázku obnovy Karolina a Betlémské kaple. Ke vzniku Stavoprojektu viz např. Nový 1968.

⁸⁴⁸ Halík 2005.

⁸⁴⁹ Zeman 2008; Strakoš 2012.

což se nejlépe ukázalo na projektech pro Prahu, které měly zdůraznit její pozici hlavního města nového socialistického státu.

V případě komunistických projektů pro Prahu jsme na tom obdobně, jak v období protektorátním. Stejně jako ve válečné době, ani tentokrát nebyly – s výjimkou Letenské pláně – plány reálně uskutečněny. Kritická historická reflexe těchto plánů nebyla z různých důvodů dlouho k dispozici, což výrazně komplikovalo jejich výklad v kontextu urbanistických dějin města. Obdobně jako u protektorátní Prahy byl však i tento dluh v nedávné době z velké části splacen: díky obsáhlé práci Michala Kurze lze zrekonstruovat jak genezi jednotlivých návrhů, tak i objasnit jejich politické pozadí, jehož bizarní ilustrací do značné míry byly.⁸⁵⁰ Stejně jako u protektorátu, nemůže ani v případě stalinistického období být ambicí této práce prodat komplexní přehled nerealizovaných projektů, jež se měly centra Prahy týkat. Jejich dílčí reflexe nám nicméně napomůže porozumět souvislostem a atmosféře zvláštní situace, v níž se sice neměnilo samo město, avšak o to radikálněji se přetvářel pohled na jeho minulost i budoucnost.

Zrušením Plánovací komise v roce 1949 se plánování města stalo výsostnou doménou politické reprezentace. Dohled nad plánováním sice formálně převzal odbor územního plánování pražského Ústředního národního výboru,⁸⁵¹ avšak reálně se o proměnách města rozhodovalo na politické úrovni. Oslabení odborného pohledu na rozvoj města vedlo k zvláštní situaci, v níž se – slovy Michala Kurze – stali poúnorovými budovateli Prahy „*představitelé politických, resp. stranických elit*“, kterým „*náležela role iniciátorů a zadavatelů jednotlivých projektů, jimiž do konstruovaného obrazu města dodávali rozhodující ideové podněty*“ a kteří následně „*probíhající akce (...) zaštiťovali svým jménem i projevy.*“⁸⁵² Nová komunistická doba tak paradoxně přinesla ryze feudální situaci, kterou město v moderní době dosud nepoznalo. Architektura se v ní stala nástrojem politické propagandy a mocenských bojů, v nichž architekti hráli trpnou roli vykonavatelů politické vůle, což až ponižujícím kontrastovalo s ambicemi a vizemi, které architekti po roce 1945 měli. V souboji o charakter „nové Prahy“ počátku 50. let dominovali zejména dva komunističtí představitelé: Gustav Bareš, jenž byl zástupcem generálního tajemníka KSČ a hlavním veřejným ideologem socialistický přestavby města, a předseda vlády Antonín Zápotocký, který již v roce 1947 zaštilil z pozice předsedy Ústřední rady odborů projekt náměstí Budovatelů. Vedle nich hráli významné ideové role také ministr školství, věd a umění Zdeněk Nejedlý, který v praxi prosazoval nový komunistický výklad dějin

⁸⁵⁰ Kurz 2015.

⁸⁵¹ Hrůza 1989, s. 330.

⁸⁵² Kurz 2015, s. 91-92.

a s ním spojené tendenční obnovy vybraných památek, a ministr informací a osvěty Václav Kopecký, který bděl nad realizací Stalina pomníku.⁸⁵³

Komplexní vizi socialistické metropole načrtl ve svém obsáhlém projevu na ustavující schůzi městského výboru KSČ v prosinci 1950 Gustav Bareš.⁸⁵⁴ „*Jak si představují v budoucnosti Prahu komunisté. (...) Převzali jsme (...) důsledky jednostranného kapitalistického vývoje, kdy bylo pečováno jen o několik málo bohatých a naproti tomu pro masy dělníků a pracujících se stavěla kasárna a nouzové kolonie. (...) Smyslem výstavby nové Prahy je péče o potřeby pracujícího člověka, snaha, aby Praha byla ještě krásnější. (...) Praha je velkým a krásným obrazem naší národní minulosti. Na ni se přičiňovalo prací i talentem mnoho a mnoho pokolení našeho lidu*“, říká, a vtaňuje tím historické dědictví do soudobého ideologického komunistického výkladu dějin. Součástí budování nové socialistické Prahy je tak i přihlášení se k historii města, což byl jeden z důvodů, proč jeho rozsáhlý projev přetiskl i Věstník Klubu Za starou Prahu.⁸⁵⁵ „*Byly nám předkládány různé plány k přestavbě města. Byli lidé, kteří hlásali bezohledné bourání a nahrazení ulic americkými betonovými škatulemi*“, deklamuje tvrdě Bareš a naráží tak dost možná na v té době již ostrakizovaného Karla Teigeho, jehož tragický osud jako by byl krutou metaforou krutého stalinistického konce meziválečného avantgardního levicového snění. Socialistická společnost se podle Bareše k ochraně památek naopak jednoznačně hlásí a dokládá to i svými činy. „*Ale my si vážíme toho, co naši předkové vybudovali, všech památek a všeho, co je možno použít. (...) Ve vnitřním městě bylo obnovenou Karolinum. Jsou zpřístupňovány velké zámecké zahrady na Malé Straně. Letohrádek Hvězda je opravován péčí soudruha Gottwalda a bude otevřen jako muzeum Al. Jirásky.*“

Ochrana historického města však rozhodně nemá bránit výstavbě jeho nového socialistického centra. „*Buduje se již nový most Jana Švermy, kde na druhé straně bude vybudováno široké, krásné předmostí a získána nová moderní komunikace přes Vltavu. (...) V dalších perspektivách vybudujeme rychlou okružní komunikaci, která spojí jednotlivé čtvrti Velké Prahy. V souvislosti s postavením Švermova mostu provedeme úpravu Letenské pláně. Postavíme novou budovu ÚV KSČ. Na konci Letenské pláně, za studentskou kolonií, má být postavena nová Národní galerie, která shromáždí všechny poklady našeho národního umění. Uprostřed se vztyčí gigantická socha našeho osvoboditele, učitele všech pracujících celého pokrokového lidstva, soudruha Stalina. (...) Na druhém konci Švermova mostu směrem*

⁸⁵³ Kurz 2015, s. 85-86.

⁸⁵⁴ Rudé právo 12. 12. 1950, č. 293/1950, s. 4.

⁸⁵⁵ Gustav Bareš, Za krásnou Prahu, in: ZSP 25, 1950, s. 65-67.

k Žižkovu se rýsuje v budoucnu velké náměstí pro lidové manifestace, kde postavíme velké administrativní budovy, nutné pro výstavbu republiky – náměstí Budovatelů. (...) Chceme stavět velké, nové, prostorné domy a široké ulice. Tento úkol předkládáme našim architektům, aby se učili od sovětských architektů a aby nám vytvořili nový styl socialistického života v hlavním městě. (...) Jsme přesvědčeni, že je možné vybudovat nynější střed města tak, aby byl důstojný naší Prahy. Postavíme velké ústřední budovy, architektonické památky naší epochy a vybudujeme novou socialistickou Prahu,“ říká Bareš v pasážích, které Klub z publikovaného textu ze zřejmých důvodů částečně vypustil.⁸⁵⁶ Na konci všeho je pak zářná budoucnost, o níž mohly dosavadní generace jen snít: „Vytvoříme krásný střed Prahy, odstraníme tramvajovou dopravu ze středu města, z Václavského náměstí, ozeleníme všechno, co se v Praze ozelenit dá, upravíme i pustiny vrchu Vítkova. Budeme muset vystavět mnoho nových škol, jeslí, závodních klubů a domů kultury. Očistíme naši Vltavu stavbou čistící stanice tak, že se stane Vltava zase stříbropěnnou. (...) Teprve komunisté splní Libušino proroctví, která pravila: Vidím město veliké, jehož sláva hvězd se dotýká!“⁸⁵⁷

Barešův projev je z dnešního pohledu mrazivý, jako ostatně téměř všechny veřejné texty přelomu 40. a 50. let. Za jeho blahosklonnou optimistickou maskou lze vycítit nemilosrdnou krutost, kterou v té době komunističtí vítězové vůči poraženým na všech frontách uplatňovali. Přesto lze říci, že odmyslíme-li si z něj ideologický nátěr a populistickou demagogii, vyjde nám poměrně reálný obraz toho, co nová moc s městem zamýšlela. Přetvoření města v socialistickou metropoli se má odehrát jak na poli běžného života, v němž dostanou ve všem přednost pracující a jejich potřeby, tak v oblasti symbolických zásahů, které záměrně převrství dosavadní symboly a významy. Obětí těchto potenciálně obrazoboreckých tendencí se – z dnešního pohledu možná překvapivě – nemá stát historické město, jehož měšťanské, feudální i církevní dědictví je prohlášeno za dílo lidu a takto i za součást jeho nově budované identity. Socialistická společnost však musí napravit hříchy kapitalismu, což v Barešově podání paradoxně znamená také navázat na mnohé modernizační tendence, jejichž kořeny lze vysledovat již ve 20. a 30. letech, jak dokazuje přihlášení se ke starším projektům (Štefánikův most, náměstí Budovatelů) i modernistický důraz na dopravní infrastrukturu.

Jedním z prvních reálných architektonických kroků se stalo vyhlášení soutěže na pomník J. V. Stalina u příležitosti jeho 70. narozenin v dubnu 1949.⁸⁵⁸ Situování sochy na Letenskou

⁸⁵⁶ Bareš 1950, s. 66; Rudé právo 12. 12. 1953, 293/1950, s. 4; Kurz 2015, s. 70-71.

⁸⁵⁷ Bareš 1950, s. 66

⁸⁵⁸ Kurz 2015, s. 74.

plán, tedy na místo, kde byl ještě roku 1947 v soutěži plánován nový parlament, symbolicky znázornilo charakter nového směřování společnosti i hlavního města. Přestože přesné místo nebylo v soutěži stanoveno, režim dal jasně najevo, v jaké pozici by si sochu generalissima představoval. „*Vládní komise pro stalinské oslavy dala náznak i pro grandióznost rozměrovou i pro umístění, ovládající Prahu. (..) Bylo tu přesně stanoveno místo na okraji svahu na ostrohu mezi Hanavským pavilonem a mostem Svatopluka Čecha, místo, kde pomník správných rozměrů zachytí pohledy z různých míst Prahy*“, píše Oldřich Starý v reflexi soutěže v roce 1950.⁸⁵⁹

Umístění sochy do exponované polohy nad ohybem řeky bylo v tomto směru vskutku výsostné a jedinečné. Z hlediska vazby na historické centrum města je však ještě důležitější, že vítězný projekt Otakara Švece, Jiřího Štursy a Vlasty Štursové byl nakonec z lokace mezi mostem a pavilonem přesunut do osy Pařížské třídy, čímž se stal součástí urbanistické struktury historického centra. Místo pak bylo ve finálním projektu zmonumentalizováno nejen vlastním sousoším na vysokém soklu, ale také obrovským symetrickým schodištěm, které letenskou terasu propojilo s centrem města. Osovostí i gradací celého prospektu třídy tak tvůrci pomníku paradoxně navázali na neobarokní principy, které před pouhými pěti desetiletími vedly autora Čechova mostu k myšlence vypořádat asanační osu monumentálním otevřeným vítězným obloukem v letenském průlomu. Skutečnost, že socha komunistického diktátora barokně vypořádala hlavní třídu „buržoazní“ Prahy přelomu 19. a 20. století, patří bezpochyby k největším paradoxům moderních urbanistických dějin historického centra.

Stalinův pomník, postavený v letech 1952-55 a odstřelený roku 1961, se nakonec stal jediným realizovaným stalinistickým zásahem do historického centra Prahy. Plány počátku 50. let však byly mnohem velkorysejší. Souboj mezi Antonínem Zápotockým a Gustavem Barešem o situování ústředního náměstí socialistické Prahy nakonec vyhrál Bareš, jehož idea rozlehlého shromažďovacího prostoru na Letenské pláni zvítězila nad projektem náměstí Budovatelů v centru historického města.⁸⁶⁰ Tato vnitrostranická mocenská hra uchránila v první nejdívočejší fázi komunistických intervencí centrum města před radikálními zásahy, které by jej v případě umístění náměstí pod Vítkov bezpochyby čekaly.

Směrný plán Prahy z roku 1952
(obr. 603-609)

⁸⁵⁹ Starý 1950, s. 66.

⁸⁶⁰ Kurz 2015, s. 77 ad.

V polovině roku 1951 vznikl Vládní výbor pro výstavbu hlavního města Prahy, jehož úlohou bylo politické otázky výstavby města koordinovat.⁸⁶¹ Ve stejné době byla po dvou letech obnovena i samostatná odborná instituce, jež se měla věnovat zpracování celkového plánu města. V čele nové Kanceláře pro územní plán hlavního města Prahy stanul Jiří Novotný, který jako architekt patřil k nejmladší meziválečné generaci. Jejimi členy se vedle mladších tvůrců (Stanislav Horák, Vlastimil Durdík, Milan Procházka ad.), stal i nestor pražského územního plánování Max Urban, což jejímu působení dodalo alespoň nějakou vnitřní kontinuitu s předchozím vývojem. Do konce roku 1951 kancelář vytvořila Náčrt směrného plánu hlavního města Prahy, jež byl po posouzení Vládním výborem překlopen v Návrh směrného územního plánu, předložený k dalšímu projednání v polovině roku 1952.⁸⁶²

Směrný plán z roku 1952 byl svébytnou urbanistickou odpovědí na dobový požadavek o propsání nové socialistické reality do charakteru města.⁸⁶³ V souhlasu s blokovým východiskem socialisticko-realistického pojetí městské struktury se plán vrátil ke kompaktnímu městu, které bylo důsledně protkáno sítí širokých tříd a náměstí. Všechny hlavní městské osy byly plánem určeny k rozšíření a tedy kompletní přestavbě. V uzlových bodech či ve středu příliš dlouhých os byla navržena symetrická náměstí. V historickém centru se návrh omezil na vytyčení hlavních tříd v ose protektorátní transverzály na novoměstském hradebním okruhu (jež měla být – tak trochu v duchu konceptu SRK – protažena nejen k budoucímu Nuselskému mostu, ale také do Ječné ulice a dále východním směrem přes řeku na Smíchov a tunelem pod Strahovem dovedena až na Pohořelec) a vytvoření již dříve plánovaného náměstí Budovatelů, z něž vycházela nová přímá osa do středu Starého Města. Ponecháme-li stranou ideologické souvislosti, můžeme s trochou nadsázky říci, že svým celkovým pojetím se plán se v jistém smyslu blížil velkoleposti Ideální Velké Prahy, kterou spoluautor Směrného plánu Max Urban zpracoval o tři desetiletí dříve. Historický střed města byl v této variantě plánu – stejně jako dříve u Urbana – víceméně respektován, což však bylo v rozporu s Barešem deklarovanou snahou o přetvoření středu města v socialistickém duchu.

Právě tato skutečnost se stala předmětem sporu, který se rozhořel v roce 1953. „*Právě jsme dokončili návrh směrného plánu, když se vrátil z Moskvy náměstek primátora architekt Václav Chamrád, nadřízený naší kanceláře pro územní plán Prahy,*“ vzpomínal na okolnosti

⁸⁶¹ Kurz 2015, s. 79.

⁸⁶² Hruža 1989, s. 331.

⁸⁶³ Návrh směrného územního plánu hl. m. Prahy, 1952, Spisovna IPR, fUP-2-1

sporu s odstupem let Jiří Novotný. „Přijel odtamtud plný doktríny sovětské stavby měst. Podle ní má mít každé město ústřední prostor pro masová shromáždění a vojenské přehlídky. Je-li řeka, tak u ní. Se svými poradci našel řešení. Bude to náměstí Krásnoarmějců (Palachovo). Je ale malé. Druhá možnost je Krohou a Pešánkem tehdy navrhované mohutné náměstí zvané Budovatelů. (...) Je ale příliš na okraji centra. Obě náměstí proto budou spojena transverzálou přes Staré Město. To bude ten ústřední prostor. Ke konkretizaci myšlenky zadal studie předním architektům. Byli to Adolf Benš, František Fiala, Emanuel Hruška, Josef Kittrich, Jindřich Krise, Karel Kuthan a Antonín Tenzer. Výsledkem byly studie ve velikém rozpětí hloubky zásahů do Starého Města. Vyskytly se návrhy, které rozšiřovaly staré náměstí odsunutím Umprum musea (Krise) nebo zbořením Filosofické fakulty, kam později Kroha navrhl socialistický věžák jako ideový protějšek sídla prezidenta a ÚV KSČ.“⁸⁶⁴

Novotný se se svými spolupracovníky pokusil tuto ideu do plánu zapracovat, avšak nakonec ji odmítl s tím, že středobodem Prahy je Staroměstské náměstí a jako shromažďovací prostory lze využívat Václavské náměstí nebo Letnou. „Řešení centra jsme ve směrném plánu nezměnili a předložili komisi, složené z významných osobností, která všechny studie posuzovala. Byli v ní: Antonín Engel, Jaroslav Fragner, Josef Havlíček, Jiří Kroha, Pavel Janák, Pavel Smetana, Oldřich Starý a dále Zdeněk Wirth a V. Jetel. (...) Nikdo z komise námět výslovně nezavrhl, nikdo taky nedoporučil.“⁸⁶⁵ Hvězdné složení komise, v níž se sešli vynikající tvůrci všech aktivních architektonických generací, je z dnešního pohledu v dokonale absurdním kontrastu s vulgární neomaleností záměru i ideologickým pozadím celé situace. Opatrné stanovisko jejích členů bylo v roce 1953 pochopitelné, neboť profesní nebo dokonce osobní likvidace mohla kdykoli přijít i za daleko menší prohřešky, než by bylo zpochybňování velkolepých plánů strany. Nesouhlas se záměrem nakonec stál místo vedoucího kanceláře plánu Jiřího Novotného. Práci na plánu převzal Karel Kuthan, který dle Novotného „bulvárovou žízalu nakreslil a Staré Město tím na plánu nad mým podpisem přelepil.“ O rok později, kdy nejsilnější tlak pominul, byl Novotný povolán zpět. „Přelepku, která půlila bulvárem Staré Město, jsme odlepili a směrný plán odevzdali s neporušeným jádrem. (...) Na vlastní příhodě jsem nechtěl ukázat nic než zručnost padesátých let, která naši architekturu i celou kulturu přesovětizovala a zmátla nás všechny, od třicátníků po sedmdesátníky, od učňů a tovaryšů až po mistry a profesory architektury“, dodává Novotný a přibližuje nás tak alespoň trochu absurditě této temné doby.

⁸⁶⁴ Novotný 2002, s. 55-56.

⁸⁶⁵ Novotný 2002, s. 56.

Dochované studie ústředního prostoru Prahy jakoby svým charakterem i urbanistickou razancí přímo navázaly na protektorátní vize nových tříd, jež měly mimo jiné také propojit náměstí pod Vítkovem s předpolím Mánesova mostu. Z hlediska vstupu do staroměstské a josefovské struktury však byly ještě radikálnější. Asanační historizující bloky byly chápány jako nehodnotné, takže jejich obětování stranickým tužbám bylo bráno jako menší zlo, jež lze v zájmu vyřešení situace akceptovat. Jestliže myšlenku vybourání části města pro shromažďovací prostor se podařilo ve finální verzi plánu zdárně zaplašit, idea věžové vertikály, kterou sem umístil například zmíněný Jiří Kroha, žila dále vlastním životem.⁸⁶⁶ Ve stejném roce 1953 se uplatnila ve vítězném návrhu Ústředního domu armády na dnešním Vítězném náměstí v Dejvicích, kde by její vysoká silueta rovněž vstoupila do pražského panoramatu.⁸⁶⁷ Ani tento záměr nakonec realizován nebyl a jedinou postavenou stalinskou věží se stal armádní hotel International, umístěný do Vltavského údolí v Podbabě.⁸⁶⁸ Právě zde si lze také názorně představit, jak ničivé účinky by pro obraz Starého Města realizace obdobné dominanty vlastně měla.

⁸⁶⁶ Sedláková 2018, s. 16-18.

⁸⁶⁷ Hruža 1989, s. 376

⁸⁶⁸ Ulrich 2012, s. 220-223.

Památková péče v nové politické situaci
(obr. 610-613)

Ochrana památek se po roce 1948 ocitla v prazvláštním privilegovaném postavení. Skutečnost, že se komunistický režim přihlásil k ochraně kulturního dědictví, je v kontextu jeho mnoha jiných barbarských činů vlastně velmi paradoxní. Důvody této situace si lze s odstupem let jen domýšlet. Vedle často deklarovaného vymezení se proti „kapitalistickému nezájmu“ mohla hrát roli i určitá míra kulturního alibismu, který měl krutý režim v očích veřejnosti i zahraničí stavět do lepšího světla. Zcela vyjasněna není prozatím ani role samotných památkářů v čele se Zdeňkem Wirthem, jehož letité přátelství se Zdeňkem Nejedlým možná sehrálo v uznání památek a jejich ochránců kruciální roli.⁸⁶⁹ Snad právě jemu pak můžeme možná přičíst na vrub velmi zvláštní skutečnost, že Klub Za starou Prahu nebyl jako jeden z mála spolků po únoru 1948 zrušen a mohl tak pokračovat ve své památkové činnosti, jak nejlépe dokládá výstava k půlstoletému výročí jeho činnosti v roce 1950.⁸⁷⁰

„Stavební kultura minulých věků zanechala po sobě jedinečné dílo hlav i rukou, naši starou Prahu, zbožňovanou národem a obdivovanou celým světem. (...) Obdiv však znamená i závazek: starou Prahu chránit jako dílo mající věkovitou tradici, na němž nelze nic měnit a jemuž je třeba se v novodobých velkoměstských problémech podřizovat,“ píše v úvodu své bilanční knihy *Stará Praha v nové kráse* v roce 1956 dlouholetý ochránce památek Alois Kubiček. *„Nebylo tomu tak vždycky. Doba tak zvaného osvícenského racionalismu zmařila mnohé vynikající dílo, doba spekulativního kapitalismu zničila již celé čtvrti města. Pod heslem asanace a regulace skrývaly se výbojné a sobecké zájmy osobního zisku, neznající lásky k stavebním odkazům minulých věků. Jest si třeba uvědomit, že naše doba zastihla již jen trosky tohoto nádherného města (...). Ale ty trosky, jež po naši dobu zbyly, tvoří stále ještě její podstatu, Prahu světové pověsti: Hradčany, Malou Stranu, velkou část Starého Města a části Nového Města. Po mnoha úskalích, která jsme již minuli, jsme jednotni ve společném názoru, že není možno tyto čtvrti měnit, ale jen zlepšovat odstraňováním během let způsobených kazů, které je znehodnocují. Jsme si vědomi, že nedotknutelný je půdorys, právě tak jako jejich reliéf, že právo na zachování má právě tak palác nebo kostel jako srubová stavba v ulici na Novém Světě nebo*

⁸⁶⁹ K Wirthovi viz např. Roháček – Uhlíková 2010.

⁸⁷⁰ Bečková 2000, s. 71-74; Navrátil 2019.

hrázděný domek v Zlaté uličce. To vše je krásná stará Praha, její mosaika a tvář v tisíci obměnách, Praha stavebních protikladů, pompésních i nenáročných, mohutné panorama a harmonie celku.“⁸⁷¹

Kubičkova patetická slova nám snad pomáhají lépe porozumět proměně, která se ve vztahu k centru města během první poloviny 50. let odehrála. Novým klíčem k interpretaci významu historického centra se stala jeho slavná minulost, vyzdvižená na úkor utilitárních osvíceneckých i kapitalistických zásahů. Město mělo být napříště chápáno jako výtvarný celek, o nějž je třeba patřičně pečovat a jemuž je třeba další zásahy podřídit – což byl mimochodem přesně ten přístup, o nějž zastánci „staré Prahy“ po desetiletí usilovali. Jednoznačné vítězství památkového přístupu však mělo i své ryze praktické důvody. Finální územní plán z roku 1955 historické město již víceméně respektoval.⁸⁷² S výjimkou přetrvávajícího a částečně umenšeného náměstí Budovatelů a upravení předpolí Švermova (Štefánikova) mostu zachovával průběh ulic i charakter zástavby. Po odeznění horečnatých stalinistických vizí jakoby se centrum pomyslně navrátilo do stavu architektonické nehybnosti, do nějž upadlo po likvidaci soukromé investorské iniciativy v roce 1948. Historický střed města již nebyl ohrožen individuální aktivitou, ale paradoxně naopak jejím nedostatkem. Již válečná stavební uzávěra výrazně přispěla k chátrání historické zástavby, do níž se od počátku 40. let nijak neinvestovalo. Zánik soukromého vlastnictví a s ním spojené osobní odpovědnosti znamenal, že stovky domů se ocitly bez průběžné údržby i perspektivy případné obnovy. Tato skutečnost se pochopitelně netýkala jen Prahy, ale všech historických měst v českých zemích, za jejichž budoucnost převzal plnou zodpovědnost komunistický stát.

Ochrana „kulturních statků“ byla přímo vetknuta do ústavy z 9. května 1948.⁸⁷³ Deklarovaný zájem o památky se již v roce 1950 reálně projevil vyhlášením více než tří desítek městských památkových rezervací, mezi nimiž bylo i historické centrum Prahy v rozsahu Starého Města, Malé Strany a Hradčan.⁸⁷⁴ Stejně tak se již na přelomu 40. a 50. let rozběhly velké investiční akce, které měly zájem režimu veřejně ukázat. Pro potřeby obnovy památek byl v roce 1949 založen R-ateliér Stavoprojektu, z nějž se později stal významný Státní ústav pro rekonstrukci památkových měst a objektů. Předmětem jeho činnosti nebyla jen vlastní obnova, ale také průzkum památek, který se následně rozvinul do výjimečného systematického

⁸⁷¹ Kubiček 1956, s. 5.

⁸⁷² Územní plán hlavního města Prahy 1955, Spisovna IPR, fUP-6-5.

⁸⁷³ „Kulturní statky jsou pod ochranou státu. Stát dbá o to, aby byly přístupny všem a podporuje vědu i umění v zájmu rozvoje národní kultury, pokroku a obecného blahobytu“. Ústava Republiky Československé z 9. 5. 1948, §19, odst. 2; Kibic – Vošahlík 2011, s. 24.

⁸⁷⁴ Kibic – Vošahlík 2011, s. 61.

průzkumu jednotlivých památek, i celých urbanistických souborů⁸⁷⁵ V Praze se tyto rekonstrukce nejprve týkaly palácových zahrad, jež byly po zestátnění nově veřejně zpřístupněny, a vybraných významných památek (Karolinum, Betlémská kaple, letohrádek Hvězda, Lidový dům ad.), u nichž se obnova většinou propojila s novým „lidově demokratickým“ či propagačně symbolickým obsahem.⁸⁷⁶

Ve druhé polovině padesátých let zájem režimu o památky poněkud opadl, avšak vědomí jejich významu přetrvalo a odrazilo se i ve vydání prvního památkového zákona v roce 1958. Zákon, o jehož formulaci i prosazení se patrně opět zasloužil zejména Zdeněk Wirth, až symbolicky završil šest desetiletí zápasu o starou Prahu, který od přelomu století jeho generace usilovně vedla.⁸⁷⁷ Propojení památkové péče s komunistickým režimem je z dnešního pohledu zarážející a v mnoha ohledech sporné. Při jeho soudu je však třeba mít na paměti několik skutečností. Před komunistickým pučem za sebou památková péče měla půl století moderního vývoje, který ji umožnil promýšlet praktické i metodické otázky ochrany památek i celých měst. V roce 1945 bylo zřejmé, že poválečná situace staví ochranu památek do nového společenského světla, na což byli díky předchozí zkušenosti ochránci památek dobře připraveni. Komunistický převrat pak potlačením soukromé iniciativy, zestátněním veškerého majetku i sjednocením jeho správy nastolil násilím podmínky, které paradoxně umožnily památková pravidla poprvé reálně a důsledně prosadit. Tato strategie však byla zjevně výhodná oboustranně. Historická města, jejichž běžný stavební život ze dne na den vyhasl, potřebovala nějakou ucelenou vizi, k níž by se mohla reálně vztahovat. Faktické ztotožnění pojmu „centra města“ s pojmem „památkové rezervace“ umožnilo promýšlet jeho celek z hlediska architektonického i hospodářského. Rekonstrukce historických měst dobově neznamenal jen péči o jejich architekturu, ale také „asanaci“ ve smyslu adaptace historických domů na standardy moderního bydlení, což byl také hlavní argument při jejím prosazování v praxi.

Ideologické rekonstrukce památek
(obr. 614-622)

Jestliže koncept obnovy historických měst vycházel z víceméně neideologických odborných zásad, rekonstrukce významných památek v centru Prahy se naopak stala výrazným

⁸⁷⁵ Rokyta 1956. O stavebně-historických průzkumech podrobně viz kapitola Město jako památka.

⁸⁷⁶ Kubiček 1956.

⁸⁷⁷ Hlobil 1985, s. 31.

politikem. Radikální proměna společenské situace, vlastnických vztahů i účelu významných budov, které po roce 1948 nastaly, má svou vzdálenou paralelu snad jen s osvícenským rušením církevních institucí, do jejichž původních prostor byly umísťovány státní úřady a instituce. Připočteme-li k tomu zmíněnou vlnu adaptací historických areálů pro potřeby nové republiky, jež proběhla ve 20. a 30. letech, můžeme konstatovat, že se jednalo v pořadí již o třetí pokus adaptovat klíčové historické budovy pro potřeby nového režimu. Svým obsahem a ideovým vyzněním se tato vlna od těch předchozích přece jen poněkud lišila. Na rozdíl od osvícenského utilitarismu i poměrně praktických nároků meziválečných institucí byly tentokrát adaptované památky chápány zejména jako symboly, které mají minulost komplexně reinterpretovat a převést do nové doby.

Vlajkovou lodí tohoto přístupu se stalo znovupostavení Betlémské kaple, které proběhlo v letech 1949-1953.⁸⁷⁸ Otázka existence zbytků zaniklé svatyně byla diskutována již ve 20. letech 20. století.⁸⁷⁹ K podrobnému pátrání dalo impuls zejména husovské výročí v roce 1915. Pro další postup byly důležité nejen nálezy plánové dokumentace, ale zejména průzkumy domů na místě svatyně, které proběhly pod vedením Aloise Kubíčka v letech 1919-1920 a které doložily, že části kaple včetně některých původních portálů i oken stále stojí.⁸⁸⁰ Reálné kroky k obnově kaple však podnikl až nový komunistický režim, pro nějž bylo spojení s husitstvím jedním z významných proklamovaných zdrojů ideologické legitimacy. Obnovou kaple byl pověřen Jaroslav Fragner, který měl za úkol „vypreparovat“ gotické stěny z hmoty klasicistních domů a doplnit je architektonickou rekonstrukcí zaniklých částí.

„Převážnou část původního zdiva kaple jsme vyprostili rozebráním dvou činžovních domů, které v 19. století byly do prostoru kaple vestavěny“, zaznamenal 60. letech ve svých poznámkách Fragner.⁸⁸¹ „Rád vzpomínám na dobrodružné pátrání a odkrývání pozůstalých zbytků kaple, které pozdějším obestavěním (..) byly vlastně dokonale chráněny a konservovány. Souvislé zdivo obvodových stěn, s původními okny a dveřmi ušlechtilé profilovanými a zpracovanými v kameni, malby a nápisy na stěnách, dlažby i zbytky krovů, a zejména bohaté nálezy v podzemí nám neobyčejně pomohly přiblížit záměr obnovy původnímu stavu tak, aby evokoval atmosféru Husovy doby. Neměl jsem k dispozici autentické záznamy o pravé podobě kaple, a snad všude, kde nálezy chyběly, bylo třeba dotvářet novými formami a novými prostředky, které by v souladu se starým uzavřely celek bez proporčních deformací a výtvarných

⁸⁷⁸ UPP 1996, s. 58-61; Kubíček 1960.

⁸⁷⁹ Švácha 1999, s. 139.

⁸⁸⁰ Guth 1923, s. 107-115.

⁸⁸¹ Švácha 1999, s. 112.

hiátů.“ Výsledkem byla pozoruhodná syntéza, v níž je vše podřízeno evokaci původní stavby.⁸⁸² Její monumentální účín měl být podtržen regulací bezprostředního okolí, kde měly být odstraněny převýšené činžovní domy a nahrazeny nízkou jednopatrovou zástavbou, evokující původní gotickou situaci.⁸⁸³

Obnova, jejímž deklarovaným smyslem dle Fragnera nebyla „*regenerace památky jakožto účelového zařízení, nýbrž vyzdvižení památníku českého husitství*“,⁸⁸⁴ mohla za dané ideologické situace dopadnout i velmi nešťastně. Slouží ke cti architekta, že zde nevznikla socialisticko-realistická karikatura, ale plnohodnotné architektonické dílo. Racionalistické myšlení avantgardního architekta dokázalo ze struktury kaple vyzdvihnout její tektonické i prostorové kvality, které jsou s odstupem doby nesporné. Stavba, která byla dobově prezentována nejen jako viditelný symbol spojení husitství s komunismem, ale také jako osobní pomník „obnovitele“ Zdeňka Nejedlého, se tak jen proto mohla stát dílem důstojným a architektonicky nadčasovým.

Ještě významnějším Fragnerovým příspěvkem na poli obnovy památek byla rekonstrukce Karolina, které se věnoval od konce války až do roku 1968. „*Po druhé světové válce byl mi v roce 1945 svěřen tento soubor asi čtrnácti hlavních objektů ve zbledovaném stavu, s některými domy vyhořelými nebo zřícenými*“ popisoval výchozí situaci později Fragner. Jeho zde úlohou zde totiž nebyla jen rekonstrukce vlastní budovy Karolina, ale také adaptace sousedních domů, které byly během doby k univerzitě připojovány.⁸⁸⁵ Dialog moderního tvůrce s historický areálem je v Karolinu mnohem barvitější a zajímavější, než tomu bylo v případě později započaté a ideologicky mnohem více sledované Betlémské kaple. Nové prvky prorůstají starým zdivem a vytvářejí nový výtvarný celek na pomezí koláže a syntézy. Z architektonického hlediska je zde bezpochyby nejpozoruhodnější pojetí auly, jejíž otevření bylo načasováno k pětistému výročí Karlovy univerzity v roce 1948. Elegantní a ušlechtilé tvary, inspirované soudobou skandinávskou architekturou, jakoby zde naznačovaly, jak pozoruhodnými stezkami se mohla poválečná architektura ubírat, kdyby nebylo vnuceného socialisticko-realistického intermezza.

Součástí projektu bylo i vytvoření nového vstupního křídla na místě domů do Ovocného trhu, jež byly poškozeny během válečných bojů. Fragnerovou ideou bylo vytvoření čestného

⁸⁸² Podrobně o procesu rekonstrukce kaple viz Kubiček 1960.

⁸⁸³ Švácha 1999, s. 112.

⁸⁸⁴ Švácha 1999, s. 112.

⁸⁸⁵ Švácha 1999, s. 118; o rekonstrukci Karolina viz např. Kubiček – Petráňová – Petráň 1961 a Petráň 1999.

vstupního dvora, který by se obracel směrem ke Stavovskému divadlu. Dochované kresby a plány ukazují zajímavý vývoj projektu, od prvotních funkcionalistických vizí, které by konkurovaly historické budově, přes klasicizující kompozici, jež je odpovědí na dobový tlak sorely, až k finálnímu řešení, které pozoruhodně zkombinovalo respekt k historické budově s lehkostí internacionální pobruselské architektury, díky které se Fragner mohl vrátit ke svým avantgardním kořenům.⁸⁸⁶ Neméně významné byly obnovy, které v 50. letech realizoval Pavel Janák. Obnova zničené Míčovny Pražského hradu či adaptace hradní jízďárny pro výstavní účely ukazují jeho invenční, avšak zároveň mimořádně citlivý architektonický přístup. Uchování nadčasové kvality rekonstrukčních prací na Hradě lze ostatně opět označit za jeden z neuvěřitelných paradoxů 50. let, jak dokládají intervence, které ve stejné době na Hradě projektoval Plečnikův žák Otto Rothmayer, a které se paradoxně zcela vymykaly dobovému socialisticko-realistickému estetickému kánonu.⁸⁸⁷

Novostavby druhé poloviny 50. let (obr. 623-629)

Přes výše zmíněné urbanistické plány byly reálné architektonické zásahy do historického centra v 50. letech sporadické a hlavně velmi uměřené. Jejich těžištěm se stalo Václavské náměstí, díky čemuž se – přes proměnu společenských poměrů – potvrdila jeho role obchodního a společenského centra Prahy. Prostor pro novostavby zde vznikl díky bojům na sklonku války, které poškodily domy v horní části náměstí. V souladu s dobovým pojetím zestátněných a centralizovaných služeb byl účel jednotlivých budov jasně definován. Nároží Václavského náměstí a Washingtonovy ulice tak bylo určeno pro novostavbu Domu potravin čp. 812-II, která zde vznikla v letech 1954-57 podle projektu M. Gronwaldta, J. Chvatliny a M. K. Řehoře,⁸⁸⁸ na rohu náměstí a Krakovské vznikla v letech 1954-56 budova Domu módy čp. 804-II, vyprojektovaná Josefem Hrubým⁸⁸⁹ a na řadové parcele pod nárožím Opletalovy ulice byl v letech 1954-58 postaven hotel Jalta čp. 818-II od Antonína Tenzera.⁸⁹⁰

⁸⁸⁶ Švácha 1999, s. 120.

⁸⁸⁷ Kurz 2015, s. 91; Rollová 2019.

⁸⁸⁸ UPP 1998, s. 456-457; Gronwaldt – Chvaltina – Řehoř 1958.

⁸⁸⁹ UPP 1998, s. 454-455; Hrubý – Štorch 1956.

⁸⁹⁰ UPP 198, s. 458-459; Tenzer – Prager 1959.

Budovy spojuje snaha o kultivovaný klasicizující výraz, kterým se architekti pokusili vyhovět prvoplánovému historismu předepsané sořely.⁸⁹¹ Každá však zároveň ukazuje trochu jiný architektonický způsob, jakým bylo možno absurdním dobovým požadavkům vyhovět. Tenzerův hotel Jalta, který byl pod nejsilnějším ideologickým dohledem, se vyznačuje největším množstvím historických odkazů i řemeslných prvků, které byly významnou součástí průčelí i interiérů budovy. Dům módy svým důrazem na tektonickou strukturu i velkoměstský výraz na první pohled prozrazuje, že Josef Hrubý zde jako spoluautor ikonické Bílé labutě nedokázal zapřít své funkcionalistické kořeny. Dům potravin, který stojí někde mezi oběma těmito přístupy, byl výrazně ovlivněn předepsanou regulací, která výšku domu snížila na úroveň sousedního domu a navázala tak na výše zmíněný meziválečný koncept záměrného omezení výšky horního nároží náměstí ve prospěch zachování dominance nárožních věží Národního muzea.

Všechny tři domy různým způsobem navázaly jak na své bezprostřední okolí, tak na tendence, které velkoměstská architektura rozvíjela již v meziválečné době. Uchování těchto principů se již brzy mělo ukázat jako klíčové. V době, kdy se novostavby na Václavském náměstí dokončovaly, se česká architektura ocitla na prahu dalšího významného přelomu. Československý pavilon na výstavě EXPO 58 v Bruselu, jehož spoluautorem byl architekt Domu módy Josef Hrubý, zde nečekaně získal první cenu, díky čemuž se domácí architektura náhle ocitla ve středu světového architektonického dění.⁸⁹² Lehká technicistní konstrukce pavilonu neměla nic společného s ideologicky prosazovanými historizujícími principy socialistického realismu. Architektura „bruselského“ pavilonu dokázala přirozeně propojit odkaz meziválečného funkcionalismu se soudobými tendencemi internacionálního stylu, který vládl západoevropské architektuře 40. a 50. let. Díky mezinárodnímu úspěchu měla celá výstava v Československu mimořádný ohlas. Zprávy z ní se dostaly do běžných médií i odborných časopisů.⁸⁹³ Úspěšný pavilon by navíc ihned po výstavě přenesen do Prahy, kde bylo jeho restaurační budově věnováno exponované místo v Letenských sadech.⁸⁹⁴ Tzv. bruselský styl se dokázal prosadit s udivující rychlostí: jediný impuls stačil na to, aby se léta budovaná konstrukce oficiálního socialistického realismu během krátké doby zhroutila. Umění, architektura i urbanismus se tak mohly postupně vrátit na cestu modernismu, která pro ně byla

⁸⁹¹ Švácha 1998e, s. 72.

⁸⁹² Kramerová – Skálová 2008.

⁸⁹³ Viz např. rozsáhlý materiál, který výstavě věnovala Architektura ČSR v roce 1958.

⁸⁹⁴ Ulman 1958.

ideologickými experimenty na deset let násilně přerušena. Tento obrat měl pochopitelně zásadní důsledky i pro vnímání historického centra Prahy a jeho budoucí role.

VI. Návrat modernismu (1958-1970)

Centrum města v nové roli

„Praha roku 2000“
(obr. 360-631)

„Vyšel jsem na balkón. Hluboko dole se po široké autostrádě řítí v šesti proudech elegantní vozidla, nahoru však hluk nedoléhal. Po obou stranách autostrády stojí několik desetiposchodových budov, jež jsou obdobně architektonicky řešeny, pěkně od sebe, obklopen parky a květinovými záhony, takže nezakrývají vyhlídku. Nalevo se vypíná krémová budova, které vévodí štíhlá televizní anténa, dobrých padesát metrů vysoká. Tam vzadu navazuje autostráda na dlouhý vysoký viadukt, jehož široké oblouky se směle rozkročily přes hluboké údolí s modrozelenou řekou. Od tohoto viaduktu protíná autostráda celou pláň širým obloukem okolo budovy televize, míjí můj hotel a opět letí po obloucích dalšího viaduktu na protější výšinu, kde se na ni napojují odvážnými spirálami dvě další dopravní tepny. Napravo vidím úctyhodnou kupoli z jiskřivého skla, vedle se rozkládá nekrytý plavecký bazén a běžecká dráha – nejspíše sportovní středisko. Střecha hlavní budovy je plochá, tam je stanoviště vrtulníkových taxíků. V dálce – důvěrně známé obrysy Vyšehradu a Hradčan... (..) Ten obrovský viadukt – to je přece Nuselský most a autostráda bude asi ona severojižní magistrála, kterou jsme plánovali v padesátých letech!“⁸⁹⁵ Tímto nelíčeným údivem začíná cestovatel v čase fiktivní reportáž z Prahy počátku třetího tisíciletí, jež byla součástí bilančního svazku řady „Knih o Praze“ v roce 1961.⁸⁹⁶ Klíčová je v tomto případě skutečnost, že text není jen čistou fikcí, ale svérázným pokusem zachytit budoucnost města, vyplývající ze „zamyšlení nad směrnicemi pro přestavbu a výstavbu Prahy, které vláda vydala dne 14. března 1958“, stejně jako z projektů, které byl na přelomu 50. a 60. let plánovány.⁸⁹⁷ Díky tomu jej lze brát jako pozoruhodnou zprávu o tom, jak si tvůrci města na přelomu 50. a 60. let jeho budoucnost představovali.

Zvědavý cestovatel zde nejprve nasedá do elektrického vozu a přes Nuselský most se vydává na cestu do centra. „Nuselský most navazoval na dřívější ulici Legerovu a Sokolskou, jejíž bloky domů, které tyto dvě ulice kdysi rozdělávaly, vystřídala lipová alej. Vznikl tím

⁸⁹⁵ Kostka 1961, s. 225.

⁸⁹⁶ Kostka 1961, s. 225-249.

⁸⁹⁷ Kostka 1961, s. 237.

prostorný moderní bulvár,“ zaznamenává si během jízdy. „Za chvíli jsme míjeli Museum. Můj hostitel zpomalil. Impozantní budova se svými zčernalými sloupy a sochami, se štítky zlatě psaných jmen slavných postav našich dějin, fontána, kníže Václav – vše zůstalo stejné, jak jsem je zanechal. Jen lípy povyroستly. A také některé budovy. Nebo snad byly nahrazeny novými, světlejšími a vznešenějšími? Zmizely koleje, trolej, chodníky byl rozšířeny. Nebo domy ustoupily dozadu?“ Od muzea zahrnul elektromobil na Václavské náměstí. *„Po obou stranách – kaleidoskop barev, mohutné neóny září i ve dne, lesknou se obrovské plochy výkladů. „Zlatý kříž“ zřejmě je hoden svého jména teprve nyní!“*, rozplývá se nad jeho moderním charakterem návštěvník. *„Střed náměstí je bez dopravních světel. Vůz nezpomaluje, ostatně není třeba, poněvadž křižovatka už neexistuje. Auta z postranních ulic sjíždějí do podjezdu pod náměstím, chodníky se v oněch místech mění v pohyblivé schody a pěší sklouzávají s nimi.“*⁸⁹⁸ Václavské náměstí je tak stále středem moderního města, což je – mimochodem přesně v duchu meziválečných velkoměstských představ – zdůrazněno i přítomností automobilové dopravy, která však bezhlučně zaplouvá pod zem a bezkolizně se tak mívá s korzujícími chodci.

Z Václavského náměstí vjíždí vůz do Starého Města. Úzké uličky nutí řidiče trochu zpomalit, takže si cestovatel může dobře prohlédnout ulice i jednotlivé domy. *„Zastavil se zde snad čas,“* táže se udiveně? *„Ani jedna zchátralá budova, ačkoli se tu vůbec nic nezměnilo!“* Historický střed města zůstal zachován a dokonce zde svítí i plynové lampy. Lidé zde však korzují a žijí zcela moderně. *„V historických čtvrtích byly provedeny rozsáhlé asanační práce, takže nyní je za těmito fasádami leckde modernější bytové zařízení než v těch výškových domech z pěnového skla na Pankráci“*, vysvětluje průvodce.⁸⁹⁹ Čtvrť z 19. století v okolí centra však takové štěstí neměly. *„Solidní Vinohrady jaksi omládlý. Vždyť ty domy nebyly tak staré, aby se musely bourat“*, konstatuje s údivem cestovatel. *„Máte pravdu, ale morálně dožily“*, lakonicky odpovídá jeho průvodce. *„Nelíbily se nám, a protože nešlo o historicky cenné stavby – strhli jsme je a postavili na jejich místo hezčí a hygieničtější domy. Také na Žižkově bylo zbouráno mnoho činžáků, a vůbec ve všech čtvrtích, které musely být provzdušněny, modernizovány,“* říká fiktivní průvodce a pozoruhodně tak opakuje teze, které vedly na sklonku 19. století ke staroměstské asanaci a dalším demolicím v historickém městě.

Z dvojnásobně zvýšené Petřínské rozhledny vidí cestovatel nejen zmodernizovaná předměstí, ale také věnec nových sídlišť, který je obklopuje. Dopravní spojení mezi jednotlivými částmi města zajišťují mnohaproudové mimoúrovňové silnice, jež jsou v centrální

⁸⁹⁸ Kostka 1961, s. 228.

⁸⁹⁹ Kostka 1961, s. 239.

části města částečně zahloubeny. „*Tohle je severojižní magistrála,*“ vysvětluje průvodce, „*ta druhá, kolmo k ní, jde košířským údolím a přes Vinohrady; další magistrála jde po levém břehu Vltavy a pak tunelem pod Hradčany pokračuje do Dejvic, kde kříží východozápadní magistrálu, která vede od Hloubětína přes Libeňský most a Holešovice po rozšířené třídě Obránců míru (dnes Milady Horákové, pozn. aut.), po opuštěné kladenské trati a napojuje se pak na autostrádu kolem letiště.*“⁹⁰⁰ Rozšířené město je protkáno sítí dálnic, které jsou vsazeny do zeleně a oddělují jednotlivé čtvrti, jimž dominují nové veřejné stavby a komplexy.

Popis Prahy po roce 2000 je sice literární fikcí, avšak přesto – nebo snad právě proto – nám o vnímání města na přelomu 50. a 60. let říká více, než mnohé dobové seriózní texty. Vzhledem k ideologickému vývoji uplynulých let je až udivující, s jakou lehkostí byly odhozeny okovy zásad socialistického realismu, nahrazené všudypřítomnou a neproblematickou modernitou. Město je chápáno jako rozlehlá metropole, jejíž rozvoj závisí na dopravní struktuře. Asanační zápal, který až do sklonku 30. let století 20. ovlivňoval osud historického středu města, se v diskuzích počátku 60. let přesunul na historická předměstí, která byla náhle urbanisticky i slohově vnímána jako beznadějně zastaralá. Nová sídliště tak nejen obklopila původní souměstí, ale nahradila v představách i „morálně dožilé“ čtvrti z 19. století. Historické centrum města bylo naopak respektováno. Nové Město však zároveň bylo potvrzeno ve své meziválečné roli tlukoucího srdce moderního města, což mělo přirozeně zapříčinit jeho další proměny.

Generační vrstvení padesátých a šedesátých let

Zájem o rozvoj města přišel v mnoha ohledech v hodině dvanácté. Z hlediska celku města lze říci, že přes veškeré plány a diskuse čtyřicátých a padesátých let zde byla zřejmá výše zmíněná poválečná urbanistická stagnace, zdůrazněná přesměrování hlavních investičních akcí do průmyslových regionů a dalších protěžovaných center. Ke zhoršení situace navíc přispěl poúnorový rozpad objednavatelské stavební struktury i těžkopádný rozjezd státních stavebních a projektových podniků. Architektonická nehybnost města, započatá stavební uzávěrou v roce 1941, se tak protáhla až do druhé poloviny 50. let.⁹⁰¹

⁹⁰⁰ Kostka 1961, s. 231.

⁹⁰¹ Nový 1971.

Od sklonku 50. let začínají být zrcadlem dobové diskuse opět architektonické časopisy. Na stránkách Architektury ČSR, časopisu Československý architekt či sborníků Staletá Praha a Knihy o Praze lze sledovat jak jednotlivé urbanistické a architektonické projekty, tak i čím dál živější diskusi, jejímiž aktéry byli architekti, urbanisté, historici umění a další specialisté. S odstupem času je zajímavý nejen výběr témat a rozptyl názorů, ale i pozoruhodné generační rozpětí protagonistů této diskuse. Vyvanutí socialisticko-realistické doktríny vrátilo plnohodnotně do hry avantgardní generaci, která tak mohla plynule navázat na meziválečná architektonická východiska. Vedle nich však byli stále aktivní i tvůrci, kteří na architektonickou scénu nastoupili před první světovou válkou nebo dokonce na přelomu 19. a 20. století. Od počátku 60. let lze také zaznamenat čím dál silnější hlas generace nejmladší, reprezentované tvůrci a teoretiky narozenými ve 20. a 30. letech 20. století. Pozoruhodná sestava, která tím pomyslně vznikla, pokryla svým generačním rozpětím v podstatě celé dvacáté století, a vtáhla tak do diskusí i ideje, jejichž kořeny jsme sledovali v první polovině této knihy.

V oblasti soudobého pražského urbanismu byly přirozeně nejvýraznější názory autora Směrného plánu Jiřího Novotného (1911-2000), který vysvětloval jeho obecné zásady i detailní aspekty,⁹⁰² a Jiřího Voženílka (1909-1986), jenž popisoval budoucnost Prahy z pohledu jejího hlavního architekta.⁹⁰³ Reflexi domácího i světového urbanismu se od 50. let systematicky věnoval Jiří Hrůza (1925-2012), který byl nejen významný historik a teoretik urbanismu, ale také jeden z autorů Směrného plánu.⁹⁰⁴ S Novotným a Voženílkem byl generačně spřízněn Jindřich Krise (1908-1989), který promýšlel podobu nových sídlišť a glosoval různé aspekty Směrného plánu.⁹⁰⁵ Až do roku 1959 byl pozoruhodným strážcem kontinuity pražského urbanistického příběhu Max Urban (1882-1959), jehož „Dějiny plánování a výstavby hlavního města Prahy“⁹⁰⁶ jsou klíčem k pochopení urbanistického vývoje města od poloviny 19. do poloviny 20. století.⁹⁰⁷ Důležitým účastníkem debaty o urbanismu byl i Emanuel Hruška (1906-1989), který již ve 40. letech promýšlel radikální přestavbu středu města⁹⁰⁸ a kterého vedle charakteru nové architektury zajímalo zejména budoucí dopravní řešení metropole.⁹⁰⁹

Ještě bohatší byla z hlediska generací i úhlů pohledu scéna architektonická. Z nejstarší architektonické generace byli v 50. letech stále aktivní Pavel Janák (1882-1956), který se

⁹⁰² Novotný 1961a; Novotný 1961b; Novotný 1962; Uhrinová 1960; Uhrinová 1961.

⁹⁰³ Voženílek 1961; Hovoříme s hlavním architektem Prahy 1962.

⁹⁰⁴ Hrůza 1955; Hrůza 1958; Hrůza 1959; Hrůza 1962; Hrůza 1965a; Hrůza 1965b; Hrůza 1967; Hrůza 1969.

⁹⁰⁵ Krise 1962.

⁹⁰⁶ Urban 1949.

⁹⁰⁷ Starý 1957; Kubiček 1959.

⁹⁰⁸ Hruška 1947.

⁹⁰⁹ Hruška 1963; Hruška 1965; Hruška 1965.

v posledních letech věnoval zejména rekonstrukcím památek,⁹¹⁰ Otakar Novotný (1880-1959), jehož kniha „Jan Kotěra a jeho doba“ napomohla rehabilitovat počátky české moderní architektury⁹¹¹ a který se jako činný architekt naposledy účastnil soutěže na dostavbu Národního divadla v roce 1959, a zejména Bohumil Hypšman (1878-1961), jenž aktivně zasahoval do dobových památkových polemik a diskusí⁹¹² a jemuž byl – trochu paradoxně – věnován první architektonický text edice „Současné profily“ v Nakladatelství československých výtvarných umělců v roce 1961.⁹¹³ Z generace funkcionalistických tvůrců do diskuse v 50. a 60. letech různě zasahovali Adolf Benš (1894-1982), který se věnoval například tématu malostranského silničního tunelu,⁹¹⁴ Karel Honzík (1900-1966), významný nejen svou knihou „Ze života avantgardy,“ v níž skvěle zpřítomnil bouřlivou tvůrčí atmosféru 20. let,⁹¹⁵ ale také teoretickými úvahami, věnovanými současné architektuře,⁹¹⁶ Josef Havlíček (1899-1961), jehož ústředním tématem byly moderní výškové budovy,⁹¹⁷ Bohuslav Fuchs (1895-1972), jehož vítězný návrh dostavby Národního divadla byl důležitým příspěvkem do dobové diskuse o soudobé architektuře v historickém prostředí, či Jaroslav Fragner (1898-1967), který byl obecně vnímán jako jedna z největších dobových architektonických autorit.⁹¹⁸

Výraznou postavou 50. i 60. let byl pochopitelně i neotřesitelný Oldřich Starý (1884-1971), který se díky proměně dobové atmosféry navrátil z exkursu do ideologických vod sorely k moderní architektuře,⁹¹⁹ a který mohl z pozice šéfredaktora Architektury ČSR soudobé děni ovlivnit jak výběrem a glosováním témat, tak osobními texty v rámci nekrologů a vzpomínek na klíčové postavy uplynulého půlstoletí. Z generace, narozené v první čtvrtině 20. století, do debaty zasáhl například spoluautor utopistické Etarey Gorazd Čelechovský (1922-1991),⁹²⁰ spoluautor přelomových staveb 50. a 60. let Karel Prager (1923-2001)⁹²¹ nebo teoretik Otakar Nový (1918-1999), který pražskou dobovou produkci představil v rozsáhlých úvodních textech publikací, prezentujících poválečnou činnost Krajského projektového ústavu.⁹²² Nejmladší architektonickou generaci v polemikách zastupovali například Ivo Loos (1934-2009) s

⁹¹⁰ Janák 1952; Janák 1952a; Janák 1952b; Janák 1952c; Janák 1956.

⁹¹¹ Novotný 1958.

⁹¹² O směrném územním plánu 1955; Hypšman 1952; Hypšman 1956; Hypšman 1958.

⁹¹³ Kubiček 1961.

⁹¹⁴ Benš 1961.

⁹¹⁵ Honzík 1963.

⁹¹⁶ Honzík 1964a; Honzík 1964b, Honzík 1965.

⁹¹⁷ Havlíček 1964.

⁹¹⁸ Gočár 1967.

⁹¹⁹ Starý 1966.

⁹²⁰ Studie životního prostředí města 1967; Čelechovský 1963; Čelechovský 1964.

⁹²¹ Prager 1963.

⁹²² Nový 1971.

Jindřichem Malátkem (1931-1990), kteří se zapojili do diskuse o dostavbě Staroměstského náměstí.⁹²³

Z hlediska dobového pohledu na město a jeho urbanismus i architekturu je důležitá kniha „Praha '67“, která měla soudobou českou architekturu představit účastníkům mezinárodního architektonického kongresu UIA v roce 1967.⁹²⁴ Spolu s Oldřichem Starým, který shrnul vývoj pražské moderní architektury, a Jiřím Novotným, jenž představil teze směrného plánu, byl jejím spoluautorem i historik urbanismu a architektury Vilém Lorenc (1905-1978), který zde představil rekonstrukce nejvýznamnějších památek. Právě téma ochrany památek i města jako celku bylo vedle urbanismu a architektury třetím nejdůležitějším dobově diskutovaným tématem. Nejvýraznější postavou oboru byl až do své smrti v roce 1961 Zdeněk Wirth (1878-1961), jehož poslední velké práce byly věnovány jednak monumentálnímu syntetickému pohledu na dějiny české architektury,⁹²⁵ jednak cennému shrnutí poválečného vývoje ochrany památek.⁹²⁶ Nestorem ochrany památek zůstával po celá 60. léta Václav Vilém Štech (1885-1974), jehož texty i veřejná televizní vystoupení výrazně napomohly nejen všeobecně rozšířit povědomí o hodnotě historického města, ale i představit veřejnosti význam role historika umění na poli ochrany památek.⁹²⁷ Z nejmladších ochránců památek vynikal zejména Aleš Vošahlík (1934-2001), který zasvěceně komentoval dobové památkové otázky a podílel se i na definici hodnot Pražské památkové rezervace.⁹²⁸

Z architektů se památkové péči nejsystematičtěji věnoval již zmíněný Bohumil Hypšman (1878-1961), který – spolu s Wirthem a Štechem – reprezentoval klíčovou „modernistickou“ generaci, jež se aktivně postavila proti demolici historického města na přelomu 19. a 20. století. Na pomezí moderní architektury a ochrany památek stál od 30. let autor „Staré Prahy v nové kráse“⁹²⁹ nebo monografií o Betlémské kapli⁹³⁰ a Karolinu⁹³¹ Alois Kubiček (1887-1970), jenž se vedle glosování soudobých architektonických a památkových témat věnoval i důležitému psaní medailonů a nekrologů významných architektonických osobností.⁹³² Kubičkovým významným dílem, které bezesporu ovlivnilo společenské vnímání

⁹²³ Loos – Malátek 1964.

⁹²⁴ Siegel 1976.

⁹²⁵ Wirth – Müllerová 1961.

⁹²⁶ Wirth 1961.

⁹²⁷ Štech 1967; 11ti dílný televizní pořad „V. V. Štech vypravuje a vzpomíná“ vyrobila Československá televize v roce 1965.

⁹²⁸ Dostál – Vošahlík 1965; Mayer – Vošahlík 1972.

⁹²⁹ Kubiček 1956.

⁹³⁰ Kubiček 1960.

⁹³¹ Kubiček – Petráňová – Petráň 1961

⁹³² Kubiček 1962; Kubiček 1964.

památkových kvalit historické Prahy, pak bylo vydání obsáhlé knihy o Langweilově modelu v roce 1961.⁹³³

Významným tématem 50. a 60. let byl průzkum historického města a z něj vycházející návrhy regenerace jednotlivých budov a bloků. Ústřední postavou průzkumu města byl Dobroslav Líbal (1911-2002), jenž se věnoval jak jeho metodickému promýšlení, tak publikaci a interpretaci jednotlivých výsledků.⁹³⁴ Otázkám hodnot a budoucnosti památkové rezervace se v 50. a 60. letech věnoval Vladimír Píša (1918-?).⁹³⁵ Důležitou postavou památkové diskuse byl i Zdislav Buřival (1919-1990), který z pozice ředitele pražského památkového střediska každoročně resumoval aktuální situaci v oboru.⁹³⁶ Regeneraci jednotlivých bloků, která vycházela z výsledků stavebně-historických průzkumů, nejintenzivněji promýšleli František Kašička (1935) s Milanem Pavlíkem (1930),⁹³⁷ kteří se zapojili i do dobové diskuze o plánované podzemní tramvaji pod Starým Městem.⁹³⁸

Směrný plán z roku 1961
(obr. 632-638)

Východiskem dalšího rozvoje města se měl stát směrný plán z roku 1953, koncepčně i metodicky upravovaný na základě odborných i politických diskusí. Jeho cílem bylo „*rozvíjet charakteristické rysy města, uplatňovat a využívat jeho přírodního útvaru, tvořit nové hodnoty a staré zachovat*“, ale zároveň „*nekopírovat a nevytvářet uměle nové „staré“ prostředí*“. Nová výstavba má mít „*výraz dnešní socialistické epochy*“, avšak její velké měřítko „*musí být stejné kvality a v souladu s historickou částí města*“. Základem dopravní sítě města se má stát „*systém čtyř hlavních městských magistrál, navazujících na rekonstruované výpadekové silnice*“. Klíčová je i „*dostavba centra města*“, které nadále zůstává „*jádrem města a středem nejdůležitějších událostí města i státu*“.⁹³⁹ Tento směrný plán byl radou města schválen v roce 1956. O dva roky

⁹³³ Kubiček – Paul, 1961.

⁹³⁴ Lorenc – Ječný – Líbal 1955; Líbal – Vilímková 1960; Líbal 1962; Líbal 1965; Líbal 1965; Kotrba – Líbal 1969.

⁹³⁵ Píša 1955; Píša 1957; Píša 1960.

⁹³⁶ Buřival 1965; Buřival 1966; Buřival 1967; Buřival 1969.

⁹³⁷ Kašička – Pavlík 1964a; Kašička – Pavlík, 1964b.

⁹³⁸ Kašička – Pavlík 1967.

⁹³⁹ J. Š. 1956.

později jej projednala vláda, která plán schválila za podmínky zapracování směrnic, jež se staly jedním ze základů výše zmíněné fiktivní reportáže.⁹⁴⁰

Nový přístup k urbanistickému plánování města byl v roce 1961 stvrzen založením Útvaru hlavního architekta, jenž vznikl sloučením Ateliéru (dříve kanceláře) pro územní plán a Oddělení územního plánu při městském odboru výstavby.⁹⁴¹ Ten také zpracoval definitivní návrh směrného územního plánu, který byl dokončen roku 1961 a definitivně schválen vládou v roce 1964. Hlavním autorem plánu byl opět Jiří Novotný, mezi jeho hlavní spolupracovníky patřili například Vlastimil Durdík, Jiří Hrůza, Stanislav Procházka a další.⁹⁴² Důležitou roli při vzniku a prosazení plánu hrál samozřejmě Jiří Voženílek, který v pozici hlavního architekta tvořil roli klíčového prostředníka mezi odborným útvarem a politickou reprezentací města.

Plán z roku 1961 byl mimořádně ambiciózním pokusem o skutečný restart celého městského organismu. Jeho východiskem bylo rozdělení města do šesti sektorů, z nichž jeden tvořilo historické centrum města.⁹⁴³ Tyto sektory byly dále členěny do jednotlivých čtvrtí, jejichž středem se měla stát centra občanské vybavenosti, navazující v jistém smyslu na ideu komponovaných reprezentativních ústředních prostor v plánu z roku 1953. Dopravní systém byl založen na roštovém principu dálnic, které sektory jednak propojovaly, jednak však také vzájemně oddělovaly. V první etapě 60. let byl plánován rozvoj sídlišť okolo stávající městské zástavby. Od roku 1970 se pak počítalo s asanací historických předměstí a s finálním dotvořením města jakožto modernisticky pojatého urbanistického celku. Historické jádro bylo v plánech jako celek respektováno. I jeho se však dotkly dílčí urbanistické zásahy, související s proměnou celkového městského organismu. Nejvýznamnějším polem intervencí byla doprava, a to jak individuální (v podobě tunelů i autostrád), tak hromadná (přestavba nádražního uzlu a otázka podzemní dráhy). Svou roli však hrálo i funkční využití jednotlivých budovy a čtvrtí, které úzce souviselo s rolí, kterou by centrum v kontextu celku mělo hrát. Z této naléhavé otázky vyplynuly jak diskuse o regeneraci historických objektů (související s níže zmíněnou otázkou jejich poznání a ochrany), tak úvahy o situování nového lokálního centra, které by i do historického jádra uvedlo moderní urbanistické principy 60. let. Ze stejných kořenů

⁹⁴⁰ Hrůza 1999, s. 3; Kostka 1961, s. 237.

⁹⁴¹ Flekačová – Kudyn 2014, s. 193.

⁹⁴² Hrůza 1999, s. 3; Flekačová- Kudyn 2014, s. 193. Klíčový podíl Jiřího Novotného vyplývá jak z dobových textů, tak ze vzpomínek pamětníků (rozhovor autora s Ladislavem Honeiserem ze dne 7. 2. 2020.)

⁹⁴³ Návrh směrného územního plánu, Útvar hlavního architekta, 1961, měřítko 1:10 000, schválen vládou ČSSR v roce 1964; Flekačová – Kudyn 2014, s. 193-195.

pak vyrostla i otázka nových veřejných budov, jež by centru daly funkce a role, které mu dle dobových představ scházely.

„Při řešení centra města jde v podstatě o provedení čtyř základních operací“, konstatuje hlavní autor plánu Jiří Novotný v roce 1960.⁹⁴⁴ Prvním úkolem je „vyčistit centrum od provozů, které tam nepatří (např. průmysl, sklady, dílny, některé administrativní provozy) a uvolnit tento prostor pro společenský život, kulturní střediska, nákupní centra“, říká Novotný a v duchu „zónového“ funkcionalistického myšlení chápe centrum jako svébytnou oblast, jež má v organismu města jasně určenou funkční úlohu. Druhou operací, jež je předpokladem této proměny, je snaha o „účelnou delimitaci funkcí a jejich spojování vytvořením areálů např. veřejné správy a administrativy, kulturních institucí, obchodního střediska“, což jinými slovy znamená důsledné rozdělení vnitřního města do funkčně jasně definovaných oblastí. Třetím krokem, logicky vyplývajícím z předchozích, je „vybavení centra moderním zařízením a stavbami, které uspokojí nároky na nové formy osobních a společenských potřeb“, což znamená nejen novou výstavbu funkčně potřebných budov (zmíněna je víceúčelová hala, centrální tržiště či soubor „opravdu moderních obchodních domů“), ale také a zejména rekonstrukce a lepší využití historické části města včetně „přestavění vhodných existujících budov“. Posledním, avšak zároveň kruciólním bodem, je „zajištění dokonalé obsluhy centra“, jejíž úlohou je také „vyrovnání střetnutí mezi volným pohybem pěších a hromadnou a automobilovou dopravou.“

Soutěž na řešení centra města a severojižní magistrála
(obr. 639-664)

K vyjasnění všech těchto bodů měla napomoci Soutěž o ideové urbanistické a dopravní řešení centra Prahy vypsaná v roce 1958.⁹⁴⁵ „Centrum Prahy, jehož podstatnou část tvoří historické jádro – Hradčany, Malá Strana a Staré Město – je prostorem ostrých konfliktů“, konstatuje v úvodu textu k soutěži Jiří Novotný.⁹⁴⁶ „Na jedné straně je otevřeným městem pro všechny důležité společenské události, obchodní duch, společenský život, zábavu a osvěžení, na druhé straně však zavřeným městem cenných historických, kulturních a architektonických památek v nedotknutelné památkové rezervaci. Na jedné straně otevřeným městem celostátního a politického hospodářského života a veřejné správy, na druhé straně zavřeným městem plným

⁹⁴⁴ Uhrinová 1960.

⁹⁴⁵ Soutěž na (...) řešení centra hlavního města Prahy 1961.

⁹⁴⁶ Novotný 1961a, s. 153-154.

úzkých ulic a dopravních soutěsek v historické komunikační síti. Na jedné straně otevřeným městem jako daleko největší soustředěné pracoviště celé Prahy, na druhé straně zavřeným městem těžkých, nehygienických, nakupených bloků a prostorů kapitalistické výstavby.“

Jiří Novotný se tak jako hlavní urbanista Prahy ocitl před obdobným problémem, jaký před třemi desetiletími popsal v kritice plánu Státní regulační komise J. K. Říha.⁹⁴⁷ Situace byla jiná, ale symptomy stejné: požadavek být zároveň centrem metropole a státu byl v příkrém rozporu s urbanistickou realitou historického města, které bylo – v roce 1929 stejně jako v roce 1961 – reálným epicentrem obchodní aktivity celé konglomerace. Politický i hospodářský systém byly výrazně odlišné, avšak intenzita, s jakou bylo centrum využíváno, se v mnoha ohledech zase tolik nelišila. Soukromou aktivitu a ruch na obchodních třídách sice vystřídal spíše dopravní provoz spojený se zásobováním a provozem stovek podniků, které zde měly svá sídla, provozy či sklady, avšak tlak na dopravu v ulicích byl v důsledku stejný, ne-li větší. Přece jen se však něco změnilo. Kritika *„úzkých ulic a dopravních soutěsek,*“ jež se již několik generací vracela v momentech hospodářského oživení města, neměla tentokrát v principu vést k rozsáhlým demolicím historických bloků či k mechanickému rozšiřování ulic Starého Města a Malé Strany. Vědomí hodnoty *„nedotknutelné rezervace“*, týkající se v této době zejména Hradčan, Malé Strany a Starého Města, přežilo ideologické turbulence 50. let a stalo se – vlastně trochu paradoxně – součástí modernistického urbanistického narativu 60. let. Snahou autora územního plánu tak nebylo vyhovět utilitárním požadavkům doby, ale nalézt rovnováhu, ve které by historické centrum mohlo zachovat svou podstatu a zároveň naplnit požadované celoměstsky významné role.

Nalézt konkrétní řešení této úlohy však nebylo jednoduché: podle názoru Jiřího Novotného, který byl jedním z porotců soutěže, se bezezbytku nepodařilo zatím nikomu. *„Nedokázaly to návrhy, které zašly do extrému „šetření hodnot“ historického jádra a centra a nepodnikly v centrální oblasti nic, spoléhající se na všemocnou účinnost ochranného tzv. městského okruhu čtyř základních magistrál na okraji centra města nebo ještě ve vzdálenější poloze“*, soudí Novotný. *„Nedokázaly to ani extrémní návrhy, které naopak zasáhly radikálně do struktury města průlomem obrovských rozměrů a dosahů a přivedly tok do samého srdce města, na staroměstském okruhu nežádoucí mohutný proud dopravy bez potřebného průchodu a rozptylu.*“ Nejblíže cíli byly dle něj ty návrhy, které *„jako premisu řešení postavily předem požadavek funkčního členění centra a z něho vyplývající návrhy na dopravní řešení,*“ přičemž jejich popis nám s odstupem let dává pozoruhodnou zprávu o tom, jak hlavní autor územního

⁹⁴⁷ Říha 1929.

plánu Prahy na centrum vlastně nahlížel. Malá Strana a Hradčany dle něj během let vykryštalizovaly jako „*prostor správy státu a s ním souvisejících budov zahraničních zastupitelstev, vládních budov atd.*“ Staroměstské pobřeží je – v souladu s vývojem sklonku 19. a první půle 20. století – chápáno jako místo, kde jsou soustředěny „*budovy vysokých škol, společenských věd a kulturních zařízení jako muzeí, knihoven, koncertních sálů atd.*“ V okolí Staroměstského náměstí se nachází správa města. Staroměstský okruh, Václavské náměstí a Hyberská ulice jsou „*charakterizovány speciálními obchody vysokého standardu, zábavními podniky a jsou nejživějšími společenskými tepnami.*“ Oblast mezi Václavským náměstím, Příkopy, Hyberskou a Opletalovou je pro Jiřího Novotného „*typickým, dnes přežitým obchodně – administrativním centrem města s peněžními ústavami, hlavní poštou distribučními podniky atd.*“ Zbytek území centra pak tvoří „*obytné celky, seskupené obvykle kolem lokálních center původních historických osad.*“

Takto popsaná struktura je Novotným dále analyzována a domyšlena jako východisko budoucího stavu, v němž je vhodné vždy určit „*pro rozvoj převažující náplně a ostatní náplň potlačit.*“ Z hlediska transformace se mu jeví jako neslibnější „*přežitá*“ oblast meziválečné bankovní a obchodní City na sever od Příkopů. „*Tam je možno postupnou rekonstrukcí celého tohoto území vybudovat nové, velikosti a významu Prahy odpovídající moderní společenské centrum, obchodní, administrativní, kulturní a zábavní*“, jež se zároveň přimkne k Hlavnímu nádraží a Severojižní magistrále. „*Tady je možno obstarat masovou potřebu*“, říká Novotný. „*Živé a frekventované centrum se tak posune východněji ve směru hlavního stavebního rozvoje města a hlavně se zlepší jeho dostupnost po magistrálách z obytných a průmyslových čtvrtí na pravém břehu, kde žijí 2/3 obyvatel Prahy.*“ Dálniční magistrála tak v urbanistických představách měla nejen propojit okraje s centrem města a dát jim tak dříve nebývalou možnost na jeho životě přímo participovat, ale také posunout těžiště jeho centra do severní části „*transformované*“ meziválečné City, která dle představ autorů ztratila v socialistických podmínkách svůj původní smysl.

Důsledná aplikace funkcionalistického zónového principu na různorodý historický organismus se s odstupem jeví jako zjednodušující a zkreslující jeho skutečný polyfunkční charakter. Je však třeba brát ji jako závažný pokus o zapojení svébytného historického centra do organismu plánovaného města, které mělo být nepoměrně větší, ale také v mnoha ohledech mnohem jednodušší, než byla meziválečná Velká Praha. Funkční uchopení jednotlivých částí centra jistě napomohlo k jejich akceptaci i těmi, kteří v jeho uchování mnoho smyslu neviděli. Pojmenování existujících i zamýšlených rolí centra navíc nebylo zase tak od věci: historické

čtvrtě prošly během uplynulého století bouřlivým vývojem nejen z hlediska urbanismu i architektury, ale také – nebo spíše zejména – rychle se střídajícími proměnami významů a rolí, které byly jednotlivým částem centra přisuzovány či vnucovány. Deklarovaný záměr měl však i své problematické momenty. Prosazení zamýšlené lokální monofunkčnosti by zcela jistě vedlo k umrtvení městského organismu (jak ukázala například meziválečná ministerstva v Petřské čtvrti a jak později bohužel doloží i spontánní komerční vývoj po roce 1989). Vznik rozsáhlého společenského centra, který byl vkreslen i do územního plánu z roku 1961, by byl z pohledu historického centra neméně ničivý, než byly válečné a poválečné plány na přestavbu východní části Nového Města.

Ještě razantnější představy o budoucí podobě centra města měl hlavní architekt Jiří Voženílek. „Řešení centra je úzce svázáno s řešením města jako celku a jeho společenský význam pro všechny obyvatele i návštěvníky města vyžaduje jasné a přímé spojení s ostatními obvody města“, deklaruje v roce 1961.⁹⁴⁸ „Toto spojení má Praze zajišťovat roštový systém magistrál, které plní funkci tangent a zároveň budou v příslušném úseku sloužit jako radiály pro dostřednou dopravu. Proto je snahou přiblížit je co nejbližší centru“, říká Voženílek a ilustruje tak obrat, který v přemýšlení o základní skladbě města přivedilo prosazení autostrád jakožto nejdůležitějších prvků jeho dopravní infrastruktury. Vědomí významu reálných městských tříd se však z Voženílkových úvah neztratilo: městské třídy mají být vedeny paralelně a samostatně, přičemž právě zde se mají uplatnit tramvaje, které mají být z rychlostních silnic naopak odstraněny. Pro trasování autostrád doporučuje využít „co nejméně opuštěné, popř. překryté železniční trati“, což je princip, který se následně odrazí zejména v návrhu vedení silnic na severozápadním okraji centra.

I Voženílek chápe historické centrum města jako „jedinečný útvar“, který „vyniká historickými a kulturními hodnotami,“ avšak dodává, že jeho „prostorové a stavební vlastnosti ztěžují rozvinutí moderních potřeb a společenských nároků na střed města.“ Jako ryzí funkcionalista je přesvědčen, že nová výstavba, situovaná zejména do zmíněné oblasti v okolí dnešního Senovážného náměstí, nesmí „vést k zahuštění“, ale naopak musí „kompaktní zastavění uvolňovat.“ Za problém zde považuje i jednotnou výškovou hladinu, danou stavebním řádem i meziválečnou regulací, která novoměstskou krajinu přes všechny protiklady během let sjednotila. Pro její rozbití je proto třeba sledovat „větší výškovou rozmanitost příkladně situováním vícepodlažních budov, které je třeba organicky vázat na situace v těžištích ploch.“ Zástavbu při nábřežích je naopak žádoucí snížit a vytvářet zde „intimní a klidné

⁹⁴⁸ Voženílek 1961.

prostředí“. Otázka centra se však dle jeho soudu doopravdy otevře až ve chvíli, kdy se dořeší dopravní síť a koncepce přestavby města. Až tehdy bude možno přistoupit k „*ucelení nedokončených a neupravených prostorů ve středu města*“,“ kdy půjde o „*asanaci dosavadního méně hodnotného zastavění, které předstupuje před uliční frontu a vytváří komunikační závalu*“, což se týká hlavních tříd i bočních ulic. Je tak zřejmé, že ve Voženílkově pojetí meziválečný zápas o dopravní prostupnost centrem ještě neskončil.

Jestliže Malá Strana i Staré Město mají být v principu respektovány, Nové Město čeká ve Voženílkových očích výraznější proměna. „*V Novém Městě je zachována velkorysost půdorysné koncepce, která je plně schopna dalšího života a je proto územím, kde je možno novými objekty řešit výhledové potřeby centrální oblasti města.*“ Zachování „*historických enkláv i solitérních historických staveb*“ zde sice může přispět „*k žádoucí výškové diferenciaci zastavění*“, avšak rozhodně sporné je jejich zachování v případech, kdy „*jako torza zaniklého zastavění*“ působí rušivě v novém obrazu města. „*Absolutizování ochrannářského stanoviska bez rozlišení velmi rozdílných uměleckých a historických hodnot zastavění by se dostalo do rozporu s představami o regeneraci historického prostředí,*“ říká nekompromisně Voženílek. Nejde mu přitom jen o „*odstranění nehodnotného a méně hodnotného zastavění,*“ ale také o „*uplatnění soudobého architektonického výrazu budov, které jsou komponovány do historického prostředí.*“ Oba tyto požadavky – razantnější vstupy do novoměstské urbanistické struktury i architektonický charakter novostaveb v centru – se stanou významnými momenty architektonické diskuse 60. let.

Soutěž na řešení centra nakonec jednoznačného vítěze neměla. Z 38 návrhů, podaných prvním kole v roce 1958, postoupilo 6 nejvýše hodnocených návrhů do kola druhého, které proběhlo v roce 1960. Z nich pak byl roku 1962 sestaven plán finální, který společně zpracovali spoluautoři dvou soutěžních studií (Milan Polívka s Milanem Procházkou a Zdeněk Kapoun) a jehož dopravní řešení se částečně propsalo i do návrhu směrného plánu.⁹⁴⁹ Není rovněž bez zajímavosti, že ve výše zmíněné oficiální publikaci „*Praha 67*“, vydané u příležitosti pražského sjezdu UIA v roce 1967, byl prezentován nikoli tento výsledný návrh, ale soutěžní návrh Miloslava Josefa, Zdeňka Neurada, Milana Polívky a Milana Procházký.⁹⁵⁰ Hodnocení soutěže je z odstupu let nejednoznačné. Na urbanistický ani architektonický charakter centra v důsledku žádný výrazný vliv neměla, a to i přes to, že jejím výchozím bodem měla být právě jeho funkční a významová proměna. Klíčové se v ní však ukázalo promýšlení automobilové dopravy, která

⁹⁴⁹ Spisovna IPR, fUP-51-37 až fUP-51-41.

⁹⁵⁰ Siegel 1967, obr. 116.

se zjevně napříště měla stát hlavním atributem života moderního velkoměsta. V tomto směru soutěž jednoznačně potvrdila dobový trend a usnadnila cestu radikálním dopravním vizím, jejichž nejviditelnějším důsledkem měla být tzv. Severojižní magistrála.

Idea třídy při východním okraji Nového Města, která by se na severu napojila na Hlávkův most a na jihu navázala na nový most přes Nuselské údolí a širokou třídu na Pankráci, měla své kořeny již v meziválečných urbanistických plánech. V představách urbanistů 50. a 60. let nabyla magistrála role doslova krucióální. Patrně první celkový projekt této klíčové komunikace vypracovali v roce 1953 Vlastimil Durdík se Stanislavem Horákem.⁹⁵¹ V jejich pojetí, výrazně ovlivněném principy socialistického realismu, byla magistrála širokou městskou třídou, obklopenou symetricky komponovanými domy s náročnými akcenty, jejíž charakter lze přirovnat například k soudobému řešení Stalin-Allee v Berlíně. Tématem magistrály a zejména křižovatky u Muzea se intenzivně zabýval Max Urban, jehož nespočetné variantní studie svým duchem v mnohém navazovaly na urbanistické myšlení meziválečného regulačního plánování.⁹⁵²

Definitivních obrysů nabyla magistrála v projektu z roku 1956, jehož autory byli vedle Jiřího Novotného a Maxe Urbana Vladimír Balla, Zdeněk Kapoun a Miloslav Josef.⁹⁵³ Autoři zpracovali dvě etapy řešení problému její výstavby. V prvním, z hlediska zásahů výrazně minimalistickém, navázali na principy meziválečného regulačního plánu. V tomto pojetí by byla magistrála soustavou městských tříd se smíšenou automobilovou a tramvajovou dopravou, které byly přirozeně navázány na stávající urbanistickou strukturu. Návaznost na meziválečné plány byla zjevná nejen v městském charakteru těchto „boulevardů,“ ale také v ideji překlenutí Masarykova nádraží městským viaduktem v ose dnešní Wilsonovy ulice, která jakoby přímo navázala na obdobný nerealizovaný projekt z roku 1937.⁹⁵⁴ Finální řešení projektu mělo mít již ryze dálniční charakter, kterému odpovídaly mimoúrovňové křižovatky i zamýšlené plošné demolice, které by postihly domy v okolí Národního Muzea a zejména bloky mezi dnešními ulicemi Legerovou a Sokolskou. Projekt byl předložen ve třech etapách, které se lišily zejména vedením dálničních tahů v okolí Národního muzea. Ve variantě „A“ byly oba proudy dálnice vedeny za muzeem, varianta „B“ počítala s vedením po obou jeho stranách a varianta „C“ připouštěla vedení obou dálničních tahů mezi muzeem a Václavským náměstím. Je tak pozoruhodným paradoxem, že tento první komplexní návrh přinesl jak škály radikálních řešení

⁹⁵¹ Severo-jížní magistrála, projekt Durdík – Horák, 1953, spisovna IPR.

⁹⁵² Urbanovy studie řešení magistrály jsou uloženy ve spisovně IPR.

⁹⁵³ Severo-jížní magistrála, I. A II. etapa, 1956, spisovna IPR, F-P-000010-002 10 až F-P-000010-002 20.

⁹⁵⁴ Viadukt přes Masarykovo nádraží, 1937, Spisovna IPR, SRK 001263

(z nichž to nejméně vhodné bylo nakonec realizováno), tak i šetrnou první etapu, která je z pohledu dnešních snah o „humanizaci“ magistrály ideálním kompromisem mezi požadavkem na vznik hlavní třídy a její přirozenou integraci do městského okolí.

Soutěž na řešení centra přinesla výše zmíněné návrhy, které dále rozpracovávaly urbanismus, založený na principu ústřední městské autostrády s křižovatkami, které se různě vplétají do existující blokové zástavby. Nezbytným předpokladem většiny plánů byla plošná demolice bloků, které této dálnici stály v cestě. Svůdnost linie vedené po severojižní hraně Nového Města byla dobově zjevná: jedním elegantním tahem měla být do centra vložena nová hlavní osa, jež měla mít v dobových představách charakter životodárné tepny s navazujícími žilami a kapiláry, které by centru dodávaly každodenní energii. Tento obrat měl pochopitelně závažné urbanistické důsledky. V novém konceptu se novostavby již nevázaly k ulicím či náměstím, ale právě k této nové pátešní třídě, již měly nekonečné proudy aut dodávat velkoměstský charakter. Dvacet let úvah o transverzále, magistrále a či příčné ose náměstí Budovatelů se tak slilo do jednoho dopravního mocného gesta, které mělo v modernistických představách dodat městskému organismu novou urbanistickou rovinu a s ní i nový smysl. Všechny tyto principy reflektoval i Směrný plán z roku 1961. V souladu se studií z roku 1956 navrhoval demolicí bloků mezi Legerovou a Sokolskou. Na předpolí Nuselského mostu umísťoval rozsáhlou mimoúrovňovou křižovátku, která by znamenala demolicí téměř všech nemocnic na Karlově. Východozápadní dálnice, která měla na křižovátku navázat, by si vyžádala demolice v oblasti historické botanické zahrady i navazující průlomy v Podskalí a na Výtoni.

Velkorysé plány předpokládaly nejen demolice mnoha bloků obytných domů, ale i zrušení dnešního Masarykova nádraží, jehož kolejiště tvořilo neprostupnou bariéru mezi severní a jižní částí centra. Obojí se však ukázalo jako těžko realizovatelné. K přestavbě železničního uzlu nedošlo a nádraží tak nikdy zrušeno nebylo. Demolice bloků činžovních domů byla odkládána z důvodu bytové nouze, která také nakonec paradoxně „rozhodla“ o jejich zachování. Východozápadní dálnice postavena nebyla a severojižní magistrála se musela spokojit s koridory historických ulic, které se díky ní staly téměř neobyvatelnými. Její vedení navíc odřízlo budovu Národního muzea od Václavského náměstí, čímž tomuto veřejnému prostoru vzalo pointu i přirozenou vazbu na Vinohradskou třídu. Z plánovaného souboru veřejných budov při magistrále byla realizována jen provizorní budova Národního shromáždění, vzniklá přestavbou plodinové burzy, a komplex Transgasu, umístěný na hraně vinohradské zástavby.

Pro pochopení urbanistických důsledků magistrály je důležitá skutečnost, že zde nebyl aplikován Voženílkem zmíněný princip paralelního vedení magistrály a městské třídy, který některé projekty ze soutěže na řešení centra nabízely. Realizace autostrády na místě dříve zamýšlené velkoměstské třídy tak v důsledku znamenala, že tato naprosto klíčová osa byla z běžného života města izolována a vytržena. Zárodky „boulevardu“, který od počátku století existoval mezi nádražím a Muzeem, byly převrstveny linií stavbou, která vytvořila důslednou fyzickou i mentální bariéru mezi oběma stranami svého koridoru. Magistrála bezpochyby posloužila dálkovému spojení a jistě na sebe stáhla mnoho z dopravy, která by jinak projížděla hradebním okruhem či jinde v centru. Městský život, navázaný na ulice s obchodním parterem a tramvajovou dopravou, se však musel naopak stáhnout hlouběji do nitra města, kde byl nucen se proplétat historickými ulicemi. Namísto logického vedení přímoú osou při novoměstském hradebním okruhu tak bylo tramvajím i chodcům určeno složité objíždění Masarykova nádraží přes Dlážděnou a Poříč. Jedním z reálných důsledků realizace velkoměstské magistrály, jež měla být novou hlavní osou města, tak vlastně bylo, že se centrum na východní straně tvrdě ohraničilo a z funkčního hlediska vlastně i výrazně zmenšilo.

Tunely v centru města
(obr. 665-673)

Magistrála nebyla jediným dopravním podnikem, který měl dle plánu z roku 1961 historické centrum výrazně ovlivnit. Mnohem větší dopad na nejcennější památkovou oblast měly mít plány na vyřešení dopravy na Malé Straně a Starém Městě sestavou podzemních silničních průtahů, jež se vžily pod názvem Petřínský, Malostranský a Křížovnický tunel. Tyto tunely, jejichž primárním účelem mělo být uchránit srdce historické Prahy od průjezdné automobilové dopravy, však v projektech generovaly poměrně intenzivní intervence a demolice, spojené jak s jejich hloubením, tak s vytvořením nájezdů a jejich navázání na stávající uliční síť. Diskuse o jejich vedení a charakteru se tak stala dalším zlomovým momentem v procesu definice hodnot nejcennější části historického města.

Idea Křížovnického tunelu navázala na předválečné i válečné snahy o vytvoření souvislého dopravního tahu mezi Smetanovým nábřežím a náměstím před Rudolfínem. To, co

regulační plán SRK z roku 1936⁹⁵⁵ i návrh na rozšíření Smetanova nábřeží z roku 1940⁹⁵⁶ řešily nábřežní komunikací, která se před staroměstskými mlýny rozdělila na dvě části, z nichž jedna byla vedena jako pobřežní komunikace podél mlýnů a křížovnického kláštera, měl nově vyřešit tunel, který by nejcennější oblast kolem Křížovnického náměstí zbavil průběžné dopravy. Z promyšlených variant, z nichž nejfantasknější byl návrh zahloubené dálniční sítě v řečišti Vltavy,⁹⁵⁷ se nakonec do územního plánu dostala varianta přímého tunelového propojení Divadelní a Křížovnické ulice.⁹⁵⁸ K realizaci tunelu nakonec nedošlo.

Petřínský tunel byl v představách urbanistů 50. a 60. let důležitým článkem dopravního systému vnitřního města. Jeho role měla být stejná, jako u dlouho promyšlené a nakonec naštěstí nerealizované Petřínské komunikace – propojit předpolí dnešního mostu Legií s Hradčany a vytvořit tak levobřežní dopravní okruh kolem historického města. Ve variantě, která se propsala do územního plánu z roku 1961, měl tunel ryze dálniční charakter, čemuž se musela přizpůsobit i obě jeho předpolí.⁹⁵⁹ Na malostranské straně by tak jeho realizace vedla k demolici bloků na obou stranách předpolí mostu, přičemž vlastní tunel by do nitra petřínského vrchu vstoupil v prostoru před nástupní stanicí lanové dráhy. Na severní straně byl výjezd z tunelu situován do ulice U prašného mostu, na níž navazovala rozsáhlá povrchová dálniční křižovatka, jejímž prostřednictvím se měl tunel spojit jak s místní uliční sítí, tak s východozápadní magistrálou, vedenou povrchově v prostoru tělesa Buštěhradské dráhy. Tunelové severojižní propojení této oblasti bylo nakonec později skutečně realizováno, avšak v západnější pozici, díky které dostal tunel nakonec název Strahovský.⁹⁶⁰

Jednoznačně nejdiskutovanějším dobovým záměrem se stal zamýšlený tunel malostranský, jež měl zajistit přímé spojení Smíchova s Klárovem a dále s Holešovicemi či Bubencí. Tunel měl být náhradou za povrchovou komunikaci přes Kampu, jež byla do

⁹⁵⁵ Návrh přehledného regulačního a zastavovacího plánu pro území Prahy V a I (Staré město a Josefov), 1936, spisovna IPR, přírůstkové č. SRK000029.

⁹⁵⁶ Návrh na rozšíření vltavského nábřeží v části od Smetanova náměstí k Národnímu divadlu, 1940, spisovna IPR, inv. č. F-P-000019-002.

⁹⁵⁷ Soutěžní návrh č. 8, Evžen Benda a K. Kapsa – viz Soutěž na ideové urbanistické a dopravní řešení centra hlavního města Prahy, in: AČSR 20, 1961, s. 160-161.

⁹⁵⁸ Návrh směrného územního plánu, Útvar hlavního architekta, 1961, měřítko 1:10 000, schválen vládou ČSSR v roce 1964.

⁹⁵⁹ Návrh směrného územního plánu, Útvar hlavního architekta, 1961, měřítko 1:10 000, schválen vládou ČSSR v roce 1964.

⁹⁶⁰ Jeho jižní ústí bylo posunuto z osy mostu Legií až do Plzeňské ulice, kde na něj později navázal další tunel (Mrázovka), vedoucí až na předpolí Barrandovského mostu. Severní ústí bylo vytvořeno na Malovance, kde na Strahovský tunel následně navázal tunel Blanka, nahrazující výše zmíněnou povrchovou dálnici. Není bez zajímavosti, že dejvický výjezd z tunelu Blanka byl umístěn do osy Svatovítské ulice, čímž vlastně v principu odpovídá pozici plánovaného Petřínského tunelu z roku 1961.

regulačního plánu Malé Strany zanesena již roku 1929.⁹⁶¹ Detailní projekt z konce třicátých let nicméně názorně ukázal poškození parku i značnou míru demolic, které by si jeho realizace vyžádala, takže – slovy Bohumila Hypšmana z roku 1939 – „*co nebylo nepřijatelné v plánu povšechném, setkalo se s naprostým odporem při plánu podrobném*“.⁹⁶² Projektování malostranské pobřežní silnice pokračovalo během protektorátu⁹⁶³ a počítalo se s ní i na počátku 50. let, kdy byl projektem pověřen právě Bohumil Hypšman.⁹⁶⁴ V polovině 50. let se však již začínaly ozývat hlasy, které vedení komunikace Malou Stranou již v principu zpochybňovaly.

„*Průběžnou komunikaci na Malé Straně by šlo (...) zřídit jedině za předpokladu boření domů, nebo jí vésti tam, kde domy nejsou, tj. na břehu řeky,*“ konstatuje ve svém textu Malostranská komunikace – otázka existence rezervace památkář a archeolog Vladimír Píša.⁹⁶⁵ Zde by ovšem dle něj komunikace zároveň nutně vstoupila do ikonického a chráněného panoramatu malé Strany a Hradčan. „*A nyní si představme, že by v popředí tohoto vžitého obrazu a stavu se najednou objevila nábrežní rampa s proudem „desetitun“ a černou clonou naftového výfuku dieselových motorů, byť by bylo i vše dovedně architektem zakryto milosrdnou zelení – ovšem jen v létě,*“ říká naléhavě Píša. „*Představme si dále v známém pohledu na Kampu, tolikrát zobrazeném a i literárně opěvaném, širokou ulici se stejným obrazem pádících vozů všeho druhu. (...) Dnes máme tolik prostředků techniky a vědy, abychom mohli spojení severu a jihu Prahy nějak vhodně vyřešit a přitom daleko účelněji a po všech stránkách vhodněji, ne vynucovanou malostranskou komunikací,*“ konstatuje, a vyzývá k veřejné soutěži, která by toto komplikované téma vyřešila.

Ta se nakonec uskutečnila, byť v širším rozsahu celého pražského historického centra. Byla to již zmíněná soutěž, vypsána v roce 1958 a publikovaná roce 1961.⁹⁶⁶ Právě zde se objevila řada návrhů, které počítali s podpovrchovým vedením malostranského úseku trasy severojižní spojnice. Z památkového hlediska se jako nejvhodnější nakonec ukázalo vedení při malostranském břehu pod hladinou, které ve svém projektu navrhoval Adolf Benš.⁹⁶⁷ Právě ten se pak stal autorem projektu, který získal podporu Klubu Za starou Prahu a byl i na stránkách klubovního časopisu publikován. „*V podstatě se tu jedná o spojení severního konce Zborovské třídy na Smíchově s Klárovem bez jakéhokoli zásahu do památkového celku Malé Strany,*“ říká

⁹⁶¹ Arnold 1971.

⁹⁶² Hypšman (Hübschmann) 1939.

⁹⁶³ Arnold 1971

⁹⁶⁴ Hypšman 1951.

⁹⁶⁵ Píša 1954.

⁹⁶⁶ Soutěž na (...) řešení centra hlavního města Prahy 1961.

⁹⁶⁷ Arnold 1971, s. 30

Adolf Benš.⁹⁶⁸ Výstavbou tunelu se navíc získá „*souvislé propojení celého levého břehu velmi výkonným tahem*“, který prý propojí čtvrti i výpadekové silnice a napomůže odlehčení Smetanova nábřeží a Křížovnického náměstí.

Benšův projekt se stal základem konceptu, který byl včleněn do územního plánu z roku 1961. Malostranský tunel v něm má charakter průtahové komunikace, která se do země noří v polovině parku na Kampě a která tak zde i v oblasti Klárova poměrně výrazně ovlivní svoje bezprostřední okolí. V roce 1966 proběhla vyzvaná soutěž na řešení obou ústí tunelu. Součástí nejvýše hodnoceného projektu Stanislava Horáka, Zdeňka Balcara a Ivo Obersteina byla demolice činžovních bloků na pomezí Malé Strany a Smíchova a jejich nahrazení volnou modernistickou zástavbou. Klárov se v jejich představách změnil v rozlehlou dálniční mimoúrovňovou křižovatku, která vyplnila v podstatě celý prostor mezi Mánesovým mostem a Strakovou akademií. Ještě radikálnější byl druhý nejvýše hodnocený projekt (L. Todl, J. Špůrek, J. Rojan, P. Jirava), který dálničním systémem vyplnil celý pás demolovaných bloků domů na jih od Vítězné třídy.⁹⁶⁹

Porota soutěže následně vyzvala oba týmy, aby své projekty dále propracovaly a mohlo se nalézt finální řešení, jež by co nejdříve mohlo být realizováno. „*Poměrně hodně vzdálená doba výstavby petřínského tunelu a obtížnost geologických a šířkových podmínek tunelu křížovnického nás nutí k tomu budovat malostranský tunel, a to již v první etapě jako dobře a plynule fungující zařízení, protože jen tak je možno zabránit nežádoucímu pronikání dopravy do památkové rezervace,*“ píše se ve v závěrečné zprávě poroty. „*Prostorové nároky, vyplývající z optimální funkce dopravních uzlů Újezdu a Klárova, budou značné, avšak měly by být ve výsledném návrhu přiměřené pro toto prostředí,*“ konstatují porotci, a dokládají tak, jak neproblematicky byly radikální dopravní zásahy ve druhé polovině 60. let vnímány.⁹⁷⁰ Dopracované návrhy se následně staly základem řešení, jež bylo vtěleno do celkové urbanistické studie Malé Strany a Hradčan, zpracované v roce 1967 Útvarem hlavního architekta.⁹⁷¹ O rok později bylo zadáno zpracování projektu tunelu podniku Hydroprojekt a v roce 1969 byl jeho návrh dokončen a připraven k realizaci, s nímž se evidentně počítalo hned zkráj 70. let.

⁹⁶⁸ Benš 1961, s. 36-39.

⁹⁶⁹ Soutěž na řešení (...) vyústění malostranského tunelu v Praze 1967.

⁹⁷⁰ Soutěž na řešení (...) vyústění malostranského tunelu v Praze 1967, s. 256.

⁹⁷¹ Autory studie byli Václav Dvořák a Rudolf Tencar – viz Arnold 1971, s. 30.

Konkretizace plánů, které jasně ukázaly rozsah demolic i rozlehlé plochy mimoúrovňových křižovatek, však zároveň vedly k tomu, že se proti tunelu postavila památková veřejnost v čele s Klubem Za starou Prahu, který ještě na počátku šedesátých let tunel podporoval jako menší zlo oproti povrchové kapacitní komunikaci. Problémem tunelu totiž nebyly jen rozsáhlé dálniční nájezdy, které by nevratně poškodily celé okolí, ale také demolice památek, které stály v cestě hloubenému tunelu. K zániku tak byly odsouzeny nejen historizující domy v předpolí dnešního mostu Legií, ale také barokní rybářský domeček na Kampě (čp. 134-III), Sovovy mlýny (čp. 503-III), Hergetova cihelna (čp. 102-III) či Stará zbrojnice (čp. 111-III).⁹⁷² Předpokládané výhody tunelu, který měl být zabránění demolicím historických domů a decentně skrýt dopravu pod povrch, se tak začaly pod tíhou reality definitivně rozplývat.

„Jestliže dojde ke stavbě tunelu, tak to znamená konec Staré Prahy,“ píše V. V. Štech, který do Domácí rady Klubu vstoupil v roce 1906 a byl tak jedním z posledních aktivních účastníků heroického zápasu o historické město na přelomu 19. a 20. století.⁹⁷³ *„Jestliže jdu po Kampě, pak jdu místem, které nemá ve světě obdoby. Když si vzpomenu na pařížské Isle Saint Louis, pak naše Kampa je charakterističtější,“* říká Štech a užívá tak mimochodem výrazu, jenž byl klíčovým pro prosazení památkového povědomí kolem roku 1900. *„Malá Strana nikde na světě neexistuje. To je unikum. A mělo by se udělat všechno, aby se zachránila. (...) Praha je hodnota, je to hodnota světová. Jakmile bude postaven tunel, budou zde říčet šestsettrojky a Malá Strana bude zabita komunikačně. Bude zničen celý levý břeh Vltavy. (...) Načež se pak řekne: stala se chyba. Ale ta chyba tady už jednou bude. Od toho jsou technici, aby hledali nějaké řešení. Určitě by se našlo dokonalejší řešení!“*

Urbanistické i památkové námitky proti olbřímí stavbě pregnantně shrnulo Memorandum Klubu Za starou Prahu z dubna 1969.⁹⁷⁴ Domácí rada v něm upozornila nejen na nebývalý rozsah demolic, ale také na ničivý dopad samotné výstavby, jež měla probíhat v otevřené jámě o šíři 25 metrů v průběhu celé délky tunelu. Mementem v této souvislosti byla právě probíhající stavba hloubeného tunelu podzemní dráhy mezi Hlavním nádražím a Muzeem. *„Dostatečnou výstrahou by měla být devastace rozsáhlého parku před Hlavním nádražím a prostor kolem Národního muzea včetně přilehlých ulic. (...) Způsobená zkáza je naprosto neúměrná těmto pracem na vlastním tunelu provedeným, přičemž je zde k dispozici velká odstavná plocha pro*

⁹⁷² Schéma projektu Malostranského tunelu 1970.

⁹⁷³ Štech 1970.

⁹⁷⁴ Memorandum 1970.

staveništní zařízení. Podobná praxe by ve velmi omezených prostorách Malé Strany skončila tragicky,“ konstatuje ve svém memorandu Klub. Jako první se v něm rovněž zastal novorenesančních domů na nábřeží, které vnímal jako „dokonalé zvládnutí soudobé urbanistické koncepce, která je spojena se jmény arch. Josefa Schulze a Josefa Václava Myslbeka.“

V závěru Memoranda Klub nekritizuje jen dopady stavby, ale zpochybňuje vůbec celý její smysl. „*Stamilionové náklady ve prospěch automobilismu budou na úkor turistického ruchu i klidného bydlení na Malé Straně a jsou příliš riskantním záměrem, jehož důsledky nejsou veřejnosti známy a máme obavu, že jsou úmyslně podceňovány. Je nesporné, že stále stoupající počet automobilů ve světě nelze přehlížet. V jiných velkoměstech je tento zjev již dávno problémem č. 1. Nutno však vycházet ze zkušeností a uvolňovat střed města pro chodce a veřejnou dopravu, zatímco automobilový provoz je třeba odsunout do okrajových čtvrtí. Právě zde je nutno zvládnout dopravní problémy vybudováním silničních mimoúrovňových okruhů a vhodných prostor pro garážování. Není možné proměnit staré čtvrti s úzkými komunikacemi na odstavné plochy a zvyšovat místní provoz průjezdními komunikacemi,*“ říká Klub a zpochybňuje tak vlastně i samotný princip magistrál křižujících historický střed města.

Svébytným příspěvkem do celé diskuse byl projekt, který v roce 1969 vypracoval významný funkcionalistický architekt František Maria Černý.⁹⁷⁵ V rámci promyšlení různých variant povrchového i podpovrchového vedení komunikace navrhl také experimentální možnost vedení komunikace estakádou nad řekou, která by svedla veškerou průběžnou dopravu do dvou proudů a vyřešila by celý problém bez nutnosti demolic nebo velkých terénních zásahů. „*Experimentální návrh s estakádou nemá a nechce být demonstrací, nýbrž experimentem prokazující možnost takového řešení, jeho snadnost – montáž dílu přímo z lodi, snadná odstranitelnost (demontáž) v budoucnosti, kdyby se jevila další neupotřebitelnost následkem převratu v dopravě a značná láce ve stavebním pořizovacím nákladu,*“ říká F. M. Černý. „*Doprava, která by se dala poměrně v přímce a po rovině v díle 1km, byla by nad vodou, takřka nehlučná, výfukové plyny by se snadno rozptýlovaly nad vodou, neboť i při bezvětří je, byt nepatrné, proudění vzduchu. V Římě a v celé Itálii probíhá doprava přes území nejvýznamnějších památek celkem bez hluku, bez obtěžování pasantů, bez troubení – prakticky nevadí a proč by (tedy) měla vadit při pobřeží Kampy,*“ táže se autor. Případné námitky, že „*autodráha je technické zařízení málo vkusné,*“ odvrací konstatováním, že vše se dá provést buď dobře, nebo špatně. „*Karlův most byla také technická záležitost, rovněž tak římské*

⁹⁷⁵ F. M. Černý, Řešení Kampa. Experimentální návrh autostrády nad řekou při pobřeží, spisovna IPR.

akvadukty, via Apia, naše tereziánské silnice apod. Lze ještě podotknouti, že auta je nutno přijímat jako průvodní jev naší současné doby, k níž patří, dejme tomu, jako patřilo plynové osvětlení k secesi“, uzavírá neochvějně svůj modernistický pohled na věc.⁹⁷⁶

Spor o podzemní dráhu

(obr. 674-680)

Projekt stavby Malostranského tunelu byl jedním z největších reálných ohrožení, jakému centrum města po roce 1945 čelilo. Zdánlivě spásná myšlenka nahradit povrchovou komunikace tunelem nakonec jen zdůraznila negativa, které idea přivedení průběžné dopravy do nejcennější části historického města měla. Střet neproblematického modernistického uvažování o městě, založeném na silniční liniové struktuře, s realitou rostlého historického organismu, skončil naštěstí vítězstvím památkové strany. Stavba malostranského tunelu nikdy nezačala a jeho dopravní roli nakonec snadno převzal následně vybudovaný tunel Strahovský. K tomuto výsledku bezpochyby přispěly nejen odborné argumenty, ale i zmíněné čerstvá zkušenost z budování hloubené podzemní dráhy. Mamutí socialistické podniky nebyly zjevně schopné tento úkol zvládnout bez těžkých devastačních důsledků pro okolí stavby. Je tak téměř jisté, že varování Klubu před tragickým osudem celé Malé Strany v případě stavby tunelu mělo reálný základ. Právě projekt podzemní dráhy z první poloviny 60. let však mohl mít pro centrum důsledky ještě závažnější, než tomu bylo u zamýšleného malostranského tunelu. Bouřlivé diskuse, které jeho prosazování provázely, byly zároveň pozoruhodným završením mnoha desetiletí různorodých snah o vznik pražského metra.⁹⁷⁷

Realizace podzemní dráhy se v Praze diskutovala od sklonku 19. století.⁹⁷⁸ První skutečný návrh podzemní dráhy, zvané dle pařížského vzoru Metro, předložili v roce 1926 Bohumil Bellada s Vladimírem Listem, jejichž návrh čtyř tras trojúhelným křížením v oblasti novoměstské „city“ se stal předobrazem většiny pozdějších řešení a ve finále i realizovaného stavu.⁹⁷⁹ Dopravní podnik jej však odmítl a do regulačního plánu Státní regulační komise se podzemní dráha nijak nepropsala. Situaci mohla změnit „Soutěž na vyřešení všeobecného

⁹⁷⁶ F. M. Černý, Průvodní zpráva k řešení Kamy v spojitosti s dopravním tunelem, 29. 1. 1970, spisovna IPR.

⁹⁷⁷ Dějiny pražské podzemní dráhy shrnula vyčerpávajícím způsobem mimořádně obsáhlá kniha Praha a metro z roku 2004 – viz Kyllar 2004.

⁹⁷⁸ Prvním známým pokusem o výstavu podzemní dráhy je iniciativa majitele železářské firmy Ladislava Rotta, který v roce 1898 vyzval dopisem městskou radu využít probíhající asanaci jako příležitost ke snadné realizaci podzemní dráhy. Dopis, uložený v archivu Dopravního podniku, publikoval a citoval např. Kyllar 2004, s. 18-20.

⁹⁷⁹ Kyllar 2004, s. 30-32.

dopravního ruchu Velké Prahy“, vypsána v roce 1930.⁹⁸⁰ Všechny tři nejdříve hodnocené návrhy počítaly s realizací podzemní dráhy s koncentrickým radiálním systémem. Finální návrh, jenž měl být na jejich základě Elektrickými podniky města Prahy vypracován, však nakonec nikdy nevznikl.⁹⁸¹

V roce 1935 vypracovala Skupina architektů SIA výše zmíněný návrh na asanaci Starého Města.⁹⁸² Jeho součástí bylo podpovrchové vedení tramvaje mezi Můstkem a Pařížskou třídou, díky kterému by se jednou provždy vyřešil průchod středověkými staroměstskými uličkami. Právě tímto směrem se ve druhé polovině 30. let vydaly úvahy expertní komise, která doporučila Elektrickým podnikům rozpracovat tzv. projekt „D“, který byl právě na tomto principu založen.⁹⁸³ Existující povrchové tramvajové tratě by na jeho základě vjížděly na hranicích centra pod zem, díky čemuž by se vyhnuly kolizi s povrchovou dopravou. Základní dopravní kříž by dle plánu tvořily tunely Florenc – Moráň a Muzeum – Špejchar, vedené – krom prostupu Starým Městem – pod hlavními novoměstskými třídami, které by tak bylo možno využít při stavbě hloubených tras. V roce 1939 vzniklo konsorcium Škodových závodů v Plzni a ČKD, k nimž se později připojily firmy Záruba-Pfeffermann, Lanna, Siemens Baunion a Ringhoffer-Tatra. Jeho projekt „M“ sice navázal na vedení tras i na metodu hloubení tunelů z povrchu, avšak namísto podzemní tramvaje byl jeho podstatou koncept plnohodnotného metra, jež by bylo samostatným dopravním systémem, nezávislým na existující tramvajové síti. Projekt byl dopracován do značných technických detailů a vznikly i návrhy jednotlivých stanic, avšak v roce 1942 byly práce bez dalšího zastaveny.⁹⁸⁴

Po válce na projekt metra navázáno nebylo. V roce 1949 bylo v dopravním výhledovém plánu konstatováno, že projekt podzemní dráhy je za tehdejší situace neúnosný a že až do roku 1960 bude dopravu nutno zvládnout současnými prostředky.⁹⁸⁵ Přesto byl paradoxně projekt metra na počátku 50. let nejen projektován ale dokonce i zahájen, jak ukazuje nedokončená stanice Klárov z let 1953-59. Vše se však dalo v utajení, neboť hluboko položená stanice měla být zároveň krytem sousedního předsednictva vlády pro případ atomové války.⁹⁸⁶ Územní plán, schválený roku 1955, podzemní dráhu opět zahrnoval. Principem tunelů v centru a návaznosti

⁹⁸⁰ Mikuškovic 1931-32.

⁹⁸¹ Nejdříve oceněny byly návrhy „MMM“ (Škodovy závody, A. Bellada ad.), „Střední cestou“ (Českomoravská stavební, Jaromír Novák, Miloš Vaněček, Jaroslav pařízek, Josef Barek) a „Studie 1930“ (Alexander Voigts) – viz Kyllar 2004, s. 33-35.

⁹⁸² Viz kapitola Za novou Prahu!

⁹⁸³ Kyllar 2004, s. 35.

⁹⁸⁴ Kyllar 2004, s. 40-44.

⁹⁸⁵ Kyllar 2004, s. 46.

⁹⁸⁶ Kyllar 2004, s. 64-65.

na tramvajové tratě měl však jeho koncept blíže k předválečné podpovrchové tramvaji, než k plnohodnotnému metru.⁹⁸⁷ Ideu dále rozvinuli Zbyněk Jirsák, Jindřich Horešovský, Vojtěch Thoř a Jiří Streit ve studii z let 1956-57, publikované v roce 1958.⁹⁸⁸ Principem jejich návrhu byla postupná výstavba podzemní dráhy po jednotlivých z povrchu hloubených úsecích, které by mohly být zapojovány do existující tramvajové sítě. Koncept podpovrchové tramvaje byl dále potvrzen územním plánem z roku 1961 a finálně definován projektem Pražského projektového ústavu v roce 1964, který stanovil i podrobný průběh linek a polohu jednotlivých stanic.⁹⁸⁹ V roce 1965 byl plán výstavby schválen vládou.⁹⁹⁰

Systemem městské hromadné dopravy v Praze se tak měla stát „*rychlá tramvaj, vedená v okrajových částech města na zvláštním tělese, uvnitř města pak v mělkých povrchových tunelech, doplněná překryvnou sítí autobusovou,*“ vysvětluje jeden z autorů projektu, Svatopluk Kobr.⁹⁹¹ „*Tento systém prokázal v komplexním hodnocení maximum výhod oproti jiným systémům (např. proti klasické městské rychlodráze – metru, visuté dráze, autobusu apod.) a je zároveň systémem, který v současné době realizují nebo hodlají realizovat četná evropská města, podobající se terénní konfiguraci i dopravní problematikou přibližně Praze (např. Vídeň, Brusel, Kolín nad Rýnem, Frankfurt nad Mohanem, Hannover, Essen, Stuttgart, Curych, Basilej atd.),*“ konstatuje Kobr, a vyjmenovává výhody zvoleného systému, mezi něž dle něj patří plošnější obsluha území, možnost přímých linek bez přestupu, menší vzdálenosti mezi stanicemi než u klasického metra, možnost využívat tunelové úseky již během etapové výstavby, zapojení stávajícího vozového parku i možnost zapojit později tunely do systému plnohodnotného metra.⁹⁹²

Volba podpovrchové tramvaje byla v za dané situace v mnoha ohledech velmi logická. Nárůst dopravy na přelomu 50. a 60. let učinil z tématu podzemní dráhy jednu z klíčových otázek budoucnosti města. Kompromisní řešení zahloubených tramvajů, které by se postupným prodlužováním tunelů proměnily v plnohodnotné metro, mohlo situaci vyřešit rychle a ve srovnání s raženým metrem i nepříliš nákladně. Problémem zvoleného řešení bylo naopak nepříliš kvalitní podloží v povrchových vrstvách a také podzemní voda, která ve stejné době výrazně prodloužila a prodražila například stavbu areálu „U hradeb“ čp. 273-III v Mostecké

⁹⁸⁷ Směrný územní plán 1955.

⁹⁸⁸ Jirsák – Horešovský – Thoř 1958.

⁹⁸⁹ Stanislav Hubička a kol, Souborná urbanistická studie centra ve vazbě na MHD, PPÚ 1964, spisovna IPR, publikoval Kyllar 2004, s. 51.

⁹⁹⁰ Kyllar 2004, s. 48-55.

⁹⁹¹ Kobr 1965.

⁹⁹² Kobr 1965. s. 51.

ulici na Malé Straně.⁹⁹³ Z památkového hlediska pak byla největším problémem technologie výstavby, která předpokládala povrchové hloubení, jež by mělo pro okolí celého průběhu trasy fatální důsledky.

Detailní pohled na projekt podzemní tramvaje ukazuje, že relativně nejmenší dopad na městskou zástavbu by měla trasa C, vytyčená mezi Negrelliho viaduktem, jež měl být pro dráhu využit, a plánovaným Nuselským mostem, který byl již situován do finálně realizované polohy.⁹⁹⁴ Až na prostup Karlínem, kde byla plánovaná hloubená stanice Florenc, byla trasa vedena buď v prostoru drážního kolejiště, nebo pod širokou a přímou městskou třídou (Legerova), která by povrchové hloubení poměrně snadno umožnila. O něco komplikovanější bylo řešení trasy B, jež spojovala Florenc a náměstí Republiky s náměstími Karlovým a Palackého. I tato trasa byla situována pod hlavní ulice, avšak nutný průchod pod bloky na rozhraní Starého a Nového Města si zde nutně měl vyžádat své oběti. Na náměstí Republiky se trasa větvila do dvou tunelů. Zatímco jižní měl být veden pod Příkopy, které by hloubení bez problémů umožnily, severní tunel měl projít ulicí U obecního domu přes Celetnou na Ovocný trh a dále do Rytířské ulice, což byly lokality mnohem komplikovanější a historicky bezpochyby mimořádně významné. Kvůli spojení obou tunelů pak bylo nutno projít pod blokem mezi Rytířskou a ulicí 28. října, což by znamenalo demolici Staroměstské tržnice s celým okolím. Linka dále pokračovala pod Jungmannovou třídou a Karlovým náměstím do ulice Na Moráni, jíž se měla napojit na Palackého most. Naprosto nejspornější byla plánovaná linka A mezi Špejcharem a náměstím Míru, která musela podejít pod Malou Stranou, Kaprovou ulicí, Staroměstským náměstím a blokem Karolina k proluce Myslbek, kde měla být přestupní stanice na linku B. Následně pokračovala pod novoměstskými bloky ke kostelu sv. Jindřicha, kde měla obsloužit plánované nové společenské centrum, a nakonec zaústila do Hlavního nádraží, kde se nacházel přestupní uzel s linkou A.

Důsledky takovéto stavby by byly pro historické centrum v mnoha ohledech fatální. Vedle zničení všech archeologických terénů a možného narušení statky budov podél tunelů pod hlavními třídami by hloubení tunelů přineslo demolice v jednom z nejcennějších bloků Starého Města, který byl navíc ve stejné době nákladně renovován v souvislosti s rekonstrukcí Karolina. Plošné demolice na Novém Městě, rozšířené o oblast plánovaného městského centra, by znamenaly jak probourání bloku mezi Panskou a Nekázankou, tak zánik takřka veškeré

⁹⁹³ Janoušek 1965.

⁹⁹⁴ Stanislav Hubička a kol, Souborná urbanistická studie centra ve vazbě na MHD, PPÚ 1964, spisovna IPR, publikoval Kyllar 2004, s. 51.

zástavby mezi Jindřišskou ulicí a Hlavním nádražím. Připočteme-li k tomu nezbytné zázemí stavby, které by si jistě vyžádalo další demolic a zábor, můžeme říci, že historické centrum by se v případě stavby podpovrchové tramvaje proměnilo ve staveniště, jež by se svým rozsahem blížilo období největších asanačních demolic před šedesáti lety.

Stejně jako v případě Malostranského tunelu, i tentokrát se ozval Klub Za starou Prahu, který varoval před důsledky hloubených tunelů a pokusil se je alespoň trochu zmírnit návrhem odklonu trasy A tak, aby byla vedena nikoli pod Staroměstským náměstím směrem k Myslbeku, ale raději pod asanační čtvrtí směrem k náměstí Republiky, dnešnímu Masarykovu nádraží a následně do uzlu na Hlavním nádraží.⁹⁹⁵ Z odstupu let je nutno konstatovat, že toto vedení by se sice vyhnulo bloku Karolina, ale zároveň by způsobilo další výrazné plošné demolice v Josefově i na Novém Městě. Významným pokusem o nalezení kompromisu mezi podpovrchovou tramvají a historickým městem byla studie Františka Kašičky a Milana Pavlíka, která se pokoušela navrhnout co nejohleduplnější vedení trasy pod blokem Karolina.⁹⁹⁶ Jejich projekt byl založen na podrobném stavebně-historickém průzkumu, který názorně ukázal míru dochování středověkých konstrukcí i komplikované vrstvení cenného bloku.⁹⁹⁷ Autoři se plánovaný dopravní zásah rozhodli využít jako příležitost k památkové rehabilitaci celého bloku, jež by mohla být vzorem pro rekonstrukci dalších historických oblastí. Ani tento projekt nicméně spokojivé řešení celé situace nepřinesl.

„Zdá se, že ani všestranné prověrky a četné expertízy, informační články a diskuse v rozhlasu i televizi, nepřesvědčily dosud naši odbornou i laickou veřejnost o správnosti řešení dopravních problémů hlavního města prostřednictvím podpovrchové dopravy“, shrnuje situaci Jaroslav Tajer. Ve svém polemickém textu upozornil na memorandum skupiny pro architekturu a stavebnictví Společnosti pro dějiny vědy a techniky při ČSAV, které koncept podzemní tramvaje zpochybňovalo.⁹⁹⁸ Předmětem jeho kritiky byla zejména zmíněná trasa A, jejíž mělké zahloubení vyvolávalo pochybnosti nejen u ochránců památek, ale i u mnohých techniků a architektů. *„Zřejmě nejde v tomto případě o proskribované staromilství, hájící své zamilované památkové prostředí, neboť pochybnosti jsou téměř rovnoměrně rozděleny mezi architekty, historiky, techniky a ekonomy, mezi staré a mladé. (..) Předložené memorandum naznačuje vážné problémy z hlediska ochrany památek, dopravy, stavebně technického i hospodářského, které by měly být v průběhu další projektové přípravy novu váženě zkoumány a hledány varianty*

⁹⁹⁵ Varujeme! 1970.

⁹⁹⁶ Kašička – Pavlík 1967.

⁹⁹⁷ Průzkum zpracoval SÚRPMO pod vedením Dobroslava Líbala – viz Kašička – Pavlík 1967, s. 281.

⁹⁹⁸Tajer 1967.

hlubšího vedení trasy a případně i jejího odklonu tak, aby se co nejvíce oddálila od památkového areálu, a tím i vyhnula obtížím všeho druhu, počínaje archeologickými průzkumy a zcela určitě i nálezy, demolici některých objektů a konečně i trvalému ohrožování všech konstrukcí otřesy z vlastního provozu. “

Koncept podpovrchové tramvaje byl dále kritizován jak z hlediska kapacity, která se ve světle dynamického rozvoje dopravy ve druhé polovině 60. let jevila jako nedostatečná, tak kvůli provázání s povrchovými linkami, které by vzhledem k závislosti na okolní dopravě ve špičkách nutně způsobovaly zpoždění souprav v centrální části města. V roce 1966 byla zahájena stavba úseku podzemní dráhy mezi Hlavním nádražím a Muzeem, Poprvé se tak mohl v praxi ověřit preferovaný systém milánských stěn i důsledky stavby pro město jako takové. Snad i tato zkušenost přispěla k tomu, že v květnu 1967 požádala československá vláda Sovětský svaz o expertízu, která by schválený projekt podpovrchové tramvaje znovu posoudila. Zpráva sovětských expertů vyzněla jednoznačně pro ražené metro, jehož realizaci následně vláda v srpnu 1967 potvrdila.⁹⁹⁹ Přestože toto rozhodnutí může být interpretován i politicky, varianta raženého metra měla mezi domácími odborníky výrazné zastánce, jejichž argumenty nebylo možno brát na lehkou váhu. Mezi nejdůležitější kritiky hloubené dráhy patří architekt Jaroslav Fragner, jehož žáci se rovněž ujali odborné obhajoby konceptu raženého metra.¹⁰⁰⁰

Změna projektu historické město bez nadsázky zachránilo. Projekt podpovrchové tramvaje byl ze dne na den přeměněn na systém raženého metra, jehož důsledky pro město na povrchu nebyly ani zdaleka tak razantní a výrazné. Výsledná podoba pražského metra je všemi těmito peripetemi hluboce a pozoruhodně ovlivněna. Podpovrchová tramvaj měla z logiky věci několik základních aspektů, které její charakter přirozeně podmínily. Nebyla samostatnou strukturou, ale vázala se na celoměstskou tramvajovou síť. Hustota zastávek odpovídala běžné tramvajové lince s tím, že vzhledem k umístění nástupišť pod povrchem měly být nástupy i přestupy velmi rychlé. Vedení tras navazovalo kvůli hloubení z povrchu na hlavní ulice, čímž se charakter „zahlobené tramvaje“ dále zdůraznil. Jedním z hlavních cílů projektu bylo odstranit koleje z ulic a uvolnit tak prostor další dopravě, v čemž se shodovali dopravní inženýři s ochránci památek, kteří tramvaj v historických uličkách vnímali jako nepatřičný element, který historické město narušuje a ohrožuje.

Ve chvíli změny z tramvaje na metro byla již první trasa rozestavěna a další rozpracovány. Vzhledem k pokročilosti projektu zůstal jak základní rozvrh tras, vázaných na

⁹⁹⁹ Kyllar 2004, s. 55-63.

¹⁰⁰⁰ Nosek – Jirout 1968.

hlavní třídy, tak i umístění stanic, které je v centrální části výrazně hustější, než by tomu patrně bylo v případě metra, plánovaného od počátku hloubenou metodou. Výsledkem je pozoruhodné přepsání původně tramvajové sítě do systému ražených tunelů, které sledují směry hlavních ulic a jejichž stanice se vážou na původní hlavní přestupní uzly. Nástupiště byla – až na několik málo výjimek – pojata jako haly s nástupišti po stranách, což z nich činilo nové veřejné prostory, které dávaly stanicím střed a charakter. Pro koncept vestibulů se stal rozhodující příklad podchodu po středem Václavského náměstí (realizován v letech 1967-68), který měl charakter zastřešeného náměstí s obchody a navazujícími napojeními na ulice i pasáže. Roli podchodu posílila i skutečnost, že v případě linky A došlo k důležité změně trasování, v jejímž rámci byl její průběh posunut z linie Myslbek – Hlavní nádraží do osy Václavského náměstí, díky čemuž se tento podchod stal součástí stanice metra Můstek. Tímto propojením trasy metra s hlavním náměstím, které bylo navíc rozšířeno velkorysým podzemním veřejným prostorem, bylo metro definitivně zavázáno do struktury centra města a stalo se tak vlastně dalším stupněm rozvoje meziválečné městské City.

Dlouhodobé důsledky metra pro charakter i pojetí centra města jsou pozoruhodné. Prostoupení města uzlovými body stanic nejen obohatilo, ale také proměnilo jeho strukturu, která získala nová místní epicentra. Nové vedení trasy A nejen potvrdilo celoměstský význam Václavského náměstí, ale vedlo také k tomu, že zamýšlené novoměstské centrum v Jindřišské čtvrti ztratilo přímé dopravní napojení a tím i svůj předpokládaný smysl. Náměstí Republiky získalo umístěním stejnojmenné stanice konečně své místo v celoměstské struktuře, a to bez toho, že by zde byl realizován některý z velkorysých projektů 20. - 60. let. Druhý vestibul této stanice, směřovaný k dnešním Masarykovu nádraží, nenápadně stvrdil jeho roli v dopravní struktuře města a připravil tak obyvatele na skutečnost, že ke zrušení nádraží a k velkorysé přestavbě pražského železničního uzlu, plánované od 30 let 20. století, už patrně nikdy nedojde.

Stanice Národní třída, umístěná v „tramvajovém“ rytmu hned za stanicí Můstek, potvrdila význam Spálené ulice i střední části Národní třídy. Svůj význam naopak ztratil nedaleký Perštýn, který postupně přestal být vnímán jako významné lokální centrum. Na Starém Městě byla – vedle Můstku, navázaného spíše na Václavské náměstí – jedinou stanicí Staroměstská, která svým umístěním zdůraznila prastarý komunikační uzel u dnešního Palachova náměstí. Nerealizování zamýšleného druhého vestibulu směrem ke Staroměstskému náměstí, doplněné dřívějším zrušením tramvaje v Pařížské třídě a pozdějším zřízením pěší zóny, zde znamenalo, že se tento původně centrální dopravní uzel ocitl zcela bez hromadné dopravy, což jej postupně vyčlenilo z běžného života města a vytvořilo bohužel jednu z podmínek jeho pozdější turistické

degradace. Na Malé Straně proměnilo umístění stanice Malostranská původně periferní Klárov ve významný dopravní bod a volný předprostor Malé Strany a Hradčan, jeho desetiletí zvažovaná zástavba se najednou jevila jako zbytečná a v jistém smyslu i nepatřičná. Okrajová poloha Klárova zároveň neohrozila lokální význam Malostranského náměstí, které – i díky tramvajové obsluze – zůstalo přirozeným centrem celého podhradí.

Dobově logickým důsledkem vzniku metra bylo rušení tramvajových tratí na povrchu. Přesun trasy A pod Václavské náměstí vedl ke zrušení trati od Můstku k Muzeu. Trasa B mezi náměstím Republiky a Národní třídou odůvodnila zrušení tramvaje v ulicích Na Příkopě a 28. října, čímž se „zlatý kříž“ náhle ocitl bez povrchové hromadné dopravy. Radikální změna jeho charakteru byla následně dokonána vytvořením pěší zóny, která donedávna nejrušnější ulice města proměnila v poklidné korzo. Důsledky této proměny jsou s odstupem let rozporuplné: vedle nesporného zkvalitnění městského parteru vedla eliminace tramvajové i osobní dopravy k tomu, že městské třídy ztratily nejen svůj atribut dopravního středu města, ale i charakter místa, kde je městský život díky koncentraci městské energie nejintenzivnější. Dlouho toužebně očekávané umístění dopravy v nejrušnějším středu města pod zem tak mělo bohužel i ten paradoxní důsledek, že jej řada obyvatel začala ve svém každodenním životě nejprve fyzicky a následně i mentálně míjet, což mělo mít pro jeho další osudy dalekosáhlé následky.

Novostavby šedesátých let

Situace centra na přelomu padesátých a šedesátých let

(obr. 681)

Plány na proměnu Prahy na přelomu 50. a 60. let byly mimořádně velkorysé. Tyto modernistické sny však kontrastovaly s reálnou podobou města, které architektonicky ustrnulo ve stavu nedokončené „Velké Prahy“ konce let 30. Skutečnost, že se město od vyhlášení stavební uzávěry v roce 1941 v podstatě nezměnilo, byla reflektována výše v souvislosti se zrodem jeho plošné památkové ochrany. Jinak tomu bylo se společností jako takovou. Od závěru války prošla společnost závatnými změnami, které jeho společenskou, majetkovou i sociální strukturu mohutně rozkolísaly. První vlnu těchto výrazných posunů přineslo vyvraždění většiny židovských spoluobčanů nacistickým režimem. Následovalo poválečné vyhnání pražských Němců a první znárodnovací dekrety, které zasáhly do hospodářského chodu města. Toto vše však bylo jen předehrou k mohutné vlně znárodnování, radikálních společenských zásahů a restriktivních opatření. Stalinistický režim se do tváře centra města sice nezapsal monumentálními stavbami, ale jeho dopady na dobovou morálku i atmosféru nebyly o nic méně ničivé. Město se vnitřně proměnilo – a centrum to jako jeho hlavní tvář věrně zaznamenalo.

Vlny znárodnění zbavily většinu obchodních a reprezentativních staveb svého původního účelu. Důsledky pro centrum byly krucióální: nové zřízení mělo nepřeborný rezervoár budov, které mohly být využity pro politické, obchodní i společenské organizace. „*Mimo nádraží, hotely a kryté lázně snad všechny budovy pražského veřejného stavebního fondu změnilo od r. 1945 alespoň jednou uživatele, nebo alespoň několik vývěsních štítů reorganizovaných podniků s touž posádkou*“, konstatuje v roce 1971 Otakar Nový.¹⁰⁰¹ „*Banky, peněžní ústavy i ministerstva, budované po tři čtvrtiny století před osvobozením jako monumenty skutečné i formální moci ve státě, se staly přístřeším zcela moderních socialistických organizací, které se v nich instalovaly bez zvláštních provozních obtíží a bez nejmenších zábran, pokud jde o symboliku uměleckých děl na jejich fasádách v interiérech. (...) Rozhodující při tomto záboru byla především kapacita budov a jejich poloha: naprosto ne jejich sloh nebo výtvarné pojetí.*“ Po osvícenském využití církevních budov na přelomu 18. a 19. století a cílené adaptaci velkých

¹⁰⁰¹ Nový 1971, nestr.; text byl autorem s drobnými úpravami recyklován v řadě Čtvero knih o Praze – viz Nový, s. 121.

historických areálů na veřejné budovy v meziválečné době se tak potřetí – a nejmasivněji – proměnila náplň veřejných budov centru města. Míra této recyklace byla tentokrát taková, že se tento fenomén stal naprosto přirozenou součástí života města. Adaptace historických i téměř soudobých budov na nové účely tentokrát saturovala potřebu nové výstavby, kterou by za jiných okolností obdobné společenské změny nutně vyvolaly.

Reálným problémem, který komunistické restriktce ve městě vyvolaly, byla mimo jiné redukce obchodů, které byly pro kvalitu běžného života nezbytné. Z 16 920 prodejen, které v celé Praze existovaly v roce 1948, jich v roce 1953 zůstalo 8153 a v roce 1961 dokonce jen 6600, z nichž více než polovinu tvořily prodejny potravin.¹⁰⁰² Zestátněná maloobchodní síť nebyla schopná zajistit hustotu a rozmanitost, kterou ještě před pár lety nabízeli soukromí prodejci. Na nově budovaných sídlištích mohly situaci vyřešit ústřední obchodní komplexy. V centru však zánik obchodů znamenal umrtvení veřejných prostranství, která byla i v této době považována za střed města či čtvrtí. Možné řešení pak bylo v principu dvojí: adaptace stávajících obchodů, jež mohla přerůst až v regeneraci celých ulic, v jejímž rámci byla obchodům v parteru dána nová náplň i architektonický výraz, jak dokládá například realizovaná adaptace Mostecké ulice z let 1958-63, nebo to byla výstavba obchodního domu, který by chybějící potřebu hromadně saturoval, jak ukazují výše zmíněné monofunkční novostavby Domu potravin a Domu módy na Václavském náměstí.¹⁰⁰³

Známky většího architektonického oživení v centru přicházejí na samém sklonku 50. let. Poválečná architektonická odmlka mimo jiné znamenala, že centrum se téměř zcela vyhnulo ideologicky podbarveným stavbám socialistického realismu. Nová architektura, která do jeho prostředí začala vstupovat, vycházela z principů architektury „bruselské“, internacionální, díky čemuž vlastně navazovala na funkcionalistické tendence 30. a 40. let. Poválečný rozvoj, očekávaný s nadějí po roce 1945, byl tak sice o téměř patnáct let opožděn, ale jen díky tomu mohl paradoxně navázat víceméně tam, kde svobodná architektonická tvorba v roce 1948 přestala. Za první vlašťovku lze označit adaptaci restaurace Moskva na Příkopě (čp. 584-I), jejíž průčelí pojal Jiří Kadeřábek jako prosklenou zavěšenou stěnu, která se – jako první svého druhu v Praze – svým pojetím ostentativně hlásila k novému „bruselskému“ stylu.¹⁰⁰⁴

¹⁰⁰² Nový 1971, nestr.; Nový 1978, s. 135.

¹⁰⁰³ Viz kapitola Pokus o socialistickou metropoli.

¹⁰⁰⁴ UPP 1996, s. 390; Nový 1971, nestr.; Nový 1978, s. 135 – zde ovšem autor Kadeřábka záměrně nejmenoval z důvodu jeho emigrace po roce 1968.

Rozšíření metropole o prstenec nových obytných čtvrtí proměnilo vztahy vnitřního města neméně, jak se tomu stalo o čtyři desetiletí dříve při vzniku Velké Prahy. Stejně jako tehdy, i tentokrát se tím pojem centra posunul a rozšířil. Jestliže ve 20. letech se jednalo o posun ze Starého Města směrem k oblasti „City“ v okolí Václavského náměstí, který zachránil zbývající památkovou podstatu Starého Města, v letech 60. se pojem centra rozšířil i na předměstí přiléhající k historickému jádru, která byla nově chápána jako ideální rozvojové plochy pro veřejné budovy, administrativní areály i další role, související s novou podobou města. Na rozdíl od meziválečné doby tak nebylo nutné z prestižních důvodů umísťovat významné budovy pouze do historické centrální oblasti, ale bylo pro ně možné nalézt příhodné lokality v Karlíně, Holešovicích, na Smíchově, na Pankráci či jinde. Podmínkou jejich umístění bylo navázání na novou dopravní sestavu magistrál a často i pohledový kontakt s historickým jádrem města.

Situace, v níž se centrum města v 60. letech ocitlo, byla zase jednou velmi specifická. Vůle k přestavbě metropole byla zjevně poměrně velká. Vzhledem k absenci soukromé iniciativy se však domy a bloky mohly logicky měnit pouze v případě velkých investičních akcí, které se však koncentrovaly na nově se rodící sídliště. Dopravní zásahy, které měly okraje centra radikálně proměnit, se nakonec uskutečnily jen v minimálním rozsahu. Město tak zůstalo nedotčeno i v partiích, které územní plán jednoznačně určoval k plošné přestavbě. Všechny historické čtvrti byly navíc hustě obydleny, což jim zaručovalo fungující společenskou strukturu i běžný městský život. Z původních paláců a měšťanských i činžovních domů se stal v dobové terminologii „bytový fond“, jehož jakékoli snižování bylo velmi nežádoucí. Architektonická stabilita města tak sice mohla být dobově odůvodněna památkovou ochranou, ale ve skutečnosti byla spíše odrazem reálného stavu.

Přes veškeré modernistické nadšení se centrum Prahy nacházelo v jiné situaci, než tomu bylo u srovnatelných měst v západní Evropě. „*V našem hlavním městě nedochází k nadměrné koncentraci nové výstavby v městském centru*“, konstatuje v roce 1965 Jiří Hrůza.¹⁰⁰⁵ „*Stačí prolistovat západními architektonickými a urbanistickými časopisy a také běžným tiskem, abychom se setkali s častou kritikou stále postupující koncentrace zejména v městských centrech. Londýňané si stěžují na věžové administrativní budovy, které pronikly až do centra a postupně mění jeho tradiční siluetu. Přestavba části Stockholmu byla sice zprvu hodnocena jako významný urbanistický čin a nelze jí jistě upřít řadu kvalit. Je to však tentýž proces koncentrace pracovišť v městském centru, který je nanejvýš nežádoucí. Lze si představit, jak*

¹⁰⁰⁵ Hrůza 1965, s. 15.

nepříznivé výsledky by měl obdobný vývoj v centru Prahy“, říká Hrůza a konfrontuje tak vlastně město s vývojem, který by jej s velkou pravděpodobností čekal, pokud by skončilo na opačné straně železné opony.

Situaci Prahy nicméně Jiří Hrůza také nepovažuje za ideální. „*V pražském centru můžeme naopak sledovat opačný proces, který je ovšem také z hlediska dalšího rozvoje města nežádoucí. Spočívá v tom, že se investoři výstavbě v městském centru, která je pochopitelně spojena s asanací a s některými dalšími obtížemi, vyhýbají. (...) Jestliže například v Paříži je vytvořena celá soustava velmi vysokých tax, která má omezit koncentraci výstavby v městském centru, pak u nás by se naopak mělo investorům platit odměny za to, že se uvolí v městském centru stavět. To je zřejmě stav, který není žádoucí a který vede k tomu, že se na mnoha místech města petrifikují staré nehodnotné objekty, které by jinak dávno zmizely. Je nanejvýš neuspokojivé, že vlastně nebyl v městské centrální oblasti v poválečném období postaven žádný rozsáhlejší nový architektonický soubor“*, uzavírá kriticky jeden z hlavních protagonistů tehdejšího územního rozvoje.

Hrůzovo hodnocení míry zástavby vycházelo do značné míry z dobových ambicí a velkorysých urbanistických plánů. S odstupem let lze říci, že bylo snad až příliš příkré. Pokud sečteme počet soutěží a projektů, které se centra Prahy v šedesátých letech týkaly, musíme konstatovat, že soudobá architektura se zde nejen výrazně probudila, ale že zde dokonce vytvořila novou plnohodnotnou vrstvu. Podmínky pro její vznik byly paradoxně poměrně příznivé. Absence prvoplánového ekonomického tlaku znamenala, že bylo snazší promýšlet rozsah i účel staveb v širším kontextu celku města i charakteru daného místa. Pro novostavby byla k dispozici řada proluk, které vznikly ve 30. a 40. letech a které se nacházely na hlavních třídách a nábřežích. Na jednotlivé budovy byly vyhlašovány architektonické soutěže, které byly následně široce publikovány a komentovány. I díky tomu se mohli do tvůrčího dialogu zapojit nejen osvědčení meziváleční tvůrci, ale také nejmladší generace, která se v soutěžích pravidelně umísťovala na předních místech a mohla tak „bruselský“ internacionální styl doplnit o pozoruhodné brutalistické a skulpturální polohy.

Dostavba Národního divadla
(obr. 682-686)

První velká soutěž přišla již v roce 1958. Jejím předmětem bylo „*Ideově urbanistické řešení zástavby okolí Národního divadla*,“ což znamenalo jak vyřešení jeho zázemí (při zachování provozní budovy ze 30. let) , tak – zejména - adekvátní náhradu klasicistních Kaurových domů, jejichž demolice proběhla následně v roce 1959.¹⁰⁰⁶ Soutěž se v architektonické obci setkala s mimořádným ohlasem. V prvním kole se sešel úctyhodný počet 75 návrhů od architektů všech generací včetně koryfejí, jako byli Bohumil Hypšman, Ladislav Machoň, Bohumír Kozák či Otakar Novotný, pro nějž byla účast v soutěži posledním architektonickým vystoupením vůbec.¹⁰⁰⁷ Rozvolnění situace přineslo řadu pozoruhodných názorů, různě se pohybujících na škále mezi tradicionalismem a ryze modernistickým přístupem. Finálním výsledkem soutěže byl společný návrh Zdeňka Přešky, Miroslava Cajthamla, Jaroslava Štípka a Františka Troníčka, který se pokusil nalézt kompromis mezi kontextuální hmotovou kompozicí a moderním architektonickým výrazem.

„*Architektura nebyla u většiny návrhů na výši, odpovídající významu úlohy*,“ konstatoval s odstupem šesti let předseda soutěžní poroty Oldřich Starý.¹⁰⁰⁸ V soutěži se dle něj „*vyskytly návrhy eklektické, dosti pracně kompilované (..), zdrcující většina řešení však měla soudobý výraz, pohříchu však často příliš schematický rastr a ještě v nevhodném poměru*“. Jen ojediněle se pak dle jeho názoru „*vyskytl architektonicky výrazný návrh, jasně kontrastní proti Národnímu divadlu*“. Z vybraných návrhů však vyplývá, že nic nemohlo být tehdejšímu rozhodování poroty vzdálenější, než preference „*architektonicky výrazných projektů*“ s „*jasně kontrastním přístupem k Národnímu divadlu*“. Spíše než dobový postoj poroty tak výrok Oldřicha Starého ilustruje názorový posun, který se v dobovém uvažování za pět roků odehrál a který namísto kontextuality stavěl na první místo jasný architektonický názor a nápadité výrazné gesto.

Druhá soutěž proběhla v roce 1962. Předsedou poroty tentokrát byl jmenován František Cubr, který patřil jako spoluautor československého pavilonu na EXPO 58 k nejvýraznějším architektonickým osobnostem přelomu padesátých a šedesátých let. Vzhledem k volným podmínkám soutěže se již nepočítalo se zachováním provozní budovy a pro dostavbu divadla se tak otevřela celá polovina bloku vedle Voršilského kláštera. Do druhého kola postoupilo osm soutěžních týmů, z nichž byl nakonec jako nejvhodnější vybrán projekt Bohuslava Fuchse.

¹⁰⁰⁶ Pro genezi dostavby Národního divadla viz Biegel – Sedláková 2010; zde i další literatura.

¹⁰⁰⁷ Otakar Novotný zkolaboval během cesty tramvají se soutěžním návrhem v podpaží. Po jeho smrti jej dopracoval a odevzdal syn Jirí Novotný. Ústní sdělení ing. arch. Tomáše Novotného, kterému děkuji za konzultaci ohledně projektu a soutěže.

¹⁰⁰⁸ Starý 1965, s. 300.

Fuchsovo řešení bylo pozoruhodným kompromisem mezi požadavkem na uzavření Národní třídy, která demolicí Kourových domů ztratila svůj městský charakter, a uplatněním původně zakrytého bočního průčelí Národního divadla, jež se díky odhalení v roce 1959 paradoxně stalo pohledovou pointou půdorysně zakřivené třídy. Fuchsovo rafinované řešení spočívalo v půdorysném ustoupení průčelí, které nesledovalo křivku ulice, ale navazovalo na linii Voršilského kláštera, díky čemuž vytvořil před nárožím divadla trojúhelný předprostor. Kontinuální skleněná stěna, kterou Fuchs na uliční fasádu navrhl, dávala stavbě vzdušný a odlehčený výraz, který byl protikladem kamenného průčelí divadla, jež v ní bylo zároveň zrcadleno a tím i umocněno. Právě to byl patrně jeden z motivů, který o jednoznačném vítězství Bohuslava Fuchse rozhodl.

Celý projekt měl však další složité peripetie a jeho realizace se z různých důvodů protahovala. Zpochybňovalo se jak technické řešení stavby, tak její náplň, která například původně nepočítala s další divadelní scénou, kterou začalo divadlo náhle požadovat, takže se stavbu do konce 60. let nepodařilo ani zahájit. Situaci dále zkomplikovaly dramatické události roku 1968 a následné politické čistky, které projekt dostavby divadla de facto zastavily. V roce 1972 Bohuslav Fuchs zemřel a projekt se zdál být definitivně uložen ad acta. Urbanistická situace však zůstávala stále nedořešena: vedle Národního divadla se nacházela proluka, již bylo nutno zastavět dříve, než dojde k oslavám stého výročí v roce 1983. Bylo proto rozhodnuto projekt dopracovat a v dané lhůtě realizovat. Adaptace Fuchsova projektu se ujal Pavel Kupka a Státní ústav pro rekonstrukci památkových měst a objektů, který zdědil jeho autorská práva. Kupka projekt poměrně výrazně přepracoval a rozšířil piazzetu, která byla nově orientována na arkádové průčelí divadla. Do Národní třídy počítal s realizací budovy se společenským sálem, která by – na rozdíl od Fuchsovy funkcionalistické lehkosti – byla zakončena robustní střechou, jejíž historizující tvar paradoxně působil vedle divadla mnohem sporněji, než Fuchsova jednoduchá architektura.

Vše však opět změnil návrat požadavku na realizaci další divadelní scény, jejíž projekt vypracoval Karel Prager a která mohla být vzhledem k rozestavenosti areálu umístěna do jediného možného místa v přímém kontaktu s ulicí a hlavním průčelím divadla. Tato stavba byla v šibeničním termínu dvou let (1981-83) také zrealizována. Tvarování Pragerovy Nové scény v jistém smyslu navázalo na Kupkův koncept zešikmených střech, který však byl celoskleněnou fasádou s plastikami Stanislava Libenského transformován do motivu svébytné skulptury, jejíž lapidární tvar se nakonec ukázal být důstojným partnerem propracované Zítkovy stavby. Lze tak říci, že příběh dostavby Národního divadla tak přes všechny zákruty

skončil architektonickým smírem, který je unikátní nejen v kontextu dramatického vývoje projektu, ale i pražské poválečné architektury obecně.

Soutěže na dostavbu Staroměstské radnice v letech 1962-1966

(obr. 687-689)

Výjimečnost úspěšného završení příběhu dostavby Národního divadla nejlépe vynikne v porovnání se snahou o dostavbu Staroměstské radnice, jejíž další – v pořadí již šestá – soutěž byla vyhlášena v roce 1962. Novostavba by dle zadání měla „*sloužit jen vyšším politickým, kulturním a reprezentativním potřebám města a nesmí mít ráz administrativní.*“ Úlohou soutěžících mělo být nejen zastavět volnou parcelu po zbořené Nobileho radnici, ale také navrhnout celkové „*ideové a architektonické řešení prostoru Staroměstského náměstí*“.¹⁰⁰⁹ „*Vypsání soutěže tímto způsobem vedlo k nejširšímu prozkoumání všech způsobů náplně, vedoucím až k nemožnostem,*“ hodnotí výsledky soutěž Oldřich Starý.¹⁰¹⁰ „*Architektky to však až příliš rozptylovalo, odvádělo od vlastního úkolu: dotvořit náměstí vrcholným uměleckým způsobem, neporušit jeho autentičnost, pro národní kulturní památku nesmírně závažnou. Nehrát si lehkomyšlně s prostorem a tvary, ale dotvořit ho s největší vážností, a to soudobě, aby dílo zůstalo na úrovni minulých děl a charakter náměstí nebyl rozrušen. Přitom nová radniční budova s historickou věží by měla být dominantou nejen náměstí, ale i pražskou, jako je Týnský chrám.*“

Starého důraz na zachování autenticity prostoru „*národní kulturní památky*“ a zároveň jeho požadavek dotvořit ho „*vrcholným uměleckým způsobem*“ novou celopražskou dominantou jakoby shrnoval veškerou rozporuplnost této zvláště ambiciózní doby. Poznání hodnot historického města se v jeho tezi zjevně svářilo s touhou po soudobém gestu, které by prostor náměstí jednou pro vždy vyřešilo. Požadavek na soudobý zásah nakonec zvítězil: „*Porota soutěže vyslovila správný názor, že budova musí být soudobá, architektonicky hodnotná a nová. Došla k přesvědčení, že lépe se to dá vyjádřit pojetím kontrastním – jiného základu, než je dosavadní výstavba.*“ Vhodný návrh však Oldřich Starý v soutěžní přehlídce nenalézá. „*Nejsou skoro vůbec výbojné návrhy, kde by se nový výraz a ideové pojetí tak významné úlohy hledal, a třeba i přestřelil po poučení některými myšlenkami doby a dnes již*

¹⁰⁰⁹ Starý, 1964.

¹⁰¹⁰ Starý 1964, s. 475.

zdařilými výsledky výstavby hromadné, avšak v novém, výraznějším sepjetí tvarového námětu, progresivní konstrukce a velké společenské úlohy v polohách ještě nezevšedněných.“¹⁰¹¹

Široké zadání soutěže vedlo skutečně k určitému rozptýlení témat. Návrh musely být velkorysé již proto, že nespecifikované urbanistické zadání vedlo k tomu, že každý z autorů se musel nějak vyslovit k otázce severní strany náměstí a vůbec celkové budoucnosti asanační čtvrti, jejíž zástavba byla dobově vnímána jako nehodnotná a byla proto určena k modernistické „reasanaci.“¹⁰¹² Součástí řady návrhů proto byla nejen nová zástavba na místě historizujících domů, ale také zúžení nebo zaslepení Pařížské, která vzhledem k očekávané proměně celé čtvrti ztratila v svůj kruciální urbanistický význam. Řada oceněných návrhů pracovala s motivem uzavřeného náměstí, jehož západní a často i severní strana jsou architektonicky sjednoceny. Jejich autoři se tak snažili odčinit rozrušení náměstí a dosáhnou zde nové výtvarné rovnováhy. Vědomí celku, jež vycházelo ze zadání soutěže a na něž soutěžící většinou přistoupili, tak přirozeně limitovalo kontrastní gesta, po kterých ve svém komentáři volal Oldřich Starý.

Z výběru nejvýše oceněných se zdá, že porota vybírala zejména ty návrhy, které usilovaly o uměřenou dostavbu radnice a prostorové sjednocení náměstí. Právě tato skutečnost vedla představitele nejmladší tvůrčí generace Ivo Loose a Jindřicha Malátka, k polemické reakci, uveřejněné roku 1964 v časopise *Architektura ČSR*.¹⁰¹³ „*Historický prostor Staroměstského náměstí je chápán jako památka, začleněná do památky vyššího řádu, souboru Starého Města. Architekti v rámci tohoto názoru považují za prvořadé tuto památkou chránit, konzervovat. Předpokládají, že prostor byl dokončen v gotice a přínos každé další doby byl narušením tohoto prostoru ve smyslu ničení jeho dokončeného tvaru. To je vede k představě o nutnosti návratu k prostorovým vztahům, platným ve středověku, a snaže novější vztahy vyloučit. Odtud snahy zbourat secesní domy a odstranit Husův pomník,*“ říkají autoři, a přiznávají tím – jako jedni z mála a jedni z prvních – vrstvě přelomu století právo na názor a existenci. „*Proti statickému, konzervujícímu chápání stavíme dynamické, vývojové chápání historického prostoru, kdy vycházíme z toho, že průběhem let se prostor přetvářel a měnil – nikdy nenesl pečeť slohové jednoty a jakési klasicistní vyrovnanosti. (...) Jedná se o rostlý prostor, jehož vyznění, kvalita,*

¹⁰¹¹ Starý 1964, s. 476.

¹⁰¹² Na plány reasanace Josefova vzpomíná Ivo Oberstein: „Jednou za mnou přišel Jirka Novotný, že bych mohl dostat úkol zkusit reasanaci Josefova. Tak jak byl asanovaný poprvé, že je to špatně: například dvory uvnitř bloků že jsou jen deset metrů široké... Ale já si hned vybavil, že se tam díky tomu úzkému dvoru seznámil kamarád Milan Klíma, protože zahlédl na protějším balkoně pěknou holku... Reasanaci asanace Josefova už jsem odmítl. Jemně jsem řekl, že tohle prostě neumím, že bych to nedokázal.“ – viz Jiří Horský, Praha vlastně do těch panelákových sídlišť vybuchla... S Ivo Obersteinem o asanaci Žižkova, www.archweb.cz, <https://archiweb.cz/news/praha-vlastne-do-tech-panelakovych-sidlist-vybuchla>, vyhledáno dne 28.3.2020.

¹⁰¹³ Loos – Malátek 1964.

*byla v každé době, i v naší, jiná, dočasná, pouze do vytvoření dalšího díla konečná. Historický prostor Staroměstského náměstí ve svém vývoji reagoval na vývoj celého městského organismu a nikdy, ani v minulosti, nebyl prostorem do sebe obráceným, jak jej dnes chtějí chápat názory propagující uzavření Pařížské třídy. Na tomto přínosu, jednom z posledních, vidíme, jak se prostor Staroměstského náměstí dostává aktivně do kompoziční urbanistické osnovy města a stává se v moderně chápaném, nikoli mechanickém urbanismu možným zakotvením nové výstavby na Letenské pláni.*¹⁰¹⁴

Pohled mladých architektů na problematiku dostavby náměstí je pozoruhodný.¹⁰¹⁵ Pojetím náměstí jako prostoru, který zrcadlí urbanismus celku, jakoby navázali tam, kde před nimi skončili autoři radikálních zásahů z přelomu století nebo například Josef Gočár, který v roce 1909 chtěl dostavbou radnice vypointovat celý střed města. Na něj, stejně jako na Jindřicha Kriseho a jeho projekt z roku 1946, se ostatně autoři ve své textu přímo odvolávají. Text je v některých bodech provokativní a ve svých závěrech - možná záměrně - až příliš vyhocený, ale přesto přináší něco významného i pro ty, kteří vyzdvihovali historicitu a autenticitu prostoru. Pochopení náměstí jako živého vrstveného celku autorům umožnilo nejen vyjádřit nárok na přidání vlastní sebevědomé vrstvy, která by mohla celý prostor redefinovat a na čas finalizovat, ale paradoxně také zformulovat přirozený respekt vůči všem vrstvám předcházejícím - včetně záměrně opomíjeného období přelomu 19. a 20. století. Tvůrčí architekti tak dokázali prostor postihnout přesněji než ti, kteří v dostavbě radnice viděli prostředek k nápravě urbanistických dějin, jež se podle jejich názoru vůbec stát neměly.¹⁰¹⁶ Loosův a Malátkův text je tak nejlepším důkazem skutečnosti, že spor o charakter Staroměstského náměstí, který stál u zrodu občanského odporu proti asanaci, se tak po šedesáti letech stal opět lakmusovým papírkem pro definici vztahu k historickému městu, jeho vrstvám, hodnotám i soudobým potřebám.

Výsledkem soutěže z let 1962-63 neměl nakonec být konkrétní projekt, ale formulace přesnějších podmínek pro soutěž následující, jež byla vyhlášena v roce 1966.¹⁰¹⁷ Oproti soutěži předchozí již neměla být předmětem řešení severní strana Staroměstského náměstí, což nevyplývalo ani tak z respektu vůči jeho výtvarné hodnotě, jako spíše skutečnosti, že přilehlé bloky představovaly nezanedbatelný bytový fond, jehož dobrý technický stav opravňoval

¹⁰¹⁴ Loos – Malátek 1964, s. 57.

¹⁰¹⁵ Názory a tvorbu Iva Loose a Jindřicha Malátka v kontextu dobové památkové diskuse precizně zmapoval Rostislav Švácha – viz Švácha 2017.

¹⁰¹⁶ Kubiček 1962b.

¹⁰¹⁷ Kubiček 1968, s. 141; Skalická 2008, s. 220-230.

uvažovat o asanaci až v horizontu 40-50 let.¹⁰¹⁸ Náplň vlastní radniční budovy se nezměnila – očekával se zde vznik radničního křídla, které obsahuje reprezentační a společenské prostory, avšak je zároveň součástí historického celku, který tak mělo měřítkem respektovat. První ani druhá cena v soutěži udělena nebyla. Nejvýše oceněným se tak stal návrh Jaroslava Šusty, Ladislava Vrátníka a Miroslava Hejného, který získal třetí zvýšenou cenu. „*O správnosti vypsání této soutěže byly určité pochybnosti. Uvažovalo se, zda výsledek bude potřebným přínosem, či zda vysoce naléhavá potřeba radnice stane opět na mrtvém bodě,*“ komentuje výsledky Alois Kubiček. „*Soutěž však přinesla překvapující výsledky a marná nebyla. V jednomyslném zhodnocení nejvýše poctěného návrhu spolu s vyzváním, aby jeho autoři vypracovali studii na skloubení svého projektu s historickou částí radnice, lze spatřovat cílevědomý uvážený pokrok oproti soutěžím předchozím. Tento postup vzbuzuje důvěru ve správnost našeho počínání, že dokážeme i to, o co se minulá generace marně pokoušely,*“ soudí s nadějí Kubiček.¹⁰¹⁹

Pohled na nejvýše oceněný projekt poměrně jasně ukazuje, proč vzbudil u renomovaného zastávce staropražské myšlenky takové nadšení. Autoři se rozhodli rozdělit radniční frontu do tří částí, které vlastně naznačují původní sestavu s radnicí, měšťanskými domy a předsazeným domem Krenovským. Tento koncept umožnil zdůraznění hlavního křídla ustupujícím patrem i částečně zakrytí průčelí kostela sv. Mikuláše, avšak zároveň dal celé frontě obdobné měřítko a jednotný architektonický výraz. Rozhodnutí poroty tak bylo opět kontextuální, čímž byly jasně naznačeny limity vstupu soudobé tvorby do tohoto výsostného historického prostoru. Dva projekty, které byly poctěny čtvrtou cenou, v tomto kontextu působí téměř jako úlitba, která má vyvážit umírněnost vítězné stavby. Návrh Jana Bočana a Pavla Janatky, založený na principu sestavy buněk, nesených trojúhelnými pilíři, je pozoruhodnou reflexí soudobé západoevropské prostorové architektury. Projekt Jana Čejky, sestavený z válců završených skleněnými koulemi, se svým radikálně svébytným pojetím vymyká dobovým architektonickým proudům a ze všeho nejvíc patrně evokoval fantaskní vize nastupujícího kosmického věku. Přestože vítězný projekt byl určen k dopracování, k jeho realizaci nakonec nedošlo.¹⁰²⁰ I sedmá soutěž se tak proměnila v galerii nerealizovaných projektů, které ukazují šíři dobových architektonických tendencí.

¹⁰¹⁸ Starý 1964, s. 476.

¹⁰¹⁹ Kubiček 1968, s. 141.

¹⁰²⁰ V roce 1969 byla vítězným týmem předložena dopracovaná studie, jejíž realizaci národní výbor hl. m. Prahy nakonec s poukazem na jiné stavební akce odsunul – viz Skalická 2008, s. 221 a 231.

Dostavba radnice mohla být symbolickým vyvrcholením tvůrčího vzepětí pražské architektury 60. let. Parcela po zbořeném Nobileho křídle však zůstala i nadále volná a nemalé dobové ambice tak musely v historickém centru reprezentovat jiné soudobé novostavby. Důležitou otázkou historického centra bylo doplnění jeho urbánní skladby o chybějící nebo nedostatečně zastoupené funkce. Nedotknutelnost bytového fondu i zjevná neschopnost využít parter mnoha stávajících objektů vedla k tomu, že téměř vše muselo být koncentrováno do funkčně definovaných novostaveb. Typ polyfunkčního domu, který se v městském centru rozvíjel od sklonku 19. století až do roku 1938, byl nahrazen fenoménem monofunkčních intervencí, které se však – na rozdíl od meziválečných staveb – mohly mnohem výrazněji typologicky i výrazově vyhranit. Do proluk, uzlových bodů a dalších významných lokalit tak byly projektovány obchodní domy, administrativní centra a další dobově potřebné stavby.

Jedním z prvních zadání tohoto druhu bylo umístění mezinárodního hotelu, který by město důstojně reprezentoval směrem k nejnáročnější zahraniční klientele.¹⁰²¹ První zvažovanou lokací byla proluka „Myslбек“ mezi Příkopy a Ovocným trhem. Projekty Ladislava Machoně s Augustou Müllerovou (1954)¹⁰²² či studie Bohumíra Kozáka a Vladimíra Syrovátky se Zdeňkem Šamanem (1956), vzešlé z vnitroústavní soutěže Státního ústavu pro projektování výstavby hl. m. Prahy,¹⁰²³ řešily hotel jako velkorysou řadovou budovu, která měřítkem i charakterem navazovala na velkoměstské prostředí hradebního okruhu. „*V 11. čísle Čs. architekta jsme viděli objemové studie mezinárodního hotelu na místě dnešní proluky na Příkopě. Je také veřejným tajemstvím, že se na týž program zkouší zastavění bloku v Pařížské třídě. Chápeme, že proluky na tak významných místech pražského městského centra lákají k podobným studiím, avšak klademe si otázku, zda je na nich mezinárodní hotel vhodně situován s ohledem na potřeby jeho hostů i s ohledem na vztah k městu,*“ glosuje projekty v roce 1956 Karel Honzík.¹⁰²⁴ „*Jistě je našim zájmem, aby si zahraniční návštěvník – jistě významný v mezinárodní politice – odnesl ze svého pobytu v Praze nejlepší dojem, aby tu užil maximálního pohodlí, spojeného s vnímáním nejkrásnějších a řekněme symbolických vedut městských.*“ Obě zvažované parcely tak považuje za nepřilíh vhodné – jedna je na rušné třídě, druhá nemá výhled

¹⁰²¹ Problematika výstavby hotelů v Praze 50. a 60. let byla recentně skvěle analyzována v kolektivní monografii věnované hotelu Intercontinental – viz Houšková 2019.

¹⁰²² Sedláková 2018, s. 18

¹⁰²³ Spisovna IPR, fUP-26-1 až fUP-26-21.

¹⁰²⁴ Honzík 1956.

na Pražský hrad. Právě kvůli výhledu pak Honzík shledává jako nejlepší lokaci Smetanovo nábřeží, které podle něj představuje „ideální urbanistickou surovinu, dosud neztvárněnou a nevyužitou.“ Zklidnění dopravy dle jeho soudu zajistí přeložení dopravy do Divadelní ulice, díky kterému se nábřeží promění „v tichou promenádní terasu prvního vyhlídkového řádu (...) Náměstí při takto upraveném vyhlídkovém nábřeží se přímo nabízí pro mezinárodní hotel i za cenu, že by bylo nutné vybourání několika budov. (...) Bylo by opravdu škoda nepoužít takovéto příležitosti. Není jich mnoho. Rozhodující činitelé i Čedokem měli by o ní uvažovat,“ uzavírá Honzík.

Otázka nového hotelu byla opět otevřena v první polovině 60. let. Honzíkovy požadavky byly – zdá se – vyslyšeny. Proluka Myslbek z úvah vypadla a do užšího výběru míst pro mezinárodní hotel se vedle dříve zvažovaného předmostí Čechova mostu dále dostalo předmostí Švermova mostu, holešovické předmostí Hlávkova mostu a také Smetanovo nábřeží. Vedle toho se prověřovalo umístění tzv. tranzitního hotelu, pro nějž se zvažovalo buď zmíněné předmostí Čechova mostu, nebo volný prostor vedle bývalé pojišťovny Kotva na náměstí Republiky.¹⁰²⁵ Smetanovo nábřeží z porovnání stavení vyšlo jako „společensky nejúčinnější.“ Přestože přestavba prostoru byla dle názoru Útvaru hlavního architekta vhodná, její realizaci komplikovalo nevyjasněné dopravní řešení i složité urbanistické souvislosti.¹⁰²⁶ Ověřovací studie, zpracovaná Jiřím Klenem a Milanem Jarolímem, ukazuje, jak by takovýto vstup asi mohl vypadat.¹⁰²⁷ Jednoduchá modernistická stavba byla vsazena do druhého plánu nábřežního parku, z nějž byl kvůli nástupu do hotelu odstraněn novogotický Krannerův pomník. Přes veškerou snahu architektů respektovat výškovou úroveň okolní činžovní zástavby projekt dokládá, jak sporný dopad by vsazení obdobné novostavby do nejzachovalejší části Starého Města ve skutečnosti mělo. Jako ideální místa pro obě hotelové stavby byla nakonec zvolena předmostí Švermova mostu (mezinárodní hotel) a Čechova mostu (tranzitní hotel).¹⁰²⁸

Priorita byla dána prvnímu z nich. V roce 1965 tak byla vypsána veřejná soutěž, do níž bylo zasláno 60 projektů. Hotel měl být situován do komplikovaného prostředí, jehož se různým způsobem dotkly snad všechny dosavadní urbanistické vlny 19. a 20. století. Výsledkem všech těchto přímých i nepřímých intervencí byl urbanistický chaos, který až příliš věrně zrcadlil překotnost a rozporuplnost dosavadního architektonického vývoje této exponované lokality.

¹⁰²⁵ Edel 1965.

¹⁰²⁶ Edel 1965, s. 37-38.

¹⁰²⁷ Edel 1965, s. 38; Zákres projektu do fotografie viz spisovna IPR, F-PP-000042; Obdobnou studii zpracovali i Vlastibor Klimeš, Vratislav Růžička a Milan Vašek – viz Popelová 2019, s. 38-39.

¹⁰²⁸ Edel 1965, s. 38.

Podle názoru poroty nebylo žádoucí „*dále pokračovat v kompaktní a nivelizované nábřežní zástavbě,*“, nýbrž naopak zástavbu „*v tomto místě uvolnit, prostorově a hmotově rozčlenit a zapojit památkový soubor do celé kompozice.*“ Poloha hotelu je navíc „*zřejmě příliš blízko památkové struktury Starého Města a jeho panoramatu, aby dovolila rušivý zásah do jeho dominant.*“ Novostavba proto „*nemá být výškově akcentována, aby se její vertikality nedostala do konfliktu s panoramatem historického jádra.*“ Pro správné dobové porozumění termínu „*památkový soubor*“ je důležité dodat, že realizace hotelu automaticky předpokládala demolici celého bloku mezi Revoluční, Lannovou, Klimentskou a Novými mlýny a soutěžícími byly z historických staveb většinou zachovány jen kostel sv. Klimenta a vodárenská věž.

První cenu a doporučení k realizaci si odnesli Jan Bočan s Alenou Šrámkovou a Janem Šrámkem.¹⁰²⁹ Autoři vítězného projektu komponovali hotel jako sevřenou kubickou stavbu, která výškou navazuje na protější Fragnerův Merkur. Vertikalita zachované vodárenské věže měla být zdůrazněna nejen ustoupením hlavní novostavby, ale také výrazným horizontálním členěním jejího průčelí i realizací nižšího křídla před kostelem sv. Klimenta, které zde vůči věži hrálo obdobnou kompoziční roli, jakou měla budova Mánesa vůči věži Štítkovských mlýnů. S odstupem let lze říci, že právě tento návrh ze všech projektů patrně nejharmoničtější a z hlediska zapojení zachovaných historických staveb v jistém smyslu nejcitlivější. Přesto by památkové ztráty byly i v jeho případě velké a z dnešního pohledu tragické. Navzdory jednoznačnému výsledku soutěže stavba zahájena nebyla a předmostí tak čeká na své architektonické dotvoření dodnes.

Druhý hotel, pracovní zvaný jako „*tranzitní,*“ měl osud příznivější. Popudem k jeho umístění do exponované polohy při ústí Pařížské třídy bylo válečné poškození a následná demolice asanačních domů v předpolí Čechova mostu. Pro uvolnění dostatečného prostoru bylo rozhodnuto zbytky činžovního bloku zbořit a umožnit tak velkorysý půdorysný rozvinutí hotelu.¹⁰³⁰ První velkou studii pro hotel na tomto místě vypracoval v roce 1956 Antonín Tenzer.¹⁰³¹ Ověřovací studie, které již navazovaly na zadání „*tranzitního hotelu,*“ zde v roce 1964 zpracovali Richard Podzemný s Antonínem Tenzerem a Vlastibor Klimeš s Vratislavem Růžičkou a Milanem Vaškem.¹⁰³² Oba týmy pracovaly s ideou odsunutí stavby od řeky a nového náměstí v předpolí Právnické fakulty. Následně byla vypsána ateliérová architektonická

¹⁰²⁹ Matašovský 1967, s. 1; Popelová 2019, s. 42.

¹⁰³⁰ Podrobný urbanistický vývoj lokality viz Schránílová 2019.

¹⁰³¹ Popelová 2019, s. 36-37.

¹⁰³² Popelová 2019, s. 38-41.

soutěž, jejímž vítězem se stal Karel Filsak.¹⁰³³ Situaci však změnila nabídka americké společnosti Tower International ING na „*účast amerického kapitálu na výstavbě velkého mezinárodního hotelu v Praze*“, jehož kapacita i standard by byly vyšší, než tomu mělo být i připravovaného tranzitního hotelu.¹⁰³⁴ Ještě před několika málo lety nemyslitelné investiční spojení komunistické vlády s americkou společností bylo následně skutečně realizováno. Podmínkou z české strany byla účast domácího architektonického týmu. Kvůli ušetření času byla stavba napřímo zadána Karlu Filsakovi a jeho ateliéru Epsilon.¹⁰³⁵

Podmínky pro stavbu hotelu byly poměrně velkorysé. Jediná výraznější omezení představovala výška okolních budov a požadavek na zachování kubistických Učitelských domů Otakara Novotného. Karel Filsak se rozhodl budovu komponovat jako solitér, jehož úlohou je však i definovat okolní veřejná prostranství. Posunutím budovy z linie třídy 17. listopadu směrem k námětí Curieových došlo k pohledovému uzavření této ulice a zformování malého náměstíčka, které utvořilo komorní předprostor průčelí hotelu. Zbořením bloků na jižní straně vzniklo rozlehlé náměstí, jemuž dominoval jak hotel, tak zmíněné Novotného kubistické domy. Směrem k řece, kde byla původně plánována budova univerzity, vzniklo další náměstí a zapuštěná zahrada. Nový veřejný prostor měl být realizován i proti kostelu sv. Šimona a Judy, kde se měl terén výrazně snížit a náměstí se mělo přímo propojit se společenským sálem v suterénu hotelu. K poslední řečené úpravě však nedošlo, neboť oproti původním předpokladům nebylo možno zbořit novorenesanční budovu školy, postavenou v 80. letech 19. století na místě cyriackého kostela sv. Kříže.¹⁰³⁶

Architektonický výraz budovy vychází ze soudobých západoevropských brutalistických tendencí. Kubická skladba hmot je doplněna zvláštním vertikálním zřasením fasády, jehož úlohou bylo „*převzít členitost a různorodost traktování starých budov a fasád a uplatnit ji obdobnou formou v rytmičtějších fasád hotelu arkýřovými motivy*“.¹⁰³⁷ Zvláštní pokus o spojení brutalistního jazyka s evokací historické struktury byl dobově přijat nanejvýš příznivě.¹⁰³⁸ Filsakovi se podařilo vstoupit do komplikovaného prostředí sebevědomě a zároveň – v mezích zvoleného architektonického výrazu – i poměrně kontextuálně. Zdařilé umístění velkého hotelu do exponované polohy v přímé pohledové konfrontaci s Kotěrovou budovou právnické fakulty bylo důležitým důkazem, že výrazná soudobá architektura dokáže nejen zdařile dokomponovat

¹⁰³³ Popelová 2019, s. 43; Sedláková 2019, s. 56.

¹⁰³⁴ Návrh mezinárodního hotelu (...) 1968; Podrobnosti o americké účasti viz Savická 2019.

¹⁰³⁵ Průběh stavby hotelu skvěle zpracoval Matyáš Kracík – viz Kracík 2019.

¹⁰³⁶ Kracík 2019, s. 104-105.

¹⁰³⁷ Návrh mezinárodního hotelu (...) 1968, s. 363.

¹⁰³⁸ Kracík 2019, s. 108-109.

historické prostředí, ale přidat vlastní hodnotnou vrstvu, která navíc svým konceptem přirozeně navázala na předchozí vlny umístování veřejných budov na vltavském nábřeží.

Slabiny brutalistického sebevědomí se nicméně ukázaly tam, kde stavba nemohla své okolí stoprocentně ovlivnit. Prostor před kostelem sv. Šimona a Judy byl nakonec pojednán vysloveně provizorně, přičemž plánované otevření stěny do společenského sálu se změnilo v pouhý zásobovací vjezd do garáží, který celé prostranství výrazně degradoval. Obdobně sporná je finální úprava veřejných prostor na jižní i severní straně, kde pokus o mimoúrovňové spojení zeleně s veřejným prostranstvím vedl ke znejasnění jejich role a tím i možnosti zapojení do urbánního života. V dokomponování hlavní třídy i linie nábřeží nicméně hotel zafungoval jednoznačně přínosně. Díky následné výstavbě Mezinárodního domu studentstva čp. 207-V (Stanislav Hubička, Jan Kozel, Václav Novotný, 1966-74)¹⁰³⁹ a postupné adaptaci domu SIA na dnešní hotel President čp. 100-V (Karel Filsak, Václav Hacman, 1974-78, 1982-1988)¹⁰⁴⁰ navíc vznikla v předpolí Čechova mostu svébytná brutalistické enkláva, která v Praze nemá mnoho obdob. Srovnání řečených staveb nicméně zároveň ukazuje nezastupitelnou roli tvůrčí invence: to, co se podařilo citlivou skladbou hmot i pojetím fasád na hotelu (a částečně i na Hubičkově domu studentstva) bylo poměrně mechanicky aplikováno na pozdní západní průčelí hotelu Budovatel, které svou robustností bohužel částečně zpětně degradovalo působení vlastního hotelu Intercontinental.

Soutěž na budovu parlamentu a další projekty v okolí magistrály

(obr. 714-730)

Rok 1965 přinesl vyhlášení vyzvané soutěže na řešení okolí Národního muzea, vyvolané změnami, jež souvisely s dopravními projekty v širokém okolí. „*Při stavbě podpovrchové tramvaje bude zasaženo vyústění Vinohradské třídy do třídy Vítězného února naproti Národnímu muzeu,*“ uvádí v komentáři k soutěži hlavní architekt Jiří Voženílek.¹⁰⁴¹ „*Rozsáhlá asanace má být využita k zlepšení podmínek pro činnost Národního shromáždění, přechodně umístěného v budově bývalé burzy v přilehlých objektech,*“ konstatuje Voženílek a připomíná tím mnohaleté provizorium parlamentu, umístěného mezi válkami v Rudolfinu a po roce 1945 právě v budově burzy. Pro parlament se i v 60. letech počítalo s novostavbou, přičemž jako

¹⁰³⁹ UPP 1996, s. 565-566. Vorlík – Brůhová 2019, s. 68-71.

¹⁰⁴⁰ Svoboda – Noll 2006, s. 46-47.

¹⁰⁴¹ Voženílek 1966, s. 455.

nejvhodnější lokalita se stále jevila Letenská pláň. Přesto měl parlament v budově burzy i nadále dočasně zůstat. „*V období, kdy teprve zavádíme nové metody řízení, jsou však názory na organizaci administrativních souborů ovlivňovány dosavadními zvyklostmi a nejsou ještě zralé pro stanovení promyšlených požadavků na výstavbu. Proto bylo pro Národní shromáždění zvoleno přechodné řešení s tím, že na dobu příštích 15-20 let bude nadále využíván sál bývalé burzy, ale doplněný po asanaci přilehlého bloku funkčně vyhovujícími komponenty. V budoucnu by měl být nově vzniklý soubor použit pro kulturní a společenské účely,*“ vysvětluje složité zadání Voženílek.

Pro soutěž byla pochopitelně důležitá magistrála a její přepokládaný dopad na proměnu celé oblasti. „*Směrný plán a další práce na urbanistickém řešení přestavby centra vycházejí z představy, že mezi křížením základního roštu autodrah nabývají tyto komunikace charakteru městských tříd, vytvářených volně rozvinutými soubory veřejných budov. Zvláště výrazně se tato proměna projeví po odstranění dosavadní zástavby podél Legerovy a Sokolské třídy a po rekonstrukci Hlavního nádraží. Národní muzeum se stane kompozičním uzlem, v kterém bude sklouben zelený pás s volným zastavěním s pevnou uliční osnovou Nového Města a jeho souvislým zastavěním.*“¹⁰⁴² Voženílkův text tak mimo jiné dokládá, že soutěžní návrhy je třeba číst v kontextu velkorysých změn, které byly v souvislosti s magistrálou plánovány. Budova v nich měla nejen vyřešit potřeby parlamentu, ale také vytvořit architektonický přechod mezi drobnou stavbou opery a monumentální budovou Národního muzea. Její další významnou úlohou bylo definovat veřejný prostor mezi Václavským náměstím, Muzeem a adaptovanou burzou, který měl vzniknout plánovaným zahloubením magistrály za muzeem.

Soutěžní týmy přistoupily k vyřešení složité urbanistické i architektonické otázky různým způsobem. Návrhy Bobumila Kříže s V. Syrovátkou a Stanislava Hubičky s Františkem Šmolíkem řešily novostavbu jako výraznou horizontální hmotu, která navazovala na dosavadní blokovou zástavbu a vytvářela víceméně plynulý optický přechod od opery k Národnímu muzeu. Obdobnou cestou se vydal i projekt Jaroslava Fragnera, Evy Růžičkové a Ivana Štancela, který byl však v druhém plánu doplněn výraznou deskovou budovou, jejíž nezvyklý zaoblený půdorys vycházel z linie křivky nároží nového křídla mez burzou a muzeem. Nejradiálnějším architektonickým postojem zaujali František Cubr s Josefem Hrubým a Zdeňkem Pokorným, kteří se rozhodli přechod mezi operou a muzeem vyřešit výškovou stavbou, vycházející ze sestavy lapidárních kubických hmot. Koncept solitérní, avšak hmotově uměřené stavby si za východisko zvolili Věra Machoninová s Vladimírem Machoninem a Jiří Albrecht

¹⁰⁴² Voženílek 1966, s. 455.

s Jiřím Kadeřábkem a Karlem Pragerem. Oba týmy pracovaly s ideou obestavění budovy burzy novým konstrukčním systémem, který by umožnil vznik autonomní prostorové sestavy, jež by naplnila požadované kapacity a vytvořila i novou plastickou siluetu celé stavby.¹⁰⁴³

„Když uvážím, že nový soubor bude sloužit pro potřeby Národního shromáždění jen přechodně, je třeba v dispozičním řešení posuzovat především možnosti budoucího využití pro společenské a kulturní zařízení,“ konstatuje v komentáři k soutěži Jiří Voženílek, jemuž se z tohoto titulu jeví jako vhodnější koncept solitérní stavba. I u ní však záleží na celkové kompozici hmot, a to nejen v pohledu od Václavského náměstí či Vinohradské třídy, ale také v perspektivě od zamýšlené magistrály *„V návrhu manželů Machoninových vzniká jednolitý útvar, ovšem za cenu velmi složité, až romantizující konfigurace stavby, odpovídající spíše přírodnímu prostředí než velkoměstské třídě,“* soudí Voženílek. Naproti tomu, návrh týmu Albrecht – Kadeřábek – Prager *„jasně vyjadřuje základní myšlenku, dociluje mohutného účinku a ve své lapidárnosti obsahuje rysy monumentality. V panoramatu Prahy se projevuje prostým a ukázněným způsobem. Ve spojení s velkým měřítkem vytváří důstojný protějšek Národního muzea a zároveň svou otevřeností se začleňuje do nové kompoziční soustavy budov podél severojižní magistrály.“* Zjevnou výhodou projektu bylo i zvolené „mostové“ konstrukční řešení, které ponechávalo stávající budovu nedotčenu a zároveň umožňovalo rychlou realizaci nástavby. *„Výjimečná poloha nového souboru ve vstupu do centra Prahy a bezprostřední navázání na národní památku zavazuje k významnému architektonickému činu. Koncepce Pragerova kolektivu má k němu dobré předpoklady právě pro svoje zaměření a společenské poslání souboru,“* uzavírá své jednoznačně pozitivní hodnocení návrhu Voženílek.¹⁰⁴⁴

Přestože porota jednoznačně doporučila projekt Pragerova týmu, předsednictvo Národního shromáždění jej shledalo jako „výrazově přeexponovaný“ a rozhodlo se zadat k dopracování i návrh týmu Fragner – Růžičková – Štancel.¹⁰⁴⁵ I z tohoto srovnání však vyšel lépe projekt Pragerovy skupiny, jenž byl následně určen k rychlé realizaci.¹⁰⁴⁶ *„Nové komunikační úpravy, hlavně založení severojižní magistrály, přinášejí řadu nových městotvorných prostor a nové měřítko, které je zde velmi šťastně naznačeno budovou Musea,“* říkají o svém projektu autoři. *„Cítili jsme, že je zde nutno vytvořit nikoli blokovou, ale solitérní zástavbu a současně upravit měřítko divadla a staré burzy ve vztahu k měřítku Musea v nový kompoziční celek. Proto vznikl námět postavit dům nad domem, vyrovnat jej do úrovně římsy*

¹⁰⁴³ Návrhy byly publikovány v Architektuře ČSR – viz Voženílek 1966, s. 456-462.

¹⁰⁴⁴ Voženílek 1966, s. 455.

¹⁰⁴⁵ Voženílek 1966, s. 455.

¹⁰⁴⁶ Sedláková 2013, s. 73.

Musea a propojením stávajících budov vytvořit nové měřítko. U přestavby vzniká celá řada nových exteriérových prostor, mezi Museem a parlamentem, mezi parlamentem a divadlem, mezi Vinohrady a parlamentní přístavbou,“ říkají tvůrci.¹⁰⁴⁷ Vytvoření těchto nových prostor souviselo nejen s plánovaným zahloubením magistrály nad Muzeem, ale také s výraznými asanacemi v okolí projektu, které by se nevyhnuly ani levému hornímu rohu Václavského náměstí. Právě odtud byla také mimochodem kreslena soutěžní perspektiva budovy, na níž se stavba zdá být drobnější a od muzejní budovy o něco vzdálenější, než tomu je ve skutečnosti.¹⁰⁴⁸

Finální projekt vznikl v roce 1967 a stavba byla provedena v letech 1968-73. Významnou součástí projektu bylo intenzivní zapojení výtvarných umělců, jejichž díla odrážela tvůrčí svobodu závěru 60. let.¹⁰⁴⁹ Následně však do osudu budovy zasáhly dramatické společenské události roku 1968. První změnou byla nucená adaptace galerie na sněmovnu národů, která vznikla díky novému federálnímu uspořádání Československa. Roky 1968 a 1969 zdůraznily symbolický význam Václavského náměstí i Národního muzea, před jehož rozstříleným průčelím se v lednu 1969 obětoval Jan Palach. Veškeré intervence v tomto prostoru nabyly charakter symbolu, což se odrazilo na vnímání potenciálních uměleckých děl v parlamentu a okolí. Výtvarný program byl oklešťován, takže byl nakonec jen torzem zamýšleného celku. Emigrace Jiřího Kadeřábka i postupné vytěsňování normalizací nepohodlných tvůrců v čele s nekomunistou Karlem Pragerem vedlo k tomu, že tento významný celek nebyl po svém dokončení adekvátně publikován.¹⁰⁵⁰ Změny v projektu magistrály navíc znamenaly, že se původně otevřeně koncipovaná budova ocitla v zajetí dálničních tahů a nájezdů, které zamýšlené veřejné prostory zlikvidovaly. Zcela se proměnila i společenská situace: z parlamentu demokratizující se země, jehož dočasné sídlo se mělo během deseti až patnácti let proměnit na kulturní oázu uprostřed města, se rázem stalo ustrnulé federální shromáždění, jehož normalizační nehybnost byla v očích obyvatel nespravedlivě přenesena i na samotnou budovu.

Sebevědomí parlamentní budovy, které vedlo jejímu k výraznému hmotovému řešení, je třeba vnímat v kontextu dobové situace. Symboličnost a velkorysost zadání se v tomto případě spojily s očekávanou proměnou celé oblasti magistrály. Nejen v očích autorů přestavby měly budovy získat „nové měřítko“, odvozené od Schulzovy budovy muzea, která se již ve své době vymykala z dimenzí veřejných staveb. Ikonická silueta parlamentu byla projektována do

¹⁰⁴⁷ Přestavba bloku u Musea 1968.

¹⁰⁴⁸ Sedláková 2013, s. 69.

¹⁰⁴⁹ O koncepci výzdoby parlamentního komplexu a jejích následných proměnách viz skvělá práce Petry Konopčíkové – Konopčíková 2014.

¹⁰⁵⁰ UPP 1998, s. 793.

volného prostoru, jenž byl definován nejen blízkými pohledy z náměstí a přilehlých ulic, ale také komponován pro dálkové pohledy v přepokládané široké ose silniční magistrály. Zde je zjevně jeden z důvodů razance řešení i výtvarné sevřenosti celého ansámblu. Územní plán, studie centra i výše citovaná vyjádření Jiřího Novotného či Jiřího Voženílka předpokládaly, že budova bude výtvarně soupeřit s dalšími obdobně velkoryse pojatými stavbami, které v blízké době v okolí magistrály vyrostou. S výjimkou nedalekého vinohradského Transgasu¹⁰⁵¹ se tak ale nestalo a dům se svým měřítkem nakonec vztahuje právě jen k Schulzově muzejní budově. Přesto lze říci, že i v této nečekané situaci budova obstála. Její měřítko odpovídá významu původního účelu a je navíc neoddělitelně spojeno s ceněným konstrukčním řešením. S trochou nadsázky můžeme navíc konstatovat, že zejména díky ní lze okolí současné magistrály chápat jako potenciální veřejný prostor, který je pouze dočasně zabrán dálniční dopravou. Základní urbanistický princip budovy, tedy otevřenost a provázanost s okolím na všech stranách, totiž zůstal následnými negativními změnami nedotčen a je stále připraven navázat na původní intence projektu.

S realizací severojižní magistrály jakožto nové městské osy souvisely i další významné projekty. Z dopravního hlediska byla samozřejmě klíčová realizace Nuselského mostu, který patřil k dezideratům pražského urbanismu již od počátku 20. století.¹⁰⁵² V pořadí již čtvrtá soutěž na překonání nuselského údolí byla vypsána v roce 1958 jako veřejná a dvoukolová. V ní byl nakonec nejvýše hodnocen návrh Jiřího Kozáka, Jána Bustina, Josefa Šubra, Jaroslava Vítka a Jána Gottweise, který principem přímé rámové konstrukce s podvěšeným tubusem podzemní dráhy navazoval na odvážný koncept Bohumíra Kozáka a Stanislava Bechyněho z roku 1938. Původně plánovaný materiál mostu – ocel – byl následně změněn na předpjatý beton. Zpracováním finálního projektu byli nakonec v roce 1962 pověřeni tým Vojtěcha Michálka a Stanislava Hubičky z Projektového ústavu dopravních a inženýrských staveb. Podle jejich projektu byl most následně v letech 1965-73 postaven.¹⁰⁵³

Z hlediska historického centra byla důležitá jak budoucí dopravní role, tak přesné trasování mostu. V důsledku poválené změny městských tříd na dálniční magistrály byl most od počátku chápán jako primárně silniční s tím, že veřejná doprava – dle původních představ podpovrchová tramvaj – je vedena ve zmíněném tubusu pod mostní vozovkou. Transformace tramvaje na metro vedla k tomu, že nebylo nutno řešit povrchové vyústění tramvaje, plánované

¹⁰⁵¹ Vicherková 2017.

¹⁰⁵² Fischer – Fischer 1985, s. 154-169; Brůhová 2018, s. 118-125.

¹⁰⁵³ UPP 2017a, s. 216-217.

buď do Bělehradské, nebo do dnešní Sokolské ulice. Předpokládaná demolice domů mezi dnešními ulicemi Sokolskou a Legerovou vedla logicky k tomu, že most byl umístěn na středovou osu bloků mezi nimi. Přestože k ní nakonec nedošlo, mělo toto trasování mostu své památkové důsledky. Kvůli realizaci rozvětvení do řečených ulic musela být zbořena novogotická budova dětské nemocnice, která byla v této původně klidné rezidenční lokalitě postavena v letech 1893-1901.¹⁰⁵⁴

Přímou souvislost se stavbou magistrály měla i zamýšlená celková přestavba Hlavního nádraží, která rovněž souvisela s plánovanou realizací nového pražského centra mezi Jindřišskou a Opletalovou ulicí. Veřejná soutěž na ústřední nádraží v Praze byla vypsaná v září 1966. Navržený koncept pražské železniční dopravy předpokládal zrušení nádraží Praha – střed (Masarykovo nádraží) a nádraží Praha – Těšnov a soustředění osobní dopravy do jediného uzlu Hlavního nádraží. Historická budova nádraží neměla být zachována. Součástí zadání byla i budova nové pošty a celkové vyřešení předprostoru nádraží.¹⁰⁵⁵ Nejvýše oceněný projekt Eugena Kramára, Bertý Hornunga, Milana Kalinovského a Vojtěcha Gerstbreina řešil novostavbu jako výraznou horizontální hmotu s deskovým vertikálním akcentem. Magistrála byla vedena na estakádě nad kolejištěm. Nová budova vstupovala přímo do parku a byla kompozičně propojena s novostavbami na místě demolovaných bloků. Obdobnou nebo ještě větší razancí se vyznačovaly všechny soutěžní projekty: vědomí, že ani nádraží, ani bloky v okolí kostela sv. Jindřicha nemají být zachovány, vedlo i ty nejcitlivější tvůrce k razantním návrhům, které by centrum města nevratně poznamenaly. Nádraží, postavené zde nakonec v letech 1972-1979 podle projektu Josefa Dandy, Jana Bočana a Aleny a Jana Šrámkových, Fantovu budovu již naštěstí respektovalo, a nepředpokládalo ani razantní urbanistické změny širokého okolí.¹⁰⁵⁶ Cenou za jeho vznik byla nicméně i tak ztráta části parku, obětované již dříve stavbě podzemní dráhy, a vznik povrchové magistrály, která hlavní budovu odřízla od svého předpolí. Přesto lze říci, že ušlechtilým architektonickým ztvárněním i pozoruhodným pokusem o náhradu zaniklé parkové krajiny skleněnými skulpturami věží se nová budova Hlavního nádraží zařadila mezi nejkvalitnější realizace své doby.

Zástavba proluk a nové obchodní domy

(obr. 731-741)

¹⁰⁵⁴ Bečková 2003, obr. 134.

¹⁰⁵⁵ Procházka 1967.

¹⁰⁵⁶ UPP 1998, s. 796.

Nejslibnějším rezervoárem pro soudobé realizace v centru města byly již zmíněné proluky, vzniklé většinou ve 30. a 40. letech. V roce 1963 proběhla v Krajském projektovém ústavu v Praze vnitroustavní soutěž na výstavbu Domu dětské knihy do proluky po Braunerově domě (bývalé kavárně Union) čp. 342-I na nároží Národní třídy a Perštýna.¹⁰⁵⁷ Projektanti museli reflektovat složitou situaci nároží velkoměstské třídy a komorní staroměstské ulice, zdůrazněnou navíc přímým susedstvím novostavby s barokním domem U medvídků. Vítězný projekt Lud'ka Hanfa a Jana Nováčka se vydal cestou striktního oddělení hmoty novostavby od barokního domu, s nímž je nový dům spojen jen nízkým přízemním křídlem.¹⁰⁵⁸ Právě toto řešení lze je i z odstupu let označit za nejcitlivější. Dům dětské knihy tak mohl být komponován jako nárožní solitérní budova s vyváženými proporcemi a celoskleněným průčelím, jehož transparentnost zdůrazňovala lehkost i konstrukční krásu celé stavby.¹⁰⁵⁹

Po úspěšném zastavění parcely po bývalé kavárně Union přišla v roce 1967 na řadu protější nárožní proluka po bývalém novogotickém Šlikovském paláci čp. 91-II, který byl zbořen v roce 1938.¹⁰⁶⁰ První projekt, který pro tuto komplikovanou parcelu v roce 1968 vznikl, byl pozoruhodný svou náplní i formou. Rozlehlý blok mezi Národní třídou, Spálenou, Purkyňovou a Charvátovou měl být vyplněn „Domem techniky“, jehož součástí by bylo i tzv. Baucentrum, tedy místo pro intenzivní výzkum a prezentaci technických novinek v oblasti architektury a stavebnictví.¹⁰⁶¹ Zpracováním projektu byl pověřen jeden z iniciátorů této pozoruhodné myšlenky, architekt Karel Prager. Jeho ambicí bylo „vstoupit do těchto prostor s jinou architektonickou a urbanistickou koncepcí, než jaká tu je, to znamená nevytvářet blok, ale zlidštit danou homogenní zástavbu,“¹⁰⁶² čehož dosáhl rozdělením stavby na část do Národní třídy, jež se drží velkoměstského měřítka, a partií do Spálené ulice, která výškou i rytmicí navazují na původní historickou zástavbu. Daní za velkorysý objem projektu by byla demolice všech stávajících objektů s výjimkou domu U Ježíška čp. 72-II, který byl do novostavby svébytným způsobem integrován. Projekt nakonec realizován nebyl a parcela byla určena pro jeden ze dvou nových obchodních domů Prior, jež měly sklonku 60. let vyřešit nedostatečnou maloobchodní zásobovací kapacitu centra Prahy.¹⁰⁶³ Pragerova studie se stala východiskem pro

¹⁰⁵⁷ Polák 1963.

¹⁰⁵⁸ Administrativní budova s prodejnou „Albatros“ (...) 1970.

¹⁰⁵⁹ Transparentní průčelí bylo při necitlivé rekonstrukci po roce 2000 nahrazeno neprůhledným obkladem, který výraz celé stavby výrazně degradoval.

¹⁰⁶⁰ Bečková 1998, s. 188-189.

¹⁰⁶¹ Sedláková 2013, s. 58-61.

¹⁰⁶² Prager 1968.

¹⁰⁶³ Klíma 2011, s. 163.

užší soutěž, kterou v roce 1971 vyhrál tým architektů z libereckého sdružení Sial ve složení John Eisler, Miroslav Masák a Martin Rajniš.¹⁰⁶⁴ I jejich realizovaný projekt obchodního domu Máj (02) z let 1972-75 respektoval rozdílnost prostředí hlavní třídy a komorní Spálené ulice, kde křídlo svou výškou navazovalo na stále ještě stojící historické domy východní fronty Spálené ulice. Autoři tak dokázali suverénní architektonický názor spojit s promyšleným urbanistickým řešením a schopností plynule propojit i poměrně rozdílné architektonické světy.

Druhý ze zamýšlených obchodních domů měl být situován na náměstí Republiky, které se opět stalo předmětem velkorysých urbanistických záměrů.¹⁰⁶⁵ Ideová soutěž, realizovaná v letech 1966-68, s obchodním domem v této lokalitě nicméně ještě nepočítala. Jejím tématem bylo nejen urbanistické řešení tohoto věčně nedokončeného prostoru, ale také umístění koncertního domu, vzdáleně navazujícího na meziválečnou ideu zdejší lokalizace nového divadla.¹⁰⁶⁶ První cena v soutěži – jako ostatně mnohokrát – udělena nebyla. Nejvýše oceněny byly dva projekty, jež představovaly dva různé principiální přístupy k otázce umístění nové veřejné budovy do stávajícího urbánního prostředí. Projekt Gustava Šindelky řešil koncertní sň jako horizontální budovu, jejíž polygonální půdorys vychází z ideálně tvarovaného koncertního sálu. Druhý oceněný projekt byl nepoměrně výraznější. Ivo Loos s Jindřichem Malátkem se – v duchu svých předchozích stanovisek, prezentovaných například ve zmíněném textu k soutěži na dostavbu Staroměstské radnice – rozhodli vyřešit vstup nové veřejné budovy mocným výtvarným gestem, které by dalo celému prostoru náměstí novou dynamiku. Koncertní sň byla v jejich projektu komponována jako betonová stanová konstrukce, jejíž střední část tryská vzhůru a vytváří novou dominantu nejen náměstí, ale i širokého okolí.

Ocenění takto netradičně pojatého návrhu bylo signálem, že se v pojetí veřejných budov i architektury jako takové něco podstatného mění. „*Konfrontace předložených návrhů (...)* postavily porotu v jistém smyslu před dilema, které se již ostatně projevilo v jiných soutěžích ukončených v nedávné době,“ říká v komentáři k soutěži jeden z porotců Luděk Todl.¹⁰⁶⁷ „*Na jedné straně část autorů navrhovala architekturu odvozenou z funkce a účelu objektu a na straně druhé menší část, spíše ojedinělé projekty, akcentuje ve svých návrzích složku výtvarnou s cílem svrchovaného emotivního působení celého díla na smysly diváka. Zdá se, že tento přístup je kromě faktorů individuálních vyvolán i objektivně působícími faktory, mezi něž bude nepochybně patřit, zvláště u části mladé generace, pocit z přesytení fádni, netečnou,*

¹⁰⁶⁴ UPP 1998, s. 210.

¹⁰⁶⁵ Klíma 2011, s. 163; Popelová 2018.

¹⁰⁶⁶ Todl 1969.

¹⁰⁶⁷ Todl 1969, s. 139.

jednotvárně prefabrikovanou architekturou naší doby,“ říká kriticky Todl a reflektuje tak zajímavým způsobem stav výtvarného vyčerpání, do něhož se triumfující modernismus na sklonku 60. let dostal. Porota sice doporučila dopracování obou studií na úrovni projektového úkolu, avšak k realizaci nakonec nedošlo.

Paralelně s diskusí o koncertní síni se řešila otázka zmíněného obchodního domu, jehož návrh vzešel ze soutěže, uzavřené na sklonku roku 1969.¹⁰⁶⁸ Jeho umístění v uzlovém bodu na rozhraní Starého a Nového Města souviselo jak se skutečností, že zde byla od 30. let volná rozlehlá parcela vedle bývalé pojišťovny Kotva, tak s konceptem umístění veřejných staveb na tzv. sběrném okruhu, který opět oživil význam tříd městské City při bývalých staroměstských hradbách.¹⁰⁶⁹ Z důvodů snadnější možnosti výstavby na volné parcele dostalo náměstí Republiky přednost i před původně zamýšlenou lokalitou plánovaného společenského centra v okolí kostela sv. Jindřicha.¹⁰⁷⁰ Do soutěže na obchodní dům byly přizvány oceněné týmy z klání o koncertní síň. I přes provázanost obou témat se však vítězem ani jeden z nich nestal. První cena byla udělena Věře a Vladimíru Machoninovým, jejichž koncept prostorových šestiúhelníků nesených středním betonovým pilířem dokázal nejlépe vyhovět jak prostorovým nárokům obchodního domu, tak jeho integraci do složitého historického prostředí.¹⁰⁷¹ Přes nesporný soudobý výtvarný názor se obchodní dům Kotva stal příkladem architektury, která dokázala nejen citlivě vstoupit do historického prostředí, ale zároveň jej i vypointovat a dotvořit. Lze jej tak s odstupem let označit za jednu z nejzdařilejších staveb, která z bouřlivého tvůrčího kvasu 60. let v centru města vzešla.

Třetím obchodním domem, jehož kořeny spadají do období 60. let, je obchodní dům Družba, jenž se měl stát ústřední obchodně administrativní budovou Českého svazu výrobních družstev.¹⁰⁷² Pro situování domu byla zvolena výsostná parcela na nároží Václavského náměstí a Jindřišské ulice, kde sice nebyla volná proluka, ale kde stály historické klasicistní domy, jež nebyly dobově shledány jako hodnotné.¹⁰⁷³ Z užší soutěže, vypsané roku 1967, vyšel vítězně tým Milana Vaška, Vlastibora Klimeše a Vratislava Růžičky z pražského Krajského projektového ústavu. Původní modernistické řešení fasád objektu se během zpracování projektu čím dál více přiklánělo k plastickému členění průčelí, které paradoxně reflektovalo jak námitky

¹⁰⁶⁸ Klíma 2011, s. 163; Práda 1971; Popelová 2018.

¹⁰⁶⁹ Popelová 2018, s. 128.

¹⁰⁷⁰ Práda 1971.

¹⁰⁷¹ Popelová 2018, s. 144-149; Klíma 2011, s. 164-168; Sedláková 2018b.

¹⁰⁷² UPP 1998, s. 464-465.

¹⁰⁷³ Bečková 1998, s. 134-135.

památkové péče, jejíž zástupci požadovali větší propracování fasád, tak soudobé brutalistické tendence, které stavbě daly výrazně expresivní charakter.

Někde na půli cesty mezi těmito dvěma póly také stavba nakonec zůstala. Členění mohutného domu do výrazově rozdílných částí reflektuje historickou parcelaci náměstí a dává stavbě drobnější měřítko. Střešní nástavba se z nárožního akcentu stala samostatným pavilonem, jehož dynamické tvarování výrazně proměnilo proporce celku a stalo se novou dominantou středu náměstí. Pokud budovu srovnáme se starším řešením Kotvy a mladším konceptem Máje, můžeme konstatovat, že zvolená parcela byla sice urbanisticky nejexponovanější, avšak v mnohém i výrazně jednodušší, neboť systém parcelace i měřítko okolních budov byly předem jasně dány. Snad právě tato skutečnost se nakonec ukázala tím největším problémem. Zvolené hmotové řešení a architektonický výraz zde vedly k výsledku, který je v jistém smyslu výrazně robustnější, než by bylo na dané místo vhodné. Zdá se, že nutnost reagovat na složitý kontext, jež ovlivnila oba předchozí zmíněné projekty, byla nakonec právě tou vítanou výzvou, díky které autoři dosáhli hlubšího pohledu a rafinovanějšího řešení, než tomu nakonec bylo u zdánlivě jednodušší situace na Václavském náměstí.

Projektové ústavy jako epilog pražské architektury 60. let
(obr. 742-746)

Svébytnou výzvou pro moderní architekty bylo vsazování novostaveb do rozvolněného urbanistického prostředí horního Nového Města. Oblast, která svým otevřeným charakterem vedla mnohé tvůrce 30. a 40. let k plánování razantních urbanistických gest, se ve skutečnosti vyznačovala pozoruhodným historickým vrstvením, v němž se gotický základ klášterních komplexů a zahrad prolínal s barokními koncepty i pozoruhodnou zástavbou areálů nemocnic a dalších veřejných staveb 19. století. Jedním z nejdiskutovanějších vstupů do tohoto křehkého prostředí byla výstavba budov projektových ateliérů čp. 2075, 2076 a 207-II, které měl Karel Prager vložit do výsostně historického prostředí zahrady emauzského kláštera.¹⁰⁷⁴ Zadáání mělo pro tehdejší pražskou architekturu zásadní význam. Budovy měly sloužit samostatným ateliérům, jež byly roku 1966 ustaveny jako tvůrčí týmová alternativa k do té doby monopolním

¹⁰⁷⁴ UPP 1998, s. 711.

Stavoprojektům a v nichž byly vedle Pragera sdruženy další významné postavy architektury 60. let jako Karel Filsak, Vladimír a Věra Machoninovi, Jan Šrámek, Jan Bočan a další.¹⁰⁷⁵

Prager svůj projekt pojal jako koncept pavilonových staveb, vynášených středními vstupními pilíři a propojených polootevřeným parterem. Z původně plánovaných čtyř kostek byly realizovány tři. Nejexponovanější a nejvyšší objekt, umístěný při nároží směrem ke Karlovu náměstí, nakonec postaven nebyl, takže soubor nemá s náměstím přímý pohledový kontakt.¹⁰⁷⁶ Lehké pavilony se závěsovými skleněnými stěnami byly do prostředí parku umístěny tak, aby jeho prostor zůstal v principu zachován a park mohl mezi objekty volně prostupovat. Díky vhodně zvolenému měřítku i vzdušnému charakteru celé architektonické sestavy se zde Pragerovi podařilo dosáhnout souladu mezi soudobým architektonickým řešením a mimořádně komplikovaným historickým prostředím, do nějž budovy ateliérů vstupovaly. Architektonický smír mezi minulostí, přítomností a plánovanou budoucností zde může být chápán jako jedno z vyvrcholení pražské architektury 60. let. Bohužel je zároveň i součástí jejího epilogu. Hned v počátku normalizace byly projektové ateliéry jako samostatné a relativně svobodné instituce zrušeny. Před úplným zánikem je sice zachránilo splnutí s projektovým ústavem výstavby hlavního města Prahy, avšak navázat na jejich silnou tvorbu 60. let se jim v nových omezených podmínkách už podařit nemohlo.

Osud ateliérů jako byl ostatně symbolem osudu české architektury jako takové. Architektura i architekti byli důležitou součástí obrodného procesu, který vyvrcholil na jaře 1968 zrušením cenzury a otevíráním témat, která byla do té doby tabuizována. S o to větší silou však na architekturu dolehla následná normalizace, spojená s tvrdými mocenskými zásahy a všeobecnou morální devastací. Svaz architektů ČSSR se během 60. let postupně demokratizoval a stal se skutečně respektovanou profesní platformou. V roce 1969 ho vystřídal Svaz českých architektů, profesní organizace vzniklá zdola bez pokynů stranického vedení. Tento svaz je však v roce 1971 zrušen, neboť jeho vedení i po „*politické porážce kontrarevoluce*“ setrvává na svých „*pravicových názorech, sabotuje seriózní vyhodnocení svého jednání a je hluché k řadě výzev členů Svazu o vyvození závěrů ze svých nesprávných činů.*“¹⁰⁷⁷ Nový Svaz architektů ČSR nepřevzal automaticky členskou základnu zrušené organizace. Do nové organizace bylo vybráno jen zhruba 30 procent původních členů. Další zájemci o členství museli projít důkladným prověřením, aby se „*do Svazu nevloudili nepřátelé*

¹⁰⁷⁵ Hovoříme s ing. Arch. Jiřím Klenem 1966.

¹⁰⁷⁶ Sedláková 2013, s. 94-103.

¹⁰⁷⁷ Meduna 1972, s. 262.

*socialismu a kariéristé všeho druhu.*¹⁰⁷⁸ Mimo profesní spolek – a tedy bez možnosti další reálné tvorby – se náhle ocitly tak významné architektonické osobnosti, jako byli manželé Machoninovi, Karel Prager nebo členové libereckého Sialu, jejichž rozestavěné projekty se sice mohly dokončit, ale nesměly být následně publikovány. Z významných tvůrců se na ustavující konferenci svazu k nové linii ostentativně přihlásili jen Václav Hlinský¹⁰⁷⁹ a Jiří Kroha.¹⁰⁸⁰

Československý architekt i Architektura ČSR, jejíž šéfredaktor a zakladatel Oldřich Starý zemřel v listopadu 1971,¹⁰⁸¹ ztratily svůj charakter otevřené oborové platformy. Různorodost, tvůrčí napětí a otevřenou diskusi, která charakterizovala uplynulé desetiletí, vystřídalo na počátku 70. let tíživé ticho, z něž jen výjimečně zazněl osamělý hlas dílčí realizace nebo výraznějšího architektonického názoru. Modernistické vzepjetí, jež se na sklonku 60. let dopracovalo nejen pozoruhodné tvůrčí plurality, ale i prvních náznaků kritické sebereflexe, naznačující možnosti dalších cest a posunů, bylo po pouhých dvanácti letech násilně ukončeno. Doznívání započatých projektů ještě patrně načas vytvářelo iluzi normality. Ve druhé polovině 70. let však již muselo být zřejmé, že přes čestné a důležité výjimky, jež představovala tvorba libereckého Sialu nebo například pražské realizace manželů Šrámkových, byla kontinuální linie špičkové české architektury v mnoha ohledech ztracena.

Společenské čistky i obecná normalizační ztráta motivace znamenaly, že architektura jako celek klesla hlouběji, než by si ještě v předchozím desetiletí bylo vůbec možné představit. Nic však samozřejmě není černobílé. Mnozí protagonisté 60. let se k architektonické tvorbě následně opět vracejí a vytvářejí i velmi hodnotné projekty. Na sklonku 70. let navíc nastupuje generace, která začíná v drobných realizacích reflektovat postmoderní tendence a otevírá tím architektuře nové životodárné cesty a obzory.¹⁰⁸² Toto vše se však bohužel většinou netýkalo oficiální politické architektonické linie, která upadala do čím dál větší tvůrčí apatie, což bohužel nadlouho poznamenalo nejen soudobou tvorbu, ale i vztah veřejnosti k architektuře jako takové.¹⁰⁸³ Kontinuální a společensky sdílený příběh české moderní a modernistické architektury, který se zrodil na přelomu 19. a 20. století a kterému se podařilo úspěšně překonat cézury nacismu i stalinismu, se tak na počátku 70. let nejen znovu násilně přerušil, ale tentokrát v jistém smyslu bohužel i definitivně uzavřel.

¹⁰⁷⁸ Meduna 1972, s. 263.

¹⁰⁷⁹ Hlinský 1972.

¹⁰⁸⁰ Kroha 1972.

¹⁰⁸¹ Paroubek 1971.

¹⁰⁸² Kratochvíl 2007.

¹⁰⁸³ Švácha 1998, s. 77.

Město jako památka

SÚRPMO jako garant poznání a obnovy památek
(obr. 747-758)

Válečná zkušenost hluboce proměnila vztah společnosti k historickým památkám. Téměř neponičená česká a moravská města představovala v kontextu střední Evropy unikát, jehož hodnoty si byli architekti i ochránci památek vědomi. Vyhlášení památkových rezervací a následné prosazení památkového zákona dalo tomuto vztahu legislativní i funkční rámec, který umožňoval přistoupit k památkovým celkům jinak, než k běžné dobové architektuře. Pro vlastní obnovu památek bylo klíčové, že již v roce 1949 byl v rámci nově založeného Stavoprojektu zformován R-ateliér, jehož posláním měly být rekonstrukce památek a památkových celků. Na jeho základě byl v roce 1954 založen Státní ústav pro rekonstrukci památkových měst a objektů (SÚRPMO), který se stal na poli české architektury hlavním a na dlouhá desetiletí vlastně jediným ústavem, jenž se na rekonstrukce památek zaměřoval. Dějiny SÚRPMO jsou tak do značné míry i dějinami poválečné památkové praxe, což se pochopitelně týká i přístupu k historickému centru Prahy.¹⁰⁸⁴

Samo založení R-ateliéru a později vlastního SÚRPMO bylo neseno dobovým étosem, který vyrůstal právě z onoho silného pocitu výjimečnosti dochovaného památkového dědictví a vědomí odpovědnosti, kterou vůči němu architekti měli. *„Vstup SÚRPMO do procesu záchrany historického patrimonium měl svoje nezvratné opodstatnění i zázemí, ale, což je morálně velmi důležité, nebyl shora nikým a ničím nadekretován. Pouze bylo uznáno spontánní úsilí jeho zakladatelů zdola. Tento náznak „selfmademanství“ zůstal ústavu jako akcelerační vlastnost po celou dobu jeho existence,“* komentuje s odstupem let okolnosti vzniku ústavu jeden z jeho zakladatelů Josef Němec.¹⁰⁸⁵ Iniciátorem založení R-ateliéru byl Vilém Lorenc, který se stal i prvním ředitelem SÚRPMO.¹⁰⁸⁶ Období R-ateliéru (1949-1954) je spojeno zejména s výše zmíněnými rekonstrukcemi vybraných památek (Betlémská kaple, Karolinum), památkových celků (malostranské zahrady a paláce) či s prvními rekonstrukcemi a regeneracemi historických měst (Litoměřice, Nové Město nad Metují, Cheb).¹⁰⁸⁷

¹⁰⁸⁴ K dějinám SÚRPMO viz zejména: Němec 2004; Pavlík 2004; Hyzler 2004; Girsá 2004; Krauskopfová 2005.

¹⁰⁸⁵ Němec 2004, s. 496-497.

¹⁰⁸⁶ Rokyta 1956, s. 8.; Němec 2004, s. 497.

¹⁰⁸⁷ Rekapitulace tohoto období viz sborník Rekonstrukce historických měst z roku 1958 – viz Rokyta 1958.

Zejména v menších městech se z hlediska architektonického přístupu většinou jednalo o ryze „památkové“ rekonstrukce, u nichž bylo cílem respektovat historický vzhled stavby či souboru a jemu podřídit i případné soudobé architektonické vstupy.¹⁰⁸⁸ Výjimku představovaly některé pražské realizace v čele s výše zmíněnou rekonstrukcí Karolína, kde Jaroslav Fragner dokázal citlivě připojit novou architektonickou vrstvu. Spojení tvůrčího architektonického přístupu s rekonstrukcemi památek se zjevně ukázalo jako dobově nosné. Snad i proto se po založení SÚRPMO staly základem jeho projekční „kabinety“ (později ateliéry), do jejichž vedení byly postaveny výjimečné osobnosti meziválečné avantgardy Bohuslav Fuchs, Jaroslav Fragner a Josef Havlíček, k nimž se později připojil i Jan Sokol.¹⁰⁸⁹ Přestože kabinety byly po ničivých prověrkách v roce 1958 degradovány na ateliéry bez osobnostní záštity, jejich tvůrčí princip ovlivňoval činnost SÚRPMO i v 60. letech.¹⁰⁹⁰ Propojení obnovy památek s autoritou meziválečných funkcionalistů lze z jejich strany chápat jako určitý únik před dobovou situací na poli oficiální architektury. Je však také zřejmé, že tím oblast rekonstrukce památek dostala nejen výrazný tvůrčí impuls, ale byla tím také paradoxně vzata pod ochranná křídla klíčových představitelů meziválečné avantgardní generace.

Ústav SÚRPMO přes svou roli nespadal pod oficiální památkové struktury a byl stále jen jedním ze státních projektových ústavů, což mu umožňovalo svébytný vývoj. Navíc měl od počátku charakter vědecké instituce, díky kterému se mohl v mnohém oprostít od dobové tíživé politické reality. Za takovéto situace pro něj byl pochopitelně důležitý výběr pracovníků. *„První ředitel ústavu, Ing. Arch. Dr. Vilém Lorenc, začínal svoji profesní dráhu jako asistent prof. Engela na FA ČVUT, proto principiálně zdůrazňoval při výběru nových mladých členů ústavu jejich bytostný zájem o vědu i za cenu jejich osobních obětí a zároveň u architektů i snahu o tvůrčí přístup k řešení obnovy památek,“* vzpomíná na první roky SÚRPMO Milan Pavlík.¹⁰⁹¹ *„Opovrhoval bytostně sorelou (stejně i jeho kolega na FA ČVUT prof. Stefan a starý pan prof. Engel). Podařilo se mu postupně v ústavu umístit a udržet i proskribované slavné architekty (prof. Sokol, prof. Fuchs, arch. Havlíček) a vědce (dr. Líbal), kterým zajistil zvláštní místo, respektující dle možností i jejich vědeckou, tvůrčí a vysokoškolskou činnost.“*

Právě osobnost Dobroslava Líbala (1911-2002) je v kontextu SÚRPMO a jeho významu naprosto klíčová.¹⁰⁹² Tento mimořádně talentovaný historik architektury by předurčen

¹⁰⁸⁸ Viz rekonstrukce domů v Litoměřicích či obnovy renesančního náměstí v Novém městě nad Metují.

¹⁰⁸⁹ Němec 2004, s. 497.

¹⁰⁹⁰ Krauskopfová 2005, s. 11.

¹⁰⁹¹ Pavlík 2004, s. 495.

¹⁰⁹² K osobnosti Dobroslava Líbala viz zejména: Štulc 2017; Horyna 2004.

k akademické dráze, kterou mu však jako zásadovému nekomunistovi znemožnil komunistický puč v roce 1948.¹⁰⁹³ Okolnosti jej nasměrovaly na dráhu architektonických průzkumů, jejichž metodiku mohl od roku 1951 rozvíjet nejprve v R-ateliéru a následně i v SÚRPMO, kde v letech 1954-1985 vedl ateliér stavebně-historických průzkumů. Díky svébytnému charakteru instituce se zde průzkumná činnost mohla rozvíjet způsobem, který měl veškeré atributy vědecké práce. Její provázání s rekonstrukcemi památek a památkových měst jí zároveň dávalo neustálé a přímé propojení s praxí, které by v režimu běžné vysokoškolské nebo akademické práce bylo naprosto nereálné. Vynucené podmínky tak daly paradoxně vzniknout fenoménu, který v důsledku skokově rozšířil poznatky o stavebním vývoji jednotlivých staveb i celých městských souborů a výrazně tak obohatil a zpřesnil pohled na dějiny architektury jak v Praze, tak v českých zemích obecně.

„Hlavním nedostatkem počátků obranného boje byly velmi omezené znalosti architektonické struktury a hodnoty historických objektů,“ konstatují v roce 1962 Dobroslav Líbal s Eduardem Stachem.¹⁰⁹⁴ *„Památkový zájem soustředil se u městských domů především na zevní vzhled. Jejich organismus, dispozice a umělecké vybavení vnitřků byly s malými výjimkami opomíjeny. Nejvýmluvnějším dokladem těchto tendencí jsou nejstarší památkové plány historického pražského jádra, uveřejněné ve Zprávách soupisné komise hlav. města Prahy (...). Na plánech pořízených jistě odpovědnými odborníky chybí množství objektů zevně nenápadných, uvnitř však prvořadě architektonické hodnoty. Stačí uvést jediný příklad, totiž dům čp. 222-I v Řetězové ulici, jehož zachování se nedoporučovalo,“* říkají Líbal se Stachem a upozorňují tak na výjimečný románský palác, kterému demolice hrozila ještě v regulačních plánech z 20. let 20. století.¹⁰⁹⁵ Poválečné majetkoprávní změny vytvořily podmínky jak pro plošný průzkum domů, tak pro jejich podrobné zaměření, na jehož základě mohl být následně stavební vývoj objektu analyzován a názorně graficky prezentován.

Líbalem definovaná metoda stavebně-historického průzkumu byla založena na intenzivní spolupráci historiků, historiků umění a architektů.¹⁰⁹⁶ Každý zkoumaný objekt byl interpretován z pozice archivní historie, stavebního vývoje, uměleckohistorického hodnocení a technického stavu. Městské domy byly navíc posuzovány v kontextu bloků, což dávalo interpretaci jejich stavební historie nový rozměr. Pro centrum Prahy je zásadní, že tomuto

¹⁰⁹³ K působení Dobroslava Líbala na akademické půdě viz např. Horyna 1996 a Biegel – Prah – Bachtík 2020, s. 659-663.

¹⁰⁹⁴ Líbal – Stach 1962, s. 97.

¹⁰⁹⁵ K domu čp. 222-I viz např. Dragoun – Škabrada – Tryml 2002, s.146-165.

¹⁰⁹⁶ Kašička 2017.

podrobnému zkoumání byly během 50., 60. a 70. let systematicky podrobeny všechny předasanační objekty historických městských čtvrtí. Jedním z impulsů pro plošný průzkum centra města se stal nečekaný nález objektu předpokládané brány Havelského města během průzkumu tzv. Staré rychty čp. 404-I, který ukázal jak nevelké dobové povědomí o reálném stavebním vývoji historického města, tak i užitečnost této metody.¹⁰⁹⁷ Na základě této zkušenosti byla kanceláří územního plánu zadána SÚRPMO pasportizace historického centra Prahy, která se měla stát jedním ze základních podkladů pro rozhodování o budoucích urbanistických i architektonických intervencích.¹⁰⁹⁸

Prvním zkoumaným blokem se stal staroměstský Ungelt, kterým se Líbal se svými spolupracovníky zabýval již v R-atieliéru Stavoprojektu.¹⁰⁹⁹ Následoval průzkum dalších částí Starého Města i zbývajících čtvrtí, jejichž výsledkem byly jak textové elaboráty, tak plány, které zjištěný stavební vývoj dokládaly. Plošný charakter průzkumu znamenal, že bylo nutno zpracovat nejen nejvýznamnější domy, ale všechny objekty, které se v daném bloku nacházely. Tato metoda umožnila vznik unikátních plánů, na nichž jsou historické bloky představeny ve svém vývoji ve všech podlažích a slohových vrstvách. Působivé výkresy v měřítku 1:200 dokázaly názorně ukázat složité vrstvení města i vzájemné souvislosti jednotlivých objektů.¹¹⁰⁰

Již výsledky první vlny průzkumů byly fascinující. Četné nálezy románských domů (jejichž počet se díky průzkumům zvýšil o třetinu) pomohly zpřesnit představu o nejstarších dějinách města i rozsahu výstavby v tomto nejranějším období.¹¹⁰¹ „*Nově poznané románské objekty jsou důležité především svou situací v půdorysu města. Takto objevil se románský dům čtvercového půdorysu v suterénu Colloredomansfeldského paláce čp. 189-I v předpolí někdejšího Juditina mostu; zatím nejzápadnější staroměstský objekt. V rozsáhlých gotických sklepech domu čp. 646-I na nároží Štupartské ulice byl zjištěn rovněž zajímavý fragment velkého románského domu, zatím nejvýchodnějšího v rámci staroměstské raně feudální zástavby. I řada dalších zčásti podstatných objevů dokreslila obraz raně feudální Prahy. (..) Z tohoto hlediska jsou zejména pozoruhodné románské nálezy v domech čp. 480, 603 a 930-I při Staroměstském náměstí, jež dotvrzují raně feudální původ většiny jeho stran.*“ Neméně významná byla zjištění, jež se týkala klíčové gotické urbanistické vrstvy. „*Na Staré Město nelze rozhodně vztahovat obvyklé představy o půdorysném ztvárnění gotických domů,*“ říkají Líbal se Stachem. „*Složité*

¹⁰⁹⁷ Líbal – Piša 1954; rozhovor autora textu s Dobroslavem Líbalem ze dne 26. 8. 1999.

¹⁰⁹⁸ Líbal 1965; Macek 2012.

¹⁰⁹⁹ Líbal – Stach 1962, s. 98; Kašička 2017, s. 37.

¹¹⁰⁰ Líbal – Stach 1962, s. 99; Macek 2012.

¹¹⁰¹ Všechny následné citace viz Líbal – Stach 1962, s. 99-100.

předchozí vývoj sahající nazpět až vysoko do raného feudalismu odráží i půdorysně individualizaci jednotlivých pražských gotických objektů. (...) Solidní výstavba uchránila v některých případech i středověké krovy. Na Starém městě pražském stojí dosud několik dvojposchod'ových gotických domů s původními štíty a krovy,“ konstatují věcně autoři a ukazují tak nejnázorněji neuvěřitelné rozšíření dosavadních znalostí a představ o historickém městě.

Badatelský zájem první vlny průzkumů se však netýkal jen středověku. „*Gotika tvoří pochopitelně jádro pražské historické zástavby, především na Starém a Novém Městě, poněkud méně na Hradčanech. Systematický průzkum doplnil však ve značné šíři i poznání domovní výstavby renesanční a barokní. Ukázalo se však, že většina objektů tradičně i nejnovější literaturou uváděných jako barokní novostavby má jádro daleko starší, zpravidla gotické. Naproti tomu byla však poznána řada barokních novostaveb a tak vlastně vůbec poprvé umožněna představa půdorysu i výstavby barokních domů, které byly dosud studovány zpravidla toliko podle fasád.*“ Doceněn byl i klasicismus sklonku 18. a první poloviny 19. století, jehož „*mnohotvárná (..) výstavba pražská*“ představuje pro badatele „*půdu skoro panenskou.*“¹¹⁰² Výsledkem obřímí práce Líbalova týmu tak bylo komplexní poznání, které se – díky skvělé grafické i textové prezentaci – stalo přirozeným ochranným faktorem proti případným snahám o razantní demolice v historickém centru.¹¹⁰³ Zpracování podrobných průzkumů tak bylo posledním a zároveň nejdůležitějším krokem na cestě k důsledné ochraně historického centra, která v roce 1971 vyvrcholila vyhlášením Pražské památkové rezervace.

Komplexní poznání všech historických vrstev historického centra přirozeně otevřelo složitou otázku jeho dalšího možného architektonického rozvoje. „*V oblasti urbanistické střetávají se tu dvě hlediska,*“ popisují situaci v roce 1969 Viktor Kotrba s Dobroslavem Líbalem.¹¹⁰⁴ „*První aplikuje základní princip památkové péče a nepřipouští vcelku další urbanistický i architektonický vývoj dochovaných částí pražských historických čtvrtí. Druhé naproti tomu hlásá, že historické město se musí stále výtvarně vyvíjet.*“ Památková péče dle jejich názoru „*vznikla právě z potřeby i nutnosti chránit a stabilizovat dochovaný stav, který, jak řečeno, ve svém celku nepřipouští další podstatnější architektonické proměny.*“ Toto konstatování však v očích autorů neznamena naprostou konzervaci dochovaného stavu, neboť

¹¹⁰² Dobroslav Líbal tyto poznatky následně zúročí v mimořádně přínosné práci věnované pražské klasicistní architektuře – viz Líbal 1980.

¹¹⁰³ Kompletní průzkumy i výkresy jsou uloženy ve spisovně IPR. Jednotlivé svazky pasportů i SHP SÚRPMO se nacházejí i v archívech pražských pracovišť NPÚ. Výsledky systematických stavebně-historických průzkumů na Starém Městě se staly základem vynikající monografie, věnované vývoji této unikátní čtvrti – viz Líbal – Muk 1996.

¹¹⁰⁴ Kotrba – Líbal 1969, s. 52.

mnohé zásahy 19. a 20. století byly dle jejich soudu jen utilitární a mnohdy potlačili hodnotu památek i celku. „Nelze tu přece obhajovat a udržovat v mnoha případech nehodnotný a dochovaný stav, ale nutno plně uplatnit potlačená nebo zastřená výtvarná díla. Děje se tak rehabilitací průčelí, např. očištěním barokních štukových členění dodatečných poruch či uplatněním renesančních průčelí v případě, že mladší řešení fasády bylo bez hodnoty. Uvnitř objektů se uvolňují sítě, průjezdy, dělené prostory a podobně (...) Uvedená zásada ovšem platí s omezením, že příslušné korekce lze provést toliko tehdy, když se tím nelikvidují žádné nebo alespoň podstatnější hodnoty, ať již urbanistické, nebo architektonické. Její důsledná aplikace souvisí s již obšírněji vysvětlenou skutečností, že totiž památkové objekty se dále nemají jako celek výtvarně vyvíjet,“ konstatují a autoři a definují tak dobově významnou tezi o ukončeném vývoji památek, která se při následné aplikaci na město jako celek stanem jedním z nejspornějších momentů památkově-architektonické diskuse následujících desetiletí.¹¹⁰⁵

Komplexní poznání se mělo stát základem komplexní památkové obnovy. „Připravovaná rekonstrukce a asanace historického jádra Prahy je jedním z největších architektonických problémů, které kdy u nás řešili jak památkoví pracovníci, tak architekti,“ píše v roce 1964 jeden z hlavních autorů plánů blokové obnovy centra Prahy architekt Milan Pavlík.¹¹⁰⁶ „Obdivuhodná kontinuita zástavby historického jádra Prahy, souvislost dnešní situace s počátky vzniku města, ovlivňování dnešní tváře města nejstarší minulostí, význam půdorysně nepravidelné, rostlé komunikační sítě města pro hmotovou konfiguraci současného stavu, to jsou některé z obecně známých důvodů ochrany historického jádra jako celku.“ Toto poznání má dle Pavlíka pro budoucí zacházení s městem své důsledky. „Bohatství a různorodost charakteru jednotlivých částí města naléhavě žádá při vytyčení architektonických zásad asanačního plánu vystižení specifických odlišností těchto organicky vznikajících částí města (nejčastěji bloků) a jejich zvýraznění. Tudiž je zřejmé, že nemůže se vytvářet asanační plán historického města vnesením určité ideje, nýbrž musí nezbytně vycházet z pokud možno hlubokého poznání faktů. Musí zvýrazňovat odlišnosti, zvláštnosti a osobitost jednotlivých bloků, nikoli tyto specifické vlastnosti schematizovat,“ říká Pavlík a vymezuje tak vlastně tento nový přístup nejen vůči tvrdým asanačním zásahům před rokem 1938, ale také vůči přílišnému rozvolňování blokové zástavby bořením dvorních křídel, jaké ve 40. letech promýšlel Bohumil Hypšman nebo jaké po válce částečně realizoval v bloku Karolina Jaroslav Fragner.

¹¹⁰⁵ Reflexe této diskuse viz Švácha 2017.

¹¹⁰⁶ Pavlík 1964, s. 75.

Tento doslova kopernikovský obrat v přístupu k městské historické tkáni měl pro její budoucnost dalekosáhlé důsledky. Historické bloky se napříště neměly mechanicky podřizovat novým intervencím, ale tyto zásahy měly naopak vycházet z poznání a respektu dosavadního vývoje. Obnova historických domů se rovněž neměla odehrávat po jednotlivých domech, ale po celých souvislých blocích. V 60. letech tak byly rozpracovány a následně i zahájeny obnovy bloků Konviktu, bloku kolem bývalého kostela sv. Michala či zmíněného bloku Ungeltu. Až průběh vlastní obnovy však ukázal její architektonickou i řemeslnou náročnost, která byla v mnohém nad možností tehdejšího zestátněného stavebnictví. Složitá realita nepříliš fungujícího socialistického systému způsobila i další obtíže. Rekonstrukce se bloků výrazně časově protáhla, takže většina zmíněných bloků byla reálně dokončena až v 90. letech. Nezamýšleným důsledkem dlouholetých rekonstrukcí bohužel bylo plošné vystěhování obyvatel, kteří se vzhledem časovému odstupu i snížení počtu bytů z důvodu modernizace většinou do původních objektů již nevrátili. Při rekonstrukcích byly často užívány soudobé moderní technologie, které mnohdy tvrdě kontrastovaly s původními historickými prvky. Díky hrubému přístupu mamutích stavebních podniků také často během rekonstrukce zmizela řada původních prvků, které byly cenným svědectvím o vrstvení jednotlivých objektů.¹¹⁰⁷ Nedostačující kapacity socialistické „stavební výroby“ nicméně vedly k tomu, že mnoho objektů na svou obnovu čekalo marně. To na jedné straně zhoršovalo jejich fyzický stav, avšak na druhé zároveň uchovávalo v domech původní obyvatele i řadu architektonických i řemeslných detailů, které by při hromadné obnově patrně zanikly.

Přes tyto složité dobové okolnosti, nebo spíše právě pro ně, je třeba komplexní přístup památkových architektů ze SÚRPMO hodnotit s obdivem. Jen díky jejich houževnatosti byly i běžné městské domy chápány jako něco výjimečného, co si zaslouží odbornou péči při průzkumu, projektování i vlastní realizaci obnovy. Až z odstupu let je také zřejmé, nakolik bylo toto důsledné spojení systematického průzkumu s následným projektováním unikátní. Necitlivý stavební přístup, daný charakterem stavebních firem, i používání dobově běžných moderních stavebních technologií, které logicky vyplývalo z převládajícího modernistického přístupu k architektuře, by tak rozhodně neměly zastřít jejich dějinný význam pro poznání a uchování památkového bohatství historického centra Prahy. Celostní památkově-architektonický pohled, vycházející z plošného průzkumu a reflektující všechny historické vrstvy, se jen díky nim mohl napříště stát normou nejen pro zmíněné rekonstruované bloky, ale pro historické centrum jako takové.

¹¹⁰⁷ Girsá 2004, s. 502.

„Památkářská architektura“

(obr. 759-763)

Narůstající povědomí o hodnotě a mnohvrstevnatosti historického města mělo vliv na úvahy o charakteru soudobé architektury, která do něj měla vstupovat. Celkový pohled na novostavby 50. a 60. let ukazuje, že jednotlivé čtvrti a části historického souměstí byly z hlediska charakteru i role vnímány poněkud odlišně. Jestliže na Novém Městě (včetně staroměstské části hradebního okruhu) byla vyžadována a přirozeně přijímána ryze soudobá tvorba, na Malé Straně a Hradčanech se novostavby architektonickým výrazem snažily více respektovat své okolí. Významným příkladem této záměrně kontextuální koncepce je dům čp. 273-III v Mostecké ulici, postavený v letech 1958-63 podle projektu Miroslava Hudce, Karla Kuncy a Jaroslava Stehlíka.¹¹⁰⁸ Dům, nazvaný podle významného kinosálu „U hradeb“, byl postaven v proluce, vzniklé v roce 1939 za účelem výstavby pojišťovny Koruna. Klíčová pozice parcely při ústí Mostecké ulice do Malostranského náměstí vyvolala památkové diskuse již na počátku 40. let, kdy vznikl nejen alternativní projekt otce a syna Hypšmanových, ale také Hypšmanův koncept památkové asanace celého bloku.¹¹⁰⁹

Stavba budovy pojišťovny Koruna byla ve 40. letech započata, avšak nedostavěna. Otázka zástavby pozemku se opět oživila zkraje 50. let. Prvotním záměrem Vojenské správy, která se stala novým investorem projektu, bylo na původní projekt navázat.¹¹¹⁰ S tímto záměrem nesouhlasil autor alternativního řešení Bohumil Hypšman, který kritizoval jak poměrně intenzivní zastavění pozemku, tak řešení průčelí, které dle jeho soudu nerespektovalo rytmus štítů Mostecké ulice. V roce 1952 proto architekt v rámci R-ateliéru Stavoprojektu vypracoval alternativní projekt, v němž navrhl rytmizaci průčelí náznakem parcelace a třemi štíty, které měly zakrýt linii sedlové střechy.¹¹¹¹ Jeho mise byla úspěšná, neboť plány novostavby z roku 1954 tento koncept víceméně respektovaly. Vznikl tak návrh pětipodlažní budovy se sedlovou střechou, jejíž devítiosá fasáda byla rozčleněna třemi reliéfními rizality, završenými štíty ve střechě. Jako varianta byl následně zpracován i projekt mohutné sevřené budovy, jejíž strohé tvarosloví, ústřední štít i řešení přízemí byly zjevně inspirovány budovou Platýzu na Národní třídě. Tato verze, která musela mnohem lépe odpovídat dobovému vkusu socialistického

¹¹⁰⁸ UPP 1999, s. 379-380.

¹¹⁰⁹ Viz kapitola Protektorátní město.

¹¹¹⁰ Projekt novostavby pojišťovny Koruna publikoval Alois Kubiček – viz Kubiček 1958.

¹¹¹¹ Hypšman 1957.

realismu, byla nakonec opuštěna ve prospěch realizovaného kontextuálního řešení se dvěma štíty a hlavní římsou sniženou na úroveň sousedního domu čp. 275-III.¹¹¹² Výsledné řešení se vyznačuje nejen působivým urbanistickým řešením domu s nádvořím, ale také nadčasovou klasicizující architekturou, jež byla následně doplněna mimořádně kvalitními „bruselskými“ interiéry podle návrhu Františka Trmače.¹¹¹³

Další příležitosti se kontextuálnímu památkovému přístupu dostalo díky demolici historických domů čp. 405 a 406-III na Újezdě, která byla součástí – naštěstí nerealizovaného – plánu na přestavbu celé západní strany této dopravně významné malostranské ulice.¹¹¹⁴ Na místě zbořených domů vznikla novostavba, jejíž kompozice i detaily prozrazují inspiraci pražskou barokní palácovou architekturou. Určitá explicitnost tohoto řešení nicméně vyvolala dobovou kritiku, která ukázala, jak hluboce se vnímání historických odkazů během krátké doby proměnilo. „*Soudilo se, že pravé umění se vždy přidruží k umění, neboť tu nejde o mechanickou, ale organickou vazbu. Odmítnutí historizujícího slohování bylo pokrokem, který naše architektura dnes při střetávání s hodnotami památkovými opouští. Jakmile má se vkomponovat objekt či soubor do urbanistického útvaru památkové hodnoty, dává se naše architektura (...) na cestu pseudohistorického stylizátorství,*“ píše nemilosrdně v kritice novostavby v Karmelitské v roce 1962 Zdeněk Kostka.¹¹¹⁵ „*Požadavek soudobého cítění, myšlení a tvorby není dnes pouze nezadatelným právem, ale povinností naší architektury, ať je kdekoli, tedy i v památkových rezervacích,*“ říká nekompromisně autor a odmítá tak konsensus, k němuž se památkově cítící architekti během složitých 50. let dopracovali.

Přestože tento názor byl záměrně vyhocenou reakcí, poukázal na problém, který v sobě „památkářská architektura“ již v principu nesla. Záměrným podřízením se okolí se mohlo dosáhnout jejího „zneviditelnění“, díky kterému novostavba splynula se svým okolím.¹¹¹⁶ Muselo se tak nicméně mnohdy stát nejen na úkor autorské invence, ale – nejpozději od roku 1958 – i na úkor soudobých výtvarných názorů, které byly mimo jiné spojeny s návratem modernistických principů a technologií. Tvorba v nejcennějších památkově chráněných prostředích se tím často záměrně vydělovala z proudu dobové architektury, které byl naopak

¹¹¹² Kubiček 1958, s. 20.

¹¹¹³ Dům s kinem 64 U hradem měl po roce 1989 pohnuté osudy. Původní interiéry v přízemí zanikly přestavbou na provozovnu levného občerstvení McDonald's. Interiér kina byl poničen za povodní v roce 2002. V roce 2004 vznikl projekt na přestavbu bývalého kina na podzemní garáže, proti němuž se aktivně postavil Klub za starou Prahu. Záměru se podařilo zabránit a poškozený sál dnes opět slouží kulturním účelům. O plánech na necitlivou přestavbu viz např. Biegel 2004.

¹¹¹⁴ Janoušek 1958.

¹¹¹⁵ Kostka 1962.

¹¹¹⁶ K problematice geneze a souvislostí tzv. památkářské architektury viz zejména Mertová 2011.

vstup do některých oblastí předem zapovídán. Koncept „dvojí architektury“, na nějž Kostka upozornil, tak byl skutečností, s níž se oba póly – architektonický i památkový – musely chtít nechtít vyrovnat, neboť se napříště stal jednou ze základních otázek, která vstupy soudobé architektury do historického prostředí provázela.

Adaptace historických areálů a otázka čtvrti Na Františku
(obr. 764-778)

Nejintenzivněji se tato skutečnost ukázala u adaptací historických areálů pro nové účely. Již několikrát zmíněná historicky třetí velká vlna adaptací bývalých sakrálních či profánních komplexů byla v případě historicky cenných objektů nesena ideou kulturního využití pro potřeby klíčových institucí, jako byl Památník národního písemnictví či Národní galerie. Zejména v případě Národní galerie se jednalo o pozoruhodný sňatek z rozumu. Instituce, vzniklá v euforických poválečných časech, zdědila od svých předchůdců, jimiž byly Obrazárna Společnosti vlasteneckých přátel umění a Moderní galerie, nejen mimořádně cenné sbírky, ale také jejich neadekvátní a víceméně provizorní umístění. Meziválečné sny o novostavbě státní galerie na Kampě nebo na Letenské pláni se v 50. letech již rozplynuly a instituce musela urgentně řešit své nemalé prostorové potřeby. Zestátnění rozlehlých areálů, jako byl Anežský nebo Jiřský klášter, umožnilo vytvořit zvláštní symbiózu mezi významnými budovami a neméně významnými uměleckými díly.

Bylo tím dosaženo hned několika cílů najednou. Obrovské areály dostaly vyžitím svůj nový smysl a – v případě Anežského kláštera – i příslib rehabilitace, o níž se snilo od sklonku 19. století. Národní galerie získala nejen nové velkorysé prostory, ale také umístění na výsostných místech v historickém centru města, jež by pro ni byly jinak nedostupné. Umístění galerijních expozic na exponovaná místa, jako byl Pražský hrad či Hradčanské náměstí, nebo naopak do stále ještě periferní Haštalské čtvrti, lokality vtáhlo do aktuálního kulturního života města a pomyslně tak rozšířilo městský „kulturní kampus“ i mimo i oblast novostaveb z 19. a počátku 20. století. Nutnou daní za tuto výhodnou symbiózu pak byla nejen dislokace sbírek, která znemožňovala jejich provázání neb scelení, ale také rezignace na novostavbu galerijní budovy, která by splňovala moderní nároky na prezentaci i uložení uměleckých děl, což je mimochodem dědictvím, se kterým se Národní galerie různě vyrovnává dodnes. Míra nových architektonických zásahů byla u jednotlivých areálů různá. V případě adaptace Jiřského

kláštera (nebo nedaleké Obrazárny Pražského hradu, která sice do správy Národní galerie nepatřila, avšak žila s ní ve zdárné symbióze) se soudobá tvorba projevila zejména vytvořením působivých expozic, jejichž autory byli František Cubr s Josefem Hrubým (Obrazárna Pražského hradu, 1965)¹¹¹⁷ a František Cubr s Josefem Pilařem (Jiřský klášter, 1964-73).¹¹¹⁸

Nepoměrně výraznější a komplikovanější byla rekonstrukce Anežského kláštera, jejíž úlohou byla nejen rehabilitace historických částí a jejich případné soudobé doplnění, ale také celkové urbanistické řešení širokého okolí. Rekonstrukcí kláštera pro sbírky Národní galerie se tak uzavřel dramatický příběh, kterým nejen klášter, ale celá Anežsko-haštalská čtvrť během 19. a 20. století prošly. Navzdory všem asanačním a regulačním zásahům v okolí přečkal klášter první polovinu dvacátého století téměř beze změny.¹¹¹⁹ Obnova, započatá v roce 1900, skončila kvůli nedostatku prostředků v roce 1913 a po roce 1918 se ze stejného důvodu znovu nerozběhla. Rozsáhlejší vědecký průzkum se díky státní subvenci mohl rozběhnout až v roce 1940, kdy se vedoucím projektu stal Oldřich Stefan. Až do roku 1942 probíhal archeologický průzkum, na nějž navázaly nové analýzy a interpretace stavebního vývoje.¹¹²⁰ Po válce pokračovaly další průzkumy a byla rovněž zahájena obnova, kterou vedl nejprve Oldřich Stefan¹¹²¹ a následně (od roku 1958) jeho asistent Josef Hyzler.¹¹²²

Proces obnovy způsobil, že dosud stabilní okolí kláštera se začalo rychle proměňovat. Roli zde zřejmě hrály zejména dva faktory. Prvním byla snaha co nejvíce očistit gotickou stavbu od většiny dostaveb a přístavků, které byly – vlastně v ryze puristickém duchu – chápány jako pauperitní a pro takto významný areál nevhodné. Tato teze vedla k demolicím domků Malé klášterské uličky, které byly přisazeny k presbytáři kostela nejsvětějšího Salvátora. Druhým faktorem byla prastará snaha o pohledové uvolnění staroměstského panoramatu, kterou již na počátku 20. století zformulovali Luboš Jeřábek s Karlem Chytillem a jejíž prapor po roce 1945 převzal zejména Bohumil Hypšman.¹¹²³ Výsledkem tohoto úhlu pohledu bylo zboření nábřežních domů, které pohled na Anežský klášter od řeky clonily. Došlo tak k zvláštnímu paradoxu, kdy domy, jež byly po staletí součástí obrazu památky, byly obětovány právě ve jméno její obnovy a lepšího pohledového uplatnění.

¹¹¹⁷ Kubiček 1965.

¹¹¹⁸ Tajer 1976.

¹¹¹⁹ Vývoj Anežsko-haštalské čtvrti viz kapitola Regulace centra v plánech SRK.

¹¹²⁰ Soukupová 1989, s. 281-286.

¹¹²¹ Stefan 1960.

¹¹²² Soukupová 1989, s. 286; Hyzler 2004, č. 6, s. 507-508.

¹¹²³ Hypšman 1947, s. 32-34.

Ne všichni se však s touto skutečností chtěli smířit. Zánik historické zástavby při klášteře kritizovala v roce 1956 historička umění Jiřina Joachimová. „*Něco z charakteru starší zástavby si udržel domek čp. 828, který míval vnější schodiště a stával při barokním vstupu do kláštera od nábřeží. Byl stržen roku 1945. Týž osud stihl r. 1946 i jeho souseda, dům čp. 829, nenáročnou stavbu 19. století, jež nahradila barokní dům s mansardovou střechou, který zde dříve stával. Tím byl dán počátek k dalšímu bourání domů na nábřeží, domů původně přiléhajících ke klášterní hradbě. (..) Dnes zbývá z bloku domů na nábřeží již jen čp. 830, 831, 840, 841, 842 a 843. Nejedna z těchto domů kryje za bezcennou fasádou konce 19. století starší jádro. Většinou jde tu o domy pozdně empírové, kterým by vhodná asanace, jež by odstranila stavební i hygienické závady, mohla navrátit jistý dobový půvab. Jen ne už další bourání na Františku!*“¹¹²⁴ vyzývá autorka, kterou k průzkumu areálu přizval v roce 1940 Oldřich Stefan.¹¹²⁵

Zastánci výrazné proměny okolí kláštera však byly neústupní. „*Do Klubu Za starou Prahu došel rozhořčený dopis jeho člena, ve kterém si pisatel stěžuje na současné bourání domů na Františku před klášteřem Klarisek,*“ píše v roce 1958 Vladimír Piša.¹¹²⁶ „*Řada vysokých domů na Františku byla v nynější podobě postavena před klášterní komplex ve čtyřicátých letech 19. století, kdy v Praze došlo k vysoké stavební činnosti, aby se co nejrychleji získaly byty pro značný příliv lidí z venkova do pražských továren. Domy stavěny byly v ryzí podnikatelském duchu těchto let. (..) Jedině dům čp. 830-I, postavený nově od základů v roce 1804 a upravený nástavbou a přestavbou, kolaudovanou v roce 1946, můžeme nazvati poněkud zajímavější stavbou mezi domy po severní straně anežského kláštera. Tato klasifikace jej však nemůže ubránit konečnému osudu, tedy boření. (..) Před vlastní objekt kláštera nebude již nic stavěno, aby celý jeho komplex tvořil při nábřeží jakousi enklávu historické výstavby, zasazené v zeleni,*“ říká Piša a patrně nechtěně se tak blíží stanovisku puristů 19. století nebo funkcionalistům ze Skupiny architektů SIA, kteří ve 30. letech zpracovali výše zmíněný plán asanace Starého Města.¹¹²⁷

Demolice pokračovaly nejen po celá 50. léta, ale následně i v letech 60. a 70. S výjimkou předpolí v Anežské ulici a části ulic U Milosrdných a Řásnovky tak byl klášter důsledně zbaven svého bezprostředního okolí, které do té doby spoluutvářelo značnou část jeho památkové působivosti. Nadšení pro gotickou stavbu, kterou někteří odborníci právem sdíleli, je tak

¹¹²⁴ Joachimová 1956.

¹¹²⁵ Soukupová 1989, s. 283.

¹¹²⁶ Piša 1958.

¹¹²⁷ Viz kapitola Za novou Prahu!

bohužel zjevně vedlo k plošnému odsouzení veškeré zástavby, která na severu a východě ke klášteru přiléhala. Jakoby zde ztratili svůj jinde tolik citlivý přístup k vrstvenému městskému organismu. S odstupem let lze očištění kláštera označit za památkovou i urbanistickou ztrátu. Vysoká nábrežní fronta mohla být vskutku diskutabilní a lze říci, že volný pohled na klášter a panorama Starého Města je rovněž svébytnou architektonickou hodnotou. Pohled na zmíněné historické plány nicméně ukazuje, že mnohé z dotčených domů mohly mít starší a tedy v kontextu zvoleného úhlu pohledu i cennější jádra, která bylo možno v některých případech zachovat. Blok domů vedle presbytáře kostela ovšem nevedl ničemu a představoval dokonce určitou formu urbanistické ochrany kláštera před masivní budovou ministerstva. Jeho zánik zde přinesl tvrdou konfrontaci dvou zcela odlišných světů, která bohužel ze všeho nejvíc připomíná původní asanační záměry z přelomu 19. a 20. století.

Pro výslednou podobu vlastního kláštera byla nakonec určující soutěž z roku 1964, v níž zvítězil projekt architektů Josefa Hlavatého a Karla Kuncy.¹¹²⁸ Jejich doplnění středověkého areálu soudobými prvky je i s odstupem let působivé. Při obnově kláštera ve 40. a 50. letech byl celkově kladen důraz na gotickou vrstvu, která byla nyní nově konfrontována s tvaroslovím lehkých soudobých skleněných a betonových konstrukcí. Výtvarnou pointou rekonstrukce bylo vztyčení vysoké stanové střechy nad lodí kostela sv. Františka. Právě ta se stala důkazem, že i zcela soudobá tvorba může působit citlivě a kontextuálně. Zejména díky této finální etapě tak lze Anežský klášter zařadit mezi nejzdařilejší příklady tvůrčího smíru mezi historickým prostředím a dynamickou architektonickou scénou 60. let.

Obnova průčelí Emauzského kostela (obr. 779-785)

K ještě zajímavějšímu spojení soudobé architektury s významnou historickou památkou došlo v případě Emauzského kostela, poničeného náletem v únoru roku 1945.¹¹²⁹ Obnova této jedinečné gotické stavby se stala jednou z nejdiskutovanějších otázek pražské poválečné památkové péče. Míra poškození kostela i obecně sdílená nechuť k poslední beuronské etapě vedly k hledání řešení, které by potlačilo jeho dosavadní neogotický vzhled a vázalo se spíše k některé ze starších uměleckých etap.¹¹³⁰ „*Jest nežádoucí, aby ne dost vyspělé architektonické*

¹¹²⁸ Hlavatý – Kunca 1977.

¹¹²⁹ K historii a stavebnímu vývoji kláštera viz např. UPP 1998, s. 293-302. Zde i další literatura k tématu.

¹¹³⁰ UPP 1998, s. 296.

formy věží byly obnovovány beze změny“, konstatuje v roce 1947 Bohumil Hypšman, díky jehož urbanistickému konceptu ministerstev byly paradoxně právě tyto věže kdysi povýšeny na pointu celého prospektu.¹¹³¹ „*Nelze ovšem napodobit barokní cibulky, které zde byly před novogotickými věžemi, neboť byly chudobné a nedost svou funkci plnící. (..) Také středověká forma průčelí bez věží vůbec by asi nenalezla ohlasu, neboť bylo vykonáno tuze mnoho, co vede oko k ústřednímu motivu, nežli aby potom tento ústřední motiv mohl chybět,*“ soudí Hypšman a podřizuje tak ve svých úvahách řešení průčelí jeho novodobému předpolí.

Hypšman byl i autorem patrně prvního projektu na obnovu průčelí, který vznikl v květnu 1946.¹¹³² Obnovou kostela byl však opatem benediktýnského kláštera již v roce 1945 pověřen architekt Oldřich Stefan se statikem Bedřichem Hacarem.¹¹³³ Tuto skutečnost Hypšman nesl velmi těžce, takže celá věc následně přerostla do osobního sporu, který byl emotivně řešen na stránkách časopisu Klubu Za starou Prahu.¹¹³⁴ Stefan s Hacarem zůstali projektanty obnovy i po zrušení kláštera a vyhnání řeholníků v roce 1950. Během prvního poválečného desetiletí byl znovu zaklenut kostel, nad kterým Hacar vztyčil působivý betonový krov. Finální Stefanův projekt dvojvěží byl schválen v roce 1958.¹¹³⁵ Následně však bylo rozhodnuto, že kostel nebude sloužit církevním účelům. Dvojvěží se tak jako výmluvný znak této funkce stalo politicky neprůchodným a projekt byl následně odmítnut.¹¹³⁶ Řešení měla přinést vyzvaná architektonická soutěž, vypsaná roku 1964. K účasti byli vedle původního autora Oldřicha Stefana přizváni Jan Čejka, Josef Hyzler, František Maria Černý, Josef Pilař, Jan Sokol a následně i Josef Vlček. V porotě soutěže zasedli významní architekti Jaroslav Fragner, Bohuslav Fuchs či Miloslav Cajthaml, i klíčoví reprezentanti soudobé památkové péče Zdislav Buřival, Oldřich Dostál a Aleš Vošahlík.¹¹³⁷ Téměř všichni autoři řešili průčelí ve formě dvojvěží, které bylo různým způsobem architektonicky i proporčně transformováno. Jediný, kdo se vydal důsledně jinou cestou, byl František Maria Černý. V jeho nesporně originálním pojetí bylo průčelí završeno dvojicí betonových plachet, jejichž prostoupením vznikla nejen nečekaná variace na téma věží, ale také skrytá aluze na původní vysokou gotickou střechu karlovske svatyně. Originalita i nesporná výtvarná působivost tohoto řešení vedly porotu k tomu, že mu udělilo první cenu a doporučilo projekt jednoznačně k realizaci.

¹¹³¹ Hypšman 1947e, s. 86.

¹¹³² Dostál – Vošahlík 1965.

¹¹³³ Kadeřábek 2010, s. 57.

¹¹³⁴ Hypšman 1958; Stefan 1959.

¹¹³⁵ Stefan 1959, s. 95.

¹¹³⁶ Kadeřábek 2010, s. 59.

¹¹³⁷ Kadeřábek 2010, s. 63.

Vítězství Františka Marii Černého bylo i v památkářských kruzích chápáno jako určitý obrat, který dává naději na spojení soudobé tvorby s historickým prostředím. „*Tato architektonická soutěž má dvojitý význam,*“ píše reakci na jednoznačné Černého vítězství Aleš Vošahlík s Oldřichem Dostálem.¹¹³⁸ „*Předně – a to je její bezesporu prvořadný faktický přínos – konečně řeší na vysoké výtvarné úrovni dlouho otevřenou otázku vlastní obnovy západního průčelí, a za druhé, má hluboký ideový dosah ve vývoji soudobého názoru a přístupu k obnově památek. Charakterizuje současný pohyb názorů (..) a přispívá k příznivému ozdravení pojetí takových architektonických úkolů, kdy se má přispět k symbióze dnešní a historické tvorby. Vylučuje totiž mezičlánek jakési specifické „rekonstrukční“ architektury a navozuje zdravý vztah plnokrevné architektury minulosti a současnosti. Výsledek soutěže je ve vývoji naší památkové péče mimochodem prvním oficiálním dokumentem, kdy je kodifikována možnost pojetí obnovy zničené součásti významné historické památky novodobým architektonickým projevem.*“

Způsob, jakým meziválečný radikálně avantgardní tvůrce dokázal dokomponovat siluetu panoramatu, o něž ochránci památek srdatě bojovali již šest desetiletí, se musel skutečně zdát jako téměř symbolický akt smíření obou protichůdných táborů. Zdá se, že František Maria Černý se během času dopracoval ke svébytnému uznání památek, které pro něj již nebyly protikladem soudobé tvorby, ale spíše výzvou, která vedle tvůrčí inspirace nečekaně přináší i pokoru před dílem avantgard uplynulých staletí. Svým tvůrčím památkovým přístupem se tím v tomto konkrétním případě zařadil po bok „památkově citících“ veteránů avantgardy, jako byli Jaroslav Fragner, Bohuslav Fuchs, nebo Emanuel Hruška, který se následně dokonce stal i předsedou Klubu Za starou Prahu. Porozumění, které i díky nim v šedesátých letech mezi moderními architekty a ochránci památek na okamžik nastalo, jakoby opět završilo jeden z pozoruhodných vnitřních památkově-architektonických generačních cyklů, které se v rámci pražského architektonického příběhu odehrávaly. Lze se jen domýšlet, jak by se dále vyvíjel. Vnucený konec architektonického vzepjetí, způsobený normalizací, bohužel ukončil i tento pozoruhodný dialog, jehož důsledkem možná mohlo být trvalejší porozumění mezi ochránci minulosti a zastánci budoucnosti.

¹¹³⁸ Dostál – Vošahlík 1965, s. 586-587.

Všechny zmíněné soudobé intervence měly ve výsledku jeden společný rys. Jejich cílem bylo památku doplnit a vypointovat, nikoli zastínit nebo radikálně převrstvit. To se mohlo podařit nejen díky empatii tvůrců, ale rovněž díky pozornosti, která byla na tyto výjimečné památky upřena. Tato pozornost pak vedla k otevřené diskusi, která se nad záměry a projekty veřejně vedla. Výsostné podmínky, které tyto sledované akce měly, se však daly jen těžko přenést do prostředí běžné architektonické reality, v níž se od sebe začaly oba póly – historický a soudobý – čím dál rychleji vzdalovat. Díky vítězství modernistického urbanismu a jednoznačné převaze prefabrikovaných panelových technologií se soudobá města začala od svých historických předchůdců radikálně odlišovat. Novým urbanistickým ideálem byly solitérní stavby v zeleni, které se již v principu rozcházely s blokovou strukturou, jež městskému urbanismu vládla od středověku až do 30. let 20. století. Případnou záchranou pro historická města byla pouze jejich historická hodnota, vyjádřená ve funkcionalistickém duchu statutem zvláštní urbanistické zóny a potvrzená vyhlášením prvních památkových rezervací v roce 1950.¹¹³⁹ I v případě respektu tohoto stavu se mohl tvrdý střet odehrát na hranicích památkové oblasti nebo v částech, kterým se této ochrany nedostalo, jak ukazuje například velkorysá přestavba původem středověkého předměstí v Mladé Boleslavi.¹¹⁴⁰ Modernistické nadšení, podporované veřejností, bylo přetaveno v plány přestavby měst i celé krajiny, jak nejlépe dokládá likvidace gotického města Most, schválená vládou v roce 1964.¹¹⁴¹ Je tak zřejmé, že jasná legislativní deklarace památkových hodnot území se v 60. letech de facto stala nezbytným základem jeho fyzického uchování.

Z pražských měst byly do rezervace v roce 1950 zahrnuty Staré Město, Malá Strana a Hradčany, o jejichž historické hodnotě v té době pochyboval jen málokdo.¹¹⁴² Schválením zákona č. 22/1958 o kulturních památkách vznikla legislativní nutnost znovuyhlášení „*památkové rezervace v hlavním městě Praze*“, kterou zákon ve svém čtvrtém paragrafu výslovně zmiňoval. Význam pražské rezervace zde byl zdůrazněn tím, že ji na rozdíl od ostatních městských rezervací měla vyhlásit vláda. Rozsah rezervace zákonem stanoven nebyl,

¹¹³⁹ Kibic – Vošahlík 2011, s. 48-81.

¹¹⁴⁰ Döbert 1965.

¹¹⁴¹ Spurný 2016.

¹¹⁴² Kibic – Vošahlík 2011, s. 61.

takže se otevřela hypotetická možnost zahrnout do ní i Nové Město. To však bylo ve stejné době chápáno jako klíčová oblast živého centra a budoucího rozvoje, takže ještě v polovině 60. let však nic nenasvědčovalo tomu, že by se toto rozšíření pražského památkového území mohlo reálně odehrát.¹¹⁴³ Územní plán, schválený v roce 1964, jasně vymezoval výše zmíněné městské centrum kolem kostela sv. Jindřicha, se kterým počítala i soutěž na přestavbu Hlavního nádraží z roku 1966.¹¹⁴⁴ Tlak na zástavbu této oblasti se však na sklonku 60. let výrazně zmínil zmíněným přesunutím linie podzemní dráhy pod Václavské náměstí a zejména zmíněnou změnou koncepce z podzemní tramvaje na metro, které již nepředpokládalo plošné povrchové demolice v linii trasy.¹¹⁴⁵ Ve druhé polovině 60. let se nicméně prověřovaly i další možnosti plošných zásahů v různých částech Nového Města, jak ukazuje studie radikální přestavby oblasti mezi Václavským a Karlovým náměstím architektů Jiřího Lasovského, Milana Rejchla, Jana Zeleného a dalších z června 1967.¹¹⁴⁶

Ve stejné době se však již v SÚRPMO rozbíhá stavebně-historický průzkum bloků Nového Města, který i zde doložil mnohem větší míru historických vrstev a dochovaných hodnot, jež byly dosud při běžném pohledu skryty.¹¹⁴⁷ Jako stěžení se badatelům také čím dál víc jevil novoměstský urbanistický půdorys, který byl – přes veškeré intervence 19. a 20. století – stále ještě věrný otiskem původní karlovske lokace.¹¹⁴⁸ V průběhu 60. let se navíc začaly konečně všeobecně doceňovat hodnoty architektury závěru 19. a první poloviny 20. století, které byly právě zde výjimečným způsobem koncentrovány.¹¹⁴⁹ Kombinace všech těchto faktorů, doplněná o osobní nasazení klíčových ochránců památek, vedla nakonec k tomu, že Pražská památková rezervace se v roce 1971 oproti původnímu stavu z roku 1950 významně rozšířila.¹¹⁵⁰ „*Sídelní aglomerace historických měst pražských, vymezená původně gotickou hradbou Karla IV. a zpevněná po obvodu barokním opevněním, dochovala si, přes veškerý další stavební vývoj a změny v 19. a 20. století, specifickou svébytnost jak v urbanistické kompozici, tak v hojně koncentraci významných historických staveb a souborů,*“ vysvětlují rozšíření rezervace Josef Mayer s Alešem Vošahlíkem.¹¹⁵¹ „*Z těchto důvodů vykrytalizoval v odborné*

¹¹⁴³ „Dvacetiletou činností orgánů památkové péče byly vytvořeny předpoklady k prohlášení historického jádra Prahy za městskou památkovou rezervaci. Návrh, který již byl předložen k projednání vládě republiky, zahrnuje území (...) Starého Města, Josefova, Malé Strany a Hradčan, a vyplnou z něho konkrétní úkoly a opatření,“ píše v roce 1965 ve své bilanci poválečné památkové péče Zdislav Buřival – viz Buřival 1965.

¹¹⁴⁴ Procházka 1967.

¹¹⁴⁵ Viz kapitola Dopravní projekty v historickém centru.

¹¹⁴⁶ Spisovna IPR; projekt publikoval Nový 1971, obr. 230-231.

¹¹⁴⁷ Líbalová 1972.

¹¹⁴⁸ Lorenc 1973.

¹¹⁴⁹ Starý 1968; Benešová 1968.

¹¹⁵⁰ Nařízení vlády ČSR ze dne 21. července 1971 o památkové rezervaci v hlavním městě Praze.

¹¹⁵¹ Mayer – Vošahlík 1972, s. 86-87.

veřejnosti v letech 1965-1970 názor, že je nezbytné chránit toto území jako celek. Proto Pražská památková rezervace (...) zahrnuje Staré Město s Josefovem, Malou Stranu a Hradčany s Pražským hradem a Nové Město s Vyšehradem, včetně některých přilehlých částí (...), dále řečiště Vltavy a hranu Letenské pláně přivrácenou k řece.“

Text čelních představitelů památkové péče 60. let přináší komplexní památkový pohled na rezervaci a její hodnoty, díky čemuž jej lze chápat i jako určitou odbornou „důvodovou zprávu“ vyhlášení rezervace.¹¹⁵² „*Celek Starého Města, Malé Strany a Hradčan vytváří jedinečný urbanistický útvar rozložený po obou březích Vltavy a ovládaný dominantou Pražského hradu s převažujícím autentickým prostředím historických prostorů, paláců, kostelů a klášterů, zahrad i měšťanských domů,*“ říkají autoři a vyhláší tak definitivní vítězství vnímání srdce města jakožto působivého výtvarného celku. Nové Město se dle jejich názoru vyznačuje „*zachovanou velkorysou urbanistickou kompozicí prostorů ulic a náměstí z doby vlády Karla IV.,*“ na níž jsou dochovány „*význačné památky a soubory, které jako dominanty akcentují zástavbu 19. století a spolu s ní vytvářejí specifické prostředí dosud plně nedocenené.*“ Následně dělí území rezervace do osmnácti enkláv, které se vyznačují svébytným urbanisticko-architektonickým charakterem. Inovativní koncept „lokalit“ jim umožnil nejen postihnout různorodost rezervace, ale také definovat kvality a hodnoty oblastí, jež dosud stály ve stínu památkově nejvýznamnějších částí města.

Výčet začíná na levém břehu, kde autoři postupně charakterizují kvality Pražského hradu, Hradčan, oblasti severního barokního opevnění, Malé Strany a svahu Petřína. K levobřežní oblasti je logicky připojena jižní část Letenských sadů, která tvoří pohledovou hranu historického centra města. Staré Město je rozděleno na historicky rostlou zástavbu mimo asanační oblast, kde se vedle starších vrstev výslovně doceňují i kvalitní stavby 19. a 20. století, asanační čtvrť, jejíž zástavbu dle autorů nesmíme „*hodnotit měřítky, jež vycházejí ze zaniklých hodnot, nýbrž naopak z tvorby daného období, které samo se stává již historickým,*“ a střední část Josefova, jež má „*zvláštní charakter díky starému židovskému hřbitovu, Staronové synagoze a dalším synagogálním stavbám, židovské radnici i některým cenným moderním architekturám.*“

Nejvýrazněji je rozčleněno Nové Město, jehož památkový výklad je dobově nejdůležitější a jistém smyslu nejpropracovanější. Nejprve je představena severní část, čítající Petřskou čtvrť, náměstí Republiky a komplikovanou oblast Florence. Dle autorů je zde klíčová historická

¹¹⁵² Všechny následné citáty viz Mayer – Vošahlík 1972, s. 87-92.

struktura cest, na níž se váže několik památkově významných „*krystalizačních jader*,“ jako okolí kostela sv. Klimenta či okolí kostela sv. Petra. Z dalších prostor je vyzdvížena ulice Na Poříčí „*s řadou historických i moderních architektur*,“ památkově významná Hyberská ulice, či náměstí Republiky s celnicí, které čekají na své urbanistické dořešení. Následuje čtvrť při kostele sv. Jindřicha, která byla ještě před pár lety určena ke kompletní modernistické přestavbě. Její hodnotou jsou nejen pravidelné bloky gotického lokačního systému, ale také „*řada významných kulturních památek všech typů*,“ přičemž „*převládající architektonické hodnoty tu představuje zástavba zejména ze druhé poloviny 19. století*.“ Na Jindřišskou čtvrť přirozeně navazuje bývalá „City“ Václavského náměstí s okolím, která si přese všechn moderní rozvoj zachovala gotickou parcelaci včetně unikátního prostoru Františkánské zahrady. Z hlediska architektury se oblast vyznačuje „*nejen středověkými, barokními a klasicistními objekty, ale i významnou moderní architekturou*.“

U Karlova náměstí s okolím je vyzdvížen nejen velkorysý gotický rozvrh, ale také starší osady, které se zde dochovaly. Hodnotu lokality dotvářejí nejen zahrady a parky, ale také významné stavby z 19. století (Česká technika). Jako další svébytná část je logicky vytipována oblast Jirchářů, kde se v půdorysu dochovala předlokační struktura i pozoruhodné zásahy pozdějších staletí. Následuje další „*asanační*“ pás zástavby od Vojtěšské čtvrti k Podskalí, kde je vyzdvíženo zejména řešení emauzského panoramatu. Zmíněna je však i nová bloková zástavba, která vyžaduje „*nové vyhodnocení z hlediska významu moderní architektury a urbanismu*,“ v čemž sdílí „*obdobné rysy s oblastí Josefova*.“ Horní Nové město mezi Kateřinskou ulicí a Karlovem je chápáno jako „*oblast, jejímž nejvýznamnějším rysem je zeleň zahrad, členitá modelace terénu s dominantami středověkých klášterů založených Karlem IV. (...) jakož i kláštera a nemocnice alžbětinek Na Slupi*.“ Vedle nich jsou ovšem neméně významné „*četné vysokoškolské a zdravotnické ústavy, z nichž zejména Hlávková porodnice a Hlavův ústav patří k významným kulturním památkám moderní architektury*.“ Výčet lokalit uzavírá Vyšehrad, u nějž se zmiňují nejen středověké stavby, ale také novorenesanční Slavín či kubistické domy Josefa Chochola, a řečiště Vltavy, kterému se dostává komplexní urbanisticko-architektonické reflexe.

Hodnocení Josefa Mayera a Aleše Vošahlíka je přelomové a klíčové. Jejich komplexní analýza dokázala území uchopit v celku i detailu, při neustálém vědomí celkových souvislostí i jedinečnosti lokalit, souborů a staveb. Uznání asanační a moderní zástavby jako svébytné hodnotné vrstvy bylo činem doslova revolučním, který umožnil město nahlížet ve zcela nových souvislostech. Autoři si přitom uvědomovali klíčovou pozici rezervace v srdci města, která jí

dávala specifické a nezastupitelné role. Z analýzy jim vyplynula jak nezbytnost uchovat „fyzickou podstatu architektonicky hodnotných budov“, tak i možnost „připustit ve vymezených částech rezervace postupnou výměnu nehodnotné zástavby za novou výstavbu na patřičné urbanistické a architektonické úrovni.“ Právě k tomu však slouží vyhlášení rezervace, díky kterému budou „kvality prostředí, specifikované v tomto příspěvku (...) sloužit při regulování stavební činnosti a usměrnění dílčí přestavby tak, aby základní ideové, umělecké i funkční hodnoty byly optimálně rozvíjeny a obohacovány.“ Při tom všem je třeba „systematicky pokračovat v podrobné analýze území i jednotlivých objektů, zvláště těch, které nejsou dosud chráněny, aby byly ozřejměny jejich architektonické, technické i dispoziční kvality a rozhodnuto postupně o jejich další existenci.“

Je v mnoha ohledech paradoxem, že výsledkem urbanistických idejí, diskusí a turbulencí 50. a 60. let nakonec nebyla výrazná přestavba části centra, ale naopak rozhodnutí o památkové ochraně celého historického souměstí. Došlo k tomu patrně nejen díky prohloubenému historickému poznání, ale také proto, že lité architektonické zápasy uplynulých desetiletí důkladně prověřily hodnotu celku i význam jednotlivých intervencí v něm. Osobně prožitá kolektivní zkušenost zde tak zřejmě sehrála obdobnou roli, jako tomu bylo před půl stoletím v období památkového sjednocení moderní generace. Neméně zásadní byla na vyhlášení rezervace skutečnost, že jím byly jako památkově cenné uznány nejen dochované „historické“ partie, ale také početné stavby a soubory, které zde vznikly během asanace nebo meziválečné doby. Město jakoby se tímto velkorysým gestem definitivně smířilo nejen s dávnou „staropražskou“ minulostí, ale i se svým komplikovaným a rozporuplným novodobým osudem. Vyhlášením rezervace bylo historické centrum Prahy poprvé od dob prvních razantních urbanistických intervencí poloviny 19. století vnímáno jako celistvé, hodnotné a v základním principu i urbanisticky dokončené. Bouře, která jej dramaticky rozrušovala a přetvářela, tak po více než stu letech konečně ustala.

Vyhlášení rezervace bylo završením snahy několika generací ochránců památek. Lví podíl na postupné hluboké proměně chápání hodnoty historického města měla bezpochyby mnohokrát zmíněná moderní generace, z níž se tohoto zlomového momentu dočkal jen Václav Vilém Štech.¹¹⁵³ Lze-li z výše zmíněných dobových ohlasů soudit, bylo vyhlášení rezervace aktem poměrně konsenzuálním. I z vyjádření ochránců památek bylo zřejmé, že uznání historické hodnoty centra nechápe jako vyloučení možnosti vstupu soudobé architektury do

¹¹⁵³ Štechova emotivní zdravice byla přečtena na slavnostním večeru Klubu Za starou Prahu v Národním divadle – viz Projev zástupce Klubu Za starou Prahu 1972.

některých jeho částí, což bylo doloženo i výše zmíněnými zdařilými tvůrčími počiny. Rezervace byla vyhlášena ve chvíli, kdy ve městě ještě doznívala architektonická energie šedesátých let, díky které se zdály i velké úkoly snadno překonatelné. Z hlediska současníků však byla zejména novým začátkem, který měl mimo jiné vést k lepší spolupráci všech aktérů, kterých se architektonická budoucnost města týkala.

„Vyhlášením památkové rezervace v Praze teprve veškerá práce začíná (...). Tého osvícené dlouhodobé činnosti zasvětili nepochybně svůj život celé příští generace“, píše optimisticky v roce 1972 Josef Mayer s Alešem Vošahlíkem.¹¹⁵⁴ Již v jejich textu je však varovně zmíněno i *„technické chátrání památek i ostatního stavebního fondu“* nebo *„technické chátrání inženýrských a energetických sítí a neujasněná koncepce jejich obnovy“*, které způsobují *„zaostávání bytového fondu oproti současnému standardu“*. Všechny tyto problémy se v následujících letech nejen že nevyřešily, ale naopak výrazně prohloubily. Společenská stagnace, spojená s nástupem normalizace, způsobila, že se z dílčích problémů stal chronický stav, který následně začal ohrožovat samu podstatu památkového fondu v Praze. Náhodný souběh prohlášení Pražské památkové rezervace s nástupem normalizačního bezčasí tak bohužel znamenal i to, že fenomén plošné ochrany nastoupil na scénu ve chvíli ustrnutí společenského života jako takového.

S prohlubující se normalizací postupně ustaly i diskuse v odborném tisku, které byly jedním z významných oborových předpokladů pro vznik památkové rezervace. Nadějně započatý dialog mezi architekty a ochránci památek se tím utlumil a následně de facto ustal. Každý z pomyslných táborů si následně utvářel vlastní svět, který se od toho druhého čím dál více vzdaloval. Pro oficiální architekturu přestal být tvůrčí dialog s historickým prostředím stěžejním tématem, díky čemuž rychle ztrácela citlivost, která byla klíčem ke konsenzu sklonku 60. let. Necitlivé urbanistické i architektonické zásahy, realizované v mnoha českých historických městech v 70. a 80. letech, nejen že u mnoha ochránců památek posílily názor, že vývoj historických měst je v podstatě již ukončen,¹¹⁵⁵ ale vedly někdy i k přesvědčení, že moderní architektura je vůči památkám v apriorním protikladu.¹¹⁵⁶ Stereotypy, které tím vznikly, hluboce ovlivnily nejen normalizační dvacetiletí, ale také osudy památkové rezervace po roce 1989.

¹¹⁵⁴ Mayer – Vošahlík 1972, s. 92.

¹¹⁵⁵ Kořeny tohoto názoru podrobně zmapoval Rostislav Švácha – viz Švácha 2017.

¹¹⁵⁶ Viz např. Štulc 1987 a Štulc 1988.

Navzdory složité společenské situaci se centrum města i v 70. letech dále proměňovalo. Hlavním impulsem byla zmíněná výstavba metra, která se v centrální části města protáhla do poloviny 80. let. Vedle novostaveb, z nichž vyniká zejména vynikající architektura domu ČKD na Můstku, bylo důsledkem vzniku metra i vytvoření pěších zón, které pokryly zejména oblast mezi Staroměstským náměstím, náměstím Republiky a Můstkem. Konsekvence nového přístupu k veřejnému prostoru jsou s odstupem let zajímavé. Jestliže na Starém Městě zóny potvrdily dlouhodobý trend zklidňování historických ulic a vyzdvihly jejich architektonickou kvalitu, bývalé hradební „boulevardy“ byly z nejrůznějších tříd proměněny v klidové zóny, které náhle hrály v organismu města jinou roli, než doposud. Radikalita této změny nebyla zpočátku patrná. Koncentrace pracovních míst v bývalé městské „City“ zde zajišťovala každodenní život, díky kterému se charakter centrální oblasti dlouho neměnil. Skutečnou hloubku problému odhalily až změny po roce 1989, kdy se budovy postupně vyprázdnily a běžný městský život zde v mnoha ohledech ustal.¹¹⁵⁷

I během 70. a 80. let vznikaly projekty, které zvažovaly výraznější zásahy do urbanistické struktury centra města.¹¹⁵⁸ Realizovány však byly pouze jednotlivé budovy, které se více či méně úspěšně pokoušely o dialog s historickým prostředím. Na tradici brutalistických staveb 60. let navázala novostavba Urologické kliniky čp. 459-II na Karlově, postavená v letech 1971-76 podle projektu Vratislava Růžičky, která kontrastním, avšak uměřeným způsobem doplnila zdejší pozoruhodný soubor historizujících veřejných budov.¹¹⁵⁹ Mnohem méně zdařilý byl pokus o novou lokální dominantu v podobě Centrálního dispečinku Dopravních podniků čp. 1452-II, který Růžička v letech 1971-79 realizoval s Evou Růžičkovou, M. Špačkem a Borisem Rákosníkem.¹¹⁶⁰ Za velmi kvalitní lze naopak označit plasticky komponovanou budovu Teplotechny čp. 243-II, postavenou v letech 1975-78 v Ječné ulici podle projektu Věry Machoninové.¹¹⁶¹ Princip skulpturální skladby průčelí řadové budovy – avšak s využitím architektonického jazyka internacionální moderny – s úspěchem použili i autoři budovy Omnipolu čp. 880-II v Nekázance, postavené v letech 1974-77 podle projektu Zdeňka Kuny, Zdeňka Stupky, Milana Valenty, Jaroslava Zdražila a Ladislava Vrátníka.¹¹⁶² Velmi sporným

¹¹⁵⁷ K proměně Václavského náměstí viz např. tematické číslo věstníku Klubu Za starou Prahu „Diagnóza Václavského náměstí“ (ZSP roč. 64, 2014, č. 1).

¹¹⁵⁸ Šváb 1978.

¹¹⁵⁹ Urologická klinika 1977; Vorlík – Brůhová 2019, s. 62-65.

¹¹⁶⁰ Vorlík – Brůhová 2019, s. 108-109; UPP 1998, s. 637.

¹¹⁶¹ Machoninová 1988, č. 14, s. 3.; Vorlík – Brůhová 2019, s. 224-225.

¹¹⁶² J. Z. 1981; Nový 1981; Vorlík – Brůhová 2019, s. 77-79.

zásahem byla naopak budova Rudého práva na Florenci z let 1983-89, která svou nadměrnou výškou i monoblokovým pojetím připravila cestu dalším negativním zásahům v této oblasti.¹¹⁶³

Vyhlášení rezervace podtrhlo význam rekonstrukcí památek, jejichž východiskem byly propracované stavebně-historické průzkumy. V některých případech byla památková obnova vnímána jako příležitost k návratu k některé z předchozích architektonických etap, která se z dobového pohledu jevila jako nejvýznamnější. Nejviditelnější realizací tohoto „puristického“ památkového směru byla bezpochyby obnova domu U zvonu čp. 605-I, kterému byla náznakovou rekonstrukcí navrácena jeho předpokládaná gotická podoba.¹¹⁶⁴ Ve stejné době byl obraz Staroměstského náměstí korigován návratem zaniklých štítů na dům U bílého jednorožce čp. 603-I, což dále potvrdilo převládající památkově-syntetický přístup k tomuto historickému prostoru. Téma restituace stavu náměstí do doby před zásahy 19. a 20. století také intenzivně zarezonovalo v soutěži na dostavbu Staroměstské radnice, v níž byl publikem nejvýše ohodnocen návrh Františka Kašičky a Milana Pavlíka na důslednou rekonstrukci západní strany náměstí do stavu, jaký zde byl před zbořením gotické radnice před polovinou 19. století. Stejná soutěž také ukázala hrozivý rozpor mezi neinvenční soudobou „oficiální“ architekturou poctěných projektů a přehlídkou pozoruhodných idejí většinou mladších tvůrců, jejichž projekty byly na výstavě soutěže prezentovány v samostatném „salonu zavržených.“¹¹⁶⁵

Jednou z klíčových představ 60. let o komplexní urbanistické proměně města byl plán demolice historických předměstí a jejich náhrada novou panelovou výstavbou. Tento proces šel nicméně mnohem pomaleji, než si urbanisté představovali. Do fáze skutečné realizace se tak v 70. a 80. letech dostala jen přestavba Žižkova, která ukázala, jak by nové okolí památkové rezervace mohlo vypadat. Tvrdý střet panelové výstavby s historickou zástavbou vyvolal reakci jak u ochránců památek, tak u generace mladých architektů, která na rozdíl od svých modernistických učitelů vysoce hodnotila urbanismus, architekturu i celkového *genia loci* žižkovské činžovní zástavby.¹¹⁶⁶ Výsledkem utopistických představ o přestavbě města byla těžkopádná prefabrikovaná zástavba, která už z principu nemohla různorodý svět původní čtvrti plnohodnotně nahradit. Jen malá část plánovaných urbanistických zásahů tak naštěstí stačila na to, aby bylo zřejmé, jak nebezpečný mohl modernistický sen o dokonalém zářícím městě v reálu vlastně být.

¹¹⁶³ Švácha 1998e, s. 75; Bachtík 2011.

¹¹⁶⁴ Mayer 1988; UPP 1996, s. 405-410, zde i další literatura.

¹¹⁶⁵ Viz zejména monotematické číslo časopisu *Umění* č. 5/1988.

¹¹⁶⁶ Horský 2012; Poláčková 2015.

Chronická neúdržba běžné historické zástavby vedla k tomu, že většina domů v Pražské památkové rezervaci se během 70. a 80. let ocitla na hranici havarijního stavu. Žalostný stav i těch nejcennějších souborů vedl k návrhům na razantní plošné adaptace, jako byla například bloková přestavba domů na malostranském Jánském vršku. Vystěhování obyvatel, které bylo nezbytným předpokladem rekonstrukce, vyvolalo reakci místních obyvatel, kteří se za svou čtvrť postavili.¹¹⁶⁷ Vzednutí památkového vědomí, které jejich akce přinesla, bylo jedním ze signálů opatrného probuzení občanské společnosti, které ve druhé polovině 80. let nastalo. Ještě pádnějším důkazem o vzrůstajícím veřejném zájmu o chátrající či zanikající památky byl pokus o záchranu těšnovského Denisova nádraží, které bylo přes svůj památkový status v roce 1985 odstřeleno. Veřejná reakce na tento zbytečný a v mnoha ohledech barbary čin ukázala, že se ochrana historického centra stala přes těžkou dobovou situaci fenoménem obecně přijímaným a sdíleným.¹¹⁶⁸ Jen díky tomu se „památková otázka“ mohla stát jedním z dílčích témat společenského zlomu v roce 1989 a posléze i předmětem mnoha bouřlivých diskusí a střetů následujících desetiletí. Podrobná reflexe období normalizace i porevolučního vývoje, která je pro kritické posouzení všech těchto témat nezbytná, však již překračuje vytyčený rámec této práce.

¹¹⁶⁷ Mezi aktivními malostranskými občany byli i architekt Jan Kasl nebo historik umění Mojmír Horyna.

¹¹⁶⁸ Shrnutí obou případů i kontext viz Kusáková 2018.

Závěr

Dějiny historického města představují základ, z něž vyrůstá naše přítomnost a budoucnost. Budeme-li je chápat jako příběh, musíme zároveň říci, že jsme jeho součástí. To má samozřejmě závažné důsledky. Jsme-li součástí příběhu, můžeme z něj jen těžko vystoupit a stát se nestrannými pozorovateli. Vše, co se s městem stane, se nás hluboce dotýká. Naše rozhodnutí a činy ovlivňují nejen budoucnost, ale také minulost, která je jimi transformována a reinterpretována. Její moc je však neméně magická: každý zásah, který se dotkne historických vrstev, vyvolá témata, která nás mohou nečekaně propojit s dilematy a diskusemi dávné urbánní minulosti. Otázky, které se zdály dávno uzavřené nebo vyřešené, náhle ožívají a stávají se opět aktuálními. Paměť města je hluboká a všudypřítomná – jen není předem nikdy zřejmé, kdy a jak opět vstoupí do hry.

Každá vrstva složitých dějin centra měla svá kruciální témata. Některá byla ryze dobová, jiná nadčasová, avšak většinou se tyto polohy svébytně mísily. Osvícenský přelom zastihl město v pozoruhodné výtvarné celistvosti. Jeho zásahy se týkaly adaptace zestátněných budov pro nové veřejné účely, což je téma, které se v moderních dějinách města vrátí ještě mnohokrát. Cílem urbanistických intervencí první poloviny 19. století bylo vytvoření nové páteřní uliční sítě, která město redefinovala a komunikačně zpřehlednila. „Vedlejším efektem“ této snahy byly nejen první novodobý most, ale také objevení řeky jako nové městské osy, definované nábřežím s novou jednotnou zástavbou, aktivizace tříd na rozhraní historických měst i pohledové zapojení příměstské krajiny, kterou bylo možno obdivovat z nově zřízených promenád a parků. Zřízení prvního městského nádraží v oblasti Florence proměnilo tuto periferní část města v důležitý dopravní uzel. Bariéra, která zřízením nádraží vznikla, nicméně rozdělila dosud propojené části čtvrti a vytvořila urbanistické vakuum, které se dodnes nepodařilo zdárně vyřešit.¹¹⁶⁹

Šedesátá léta 19. století přinesla další doplnění mostů, které svým umístěním navázaly na historickou uliční síť. Jejich přirozeným důsledkem byl tlak na úpravu navazujících ulic, který v sedmdesátých letech vyvrcholil Zítkovým projektem urbanistické úpravy okolí Rudolfina. Jeho dva hlavní principy – důsledné převrstvení dosavadní uliční sítě a umístění veřejné budovy do solitérní nábřežní polohy – se staly východiskem regulačních zásahů na příštích šedesát let. Zboření hradeb dalo městu příležitost propojit se se svým okolím. Ta však byla využita jen

¹¹⁶⁹ Neblahé důsledky tohoto stavu budou patrně v nejbližší době zdůrazněny a definitivně zafixovány naddimenzovanou solitérní administrativní zástavbou.

částečně: ke skutečnému provázání došlo jen v jižní oblasti Nového Města, kde se jeho zástavba plynule propojila s Vinohrady. V severní části novoměstského hradebního okruhu byla jeho bariéra přepsána do polohy kolejiště nádraží, které navždy vymezilo východní hranici centra a svým utilitárním charakterem vytvořilo předpoklady pro realizaci dálničního průtahu o sto let později.

Během sedmdesátých a osmdesátých let 19. století pokračuje regulace pobřeží a vznikají první plány plošné regulace historických čtvrtí. Základním skladebním kamenem města se – po vzoru soudobých předměstí – stává bloková činžovní zástavba, jejíž charakter je dán stavebním řádem z roku 1886. Ten určuje nejen požadovanou šířku hlavních a vedlejších ulic, ale také maximální výšku římsy všech domů. Jen díky tomuto nařízení může z dobového chaosu vyrůst kompaktní zástavba, která vytváří jednotnou výškovou linii, nad níž vystupují jen sakrální nebo veřejné stavby. Přes negativní dopady vůči historickým čtvrtím lze říci, že měřítko této nové zástavby bylo zvoleno poměrně dobře. Stanovená maximální výška umožnila nejen zapojení nových významných staveb, ale i uplatnění hlavních dominant z dosavadní městské sktruktury. Tato maximální výška pro běžnou zástavbu platí až do sklonku 30. let 20. století, díky čemuž vzniká urbanistická jednota napříč styly a urbanistickými kategoriemi. Pokud bychom měli z historického odkazu něco maximálně zdůraznit, pak by to byla právě tato proporčně vyvážená regulace běžné zástavby, která však již dnes není regulačními předpisy nijak ošetřena ani garantována.¹¹⁷⁰

Vyvrcholením snahy o komplexní přestavbu města byla asanace Starého Města a Josefova. Její urbanistické důsledky byly podrobně popsány výše. Z hlediska formování organismu města je neméně důležité, že v jeho středu tím vznikla enkláva zástavby, jejíž velkoměstský charakter byl vyjádřen nikoli přítomností obchodního ruchu, ale ryze rezidenčním charakterem, který zde přetrval dodnes.¹¹⁷¹ Snaha o kompletní přestavbu města bez ohledu na jeho dosavadní kvality dala vzniknout silnému památkovému hnutí, které se naopak postavilo za historický obraz města, který byl chápán jako jedinečný a významný. Propojením ochránců památek s moderními architekty na počátku 20. století se tento pohled stal mimořádně významným proudem, který ovlivňoval diskuse o regulaci centra města až do sklonku 30. let.

¹¹⁷⁰ Její současné porušování jednotlivými novostavbami i velkými administrativními projekty na Novém Městě představuje kruciální ohrožení městské krajiny a nebezpečné narušení konsensu, který zde přes veškeré turbulence 19. i 20. století panoval.

¹¹⁷¹ Není bez zajímavosti, že právě tato oblast dnes patří k posledním přirozeně obydleným čtvrtím jinak turisticky vylidněného centra.

Lakmusovým papírkem vztahu k historickému městu byl na počátku století zápas o Malou Stranu, která díky tomu byla jako památkově významný celek chápána dříve, než se jí dostalo reálné památkové ochrany. Nové Město se ve stejné době měnilo z poklidné čtvrti na moderní městskou City, jež absorbovala dobovou energii, která by jinak výrazně proměnila Staré Město nebo zmíněnou Malou Stranu. Karlovské Nové Město se tak díky své velkorysé rozloze i strategickému umístění de facto stalo pomyslným zachráncem nejstarších a nejmalebnějších částí města. Jeho proměna v reálný střed aglomerace, potvrzená bouřlivým meziválečným vývojem, však v sobě nesla skrytý rozpor mezi vzrůstajícími dobovými požadavky a reálnou urbanistickou „absorpční schopností“ této původem gotické čtvrti. Razantní projekty, plánované do oblasti Nového Města od 30. do 60. let 20. století, nakonec uskutečněny nebyly a Nové Město se v roce 1971 stalo součástí chráněného městského celku.¹¹⁷²

Meziválečná doba přinesla fenomén státních veřejných budov, které byly cíleně umísťovány do středu města. Návaznost na koncept významných staveb na nábrežní ose, započatý Národním divadlem a Rudolfinem, umožnila jejich plynulé zapojení do probíhající přestavby městského centra. Požadavky na kapacitu a reprezentativnost zejména ministerských budov však vedly ke zvětšení jejich měřítka, které se vymklo nejen lokálnímu kontextu, ale i proporci města jako takového. Jakýmsi pokračováním těchto cíleně velkorysých zásahů jsou protektorátní projekty i stalinské vize počátku 50. let, které však naštěstí realizovány nebyly. Míra prostavění centra veřejnými a státními budovami je přesto mimořádná. Přes některé sporné urbanistické momenty představují tyto stavby jednu z klíčových urbánních vrstev, která dává centru města čitelný význam a smysl.¹¹⁷³

Vznikem památkového hnutí započala veřejná diskuse, která trvá dodnes. Pro porozumění jejímu průběhu je však třeba citlivě vnímat kontexty, v jakých se odehrávala. Na počátku století šlo o otočení kormidla asanace, které hrozila smést během jedné generace celé město. V meziválečné době bylo cílem propsat památkové principy do regulačních plánů, což se z velké části i podařilo. Spíše konzervativní přístup Státní regulační komise nicméně vyprovokoval reakci avantgardních architektů, kteří chtěli střed města radikálně přestavět. O to

¹¹⁷² Tlak na něj však neustal, jak dokládají nejen projekty 70. a 80. let, ale zejména současná situace, v níž se tato historická oblast proměňuje v jedno z hlavních center masivního developmentu. Tomuto neblahému vývoji nahrává jak spontánní komerční tlak na centrum, tak projednávaný koncept Metropolitního plánu, který město bohužel chápe jako monocentrický organismus, jehož problémy a rozpory se tak logicky musejí koncentrovat právě v historickém centru.

¹¹⁷³ I proto je tak nebezpečná současná tendence tyto stavby opouštět ve prospěch plánovaných koncentrovaných ministerských čtvrtí za městem.

větším paradoxem je skutečnost, že v krátkém poválečném období, kdy se tato generace konečně dostala k reálné urbanistické moci, bylo nejužší centrum definováno jako památková zóna, jíž se velkorysé plány na funkcionalistickou přestavbu města téměř netýkají. Tento narativ se přenesl i do plánů 60. let, které měnili mnohé, avšak Staré Město a Malou Stranu s Hradčanami respektovaly. Závěrečná etapa památkové diskuse se týkala již mnohokrát zmiňovaného Nového Města, jež mělo zčásti hrát roli nového celoměstského centra. Zahrnutím Nového Města do rezervace byl tento spor sice rozhodnut, avšak nikoli ukončen.

Válečné ohrožení, zdůrazněné emotivním prožíváním závěrečných bojů, proměnily pražské památky v symboly, jejichž zachování se stalo prioritou i pro nastupující totalitní režim. V první chvíli byly nejvýznamnější památky vnímány a vykládány výrazně ideologicky. Tato tendence však brzy ustala a stavby začaly být respektovány pro svou historickou nebo architektonickou hodnotu. Důkladné poznání jednotlivých domů i celého městského organismu, které umožnily stavebně-historické průzkumy, vytvořily podmínky pro přijetí města ve všech jeho dochovaných podobách a vrstvách. Poté, co byla mezi historicky hodnotné zahrnuta i architektura závěru 19. a první půle 20. století, nestálo již uznání města jako památky nic v cestě.

Oživení šedesátých let dvacátého století přineslo novou vlnu novostaveb a rekonstrukcí, z nichž většina byla výsledkem architektonických soutěží. Právě ty umožnily nejen otevřenou diskusi, ale také přirozenou korekci architektonických nebo památkových extrémů. Výsledkem byla sdílené přesvědčení, že historický organismus může být chráněn a zároveň doplňován soudobými uměřenými architektonickými vstupy. Tento konsensus je důležitým předpokladem pochopení soudobé architektury, tak i finálnímu vyhlášení rezervace v rozsahu celého historického města.

Vyhlášení rezervace nad celým souměstím bylo kulturním činem, který nemá v dějinách města obdoby. V rámci historických souvislostí je lze paradoxně chápat jako výsledek obdobného přímočarého modernistického uvažování, jaké vedlo k návrhům na jeho radikální přestavbu: koncept památkové ochrany celku, která jednou provždy stabilizuje jeho formu i obsah, je obdobně definitivní, jako byly dobové projekty nových sídlišť, měst či celé krajiny. Plošná ochrana celku, která vedla k uznání a uchování staveb i celých čtvrtí, však s sebou od počátku nesla vedle jednoznačně pozitivních důsledků i řadu možných úskalí, která toto památkové vítězství mohla částečně problematizovat. Z odstupů let je zřejmé, že závažný problém přinesl zmíněný pocit „ukončeného vývoje,“ který okamžiku vyhlášení rezervace mnozí ochránci památek získali a který následně podtrhla výše zmíněná neradostná

architektonická situace 70. a 80. let. Úskalí rovněž spočívalo v postupném setření rozdílu památkového přístupu k jednotlivým čtvrtím, jejichž charakter je – přes všechny společné rysy – přeci jen v mnoha ohledech rozdílný a různorodý. Všechny tyto otázky bylo bezpochyby možno řešit odbornou veřejnou diskusí, která byla tak důležitá pro 60. léta. Její nucené utlumení v čase normalizace však vedlo ke zmíněné proměně památkově-architektonického dialogu v paralelní monology, které v jistém smyslu bohužel trvají dodnes. Jedním z důvodů této situace je patrně i skutečnost, že modernistické nadšení, které paradoxně stálo u zrodu radikálních zásahů i vyhlášení rezervace, neprošlo díky složitým dobovým okolnostem skutečnou postmoderní reflexí, která by obrousila hrany a vyhraněné názorové póly k sobě opět přiblížila.

Zpětný pohled na zápas o historické město je fascinující. S odstupem jsou zřejmé hlavní motivy i momenty dobové diskuse, přetrvávání idejí i generační soudržnost, která zajišťovala kontinuitu i v dobách nejtěžších. Stejně patrné jsou však i radikální zlomy a nečekané cézury, které dějiny města proti jeho vůli traktovaly. Je pozoruhodné, že tato násilná přerušování vývoje přišla často v momentech, kdy byl další osud města nejistý, neboť dynamika urbanistického vývoje akcelerovala a dříve dosažený konsensus se začínal povážlivě drolit. Tato tragická intermezza tak paradoxně někdy dávala prostor k nadechnutí a k novému promyšlení soudobé architektury i hodnot historického města, které stávaly srozumitelnějšími a jasnějšími. Jiné zlomy naopak nadějně započatý rozvoj rázně a předčasně ukončily, čímž v očích dalších generací ještě zvýšily hodnotu smělých architektonických počínů a intervencí. Výsledkem toho všeho byl silný vztah k městu, jehož proměny se dotýkají téměř každého, bez ohledu na to, jak silně akcentuje jeho památkovou hodnotu.

Vedle osudů „staré Prahy“ je neméně zajímavé sledovat osudy Prahy „nové“, která se v dialogu s historickým městem rodila. Pohled, na to, jak má vlastně soudobá architektura v kontextu historického vypadat, se měnil doslova s každou generací. Jestliže závěr 19. a první polovina 20. století přinesly zejména svérázný urbanistický „průzkum bojem“, od roku 1945 lze sledovat silný akcent na celek města, s nímž se architekti chtěli vyrovnat. Jedním z důvodů tohoto obratu bylo postupné poznávání hodnot historického města, které se rodilo z architektonických zápasů a které bylo s každou novou generací silnější. Diskuse o intervencích do historického města tak nezačínala pokaždé na nule, ale mohla těžit z idejí a precedentů, vydobytých předchozími debatami a spory. Uznání hodnot, nebo alespoň snaha o jejich zbytečné nenarušení, daly také mnohdy vzniknout skvělé soudobé architektuře, jak ukazují mnohé příklady z počátku století, meziválečné doby nebo padesátých a šedesátých let. Síla mnohých ryze moderních staveb spočívá právě v tom, že se nacházejí v historickém

prostředí, jehož pravidla přijala a tím sebe i je i umocnila. Na počátku století, a následně i v šedesátých letech, navíc vznikla mezi moderními architekty a historickým městem vzácná tvůrčí synergie, které od té doby v takové míře již dosaženo nebylo.

Pohled na století zápasu o historické město ukazuje ještě jednu důležitou věc. Ideje se dědily a rozvíjely, avšak každá generace se zároveň musela postavit k rozvoji i ochraně města za sebe a po svém. Jen tak totiž mohlo být toto téma společensky přijato a diskutováno. Pokud k tomu nedošlo, ztrácelo se nejen již vydobyté porozumění, ale i vzájemný dialog, který byl vždy nepominutelným základem památkového a architektonického konsensu. Tyto principy mají svou platnost bezpochyby i dnes. Hodnoty, které byly v předchozích etapách rozpoznány a obhájeny, mohou být i dnes pevným základem pro ochranu města i jeho další harmonický rozvoj. Předpokladem je však otevřená a kontinuální odborná diskuse, která má pro město stejný význam, jako měly vášnivé diskuse a boje 19. a 20 století. Jen na ní také záleží, jak bude architektonický a urbanistický příběh tohoto unikátního města pokračovat.

Seznam vyobrazení

1. Panorama Prahy z Letné, 1832, lept Vincenc Morstadt, Pedagogické muzeum Komenského, sign. UG 380
2. Křížovnické náměstí, kresba Vincenc Morstadt, 1850, AMP sign. 5 D 18
3. Huberův prospekt Prahy, detail Malé Strany a Hradčan, Österreichische Nationalbibliothek, repro Wirth 1934
4. Malostranské náměstí, 1793, kolorovaná mědirytina Filip a František Hegerové, MMP, repro Kropáček 1995
5. Staroměstské náměstí, kolem 1820, barevná litografie Samuel Prout, MMP, repro Kropáček 1995
6. Staré a Nové Město z Petřína, 1828, kresba perem Vincenc Morstadt, AMP sign. 318
7. Langweilův model Prahy, detail Starého Města, MMP, repro Bečková – Fokt 1996
8. Václavské náměstí od Koňské brány, 1835, kresba perem lavírovaná sépií Vincenc Morstadt, MMP inv. č. D 1406
9. Dobyččí trh od severu, 1810, lept s akvatintou L. A. Buquoy, MMP inv. č. 3314
10. Karlovo náměstí před rokem 1862, foto Wilhelm Rupp, AMP sign. VI 62/4
11. Panorama Prahy z vrchu Žižkova, kolorovaný lept Vincenc Morstadt, 1820, MMP inv. č. 10727
12. Pohled na Prahu ze Schüttelsberské zahrady, kolorovaný lept Vincenc Morstadt, 1826, MMP inv. č. 31225
13. Pohled na nové Aleje u kláštera Františkánů, 1794, kolorovaná mědirytina Filip a František Hegerové, MMP, repro Kropáček 1996
14. Novoměstská strana Příkopů, 1820, lavírovaná kresba perem Josef Šembera, MMP inv. č. 25825
15. Hyberský klášter a Hyberská ulice, kolorovaná mědirytina Filip a František Hegerové, MMP
16. Před hlavní celnicí, 1847, lept Vincenc Morstadt, AMP sign. 5 A 3
17. Pohled na Prahu od Chotkovy silnice, 1836, barevný lept Vincenc Morstadt, AMP sign. 392
18. Řetězový most s výhledem na prahu, kolem 1860, foto František Fridrich, býv. Fotoměřický ústav v Praze, repro Wrth 1940
19. Staré Město s Petřína, 1835, oceloryt Vincenc Morstadt, MMP inv. č. 28813/18
20. Staré Město s Petřína, 1852, oceloryt Vincenc Morstadt, MMP inv. č. 125916
21. Panorama Malé Strany a Hradčan, 1860, barevný lept Vincenc Morstadt, AMP sign. 401

22. Panorama Starého Města z Kamy, kol. 1860, kresba Vincenc Morstadt, AMP sign. 402
23. Oblast prvního nábřeží v letech 1815 a 1840, www.dveprahy.cz
24. Smetanovo nábřeží, 1865, foto František Fridrich, ÚDU AV ČR, sign. 11855
25. Smetanovo nábřeží 1866, foto František Fridrich, repro Wirth 1940
26. Újezdská brána z Petřína, 1865, foto František Fridrich, MMP inv. č. 173744
27. Nádraží Státní dráhy, kolem 1845, tónovaná litografie, MMP inv. č. 363272
28. Hybernská ulice s nádražím Státní dráhy, 1865, foto František Fridrich, repro Scheufler 1995.
29. Oblast Florence v letech 1816 a 1856, www.dveprahy.cz
30. Staroměstské náměstí s radnicí, 1835, kresba Vincenc Morstadt, AMP 366
31. Staroměstské náměstí s radnicí, 1852, kresba Vincenc Morstadt, AMP 5 D 19
32. Východní průčelí SM radnice, 1856, foto Andreas Groll, NS FT 340, ÚDU AV ČR
33. Plán Prahy z let 1841-43, 1. list, Carl Vasquez de Pinas
34. Plán Prahy z let 1841-43, 2. list, Carl Vasquez de Pinas
35. Plán Prahy z let 1841-43, 3. list, Carl Vasquez de Pinas
36. Plán Prahy z let 1841-43, 4. list, Carl Vasquez de Pinas
37. Staroměstské náměstí s Krocínovou kašnou, kolem 1860, býv. Fotoměřický ústav, repro Wirth 1940
38. Dům čp. 1009-I (Česká spořitelna) na Národní třídě, 1894, foto Jindřich Eckert, AMP VII 494
39. Slavnostní položení základního kamene Národního divadla, 1868,
foto František Fridrich, repro Wirth 1940
40. Národní divadlo, 1878, foto František Fridrich, repro Wirth 1940
41. Most císaře Františka Josefa I s průhledem do Eliščiny (Revoluční) třídy, 1868, foto František Fridrich, MMP NF 446
42. Železná lávka s Letné, 1875, foto František Fridrich, AMP VI 13/49
43. Železná lávka a malostranský břeh v okolí Klárova, foto Jindřich Eckert, AMP VI 39-19
44. Újezdská brána, 1862, foto Wilhelm Rupp, MMP inv. č. 173742
45. Újezdská brána ze Smíchovské strany, kolem roku 1890, foto Jindřich Eckert, MMP inv. č. 7820/1
46. Oblast Újezdské brány v letech 1840 a 1938, www.dveprahy.cz
47. Poříčská brána, 1873, repro Wirth 1948
48. Okolí Poříčské brány v letech 1840 a 1938, www.dveprahy.cz
49. Praha od východu, kole roku 1800, MMP inv. č. H 3.347

50. Boření hradeb v oblasti Nové brány na Novém Městě, kolem 1874, MMP inv. č. H 14.222
51. Nádraží císaře Františka Josefa I, po 1870, foto František Fridrich, MMP inv. č. H 173.777
52. Oblast novoměstských hradeb v letech 1840 a 1884, www.dveprahy.cz
53. Pražský Hrad a Malá Strana z Petřína, 1868, foto František Fridrich, MMP H 000 416
54. Východní část Pražského Hradu, Letná a Vltava z věže chrámu sv. Víta, kol. 1869, foto František Fridrich, AMP VI 13/18
55. Malá Strana ze zahrad pod Petřínem, 1868, foto František Fridrich, ÚDU AV ČR 20639
56. Malá Strana a Staré Město ze Seminářské zahrady, 1865, foto František Fridrich, NM OSČD s. n.
57. Pohled ze zahrady Kinských ke Smíchovu, František Fridrich, 1864, repro Scheufler 1995
58. Pobřeží pod Vyšehradem, foto František Fridrich, kolem 1870, AMP VI 12/6 b
59. Karlův Most a Staré Město z Malostranské mostecké věže, foto Andreas Groll, 1856, ÚDU AV ČR 523
60. Hradčany a Malá Strana s Karlovým mostem, foto Andreas Groll, 1856, ÚDU AV ČR 520
61. Staroměstský břeh před stavbou nábřeží ze Starých zámeckých schodů, foto František Fridrich, kolem 1867, MMP H 1730748
62. Městský stavební úřad, Návrh na regulaci Rejdiště, 1874, AA NTM
63. Josef Zítek, Návrh regulace okolí Rudolfína, 1874, AA NTM
64. Rudolfinum v průběhu stavby, foto Jindřich Eckert, 1878, AMP VIII 235
65. Rudolfinum z Křížovnické ulice, 1910, AMP I12124
66. Železná lávka a Rudolfinum, kolem 1905, MMP H 205 431.
67. Rejdiště v letech 1816, 1869 a 1884, , www.dveprahy.cz
68. Stavba nábřeží u křížovníků, foto František Fridrich, 1868, repro Wirth 1940.
69. Novoměstské pobřeží od Štítkovských mlýnů ke Svatováclavské trestnici, foto Jindřich Eckert, 1866, AMP VI 37/18.
70. Novoměstské pobřeží od Svatováclavské trestnice k Podskalí, foto Jindřich Eckert, 1866, AMP VI 37/18
71. Palackého nábřeží u Svatováclavské trestnice, 1888, MMP, ZPVlt1 121.
72. Palackého most z Podskalí, 1878, VI 39/23 AHMP
73. Emauzský klášter, 1870, repro Wirth 1940
74. Emauzy a Palackého nábřeží z Palackého mostu, kolem 1880, MMP H 110 102
75. Jižní část Podskalí, foto Jindřich Eckert, 1905, repro Wirth 1940
76. Podskalský břeh, kolem 1870, MMP H 110 106
77. Podskalí od řeky, před 1908, MMP H 122 561

78. Svatováclavská trestnice, kolem 1880, repro Wirth 1940
79. Alfred Hurtig – Jan Heide – Matěj Strunc, Plán na upravení Podskalí, 1885, repro Plán na upravení Podskalí 1886-1887
80. Podskalí v letech 1816, 1884 a 1938, , www.dveprahy.cz
81. Podskalská celnice 1910, MMP 44698
82. Plán polohy a výšek Královského hlavního města Prahy, 1889, titulní strana
83. Plán polohy a výšek Královského hlavního města Prahy, 1889, celek
84. Plán polohy a výšek Královského hlavního města Prahy, 1889, Staré Město se zákresem asanačního plánu
85. Plán polohy a výšek Královského hlavního města Prahy, 1889, Petrská čtvrť s rozšířenou Klimentskou ulicí
86. Plán polohy a výšek Královského hlavního města Prahy, 1889, Horní Nové Město s regulací Zderaze a Podskalí
87. Plán polohy a výšek Královského hlavního města Prahy, 1889, Malá Strana s průlomem v jižní straně Malostranského náměstí a rozšířenou Karmelitskou ulicí
88. Kovárna na Linhartském náměstí, foto František Fridrich 1870, repro Wirth 1940
89. Dům U Hřebene, kolem 1880, foto František Fridrich, MMP 266
90. Dům U Goliáše, foto Jindřich Eckert, 1890, AMP XII 135
91. Průlom U Klíčů 1896, AMP VII 326
92. Uhelný trh, kolem 1870, MMP 21155
93. Uhelný trh, dnešní stav, foto Martin Micka
94. Staroměstský břeh od Letné, F. X. Sandmann, kol 1870, MMP 37030
95. Průhled Rabínskou ulicí ke Staronové synagoze, kolem 1900, foto Jindřich Eckert, AMP VIII 875
96. Maiselova ulice, kolem 1895, foto Jindřich Eckert, AMP VIII 831
97. Dům čp. 74-V v Maiselově ulici, kolem 1895, foto Jindřich Eckert, AMP VIII 826
98. Červená ulice u Staronové synagogy, 1903, foto Jindřich Eckert, AMP VIII 880
99. Dřevěný plácek u Staronové synagogy, 1898, foto Jindřich Eckert, repro Volavková 1947
100. Šámesova ulička, před 1897, foto Jindřich Eckert, AMP VIII 851
101. Velkodvorská synagoga, před 1906, foto Jindřich Eckert, repro Volavková 1947
102. Dům čp. 900-I na nároží Josefovské, Cikánské a Kostelní, klem 1900, 1906 AMP VIII 886
103. Ulice V kolnách, 1905, foto Jindřich Eckert, AMP VIII 186
104. Nádvoří domu čp. 156-V v ulici U staré školy, 1911, foto Jan Kříženecký, repro Volavková 1947

105. Nádvoří domu čp. 182-V v Cikánské ulici, 1909, foto Jan Kříženecký, repro Volavková 194
106. Alfréd Hurtig, Matěj Strunc a Jan Hejda, „Finis Ghetto“, 1886, repro Zlatá Praha 1887
107. Josef Sakař, Návrh úpravy ústí Celetné ulice, kolem 1900, spisovna IPR fUP-115-19
108. Josef Sakař, Zobrazení důsledků onavrženého bnažení průčelí chrámu Panny Marie před Týnem, kolem 1900, spisovna IPR fUP-115-20
109. Plán asanačních obvodů v Praze, 1893
110. Plán asanačních obvodů v Praze, 1893, detail Josefova s okolím
111. Plán asanačních obvodů v Praze, 1893, detail Kaprovy a Platněřské
112. Plán asanačních obvodů v Praze, 1893, detail Anežské čtvrti
113. Baševího palác čp. 73-V v Maiselově ulici, kolem 1895, foto Jindřich Eckert, repro Volavková 1947
114. Dům čp. 62-V na nároží Jáchymovy a Úzké, kolem 1895, foto Jindřich Eckert, AMP VIII 827
115. Nároží Jáchymovy a Maiselovy, dnešní stav, foto Martin Micka
116. kostel sv. Kříže Většího, před 1890, akvarel, Salomon E. Friedberg-Mírohorský, MMP 13754
117. Škola na místě kostela sv. Kříže Většího, dnešní stav, foto Martin Micka
118. Domy čp. 405-408-I v Rytířské ulici na místě dnešní Staroměstské tržnice, kol 1890, foto Jindřich Eckert, AHMP VI 2/3
119. Melantrichův dům čp. 471, kolem 1890, foto Jindřich Eckert, AMP VI 2/12 b
120. Domy čp. 38 a 39-III na nároží Malostranského náměstí a Mostecké, 1893, foto Jindřich Eckert, AMP VI 8/7
121. Malostranská záložna čp. 38-III na stejném místě, 1895, foto Jindřich Eckert, AMP VII 116
122. kostel sv. Jana na Zábradlí, 1896, foto Jindřich Eckert, AMP VI 1/12
123. Mostecké věže a Pražský hrad, 1856, foto Andreas Groll, MMP H 020 073
124. Pražské Benátky, 1865, foto František Fridrich, MMP H 173 808
125. Čertovka při jižním cípu ostrovu Kampa, 1900, NPU GŘ F 201
126. Zahrady na Kampě od jihu, kolem 1900, foto Jindřich Eckert, MMP 24296
127. Kampa na Jüttnerově plánu, 1816, www.dveprahy.cz
128. Kampa na plánu z roku 1884, www.dveprahy.cz
129. Návrh regulace Malé Strany, 1893, repro Styl 1922-23
130. Malostranské nábřeží, současný stav, foto Martin Micka

131. Expozice „Stará Praha“ na Národopisné výstavě v roce 1895, repro Herain – Winter 1895
132. Expozice „Stará Praha“ na Národopisné výstavě v roce 1895, repro Herain – Winter 1895
133. Obnažený kostel sv. Mikuláše, foto Jindřich Eckert, 1900, AMP VII 949
134. Bourání Maiselovy a Kostečné, 1897, foto Jindřich Eckert, AMP v 16/10 b
135. Volné prostranství po zboření bloku v Josefovské, 1900, foto Jindřich Eckert, AMP VI 12/5
136. Severní strana Staroměstského náměstí, 1896, akvarel, Václav Jansa, MMP 11299
137. Krennův dům čp. 396-I před ústím budoucí Pařížské třídy, 1900, foto Jindřich Eckert, AMP VI 3/1 a
138. Prelatura benediktinského kláštera čp. 27 na Mikulášském náměstí, 1895, foto Jindřich Eckert, AMP VI 1/33
139. Dům čp. 24-I na místě zbořené prelatury, dnešní stav, foto Martin Micka
140. Kostel sv. Václava na Zderaze, 1895, akvarel Václav Jansa, MMP 10018 v Chotkově
141. Rožánkův dům čp. 607-III v Chotkově ulici, 1965, MMP sbírka negativů 9914
142. Pohled od Koňské brány k Můstku, 1865, foto František Fridrich, AMP I 272
143. Věž domu U Lhotků čp. 791-II na nároží Václavského náměstí a Vodičkovy ulice, 1875, foto František Fridrich, repro Štech – Wirth – Vojtíšek 1946
144. Renesanční domy čp. 656-658-II v Žitné ulici, 1873, kresba tužkou Vincenc Morstadt, MMP 35658
145. Dům U Krejčárků čp. 658-II v Žitné ulici, 1890, foto Karel Maloch, repro Štech – Wirth – Vojtíšek 1946
146. Severozápadní část Staroměstského náměstí před zahájením asanačních demolic, 1895, foto Jindřich Eckert, AMP VI 2/45 a
147. Domy čp. 933-I, 932-I a 930-I na severní straně Staroměstského náměstí, vlevo novostavba Scheierova domu čp 934-I, 1898, foto Jindřich Eckert, AMP VII 992
148. Nádvoří domu 932-I, 1899, foto Jindřich Eckert, AMP VII 701
149. Osvald Polívka, návrh Městské pojišťovny čp. 932-I na místě zbořených domů severní strany Staroměstského náměstí, repro Fryč 1899
150. Domy čp. 933-I, 932-I a 930-I na severní straně Staroměstského náměstí před demolicí, 1898, foto Jindřich Eckert, AMP VIII 805
151. Městská pojišťovna čp. 932 (Osvald Polívka, 1898-1900), 2020, foto Martin Micka
152. Paulánský klášter čp. 930-I mezi novostavbami, 1901, foto Jindřich Eckert, AMP VI 2/24 a
153. Severovýchodní strana Staroměstského náměstí s novostavbou městské pojišťovny, 1902, foto Jindřich Eckert, AMP VI 2/9

154. Schierův dům čp. 934 na nároží budoucí Pařížské třídy, vlevo Krennův dům čp. 936-I, 1897, repro Skalická 2008
155. Průhled Pařížskou od Staroměstské radnice, 1904, foto ateliér Bellmann, AMP IX 148
156. Kostel sv. Mikuláše v původní urbanistické situaci Mikulášského náměstí, kolem 1870, foto František Fridrich, AMP VI 29/32
157. Východní strana Mikulášského náměstí se zadním průčelím Krennova domu čp. 936, kolem 1900, foto Jindřich Eckert, AMP VII 577
158. Pohled od průčelí kostela sv. Mikuláše na Staroměstské náměstí, 2020, foto Martin Micka
159. Josef Sakař, Konkurenční návrh na úpravu Starého Města, 1901, spisovna IPR fUP-115-6 až fUP-115-11
160. Josef Sakař, Konkurenční návrh na úpravu Starého Města, 1901, detail Karlovy ulice s okolím
161. Nároží Karlovy a Liliové ulice s domy čp. 180-I a 179-I, 1901, foto Jindřich Eckert, AMP VIII 550
162. Nároží Karlovy a Liliové ulice s ustoupenou regulační čarou a novostavbami činžovních domů, 2020, foto Martin Micka
163. Josef Sakař, Konkurenční návrh na úpravu Starého Města, 1901, detail Anenské čtvrti
164. Josef Sakař, Konkurenční návrh na úpravu Starého Města, 1901, detail Melantrichovy ulice s okolím
165. Josef Sakař, Konkurenční návrh na úpravu Starého Města, 1901, detail Jakubské čtvrti
166. Josef Sakař, Konkurenční návrh na úpravu Starého Města, 1901, detail Anežské čtvrti
167. Polohopisný plán Starého Města a Josefova dle návrhu Soupisné komise, 1910
168. Polohopisný plán Starého Města a Josefova dle návrhu Soupisné komise, 1910, detail jihovýchodní části Starého města
169. Petrská čtvrť na Huberově prospektu, 1769, NBW
170. Petrská čtvrť v letech 1816 a 1909-14, www.dveprahy.cz
171. Klimentská ulice mezi Lodeckými a Helmovými mlýny, 1905, MMP 18177/2
172. Lodecké mlýny, 1907, akvarel, Jan Minařík, MMP 26672
173. Nájezd do Těšnovského tunelu v místech původní laguny Lodeckých mlýnů, 2020, foto Martin Micka
174. Klimentská ulice, 1905, foto František Fink, AMP F 377
175. Klimentská ulice, pohled odpovídající předchozímu snímku, 2020, foto Martin Micka
176. Domy čp. 1225-II a 1226-II v Barvířské ulici, pohled od řeky, 1909, repro Štech – Wirth – Vojtíšek 1946
177. Klimentská ulice, pohled odpovídající předchozímu snímku, 2020, foto Martin Micka

178. Pohled od Nových mlýnů na nábrežní průčelí domů Novomlýnské ulice čp. 1234-II a 1233-II, 1907, foto Jindřich Eckert, AMP VIII 1040
179. Pohled z lávky na Primátorský ostrov na novoměstské nábreží při Novomlýnské ulici u Nových mlýnů, 1910, foto Jindřich Eckert, AMP VI 48/32
180. Nové mlýny, akvarel Jan Minařík, 1907, MMP 35989
181. Ulice Nové Mlýny v roce 2020, foto Martin Micka
182. Helmův mlýn, akvarel Jan Minařík, 1907, MMP 26631
183. Klimentská ulice, pohled odpovídající předchozímu snímku, 2020, foto Martin Micka
184. Dům čp. 128-III v jezuitské zahradě, 1860, MMP 173742
185. Letní jezuitský dům čp. 128-III s novostavbou Strakovy akademie v pozadí, 1895, foto Jindřich Eckert, MMP 10993/1
186. Strakova akademie s Pražským Hradem, 1905, AMP I 9028
187. Malá Strana s vyznačením budov, jež chrániti třeba, Soupisná komise, 1904, repro Pamětní spis (...) 1904
188. Antonín Balšánek, Studie zástavby pobřeží, AA NTM
189. Antonín Balšánek, Nová cesta na Pražský Hrad, 1919, AA NTM
190. Antonín Balšánek, Vyústění nové cesty na Pražský Hrad, 1919, AA NTM
191. Zkouška výškového zastavění Malé Strany, pohled ze Starého města, 1906, AA NTM
192. Zkouška výškového zastavění malostranského pobřeží, pohled z Karlova mostu, 1906, AA NTM
193. Severní pobřeží Starého Města v letech 1816 a 1909-14, www.dveprahy.cz
194. Staroměstský břeh v okolí Lannovy pily, 1885, foto Karel Maloch, MMP H 000 377
195. Dvořákovo nábreží mezi Rudolfinem a Jánským náměstím, 1908, MMP, H 203 416
196. Pobřeží Na Františku, 1868-69, foto František Fridrich, AMP VI 13/20
197. pobřeží Na Františku 1885/90, ateliér Bellmann, AMP II 13
198. Stavba Dvořákova nábreží, 1902, AMP XII 1565
199. Národní divadlo s řetězovým mostem císaře Františka I, 1890, AMP VI 55/5
200. Národní divadlo s novým kamenným mostem císaře Františka I (most Legií), 1904, AMP VI 48/4
201. Stavba Čechova mostu, 1906, AMP VIII 290
202. Jan Koula, Průkop letenskou plání, zákres do fotografie, 1907, Spisovna IPR
203. Mánesův most s Železnou lávkou, 1914, MMP H 205 434
204. Kostel sv. Lazara, 1898/1900, foto Jindřich Eckert, AMP VII 568
205. Králův dvůr 1905, foto Jindřich Eckert, AMP VI 2/47

206. Oblast Josefského náměstí (Náměstí republiky) v letech 1856 a 1914, www.dveprahy.cz
207. Prašná brána před regotizací, 1870, foto František Fridrich, AMP VI 75/8
208. Kostel sv. Vojtěcha u Prašné brány, kolem 1900, foto Jindřich Eckert, AMP VI 28/3
209. Průčelí Obecního domu do ulice U Prašné brány, pohled odpovídající předchozímu snímku, 2020, foto Martin Micka
210. Kostel sv. Petra a Pavla na Zderaze, exteriér, 1904, foto Jindřich Eckert, AMP VI 6/15
211. Kostel sv. Petra a Pavla na Zderaze, interiér, 1904, foto Jindřich Eckert, AMP VI 35/6 a
212. Kostel sv. Petra a Pavla na Zderaze, interiér, 1904, foto Jindřich Eckert, AMP VI 35/6 b
213. Situace oblasti kostela sv. Petra a Pavla na Zderaze v roce 1856 a v současnosti, www.dveprahy.cz
214. Dům U Štupartů čp. 647-I, pohled od kostela sv. Jakuba, 1911, foto Jindřich Eckert, AMP VI 47/33
215. Blok na místě domu U Štupartů čp. 647-I, pohled od kostela sv. Jakuba, 2020, foto Martin Micka
216. Nádvoří domu U Štupartů čp. 647-I, 1911, foto Jindřich Eckert, AMP VI 47/31
217. Dům U Štupartů čp. 647-I, srovnání půdorysů původního stavu a zamýšlené blokové struktury, 1911, repro ZSP 1911
218. Stará Kolkovna, 1903, foto Jindřich Eckert, AMP VI 2/41a
219. Ulice V kolkovně, pohled odpovídající předchozímu snímku, 2020, foto Martin Micka
220. Průhled Dušní ulicí ke sv. Duchu, kolem 1895, Jindřich Eckert, AMP VIII 357
221. Dušní ulice, pohled odpovídající předchozímu snímku, 2020, foto Martin Micka
222. Asanace domů v oblasti budoucí Pařížské třídy, 1905, foto Jindřich Eckert, AMP VIII 611
223. Bourání v okolí Staronové synagogy, 1905, foto Jindřich Eckert, AMP XI 82
224. Výstavba činžovních domů v čele Pařížské třídy, 1906, foto Jindřich Eckert, AMP VIII 974225. Bourání Maiselovy ulice, 1905, foto Jindřich Eckert, AMP VIII 589
226. Bourání domů v Cikánské a Kostelní, v pozadí kostel sv. Ducha, 1905, foto Jindřich Eckert, AMP VIII 588
227. Cikánská synagoga před demolicí, 1906, foto Jindřich Eckert, AMP VIII 1019
228. Valentinské náměstí, 1900, foto Jindřich Eckert, AMP VII 818
229. Kaprova ulice, pohled odpovídající předchozímu snímku, 2020, foto Martin Micka
230. Kaprova ulice od východu, 1895, foto Jindřich Eckert, AMP VIII 847
231. Kaprova ulice od východu, pohled odpovídající předchozímu snímku, 2020, foto Martin Micka
232. Kaprova ulice, pohled o západu, 1905, foto Jindřich Eckert, AMP VIII 908

233. Kaprova ulice, pohled odpovídající předchozímu snímku, 2020, foto Martin Micka
234. Platněřská ulice, 1900, foto Jindřich Eckert, AMP VII 848
235. Platněřská ulice, pohled odpovídající předchozímu snímku, 2020, foto Martin Micka
236. Platněřská ulice, 1908, foto Jindřich Eckert, AMP VIII 305
237. Platněřská ulice, pohled odpovídající předchozímu snímku, 2020, foto Martin Micka
238. bourání Platněřské, 1908, foto Jindřich Eckert, AMP VIII 811
239. bourání Platněřské, 1908, foto Jindřich Eckert, AMP VI 56/5
240. Dům Andělská kolej čp. 16-I, 1908, foto Jindřich Eckert, AMP II 503
241. Torzo románského domu čp. 16-I, 1909, foto Jindřich Eckert, AMP II 512
242. Torzo románského domu čp. 16-I, 1909, foto Jindřich Eckert, AMP V 1/5c
243. Torzo románského domu čp. 16-I, 1909, foto Jindřich Eckert, AMP II 1053
244. Titulní list časopisu Za starou Prahu, 1911
245. Prostranství před domem čp. 16-I (náměstí Franze Kafky), pod nímž se nachází torzo románského domu čp. 16-I, 2020, foto Martin Micka
246. Plán Starého Města z let 1909-14, www.dveprahy.cz
247. Pařížská třída od jihu, 1909, foto Jan Kříženecký, AMP XI 904
248. Průhled Pařížskou třídou ke Staroměstskému náměstí, 1907, foto Jan Kříženecký, AMP XI 247
249. Severní část Pařížské třídy se Staronovou synagogou, kolem 1910, AMP X 2731
250. Čechův most a Pařížská třída, 1909, foto Jan Kříženecký, AMP XI 1155
251. Jan Vejrych, E. Dvořák, dům čp. 68-V na nároží Pařížské a Jáchymovy, repro AO 1904
252. Karel Janda, náskres domu čp. 907-I, 1904, AMP VI 47/39
253. Domy čp. 910-I a 907-I s ulicí V Kolkovně, 2020, foto Martin Micka
254. Dům čp. 98-V na nároží Pařížské a Červené, 2020, foto Martin Micka
255. Rozhraní asanační a historické zástavby v Kozí ulici, 2020, foto Martin Micka
256. Průhled Kaprovou ulicí k východu, 1907, foto Jindřich Eckert, AMP VIII 535
257. Průhled Kaprovou ulicí k západu, 1907, foto Jindřich Eckert, AMP VIII 591
258. Žatecká ulička, 1906, akvarel Jan Minařík, MMP 26.667
259. Žatecká ulice, pohled odpovídající předchozímu snímku, 2020, foto Martin Micka
260. Domy čp. 15-V a 16-V na nároží Žatecké a Kaprovy, 2020, foto Martin Micka
261. Štencův dům čp. 931-I, dobový snímek, repro archiv autora
262. Dům Židovského pohřebního bratrstva Chewra-Chadisha čp. 36-V a 37-V v Široké ulici, 2020, foto Martin Micka

263. Dům čp. 134-V v Maiselově ulici, 2020, foto Martin Micka
264. Mottlův dům čp. 761-II v čele Národní třídy, 2020, foto Martin Micka
265. Všeobecná záložna čp. 779-II na Václavském náměstí, repro Zprávy spolku architektů a inženýrů 1900
266. Ústí Dlouhé třídy do Staroměstského náměstí, 1905, foto Jindřich Eckert, VI 58/5
267. Ústí Dlouhé třídy do Staroměstského náměstí, 2020, foto Martin Micka
268. Stavba Obecního domu čp. 1090-I, 1906/1907, AMP II 1364
269. Obecní dům čp. 1090-I, 1911, AMP X 623
270. Obecní dům čp. 1090-I s Prašnou branou, 1911, AMP XI 1848
271. Torzo domu čp. 102-I na Mariánském náměstí, 1908, AMP VI 47/13
272. Nová radniční budova čp. 2-I na Mariánském náměstí, 1912, kolorovaná fotografie, AMP I 9298
273. Nová radnice čp. 2-I od západu, 1913, foto Jan Kříženecký, AMP II 522
274. Mariánské náměstí s Novou radnicí čp. 2-I, 2020, foto Martin Micka
275. Nová radnice čp. 2-I z Kaprovy ulice, 1913, foto Jan Kříženecký, AMP II 1550
276. Nároží Kaprovy a Žatecké, pohled odpovídající předchozímu snímku, 2020, foto Martin Micka
277. Josef Sakař, návrh průjezdu Klementinem, 1906, spisovna IPR
278. Panorama Křížovnického kláštera, 1905, MMP H 090 713
279. Křížovnický klášter po dokončení, dobová pohlednice, repro archiv autora
280. demolice starého Křížovnického kláštera 1910, foto Jindřich Eckert, AMP VII 1018
281. Historická budova Křížovnického kláštera čp. 191-I, před 1909, foto Jindřich Jaksch, NPÚ 10610
282. Křížovnický klášter čp. 191-I, 2020, foto Martin Micka
283. SM radnice 1904, AMP VI 42/13
284. Jan Vejrych, první cena v soutěži na dostavbu Staroměstské radnice, 1901, repro AO 1903
285. Jan Koula, druhá cena v soutěži na dostavbu Staroměstské radnice, 1901, repro AO 1903
286. Alois Dlabač, třetí cena v soutěži na dostavbu Staroměstské radnice, 1901, repro AO 1903
287. Antonín Wiehl, první cena v soutěži na dostavbu Staroměstské radnice, 1909, repro Skalická 200
288. Theodor Petřík, druhá cena v soutěži na dostavbu Staroměstské radnice, 1909, repro Hypšman 1946b

289. Bohumil Hypšman, soutěžní návrh na dostavbu Staroměstské radnice, 1909, repro Hypšman 1946b
290. Pavel Janák, soutěžní návrh na dostavbu Staroměstské radnice, 1909, repro Hypšman 1946b
291. Josef Gočár, soutěžní návrh na dostavbu Staroměstské radnice, 1909, AA NTM
292. Josef Gočár, soutěžní návrh na dostavbu Staroměstské radnice, 1909, repro Styl 1910
293. Václavské náměstí od Koňské brány, 1815, Vincenc Morstadt, MMP D 1406
294. Václavské náměstí od Můstku, kolem r. 1810, A. Gustav, MMP 19694-21
295. Václavské náměstí od Můstku, 1865, foto František Fridrich, AMP IX 4912
296. Václavské náměstí od Můstku, 1890, foto Alois Beer, MMP 16750
297. Národní muzeum, 1893, AMP V 24/6
298. Václavské náměstí ze staveniště Národního muzea, 1886, foto František Fridrich, MMP 388
299. Dům čp. 817-II na nároží Václavského náměstí a Opletalovy ulice, před rokem 1880, MMP 110297
300. Věž domu U Lhotků čp. 791-II s novostavbou České banky čp. 788-II, před 1913, NPU GŘ 125071
301. Vodičkova ulice z Václavského náměstí, pohled odpovídající předchozímu snímku, 2020, foto Martin Míčka
302. Domy čp. 784-II až 791-II na Václavském náměstí, 1880, AMP VI 53/21
303. Domy čp. 791-II, 788-II, 785-II a 784-II na Václavském náměstí, pohled odpovídající předchozímu snímku, foto Google street view
304. Dům U Císařských 1895, MMP 11760/1
305. Budova Assicurazioni generali čp. 832-II na nároží Václavského náměstí a Jindřišské ulice, 2020, foto Martin Míčka
306. Novoměstská strana Příkopů, kolem 1880, foto František Fridrich, MMP 401.
307. Dům U bílého jednorozce čp. 388-I na nároží Václavského náměstí a ulice na Můstku, před 1900, foto Jindřich Eckert, AMP VII 98
308. Ulice Na Příkopě z Václavského náměstí, 1895, AMP II 197
309. Dům čp. 388-I v ose Václavského náměstí, 1900-1901, AMP XII 588
310. Ulice Na Příkopě z Václavského náměstí, 1905, AMP I 1703
311. Ulice Na Příkopě s palácem Koruna čp. 846-II, 1920, AMP I 1704
312. Severovýchodní strana dolní části Václavského náměstí, před rokem 1894, foto Jan Mulač, MMP 16749
313. Jihozápadní strana dolní části Václavského náměstí, kolem 1925, Karel Hennig, MMP 9922-2

314. Jihovýchodní strana Václavského náměstí s domy čp. 840-II, 839-II a d., 1911, foto Jindřich Eckert, AMP XII 1253
315. Dům čp. 772-II na nároží Václavského náměstí, 1900, AMP I 4536
316. Dům čp. 771-II na nároží Václavského náměstí a ulice 28. října, 1880, AMP II 1041
317. Braunův dům čp. 730-II na nároží Jungmannovy a Vodičkovy ulice, před 1893, MMP 141325
318. Braunův dům čp. 730-II na nároží Jungmannovy a Vodičkovy ulice, před 1911, MMP 40087
319. Vlastislav Hofman, variantní návrh na adaptaci Braunova domu, 1910, repro ZSP 1910
320. Vlastislav Hofman, variantní návrh na adaptaci Braunova domu, 1910, repro ZSP 1910
321. Pavel Janák, návrh na adaptaci Braunova domu, 1910, repro ZSP 1910
322. Dům čp. 730-II na místě Braunova domu, 2020, foto Martin Micka
323. Klubem hájené rázovité stavby Podskalské, ZSP 1910
324. Josef Rosipal, studie zapojení podskalských domů do nové zástavby, 1910, repro ZSP 1910
325. Vyšehradská skála, 1864, foto František Fridrich, repro Wirth 1940
326. Vyšehradská s nábřežím, 1907, AMP XI 233
327. Přívoz pod Vyšehradem, kolem 1870, foto František Fridrich, repro Wirth 1940
328. Tunel pod Vyšehradem, 1907, foto Jan Kříženecký, AMP XI 242
329. Stavba nábřeží pod Vyšehradem, 1906, AMP VI 51/1
330. Vily čp. 49-VI a 50-VI pod Vyšehradem, 1931, foto Antonín Alexander, AMP I 54
331. Vyšehrad v letech 1884 a 1938, www.dveprahy.cz
332. Panorama Vyšehradského pobřeží, 1905, AMP VI 52/12
333. Panorama Vyšehradského pobřeží, 2020, Martin Micka
334. Srovnání stávajícího a navrhovaného stavu zástavby pod Emauzy, repro ZSP 1910
335. Návrh Klubu Za starou Prahu na třídu v ose emauzského kostela, repro ZSP 1910
336. Snímek vytyčení úřední regulace pod Emauzy, repro ZSP 1912
337. Návrh Klubu na sníženou zástavbu před průčelím Emauz, repro ZSP 1912
338. Bohumil Hypšman, návrh Palackého náměstí se zákresem úřední regulace, repro ZSP 1917
339. Bohumil Hypšman, návrh zástavby pod Emauzy, repro ZSP 1917
340. Dům U Goliáše ve vyobrazení Věstníku Klubu Za starou Prahu, repro ZSP 1910
341. Otakar Vondráček, projekt průjezdního domu na místě domu U Goliáše, 1908, repro ZSP 1910

342. Antonín Balšánek, návrh zástavby proluky u Klíčů průjezdním domem, 1907, AA NTM
343. Axonometrické zobrazení projektu průjezdního domu, repro ZSP 1910
344. Axonometrické zobrazení projektu rozšíření Karmelitské ulice, repro ZSP 1910
345. Rozšířená část Karmelitské ulice, 1930, AMP I 11568
346. Domy čp. 270, 269, 268 a 299-III v Karmelitské ulici, 2020, foto Martin Micka
347. Jižní strana Malostranského náměstí s dosud stojícím domem čp. 268-III, 1904, AMP VI 8/40
348. Jižní strana Malostranského náměstí s rozšířenou Karmelitskou ulicí, 2020, foto Martin Micka
349. Historický dům U Černé matky Boží a Celetná ulice, před 1911, KZSP
350. Dům U Černé matky Boží, 2020, foto Martin Micka
351. Max Urban, Ideální Velká Praha, titulní list, 1915-1919, Spisovna IPR
352. Max Urban, Ideální Velká Praha, zřízení okresů, 1915-1919, Spisovna IPR
353. Max Urban, Ideální Velká Praha, řešení historického centra, 1915-1919, Spisovna IPR
354. Max Urban, Ideální Velká Praha, Muzejní třída, 1915-1919, Spisovna IPR
355. Regulační plán SRK, 1929, IPR
356. František Vahala, Vratislav Lhota, Neporušená pláň, projekt z tzv. Letenské soutěže, 1920, repro Brůhová 2017
357. Bohumil Hypšman, soutěžní projekt parlamentu na Letné, 1920, spisovna IPR
358. Bohuslav Fuchs, Josef Štěpánek, soutěžní projekt na úpravu Malé Strany, 1922, repro Styl 1923
359. Bohuslav Fuchs, Josef Štěpánek, soutěžní projekt na úpravu Malé Strany, pohled z Mánesova mostu, 1922, repro Styl 1923
360. Bohuslav Fuchs, Josef Štěpánek, soutěžní projekt na úpravu Malé Strany, řešení Chotkovy silnice, 1922, repro Styl 1923
361. Josef Gočár, projekt Státní galerie na Kampě, 1923, repro Styl 1924/25
362. Josef Gočár, projekt Státní galerie na Kampě, 1923, repro Styl 1924/25
363. Zákres hmoty Státní galerie do fotografie, 1931, repro ZSP 1931
364. Projekt Státní galerie na regulačním plánu z roku 1924, spisovna IPR
365. Josef Gočár, projekt Banky čs. legií, 1921, AA NTM
366. Budova Legiobanky čp. 1046-II s pivovarem U Bucků čp. 1047-II, MMP 160605
367. Výšková regulace Václavského náměstí, SRK, 1923, spisovna IPR
368. Výšková regulace ulice Na Příkopě, SRK, 1923, spisovna IPR
369. Výšková regulace ulice Na Příkopě, SRK, 1923, spisovna IPR

370. Výšková regulace Národní třídy, SRK, 1927, spisovna IPR
371. Výšková regulace Národní třídy, SRK, 1927, spisovna IPR
372. Výšková regulace Národní třídy, SRK, 1927, spisovna IPR
373. Výšková regulace ulice 28. Října, SRK, 1926, spisovna IPR
374. Výšková regulace Náměstí republiky, SRK, 1924, spisovna IPR
375. Výšková regulace Karlova náměstí, SRK, 1927, spisovna IPR
376. Výšková regulace Karlova náměstí, SRK, 1927, spisovna IPR
377. Východní strana Karlova náměstí, 1937, NPÚ GŘ F 4704
378. Východní strana Karlova náměstí, pohled odpovídající předchozímu snímku, 2020, foto Martin Micka
379. Černý pivovar (čp. 291 a 292-II) na Karlově náměstí, 1932, foto František Illek, IPR FFI000410
380. Dům čp. 292-II na místě Černého pivovaru, 1935, foto František Illek, IPR FFI000424-02
381. Most císaře Františka Josefa I., 1900, AMP I 48
382. František Roith, Bohumil Hypšman, Antonín Engel, návrh ministerských budov v Petřské čtvrti, 1920, repro Styl 1926-27
383. Pobřeží Petřské čtvrti v letech 1884 a 1938, www.dveprahy.cz
384. Petřská čtvrť z Letné, 2020, foto Martin Micka
385. Bohumil Hypšman, projekt ministerstva veřejných prací, 1920, repro Styl 1926/27
386. Ministerstvo zemědělství čp. 65-II, 2020, foto Martin Micka
387. Ministerstvo dopravy čp. 1222-II, 2020, foto Martin Micka
388. Josef Fanta, soutěžní návrh ministerských budov v předpolí Štefánikova mostu, 1925, repro Architekt SIA 1926
389. Ministerstvo obchodu čp. 1039-II ze Štefánikova mostu, 2020, foto Martin Micka
390. Ministerstvo obchodu čp. 1039-II v kontextu Dvořákova nábřeží, 2020, foto Martin Micka
391. Panorama Emauzského kláštera, 1909, KZSP
392. Panorama Emauzského kláštera, kolem 1935, KZSP
393. Emauzský klášter s předpolím v letech 1924 a 1938, www.dveprahy.cz
394. Areál pod Emauzy, 1936, AMP A 10285
395. Pohled na klášterní kostel v Emauzích z Palackého náměstí, před 1945, repro Kubiček 1961
396. Jan Kotěra, studie univerzitních budov v předpolí Čechova mostu, 1921, AA NTM
397. Právnická fakulta Univerzity Karlovy čp. 901-I, 1935, AMP I 1542
398. Josef Sakař, projekt novostavby FF UK, novobarokní varianta, 1923, AA NTM

399. Josef Sakař, projekt novostavby FF UK, finální verze, 1923, AA NTM
400. Domy na místě budoucí FF UK, 1911, AMP XI 2088
401. Filosofická fakulta UK čp. 55-V, v kontextu náměstí, 2020, foto Martin Micka
402. Dražického náměstí, 1929, AMP I 198
403. Budova Ministerstva financí čp. 63-III na Dražického náměstí, 2020, foto Martin Micka
404. Ministerstvo financí čp. 525-III v Letenské ulici, 2020, foto Martin Micka
405. Severní strana Mariánského náměstí, 1890, foto Jindřich Eckert, AMP VI 37/17
406. Historická budova Městské knihovny čp. 98-I po zboření uliční fronty, 1924, KZSP
407. Parcela budoucí Městské knihovny, 1914, AMP XI 3566
408. Pavel Janák, soutěžní projekt Městské knihovny, repro VS 1924-25
409. František Roith, budova Městské knihovny z Mariánského náměstí, repro UPP 1996
410. Klementinum z parcely Městské knihovny, 1925, AMP I 8623
411. Areál Klementina po Machoňově přestavbě na ilustraci Vojtěcha Kubašty, 1945, repro Kalista – Kubašta 1945
412. Černínský palác čp. 101-IV, stav průčelí po přestavbě na kasárna, kolem 1900, AMP VI 10/23 d
413. Černínský palác čp. 101-IV, průčelí po Janákově rekonstrukci, 2013, foto Martin Micka.
414. Michnův palác čp. 450-III, průčelí do Karmelitské ulice, 1910, AMP II 31
415. Michnův palác čp. 450-III, zahradní průčelí, 1911, foto Jindřich Eckert, AMP VII 182
416. Michnův palác čp. 450-III po adaptaci na Tyršův dům, zahradní průčelí s budovou sokolovny, 2020, foto Martin Micka.
417. Michnův palác čp. 450-III po adaptaci na Tyršův dům, průčelí do Karmelitské ulice, 2020, foto Martin Micka
418. Michnův palác s okolím v letech 1884 a 1938, www.dveprahy.cz
419. Dům U zlatého úlu čp. 378-I, 2020, foto Martin Micka
420. Jan Kotěra, Návrh Pražské úvěrové banky, pohled z Václavského náměstí 1921, repro Šlapeta 2001
421. Jan Kotěra, Návrh Pražské úvěrové banky, pohled z ulice Na Můstku, 1921, repro Šlapeta 2001
422. Nároží Jungmannova náměstí a Jungmannovy ulice, 1911, foto ateliér Eckert, AMP VIII 63
423. Jungmannova ulice, pohled k Jungmannovu náměstí, 1908, foto Antonín Alexander, AMP I 1509
424. Urbánkův dům čp. 747-II v kontextu historické zástavby, kolem 1912, repro UPP 1998
425. Nároží Jungmannovy ulice a Národní třídy, 1920, AMP II 172

426. Průhled Jungmannovou k Jungmannovu náměstí, 1911, foto ateliér Eckert, AMP VIII 147
427. Ideální studie k regulaci pozemků od domu č.p. 58 na Národní třídě k tř. Jungmannově, SRK, 1921, spisovna IPR
428. Thun-Hohenštejnský palác čp. 36-II z Jungmannova náměstí, 1911, foto ateliér Eckert, VI 48/1
429. Palác Adria čp. 36-II, pohled odpovídající předchozímu snímku, 1930 AMP I 4727
430. Palác Thun-Salmů čp. 35-II v době stavby sousedního paláce Adrie, MMP 26571
431. Pavel Janák, nerealizovaný projekt na přestavbu Thun-Salmovského paláce čp. 35-II, 1925, AMP II 198
432. Pavel Janák, finální projekt Škodova paláce čp. 35-II, repro archiv autora
433. Jindřich Freiwald, návrh Lidového paláce, Stavitel 1919
434. Josef Gočár, První návrh průčelí Anglobanky čp. 1034-II, 1923, AA NTM
435. Palác Anglobanky čp. 1034-II po dokončení, AA NTM
436. František Kavalír, projekt nástavby Vrtbovského paláce čp. 1002-II, repro UPP 1998
437. Václavské náměstí od Muzea, 1905, AMP I 273
438. Václavské náměstí od Můstku, 1905, AMP I 276
439. Peterkův dům čp. 777-II, kolem 1920, foto archiv autora
440. 4-116 Palác Avion čp. 820-II, 20209, foto Martin Micka
441. Lindtův dům čp. 773-II, 1927, foto archiv autora
442. Hotel Juliš čp. 782-II, 30. léta 20. století, MMP
443. Dolní část Václavského náměstí, 1925/28, AMP II 115
444. Dolní část Václavského náměstí, kolem 1980, foto Vladimír Uher
445. Aerenthálský palác čp. 795-II na nároží Václavského náměstí a Štěpánské ulice, 1906, AMP VIII 979
446. Nároží Štěpánské a Václavského náměstí s domem čp. 795-II, pohled odpovídající předchozímu snímku, 2020, foto Martin Micka
447. Historické domy jižního nároží Václavského náměstí a Štěpánské, 1926, AMP I 9775
448. Budova Poštovního šekového úřadu čp. 796-II, pohled odpovídající předchozímu snímku, 2020, foto Martin Micka
449. Budova Norbertina čp. 655-I v Revoluční ulici, kolem 1900, AMP I 9806
450. Ústí Revoluční do Náměstí republiky, pohled odpovídající předchozímu snímku, 1930, AMP I 1510
451. Proluka na místě areálu zaniklého Norbertina, 1940, AMP I 74
452. Historické domy na Ovocném trhu, 1928, AMP I 4412

453. Proluka na místě zbořených domů Ovocného trhu, 1940, AMP I 131
454. Novostavba paláce Myslbek na Ovocném trhu, 2001, foto Martin Micka
455. Max Urban, Rekapitulace novostaveb a nástaveb v centru Prahy 1918-1928, repro Styl 1928/29
456. Max Urban, Rekapitulace novostaveb a nástaveb v centru Prahy 1918-1928, detail městské city, repro Styl 1928/29
457. Tzv. Zelený tisk regulačního plánu SRK, 1924, spisovna IPR
458. Tzv. Zelený tisk regulačního plánu SRK, severní část Starého města, 1924, spisovna IPR
459. Tzv. Zelený tisk regulačního plánu SRK, jižní část Starého Města, 1924, spisovna IPR
460. Tzv. Zelený tisk regulačního plánu SRK, Petrská čtvrť, 1924, spisovna IPR
461. Tzv. Zelený tisk regulačního plánu SRK, Václavské náměstí s okolím, 1924, spisovna IPR
462. Tzv. Zelený tisk regulačního plánu SRK, křižovatka u Muzea, 1924, spisovna IPR
463. Tzv. Zelený tisk regulačního plánu SRK, Národní třída s okolím, 1924, spisovna IPR
464. Tzv. Zelený tisk regulačního plánu SRK, Podskalí a Emauzy, 1924, spisovna IPR.
465. Tzv. Zelený tisk regulačního plánu SRK, severní část Malé Strany, 1924, spisovna IPR
466. Tzv. Zelený tisk regulačního plánu SRK, jižní část Malé Strany, 1924, spisovna IPR
467. Návrh regulačního plánu Starého Města, SRK, 1928, spisovna IPR
468. Návrh regulačního plánu Starého Města, detail Havelského města, SRK, 1928, spisovna IPR
469. Návrh regulačního plánu Starého Města, detail Anežské čtvrti, SRK, 1928, spisovna IPR
470. Návrh regulačního plánu Starého Města, detail Palachova náměstí, SRK, 1928, spisovna IPR
471. Návrh regulačního plánu Starého Města, detail Anenské čtvrti, SRK, 1928, spisovna IPR
472. Plán historicky cenných budov v rámci regulačního plánu Starého města, SRK, 1928, spisovna IPR
473. Plán ochrany Starého Města, Klub Za starou Prahu, 1929, repro ZSP 1929
474. Plán ochrany Starého Města, detail Anenské čtvrti, Klub Za starou Prahu, 1929, repro ZSP 1929
475. Plán ochrany Starého Města, detail Havelského města, Klub Za starou Prahu, 1929, repro ZSP 1929
476. Plán ochrany Starého Města, detail Jakubské čtvrti, Klub Za starou Prahu, 1929, repro ZSP 1929
477. Plán ochrany Starého Města, detail Anežské čtvrti, Klub Za starou Prahu, 1929, repro ZSP 1929
478. Návrh regulačního plánu Starého Města, SRK, 1936, spisovna IPR

479. Návrh regulačního plánu Starého Města, Betlémská čtvrť, SRK, 1936, spisovna IPR
480. Návrh regulačního plánu Starého Města, Anežská čtvrť s okolím SRK, 1936, spisovna IPR
481. Jaroslav Fragner, projekt paláce Merkur, 1934, repro Kotalík – Novotný – Švácha 1999
482. Palác Merkur čp. 767-I, 2019, 2020, foto Martin Micka
483. Funkcionalistická fronta domů v Revoluční třídě, 2020, foto Martin Micka
484. Návrh regulačního plánu Nového Města, SRK, 1928, spisovna IPR
485. Návrh regulačního plánu Nového Města, SRK, 1928, spisovna IPR
486. Návrh regulačního plánu Nového Města, detail okolí rotundy sv. Longina, SRK, 1928, spisovna IPR
487. Návrh regulačního plánu Nového Města, SRK, 1928, spisovna IPR
488. Návrh regulačního plánu Nového Města, SRK, 1937, spisovna IPR
489. Návrh regulačního plánu Nového Města, SRK, 1937, spisovna IPR
490. Návrh regulačního plánu Nového Města, SRK, 1937, spisovna IPR
491. Návrh regulačního plánu Malé Strany a Hradčan, SRK, 1928, spisovna IPR
492. Návrh regulačního plánu Malé Strany a Hradčan, okolí Malostranského náměstí, SRK, 1928, spisovna IPR
493. Návrh regulačního plánu Malé Strany a Hradčan, Klárov, SRK, 1928, spisovna IPR
494. Návrh regulačního plánu Malé Strany a Hradčan, jižní část, SRK, 1928, spisovna IPR
495. Provolání Za novou Prahu, repro Stavba 1924
496. F. M Černý, projekt obchodního domu na VN, 1923 repro Švácha 1985
497. Josef Grus, hotel U Hybernů, 1926, repro Stavitel 1926
498. A. Mühlstein, Mrakodrapy v Praze, 1926, repro Stavba 1926
499. Pavel Smetana, projekt Garage hotelu na Florenci, repro Stavitel 1929
500. Pavel Smetana, projekt Garage hotelu na Florenci, varianta výškové stavby, repro Stavitel 1929
501. Nádvoří Konviktu čp. 291-I, 1890, rytina B. Němeček, AMP V 5/1
502. Josef Havlíček, Karel Honzík, Projekt Penzionu Konvikt, 1931, repro Stavitel 1931
503. Dům V nebi čp. 355-I na nároží Perštýna a Skořepky, 1925, AMP II 1070
504. Funkcionalistická novostavba domu čp 355-I, pohled odpovídající předchozímu snímku, 2020, Martin Micka
505. Portál domu U Hopfenstocků čp. 674-II, 1906, foto Brunner-Dvořák, repro archiv autora
506. Barokní portál v kontextu novostavby domu čp. 674-II, 2020. foto Martin Micka
507. Štítkovská vodárenská věž a mlýny od jihu, kolem 1900, MMP H 221 632

508. Štítkovské vodárny s budovou SVU Mánes čp. 250-II, 1931, foto Antonín Alexander, AMP I 4224
509. Dům čp. 755-II na Jungmannově náměstí, 2020, foto Martin Micka
510. Dům čp. 307-I v Bartolomějské ulici, 1927, AMP A 3829
511. Bartolomějská ulice, pohled odpovídající předchozímu snímku, 2020. foto Martin Micka
512. Nádvoří domu U Čapků čp. 1186-II, 1895, akvarel Václav Jansa, MMP 10032
513. Severní strana Petrského náměstí, 1927, AMP I MN 1186
514. Severní strana Petrského náměstí, 2019, foto Google street view
515. Domy čp. 447-I a 441-I v Michalské ulici, 2020, foto Martin Micka
516. Obchodní dům baťa čp. 596-I v Celetné ulici, 2020, foto Martin Micka
517. Dům čp. 254-III v Nerudově ulici, 2020, foto Martin Micka
518. Uhelny Trh a Perlová v roce 1905, AMP I 4404
519. Dům čp. 412-I na nároží Perlové a Uhelného trhu, 2020, foto Martin Micka
520. Plán SIA na přestavbu Starého Města, původní stav, 1936, repro Časopis SIA 1938
521. Plán SIA na přestavbu Starého Města, návrh, 1936, repro Časopis SIA 1938
522. Plán SIA na přestavbu Starého Města, dopravní schéma 1936, repro Časopis SIA 1938
523. Plán SIA na přestavbu Starého Města, srovnání dopravy, 1936, repro Časopis SIA 1938
524. Plán SIA na přestavbu Starého Města, postup přestavby, 1936, repro Časopis SIA 1938
525. Josef Havlíček, návrh nemocnice na Karlově náměstí, 1936, repro Styl 1936
526. Josef Havlíček, Studie přestavby Albertova a Nového Města, perspektiva od řeky, 1944, spisovna IPR
527. Josef Havlíček, Studie přestavby Albertova a Nového Města, perspektiva z Karlova náměstí, 1944, spisovna IPR
528. Josef Havlíček, Studie přestavby Albertova a Nového Města, perspektiva z Karlova náměstí bez jezuitské koleje, 1944, spisovna IPR
529. Josef Havlíček, Studie přestavby Albertova a Nového Města, plán celku, 1944, spisovna IPR
530. Josef Havlíček, Studie přestavby Albertova a Nového Města, srovnání panoramatu, 1944, spisovna IPR
531. Josef Havlíček, Studie přestavby Albertova a Nového Města, nové panorama, 1944, spisovna IPR
532. Josef Havlíček, Studie přestavby Albertova a Nového Města, nové panorama, detail city, 1944, spisovna IPR
533. Jan Sokol, Pražský plán, 1939, AA NTM
534. Jan Sokol, Pražský plán, perspektiva, 1939, repro Sokol 2004

535. Richard Vašata - Berchtold, Studie pražského centra, 1940, spisovna IPR
536. Emanuel Hruška, severo-jihni transversála, 1940, spisovna IPR
537. Model pražské transversály, 1940, repro Hořejš 2013
538. Siegfried Theiss, Model centrálního pražského nádraží, 1944, repro Hořejš 2013
539. Siegfried Theiss, Model centrálního pražského nádraží, 1944, repro Hořejš 2013
540. Antonín Engel, projekt náměstí pod Žižkovem, 1943, spisovna IPR
541. Projekt koncertního sálu u Prašné brány, 40. léta 20. století, repro Hořejš 2013.
542. Dům U šálků čp. 310-II z Reslovy ulice, 1938, AMP I 4845
543. Dům U šálků čp. 310-II z Karlova náměstí, AMP F 407
544. Nároží Karlova náměstí a Reslovy ulice, pohled odpovídající předchozímu snímku, 2020, foto Martin Micka
545. Šlikův palác čp. 61-II na Národní třídě, 1938, AMP II 1015
546. Šlikův palác čp. 61-II, nároží Spálené ulice, 1938, AMP II 33
547. OD Máj čp. 61-II, pohled odpovídající předchozímu snímku, 2020, foto Martin Micka
548. Dům čp. 807-II na Václavském náměstí, repro Architektura 1939
549. Domy čp. 1046-II a 1047-II na Poříčí, 2020, foto Martin Micka
550. Obchodní dům Bílá Labuť, 2. polovina 20. století, foto archiv autora
551. Blok mezi Karmelitskou a Malostranským náměstím na Langweilově modelu Prahy, repro Bečková 1996
552. Blok mezi Karmelitskou a Malostranským náměstím na mapě Stabilního katastru, 1840
553. Bohumil Hypšman, návrh asanace bloku U Hradeb, současný stav, repro Architektura 1940
554. Bohumil Hypšman, návrh asanace bloku U Hradeb, návrh, repro Architektura 1940
555. Bohumila Hübschmann ml., projekt přestavby domu U Hradeb, repro Architektura 1940
556. Karel Plicka, průhled staroměstskou mosteckou věží, repro Plicka - Wirth 1940
557. Karel Plicka, kostel sv. Františka Serafinského, repro Plicka - Wirth 1940
558. Karel Plicka, staroměstské střechy, repro Plicka - Wirth 1940
559. Karel Plicka, chrám sv. Mikuláše na Malé Straně, repro Plicka - Wirth 1940
560. Karel Plicka, panorama Pražského Hradu, repro Plicka - Wirth 1940
561. Hořící domy na Staroměstském náměstí v květnu 1945, AMP IV 74/32
562. Požár Staroměstské radnice v květnu 1945, AMP IV 74/82
563. Průhled na Týn průčelím vyhořelé radnice, 1945, AMP I 5450
564. Staroměstská radnice a Pařížská třída v květnu 1945, AMP I 6527

565. Staroměstské náměstí v květnu 1945, AMP V 136/34
566. Historické domy Staroměstské radnice po požáru v květnu 1945, AMP X 17057
567. Pomník sv. Václava ze zbořeníště domu čp. 804-II, 1945, AMP II 1165
568. Pobořený dům čp. 812-II na Václavském náměstí, 1945, AMP II 212
569. Severní křídlo Staroměstské radnice v roce 1945, AMP I 5384
570. František Maria Černý, soutěžní návrh na dostavbu Staroměstské radnice, 1946, repro Skalická 2008
571. Richard Podzemný, Antonín Tenzer, soutěžní návrh na dostavbu Staroměstské radnice, 1946, repro Skalická 2008
572. Jaroslav a Karel Fišerové, soutěžní návrh na dostavbu Staroměstské radnice, 1946, repro Skalická 2008
573. Antonín Engel, soutěžní návrh na dostavbu Staroměstské radnice, 1946, repro Hypšman 1947a
574. Václav Starec, soutěžní návrh na dostavbu Staroměstské radnice, 1946, repro Skalická 2008
575. Jindřich Krise, návrh na dostavbu Staroměstské radnice, 1946, repro Hypšman 1947a
576. Soutěžní návrh na dostavbu Staroměstské radnice, 1946, repro Skalická 2008
577. Ladislav Machoň, Augusta Müllerová, soutěžní návrh na dostavbu Staroměstské radnice, 1946, repro Skalická 2008
578. Jaromír Krejcar, soutěžní návrh na dostavbu Staroměstské radnice, 1946, repro Hypšman 1947a
579. Schierův dům čp. 934-I na nároží Pařížské a Staroměstského náměstí, 1907, AMP XI 473
580. Schierův dům čp. 934-I na nároží Pařížské a Staroměstského náměstí po válečném poškození, 1945, AMP I 5470
581. Schierův dům čp. 934-I na nároží Pařížské a Staroměstského náměstí, stav po památkové úpravě, 2020, foto Martin Micka
582. Ústí Pařížské do Staroměstského náměstí, 1909, AMP XI 1046
583. Ústí Pařížské do Staroměstského náměstí, 2020, foto Martin Micka
584. Braunerův dům čp. 342-I na nároží Národní a Perštýna, 1913, AMP XII 1359
585. Braunerův dům čp. 342-I na nároží Národní a Perštýna 1949, II 132
586. Novostavba na místě Braunerova domu, stav po degradační přestavbě, 2020, foto Martin Micka
587. Z. Pešánek, F. A. Libra, Bičistě, Studie Náměstí pod Vítkovem, 1936, spisovna IPR
588. F. M. Černý, Studie Náměstí pod Vítkovem, 1937, spisovna IPR
589. Josef Gočár, Studie Náměstí pod Vítkovem, 1944, spisovna IPR

590. Antonín Engel, Studie Náměstí pod Vítkovem, 1944, spisovna IPR
591. Kamil Roškot, Studie Náměstí pod Vítkovem, 1944, spisovna IPR
592. Zdeněk Pešánek, Studie Náměstí pod Vítkovem, 1947, spisovna IPR
593. Zdeněk Pešánek, Náměstí budovatelů, perspektiva, 1950, spisovna IPR
594. Jiří Kroha, Náměstí budovatelů, 1949, spisovna IPR
595. Směrný plán Prahy, 1948, spisovna IPR
596. Směrný plán Prahy, detail centra s okolím, 1948, spisovna IPR
597. Směrný plán Prahy, schéma dopravy, 1948, spisovna IPR
598. Stalinův pomník z Pařížské třídy, kolem 1955, foto archiv autora
599. Stalinův pomník z Čechova mostu, kolem 1955, foto archiv autora
600. Panorama Letné se Stalinovým pomníkem, druhá polovina 50. let 20. století, spisovna IPR
601. Letenská pláň se Stalinovým pomníkem, druhá polovina 50. let 20. století, spisovna IPR
602. Odstřel Stalinova pomníku, 1961, AMP I 1689
603. Směrný plán Prahy, 1952/1954, spisovna IPR
604. Směrný plán Prahy, detail centra, 1952/1954, spisovna IPR
605. Studie Ústředního shromažďovacího prostoru, 1953, spisovna IPR
606. Studie pražského centra, 1953, spisovna IPR
607. Jan E. Koula, studie ústředního shromažďovacího prostoru, 1953, spisovna IPR
608. Studie ústředního shromažďovacího prostoru, 1953, spisovna IPR
609. Jiří Kroha, studie ústředního shromažďovacího prostoru, 1953 Muzeum města Brna, i.č. 278 263
610. Alois Kubiček, Stará Praha v nové kráse, 1956
611. Obnovená Valdštejnská zahrada, repro Kubiček 1956
612. Zahrady pod Pražským Hradem, repro Kubiček 1956
613. Obnovený dům U censorů čp. 798-I, repro Kubiček 1956
614. Dům čp. 253-I na místě Betlémské kaple, 1923, KZSP
615. Odhalené zbytky Betlémské kaple se základy její novostavby, 1950, AMP II 1620
616. Betlémské náměstí, 1923, KZSP
617. Betlémská kaple po dostavbě, 1952, AMP V 24/14b
618. Karolinum čp. 541-I, kolem 1905, AMP II 1463
619. Arkýř Karolina, 1927, AMP II 515

620. Jaroslav Fragner, skizka rektorského křídla, c1948, repro Kotalík – Novotný – Švácha 1999
621. Jaroslav Fragner, studie rektorského křídla, 50. léta, AUK
622. Rektorské křídlo Karolína s čestným dvorem, 2020, foto Kotalík – Novotný – Švácha 1999
623. Horní část Václavského náměstí, 1935, AMP I 137
624. Horní část Václavského náměstí s novostavbou Domu potravin čp. 812-II, 1957, repro AČSR 1958
626. Dům potravin čp. 812-I po nástavbě, 2020, foto Martin Micka
627. Dům čp. 804-II na nároží Krakovské po válečném poškození, 1945, AMP II 1268
628. Dům módy čp. 804-II, 2020, foto Martin Micka
629. Hotel Jalta čp. 8017-II v kontextu sousedních domů, 2020, foto Martin Micka
630. Červený vrch, 1963, foto Alexander Paul, Spisovna IPR
631. Restaurace Expo 58, kolem roku 1960, foto Karel Plicka
632. Směrný plán Prahy, 1961/1964, spisovna IPR
633. Směrný plán Prahy, širší centrum, 1961/1964, spisovna IPR
634. Směrný plán Prahy, detail magistrály a plánovaného společenského centra na Novém Městě, 1961/1964, spisovna IPR
635. Směrný plán Prahy, detail horního Nového Města, 1961/1964, spisovna IPR
636. Směrný plán Prahy, detail Starého Města, 1961/1964, spisovna IPR
637. Směrný plán Prahy, detail Malé Strany, 1961/1964, spisovna IPR
638. Směrný plán Prahy, detail Hradčan, 1961/1964, spisovna IPR
639. Ilustrace k soutěži na řešení centra města, repro AČSR 1961
640. Ilustrace k soutěži na řešení centra města, repro AČSR 1961
641. Soutěžní návrhy řešení II. Severojižní magistrály, repro AČSR 1961
642. Soutěžní návrhy řešení II. Severojižní magistrály, repro AČSR 1961
643. Soutěžní návrhy řešení II. Severojižní magistrály, repro AČSR 1961
644. Soutěžní návrhy řešení II. Severojižní magistrály, repro AČSR 1961
645. Soutěžní návrhy řešení II. Severojižní magistrály, repro AČSR 1961
646. Soutěžní návrhy řešení II. Severojižní magistrály, repro AČSR 1961
647. Nerad – Josef – Polívka – Procházka, Soutěžní návrh řešení centra Prahy, spisovna IPR
648. Finální studie centra města, 1962, IPR
649. Předpolí nádraží na Těšnově, 1952, MMP H 173 357

650. Budova městského muzea čp. 1554 s kavárenským pavilonem, 1902, AMP VIII 265
651. Wilsonova třída, 1967, foto Jiří Čermák
652. Wilsonova třída, 1972, foto Ivo Mahel
653. Hlavní nádraží, 1925, AMP I 4865
654. Viadukt přes Masarykovo nádraží, 1937, spisovna IPR
655. Stanislav Horák – Vlastimil Durdík, studie Severojižní magistrály, 1953, spisovna IPR
656. Jiří Novotný, Max Urban, Vladimír Balla, Zdeněk Kapoun, Miloslav Josef, Návrh první etapy severojižní magistrály, 1956, spisovna IPR
657. Jiří Novotný, Max Urban, Vladimír Balla, Zdeněk Kapoun, Miloslav Josef, Návrh první etapy severojižní magistrály, 1956, spisovna IPR
658. Jiří Novotný, Max Urban, Vladimír Balla, Zdeněk Kapoun, Miloslav Josef, Návrh první etapy severojižní magistrály, 1956, spisovna IPR
659. Jiří Novotný, Max Urban, Vladimír Balla, Zdeněk Kapoun, Miloslav Josef, Návrh první etapy severojižní magistrály, 1956, spisovna IPR
660. Jiří Novotný, Max Urban, Vladimír Balla, Zdeněk Kapoun, Miloslav Josef, Variantní návrhy konečného řešení severojižní magistrály, 1956, spisovna IPR
661. Jiří Novotný, Max Urban, Vladimír Balla, Zdeněk Kapoun, Miloslav Josef, Variantní návrhy konečného řešení severojižní magistrály, 1956, spisovna IPR
662. Jiří Novotný, Max Urban, Vladimír Balla, Zdeněk Kapoun, Miloslav Josef, Variantní návrhy konečného řešení severojižní magistrály, 1956, spisovna IPR
663. Stavba magistrály na Florenci, 70. léta 20. století, foto archiv autora
664. Stavba magistrály mezi Těšnovem a Florencí, 70. léta 20. století, foto archiv autora
665. Benda – Kapsa, návrh tunelů v řečišti Vltavy, 1961, repro AČSR 1961
666. Směrná plán Prahy, detail tunelů v centru, 1961/1964, spisovna IPR
667. Adolf Benš, schéma Malostranského tunelu, 1961, repro ZSP 1961
668. Vyústění Malostranského tunelu, II zvýšená cena (Horák – Balcar – Oberstein), repro AČSR 1967
669. Vyústění Malostranského tunelu, II zvýšená cena, detail Klárova, repro AČSR 1967
670. Vyústění Malostranského tunelu, II zvýšená cena, perspektiva Smíchova, repro AČSR 1967
671. Kresba návrhu smíchovského ústí Malostranského tunelu, repro Praha 1970
672. F. M. Černý, autostráda při pobřeží Kampy, 1971, Spisovna IPR
673. M. Černý, autostráda při pobřeží Kampy, 1971, Spisovna IPR
674. Návrh podpovrchové tramvaje v centru města, 1964, spisovna IPR
675. František Kašička – Milan Pavlík, návrh řešení podpovrchové tramvaje, 1967, repro AČSR 1967

676. František Kašička – Milan Pavlík, návrh řešení podpovrchové tramvaje, 1967, repro AČSR 1967
677. Stavba metra před Hlavním nádražím, 1970, foto Josef Vopravil, AMP I 8398
678. Stavba metra u novostavby Federálního shromáždění, 1970, foto Josef Vopravil, AMP I 8397
679. Stavba podchodu pod Václavským náměstím, 1968, foto Josef Vopravil, AMP I 8395
680. Ražba metra v Kaprové ulici, repro Kyllar 2004
681. Domovní znamení na Saském domě čp. 55-III v Mostecké ulici, 1965, AMP I 9350
682. Kourovy domy čp. 1369-II a 1370-II na Národní třídě v průběhu demolice, 1959, foto Jiří Roleček, AMP I 50
683. Model návrhu dostavby Národního divadla dle architektonického týmu Přáda –Štípek-Troníček-Cajthaml, 1961, URM f-UP-39-8-1
684. Bohuslav Fuchs, vítězný návrh ze soutěže na dostavbu Národního divadla, 1962, f-UP-71-1
685. Pavel Kupka, model návrhu dostavby Národního divadla, 1973-77, foto archiv autora
686. Nová scéna Národního divadla čp. 1393-II, 2020, foto Martin Micka
687. Jaroslav Šusta, Ladislav Vrátník, Miroslav Hejný, nejvýše oceněný projekt soutěže na dostavbu Staroměstské radnice, 1966, repro AČSR 1968
688. Jan Bočan, Pavel Janatka, soutěžní projekt na dostavbu Staroměstské radnice, 1966, repro AČSR 1968
689. Jan Čejka, soutěžní projekt na dostavbu Staroměstské radnice, 1966, repro AČSR 1968
690. Bohumír Kozák, studie hotelu Myslbek, 1956, spisovna IPR
691. Vladimír Syrovátka, Zdeněk Šaman, studie hotelu Myslbek, 1956, spisovna IPR
692. Jiří Klen a Milan Jarolím, Ověřovací studie hotelu na Smetanově nábřeží, 1964/65, spisovna IPR
693. Jan Šrámek, Jan Bočan, Alena Šrámková, vítězný soutěžní návrh hotelu v Revoluční ulici, 1965, repro AČSR 1967
694. Vítězný soutěžní návrh hotelu v Revoluční ulici, 1965, repro AČSR 1967
695. Dvořákovo nábřeží v oblast Jánského náměstí, 1910, AMP XII 1350
696. Snímek odpovídající předchozímu pohledu, 1955, AMP VII 274
697. Snímek odpovídající předchozím pohledům, 2020, foto Martin Micka
698. Vyústění Pařížské do Čechova mostu, 1910, AMP XII 1349
699. Předpolí Čechova mostu 1945, AMP A 17010
700. Snímek odpovídající předchozímu pohledu, 2020, foto Martin Micka
701. Blok mezi Pařížskou, Bílkovou a Elišky Krásnohorské, před rokem 1945, AMP A 16411

702. Blok mezi Pařížskou, Bílkovou a Elišky Krásnohorské po válečném poškození, 1945, AMP A 17011
703. Pohled odpovídající předchozímu snímku, 2020, foto Martin Micka
704. Dům čp. 199-V na nároží Pařížské a Bílkovy před rokem 1945, AMP A 16412
705. Dům čp. 199-V na nároží Pařížské a Bílkovy po válečném poškození, 1945, AMP A 17012
706. Pohled odpovídající předchozímu snímku, 2020, foto Martin Micka
707. Karel Filsak, situace hotelu Intercontinental čp. 43-V, 1968, archiv IPR
708. Karel Filsak, průčelí hotelu Intercontinental čp. 3-V s Právnickou fakultou, 1968, IPR
709. Model hotelu Intercontinental s okolím, Karel Filsak ml., repro Popelová 2019
710. Průhled Sanytrovou ulicí k Právnické fakulta, 1935, AMP I 43
711. Pohled odpovídající předchozímu snímku, 2020, foto Martin Micka
712. Jánské náměstí s okolím v letech 1884 a 1909-14, www.dveprahy.cz
713. Předpolí Čechova mostu 1938 a 2020, www.dveprahy.cz
714. Domy na nároží Vinohradské a Wilsonovy, 1960, AMP I 58
715. oblast mezi Národním Muzeem a Smetanovým divadlem v letech 1938 a 2020, www.dveprahy.cz
716. Jaroslav Fragner, Eva Růžičková, Ivan Štancel, soutěžní návrh na budovu Národního shromáždění, 1965, repro AČSR 1966
717. Jaroslav Fragner, Eva Růžičková, Ivan Štancel, soutěžní návrh na budovu Národního shromáždění, 1965, repro AČSR 1966
718. František Cubr- Josef Hrubý, soutěžní návrh na budovu Národního shromáždění, 1965, repro AČSR 1966
719. Vladimír a Věra Machoninovi, soutěžní návrh na budovu Národního shromáždění, 1965, repro AČSR 1966
720. Jiří Albrecht, Jiří Kadeřábek, Karel Prager, vítězný soutěžní návrh na budovu Národního shromáždění, rozvinutý pohled, 1965, repro AČSR 1966
721. Jiří Albrecht, Jiří Kadeřábek, Karel Prager, vítězný soutěžní návrh na budovu Národního shromáždění, situace, 1965, repro AČSR 1966
722. Jiří Albrecht, Jiří Kadeřábek, Karel Prager, vítězný soutěžní návrh na budovu Národního shromáždění, perspektiva, 1965, repro AČSR 1966
723. Budova parlamentu čp. 52, 1971, AMP I 8396
724. Karlov a dětská nemocnice čp. 1962-II, 1955, MMP 49151
725. Magistrála po dokončení, 1978, foto Kamil Wartha, spisovna IPR FW 000049-018_02
726. Předpolí Nuselského mostu, 1978, foto Kamil Wartha, spisovna IPR FW 000050-005_02
727. Park před nádražím císaře Františka Josefa I, 1898, MMP H 146.800

728. Wilsonovo nádraží s předpolím, 1935-45, MMP H 210.925
729. Eugen Kramár, Berty Hornung, Milan Kalinovský, Vojtěcha Gerstbrein, vítězný soutěžní návrh na přestavbu hlavního nádraží s předpolím, situace, situace, 1966, repro AČSR 1967
730. Hlavní nádraží s magistrálou, 1978, foto Kamil Wartha, spisovna IPR FW 000001-024_02
731. Luděk Hanf, Jan Nováček, model projektu Domu dětské knihy, 1963, repro sborník KPU 1968
732. Provizorní stavba na místě Šlikova paláce čp. 61-II s průhledem Spálenou ulicí, 1969, AMP I 4851
733. Provizorní stavba na místě Šlikova paláce čp. 61-II, 1969, AMP I 4850
734. OD Máj po dokončení, pohled odpovídající předchozímu snímku, 1975, foto Pavel Štecha, repro KZSP
735. Gustav Šindelka, soutěžní projekt na koncertní síň na náměstí Republiky, 1968, repro AČSR 1969
736. Ivo Loos, Jindřich Malátek, soutěžní projekt na koncertní síň na náměstí Republiky, 1968, repro AČSR 1969
737. Ivo Loos, Jindřich Malátek, Soutěžní projekt na koncertní síň na náměstí Republiky, perspektiva z Příkopů 1968, repro Popelová 2018
738. Vladimír a Věra Machoninovi, OD Kotva, perspektiva, 1968, repro Klíma 2011
739. OD Kotva z náměstí Republiky, 2020, foto Martin Micka
740. Domy čp. 831 a 830-II na nároží Václavského náměstí a Jindřišské, 1965, AMP I 1683
741. OD Družba čp. 831-II, 2020, foto Martin Micka
742. Karel Prager, Projektové ústavy v Emauzích, skica, 1967/68, spisovna IPR
743. Karel Prager, Projektové ústavy v Emauzích, situace, 1967/68, spisovna IPR
744. Projektové ateliéry, c1985, foto Vladimír Uher
745. Karel Prager, Návrh druhé etapy výstavby projektových ateliérů, 1968, spisovna IPR
746. Projektové ateliéry z Vyšehradské ulice, 2020, foto Martin Micka
747. Staré Město v okolí sv. Jiljí, 1989/90, foto Kamil Wartha, spisovna IPR FW 000002-020-02
748. Vyhodnocení stavebně-historického průzkumu bloku Karolina, SÚRPMO, 1960, spisovna IPR
749. Ungelt s okolím, 1989/90, foto Kamil Wartha, spisovna IPR FW 000037-022-03
750. Vyhodnocení stavebně-historického průzkumu bloku Ungeltu, SÚRPMO, 1965, spisovna IPR
751. Vyhodnocení stavebně-historického průzkumu bloku Clam-Gallasova paláce, SÚRPMO, 1955, spisovna IPR

752. Vyhodnocení stavebně-historického průzkumu bloku Betlémské kaple, SÚRPMO, 1962, spisovna IPR
753. Michalský blok, repro ZPP 1964
754. Milan Pavlík, Plán regenerace Michalského bloku, půdorys, 1964, repro ZPP 1964
755. Milan Pavlík, Plán regenerace Michalského bloku, střešní krajina, 1964, repro ZPP 1964
756. Milan Pavlík, Plán regenerace Michalského bloku, pohled do dvorů, 1964, repro ZPP 1964
757. Milan Pavlík, Plán regenerace Michalského bloku, dům U pěti korun, 1964, repro ZPP 1964
758. Milan Pavlík, Plán regenerace Michalského bloku, nádvoří Richterova domu, 1964, repro ZPP 1964
759. Dům čp. 273-III „U hradeb“ v návrhu Vojenské zprávy, kolem 1950, repro Kubiček 1958
760. Dům čp. 273-III „U hradeb“ v návrhu Bohumila Hypšmana, 1952, repro Hypšman 1957
761. Dům čp. 273-III „U hradeb“, variantní projekt, 1956
762. Dům čp. 273-III „U hradeb“, realizovaná varianta, model, 1956, repro Kubiček 1956
763. Dům čp. 405-III na Újezdě, 2020, foto Martin Micka
764. Stavba Dvořákova nábřeží v oblasti Františku, 1909, AMP VIII 683
765. Dvořákovo nábřeží (nábřeží Na Františku), 1942, MMP HNN 011 746
766. Anežský klášter s okolím v letech 1938 a 2020, www.dveprahy.cz
767. Dvořákovo nábřeží (nábřeží Na Františku), 1936, KZSP
768. Dvořákovo nábřeží (nábřeží Na Františku), 2020, foto Martin Micka
769. Dvořákovo nábřeží (nábřeží Na Františku), 1936, KZSP
770. Dvořákovo nábřeží (nábřeží Na Františku), 2020, foto Martin Micka
771. Dům čp. 828-I u vstupu do Anežského kláštera, 1935, MMP 38542
772. Severní vstup do Anežského kláštera, pohled odpovídající předchozím snímku, 2020, foto Martin Micka
773. Chór kostela nejsv. Salvátora, 1911, AMP VIII 42
774. Vstup do Klášterské uličky, 1898, NPÚ č. 125812
775. Klášterská ulička, 1900, AMP VIII 538
776. Klášterská ulička 1940, AMP I 4589
777. Demolice domu čp. 840-I na Dvořákově nábřeží, v pozadí chór kostela nejsv. Salvátora, 1958, I 859
778. Anežský klášter s okolím, 1975, spisovna IPR, FW 000039-033_02
779. Emauzy po náletu v roce 1945, AMP I 4848

780. Bohumil Hypšman, návrh dostavby emauzského kostela, 1945, repro AČSR 1964
781. Oldřich Stefan, Josef Vlček, návrh dostavby emauzského kostela, 1958-60, spisovna IPR FFPP001626-02
782. F. M. Černý, model vítězného projektu dostavby emauzského kostela, repro AČSR 1965
783. Průčelí kostela v Emauzích, 2020, foto Martin Micka
784. Emauzský klášter z náměstí Pod Emauzy, 2020, foto Martin Micka
785. Emauzy po dostavbě, 1979, foto Kamil Wartha, spisovna IPR FW 00041-027_02
786. Staré Město a Malá Strana, 1989, foto Kamil Wartha, spisovna IPR FW 000002-007_02
787. Hradčany a Malá Strana, 1989, foto Kamil Wartha, spisovna IPR FW 000004-16_02
788. Staré Město, foto Kamil Wartha, spisovna IPR 000002-002_02
789. Václavské náměstí s okolím, 1979, foto Kamil Wartha, spisovna IPR FW 00044-001_02
790. Karlovo náměstí, foto Kamil Wartha, spisovna IPR FW 00042-29_02
791. Malá Strana, 1991, foto Kamil Wartha, spisovna IPR FW 000004-003_02
792. Hradčany a Malá Strana, 1991, foto Kamil Wartha, spisovna IPR FW 000004-026_02
793. Staré Město, 1989, foto Kamil Wartha, spisovna IPR FW 000002_021_02
794. Anenská čtvrť na Starém Městě, 1989, foto Kamil Wartha, spisovna IPR FW 000004-026_02
795. Josefov, 1989, foto Kamil Wartha, spisovna IPR FW 000002-024_02
796. Petřská čtvrť na Novém Městě, 1979, foto Kamil Wartha, spisovna IPR FW 000045-030_02
797. Revoluční třída s okolím, 1979, foto Kamil Wartha, spisovna IPR FW 00045-017_02
798. Jindřišská čtvrť na Novém Městě, 1979, foto Kamil Wartha, spisovna IPR FW 000045-013_02
799. Václavské náměstí, 1986, foto Kamil Wartha, spisovna IPR FW 000001-002_02
800. Staré a Nové Město, 1986, foto Kamil Wartha, spisovna IPR FW 000002-031_02
801. Nové a Staré Město, 1979, foto Kamil Wartha, spisovna IPR FW 000044-046_02
802. Václavské náměstí, 1979, foto Kamil Wartha, spisovna IPR FW 000044-006_02
803. Karlovo náměstí, 1979, foto Kamil Wartha, spisovna IPR FW 000042-040_02

Literatura

- A což assanace? 1895:** A což assanace?, in: Národní listy 6. 2. 1895.
- Administrační zpráva 1890:** Administrační zpráva obce královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou kommisí obcí sousedních Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova za léta 1885-1886 (Statistických knížek za léta 1885 a 1886 díl 2., vydání české), Praha 1890.
- Administrační zpráva 1894:** Administrační zpráva obce královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou kommisí obcí sousedních Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova za léta 1891 a 1892, Praha 1894.
- Administrační zpráva 1896:** Administrační zpráva obce královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou kommisí obcí sousedních Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova za léta 1893 a 1894, Praha 1896.
- Administrační zpráva 1899:** Administrační zpráva obce královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou kommisí obcí sousedních Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova za rok 1897, Praha 1899.
- Administrační zpráva 1900:** Administrační zpráva královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou kommisí obcí Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova za rok 1898, Praha 1900.
- Administrační zpráva 1901:** Administrační zpráva královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou kommisí obcí Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova za rok 1899, Praha 1901.
- Administrační zpráva 1904:** Administrační zpráva královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou kommisí obcí Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova za léta 1900 a 1901, Praha 1904.
- Administrační zpráva 1907:** Administrační zpráva královského hlavního města Prahy a spojených s městskou statistickou kommisí obcí Karlína, Smíchova, Král. Vinohradů a Žižkova za léta 1902 a 1903, Praha 1907.
- Administrativní budova s prodejnou „Albatros“ (...) 1970:** Administrativní budova s prodejnou „Albatros“ Praha-Perštýn, Architektura ČSR XXIX, 1970, s. 55-56.
- Almer 1936:** Jan Almer, úprava kaple sv. Longina, Za starou Prahu – Věstník pro ochranu památek XX, 1936, s. 192
- Arnold 1971:** Běluš Arnold, Malostranská pobřežní cesta, Architektura ČSR XXX, 1971, s. 23-30.
- b- 1911:** -b-, Zbořením domu „U černé matky Boží“ jest ohrožen ráz ulice Celetné, Za starou Prahu – Věstník Klubu Za starou Prahu II, 1911, s. 20-21.
- Bachtík 2011:** Jakub Bachtík, Ulice Na Florenci: místo Práva roste kráva..., Za starou Prahu – Věstník Klubu Za starou Prahu LI, 2011, č. 3, s. 4-10.
- Balšánek 1902:** Antonín Balšánek, Štíty a motivy atikové v české renesanci, Praha 1902.
- Balšánek 1906:** Antonín Balšánek, Panorama hradčanské a obmezení výšek na Malé Straně, Architektonický obzor V, 1906, s. 1–2, 5-10, 13–17 a 19–20.
- Balšánek 1913:** Antonín Balšánek, Architektura střech doby barokové v Praze, díl I., Praha 1913.
- Balšánek 1915:** Antonín Balšánek, Architektura střech doby barokové v Praze, díl II., Praha 1915.

- Balšánek 1917:** Antonín Balšánek, Levý břeh Vltavy – Budoucnost Prahy, Architektonický obzor XVI, 1917, s. 11-12, 23-24, 33-36, 41-44, 65-66, 75-77, 87-92, 99-103, 109-111 a 121-124.
- Bareš 1950:** Gustav Bareš, Za krásnou Prahu, in: Za starou Prahu – Věstník pro ochranu památek XXV, 1950, s. 65-67.
- Baše – Fragner - Halík 1995:** Miroslav Baše – Benjamin Fragner – Pavel Halík et al., Česká architektura 1945-1995, Praha 1995.
- Bečková – Fokt 1996:** Kateřina Bečková – Miroslav Fokt, Svědectví Langweilova modelu Prahy, Praha 1996.
- Bečková – Příkrylová – Trnková 2019:** Kateřina Bečková – Miroslava Příkrylová – Petra Trnková, Nejstarší fotografie Prahy 1850 – 1870, Praha 2019.
- Bečková 1993:** Kateřina Bečková, Asanace – zatracovaný i obdivovaný projekt obce pražské, in: Hrůza – Wurzer – Benešová 1993, s. 35-56.
- Bečková 1996:** Kateřina Bečková, Svědectví Langweilova modelu Prahy, Praha 1996.
- Bečková 1998a:** Kateřina Bečková, Zmizelá Praha. Nové Město, Praha 1998.
- Bečková 1998b:** Kateřina Bečková, Asanace Vojtěšské čtvrti, in: UPP 1998, s. 50-53.
- Bečková 2000a:** Kateřina Bečková (ed.), Sto let Klubu za starou Prahu 1900-2000, Praha 2000.
- Bečková 2000b:** Kateřina Bečková, Sto let Klubu Za starou Prahu v sedmi kapitolách, in: Kateřina Bečková (ed.), Sto let Klubu za starou Prahu 1900-2000, Praha 2000, s. 27-87.
- Bečková 2000c:** Kateřina Bečková, Zmizelá Praha – Malá Strana a Hradčany, Praha 2000.
- Bečková 2005:** Kateřina Bečková, Zmizelá Praha. Staré Město, Praha 2005.
- Bečková 2015a:** Kateřina Bečková, Zmizelá Praha. Vltava a její břehy, 1. díl, Praha 2015,
- Bečková 2015b:** Kateřina Bečková, Krocínova kašna. Její sláva, barbarský zánik a nemožnost obnovy, Zprávy památkové péče LXXV, 2015, č. 3, s. 236-239.
- Bečková 2016:** Kateřina Bečková, Zmizelá Praha. Vltava a její břehy, 2. díl, Praha 2016.
- Bělina et al. 1998:** Pavel Bělina et al., Dějiny Prahy.. II., Od sloučení pražských měst v roce 1784 do současnosti, Praha 1998.
- Benešová – Ksandr 1996:** Marie Benešová – Karel Ksandr, Rudolfinum – vznik stavebního díla, in: Karel Ksandr (ed.), Josef Zítek – katalog díla, Praha 1996, s. 19-39.
- Benešová - Pošva 1993:** Marie Benešová – Rudolf Pošva, Pražské ghetto – asanace, Praha 1993.
- Benešová 1958:** Marie Benešová, Josef Gočár, Praha 1958.
- Benešová 1959:** Marie Benešová, Pavel Janák, Praha 1959.
- Benešová 1968:** Marie Benešová, Letopis československé architektury 1918-1968, Architektura ČSSR XXVII, 1968, s. 547-590.
- Benešová 1978:** Marie Benešová, Pražská architektura nástupu století, in: Emanuel Poche (ed.), Praha našeho věku, Praha 1978, s. 15-89.
- Benešová 1984:** Marie Benešová, Česká architektura v proměnách dvou století, Praha 1984.
- Benešová 1998:** Marie Benešová, Architektura kubismu, in: Vojtěch Lahoda – Mahulena Nešlehová (eds.), Dějiny českého výtvarného umění IV/1, 1890-1938, Praha 1998, s. 329-353.
- Benš 1961:** Adolf Benš, Levobřežní komunikace a Malá Strana, Ochrana památek 1961, s. 36-39.
- Biegel - Bachtík 2012:** Richard Biegel – Jakub Bachtík, Čp. 1034-II v Hyberské ulici 5, Praha 1 – Nové Město, Stavebně-historický průzkum, nepublikovaný strojopis, Praha 2012.

- Biegel – Prah – Bachtík 2020:** Richard Biegel – Roman Prah – Jakub Bachtík (eds.), Století Ústavu pro dějiny umění na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, Praha 2020, s. 659-663.
- Biegel – Sedláková 2010:** Richard Biegel – Radomíra Sedláková, Nová scéna Národního divadla, Praha 2010.
- Biegel 2004:** Richard Biegel, Z písmenek kule, z kina garáže? K historii a osudu budovy s kinem U Hradeb na Malé Straně v Mostecké ulici, Za starou Prahu – Věstník Klubu Za starou Prahu XXXIV, 2004, č. 2, s. 4-7.
- Biegel 2008:** Richard Biegel, Hledání „Edlen Einförmigkeit“: Barokní počátky (neo)klasicismu v Čechách, Umění LVI, 2008, č. 4, s. 305–320.
- Biegel 2012:** Richard Biegel, Mezi barokem a klasicismem, Praha 2012.
- Biegel 2018:** Richard Biegel, „Zvláštní a charakteristické“. Probouzení památkového vědomí na pozadí zastavovacích plánů Prahy počátku 20. století, Zprávy památkové péče LXXVIII, 2018, č. 5, s. 411-421.
- Biegel 2019:** Richard Biegel, Václavské náměstí a zrození pražské „city“ na počátku 20. století, Staletá Praha XXXV, 2019, č. 2, s. 86-112.
- Biegel 2020:** Richard Biegel, Od Rejdiště k ostrovu umění, in: Jakub Bachtík – Lukáš Duchek – Jakub Jareš (eds.), Chrám umění Rudolfinum, Praha 2019, s. 17-44.
- Birnbaum 1921:** Vojtěch Birnbaum, Soutěž na Letenskou pláň a stará Praha, Za starou Prahu – Věstník pro ochranu památek VIII, 1921, s. 19-21.
- Birnbaumová 1931:** Alžběta Birnbaumová, Zahrada u bývalého kláštera Anglických panen (dnešní ministerstvo financí), Za starou Prahu – Věstník pro ochranu památek XV, 1931, s. 27-31.
- Bohumil Hypšman (Hübschmann) 1920:** Bohumil Hypšman (Hübschmann) Levý břeh Vltavy, příloha podmínek soutěže na zástavbu Letné – viz Soutěž na úpravu a zastavení pláně Letenské a okolí, 25. 7. 1920, nepublikovaný strojopis, spisovna IPR.
- Braunerová 1896:** Zdenka Braunerová, Skutky Konyášovy, Rozhledy V, 1896, č. 8, s. 483-490.
- Brůhová 2011:** Klára Brůhová, Josip Plečnik a jeho projekty pro Prahu, bakalářská práce ÚDU FF UK, Praha 2011.
- Brůhová 2017:** Klára Brůhová, Praha nepostavená, Praha 2017.
- Brůhová 2018:** Klára Brůhová, Pražské vize. Fantastické stavby, které nikdy nevznikly, Praha 2018.
- Buřival 1965:** Zdislav Buřival, Památková péče v Praze 1945-1965, Staletá Praha I, 1965, s. 7-18.
- Buřival 1966:** Zdislav Buřival, Bohatá památkářská žně jubilejního roku v Praze, Staletá Praha II, 1966, s. 7-21.
- Buřival 1967:** Zdislav Buřival, Obnova krás staré Prahy, Staletá Praha III, 1967, s. 7-21.
- Buřival 1969:** Zdislav Buřival, Pražská památková péče v roce 1967, Staletá Praha IV, 1969, s. 7-21.
- Cechner 1905:** Antonín Cechner, Soutěžní návrh na dostavbu radnice král. hlav. města Prahy, Architektonický obzor IV, 1905, s. 32.
- Co nevidět se dostane (...) 1895:** Co nevidět se dostane..., Český časopis historický I, 1895, s. 136.
- Czumalo 1991:** Vladimír Czumalo, Česká teorie architektury v letech okupace, Acta Universitatis Carolinae Philosophica et Historica, Monographia CXXXIII, Praha 1991.
- Čelechovský 1963:** Gorazd Čelechovský, Řešení hromadné dopravy v Praze, Československý architekt IX, 1963, č. 9, s. 2.

- Čelechovský 1964:** Gorazd Čelechovský, K aktuálním otázkám pražské výstavby, Československý architekt X, 1964, č. 12, s. 4.
- Čelechovský 1967:** Gorazd Čelechovský, Studie životního prostředí města, Architektura ČSSR XXVI, 1967, s. 399-408.
- Čermáková – Lukavec 2016:** Zdeňka Čermáková – Jan Lukavec, Městská knihovna v zrcadle času (1891–2016), Praha 2016
- Deputace Klubu Za starou Prahu (...) 1948:** Deputace Klubu Za starou Prahu..., Za starou Prahu – Věstník pro ochranu památek, XXIII, 1948, s. 39-40.
- Döbert 1965:** Oswald Döbert, Od fantazie ke skutečnosti, Praha 1965.
- Dolenský 1903:** Jan Dolenský, Praha ve své slávě a utrpení, Praha 1903;
- Dostál – Vošahlík 1965:** Oldřich Dostál – Aleš Vošahlík, Obnova západního průčelí bývalého emauzského kostela, Architektura ČSSR XXIV, 1965, s. 581-590.
- Dragoun – Škabrada – Tryml 2002:** Zdeněk Dragoun – Jiří Škabrada – Michal Tryml, Románské domy v Praze, Praha 2002.
- Drnek 2019:** Kryštof Drnek, Nerealizovaná Praha, Praha 2019.
- Dům U Čapků 1936:** Dům U Čapků, Za starou Prahu – Věstník pro ochranu památek, XX, 1936, s. 6-7.
- Edel 1965:** Zdeněk Edel, Výběr míst pro výstavbu hotelů v Praze, Architektura ČSSR XXIV, 1965, s. 36-38.
- Elman Zarecor 2015:** Kimberly Elman Zarecor, Utváření socialistické modernity. Bydlení v Československu v letech 1945-1960, Praha 2015.
- Engel 1910:** Antonín Engel, autorská zpráva soutěžního projektu, Styl II, 1910, s. 41.
- Engel 1912:** Antonín Engel, Veřejné budovy pražské, Styl IV, 1912, s. 30-37.
- Engel 1920:** Antonín Engel, Nové úkoly Klubu Za starou Prahu, Za starou Prahu – Věstník pro ochranu památek VII, 1920, s. 1-3.
- Engel 1920-21:** Antonín Engel, Letenský problém a můj názor na jeho řešení, Styl VI, 1920-1921, s. 54-55.
- Engel 1944:** Antonín Engel, Problém monumentality v architektuře, Architekt SIA XLIII, 1944, s. 170 ad.
- Faber- Trnková 2015:** Monika Faber – Petra Trnková (eds.). Andreas Groll / Neznámý fotograf 1812–1872, Praha 2015.
- Fialová – Tichá 2007:** Irena Fialová – Jana Tichá, PRG/20/21 – současná architektura, Praha 2007
- Finis Ghetto! 1896:** Finis Ghetto!, Národní listy 7. 12. 1896.
- Fischer – Fischer 1985:** Jan Fischer – Ondřej Fischer, Pražské mosty, Praha 1985.
- Fišer – Fišer 1947:** Jaroslav a Karel Fišerové, návrh z veřejné soutěže na Staroměstskou radnici v Praze, Architektura ČSR VI, 1947, s. 42.
- Fišer 1939:** Jaroslav Fišer, K projektu nové budovy Legiobanky akc. spol. v Praze, Architektura ČSR I, 1939, s. 159-167.
- Flekačová - Kudyn 2014:** Martina Flekačová (Koukalová), Milan Kudyn: Století plánů Prahy, in: Metropolitní plán, koncept odůvodnění, Praha 2014.
- Freiwald 1919:** Jindřich Freiwald, Lidový palác, Stavitel I, 1919, s. 120-123.
- Frommer 2010:** Benjamin Frommer: Národní očista - Retribuce v poválečném Československu, Academia, Praha 2010.
- Fryč 1899:** Vojtěch Fryč, Řeč JUDra. Vojtěcha Friče proslovená v II. řádné schůzi slavného sboru obecních starších král. hlavního města Prahy 6 dne měsíce února 1899 v příčině bourání

domu čp. 931, 932, 933-I. na Staroměstském náměstí v Praze (s vyobrazením některých návrhů na novou budovu od architekta Osvalda Polívky), Praha 1899.

-ft 1911: -ft, Staré Město je ohroženo regulací, Za starou Prahu – Věstník Klubu Za starou Prahu II, 1911, s. 15-18.

Fuchs 1967: Bohuslav Fuchs, Památková péče, Architektura ČSSR XVI, 1967, s. 204-212, 229.

Girsa 2004: Václav Girsa, SÚRPMO – Čest jeho památce?, Zprávy památkové péče LXIV, 2004, s. 500-504.

Giustino 2003: Cathleen M. Giustino, Tearing down Prague's Jewish Town: Ghetto Clearance and Legacy of Middle-Class Ethnic Politics around 1900, New York 2003

Gočár 1910: Joža Gočár (autorská zpráva soutěžního projektu), Styl II, 1910, s. 39.

Gočár 1912: Josef Gočár, Dům „U Černé Matky Boží“ v Celetné ulici, Umělecký měsíčník II, č. 1, 1912, s. 3-6.

Gočár 1967: Jiří Gočár, Loučíme se s Jaroslavem Fragnerem, Československý architekt XIII, 1967, č. 1-2, s.1.

Gronwaldt – Chvaltina – Řehoř 1958: M Gronwaldt – J. Chvaltina – M. K. Řehoř, Dům potravin v Praze, Architektura ČSR XVII, 1958, s. 82-85.

Gurlitt 1889: Cornelius Gurlitt, Geschichte des Barockstiles und des Rococo in Deutschland, Stuttgart 1889.

Guth 1910: Karel Guth, Nové Podskalí, in: Čeněk Zíbrt (ed.), Praha se loučí s Podskalím, Praha 1910, s. 40.

Guth 1922-23: Karel Guth, K soutěži na Tyršův dům, Stavitel IV, 1922-23, s. 17-22.

Guth 1923: Karel Guth, Podoba kaple betlémské, in: Betlémská kaple. O jejích dějinách a chovaných zbytech, Praha 1923, s. 107-115.

Halík 2005: Pavel Halík, Architektura 50. let, in: Rostislav Švácha – Marie Platovská (eds.), Dějiny českého výtvarného umění V., 1939-1958, Praha 2005, s. 293-327.

Hanzlíková 2000a: Kateřina Hanzlíková, Braunův dům na Novém Městě, in: Kateřina Bečková (ed.), Sto let Klubu za starou Prahu 1900-2000, Praha 2000, s. 105-111.

Hanzlíková 2000b: Kateřina Hanzlíková, Průlom U Klíčů na Malé Straně, in: Kateřina Bečková (ed.), Sto let Klubu za starou Prahu 1900-2000, Praha 2000, s. 112-116.

Havlíček 1936: Josef Havlíček, K pražské nemocniční výstavbě, Stavba XIII, 1936, s. 106-108.

Havlíček 1964: Josef Havlíček, Návrhy a stavby, Praha 1964.

Heller 1918: Servác Heller, Z minulé doby našeho života národního, kulturního a politického, Upomínky a zápisky, díl 2, Praha 1918.

Herain – Winter 1895: Jan Herain – Zikmund Winter, Stará Praha, in: Národopisná výstava československá v Praze 1895, Praha 1895, s. 397-408.

Herain 1921: Karel Herain, Nový útok na starou Prahu, Za starou Prahu – Věstník pro ochranu památek, VII, 1921, s. 17-19.

Herman 1904: František Herman, Dějiny "Komise pro soupis stavebních, uměleckých a historických památek" král. hlav. města Prahy, in: Jan Herain et al., Zprávy komise pro soupis stavebních, uměleckých a historických památek král. hlav. města Prahy, svazek první, Praha 1904, s. 40-58.

Herman 1910: František Herman, Dějiny „komise pro soupis stavebních, uměleckých a historických památek“ král. hlav. města Prahy, pokračování až do konce roku 1903, in: Zprávy komise pro soupis stavebních, uměleckých a historických památek král. hlav. města Prahy, svazek druhý, 1910, s. 21-33.

- Herman 1911:** František Herman, Dějiny... od počátku roku 1904 do konce roku 1907, in: Zprávy komise pro soupis stavebních, uměleckých a historických památek král. hlav. města Prahy, svazek třetí, 1911, s. 22-51.
- Hilbert 1900:** Jaroslav Hilbert, Stará Praha a Praha budoucí, Volné směry IV, 1900, s. 62-69.
- Hilmera 1999:** Jiří Hilmera, Urbanistický a stavební vývoj od poloviny 19. století do současnosti, in: UPP 1999, s. 52-56;
- Hilmera 2000:** Jiří Hilmera, Hradčany od poloviny 19. století, in: UPP 2000, s. 45-47.
- Hilský 1972:** Václav Hilský, Citlivěji přistupovat k výtvarným dílům v architektuře, Architektura ČSR XXXI, 1972, s. 307.
- Hlavatý – Kunca 1977:** Josef Hlavatý – Karel Kunca, Rekonstrukce Anežského kláštera pro národní galerii v Praze, Architektura ČSR XXXVI, 1977, s. 290-295.
- Hlavsa - Mráz 1962:** Václav Hlavsa – Bohumír Mráz, Praha očima staletí. Pražské veduty 1493-1870, Praha 1962 (2. vydání 1984).
- Hlavsa 1973:** Václav Hlavsa, Praha v obrazech Vincence Morstadta, Praha 1973, s. 5
- Hlavsa 1974:** Václav Hlavsa, Plány města Prahy a okolí 1801-1918, in: Sborník archivních prací, roč. 24, 1974, č. 1, s. 137-259.
- Hlobil 1985:** Ivo Hlobil, Teorie městských památkových rezervací (1900-1975), Praha 1985.
- Hlubinka 1914:** Rudolf Hlubinka, Překotné bourání větších domovních skupin, in: Za starou Prahu – Věstník pro ochranu památek XXII, 1941, s. 41-42.
- Hlubinka 1947:** Rudolf Hlubinka, Naléhavé opravy v hradčanském panoramatu, in: Za starou Prahu – Věstník pro ochranu památek XXII, 1947, s. 68-69.
- Hnídková 2013:** Vendula Hnídková, Národní styl, kultura a politika, Praha 2013.
- Hoffmeister 1958:** Adolf Hoffmeister (ed.), Kavárna Union, Sborník vzpomínek pamětníků, Praha 1958.
- Hojda 2007:** Zdeněk Hojda, Der Wenzelsplatz in Prag – Bühne moderner tschechischer Geschichte. In: Die Besetzung des öffentlichen Raumes. Berlin 2007, s. 101-114.
- Honzík 1946:** Karel Honzík, Tvorba životního slohu. Stati o architektuře a užité tvorbě vůbec, Praha 1946.
- Honzík 1963:** Karel Honzík, Ze života avantgardy, Praha 1963.
- Honzík 1964a:** Karel Honzík, Formové otázky současné architektury, Architektura ČSSR XXIII, 1964, s. 153-160.
- Honzík 1964b:** Karel Honzík, Vertikální obec, Československý architekt X, 1964, č. 11, s. 2.
- Honzík 1965a:** Karel Honzík, K otázce umístění mezinárodního hotelu v Praze, in: Československý architekt II, 1956, č. 19, s. 1.
- Honzík 1965b:** Karel Honzík, Domurbia. Další stupeň ve vývoji organizace města, in: Československý architekt XI, 1965, č. 3, s. 3.
- Horský 2012:** Jiří Horský, Žižkov (za)chráněný, Praha 2012;
- Horyna 1989:** Mojmír Horyna, Slohový profil Dientzenhoferova kostela sv. Mikuláše na Starém Městě v Praze, Umění XXXVIII, 1989, s. 520-538
- Horyna 1996:** Mojmír Horyna, Dr. Líbal jako pedagog, Zprávy Klubu Za starou Prahu, 1996, č. 1, s. 50-55;
- Horyna 2001a:** Mojmír Horyna, Architektura přísného a pozdního historismu, in: Taťána Petrasová – Helena Lorenzová (eds.) Dějiny českého výtvarného umění III/2, Praha 2001, s. 133-201.
- Horyna 2001b:** Mojmír Horyna, Rekonstrukce paláce a nový život v naší době, in: Mojmír Horyna – Pavel Zahradník – Pavel Preiss, Černínský palác v Praze, Praha 2001, s. 241-285.

Horyna 2004: Mojmir Horyna, Doc. JUDr. et PhDr. Dobroslav Líbal. Vzpomínka na mimořádného člověka a vědce, Zprávy památkové péče LXIV, 2004, č. 6, s. 505-506.

Hořejš 2013: Miloš Hořejš, Protektorátní Praha jako německé město, Praha 2013

Houšková 2019: Kateřina Houšková a kol., Hotel Intercontinental v Praze, historie / urbanismus, architektura, Praha 2019.

Hovoříme s hlavním architektem Prahy 1962: Hovoříme s hlavním architektem Prahy, Československý architekt VIII, 1962, č. 6, s. 1-2.

Hovoříme s ing. Arch. Jiřím Klenem 1966: Hovoříme s ing. Arch. Jiřím Klenem o sdružení projektových ateliérů v Praze, Československý architekt XII, 1966, č. 21-22, s. 2.

Hrubý – Štorch 1956: J. Hrubý – K. Štorch, Obchodní „Dům módy“ v Praze Architektura ČSR XV, 1956, s. 535-537.

Hruška 1936: Emanuel Hruška, Nové úkoly v soudobém urbanismu, Praha 1936, s. 22.

Hruška 1939: Emanuel Hruška, Praha a regionální plánování, Architektura ČSR I, 1939, s. 281

Hruška 1947: Emanuel Hruška, Urbanistická forma, Praha 1947

Hruška 1963: Emanuel Hruška, Městské autodráhy, Československý architekt IX, 1963, č. 3, s. 4.

Hruška 1965a: Emanuel Hruška, Poznámky k „severo-jížní magistrále“ v Praze, Československý architekt XXII, 1965, roč. 11, s. 4.

Hruška 1965b: Emanuel Hruška, Je vertikálnita náš osud?, Československý architekt XI, 1965, č. 23-24, s. 7.

Hrůza – Wurzer - Benešová 1993: Jiří Hrůza – Rudolf Wurzer – Marie Benešová et al., Pražská asanace. K 100. výročí vydání asanačního zákona pro Prahu, Praha 1993.

Hrůza 1955: Jiří Hrůza, Úkoly územního plánování, Architektura ČSR XIV, 1955, s. 239-240.

Hrůza 1958: Jiří Hrůza, Bilance světového urbanismu, Architektura ČSR XVII, 1958, s. 645-652.

Hrůza 1959: Jiří Hrůza, Kde postavíme 1 200 000 bytů?, Architektura ČSR XVIII, 1959, s. 73-76.

Hrůza 1962: Jiří Hrůza, Budoucnost měst, Praha 1962.

Hrůza 1965a: Jiří Hrůza, Praha dneška a zítřka, Architektura ČSSR XXIV, 1965, s. 13-17.

Hrůza 1965b: Jiří Hrůza, Teorie města, Praha 1965.

Hrůza 1967: Jiří Hrůza, Města utopistů, Praha 1967.

Hrůza 1969: Jiří Hrůza, Budoucnost pražské aglomerace, Architektura ČSSR XXVIII, 1969, s. 290-291.

Hrůza 1989: Jiří Hrůza, Město: Praha, Praha 1989;

Hrůza 2001: Jiří Hrůza, Pražské územní plány, Praha 2001

Hübschmann ml. 1940: Bohumil Hübschmann ml., Přestavba domů v Praze III., Mostecká ulice, Architektura II, 1940, s. 100.

Hurtig 1884: Alfred Hurtig, Situationsplan der königl. Hauptsadt Prag..., Praha 1884.

Hurtig 1891: Alfred Hurtig, plán Prahy I.-VII., Praha 1891.

Hurtig 1900: Alfred Hurtig, plán Prahy I.-VII., Praha 1900.

Hypšman (Hübschmann) – Janák - Wirth 1939: Bohumil Hypšman (Hübschmann) – Pavel Janák – Zdeněk Wirth, Jak rostla Praha, Praha 1939.

Hypšman (Hübschmann) – Wirth 1912: Bohumil Hypšman (Hübschmann) – Zdeněk Wirth, Poslední památka renaissanční na Václavském náměstí, Za starou Prahu – Věstník Klubu Za starou Prahu III, 1912, s. 2-3.

- Hypšman (Hübschmann) 1910:** B. H. (Bohumil Hypšman), Úvahy o poloze rudolfinského mostu vzhledem k Malé Straně, Za starou Prahu – Věstník Klubu Za starou Prahu I, 1910, s. 52-53.
- Hypšman (Hübschmann) 1911:** B. H. (Bohumil Hypšman), Nejstarší obytný dům v Praze byl zbytečně zbořen, Za starou Prahu – Věstník Klubu Za starou Prahu II, 1911, č. 5-9, s. 25-26.
- Hypšman (Hübschmann) 1912:** Bohumil Hypšman (Hübschmann), Proti zastavění pohledu na Emauzy, Za starou Prahu – Věstník Klubu Za starou Prahu III, 1912, s. 82-83.
- Hypšman (Hübschmann) 1917:** Bohumil Hypšman (Hübschmann), Poslední zbytek panoramatu Nového města pražského ohrožen, Za starou Prahu – Věstník pro ochranu památek v Čechách, VI, 1917, s. 17.
- Hypšman (Hübschmann) 1920:** Bohumil Hypšman (Hübschmann), Levý břeh Vltavy, příloha podmínek soutěže na zástavbu Letné – viz Soutěž na úpravu a zastavení pláně Letenské a okolí, 25. 7. 1920, nepublikovaný strojopis, spisovna IPR, č. SRK001419
- Hypšman (Hübschmann) 1936:** Bohumil Hypšman (Hübschmann), Úprava okolí kláštera bl. Anežky, Za starou Prahu – Věstník pro ochranu památek XX, 1936, s. 27-28.
- Hypšman (Hübschmann) 1938:** Bohumil Hypšman (Hübschmann), Úprava okolí Anežského kláštera, Styl XXI, 1938, s. 21-23
- Hypšman (Hübschmann) 1939:** Bohumil Hypšman (Hübschmann), Levobřežní komunikace, Architektura ČSR I, 1939, s. 254.
- Hypšman (Hübschmann) 1940:** Bohumil Hypšman (Hübschmann), Problém Malé Strany zásadně, Architektura II, 1940, s. 21-24.
- Hypšman 1946a:** Bohumil Hypšman, Památková komise BAPS, Architektura ČSR V, 1946, s. 150.
- Hypšman 1946b:** Bohumil Hypšman, Sto let staroměstského rynku a radnice, Praha 1946
- Hypšman 1947a:** Bohumil Hypšman, Sto let staroměstského rynku a radnice 2, Praha 1947
- Hypšman 1947b:** Bohumil Hypšman, Staroměstský rynek, Za starou Prahu – Věstník pro ochranu památek XXII, 1947, s. 93.
- Hypšman 1947c:** Bohumil Hypšman, Praha sama výstavou, Za starou Prahu – Věstník pro ochranu památek XXII, 1947, s. 84-85.
- Hypšman 1947d:** Bohumil Hypšman, Obnova památné Prahy, Praha 1947
- Hypšman 1947e:** Bohumil Hypšman, Líc Prahy – pobřežní zastavění, Za starou Prahu – Věstník pro ochranu památek XXII, 1947, s. 85-86
- Hypšman 1951:** Bohumil Hypšman, Malostranská komunikace, Za starou Prahu – Věstník pro ochranu památek XXVI, 1951, č. 2, s. 10-14.
- Hypšman 1952:** Bohumil Hypšman, Urbanistova součinnost při vývoji památné Prahy, Za starou Prahu – Věstník pro ochranu památek XXVII, 1952, s. 41-42;
- Hypšman 1955:** Bohumil Hypšman, O směrném územním plánu, Československý architekt I, 1955, č. 1, s. 6.
- Hypšman 1956:** Bohumil Hypšman, Pražská doprava a ochrana památek, Ochrana Památek 1956, s. 81-82.
- Hypšman 1957:** Bohumil Hypšman, Mostecká ulice, Ochrana památek 1957, s. 19-22.
- Hypšman 1958:** Bohumil Hypšman, Emauzské věže. Diskusní příspěvek péče o památky, Ochrana památek 1958, č. 1, s. 12-17.
- Hyzler 2004:** Josef Hyzler, když vzpomenu na SÚRPMO, Zprávy památkové péče LXIV, 2004, s. 507-515.

- Champigneulle – Lavedan 1943:** Bernard Champigneulle, Pierre Lavedan ad., Destinée de Paris, Paris 1943
- Chochol 1911-12:** Josef Chochol, Nová radniční budova na Mariánském náměstí, Umělecký měsíčník I, 1911-12, s. 108-110.
- Chytil 1893:** Karel Chytil, Před proměnou staré Prahy, Národní listy 18. 3. 1893.
- Chytil 1912:** Karel Chytil, dům Andělské koleje na Starém Městě, Zprávy komise pro soupis stavebních, uměleckých a historických památek král. hlav. města Prahy, svazek čtvrtý, 1912, s. 39-48.
- Chytil 1916:** Karel Chytil, O historickém a stavebním rázu Prahy, Praha 1916
- Ideová soutěž na upravitelství plánu (...) 1922-23:** Ideová soutěž na upravitelství plánu pobřežní části Malé Strany, Styl VIII, 1922-23, s. 41-43.
- J. Š. 1956:** J. Š., Diskuse o směrném plánu Prahy, Československý architekt II, 1956, č. 12, s. 1.
- J. V. 1929:** J. V., Stavební ruch na Starém Městě pražském v roce 1928 a 1929, in: Za starou Prahu – Věstník pro ochranu památek XIII, 1929, s. 22-25.
- J. Z. 1981:** J. Z., Administrativní budova v Praze v Nekázance, Architektura ČSR XL, 1981, s. 150-151.
- Jakých zásad nutno šetřiti (...) 1895:** Jakých zásad nutno šetřiti při zamýšlené úpravě Prahy, zvláště města Starého, Zprávy Spolku architektův a inženýrů v Království českém XXIX, 1895, s. 13-22.
- Janák 1910a:** Pavel Janák, autorská zpráva soutěžního projektu, Styl II, 1910, s. 39-40.
- Janák 1910b:** Pavel Janák, Jak může Braunův dům býti zachován?, Za starou Prahu – Věstník Klubu Za starou Prahu I, 1910, s. 60-61.
- Janák 1910c:** Pavel Janák, Klub Za starou Prahu hájí zachování volného pohledu na Emausy, Za starou Prahu – Věstník Klubu Za starou Prahu I, s. 4-5.
- Janák 1910d:** Pavel Janák, Úřední návrh a návrh Klubu na regulaci Podskalí, Za starou Prahu – Věstník Klubu Za starou Prahu I, 1910, s. 26-29.
- Janák 1928-29:** Pavel Janák, K regulaci Starého Města v Praze, Styl XIV, 1928-29, s. 98-104.
- Janák 1933:** Pavel Janák, Sto let obytného domu nájemného v Praze, zvláštní otisk časopisu Styl, Praha 1933.
- Janák 1947:** Pavel Janák, Staroměstské náměstí a radnice, Architektura ČSR VI, 1947, s. 48.
- Janák 1952a:** Pavel Janák, Architekt a památka, Architektura ČSR XI, 1952, s. 219-220.
- Janák 1952b:** Pavel Janák, Úprava letohrádku Hvězda pro Jiráskovo museum, Architektura ČSR XI, 1952, s. 201-211.
- Janák 1952c:** Pavel Janák, Jízdárna Pražského Hradu, Architektura ČSR XI, 1952, s. 221-226.
- Janák 1952d:** Pavel Janák, Úprava míčovny na Pražském Hradě, Architektura ČSR XI, 1952, s. 212-218.
- Janák 1956:** Pavel Janák, O ráz historického jádra Prahy, Československý architekt II, 1956, č. 17-18, s. 1.
- Janákův projekt (...) 1924-25:** Janákův projekt pražské městské knihovny, Volné Směry XXIII, 1924-25, s. 96-98.
- Janoušek 1948:** Adolf Janoušek, Pražská doprava a její poměr k otázkám památkovým i potřebám sociálním, Za starou Prahu – Věstník pro ochranu památek XXIII, 1948, s. 41-48.
- Janoušek 1958:** Adolf Janoušek, Regulační a zastavovací záměry v Praze na Újezdě, Ochrana památek 1958, č. 2, s. 8-12.

Janoušek 1965: Adolf Janoušek, Podpovrchová doprava v Praze, Zprávy Klubu Za starou Prahu 1965, s. 4-6

Jednání manifestační a protestní schůze (...) 1899: Jednání manifestační a protestní schůze pražského lidu konané 16. dubna 1899 na Žofíně, samostatný otisk, Praha 1899.

Jeřábek 1902: Luboš Jeřábek, Staré Město Pražské, Praha 1902.

Jeřábek 1904: Luboš Jeřábek, Malá Strana a problém jejího upravení, Praha 1904.

Jirsák – Horešovský – Thoř 1958: Zbyněk Jirsák – Jindřich Horešovský – Vojtěch Thoř – Jiří Streit, Metro a doprava v Praze: příspěvek k řešení postupné výstavby podzemní dráhy, Praha 1958.

Joachimová 1956: Jiřina Joachimová, K úpravě čtvrti na Františku v Praze, Ochrana památek, 1956, s. 37-41.

Josefovičová 2007: Milena Josefovičová, Bilancování v těžkých časech. Pražská výstava "Za novou architekturu" v roce 1940, Dějiny a současnost, 2007, č. 9, s. 21-24.

-JSt- 1949: -JSt-, Konec literární kavárny, Lidová demokracie 24. 5. 1949.

K pracím Josefa Gočára 1926-27: K pracím Josefa Gočára, Styl XII, 1926-27, s. 153-154.

Kadeřábek 2010: Vratislav Kadeřábek, Destrukce a rekonstrukce emauzského klášterního kostela 1945-2003, diplomová práce ÚČD FF UK, Praha 2010.

Kaftan 1887: Jan Kaftan, O regulaci Starého Města a Josefova, Národní listy 17. 2. 1887.

Kaplan - Balšánek 1901: Rudolf Kaplan – Antonín Balšánek, nový kamenný most císaře Františka přes Vltavu v Praze, Praha 1901.

Kašička – Pavlík 1964a: František Kašička – Milan Pavlík, Nové cesty k přípravě rekonstrukce a asanace historického jádra Prahy, Architektura ČSSR XXIII, 1964, s. 429-436.

Kašička – Pavlík 1964b: Kašička – Milan Pavlík, Rekonstrukce bloku v historickém jádru, Československý architekt X, 1964, č. 25-26, s. 3.

Kašička – Pavlík 1967: František Kašička – Milan Pavlík, Městská doprava a stará Praha, Architektura ČSSR XVI, 1967, s. 277-381.

Kašička 2000: František Kašička, Regulační plán Starého Města v roce 1904, in: Bečková 2000, s. 94-99.

Kašička 2017: František Kašička, Dobroslav Líbal, tvůrce stavebněhistorických průzkumů, in: Štulc 2017, s. 37-56.

Kerdová 2020: Lenka Kerdová, Pražská meziválečná architektura německy mluvících architektů, disertační práce ÚDU FF UK, Praha 2020

Kibic – Vošahlík 2011: Karel Kibic – Aleš Vošahlík, Památková ochrana a regenerace historických měst v České republice 1945-2010, Praha 2011.

Kittrich 1939: Josef Kittrich, Od maloobchodu k obchodním palácům, Architektura ČSR I, 1939, s. 133-145.

Klement 1897: F. Klement, Assanační souchotiny, Národní listy 12. 12. 1897.

Klíma 2011: Petr Klíma, Obchodní dům Prior Praha / Kotva, in: Petr Klíma (ed.), Kotvy Máje. České obchodní domy 1965-75, Praha 2011, s. 162-169, zde viz s. 163.

Klub Za novou Prahu 1923: Klub Za novou Prahu, Stavba III, 1923, s. 43.

Kněžek – Václavík 1939: Bohumil Kněžek – Josef Václavík, Obchodní dům v Praze II., Václavské nám., Architektura ČSR I, 1939, s. 271.

Kobr 1965: Svatopluk Kobr, Návrh systému městské hromadné dopravy v Praze, in: Architektura ČSSR XXIV, 1965, s. 50-51.

Kohout - Vančura 1986: Jiří Kohout – Jiří Vančura, Praha 19. a 20. století. Technické proměny, Praha 1986.

- Konopčíková 2014:** Petra Konopčíková, Vybavení a výzdoba budovy bývalého Federálního shromáždění, bakalářská práce ÚDU FF UK, Praha 2014
- Kořán 1997:** Ivo Kořán, Santini a Brokof na Zderaze, Umění XLV, 1997, s. 202ad
- Kostka 1961:** Antonín Kostka, Na úsvitu třetího tisíciletí, Kniha o Praze, 1961, s. 225.
- Kostka 1962:** Zdeněk Kostka, Dvě architektury – anebo jedna?, Československý architekt VIII, 1962, č. 5, s. 4.
- Kotalík – Novotný – Švácha 1999:** Jiří T. Kotalík – Jiří Novotný – Rostislav Švácha, Jaroslav Fragner, Náčrty a polány, Praha 1999
- Kotrba – Líbal 1969:** Viktor Kotrba – Dobroslav Líbal, Architektonická podstata Prahy a památková péče, Staletá Praha IV, 1969, s. 46-54.
- Koukalová 2019:** Martina Koukalová, Ladislav Machoň a Praha, dizertační práce ÚDU FF UK, Praha 2019.
- Koula – Sláma 1917:** Jan Koula – Bohdan Sláma, Před rozhodnutím o zastavění Podskalí pod Emauzy, Architektonický obzor XVI, 1917, s. 60-62.
- Koula 1900:** Jan Koula, Všeobecná záložna v Praze, Zprávy spolku architektů a inženýrů v Království českém XXXIV, 1900, s. 74-75.
- Koula 1905:** Jan Koula, Návrh regulace náměstí Havlíčkova, Architektonický obzor IV, 1905, s. 1-2.
- Koula 1926:** Jan Koula, Pražská revue, Stavba V, 1926, s. 77-80, 93-94, 141-143.
- Koula 1940:** Jan E. Koula, Nová česká architektura a její vývoj ve XX. Století, Praha 1940.
- Koula 1946:** Jan E. Koula, Plánujme, Architektura ČSR V, 1946, s. 33-34.
- Kracík 2019:** Matyáš Kracík, Architektura a stavební historie, in: Houšková 2019, s. 101-117.
- Krajčí – Sedláková 1999:** Petr Krajčí – Radomíra Sedláková, Antonín Engel 1879-1958, architekt / urbanista / pedagog, Praha 1999
- Kramerová – Skálová 2008:** Daniela Kramerová – Vanda Skálová (eds.): Bruselský sen. Československá účast na světové výstavě Expo 58 v Bruselu a životní styl 1. poloviny 60. let, Praha 2008.
- Kratochvíl 2007:** Petr Kratochvíl, Architektura sedmdesátých a osmdesátých let, in: Rostislav Švácha – Marie Platovská (eds.), Dějiny českého výtvarného umění VI/1, 1958-2000, Praha 2007, s. 387-415.
- Krauskopfová 2005:** Jana Krauskopfová, Státní ústav pro rekonstrukci památkových měst a objektů, diplomová práce ÚDU FF UK, Praha 2005.
- Krejcar 1928:** Jaromír Krejcar, L'architecture contemporaine en Tchécoslovaquie, Praha 1928.
- Krise 1962:** Jindřich Krise, Úvaha k výtvarným zásadám směrného plánu Prahy, Československý architekt VIII, 1962, č. 11, s. 1.
- Kroha 1972:** Jiří Kroha, Vztah architektury a ideologie, Architektura ČSR XXXI, 1972, s. 306-307.
- Kropáček 1995:** Jiří Kropáček, Pražské veduty, Praha 1995.
- Kruml 1982:** Miloš Kruml, Paradoxy urbanismu (k historickému pozadí pražské asanace), Zprávy Klubu Za starou Prahu, 1982, s. 74-78.
- Kubiček – Paul 1961:** Alois Kubiček – Petr Paul, Praha 1830. Model Antonína Langweila, Praha 1961.
- Kubiček – Petráňová – Petráň 1961:** Alois Kubiček – Alena Petráňová – Josef Petráň, Karolinum a historické koleje University Karlovy v Praze, Praha 1961;

- Kubiček 1938:** Alois Kubiček, Přehrady a nebezpečné orientační majáky hlavního města Prahy, Styl XXI, 1938, s. 58-60.
- Kubiček 1956:** Alois Kubiček, Stará Praha v nové kráse. Obnovené památky pražské, Praha 1956
- Kubiček 1958:** Alois Kubiček, Zastavení proluky v Mostecké ulici, Ochrana památek, 1958, č. 2, s. 19-20, obr. 2.
- Kubiček 1959a:** Alois Kubiček, O pražské asanaci, Ochrana památek, 1959, s. 74-81.
- Kubiček 1959b:** Alois Kubiček, Max Urban, Architektura ČSR XVIII, 1959, s. 574-575.
- Kubiček 1960:** Alois Kubiček, Betlémská kaple, Praha 1960
- Kubiček 1961:** Alois Kubiček, Bohumil Hypšman, Praha 1961
- Kubiček 1962a:** Alois Kubiček, Nová soutěž na Staroměstskou radnici s okolím, Československý architekt VIII, 1962, č. 10, s. 2.
- Kubiček 1962b:** Alois Kubiček, Vývoj architektonického řešení radnice a Staroměstského náměstí, Architektura ČSSR XXI, 1962, s. 242-246
- Kubiček 1964:** Alois Kubiček, Most přes Jelení příkop, Československý architekt X, 1964, č. 21-22, s. 1.
- Kubiček 1965:** Alois Kubiček, Obrazárna Pražského Hradu, Československý architekt XI, 1965, č. 2, s. 3.
- Kubiček 1968:** Alois Kubiček, Soutěž na ideové a architektonické řešení dostavby východního křídla radničního souboru na Staroměstském náměstí, Architektura ČSSR XXVII, 1968, s. 141.
- Kuchař – Hlava – Roubík 1972:** Karel Kuchař – Václav Hlavsa – František Roubík, Plán Prahy z roku 1816, Praha 1972.
- Kuchař 1971:** Karel Kuchař, Jüttnerův plán Prahy a některé předcházející i následující pražské plány, Acta Universitatis Carolinae Geographica 1971, 1-2, s. 81-88.
- Kupka 2009:** Jiří Kupka, Státní regulační komise a rozvoj Prahy, Urbanismus a územní rozvoj XII, 2009, č. 6, s. 36-41.
- Kurz 2015:** Michal Kurz, Za novou Prahu! Tradice, vize a budování (obrazu) města po roce 1945, diplomová práce ÚČD FF UK, Praha 2015
- Kusáková 2013:** Anna Kusáková, O nenápadnosti, jež přitahuje pozornost: „Trafáčka“ na Klárově, in: Za starou Prahu – Věstník Klubu Za starou Prahu XLIII, 2013, č. 3, s. 14-18.;
- Kusáková 2018:** Anna Kusáková, Památková péče na přelomu 80. a 90. let 20. století v Praze, diplomová práce ÚDU FF UK, Praha 2018
- Kyllar 2004:** Evžen Kyllar (ed.), Praha a metro, Praha 2004
- Lazarová – Lukas 2002:** Markéta Lazarová – Jiří Lukas, Praha. Díl 1. Obraz města v 16. a 17. století. Soupis grafických pohledů, Praha 2002.
- Ledvinka – Pešek 2000:** Václav Ledvinka – Jiří Pešek, Praha, Praha 2000
- Ledvinka 2000:** Václav Ledvinka (ed.), Osm století pražské samosprávy. Výstava o vývoji pražské městské správy od 13. století do roku 2000. Clam-Gallasův palác 4. května - 6. července 2000. Průvodce výstavou. Praha 2000.
- Ledvinka 2011:** Václav Ledvinka, Praha – etapy vývoje po roce 1945. Formování, reformování, deformování a neformování města, in: Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek (eds.), Evropská velkoměsta mezi koncem války studené a války světové (1945-1989), Documenta Pragensia XXX, Praha 2011
- Líbal - Muk 1996:** Dobroslav Líbal – Jan Muk, Staré Město pražské. Architektonický a urbanistický vývoj, Praha 1996;

- Líbal – Píša 1954:** Dobroslav Líbal – Vladimír Píša, Nově objevená brána a hradební věž středověkého opevnění Starého Města pražského, Zprávy památkové péče XIV, 1954, s. 257-262.
- Líbal - Poche 1980:** Dobroslav Líbal – Emanuel Poche, Architektura, in: Emanuel Poche (ed.), Praha národního probuzení, Praha 1980, s. 33-203.
- Líbal – Stach 1962:** Dobroslav Líbal – Eduard Stach, Průzkum pražských historických čtvrtí, Památková péče XXII, 1962, s. 97-101
- Líbal – Vilímková 1960:** Dobroslav Líbal – Milada Vilímková, Nově objevený barokní kostel v Praze, in: Ochrana památek IV, 1960, s. 139-141;
- Líbal 1962:** Dobroslav Líbal, Tisíc let pražské architektonické tvorby, Kniha o Praze, 1962, Praha 1962, s. 93-111;
- Líbal 1965a:** Dobroslav Líbal a kol., Nové poznatky o stavebním vývoji Prahy, Staletá Praha I, 1965, s. 74-93.
- Líbal 1965b:** Dobroslav Líbal, Pasportizace historických objektů v Praze, Pražský sborník historický, Praha 1965, s. 83-93.
- Líbal 1980:** Dobroslav Líbal, Architektura, in: Emanuel Poche (ed.) Praha národního probuzení, Praha 1980, s. 35-122.
- Líbal 1996:** Dobroslav Líbal, Období klasicismu a romantismu, in: UPP 1996, s. 36-44.
- Líbalová 1972:** Jarmila Líbalová, Nové Město pražské a problémy jeho obnovy, Památková péče XXXII, 1972, č. 2, s. 93-106.
- Lisá 2008:** Eva Lisá, Karel hrabě Chotek, nejvyšší purkrabí Království českého, Praha 2008.
- Loos – Malátek 1964:** Ivo Loos – Jindřich Malátek, Poněkud polemický příspěvek k problematice dostavby Staroměstského náměstí, Architektura ČSSR XXIII, 1964, s. 57-61.
- Lorenc – Ječný – Líbal 1955:** Vilém Lorenc – Rudolf Ječný – Dobroslav Líbal, Několik slov k regeneraci našich měst, in: Architektura ČSR XIV, 1955, s. 292-304.
- Lorenc 1973:** Vilém Lorenc, Nové Město pražské, Praha 1973.
- Lukas – Příkrylová 2017:** Jiří Lukas – Miroslava Příkrylová, Pražské veduty 18. století, Praha 2017.
- Lukas - Státníková 2018:** Jiří Lukas – Pavla Státníková, Zlatá Praha, Praha 2018.
- Lukeš 1998:** Zdeněk Lukeš, Architektura secese v Čechách 1896-1914, in: Vojtěch Lahoda – Mahulena Nešlehová (eds.), Dějiny českého výtvarného umění IV/1, 1890-1938, Praha 1998, s. 127-153.
- Lukeš 2010:** Zdeněk Lukeš (ed.), Josef Gočár, Praha 2010
- Macek – Biegel – Bachtík 2015:** Petr Macek – Richard Biegel – Jakub Bachtík (edd.), Barokní architektura v Čechách, Praha 2015.
- Macek 2012:** Petr Macek, Stavební bohatství Prahy a jeho průzkum, Zprávy památkové péče LXXII, 2012, č. 2, s. 83-87.
- Mádl 1900:** Karel Borromejský Mádl, Sloh naší doby, Volné Směry IV, 1900, s. 158-175.
- Mádl 1922:** Karel Borromejský Mádl, Jan Kotěra, Praha 1922.
- Machoň 1958:** Ladislav Machoň, Klementinum – živá historická památka, Kniha o Praze 1958, Praha 1958, s. 127-137
- Machoninová 1988:** Věra Machoninová, Ubytovna odborového podniku Teplotechna v Praze, Československý architekt XXXIV, 1988, č. 14, s. 3.
- Mannsbarth 1940:** Jan Mannsbarth, Za Braunerův dům, Za starou Prahu – Věstník pro ochranu památek XXII, 1940, s. 26-29.
- Marek 2004:** Michaela Marek, Kunst und Identitätspolitik. Architektur und Bildkünste im Prozess der tschechischen Nationalbildung, Köln-Weimar-Wienm 2004

- Mayer – Vošahlík 1972:** Josef Mayer – Aleš Vošahlík, Ochrana městské památkové rezervace v Praze, Památková péče XXXII, 1972, č. 2, s. 83-92.
- Mayer 1988:** Jaroslav Mayer, K obnově domu U bílého zvonu, Umění XXXVI, 1988, s. 95-126.
- Mayr 1869:** Josef Mayr, Polohopisný plán královského města Prahy se Smíchovem a Karlínem..., Praha 1869.
- Meduna 1972:** Vladimír Meduna, Zpráva o činnosti přípravného výboru Svazu architektů ČSR, Architektura ČSR XXXI, 1972, s. 261-267.
- Memorandum.. 1970:** Memorandum klubu Za starou Prahu k projektu Malostranského tunelu, Zprávy Klubu Za starou Prahu 1970, s. 47-51.
- Mendelová – Státníková 1998:** Jaroslava Mendelová – Pavla Státníková (eds.), Nové Město Pražské 1348-1784, Praha 1998.
- Merhout - Wirth 1946:** Cyril Merhout – Zdeněk Wirth, Zmizelá Praha 2, Malá Strana a Hradčany, Praha 1946;
- Mertová 2011:** Martina Mertová, O polovičitosti památkářské architektury, Zprávy památkové péče LXXI, 2011, č. 3, s. 155-160.
- Michnův palác na Újezdě 1923:** Michnův palác na Újezdě, in: ZSP IX, 1923, s. 21-32
- Mikuškovice 1931-32:** Alois Mikuškovice, Soutěž na vyřešení všeobecného dopravního programu Velké Prahy, Stavba X, 1931-32, s. 170-177,
- Mölzer 1923:** Eustach Mölzer, Vývoj komunikační otázky letenské, Styl IX, 1923, s. 4-10.
- Mráz 1957:** Bohumír Mráz, Karel Postl a základy české krajinomalby, Praha 1957.
- Mrštík 1896-97:** Vilém Mrštík, Bestia Triumphans, Rozhledy VI, 1896-97, s. 551, 588, 633
- Mrštík 1897-98:** Vilém Mrštík, Bestia Triumphans, Rozhledy VII, 1897-98, s. 551, 581, 642, 739
- Mühlstein 1926:** Arnošt Mühlstein, Mrakodrapy v Praze, Stavba V, 1926, s. 59-60.
- Musílek 2012:** Martin Musílek a kol., Havelské Město pražské ve středověku, Praha 2012.
- Náměstí budovatelů 1947:** Náměstí budovatelů, Architektura ČSR VII, 1947, s. 37-38.
- Naše glossy (...) 1923:** Naše glossy k soutěži na regulaci Malé Strany, Architekt SIA XXII, 1923, s. 88.
- Navrátil 2019:** Jaroslav Navrátil, Výstava k 50. výročí klubu za starou Prahu a další akce k tomuto výročí, Za starou Prahu – Věstník Klubu Za starou Prahu IL, 2019, č. 2, s. 53-62.
- Návrh mezinárodního hotelu (...) 1968:** Návrh mezinárodního hotelu IHC v Praze na náměstí Curieových, Architektura ČSSR XXVII, 1968, s. 363-366.
- Návrh regulace (...) 1929:** Návrh regulace pro Staré Město pražské, Za starou Prahu – Věstník pro ochranu památek XIII, 1929, s. 1-3.
- Někdejší zbrojnice (...) 1922:** Někdejší zbrojnice na Malé Straně a projekt Tyršova domu, Stavba I, 1922, s. 141-160.
- Němec 2004:** Josef Němec, Místo a úloha SÚRPMO ve druhé polovině 20. století. Pohled na státní ústav pro rekonstrukce památkových měst a objektů a jeho odkaz s odstupem let, Zprávy památkové péče LXIV, 2004, č. 6, s. 496-499.
- Neruda 1887:** Jan Neruda, Feuilleton, Národní listy 13. 3. 1887.
- Nosek – Jirout 1968:** Ivan Nosek – Vladimír Jirout, Praha bude mít metro, in: Československý architekt XIII, 1968, č. 7., s. 5.
- Novostavba Poštovní spořitelny 1932-33:** Novostavba Poštovní spořitelny, Styl XXIX, 1932-33, s. 147-150.
- Novotná 1947:** Otakar Novotný, Návrh z veřejné soutěže na Staroměstskou radnici v Praze, Architektura ČSR VI, 1947, s. 48, obr. 123.

- Novotný 1910:** Otakar Novotný, (autorská zpráva soutěžního projektu), Styl II, 1910, s. 37-38.
- Novotný 1912:** Otakar Novotný, O reprezentačním domě obce pražské, Styl IV, 1912, s. 38-39.
- Novotný 1929:** Vladimír Novotný, Portál u Hopfenštoků, Za starou Prahu – Věstník pro ochranu památek XIII, 1929, s. 21-22.
- Novotný 1945:** Antonín Novotný, Grafické pohledy Prahy 1493-1850, Praha 1945.
- Novotný 1945:** Antonín Novotný, Zmizelá Praha 6., Grafické pohledy Prahy 1493-1850, Praha 1945.
- Novotný 1958:** Otakar Novotný, Jan Kotěra a jeho doba, Praha 1958.
- Novotný 1961a:** Jiří Novotný, Centrum Prahy, Architektura ČSSR XX, 1961, s. 153-155.
- Novotný 1961b:** Jiří Novotný, Nová pražská sídliště, Kniha o Praze 1961, s. 64-74.
- Novotný 1962:** Jiří Novotný, Širší souvislosti Staroměstského náměstí, Československý architekt VIII, 1962, č. 21, s. 3.
- Novotný 2002:** Jiří Novotný, Prahou posedlý, Praha 2002
- Nový 1968:** Otakar Nový, Obrana architektury, katalog výstavy, Praha 1968.
- Nový 1971:** Otakar Nový, Lokátoři měst českých, in: Architekti Praze, Praha 1971.
- Nový 1978:** Otakar Nový, Praha v architektuře naší generace, in: Emanuel Poche (ed.), Praha našeho věku, Čtvero knih o Praze, Praha 1978, s. 91-172, citát ze s. 121.
- Nový 1981:** Otakar Nový, K budově v Nekázance, Architektura ČSR XL, 1981, s. 152-154.
- Nový 1998:** Otakar Nový, Česká architektonická avantgarda, Praha 1998.
- O konkurenčních plánech (...) 1885-1886:** O konkurenčních plánech na regulování a upravení pozemků nynější trestnice svatováclavské v Podskalí, Zprávy Spolku architektův a inženýrů v Království českém XX, 1885-1886, s. 121-122.
- O prohlídce domů (...) 1899:** O prohlídce domů č. p. 931, 932 a 933..., Národní listy 24. 1. 1899
- O regulaci Starého Města (...) 1887:** O regulaci Starého Města a Josefova, Národní listy 17. 2. 1887
- O Staré Město pražské 1938:** O Staré Město pražské, zvláštní otisk z časopisu SIA, Praha 1938.
- O státní regulační komisi 1922:** O státní regulační komisi 1922., Stavba I, 1922, s. 85-87.
- O židovském městě 1883:** O židovském městě, Národní listy, 6. 1. 1883
- Obecní dům 1912:** Obecní dům král. Hlav. města Prahy, Architektonický obzor XI, 1912, s. 1-6, 13-15, 25-28, 37-38, 49-52, 61-62, 73-76, 85-87, 97-98, tab. 1-4, 7-9, 11-12, 23-29, 31-35.
- Obecní věstník 1896:** Věstník obecní královského hlavního města Prahy III, 1896.
- Obecní věstník 1897:** Věstník obecní královského hlavního města Prahy IV, 1897.
- Obecní věstník 1898:** Věstník obecní královského hlavního města Prahy V, 1898.
- Obecní věstník 1899:** Věstník obecní královského hlavního města Prahy VI, 1898.
- Obecní věstník 1906:** Věstník obecní královského hlavního města Prahy XIII, 1906.
- Orientační plán 1909-1914:** Orientační plán Orientační plán královského hlavního města Prahy a obcí sousedních v měřítku 1:5000, Praha 1909-1904.
- Orientační plán 1938:** Orientační plán hlavního města Prahy s okolím 1938 v měřítku 1:5000, Praha 1938.
- Orientační plán 1945:** Orientační plán hlavního města Prahy s okolím, Praha 1945
- Orientační plán 1948:** Orientační plán hlavního města Prahy s okolím, Praha 1948

- Palác Thun-Salmů (...) 1920:** Palác Thun-Salmů má býti zbořen, Za starou Prahu – Věstník pro ochranu památek VII, 1920, s. 6-7.
- Pamětní spis (...) 1904:** Pamětní spis užšího výboru Soupisné komise král. hlav. města Prahy o návrzích v konkursu na upravení Malé Strany cenou poctěných, in: Jan Herain et al., Zprávy komise pro soupis stavebních, uměleckých a historických památek král. hlav. města Prahy, svazek první, Praha 1904, s. 8-45.
- Pamětní spis (...) 1910:** Pamětní spis užšího výboru Soupisné komise král. hlav. města Prahy o návrzích v konkursu na upravení Starého Města cenou poctěných, in: Zprávy komise pro soupis stavebních, uměleckých a historických památek král. hlav. města Prahy, svazek druhý, 1910, s. 3-20.
- Pamětní spis (...) 1912:** Pamětní spis užšího výboru Soupisné komise král. hlav. města Prahy o návrzích v konkursu na upravení části dolního Nového Města pražského, in: Zprávy komise pro soupis stavebních, uměleckých a historických památek král. hlav. města Prahy, svazek čtvrtý, 1912, s. 3-8.
- Paroubek 1971:** Jaroslav Paroubek, Oldřich Starý (nekrolog), Architektura ČSR XXX, 1971, s. 437.
- Pavlík 1964:** Milan Pavlík, Příspěvek k řešení otázky rekonstrukce bloků historického jádra Prahy, Památková péče XXIV, 1964, s. 75-82
- Pavlík 2000:** Milan Pavlík, Vývoj názorů na zástavbu nábřeží pod Emauzy mezi Palackého mostem a Vyšehradem, in: Kateřina Bečková (ed.), Sto let Klubu za starou Prahu 1900-2000, Praha 2000, s. 127-133.
- Pavlík 2004:** Milan Pavlík, Raná léta SÚRPMO v zrcadle vzpomínek, Zprávy památkové péče LIIIV, 2004, s. 491-495;
- Pension (...) 1931:** Pension Konvikt v Praze, Stavitel XII, 1931, s. 33.
- Pešek 1999:** Jiří Pešek, Od aglomerace k velkoměstu. Praha a středoevropské metropole 1850-1920, Praha 1999
- Pešek 2014:** Jiří Pešek, Nové Město ve funkční struktuře pražské aglomerace na přelomu 19. a 20. století. In: Olga Fejtová – Kateřina Jíšová – Martina Power – Hana Svatošová (eds.), Jeho Praha. Praha 2014, s. 183-191.
- Petráň 1999:** Josef Petráň (ed.), Památky Univerzity Karlovy, Praha 1999.
- Petrasová 2001:** Taťána Petrasová, Architektura „státního“ klasicismu, palladiánského neoklasicismu a počátků romantického historismu, in: Dějiny českého výtvarného umění III. 1780–1890, Praha 2001, s. 28–60;
- Piffel 1939:** Alfred Piffel, Půdorys a klenba kostela sv. Petra a Pavla na Zderaze, in: Časopis společnosti přátel starožitností XLVII, 1939, s. 1 ad.
- Pistorius 1989:** Miloš Pistorius, Pražské rytiny Františka a Filipa Hegerů, Praha 1989.
- Píša 1954:** Vladimír Píša, Malostranská komunikace – otázka existence rezervace, Ochrana památek 1954, č. 3-4, s. 22-24.
- Píša 1955:** Vladimír Píša, Pražská historická rezervace, Architektura ČSR XIV, 1955, s. 305-309.
- Píša 1957:** Vladimír Píša, Památková péče v Praze – jak byla a jak bude prováděna, Ochrana památek 1957, s. 3-13.
- Píša 1958:** Vladimír Píša, Proč se bourají některé pražské domy, Ochrana památek 1958, č. 1, s. 34-35.
- Píša 1960:** Vladimír Píša, Rozvoj státní památkové péče. Návrh perspektivního plánu do roku 1975, Ochrana památek 1960, s. 16-20.

Plán na upravení Podskalí 1886-1887: Plán na upravení Podskalí, Zprávy Spolku architektů a inženýrů v Království českém XXI, 1886-1887, s. 22-23.

Plán polohy a výšek (...) 1889: Plán polohy a výšek královského hlavního města Prahy, Praha 1889.

Plánovitá a účelná úprava (...) 1911: Plánovitá a účelná úprava budoucí Velké Prahy, Za starou Prahu – Věstník Klubu Za starou Prahu II, 1911, s. 58-59.

Plicka – Wirth 1940: Karel Plicka – Zdeněk Wirth, Praha ve fotografii Karla Plicky, Praha 1940.

Poche - Ehm 1958: Emanuel Poche – Josef Ehm, Prahou včerejška i zítřka, Praha 1958.

Poche - Wirth 1947: - Emanuel Poche – Zdeněk Wirth, Zmizelá Praha 4., Vyšehrad a zevní okresy Prahy, Praha 1947;

Poche 1948: Emanuel Poche, Prahou krok za krokem, Praha 1948;

Pokorný 1980: Faksimile Hergetova plánu byla vydána v roce 1980 – viz Ota Pokorný, Plán Prahy z roku 1791, Praha 1980.

Poláčková 2015: Tereza Poláčková, Urbanistický vývoj Žižkova ve druhé polovině 20. století, bakalářská práce na ÚDU FF UK, Praha 2015.

Polák 1963: J. Polák, Vnitroústavní soutěž na objemovou studii „dětské knihy“, Československý architekt IX, 1963, č. 20, s. 2.

Polívka 1912: Osvald Polívka, Nová radniční budova na Linhartském a Mariánském náměstí v Praze, Architektonický obzor XI, 1912, s. 101-106.

Popelová 2018: Lenka Popelová, Soutěž na obchodní dům Prior / Kotva v širším kontextu, in: Petr Ulrich (ed.), Obchodní dům Prior / Kotva, Praha 2018, s. 122-158.

Popelová 2019: Lenka Popelová, Srovnávací studie a soutěže na hotely šedesátých let v Praze – výstavba hotelu v širších souvislostech, in: Houšková 2019, s. 35-47, zde s. 38-39.

Prager 1963: Karel Prager, Technika stavby a architektura, Architektura ČSSR XXII, 1963, s. 294-296.

Prager 1968: Karel Prager, popis modelu stavby, Československý architekt XIII, 1968, č. 25-26, s. 9.

Praha budoucnosti 1941: Praha budoucnosti, Architektura III, 1941, s. 25-26.

Praha Staré Město 1978: Praha Staré Město PPR /1. díl / Stavebně historický průzkum architektonické památkové vyhodnocení [blok 1001 - 1030], SÚRPMO 1978, strojopis, nestr.

Prahl – Šámal 2012: Roman Prahl – Petr Šámal, Umění jako dekorace a symbol. Výzdoba reprezentačních staveb Prahy v éře historismu, secese a moderny, Praha 2012.

Priknerová 2016: Pavla Priknerová, Když škola bourá školu, in: Za starou Prahu – Věstník Klubu Za starou Prahu XLV, 2015, č. 3, s. 8-12.

Procházka 1967: Milan Procházka, K soutěži na ústřední nádraží v Praze, Architektura ČSSR XXVI, 1967, s. 10-17.

Procházka 1967: Milan Procházka, K soutěži na ústřední nádraží v Praze, Architektura ČSSR XXVI, 1967, s. 10-17.

Procházkou v assanačním obvodu (...) 1898: Procházkou v assanačním obvodu..., Národní listy 4. 1. 1898.

Projev zástupce Klubu Za starou Prahu 1972: Projev zástupce Klubu Za starou Prahu... Zprávy Klubu Za starou Prahu 1972, s. 12-13

Průlom „U Klíčů“ 1910: Průlom „U Klíčů“ před konečným rozhodnutím, in: ZSP I., 1910, s. 49

Průlom.. 1910: Průlom „U Klíčů“ před konečným rozhodnutím, Za starou Prahu – Věstník Klubu Za starou Prahu I., 1910, s. 49.

- Přáda 1971:** Zdeněk Přáda, Obchodní dům na náměstí Republiky, Československý architekt XVII, 1971, č. 1, s. 3.
- Přestavba bloku u Musea 1968:** Přestavba bloku u Musea, Národního shromáždění a provozu Smetanova divadla – autoři J. Albrecht, J. Kadeřábek, K. Prager, Československý architekt VIII, 1968, č. 5, s. 1.
- Přikrylová 2013:** Miroslava Přikrylová, Soupis vedut vzniklých do roku 1850. svazek III/1. Archiv územně samosprávných celků. Sběrka grafiky Archivu hlavního města Prahy. Praha 2012.
- Přikrylová 2017:** Miroslava Přikrylová, Fotografický ateliér H. Eckert v Praze, Praha 2017
- Půtová 2017:** Barbora Půtová, Veduta jako inspirační zdroj rekonstrukce historické architektury. Stará Praha na Národopisné výstavě československé v roce 1895, in: Od veduty k fotografii: inscenování města v jeho historii: stati a rozšířené příspěvky z 34. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy, Praha 2017 s. 555-567.
- R. 1887:** R., Finis ghetto, Zlatá Praha, roč. IV, 1887, s. 348.
- Reach 1919:** Zikmund Reach, Zmizelá Praha I. – VI, Praha 1919.
- Roháček – Uhlíková 2010:** Jiří Roháček – Kristina Uhlíková (eds.), Zdeněk Wirth pohledem dnešní doby, Praha 2010.
- Rokyta 1956:** Hugo Rokyta (ed.), Rekonstrukce historických měst, Sborník prací Státního ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů v letech 1949-1954, Praha 1956
- Rollová 2019:** Veronika Rollová, Pražský Hrad na cestě ke komunistické utopii (1948-1968), Praha 2019.
- Roškot 1939:** Kamil Roškot, Soutěž na návrhy obytných domů Pensijního ústavu ČKD v Praze, in: Architektura ČSR I, 1939, s. 186.
- Rousová b.d:** Hana Rousová, Anton Pucherna, Praha b.d.
- Ruth 1904:** František Ruth, Kronika královské Prahy a obcí sousedních, Praha 1904.
- Říha 1929:** J. K. Říha, Stará Praha v novém regulačním plánu, Stavitel X, 1929, s. 144-149.
- Sakař 1913:** Josef Sakař, nové klášterní budovy rytíř. Řádu Křížovníků s červenou hvězdou v Praze, Architektonický obzor XII, 1913, s. 1-7, 13-15, 25-29.
- Savická 2019:** Pavla Savická, Americký hotel v socialistickém Československu. Intercontinental ve společenských a politických souvislostech, in: Houšková 2019, s. 85-95.
- Sedláková 2013:** Radomíra Sedláková, Karel Prager, Praha 2013
- Sedláková 2018a:** Radomíra Sedláková, Nereálný socialismus, Praha 1948-1989, Praha 2018.
- Sedláková 2018b:** Radomíra Sedláková, Plánová dokumentace OD Kotva ve sbírce Národní galerie v Praze, in: Ulrich 2018, s. 161-175.
- Sedláková 2019:** Radomíra Sedláková, Karel Filsak, architekt v diplomatických službách, in: Houšková 2019, s. 49-59
- Seifert 1982:** Jaroslav Seifert, Všecky krásy světa, Praha 1982, s. 417-418.
- Schéma projektu Malostranského tunelu 1970:** Schéma projektu Malostranského tunelu, Zprávy Klubu Za starou Prahu 1970, s. 53.
- Scheufler 1995:** Pavel Scheufler, Stará Praha Františka Fridricha, Praha 1995.
- Schmerber 1913:** Hugo Schmerber, Prager Baukunst um 1800, Strassburg 1913, s. 2;
- Schránilová 2019:** Anna Schránilová, Urbanismus a stavební historie místa, in: Houšková 2019, s. 65-83.
- Schulz 1873:** Josef Schulz, Pamětní spis stran upravení a rozšíření král. Hlav. Města Prahy, Praha 1873
- Schürer 1935:** Oskar Schürer, Prag, 1935.

- Siegel 1967:** Jiří Siegel (ed.), Praha 67, Praha 1976.
- Sitte 1889:** Camillo Sitte, Der Städtebau nach seinen künstlerischen Grundsätzen, Wien 1889
- Skalická 2008:** Eva Skalická, Srdce města. Historický, urbanistický, architektonický vývoj Staroměstského náměstí a soutěže 1899-1988 na dostavbu a přestavbu radnice, Praha 2008, s. 168-174.
- Skupina architektů 1922:** Skupina architektů, Regulace Velké Prahy, in: Architekt SIA XXII, 1922, s. 189-190
- Směrný plán 1949:** Směrný plán – Praha budoucnosti, Architektura ČSR VIII, 1949, s. 98-104.
- Smetana 1929:** Pavel Smetana, hotel a halové garáže v Praze, Stavitel X, 1929, s. 117-124.
- Sochor 1910a:** Stanislav Sochor (S.T. S), Historie průlomu... , : Za starou Prahu – Věstník Klubu Za starou Prahu I, 1910, s. 12.
- Sochor 1910b:** Stanislav Sochor (S.T.S.), Návrh stav. Úřadu na zastavění průlomu U Klíčů, Za starou Prahu – Věstník Klubu Za starou Prahu I., 1910, s.18-19.
- Sokol 2004:** Jan Sokol, Moje plány. Paměti architekta, Praha 2004,
- Soukupová 1989:** Helena Soukupová, Anežský klášter v Praze, Praha 1989.
- Soukupová 2010:** Blanka Soukupová, Václavské náměstí – proměny pražského korza v moderní době, in: Slavomíra Ferenčuková – Lucie Galčanová – Barbora Vacková (eds.), Československo včera a dnes: Každodennost – reprezentace – výzkum, Červený Kostelec / Brno, 2010, s. 11-47.
- Soutěž na (...) řešení centra hlavního města Prahy 1961:** Soutěž na ideové urbanistické a dopravní řešení centra hlavního města Prahy, Architektura ČSSR XX, 1961, s. 149-167.
- Soutěž na náčrtky státní galerie (...) 1924-25:** Soutěž na náčrtky státní galerie československé v Praze, Styl X, 1924-25, s. 23-56.
- Soutěž na řešení (...) vyústění malostranského tunelu v Praze 1967:** Soutěž na řešení severního a jižního vyústění malostranského tunelu v Praze, Architektura ČSSR XXVI, 1967, s. 256-261.
- Soutěžní návrh Tyršova domu (...) 1922:** Soutěžní návrh Tyršova domu v Praze, Sokol XLVIII, 1922, s. 226
- Soutěžní návrhy (...) 1903:** Soutěžní návrhy na dostavbu Staroměstské radnice, Architektonický obzor II, 1903, s. 42-47.
- Spurný 2016:** Matěj Spurný, Most do budoucnosti, Praha 2016.
- Stará Praha 1895:** Stará Praha, Národní listy 1. 5. 1895
- Staré Město pražské a čtvrt' Josefovská 1887:** Staré Město pražské a čtvrt' Josefovská, Národní listy 6.3.1887, 8.3.1887, 9.3.1887 a 12.3.1887
- Starý 1946:** Oldřich Starý, Spolupráce architektů na výstavbě státu, úvodní projev, Architektura ČSR V, 1946, s. 2-4.
- Starý 1947:** Oldřich Starý, Veřejná soutěž na Staroměstskou radnici, Architektura ČSR VI, 1947, s. 37-47.
- Starý 1950:** Oldřich Starý, Pomník J. V. Stalina v Praze, Architektura ČSR IX, 1950, s. 63-77.
- Starý 1957:** Oldřich Starý, Mladý pětasedmdesátník, in: Československý architekt 17-18/1957, roč. 3, s. 7
- Starý 1964:** Oldřich Starý, Soutěž na ideové a architektonické řešení prostoru Staroměstského náměstí v Praze, Architektura ČSSR XXIII, 1964, s. 475-484.
- Starý 1965:** Oldřich Starý, K soutěžím na řešení okolí Národního divadla v Praze, Architektura ČSSR XXIV, 1965, s. 299-314

Starý 1966: Oldřich Starý, Funkcionalistická architektura v Československu, Architektura ČSSR XXV, 1966, s. 642-660

Starý 1968: Oldřich Starý, Padesát let československé architektury, Architektura ČSSR XXVII, 1968, s. 545-590;

Statistická knížka 1875: Statistická příruční knížka královského hlavního města Prahy za rok 1874, Praha 1875.

Statistická knížka 1878: Statistická příruční knížka královského hlavního města Prahy za rok 1877, Praha 1878.

Statistická knížka 1883: Statistická knížka královského hlavního města Prahy za rok 1881, Praha 1883

Statistická knížka 1884: Statistická knížka královského hlavního města Prahy za rok 1882, Praha 1884

Statistická knížka 1887: Statistická knížka královského hlavního města Prahy za léta 1883-1884, Praha 1887

Statistická knížka 1896: Statistická knížka královského hlavního města Prahy za léta 1893-1894, Praha 1896.

Státníková - Polák 2008: Pavla Státníková – Ondřej Polák, Starou Prahou Václava Jansy, Praha 2008

Státníková - Polák 2009: Pavla Státníková – Ondřej Polák, Starou Prahou Jana Minaříka, Praha 2009

Staveniště banky Union 1931: Staveniště banky Union, Za starou Prahu – Věstník pro ochranu památek XV, 1931, s. 33.

Stefan 1959: Oldřich Stefan, K článku Bohumila Hypšmana „Emauzské věže“, Ochrana památek 1959, s. 92-97.

Stefan 1960: Oldřich Stefan, O průběhu obnovy Anežského kláštera v Praze, Kniha o Praze 1960, s. 133-150.

Strakoš 2007: Martin Strakoš, Na cestě k socialistickému realismu, Architektura Jiřího Krohy 40. let, in: Marcela Macharáčková (ed.), Jiří Kroha (1893-1974) architekt – malíř – designér – teoretik v proměnách umění 20. století, Brno 2007, s. 292-327.

Strakoš 2008: Martin Strakoš, Česká architektura mezi Bruselem a Montrealem a bruselský styl (1956-1965), in: Daniela Kramerová – Vanda Skálová (eds.), Bruselský sen. Československá účast na světové výstavě Expo 58 v Bruselu a životní styl 1. poloviny 60. let, Praha 2008, s. 233-251.

Strakoš 2012: Martin Strakoš, Nová Ostrava a její satelity. Kapitoly z dějin architektury 30.-50. let 20. století, Ostrava 2012.

Svatošová – Ledvinka 2002: Hana Svatošová – Václav Ledvinka (eds.), Město a jeho dům. Kapitoly ze stoleté historie Obecního domu hlavního města Prahy (1901-2001), Praha 2002.

Svoboda – Lukeš – Havlová 1997: Jan E. Svoboda, Zdeněk Lukeš, Ester Havlová, Praha 1891-1919. Kapitoly o architektuře velkoměsta, Praha 1997;

Svoboda – Noll – Havlová 2000: Jan E. Svoboda, Jindřich Noll, Ester Havlová, Praha 1919-1940. Kapitoly o meziválečné architektuře, Praha 2000

Svoboda – Noll – Skala 2006: Jan E. Svoboda, Jindřich Noll, Vladislav Skala, Praha 1945-2003. Kapitoly z poválečné a současné architektury, Praha 2006.

Šlapeta 1978: Vladimír Šlapeta, Praha 1900-1978. Průvodce po moderní architektuře, Praha 1978.

- Šlapeta 1998:** Vladimír Šlapeta, Architektura třicátých let v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, in: Vojtěch Lahoda – Mahulena Nešlehová (eds.), Dějiny českého výtvarného umění IV/2, 1890-1938, Praha 1998, s. 389-413.
- Šlapeta 2001:** Vladimír Šlapeta, Architekt Jan Kotěra, in: Jan Kotěra 1871-1923 – zakladatel moderní české architektury, Praha 2001, s. 9-53.
- Štech – Ehm 1948:** Václav Vojtěch Štech – Josef Ehm, Krásy plná, slávou i kletbou bohatá.. Praho!, Praha 1948.
- Štech – Wirth – Vojtíšek 1946:** V. V. Štech – Zdeněk Wirth – Václav Vojtíšek, Zmizelá Praha 1, Staré a Nové Město s Podskalím, Praha 1946.
- Štech 1918:** V. V. Štech, Zmizelá Praha I. Staré Město, Praha 1918.
- Štech 1967:** Václav Vilém Štech, Cena stáří, Staletá Praha III, 1967, s. 22-34.
- Štech 1970:** V. V. Štech, Malostranský tunel, in: Zprávy Klubu Za starou Prahu 1970, s. 43.
- Štoncner 2004a:** Petr Štoncner, Příspěvky k dějinám památkové péče v Československé republice v letech 1918-1938. Část 1. – Vznik nové organizace státní památkové péče v roce 1918, Zprávy památkové péče LXIV, 2004, č. 5, s. 426-430;
- Štoncner 2004b:** Petr Štoncner, Příspěvky k dějinám památkové péče v Československé republice v letech 1918–1938. Část 2. – organizační vývoj jednotlivých památkových úřadů, Zprávy památkové péče LXIV, 2004, č. 6, s. 539–545;
- Štoncner 2005a:** Petr Štoncner, Příspěvky k dějinám památkové péče v Československé republice v letech 1918–1938. Část 3. – Ostatní památkové instituce a organizace, Zprávy památkové péče LXV, 2005, č. 1, s. 58-62;
- Štoncner 2005b:** Petr Štoncner, Příspěvky k dějinám památkové péče v Československé republice v letech 1918–1938. Část 4. – Snahy o vydání památkového zákona, Zprávy památkové péče LXV, 2005, č. 3, s. 246-252.
- Štulc 1987:** Josef Štulc, Moderní urbanismus a památková péče: Nad knihou Ivo Hlobila Teorie městských památkových rezervací 1900-1975 I, Památky a příroda XII, 1987, s. 577-589.
- Štulc 1988:** Josef Štulc, Moderní urbanismus a památková péče: Nad knihou Ivo Hlobila Teorie městských památkových rezervací 1900-1975 II, Památky a příroda XIII, 1988, s. 65-77.
- Štulc 2017:** Josef Štulc (ed.), Dobroslav Líbal – věc, pedagog a památkář, Sborník příspěvků z konference konané ve dnech 13.-14. října 2011 u příležitosti stého výročí narození doc. JUDr. PhDr. Dobroslava Líbala, DrSc., Praha 2017;
- Šváb 1978:** Pavel Šváb, Praha Dolní Nové Město, studie územního plánu Architektura ČSR XXXVII, 1978, s. 274-275.
- Švácha 1985:** Rostislav Švácha, od moderny k funkcionalismu. Proměny pražské architektury první poloviny dvacátého století, Praha 1985.
- Švácha 1988:** Rostislav Švácha, Dům ČKD, Ateliér I, 1988, č. 15, s. 4.
- Švácha 1995:** Rostislav Švácha (ed.), Jaromír Krejcar 1895-1949, Praha 1995
- Švácha 1996a:** Rostislav Švácha, Meziválečné období, in: UPP 1996, s. 45-46;
- Švácha 1996b:** Rostislav Švácha, Období po druhé světové válce, in: UPP 1996, s. 47-48;
- Švácha 1998a:** Rostislav Švácha, Architektura 20. let v Čechách, in: Vojtěch Lahoda – Mahulena Nešlehová (eds.), Dějiny českého výtvarného umění IV/2, 1890-1938, Praha 1998, s. 11-35;
- Švácha 1998b:** Rostislav Švácha, Klasicismy konce 18. a 1. poloviny 19. století, in: UPP 1998, s. 37-44;
- Švácha 1998c:** Rostislav Švácha, Novorenesance a novobarok, in: UPP 1998, s. 45-49;

- Švácha 1998d:** Rostislav Švácha, Moderní architektura, in: UPP 1998, s. 54-71;
- Švácha 1998e:** Rostislav Švácha, Poválečná Praha, in: UPP 1998, s. 72-80, s. 72.
- Švácha 1999:** Rostislav Švácha, Zdeněk Pešánek jako architekt, in: Umění XLIV, 1999, s. 432ad
- Švácha 2000:** Rostislav Švácha, Lomené, hranaté a obloukové tvary: Česká kubistická architektura 1911-1923, Praha 2000.
- Švácha 2001:** Rostislav Švácha, Vrcholné údobí, 1906-1912, in: Jan Kotěra 1871-1923 – zakladatel moderní české architektury, Praha 2001, s. 141-200
- Švácha 2005:** Rostislav Švácha, Architektura čtyřicátých let, in: Rostislav Švácha – Marie Platovská (eds.), Dějiny českého výtvarného umění V, 1939-1958, Praha 2005, s. 31-73;
- Švácha 2007:** Rostislav Švácha, Architektura 1958-1970, in: Rostislav Švácha – Marie Platovská (eds.), Dějiny českého výtvarného umění VI/1, 1958-2000, Praha 2007, s. 31-69.
- Švácha 2012:** Rostislav Švácha (ed.), Naprej!, Česká sportovní architektura 1567-2012, Praha 2012
- Švácha 2017:** Rostislav Švácha, Debata o památkové péči v 60. letech 20. století. Ivo Loos, Jindřich Malátek a Transgas, in: Zprávy památkové péče LXXVII, 2017, s. 361-372.
- Tajer 1967:** Jaroslav Tajer, Polemika o návrhu městské hromadné dopravy v Praze, Československý architekt XII, 1967, č. 1-2, s. 2.
- Tajer 1976:** Jaroslav Tajer, Rekonstrukce Jiřského kláštera na Pražském hradě pro Národní galerii, Architektura ČSR XXXV, 1976, s. 242-255.
- Teige - Herain 1908:** Karel Teige – Jan Herain, Staroměstský rynek v Praze, Praha 1908.
- Teige 1926:** Karel Teige, Mrakodrapy v Praze, Stavba V, 1926, s. 60-61
- Teige 1930:** Karel Teige, MSA 2: Moderní architektura v Československu, Praha 1930;
- Teige 1947:** Karel Teige, Modern architecture in Czechoslovakia, Praha 1947.
- Tenzer – Prager 1959:** Antonín Tenzer – Karel Prager, Nový pražský hotel, Architektura ČSR XVIII, 1959, s. 143-148.
- Texier 2005:** Simon Texier, Paris Contemporain, Paris 2005
- Theinhardt 2004:** Markéta Theinhardt (e.), Prague, Paris 2004.
- Todl 1969:** Luděk Todl, Druhá fáze omezené, neanonymní soutěže na ideově architektonicko-urbanistické řešení Náměstí republiky s koncertním domem v Praze, Architektura ČSSR XXVIII, 1969, s. 138-145.
- Tyršová 1887:** Renata Tyršová, K regulaci Starého Města a Josefova, Národní listy 25. 3. 1887.
- Tyršův dům (...) 1921:** Tyršův dům bude sídlem a střediskem..., Stavitel III, 1921, s. 98.
- Uhlíková 2010:** Kristina Uhlíková, Zdeněk Wirth, první dvě životní etapy (1878-1939), Praha 2010
- Uhrinová 1960:** Marta Uhrinová, Hovoříme o výstavbě Prahy, rozhovor s Jiřím Novotným, Československý architekt VI, 1960, č. 7, s. 2.;
- Uhrinová 1961:** Marta Uhrinová, Budoucnost hlavního města ČSSR, Československý architekt VII, 1961, č. 7, s. 1.
- Ulman 1958:** Jiří Ulman, Restaurace Praha, Architektura ČSR XVII, 1958, s. 35
- Ulrich 2012:** Petr Ulrich (ed.), Slavné stavby Prahy 6, Praha 2012
- Umělecká komise (...) 1898:** Umělecká komise zřekla se součinnosti..., Volné Směry II, 1898, s. 287-291
- Umístění státní galerie (...) 1926:** Umístění státní galerie na Kampě, Za starou Prahu – Věstník pro ochranu památek XI, 1926, s. 17-18.
- UPP 1996:** Pavel Vlček (ed.), Umělecké památky Prahy – Staré Město a Josefov, Praha 1996.

- UPP 1998:** Růžena Bařková (ed.), Umělecké památky Prahy –Nové Město a Vyšehrad, Praha 1998.
- UPP 1999:** Pavel Vlček (ed.), Umělecké památky Prahy – Malá Strana, Praha 1999.
- UPP 2000:** Pavel Vlček (ed.), Umělecké památky Prahy – Pražský Hrad a Hradčany, Praha 2000.
- Upravení ostrova Kampy 1893:** Upravení ostrova Kampy, Technický obzor I, 1893, č. 16, s. 161 a č. 17, s. 169-170.
- Urban 1917:** Max Urban, Ideální velká Praha, nepublikovaný rukopis, Praha 1917 (AA NTM)
- Urban 1928-29:** Max Urban, Stavební ruch ve vnitřní Praze 1918-1928, Styl XIV, 1928-29, s. 8.
- Urban 1948:** Max Urban, Několik poznámek k náměstí Budovatelů, Architektura ČSR VII, 1948, s. 37.
- Urban 1949:** Max Urban, Dějiny plánování a výstavby hlavního města Prahy, nepublikovaný strojopis, Praha 1949 (spisovna IPR)
- Urologická klinika 1977:** Urologická klinika, Architektura ČSR XXXVI, 1977, s. 56-61
- Užší soutěž na reprezentační dům (...) 1903:** Užší soutěž na reprezentační dům kr. hl. m. Prahy, Architektonický obzor II, 1903, s. 25-27, 30-32, 38-40.
- Užší soutěž.. 1923-24:** Užší soutěž na novostavbu Městské knihovny v Praze, Styl VIII, 1923-24, s. 111.
- Varujeme před stavbou státní galerie (...) 1931:** Varujeme před stavbou Státní galerie na Kampě, Za starou Prahu – Věstník pro ochranu památek XV, 1931, s. 2-3.
- Varujeme! 1970:** Varujeme! Memorandum Klubu za starou Prahu k podpovrchové dopravě, Zprávy Klubu Za starou Prahu 1970, s. 24-25, 30.
- Vasquez 1841-43:** Carl Graf Vasquez, Malerisch-romantische Darstellung der köngl. Böhm. Hauptstatd Prag... 1841-43 (?).
- Velký asanační projekt (...) 1893:** Velký asanační projekt architekta Jana Zeyera, Národní listy 1. 10. 1893
- Veřejná schůze lidu (...) 1893:** Veřejná schůze lidu staroměstským klubem občanským..., Národní listy 8. 4. 1893.
- Vicherková 2017:** Veronika Vicherková, Transgas, významná památka poválečné architektury ZPP LXXVII, 2017, s. 355-372
- Vilímková 1990:** Milada Vilímková, Židovské město pražské, Praha 1990
- Voděra 1993:** Svatopluk Voděra, Architektonicko-urbanistické zhodnocení výsledků asanace, in: Pražská asanace, Praha 1993, s. 59
- Vojtíšek 1912:** Václav Vojtíšek, Staré plány pražské, Knihovna České společnosti knihovědné, č. 8, Praha 1912.
- Vojtíšek 1918:** Václav Vojtíšek, Zmizelá Praha II. Podskalí, Praha 1918.
- Vojtíšek 1937:** Václav Vojtíšek (ed.), Praha v obnoveném státě československém, Praha 1937
- Volavka 1967:** Vojtěch Volavka, Pout' Prahou, Praha 1967.
- Volavková 1947:** Hana Volavková, Zmizelá Praha 3, Židovské město pražské, Praha 1947;
- Vorlík – Brůhová 2019:** Petr Vorlík – Klára Brůhová, Beton, Břasy, Boletice. Praha na vlně brutalismu, Praha 2019, s. 68-71
- Vorlík 2015:** Petr Vorlík, Český mrakodrap, Praha 2015, s. 42.
- Vostřelová 2018:** Věra Vostřelová, Zkamenělá hudba. Tvorba architekta Bernharda Gruebera 1806-1882, Praha 2018

- Voženílek 1961:** Jiří Voženílek, Sjednotit všechny síly při výstavbě hlavního města Prahy, Československý architekt VII, 1961, č. 16-17, s. 1-3.
- Voženílek 1966:** Jiří Voženílek, Soutěž na přestavbu areálu u Národního muzea v Praze, in: AČSR 25, 1966, s. 455-462
- Vybíral 1991:** Jindřich Vybíral, "Městu na ozdobu, umění ke cti, sobě pro slávu". Tři kapitoly o architektuře Rudolfa, in: Umění, 1991, roč. 39, č. 5, (1991,) s. 384-401.
- Vybíral 2002:** Jindřich Vybíral, Česká architektura na prahu moderní doby – Devatenáct esejů o devatenáctém století, Praha 2002
- Vybíral 2005:** Jindřich Vybíral, Contest of Ideas or Conflict of Interests? Architectural Competitions in Prague around 1900, Centropa V, 2005, č. 2, s. 104-113.
- Vybíral 2013:** Jindřich Vybíral, Friedrich Ohmann. Objev baroku a počátky moderní architektury v Čechách, Praha 2013
- Výškopisný plán.. 1920-1924:** Výškopisný plán hlavního města Prahy s okolím 1920 – 1924 v měřítku 1:5000, Praha 1920-24.
- Wagner 1946:** Václav Wagner, Umělecké dílo minulosti a jeho ochrana, Praha 1946
- Wagner 2005:** Václav Wagner, Umělecké dílo minulosti a jeho ochrana, Praha 2005
- Wirth - Matějček 1922:** Zdeněk Wirth – Antonín Matějček, Česká architektura 19. století, Praha 1922.
- Wirth – Müllerová 1961:** Zdeněk Wirth – Augusta Müllerová (eds.), Architektura v českém národním dědictví, Praha 1961.
- Wirth 1910a:** Zdeněk Wirth, Dům slavného barokního sochaře M. Brauna má býti zbořen!, Za starou Prahu – Věstník Klubu Za starou Prahu I, 1910, č. 2, s. 9.
- Wirth 1910b:** Zdeněk Wirth, Staroměstská radnice, Styl II, 1910, s. 33-35, návrhy publikovány a komentovány tamtéž na s. 35-60.
- Wirth 1912:** Zdeněk Wirth, Mizící stará Praha, Za starou Prahu – Věstník Klubu Za starou Prahu III, 1912, s. 26-27.
- Wirth 1913:** Zdeněk Wirth, Mizící stará Praha, Za starou Prahu – Věstník Klubu Za starou Prahu IV, 1913, s. 57-58.
- Wirth 1929-30:** Zdeněk Wirth, Klementinum, Styl XV, 1929/1930, s. 65.
- Wirth 1934:** Zdeněk Wirth, Praha v obraze pěti století, Praha 1934.
- Wirth 1936:** Zdeněk Wirth, Černínský palác v Praze, Umění IX, 1936, s. 257-274.
- Wirth 1940:** Zdeněk Wirth, Stará Praha. Obraz města a jeho života v druhé polovici 19. století, Praha 1940.
- Wirth 1948:** Zdeněk Wirth, Zmizelá Praha 5., Opevnění Prahy, Vltava v Praze, Tráty na památkách 1939-1945, Praha 1948;
- Wirth 1961:** Zdeněk Wirth, Památková péče v Praze 1945-1960, Kniha o Praze 1961, Praha 1961, s. 29-34.
- Základové poměry.. 1931:** Základové poměry staveniště Čsl. Státní galerie na Kampě, Architekt SIA XXX, 1931, s- 34-36
- Zákon na ochranu Malé Strany a Hradčan 1931:** Zákon na ochranu Malé Strany a Hradčan, Za starou Prahu – Věstník pro ochranu památek, XV, 1931, s. 18
- Zákrejs 1908:** Vladimír Zákrejs, Budoucnost Prahy, Architektonický obzor VII, 1908, s. 1-2.
- Zap 1838:** Karel Vladislav Zap, Popsání kr. hlavního města Prahy pro cizince i domácí, Praha 1838
- Zeman 2008:** Lubomír Zeman, Architektura socialistického realismu v severozápadních Čechách, Ostrava 2008;

Zprávy a poznámky 1900: Zprávy a poznámky k soutěži na radnici Staroměstskou, Volné směry IV, 1900, s. 154-157.